

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย เถรคาถา

เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๓

ตอนที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เถรคาถา จตุกกนิบาต

๑. นาคสมาลเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระนาคสมาลเถระ

[๓๒๓] เราเดินเข้าไปในบิณฑบาตในพระนคร ได้เห็นหญิง
เพื่อนรำคนหนึ่ง ตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องอาภรณ์ นุ่งห่ม
ผ้าสวยงาม ทัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ด้วยกระแจะจันทร์
เพื่อนรำอยู่ในวงดนตรีที่ถนนหลวง ท่ามกลางพระนคร
เป็นดุษฎีแห่งมัจจุราชนันทรรมชาติมัดกไว้ เพราะ-
ฉะนั้น การกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย จึง
บังเกิดขึ้นแก่เรา อาทิวิโทษปรากฏแก่เรา ความเบื่อหน่าย
ก็ตั้งลงมั่น ลำดับนั้นจิตของเราก็หลุดพ้นจากสรรพกิเลส
ขอท่านจงดูความที่แห่งธรรมเป็นธรรมอันดีเลิศ เราได้
บรรลุวิชา ๓ แล้ว ได้ทำกิจพระพุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

จบนาคสมาลเถรคาถา</I

อรรถกถา จตุกกนิบาต

อรรถกถานาคสมาลเถรคาถาที่ ๑

บทว่า อลงฺกตา ได้แก่ คาถาของ ท่านพระนาคสมาลเถระ เรื่อง
นั้นมีเหตุเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตระ ท่านพระ-
นาคสมาลเถระนี้ บังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เพียงสา ใน
คิมหสมัย ได้เห็นพระศาสดาเสด็จดำเนินบนภาคพื้นอันร้อนระอุไปด้วย
แสงพระอาทิตย์ จึงได้ถวายร่ม.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในสักยราชตระกูล ได้นามว่า นาคสมาละ
เจริญวัยแล้วได้ศรัทธาบวชในสมามคมแห่งพระญาติ ได้เป็นผู้อุปฐากพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ตลอดกาลเล็กน้อย. วันหนึ่งท่านเข้าไปบิณฑบาตยังพระนคร
เห็นหญิงนักฟ้อนคนหนึ่ง ประดับตกแต่งแล้วฟ้อนอยู่ ในเมื่อดนตรีกำลัง
ประโคมอยู่ในหนทางใหญ่ เริ่มตั้งความสิ้นไปและความเสื่อมไปว่า วาโย-
ธาตุอันกระทำให้อัจฉริยะนี้ ย่อมเปลี่ยนแปลงรัชกายไปโดยประการนั้น ๆ
ด้วยอำนาจความแผ่ไป นำอัครรรยสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ดังนี้แล้ว ได้
บำเพ็ญชวนขวยวิปีตสนาบรรลुพระอรหัต ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้
ในอุปทานว่า

แผ่นดินร้อนดังเพลิง แผ่นดินดุมมีเถาริ่งไหล พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตระ เสด็จจงกรมอยู่

ที่กลางแจ้ง เราก็นั่งร่วมขาเดินทางไป ได้เห็นพระสัม-
พุทธเจ้าเข้าไปกลางแจ้งนั้น แล้วเกิดความคิดขึ้นว่า ภูมิ-
ภาคถูกพยับแดดแผ่คลุม แผ่นดินนี้จึงเป็นเหมือนถ่าน
เพลิง พายุใหญ่ทำสรีรกายให้ลอยขึ้นได้ตั้งขึ้นอยู่ หนาว
ร้อน ย่อมทำให้ลำบาก ขอได้โดยรับรมนั้นอันเป็นเครื่อง
ป้องกันลมและแดดเถิด ข้าพระองค์จักสัสมัสพระนิพพาน
พระชินเจ้าทรงพระนามว่าปทุมุตระ ผู้ทรงอนุเคราะห์
ประกอบด้วยพระกรุณา มีพระยศใหญ่ ทรงทราบความ
ดำริของเราแล้ว ทรงรับไว้ในกาลนั้น เราจักเป็นจอม
เทวดา เสวยราชสมบัติในเทวโลก ๓๐ กัป ได้เป็นพระ-
เจ้าจักรพรรดิราช ๕๐๐ ครั้ง และได้เป็นเจ้าประเทศราช
อันไพบุลย์โดยคณานับมิได้ เราได้เสวยกรรมของตนซึ่ง
ก่อสร้างไว้ดีแล้วในปางก่อน นี่เป็นชาติสุดท้ายของเรา
ภพที่สุดกำลังเป็นไปอยู่ ถึงทุกวันที่ชนทั้งหลายก็พากัน
กันแสวงจัตริให้เราตลอดกาลทุกเมื่อ ในแสนกัปแต่ภัทร-
กัปนี้ เราได้ถวयरมนั้นไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่ง
การถวयर่ม เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ ... พระ-
พุทธศาสนาเราทำได้สำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็แลครั้นท่านพระพระอรหัตแล้ว ได้พยากรณ์พระอรหัตผล โดย
ระบุข้อปฏิบัติของตนขึ้นเป็นประธานด้วย ๔ คาถาว่า

เราเดินทางเข้าไปพิณฑบาตในพระนคร ได้เห็นหญิง
ฟ้อนรำคนหนึ่ง ตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องอาภรณ์นุ่งห่ม

สวยงาม ทัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ด้วยกระแจะจันทร์ ฟ้อน
รำอยู่ในวงดนตรีที่ถนนหลวง ท่านกลางพระนคร เป็น
ดুব่วงแห่งมัจจุราชอันธรรมชาติมาดักไว้ เพราะฉะนั้น
การกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย จึงบังเกิดขึ้น
แก่เรา อาทิวิโทษปรากฏแก่เรา ความเบื่อหน่ายก็ตั้งลง
มัน ลำดับนั้น จิตของเราก็หลุดพ้นจากสรรพกิเลส ขอ
ท่านจงดูความที่แห่งธรรมเป็นธรรมอันดีเลิศ เราได้บรรลุ
วิชา ๓ แล้ว ได้ทำกิจพระพุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อลงฺกตา ความว่า มีตัวประดับด้วย
อาภรณ์มีกำไรมือเป็นต้น. บทว่า สฺวสนา ได้แก่ เครื่องนุ่งห่มผ้าดี คือ
นุ่งผ้างาม. บทว่า มาลินี ได้แก่ ทัดทรงดอกไม้ คือมีพวงดอกไม้ประดับ
แล้ว. บทว่า จนฺตฺนุสฺสทา ได้แก่ มีร่างกายลูบไล้ด้วยกระแจะจันทร์.
บทว่า มขุณฺเฒ มหาปถ นารี ตูริเย นจฺจติ นฏฺฐกึ ความว่า หญิงนักฟ้อน
คือหญิงฟ้อนรำคนหนึ่ง ในสถานที่ตามทีกล่าวแล้ว ฟ้อนรำอยู่ในวงดนตรี
มีองค์ ๕ ในท่ามกลางถนนพระนคร คือกระทำการฟ้อนรำอยู่ตาม
ปรารธนา. บทว่า ปิณฺฑติกาฯ ได้แก่ เพื่อภิกษา. บทว่า ปวิฏฺฐโรมฺหิ
ได้แก่เราเข้าไปยังพระนคร. บทว่า คจฺจนฺโต นํ อุตฺกฺขิตฺติ ความว่า เมื่อ
เดินไปบนถนนในพระนคร ตรวจสอบถนนเพื่อกำจัดอันตราย ได้แลดูหญิง
นักฟ้อนนั้น. ถามว่าเหมือนอะไร? แก้วว่า เหมือนบ่วงแห่งมัจจุราช อัน
ธรรมชาติมาดักไว้, อธิบายว่า อารมณ์มีรูปเป็นต้น อันเป็นบ่วงแห่ง
มัจจุ คือแห่งมัจจุราช อันธรรมชาติดักไว้ คือเทียวสัญจรอยู่ในโลก ย่อม
นำมาซึ่งความพินาศโดยส่วนเดียวฉันใด หญิงนักฟ้อนเมื่อนั้นก็ฉันนั้น

ยอมนำมาซึ่งความพินาศโดยส่วนเดียวแก่ปวงชนคนบอด เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเสมือนกับบ่วงแห่งมัจจุราช.

บทว่า **ตโต** แปลว่า เพราะเหตุนี้ สัตว์ทั้งหลายจึงเป็นผู้ซึ่งอยู่ เสมือนบ่วงแห่งมัจจุราช. บทว่า **เม** ได้แก่ เรา. บทว่า **มนสิกาโร โยนิโส อุตฺตฺตฺส** ความว่า การกระทำไว้ในใจโดยแยกกายเกิดขึ้นแล้ว อย่างนี้ว่า ร่างกระดูกนี้ อันเอ็นเกี่ยวพันไว้ อันเนื้อฉาบทาไว้ อันผิวหนัง ปิดบังไว้ ไม่สะอาดมีกลิ่นเหม็นน่าเกลียดและปฏิกูล มีอันปิดบัง ย่ำยี ทำลาย กำจัดความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา จึงแสดงอาการอันแปลกเช่นนี้.

บทว่า **อาทินโว ปาตุรหุ** ความว่า เมื่อว่าโดยหัวข้อคือการเข้าไป ทรงไว้ตามสภาวะของกายอย่างนี้ เมื่อเรามนสิการ ถือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป และความผูกพันไปพร้อมด้วยกิจ (ตามความเป็นจริง) แห่ง กายนั้น และแห่งจิตและเจตสิกอันอาศัยกายนั้น และเมื่อจิตและเจตสิก ปรากฏโดยความเป็นภัย เหมือนเมื่อยักษ์และรากษสเป็นต้นปรากฏ อาทินวโทยมีอาการเป็นอันมากปรากฏแก่เราในเพราะเหตุนี้ และยอม ได้รับอานิสงส์ในพระนิพพานโดยเป็นปฏิปักษ์ต่ออาทินวโทยนั้น.

บทว่า **นิพฺพิทา สมตฺถุจฺจ** ความว่า ความเบื่อหน่าย ย่อมสำเร็จ ด้วยอานุภาพแห่งอาทินวานุปีสสนา การตามพิจารณาเห็นโทษ คือ นิพพิทาญาณย่อมสำเร็จแล้วในหทัยของเรา, จิตในการจับรูปธรรม และ นามธรรมเหล่านั้น แม้เพียงครู่เดียวก็ไม่ปรากฏ, โดยที่แท้เกิด แต่เพียง วางเฉยในรูปธรรมนามธรรมนั้นเท่านั้น ด้วยอำนาจความเป็นผู้ใคร่จะพ้น เป็นต้น.

บทว่า **ตโต** ความว่า เบื้องหน้าแต่วิปัสสนาญาณ.

บทว่า จิตฺตํ วิมุจฺจิมิ เม ความว่า จิตของเราได้หลุดพ้นแล้วจาก
สรรพกิเลสโดยลำดับแห่งมรรค ในเมื่อโลกุตระภavana เป็นไปอยู่. ด้วย
เหตุ นั้น ท่านจึงแสดงเหตุเกิดขึ้นแห่งผล. จริงอยู่ในขณะแห่งมรรคจิต
กิเลสทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมหลุดพ้น. ในขณะแห่งผลจิต กิเลสชื่อว่าหลุดพ้น
แล้ว ฉะนี้แล. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถานาคสมาลเถรคาถาที่ ๑

๒. ภกุเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระภกุเถระ

[๓๒๔] ข้าพระองค์ถูกความง่วงเหงาหาวนอนครอบงำ ได้ออก
ไปจากวิหาร ขึ้นสู่ที่จงกรม ล้มลงที่แผ่นดิน ณ ที่ใกล้
บันไดจงกรมนั้นนั่นเอง ข้าพระองค์ลู่เนื้อลู่ตัวแล้วขึ้นสู่
ที่จงกรมอีก เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแล้วในภายในเดินจงกรมอยู่
แต่นั้น การกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ได้
บังเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ อาทิหนวโทษปรากฏแก่ข้าพระองค์
ความเบื่อหน่ายก็ตั้งลงมั่น ลำดับนั้น จิตของข้าพระองค์
ก็หลุดพ้นจากสรรพกิเลส ขอพระองค์จงทอดพระเนตร
ดูความที่แห่งธรรมเป็นธรรมอันดีเลิศ ข้าพระองค์ได้บรรลु
วิชา ๓ แล้ว ได้ทำกิจพระพุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

จบภกุเถรคาถา

อรรถกถาภกุเถรคาถาที่ ๒

คาถาแห่งท่านพระภกุเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อหิ มิทุเชน ดังนี้. เรื่อง
นั้นมีเหตุเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตระ
ท่านพระภกุเถระนี้ บังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสา เมื่อ
พระศาสดาปรินิพพานแล้ว บุชาพระชาติทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้นด้วยดอกไม้ทั้งหลาย.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านบังเกิดในเทพชั้นนิมมานรดี ท่องเที่ยวไป ๆ

มา ๆ ในเทวโลก และมนุษย์โลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในสักย-
ราชตระกูล ได้นามว่าภคฺ เจริญวัยแล้ว ออกบวชพร้อมท่านพระอนุรุทธะ
และพระกิมิละ* อยู่ในพาลกโลณกคาม วันหนึ่ง เพื่อจะบรรเทาความที่ถูก
ถีนมิทชะครอบงำ จึงออกจากวิหาร ขึ้นสู่ที่จิงกรมลัมถง ทำการลัมถนั้
นั้แหละให้เป็นขอสั้บ บรรเทาถีนมิทชะ เจริญวิปีสสนาบรรลุพระ-
อรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทาน^๑ว่า

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าปทุมุตระ ผู้มี
ยศใหญ่ปรินิพพานแล้ว เราได้เอาผอบอันเต็มด้วยดอกไม้
ไปบูชาพระสรีระ เรายังจิตให้เลื่อมใสในบุญกรรมนั้นแล้ว
ได้ไปสู่สวรรค์ชั้นนิมมานรดี เราถึงจะไปอยู่ยังเทวโลก ก็
ยังประพฤติพรหมจรรย์อยู่ ฝนดอกไม้ตกลงจากฟากฟ้า
เพื่อเราตลอดกาลทั้งปวง เราสมภพในมนุษย์ก็เป็นพระ-
ราชาผู้มียศใหญ่ ในอัฐภาพนั้นฝนดอกไม้โกสัมพตกลงมาเพื่อ
เราทุกเมื่อ เพราะอำนาจที่เอาดอกไม้บูชาที่พระสรีระของ
พระพุทธเจ้าผู้ทรงเห็นเหตุนี้เป็นการเห็นครั้งสุดท้ายของ
เรา ภพที่สุดกำลังเป็นไป ถึงทุกวันนี้ ฝนดอกไม้ก็ตกลง
มาเพื่อเราทุกเวลา ในแสนกัปแต่ภัทรกัปนี้ เราเอาดอกไม้
ไปบูชา ด้วยการบูชานั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่ง
การบูชาพระสรีระ เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ...
พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็แลครั้น ท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว ปล่อยให้กาลล่วงไปด้วยสุขอัน
เกิดแต่ผลจิต และสุขอันเกิดแต่พระนิพพาน อันพระศาสดาผู้เสด็จเข้าไป

ใกล้เพื่อทรงชื่นชมถึงการอยู่โดดเดี่ยวแล้วตรัสถามว่า ภิกษุ เธอเป็นผู้ไม่
ประมาทอยู่บ้างหรือ เมื่อจะประกาศการอยู่ด้วยความไม่ประมาทของตน
จึงได้ภายิต ๔ คาถาเหล่านี้ว่า

ข้าพระองค์ถูกความง่วงเหงาหาวนอนครอบงำ ได้ออก
ไปจากวิหารชั้นสูงที่จงกรม ล้มลงที่แผ่นดิน ณ ที่ใกล้บันได
จงกรมนั้นนั่นเอง ข้าพระองค์ลุ่มเนื้อลุ่มตัวแล้วขึ้นสู่ที่
จงกรมอีก เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแล้วในภายใน เดินจงกรมอยู่
แต่นั้นการกระทำไว้ในใจ โดยอุบายอันแยบคาย ได้
บังเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ อาทิทรโทษปรากฏแก่ข้า-
พระองค์ ความเบื่อนายก็ตั้งลงมั่น ลำดับนั้น จิตของ
ข้าพระองค์ก็หลุดพ้นจากสรรพกิเลส ขอพระองค์จง
ทอดพระเนตรดูความที่แห่งธรรมเป็นธรรมอันดีเลิศ ข้า-
พระองค์ได้บรรลุวิชา ๓ แล้ว ได้ทำกิจพระพุทธศาสนา
เสร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิทุเชน ปกโต ความว่า ผู้ถูกมิทระ
อันกำจัดความไม่สามารถเป็นสภาวะ กล่าวคือความเกียจคร้านแห่งกาย
ครอบงำ.

บทว่า วิหารา ได้แก่ จากเสนาสนะ.

บทว่า อุปนิขุมิ ได้แก่ ออกไปเพื่อเดินจงกรม.

บทว่า ตตฺถเว ปปติ ฉมา ความว่า ล้มลงที่ภาคพื้น เพราะถูก
ความหลับครอบงำ ที่บันไดจงกรมนั้นนั่นแล,

บทว่า **คตฺตานิ ปริมฺชชิตฺวา** ความว่า ตามนวดอวัยวะแห่งร่างกาย
ตน โดยล้มลงที่ภาคพื้นเกลือกฟูนอยู่.

บทว่า **ปฺนปารุญฺห จงฺกมนํ** ความว่า 'ไม่ถึงทำหน้าที่ว่า ยัดนี้
เราล้มแล้ว ขึ้นสู่ที่จงกรมแม่อีก.

บทว่า **อฺขมตฺตํ สฺสฺมาหิโต** ประกอบความว่า เรามีจิตตั้งมั่น
แล้วด้วยดี คือเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งจงกรม ด้วยการข่มนิวรณ์
ในกัมมัฏฐาน อันเป็นอารมณ์ภายใน. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล
ก็นี้เป็นอาการพยากรณ์พระอรหัตผลของพระเถระ.

จบบรรณถกคฤฤเถรคาถาที่ ๒

๓. สกฺยเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสกฺยเถระ

[๓๒๕] พวกอื่นเว้นบัตถิตย่อมรู้สึกว่า พวกเราที่ทะเลาะวิวาทกันนี้ จะพากันยุบยับในท่ามกลางสงฆ์นี้ พวกใดมารู้ชัดในท่ามกลางสงฆ์นั้นว่า พวกเราพากันไปสู่ที่ใกล้ มัจจุราช ความทะเลาะวิวาท ย่อมระงับไปได้จากสำนักของพวกนั้น เมื่อใด เขาไม่รู้ธรรมอันเป็นอุบายระงับการทะเลาะวิวาทตามความเป็นจริง ประพตติอยู่ดูจไม่แก่ ไม่ตาย เมื่อนั้น ความทะเลาะวิวาทก็ไม่สงบลงได้ ก็ชนเหล่าใดมารู้แจ้งธรรมตามความเป็นจริง เมื่อสัตว์ทั้งหลายพากันเร้าร้อนอยู่ ชนเหล่านั้นย่อมไม่เร้าร้อน ความทะเลาะวิวาทของพวกเขา ย่อมระงับไปได้โดยส่วนเดียว การงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ย่อหย่อน วัตรอันเศร้าหมอง และพรหมจรรย์อันบุคคลพึงระลึกด้วยความสงสัย กรรม ๓ อย่างนั้น ย่อมไม่มีผลมาก ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ห่างไกลจาก สัทธรรมเหมือนฟ้ากับดินฉะนั้น.

จบสกฺยเถรคาถา

อรรถกถาสถิตยคาถาที่ ๓

คาถาของท่านสถิตยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ปเร จ ดังนี้. เรื่องนั้น
มีเหตุเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้สร้างบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
เมื่อสั่งสมบุญไว้ในภพนั้นๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนาม
ว่ากกุสันธะ บังเกิดในเรือนมิตรตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว วันหนึ่ง
เห็นพระศาสดาเสด็จไปเพื่อประทับอยู่พระตำราญในกลางวัน มีจิตเลื่อมใส
ได้ถวายรองเท้า.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก เมื่อ
พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว เมื่อสุวรรณเจดีย์ประดิษฐานแล้ว
พร้อมด้วยกุลบุตร ๖ คน มีตนเป็นที่ ๓ บวชในพระศาสนา เรียนพระ-
กรรมฐานอยู่ในป่า เมื่อไม่สามารถให้คุณวิเศษบังเกิดได้ จึงกล่าวกะกุ-
บุตรนอกนี้ว่า พวกเราเมื่อเที่ยวไปบิณฑบาต ยังมีความอาลัยในชีวิต และ
เพราะมีความอาลัยในชีวิต พวกเราก็ไม่สามารถจะบรรลุโลกุตระธรรมได้.
และการกระทำกาละอย่างปุลุชนยอมเป็นทุกข์ เอาเถอะพวกเราจะผูกบันได
ขึ้นสู่ภูเขา ไม่อาลัยในกายและชีวิต กระทำสมณธรรม. ภิกษุเหล่านั้น
ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาเถระได้อภิญญา ๖ ในวันนั้นนั่นเอง เพราะ
ความที่ตนเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยธรรมอันเป็นอุปนิสัย นำบิณฑบาตจาก
อุตตรกฐทวีปเข้าไปให้แก่ภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุนอกนี้กล่าวว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ท่านทำกิจเสร็จแล้ว กิจเพียงเจรจาปราศรัยกับท่านเป็นการ
เนิ่นช้า, พวกเราจะกระทำเฉพาะสมณธรรมเท่านั้น ขอท่านจงประกอบ
เนื่องๆ ซึ่งสุขวิหารธรรม ในธรรมที่ท่านเห็นแล้วเถิด ดังนี้แล้วได้ห้าม

บิณฑบาต. พระเถระเมื่อไม่สามารถเพื่อจะให้ภิกษุเหล่านั้นรับได้จึงได้
ไปแล้ว.

ลำดับนั้น โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุ
รูปหนึ่ง ทำให้แจ้งพระอนาคามีผล มีอภิญญาเป็นเครื่องแวดล้อม ได้
กล่าวอย่างนั้นนั่นแล ถูกภิกษุเหล่านั้นห้ามแล้ว ก็ได้ไป. ในบรรดาภิกษุ
เหล่านั้น พระจีณาสพเถระปรินิพพานแล้ว. ภิกษุผู้อนาคามีเกิดในชั้น
สุทธาวาส. ภิกษุนอกนั้นกระทำกาลกิริยาอย่างปฤชชนนั่นเอง เสวยทิพย-
สมบัติโดยอนุโลมและปฏิโลมในกามาพจรสวรรค์ ๖ ชั้น ในกาลแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา จุตจากเทวโลกแล้ว คนหนึ่งถือปฏิสนธิใน
มัลลราชตระกูล คนหนึ่งถือปฏิสนธิในคันธารราชตระกูล คนหนึ่งถือ
ปฏิสนธิในภายนอกประเทศ, คนหนึ่งถือปฏิสนธิในท้องของนางกุลทาริกา
คนหนึ่ง ในกรุงราชกฤห์, ฝ่ายสภิกะถือปฏิสนธิในท้องของนางปริพาชกา
คนหนึ่ง.

ได้ยินว่า นางปริพาชกานั้น เป็นธิดาของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง.
มารดาบิดาจึงได้มอบธิดานั้นให้แก่ปริพาชกคนหนึ่ง ด้วยพูดว่า ขอธิดา
ของเราจงรู้ลัทธิอื่นเถิด. ลำดับนั้น ปริพาชกคนหนึ่งปฏิบัติผิดกับนาง.
นางตั้งครรภ์กับปริพาชกนั้น ปริพาชกเห็นนางมีครรภ์ได้ออกไปแล้ว
นางไปในที่อื่นคลอดบุตรในสภาในระหว่างทาง. เพราะเหตุนั้น เขาจึง
ได้นามว่า สภิกะ นั่นเอง.

เขาเจริญวัยแล้ว บวชเป็นปริพาชก เรียนศาสตร์ต่าง ๆ เป็นมหาวาที
เที่ยวชวนขวยในวาทะ ไม่เห็นบุคคลผู้เสมอกับตน จึงให้สร้างอาศรม
ใกล้ประตูพระนคร ให้ขัตติยกุมารเป็นต้นศึกษาศิลปปะอยู่ ถือเอาปัญหา

๒๐ ข้อ ที่มารดาของตนผู้เกลียดความเป็นหญิงยังฉานให้เกิดขึ้นแล้ว เกิดในพรหมโลกปรุ้งแต่งให้ ถามสมณพราหมณ์เหล่านั้นๆ. ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่อาจพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นของเขาได้ แต่ในอรรถกถาสกยสูตร มาแล้วว่า สุทททวาสพรหมได้แต่งปัญหาเหล่านั้น.

ก็ในกาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ เสด็จมายังกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ในพระเวฬุวันมหาวิหาร ท่านสภิกะได้ไปในที่นั้น เขาไปเฝ้าพระศาสดา ถามปัญหาเหล่านั้น. พระศาสดาได้ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นของเขา เพราะฉะนั้น เรื่องทั้งหมดพึงทราบโดยนัยที่มาแล้วในสกยสูตร. ส่วนท่านสภิกะเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นแล้ว ท่านก็ได้ศรัทธาบวชแล้ว เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัต ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวในอุปทานว่า

เราได้ถวายการเหยียบแด่พระพุทธรเจ้า ทรงพระนาม
ว่ากุกุสันธะ ผู้เป็นนักปราชญ์ มีบาปอันลอยเสียแล้ว
ทรงอยู่จบพรหมจรรย์ ซึ่งกำลังเสด็จดำเนินไปสู่ที่พัก
กลางวัน ในกัปนี้เองเราได้ถวายทานใดในกาลนั้น ด้วย
ทานนั้น เราไม่ได้รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการเหยียบ
เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ... พระพุทธรศาสนา
เราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็ท่านเป็นพระอรหันต์ เมื่อพระเทวทัตพยายามเพื่อทำลายสงฆ์
เมื่อจะให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นฝักฝ่ายแห่งพระเทวทัต จึงแสดง
ธรรม ๔ คาถาเหล่านี้ว่า.

พวกอื่นวันบัณฑิตย่อมไม่รู้สีกว่า พวกเราที่ทะเลาะ
วิวาทกันนี้ จะพากันยุบยับในท่ามกลางสงฆ์นี้ พวกใด
มารู้ชัดในท่ามกลางสงฆ์นั้นว่า พวกเราพากันไปอยู่ที่ใกล้
มัจจุราช ความทะเลาะวิวาท ย่อมระงับไม่ได้จากสำนัก
ของพวกนั้น เมื่อใด เขาไม่รู้ธรรมอันเป็นอุบายระงับการ
ทะเลาะวิวาทตามความเป็นจริง ประพฤติอยู่ดูจไม่แก่
ไม่ตาย เมื่อนั้น ความทะเลาะวิวาทก็ไม่สงบลงได้ ก็ชน
เหล่าใดมารู้แจ้งธรรมตามความเป็นจริง เมื่อสัตว์ทั้งหลาย
พากันเร่าร้อนอยู่ ชนเหล่านั้น ย่อมไม่เร่าร้อน ความ
ทะเลาะวิวาทของพวกเขา ย่อมระงับไปได้โดยส่วนเดียว
การงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ย่อหย่อน วัตรอันเศร้าหมอง
และพรหมจรรย์อันบุคคลพึงระลึกด้วยความสงสัย ธรรม
๓ อย่างนั้นย่อมไม่มีผลมาก ผู้ไม่มีความเคารพในเพื่อน
พรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ห่างไกลจากสัทธรรม
เหมือนฟ้ากับดินฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเร ความว่า ชนเหล่าอื่นเว้นจาก
บัณฑิตนั้น เป็นผู้ขวนขวายด้วยอำนาจ แสดงวัตถุอันกระทำความแตกแยก
มีอาทิว่า แสดงธรรมว่าเป็นธรรม และแสดงธรรมว่าเป็นอธรรม
ชื่อว่าชนเหล่าอื่น. คนเหล่านั้น ก่อวิวาทในท่ามกลางสงฆ์นั้น ย่อมไม่
รู้ว่าพวกเรายุบยับ คือปณปี นิบหาย ได้แก่ ไปยังสำนักของมัจจุราช
เนื่อง ๆ.

บพว่า **เย จ ตุตถ วิชานนุติ** ความว่า ในที่ประชุมนั้น บัณฑิต
ย่อมรู้ว่าพวกเราไปยังที่ใกล้มัจจุราช.

บพว่า **ตโต สมมุนุติ เมธกา** ความว่า ก็ชนเหล่านั้น เมื่อรู้อย่างนั้น
ยังโยนิโสมนสิการให้เกิด ย่อมปฏิบัติเพื่อความสงบ ความขาดหวังคือ
ความทะเลาะ. เมื่อเช่นนั้นความขาดหวังเหล่านั้น ของชนเหล่านั้น ย่อม
สงบด้วยการปฏิบัติของชนเหล่านั้น.

บพว่า **อถวา ปเร จ** ความว่า ชนเหล่าใด ชื่อว่า **ปเร** เหล่าอื่น
เพราะเป็นผู้อยู่ภายนอกแต่พระศาสนา โดยไม่รับโอวาทานุสาสนีของ
พระศาสดา ชนเหล่านั้นย่อมไม่รู้ว่า พวกเราถือผิด ย่อมยุบยับ คือยอม
พยายาม ในการสละคืนพระศาสนาในโลกนี้ตราบใด ความวิวาทยอมไม่
สงบเพียงนั้น ก็ในกาลใด เมื่อว่าด้วยอำนาจการสละการยึดถือพระศาสนา
นั้น และชนเหล่าใดย่อมรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งสภาวะมีอธรรมและธรรม
เป็นต้น โดยสภาวะมีอธรรมและธรรมเป็นต้น ในเมื่อชนเหล่านั้นชวน-
ชวนในการวิวาทในท่ามกลางสงฆ์นั้น ในกาลนั้น ความหมายมั่น กล่าว
คือความวิวาทยอมสงบ เพราะอาศัยบุรุษผู้เป็นบัณฑิตเหล่านั้น จากสำนัก
ของบัณฑิตเหล่านั้น ในข้อนี้พึงทราบความดังว่ามาจะนี้.

บพว่า **ยทา** แปลว่า ในกาลใด.

บพว่า **อวิชานนุตา** ความว่า เมื่อไม่รู้ในการสงบวิวาท หรือไม่รู้
ธรรมและอธรรม โดยความเป็นจริง.

บพว่า **อิริยนุตุมราวิย** ความว่า มีความอวดดี มีความโลเล
มีปากกล้า มีวาจาพล่อยๆ เป็นผู้มีความฟุ้งซ่าน เป็นไปอยู่ คือประพฤติ

อยู่ ได้แก่เที่ยวไปอยู่ เหมือนชนผู้จะไม่ตาย หรือเหมือนผู้ก้าวล่วงความ
แก่ความตายได้จะนั้น. ในกาลนั้น วิวาทไม่สงบเลย.

บทว่า วิชานนุติจ เย ธมฺมํ อาตุเรสุ อนาตุรา ความว่า ก็ชน
เหล่าใด ย่อมรู้ตามความเป็นจริงซึ่งศาสนธรรมของพระศาสดา ชนเหล่า
นั้น เมื่อสัตว์ทั้งหลายพากันเดือดร้อนเพราะโรคคือกิเลส เป็นผู้ไม่เดือด
ร้อนหมดกิเลส ไม่มีทุกข์อยู่ อธิบายว่า ความวิวาทย่อมสงบโดยสิ้นเชิง
ด้วยอำนาจแห่งชนเหล่านั้น.

บทว่า ยํ กิณฺุจิจิ ลีลิตฺถํ กมฺมํ ความว่า กุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
อันกระทำการถือเอาโดยการกระทำย่อหย่อน คือกระทำแล้วประกอบด้วยความ
ความย่อหย่อน.

บทว่า สงฺกิลิณฺุจํ ได้แก่ การสมาทานวัตรอันเศร้าหมอง ด้วยการ
เที่ยวไปในที่โจรมีหญิงแพศยาเป็นต้น หรือด้วยมิจฉาชีพ มีการล่อลวง
เป็นต้น.

บทว่า สงฺกสุสฺสริ ความว่า พึงระลึกด้วยความรังเกียจ คือคนอื่น
พึงได้ยินกรรมอันไม่สมควรอย่างใดอย่างหนึ่ง ในวิหารแล้ว ไม่รังเกียจว่า
คนโน้นทำมิใช่หรือ หรือเห็นสงฆ์แม้ประชุมกันด้วยอำนาจกิจอย่างใด
อย่างหนึ่ง มีกิจคืออุโบสถเป็นต้นแล้ว ระลึก รังเกียจ ระแวง ด้วยความ
ระแวงของตนอย่างนี้ว่า ชนเหล่านี้รู้ความประพฤติของเราเป็นแน่ มีความ
ประสงค์จะยกวัตรเราจึงประชุมกัน.

บทว่า น ตํ โหติ ความว่า พรหมจรรย์ คือการกระทำสมณธรรม
นั้น คือเห็นปานนั้น ไม่มีผลมากแก่บุคคลนั้น คือไม่มีผลมากโดยภาวะ
ไม่มีผลมากแก่บุคคลนั้นนั่นเอง ไม่มีผลมากแม้แก่บุคคลผู้ให้ปัจจัยแก่

บุคคลนั้น. เพราะฉะนั้นพึงเป็นผู้มีความประพฤติขัดเกลา อธิบายว่า ก็ผู้ที่มีความประพฤติขัดเกลา ก็ไม่มีโอกาสวิวาทกันเลย.

บทว่า **การโว นุปลพฺทติ** ความว่า บุคคลใด ไม่มีความเคารพ คือไม่มีการกระทำความเคารพ ในเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย ผู้ควรเคารพ โดยไม่ยึดถืออนุสาสนีโดยเคารพ.

บทว่า **อารกา โหติ สทฺธมฺมา** ความว่า บุคคลนั้น คือเห็นปาน นั้น ย่อมอยู่ในที่ไกลจากปฏิบัติสัทธรรมบ้าง จากปฏิเวธสัทธรรมบ้าง ก็ครูทั้งหลายย่อมไม่让他ศึกษาแม้ปฏิบัติสัทธรรม และปฏิเวธสัทธรรมนั้น, เขาเมื่อไม่ศึกษา ไม่ถือเอา เขาก็ไม่ปฏิบัติ เมื่อไม่ปฏิบัติ ก็จักแทงสัจจะได้จากไหน. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมห่างไกลจากพระสัทธรรม. ถามว่า เหมือนอะไร ? แก้วว่า เหมือนฟ้ากับดินฉะนั้น, อธิบายว่า อยู่ในที่ไกลจากสภาวะความเป็นจริงแห่งธาตุ เหมือนฟ้า คืออากาศกับแผ่นดินฉะนั้น. คือไม่มีสภาวะเจอกันในบางครั้ง. ด้วยเหตุนี้ตนเอง ท่านจึงกล่าวว่า

**นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าฟ้ากับดินไกลกัน ฝั่งมหา-
สมุทรทั้งสอง ก็ไกลกัน ธรรมของอสัตบุรุษยังไกลกว่า
นั้นนะ พระราชา ดังนี้.**

จบบรรณถกถาเสกียเถรคาถาที่ ๓

๔. นันทกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระนันทกเถระ

[๓๒๖] เราตีเทียนร่างกายอันเต็มไปด้วยของน่าเกลียด มีกลิ่นเหม็น เป็นฝักฝ่ายแห่งมาร ชุ่มไปด้วยกิเลส มีช่อง ๕ ช่อง เป็นที่ไหลออกแห่งของไม่สะอาดเป็นนิตย์ ท่านอย่าคิดถึงเรื่องเก่า อย่ามาเล่าโลมอริยสาวกผู้บรรลุนิย-
สัจธรรม ให้ยินดีด้วยอำนาจกิเลส เพราะอริยสาวกของพระตถาคตเหล่านั้น ย่อมไม่ยินดีในกามคุณแม้ในสวรรค์ จะป่วยกล่าวไปยถึงกามคุณ อันเป็นของมนุษย์เล่า ก็ชนเหล่าใดแลเป็นคนพาล มีปัญญาทรม มีความคิดชั่ว ถูกโมหะหุ้มห่อไว้แล้ว ชนเหล่านั้นจึงจะกำหนดยินดีในเครื่องผูกที่มารดักไว้ ชนเหล่าใดกาย รากะ โทสะ และ อวิชาได้แล้ว ชนเหล่านั้นเป็นผู้คงที่ เป็นผู้ตัดเส้นด้าย คือตัดหาเครื่องนำไปสู่ภพขาดแล้ว ไม่มีเครื่องผูกพัน ย่อมไม่กำหนดยินดีในปวงมารนั้น.

จบนันทกเถรคาถา

อรรถกถานันทกเถรคาถาที่ ๔

คาถาแห่งพระนันทกเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ชีรตุถุ ดังนี้. เรื่องนั้น มีเหตุเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตระ

พระเถระเมื่อนี้ เป็นเศรษฐีมีสมบัติมากในหังสวดีนคร กำลังฟังธรรมใน
สำนักของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ใน
ตำแหน่งอันเลิศ แห่งภิกษุผู้ให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ปรรณาดำแหน่ง
นั้น จึงบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยผ้ามีราคา ๑๐๐,๐๐๐ แล้วได้ตั้งความ
ปรรณาวี และให้การบูชาด้วยประทีป ณ โภธิพฤกษ์แต่พระศาสดา
จำเดิมแต่นั้นมา ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ในกาลแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า กกุสันธะ ได้เป็นนการเวกส่งเสียง
กีก้องไพเราะ กระทำประทักษิณพระศาสดา, ภายหลังเป็นนคยง มีจิต
เลื่อมใส วันหนึ่งร้องเสียงอันไพเราะขึ้น ๓ ครั้ง อยู่ที่ประตูถ้ำอันเป็น
ที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ทำบุญในที่นั้น ๆ ด้วยอาการอย่างนี้
ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย บังเกิดในเรือนมีตระกูล
ในกรุงสาวัตถี ได้นามว่า นันทกะ เจริญวัยแล้ว ฟังธรรมในสำนักพระ-
ศาสดา ได้ศรัทธาบรรพชาเจริญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัต เพราะเหตุานั้น
ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ได้ชุกคบเพลิงไว้

๓ ดวง ที่ไม้โพธิพฤกษ์ของพระพุทธเจ้า พระนาม
ปทุมุตระ ซึ่งเป็นไม้สูงที่สุดกว่าไม้ทั้งหลาย ในแสนกัป
แต่ภัทรกัปนี้ เราได้บูชาคบเพลิงใด ด้วยการบูชาคบเพลิง
นั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลของการบูชาคบเพลิงเป็น
ทาน เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ...พระพุทธร-
ศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็แลท่านเป็นพระอรหันต์ ยับยั้งอยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่วิมุตติ ถูก
พระศาสดาทรงสั่งให้โอวาทภิกษุทั้งหลาย ในอุโบสถวันหนึ่ง ได้ให้ภิกษุณี
๕๐๐ บรรลุพระอรหัตโดยโอวาทครั้งเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ให้
โอวาทนางภิกษุณี. ภายหลังวันหนึ่ง หญิงผู้เป็นภรรยาแก่คนหนึ่ง แลดู
พระเถระผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ด้วยอำนาจแห่งกิเลสแล้ว
หัวเราะ. พระเถระเห็นกิริยานั้นของหญิงนั้น เมื่อจะกล่าวธรรม โดยยกเอา
การประกาศความเป็นของปฎิภูลแห่งสตรีระ จึงได้กล่าวคาถาว่า

เรชาติเตยนร่างกายอันเต็มไปด้วยของน่าเกลียด มีกลิ่น
เหม็น เป็นฝักฝายแห่งมาร ชุ่มไปด้วยกิเลส มีช่อง ๕
ช่อง เป็นที่ไหลออกแห่งของไม่สะอาดเป็นนิตย์ ท่าน
อย่าคิดถึงเรื่องเก่า อย่ามาเล่าโลมอริยสาวกผู้บรรลุอริย-
สังขารม ให้ยินดีด้วยอำนาจกิเลส เพราะพระอริยสาวก
ของตถาคตเหล่านั้น ย่อมไม่ยินดีในกามคุณแม้ในสวรรค์
จะป่วยกล่าวไปไยถึงกามคุณ อันเป็นของมนุษย์เล่า ก็ชน
เหล่าใดแลเป็นพาล มีปัญญาทราวม มีความคิดชั่ว ถูก
โมหะหุ้มห่อไว้แล้ว ชนเหล่านั้นจะกำหนดยินดี ในเครื่อง
ผูกที่มารดักไว้ ชนเหล่าใดคายราคะ โทสะ และอวิชชา
ได้แล้ว ชนเหล่านั้นเป็นผู้คงที่ เป็นผู้ตัดเส้นด้าย คือ
ตัดหาเครื่องนำไปสู่ภพขาดแล้ว ไม่มีเครื่องผูกพัน ย่อม
ไม่กำหนดยินดีในบ่วงมารนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า **ธ** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า นาคีเตียน
ร อักษร ในบทว่า **รตุถุ** กระทำการเชื่อมบท อธิบายว่า นาคีเตียน คือขอ
ติเตียนร่างกายนั้น อันเต็มไปด้วยของน่าเกลียด จงเป็นการติเตียนท่าน
เถิด.

บทว่า **ปุเร** เป็นต้น เป็นไวพจน์แห่งการร้องเรียก อันแสดงภาวะ
ที่พึงติเตียนหญิงนั้น . บทว่า **ปุเร** ได้แก่ ในร่างกายอันเต็มไปด้วยของ
อันน่าเกลียดอย่างยิ่ง คือซากศพนานาชาติ ได้แก่ ด้วยของอันไม่สะอาด
มีอย่างต่าง ๆ.

บทว่า **ทุกคนุเธ** ได้แก่ มีสภาวะมึกลื่นเหม็น เพราะเต็มไปด้วย
ซากศพนั่นเอง.

บทว่า **มารปกุเข** ความว่า เพราะเหตุที่วัตถุอันวิสกาด (ที่เป็นข้าศึก
กัน) ย่อมยังกิเลสทำให้เจริญ เพราะปลุชนคนบอด มีการใส่ใจโดยไม่
แยกคายเป็นนิมิต และยอมให้โอกาสแก่เทวบุตรมารเข้าไป. เพราะฉะนั้น
จึงเป็นฝักฝ่ายแห่งมาร. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **มารปกุเข** ดังนี้.

บทว่า **อวสุสุเต** ความว่า อันชุ่มไปด้วยการไหลออกแห่งกิเลสและ
ด้วยการไหลออกแห่งของอันไม่สะอาด ในที่นั้น ๆ ตลอดกาลทั้งปวง.

บัดนี้ ท่านแสดงถึงฐานะเป็นที่ไหลออกแห่งของอันไม่สะอาดของ
หญิงนั้น ที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยว่า จีตาไหลออกจากตา เป็นต้น.

ก็หญิงนั้น เมื่อรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งกายอันมีช่อง ๕ ช่อง เต็ม
ไปด้วยของอันไม่สะอาด ไหลออกเป็นนิจด้วยอาการอย่างนี้ อย่างสำคัญการ
หัวเราะการเจรจาการเล่น อันเป็นไปในการไม่รู้ถึงเรื่องเก่าว่า อย่าคิด
สำคัญถึงเรื่องเก่า คืออย่าคิดว่า แม้บัดนี้ เธอจักปฏิบัติอย่างนี้.

บทว่า **มาสาเทสิ ตถาคเต** ความว่า ท่านอย่าเข้าประเล้าประโลม ด้วยความคูหมีน และด้วยอำนาจกิเลสซึ่งพระอริยสาวก ผู้ดำเนินไปอย่าง นั้น ด้วยมีมรรคผลเป็นที่มา เป็นอย่างนั้น คือโดยประการนั้น เหมือน ปกติสัตว์ให้ยินดีว่า พุทธสาวกในปางก่อน มาด้วยความถึงพร้อมด้วย ธรรมอันเป็นอุปนิสัยจันใด หรือว่าพุทธสาวกเหล่านั้น ไปคือดำเนิน ไปด้วยการปฏิบัติชอบจันใด อนึ่งมาถึง คือบรรลุ ได้แก่ หยั่งรู้ ลักษณะ อันต้องแท้แห่งรูปธรรมและนามธรรม และธรรมอันต้องแท้ คืออริยสัง จันใด แม้ชนเหล่านี้ก็จันนั้น. ท่านกล่าวเหตุแห่งความเป็นผู้ไม่ประเล้า ประโลมยินดีว่า พระอริยสาวกย่อมไม่กำหนดยินดีแม้ในสวรรค์ จะป่วย กล่าวไปไยถึงพวกมนุษย์เล่า ดังนี้ อธิบายว่า พุทธสาวกเหล่านั้น ย่อม ไม่กำหนดยินดีในสุข แม้อันพระสัพพัญญูพุทธเจ้าไม่สามารถให้สิ้นลงได้ ด้วยการบอกทางที่ดี ในสวรรค์ที่ดี คือยอมยังระคะให้เกิด เพราะเห็น โทษในสังขารทั้งหลายดีแล้ว จะป่วยกล่าวไปไยถึงกามคุณ อันเป็นของ มนุษย์ อันเป็นเสมือนกองคูด คือไม่จำต้องกล่าวถึงเลยว่ ไม่กำหนด ยินดีในกามคุณนั้น.

บทว่า **เย จ โข** ความว่า ก็ชนเหล่าใด ชื่อว่าเป็นพาล เพราะ ประกอบด้วยความเป็นพาล ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญาทราวม เพราะไม่มีปัญญา อันมีโอชะเกิดแต่ธรรม ชื่อว่าผู้มีความคิดชั่ว เพราะครุ่นคิดแต่สิ่งชั่ว โดยคามเห็นในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ชื่อว่าถูกโมหะครอบงำ เพราะเป็นผู้มี จิตถูกโมหะ คือความไม่รู้ปิดบังไว้ โดยประการทั้งปวง ปุถุชนคนบอด ก็เช่นนั้น คือเห็นปานนั้น ย่อมกำหนดยินดีในเครื่องผูกพัน อันสำคัญว่า

เป็นหญิง อันมารชดไป ก็อันมารดักไว้ ได้แก่บ่วงมรนั้น ๆ ได้แก่
กำหนด ดิคอยู่ ช้องอยู่ สยบ หมกอยู่.

บทว่า **วิราชิตา** ความว่า ก็ชนเหล่าใดคือพระชีนาสพ คาย คือละ
ได้ตัดขาด รากะ อันมีสภาวะเปลื้องไถ่ยาก เหมือนเครื่องข้อมที่หยอดด้วย
น้ำมัน **โทสะ** มีสภาวะประทุษร้าย เหมือนข้าศึกได้โอกาส และ **อวิชา**
มีสภาวะไม่รู้ ด้วยการคายด้วยอริยมรรค โดยประการทิ้งปวง ชนเหล่านี้
ก็เช่นนั้น ผู้มีตัณหาจุจแสน้ายเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพอันตัดได้แล้ว ด้วย
ศีลตราคืออรหัตมรรค ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสจุจเครื่องผูก เพราะไม่มีเครื่องผูก
แม้ในที่ไหน ๆ นั้นนั่นเอง ข้อมคายบ่วงของมารตามที่กล่าวแล้วนั้น พระ-
เถระแสดงธรรมแก่หญิงนั้น แล้วไป ด้วยประการฉะนี้.

จบบรรณถกถำนันทกเถรคาถาที่ ๔

๕. ชัมพุกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระชัมพุกเถระ

[๓๒๓] เราเอาธูลีและฝุ่นทาตัวอยู่ตลอด ๕๕ ปี บริโภคอาหาร
เดือนละครั้ง ถอนผมและหนวด ยืนอยู่ด้วยเท้าข้างเดียว
งดเว้นการนั่ง กินคูถแห้ง ไม่นิยมอาหารที่เขาเชื่อเชิญ
เราได้ทำบาปกรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุกคติเป็นอันมากเช่น
นั้น ถูกโอรฆะใหญ่พัดไปอยู่ ได้ถึงพระพุทธรเจ้าเป็นที่พึง
ของท่านจงดูสรณคมน์และความที่ธรรมเป็นธรรมอันดีเลิศ
วิชา ๓ เราได้บรรลุแล้ว เราได้ทำกิจพระพุทธรศาสนา
เสร็จแล้ว.

จบชัมพุกเถรคาถา

อรรถกถาชัมพุกเถรคาถาที่ ๕

คาถาแห่งท่านพระชัมพุกเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ปญฺจปญฺญาส ดังนี้.
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระแม่นี้ ได้ทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธรเจ้าในปางก่อน
ก่อสร้างบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า
ติสสะ บังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เคียงสา เชื่อพระสัมมา-
สัมโพธิญาณของพระศาสดา ไหว้ต้นโพธิพฤกษ์แล้ว บูชาด้วยการพัดวี.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
กาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ บังเกิดในเรือนมีตระกูล

ถึงความเป็นผู้รู้เพียงสาแล้ว บรรพชาในพระศาสนา เป็นเจ้าอาวาสอยู่ใน
อารามอันอุบาสกคนหนึ่งได้สร้างไว้ อันอุบาสกนั้นอุปัฏฐากอยู่. ภายหลัง
วันหนึ่ง พระจีณาสพเถระรูปหนึ่ง ผู้ครองจีวรปอน ๆ มาจากป่าบ่ายหน้า
ไปยังบ้านเพื่อโกนผม อุบาสกนั้นเห็นเข้าแล้ว เลื่อมใสในอิริยาบถ ให้
ช่างกัลบกปลงผมและหนวด ให้บริโภคโกษณะอันประณีต ถวายจีวรดี ๆ
นิมนต์ให้อยู่ด้วยคำว่า ขอท่านจงอยู่ในที่นี้แหละขอรับ.

ภิกษุเจ้าอาวาสเห็นดังนั้น มีความริษยา และมีความตระหนี่เป็น
ปกติ กล่าวกะพระเถระผู้จีณาสพว่า คุณก่อนภิกษุ การที่ท่านเอานิ้วมือ
ถอนผมเป็นนอเจลก เลี้ยงชีพด้วยอาหารคือคูดและมูลตรยังประเสริฐกว่า การ
อยู่ในที่นี้ด้วยอาการอย่างนี้ ของผู้อันอุบาสกลามกนี้บำรุงอยู่ ดังนี้. ก็แล
ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เข้าไปยังเวทกุฎีในขณะนั้นนั่นเอง เอามือกอบคูด
กินและดื่มมูลตรเหมือนคดข้าวปายาสฉะนั้น. ด้วยทำนองนี้ดำรงอยู่ตลอดอายุ
ทำกาลแล้วไหม้ในนรก มีคูดและมูลตรเป็นอาหารอีก ด้วยเศษแห่งวิบาก
ของกรรมนั้นนั่นแล แม้เกิดในหมู่มนุษย์ได้เป็นนิครนถ์มีคูดเป็นภักษา
๕๐๐ ชาติ.

ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในกำเนิดมนุษย์อีก บังเกิดในตระกูล
แห่งคนทุกขียาก เพราะกำลังแห่งกรรมแห่งการว่าร้ายพระอริยเจ้า เขาให้
คิมน้ำนม นมสด หรือเนยใส ก็ทิ้งสิ่งนั้นแล้ว ดื่มเฉพาะน้ำมูลตรเท่านั้น
เขาให้บริโภคข้าวสุกกี้ทิ้งข้าวสุกนั้นแล้ว เลี้ยวกินแต่คูดเท่านั้น, เติบโต
ด้วยการบริโภคคูดและมูลตรด้วยอาการอย่างนี้ แม้เจริญวัยแล้ว ก็บริโภค
แต่คูดและมูลตรเท่านั้น. พวกมนุษย์เมื่อไม่อาจจะห้ามจากการบริโภคคูดและ
มูลตรนั้นจึงละทิ้งเสีย. เขาอันพวกญาติละทิ้งเสียแล้ว จึงบวชเป็นนักรบวช

เปลือย ไม่อาบน้ำ, ครองผ้าเปื้อนด้วยธุลีและฝุ่น ถอนผมและหนวด ห้าม
อิริยาบถอื่น เดินด้วยเท้าเดียว ไม่ยินดีการนิมนต์ ถือเอาโภชนะที่ผู้ต้องการ
บุญ อริชฐานเข้าอยู่ประจำเดือนให้ ด้วยปลายหญ้าคาเดือนละครั้ง กลางวัน
เลียด้วยปลายลิ้น, ส่วนกลางคืนไม่เคี้ยวกินด้วยคิดว่า คุณศรมมีตัวสัตว์ จึง
เคี้ยวกินแต่ถูถแห่งเท่านั้น เมื่อเขาทำอยู่อย่างนี้ล่วงไป ๕๕ ปี มหาชน
สำคัญว่า เป็นผู้มึตบะมาก มีความปรารถนาน้อยอย่างยิ่ง จึงได้น้อมไป
หาเขา โอนไปหาเขา.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นธรรมอันเป็น
อุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ รุ่งเรืองอยู่ในภายในดวงหทัยของเขา เหมือน
ประทีปในหม้อฉะนั้น แล้วพระองค์เสด็จไปในที่นั้นแสดงธรรม ให้เขา
ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ให้เขาได้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ให้
ขวนขวายวิปัสสนา ให้ดำรงอยู่ในพระอรหันต์.

ในเรื่องนี้มีความสังเขปเพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดาร ฟังทราบ
โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาแห่งคาถาว่า มาเส มาเส กุสกุเคน
ในพระธรรมบท. ก็ท่านดำรงอยู่ในพระอรหันต์แล้ว ในเวลาปรินิพพาน
เมื่อแสดงว่า แม้เราปฏิบัติผิดในชั้นต้น อาศัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บรรลุ
ธรรมที่พระสาวกควรบรรลุ จึงกล่าว ๔ คาถานี้ว่า

เราเอาธุลีและฝุ่นทาตัวอยู่ตลอด ๕๕ ปี บริโภค
อาหารเดือนละครั้ง ถอนผมและหนวด ยืนอยู่ด้วยเท้า
ข้างเดียว งดเว้นการนั่ง กินถูถแห่ง ไม่ยินดีอาหารที่
เขาเชื้อเชิญ เราได้ทำบาปกรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุกติ

เป็นอันมากเช่นนั้น ถูกโอะฆะพัดไปอยู่ ได้ถึงพระพุทธเจ้า
เป็นที่พึง ขอท่านจงดูสรณคมน์และเวลาที่ธรรมเป็นธรรม
อันดีเลิศ วิชชา ๓ เราได้บรรลุแล้ว เราได้ทำกิจพระ-
พุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปญฺจปญฺญาสวสุตฺตานิ โรชชุลฺลมชารยิ
ความว่า มีกายทรงไว้ซึ่งธาตุคือ ละอองอันจรมาติดอยู่ที่ร่างกาย
และฝุ่นกล่าวคือมลทินแห่งร่างกาย เกิน ๕๕ ปี โดยห้ามการอาบน้ำ ด้วย
การเข้าถึงการบวชเป็นคนเปลือย.

บทว่า ภูฏชนฺโถ มาสิกฺ ภคฺคํ ความว่า เคี้ยวกินถูถในราตรี
ชื่อว่าเป็นผู้เข้าจำหนึ่งเดือนเพื่อจะลงโลก บริโภคโภชนะที่ผู้ต้องการบุญ
ให้ โดยวางไว้ที่ปลายลิ้นเดือนละครั้ง.

บทว่า อโลจยิ ความว่า ใช้มือถอนผมและหนวดที่มีรากหย่อน
โดยเพิ่มจีเฝ้าเช่นนั้นเข้าไป.

บทว่า เอกปาเทน อฏฺฐาสี อาสนํ ปรีวชฺชยิ ความว่า เว้นการนั่ง
โดยประการทั้งปวง และเมื่อจะยืนก็ยกมือทั้งสองขึ้น ได้ยืนโดยเท้าเดียว
เท่านั้น.

บทว่า อุกุเทสํ ได้แก่ เธอเจริญ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อุทิสฺสกคํ
ทำเจาะจง ดังนี้.

บทว่า น สาทิยิ ได้แก่ ไม่รับ อธิบายว่าปฏิบัติ.

บทว่า เอตาทิสํ กริตฺวาน พหุํ ทฺวคฺคตฺติคามินํ ความว่า ได้กระทำ
บาปกรรมไว้มาก อันเป็นเหตุให้ไปทุกติ อันยังวิบากให้เกิดเช่นนั้น คือ
เห็นปานนั้นให้เกิดในชาติก่อน ๆ และในชาตินี้.

บทว่า วุฑฺฒาโน มโหเมน ความว่า อันโอฆะใหญ่มีกาโมฆะ
เป็นต้น เมื่อว่าโดยพิเศษอันทฎฐุฆะ คร่ำมาเฉพาะสู่สมุทรคืออบาย.

บทว่า พุฑฺฐิ สรณมคัม ความว่า ได้อัฏภาพเป็นมนุษย์โดยยาก
เพราะขาดบุญกรรมเช่นนั้น บัดนี้ได้ถึงพระพุทธานุภาพเป็นสรณะเพราะ
กำลังแห่งบุญ คือได้เลื่อมใสในพระศาสดา ด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสรู้เองโดยชอบด้วยพระองค์เอง.

บทว่า สรณคณํ ปสฺส, ปสฺส ชมฺมุสฺสชฺชมฺมตํ ความว่า ท่านจงดู
สรณคณของเรา อันเป็นบ่อเกิด (ที่พำนัก) และจงดูภาวะที่ศาสนธรรม
เป็นธรรมดี ที่เราปฏิบัติผิดเช่นนั้น อันพระศาสดาทรงให้ถึงพร้อมซึ่ง
สมบัติเช่นนี้ โดยพระโอวาทครั้งเดียวเท่านั้น.

ด้วยบทว่า ติสฺโส วิชฺชา ดังนี้เป็นต้น ท่านแสดงถึงสมบัติดังนี้.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เราไหว้โพธิพฤษ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระ-
นามว่าติสสะ ได้ทำกรรมาสนะและพัดสำหรับพัดในที่นั้น
ในกัปที่ ๕๒ แต่ภัทธกัปนี้ เราได้ถวายเป็นพัดทอง ด้วยกรรม
นั้นเราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลของการพัด เราเผากิเลส
ทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ... พระพุทธานุภาพเราได้ทำเสร็จ
แล้ว ดังนี้.

จบอรรถกถาخمุพุกเถรคาถาที่ ๕

๖. เสนกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระเสนกเถระ

[๓๒๘] การที่เราได้มา ณ ที่ใกล้ทักขยาในเดือนฝักคุณมาสนี่

เป็นการมาดีแล้วหนอ เพราะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ผู้แสดงธรรมอันสูงสุด มี
พระรัศมีมาก เป็นพระคณาจารย์ ถึงความเป็นผู้เลิศ
เป็นนายกพิเศษของมนุษย์โลก พร้อมทั้งเทวโลก ผู้ชนะ
มาร ผู้มีการเห็นหาสิ่งจะเปรียบมิได้ มีอนุภาพมาก
เป็นมหาวิรบุรุษผู้รุ่งเรืองใหญ่ ไม่มีอาสวะ ล้นอาสวะ
ทั้งปวง เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ ไม่มีภัยแต่
ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงปลดเปลื้องเรา
ผู้มีนามว่าเสนกะ ผู้เศร้าหมองมาแล้วนาน มีสันดาน
ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ จากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง.

จบเสนกเถรคาถา

อรรถกถาเสนกเถรคาถาที่ ๖

คาถาของท่านพระเสนกเถระ มีคำเริ่มต้นว่า สุวาคตฺ วต ดังนี้.
เรื่องนั้น มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
สั่งสมบุญไว้ในภพนั้นๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า สิขี
๑. ฝักคุณมาส เดือน ๔ มีนาคม.

บังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว วันหนึ่งเห็นพระ-
ศาสดา มีจิตเลื่อมใส บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกำหางนกยูง.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ บังเกิดในท้องของน้องสาว
ของพระอรุเวลกัสสปเถระ ท่านได้นามว่าเสนกะ ท่านเจริญวัยแล้วถึง
ความสำเร็จในศิลปวิชาของพวกพราหมณ์ อยู่ครองฆราวาส.

ก็สมัยนั้น มหาชนพากันเล่นมหรสพในอุตตรฝักคฤณิกขัตตฤกษ์ปลาย
เดือน ๔ ทุก ๆ ปี กระทำพิธีสงฆ์ที่ท่าไกล้แม่น้ำคยา, ด้วยเหตุนั้น
ชนทั้งหลายพากันเรียกมหรสพนั้นว่า **คยาฝักคฤณิ** ดังนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ไกล้ท่าแห่งแม่น้ำคยา
เพื่ออนุเคราะห์แก่เวไนยสัตว์ ในวันมหรสพเช่นนั้น, ฝ่ายมหาชนจากที่
นั้น ๆ เข้าไปยังที่นั้น ๆ ด้วยความประสงค์จะสรองสนานที่ทาน้ำ. ในขณะที่
นั้น แม้ท่านเสนกะเข้าไปยังที่นั้นเพื่อสรองสนานที่ทาน้ำ เห็นพระศาสดา
กำลังทรงแสดงธรรม ฟังธรรมแล้วกลับได้ศรัทธาบวช เมื่อกระทำความ
เพื่อวิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ใน
อปทานว่า

เราถือกำหางนกยูงเข้าไปเฝ้าพระโลกนายก เรามีจิต
เลื่อมใส ได้ถวายกำหางนกยูง ด้วยกำหางนกยูงนี้และ
ด้วยการตั้งเจตนาไว้ ไฟ ๓ กองของเราจึงดับสนิทแล้ว เรา
ได้สุขอันไพบูรณ์ โอ พระพุทธเจ้า โอ พระธรรม โอ
สัมปทาแห่งพระศาสดาของเรา เราถวายกำหางนกยูงแล้ว
เราได้ความสุขอันไพบูรณ์ ไฟ ๓ กองของเราดับสนิทแล้ว

เราถอนภพขึ้นได้ทั้งหมดแล้ว อาสวะทั้งปวงหมดสิ้นไป
แล้ว บัดนี้ภพใหม่มิได้มี ในกัปที่ ๓๑ แต่ภพที่กัปนี้ เรา
ถวายนานในกาลนั้น ด้วยทานนั้นเราไม่รู้จักทุกติเลย
นี่เป็นผลแห่งการถวายกำหางนกยูง เราเผากิเลสทั้งหมด
แล้ว... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็แลครั้นท่านบรรลुพระอรหัตแล้ว ได้พิจารณาการปฏิบัติของตน
เกิดโสมนัส ได้กล่าว ๘ คาถา ด้วยอำนาจอุทานว่า

การที่เราได้มา ณ ที่ใกล้ท่าคยาในเดือนผกคุณมาสนี
เป็นการมาดีแล้วหนอ เพราะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ผู้แสดงธรรมอันสูงสุด มี
พระรัศมีมาก เป็นพระคณาจารย์ ถึงความเป็นผู้เลิศ
เป็นนายกวิเศษของมนุษย์โลก พร้อมทั้งเทวโลก ผู้ชนะ
มาร ผู้มีการเห็นหาสิ่งจะเปรียบมิได้ มีอานุภาพมาก
เป็นมหาวิรบุรุษผู้รุ่งเรืองใหญ่ ไม่มีอาสวะ สิ้นอาสวะทั้ง-
ปวง เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงปลดเปลื้องเรา ผู้มี
นามว่าเสนกะ ผู้เศร้าหมองมานานแล้ว มีสันดานประกอบ
ด้วยมิจฉาทิฏฐิ จากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวาคตฺ วต เม อติ ความว่า การที่
เราได้มา ณ ที่ใกล้ท่าคยาในเดือนผกคุณมาสนี เป็นการมาดีแล้วหนอ
หรือการมาของเราเป็นการดีหนอ.

บทว่า คยายิ ได้แก่ ที่ใกล้แห่งท่าคยา,

บทว่า คยผคฺคฺยา ความว่า ในอุตตรฝัคฺคฺณีนกัชัตถุภย์ปฺลาเยเดือน ๔
อันได้ไวยหารว่า คยาฝัคฺคฺ.

บทว่า ยิ เป็นต้น เป็นบทแสดงเหตุแห่งความเป็นผู้มาดี. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า ยิ แก่เป็น ยสุมา แปลว่า เพราะเหตุใด.

บทว่า อทสุสาตี แปลว่า ได้เห็นแล้ว.

บทว่า สมฺพุทฺธิ ความว่า ซึ่งว่า สัมพุทฺธะ เพราะตรัสรู้ธรรม
ทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง.

บทว่า ทสุสนฺตํ ชมฺมมุตฺตมํ ความว่า ผู้ตรัสรู้ธรรมสูงสุด คือเลิศ
ประเสริฐกว่าธรรมทั้งปวง ได้แก่ ธรรมเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์โดย
แท้จริง ควรแก่อัยยาศัยของเวไนยสัตว์.

บทว่า มหปฺปปลิ ได้แก่ ประกอบด้วยรัศมีแห่งสรีระ. และด้วยรัศมี
แห่งญาณอันใหญ่.

บทว่า คณาจริยิ ความว่า ชื่อว่า คณาจริยะ เพราะให้คณะมีภิกษุ
บริษัทเป็นต้นศึกษาอาจารย์โดยการฝึกอย่างสูงสุด. ซึ่งว่า ถึงความเลิศ
เพราะบรรลुकุณมีศีลเป็นต้นอันเป็นคุณสูงสุด. ซึ่งว่า เป็นผู้นำอันวิเศษ
เพราะฝึกเทวดาและมนุษย์เป็นต้นด้วยการฝึกอย่างยอดเยี่ยม และเพราะ
พระองค์เว้นจากผู้แนะนำ. เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่ครอบงำ เพราะพระองค์
ครอบงำสัตว์โลกทั้งสิ้นดำรงอยู่ และชื่อว่า เป็นชินะแห่งโลกพร้อมด้วย
เทวโลก คือเป็นชินะผู้เลิศในโลกพร้อมด้วยเทวโลก เพราะพระองค์
ทรงชำนาญมารทั้ง ๕, ชื่อว่า ผู้ทรงมีการเห็นหาผู้เปรียบปานมิได้ เพราะ
มีพระรูปกายอันประดับด้วย มหาปุริสลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ และ

อนุพยัญชนะ ๘๐ เป็นต้น แลเพราะมีพระธรรมกายอันประดับด้วยคุณ มี
ทศพลญาณ และจตุเวสารัชญาณ เป็นต้น และมีทัสสนะอันชาวโลกทั้งสิ้น
จะพึงประมาณมิได้ และเพราะมีทัสสนะหาผู้เสมอเหมือนมิได้.

ชื่อว่า มหานาคะ เพราะเป็นผู้เสมือนกฤษรเชือกประเสริฐใหญ่
เหตุเพียบพร้อมด้วยทุกคติ กำลังและความบากบั่น และเพราะมีอานุภาพมาก
แม้ในบรรดาท่านผู้ประเสริฐคือพระเจ้าอนาสพ. ชื่อว่า มหาวีระ เพราะย้าย
มารและเสนามารเสียได้ และเพราะมีความกล้าหาญอย่างใหญ่หลวง.

บทว่า มหาขุติ ความว่า ผู้มีเดชเกิดจากมีคลังทรัพย์จับจ่ายมาก
คือผู้มีเดชมก. ชื่อว่า อนาสวะ ไม่มีอาสวะ เพราะท่านไม่มีอาสวะทั้ง ๔.
ชื่อว่า สิ้นอาสวะทั้งปวง เพราะอาสวะทั้งปวงพร้อมด้วยวาสนาของท่าน
หมดสิ้นแล้ว. เพราะจะแสดงว่า สาวกพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธะ
เป็นผู้ชื่อว่าสิ้นอาสวะโดยแท้ ถึงอย่างนั้น เฉพาะพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย
ย่อมชื่อว่ายอมทำอาสวะพร้อมด้วยวาสนาให้สิ้นไป ท่านจึงกล่าวว่า อนาสว
แล้วกล่าวอีกว่า สพุพาสวปริกขิณ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
ชื่อว่าผู้สิ้นอาสวะทั้งปวง เพราะท่านสิ้นอาสวะทั้งปวงพร้อมทั้งวาสนาสิ้น
แล้ว. มีวาจาประกอบความว่า ชื่อว่าเป็นศาสดา เพราะทรงปราสา
ณเวไนยสัตว์ตามสมควร ด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน และด้วยประโยชน์ใน
สมัยปรายกภ ชื่อว่าผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เพราะไม่มีภัยแม้แต่ที่ไหน ๆ
เหตุเป็นผู้แก้แค้นด้วยเวสารัชญาณ ๔ เพราะเหตุได้เห็นพระสัมมา
สัมพุทธเจ้าเห็นปานนั้น ฉะนั้น เราจึงเป็นผู้ชื่อว่ามาติแล้ว.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงคุณที่ตนได้แล้ว เพราะได้เห็นพระศาสดา จึง
ได้กล่าวคาถาที่ ๔

คำอันเป็นคาถามือธบายดังนี้ว่า ท่านเสนกะประกาศความเลื่อมใส
ยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นศาสดา
ของเรา เมื่อจะปลดปล่อยเรา ผู้เศร้าหมองมาตลอดกาลนาน ในสงสาร
อันหาเบื้องต้นและที่สุดตามรู้ไม่ได้ด้วยวัตถุ คือสังกิเลส เครื่องเศร้าหมอง
เหมือนน้ำเต้า เต็มด้วยน้ำข้าวะนั้น เหมือนคุ่มเต็มด้วยเปรียง และ
เหมือนท่อนผ้าเก่าอันน้ำมันเหลวค่อมแล้วจะนั้น ผู้ถูกเครื่องผูกคือทิวฐิผูก
ไว้ที่เสาคือสัถกายทิวฐิ เหมือนสุนัขถูกผูกไว้ที่เสาไม้มะสังจะนั้น ให้พ้น
จากเครื่องผูกนั้น จึงปลดปล่อยเราผู้ชื่อว่าเสนกะ จากเครื่องร้อยรัดทั้งปวง
มือภิขมาเป็นต้น ด้วยมือคืออริยมรรค.

จบบรรณกถาเสนกเถรคาถาที่ ๖

๗. สัมภูตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสัมภูตเถระ

[๓๒๕] ผู้ที่รีบด่วนในเวลาทีควรช้า และช้าในเวลาทีควรรีบ
ด่วน ผู้นั้นเป็นพาลย่อมประสพทุกข์ เพราะไม่จัดแจงโดย
อุบายอันชอบ ประโยชน์ของผู้นั้นย่อมเสื่อมไป เหมือน
พระจันทร์ข้างแรม เขาย่อมถึงความเสื่อมยศ และแตก
จากมิตรทั้งหลาย ผู้ใดช้า ในเวลาทีควรช้า รีบด่วนในเวลา
ทีควรรีบด่วน ผู้นั้นเป็นบัณฑิตถึงความสุข เพราะได้
จัดแจงโดยอุบายอันชอบ ประโยชน์ของผู้นั้นย่อมบริบูรณ์
เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น เขาย่อมได้ยศ ได้เกียรติคุณ
และไม่แตกจากมิตรทั้งหลาย.

จบสัมภูตเถรคาถา

อรรถกถาสัมภูตเถรคาถาที่ ๗

คาถาของท่านพระสัมภูตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า โย ทนุชกาเล ดังนี้
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้ทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
บำเพ็ญบุญในภพนั้น ๆ เมื่อโลกวางพระพุทธเจ้า บังเกิดในกำเนิดกนิษฐ
ที่ฝั่งแม่น้ำจันทกา วันหนึ่งเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งมีจิตเสื่อมใส
ไหวแล้ว กระทำอัญชลีได้กระทำการบูชาด้วยดอกอัญชัน.

ด้วยบุญกรรมนั้น เธอท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ ฟังธรรมในสำนักของพระธรรมภิกษุทวาริกภายหลัง

แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพาน ได้ศรัทธาบำเพ็ญแล้วกระทำสมณธรรม
เจริญวิปัสสนาบรรลุประอรหัตต์. ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวไว้ในอปทานว่า
ครั้งนั้นเราเป็นกนิหฺร อยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทกาคา ได้
เห็นพระสยัมภูพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐลี มีความเลื่อมใส
โสมนัสเกิดความปรารถนา ปรนมนอัญชลีแล้วถือเอาดอก
รอกฟ้าขาวมาบูชาพระสยัมภู ด้วยกรรมที่เราทำไว้ดีแล้ว
นั้น และด้วยการตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างกนิหฺรแล้ว
ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เราได้เป็นจอมเทพเสวยราช-
สมบัติในเทวโลก ๓๖ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเสวย-
ราชสมบัติอันใหญ่ ๑๐ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าประเทศราช
อันไพศาลโดยคณนานับมิได้ พืชอันหวานในเนื้ออันดี
คือพระสยัมภู ได้สำเร็จผลเป็นอันดีแก่เราแล้ว กุศลของ
เรามีอยู่ เราบวชเป็นบรรพชิต ทุกวันนี้ เราควรแก่การ
บูชาในศาสนาของพระศากยบุตร เราเผากิเลสทั้งหลาย
แล้ว... ฯลฯ... พุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็เล่าท่านครั้นบรรลุประอรหัตต์แล้ว อยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่วิมุตติ เมื่อ
พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี เมื่อภิกษุผู้เป็นบุตรแห่งเจ้าวัชชี
ชาวกรุงเวสาลี ยกย่องวัตถุ ๑๐๐ ประการ เมื่อพระจีณาสพ ๕๐๐ รูป ผู้
อันพระยสกาภิณฑกบุตรเถระกระตุ้นเตือนให้อาจหาญขึ้น ทำลายทิฏฐินั้น
ยกย่องพระสัทธรรม กระทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพราะความสังเวช
ในธรรม ในการที่ภิกษุชาวเมืองวัชชีบุตรแสดงสัตตศาสน์นอกธรรมนอก

วินัย พระเถระเมื่อจะกล่าวคาถาเหล่านี้พยากรณ์พระอรหันต์ผลว่า:-

ผู้ได้รับถ้วนในเวลาทีควรซ้ำ แลซ้ำในเวลาทีควรรีบ-
ถ้วน ผู้นั้นเป็นพาลย่อมประสพทุกข์ เพราะไม่จัดแจงโดย
อุบายอันชอบ ประโยชน์ของผู้นั้นย่อมน้อมไป เหมือน
พระจันทร์ข้างแรม เขาย่อมถึงความเสื่อมยศ และแตก
จากมิตรทั้งหลาย ผู้ใดซ้ำในเวลาทีควรซ้ำ รีบถ้วนในเวลา
ทีควรรีบถ้วน ผู้นั้นเป็นบัณฑิตถึงความสุข เพราะได้จัด-
แจงด้วยอุบายอันชอบ ประโยชน์ของผู้นั้นย่อมบริบูรณ์
เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น เขาย่อมได้ยศ ได้เกียรติคุณ
และไม่แตกจากมิตรทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย ทนุชกาล ตรีติ ความว่า เมื่อ
เกิดความสงสัยในพระวินัยในเพราะวัตถุไร ๆ ทีควรทำขึ้นว่า สิ่งนี้ควร
หรือไม่ควรหนอ ดังนี้ ครั้นถามพระวินัยธรผู้เชี่ยวชาญแล้ว ยังบรรเทา
ความสงสัยนั้นไม่ได้ เพียงใด ย่อมถ้วนคืออย่ายืกระทำ แม้ก้าวล่วงในเวลา
ซ้ำ คือในสมัยทีไม่ได้จะพึงให้กิจนั้นซ้ำ เพียงนั้น.

บทว่า ตรีติเย จ ทนุชเย ความว่า เมื่อกิจของคฤหัสถ์ มี
สธกมน์และการสมาทานศีลเป็นต้น และกิจของบรรพชิต มีการกระทำ
วัตรและปฏิวัตรเป็นต้น และการตามประกอบสมณะและวิปัสสนาทีควรรีบ
ถ้วนมาถึงเข้า อย่ารีบประกอบกิจนั้น ควรให้ซ้ำด้วยคิดว่าเราจักกระทำใน
เดือนทีจะมาถึงหรือในวันปักข์ เมื่อไม่ทำกิจนั้นเลย ชื่อว่า ปล่อยให้กาล
ผ่านไป.

บทว่า **อโยนิสัวิธาน** ความว่า บุคคลผู้เป็นพาลคือผู้มีปัญญาอ่อน เมื่อคว่นในเวลาทีควรช้า และช้าในเวลาทีควรรีบคว่น ย่อมประสบทุกข์ คือความพินาศ ในบัดเดี๋ยวนี้อะและในกาลต่อไป ด้วยการไม่จัดแจงอุบาย คือเพราะไม่มีการจัดแจงอุบาย.

บทว่า **ตสฺสตุถา ปริหายนฺติ** ความว่า ประโยชน์ทั้งหลายอันต่างด้วยประโยชน์ในปัจจุบันเป็นต้น ของบุคคลนั้น คือเห็นปานนั้น ย่อมเสื่อมไปเหมือนพระจันทร์ข้างแรม คือย่อมถึงความหมดสิ้นไปทุกวัน ๆ ได้แก่ย่อมถึงคือย่อมประสบความเสื่อมยศ คือซึ่งความเป็นผู้อันวิญญูชนพึงติเตียน โดยนัยมีอาทิว่า บุคคลโน้นเป็นผู้ไม่มีศรัทธาไม่มี ความเลื่อมใส เกียรติฐานมีความเพียรแล้ว.

บทว่า **มิตฺเตหิ จ ริกฺขุณฺตี** ความว่า ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้ไม่ยินดีด้วยการรับโอวาทว่า พวกเราไม่ควรดูกว่ากล่าว (ดูหมิ่น) จากกัลยาณมิตรผู้ให้โอวาทว่า ท่านจงปฏิบัติอย่างนี้ จงอย่าปฏิบัติอย่างนี้.

พึงทราบความโดยปริยายตรงกันข้าม แห่งคาถาทองทั้งสองที่เหลือ. แต่ในที่นี้อาจารย์บางพวกยกเอาการยกย่อง และการข่มจิตอันประกอบด้วยภavanaด้วยอัธภาพ (ความเป็นตัวตน) แห่งบทว่า ย่อมรีบคว่นในเวลาช้า คำนั้นย่อมควรในคาถาหลัง. จริงอยู่ ๒ คาถาดั้ง พระเถระกล่าวหมายเอาภิกษุวัชชีบุตรผู้ไม่การทำสมณธรรมทีควรประพฤติตั้งแต่บวช มาแสดง วัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ เพราะความมีตนมีความสงสัยเป็นปกติ ถูกสงฆ์จับไล่ให้ออกไป แต่ ๒ คาถาหลังกล่าวหมายเอาผู้ปฏิบัติเหมือนกับตน ยังประโยชน์ของตนให้สำเร็จแล้วดำรงอยู่ ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาสัมมุตเถรคาถาที่ ๗

๘. ราชูลเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระราชูลเถระ

[๓๓๐] คนทั้งหลายย่อมรู้จักเราว่า พระราชูลผู้เจริญ สมบูรณ์ ด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ ชาติสมบัติ ๑ ปฏิบัติ-สมบัติ ๑ เพราะเราเป็นโอรสของพระพุทธเจ้า และเป็นผู้มีปัญญาเห็นธรรมทั้งหลาย อนึ่ง เพราะอาสวะของเราสิ้นไปและภพใหม่ไม่มีต่อไป เราเป็นพระอรหันต์ เป็นพระทักษิณยุบบุคคล มีวิชา ๓ เป็นผู้เห็นอมตธรรม สัตว์ทั้งหลายเป็นดังคนตาบอด เพราะเป็นผู้ไม่เห็นโทษในกาม ถูกข้ายคือตัณหาปกคลุมแล้ว ถูกหลังคาคือตัณหาปกปิดแล้ว ถูกมารผูกแล้วด้วยเครื่องผูกคือความประมาทเหมือนปลาในปากไซ้ เราถอนกามนั้นขึ้นได้แล้ว ตัดเครื่องผูกของมารได้แล้ว ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากขึ้นแล้ว เป็นผู้มีความเยือกเย็นดับแล้ว.

จบราชูลเถรคาถา

อรรถกถาราชูลเถรคาถาที่ ๘

คาถาของท่านพระราชูลเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อุกเขน ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน ตั้งสมบุญในภพนั้น ๆ ในการแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระบังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว เห็นพระ-

ศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งอันเลิศแห่งภิกษุผู้ใคร่ต่อ
การศึกษา แม้ตนเองก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น บำเพ็ญบุญเป็นอันมากมี
ชำระเสนาสนะให้สะอาดและตามประทีปให้สว่างเป็นต้น จึงตั้งความ
ปรารถนาไว้.

เธอเมื่อจู่ติจากอัทธานั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์-
โลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้อาศัยพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย บังเกิดใน
ท้องของพระนางยโสธราเทวีทรงพระนามว่าราหุล เจริญด้วยขัตติยบริหาร
เป็นอันมาก. วิธีบรรพชาของท่านมาแล้วในชั้นขณะนั้นเอง. ครั้นท่าน
บรรพชาแล้วได้รับพระโอวาทด้วยสุดตบทเป็นอันมาก ในสำนักของ
พระศาสดา มีญาณแก่กล้า บำเพ็ญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัต ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราได้ถวายเป็นเครื่องลาดในปราสาท ๗ ชั้น แต่พระผู้มี
พระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เชนฐบุรุษของโลก ผู้
คงที่ พระมหามุนีผู้เป็นจอมแห่งชน เป็นพระผู้ประเสริฐ
อันพระชินาสพพันหนึ่งแวดล้อมแล้ว เสด็จเข้าพระคันธ-
กุฎี พระศาสดาผู้ประเสริฐกว่าเทวดา เป็นนระผู้่องอาจ
ทรงยังพระคันธกุฎีให้รุ่งเรือง ประทับยืนในท่ามกลาง
ภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ที่นอนนี้ผู้ใดให้
โชติช่วงแล้ว ดังกระจกเงาอันชัดดีแล้ว เราจักพยากรณ์ผู้
นั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว ปราสาททองอันงดงาม
หรือปราสาทแก้วไพฑูรย์เป็นที่รักแห่งใจ จักบังเกิดแก่ผู้
นั้น ผู้นั้นจักเป็นจอมเทวดา เสวยเทวรัชสมบัติอยู่ ๖๔

ชาติ และเป็นพระเจ้าจักรพรรดิติดกันต่อหนึ่งพันชาติ. ใน ๒๒ กัป จักได้เป็นกษัตริย์พระนามว่าวิมล จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิชิตาวิ ทรงครอบครองแผ่นดินมีสมุทรสาคร ๔ เป็นขอบเขต พระนครชื่อเรณูวดีสร้างด้วยแผ่นอิฐ โดยยาว ๓๐๐ โยชน์ สี่เหลี่ยมจตุรัส ปราสาทชื่อสุทัสนะ อันวิสสุกรรมเทพบุตรนิรมิตให้ ประกอบด้วยเรือนยอดอันประเสริฐ ประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ อีกทั้งกัด้วยเสียง ๑๐ อย่าง วิทยาธรรมาเกลื่อนกล่นอยู่ เหมือนจักเป็นนครชื่อสุทัสนะของเหล่าเทวดา รัศมีแห่งนครนั้นเปล่งปลั่งดังเมื่อพระอาทิตย์อุทัย นครนั้นจะรุ่งเรืองเจิดจ้าโดยรอบ ๘ โยชน์ อยู่เป็นนิจ ในแสนกัป พระศาสดาทรงพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโศกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นั้นอันกุศลมูลตกเต็มแล้ว จักเคลื่อนจากภพดุสิต จักได้เป็นพระราชโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม ถ้าจะพึงอยู่ครองเรือน ผู้นั้นพึงได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ข้อที่เธอจะคงที่ถึงความยินดีในเรือนนั้น ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ เธอจักออกบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้มัวตรอันงาม จักได้เป็นพระอรหันต์มีนามว่าราหุล พระมหามุนีทรงพยากรณ์เธอว่า มีปัญญาสมบูรณ์ด้วยศีล เหมือนนกต้อยตีวิดรักษาไข่ ดังจามรีรักษาขนหาง เรารู้ทั่วถึงธรรมของพระองค์แล้ว ยินดีอยู่ในศาสนา เรากำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะอยู่ คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฎิ-

สัมภิตา ๔ วิโมกษ์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งชัด

แล้ว พระพุทธศาสนาเราทำได้สำเร็จแล้ว ฉะนั้นแล.

อนึ่ง ครั้นท่านบรรลुพระอรหัตแล้ว พิจารณาข้อปฏิบัติของตน
เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล จึงได้กล่าว ๔ คาถาว่า

ชนทั้งหลายย่อมรู้จักเราว่า พระราหุลผู้เจริญ สมบูรณ์

ด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ ชาติสมบัติ ๑ ปฏิบัติ-

สมบัติ ๑ เพราะเราเป็นโอรสของพระพุทธเจ้า และเป็น

ผู้มีปัญญาเห็นธรรมทั้งหลาย อนึ่ง เพราะอาสวะของเรา

สิ้นไปและภพใหม่ไม่มีต่อไป เราเป็นพระอรหันต์ เป็น

พระทักษิณบุคลล มีวิชา ๓ เป็นผู้เห็นอมตธรรม

สัตว์ทั้งหลายเป็นดังคนตาบอด เพราะเป็นผู้ไม่เห็นโทษ

ในกาม ถูกข่ายคือค้นหาปกคลุมแล้ว ถูบล้างคือ

ค้นหาปกปิดแล้ว ถูกมารผูกแล้วด้วยเครื่องผูก คือความ

ประมาท เหมือนปลาในปากไซ เราถอนกามนั้นขึ้นได้

แล้ว ตัดเครื่องผูกของมารได้แล้ว ถอนค้นหาพร้อมทั้ง

รากขึ้นแล้ว เป็นผู้มีความเยือกเย็นดับแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกเขเนว สมฺปนฺโน ความว่า สมบูรณ์
คือประกอบ แม้ด้วยสมบัติทั้งสอง คือชาติสมบัติ ปฏิบัติสมบัติ.

บทว่า ราหุลภทฺทโกติ มํ วิทฺฐ ความว่า สพรหมจารีทั้งหลาย ย่อม
รู้จักเราว่า ราหุลผู้เจริญ. จริงอยู่ พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงสดับ
ข่าวว่าพระราหุลประสูติแล้ว ทรงอาศัยถ้อยคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่

พระราหุลประสูติแล้ว เครื่องผูกเกิดแล้ว จึงทรงยึดพระนามว่าราหุล. ใน
ข้อนั้นพระองค์ทรงยึดเอาปริยายที่พระบิดาตรัสแล้วแต่ชั้นต้นนั้นแล จึง
ตรัสว่า ชนทั้งหลายย่อมรู้จักเราว่า ราหุลผู้เจริญ. ก็คำว่า ภาโท นี้เป็น
คำแสดงถึงความสรรเสริญ.

บัดนี้ เพื่อแสดงสมบัติทั้งสองนั้น ท่านจึงกล่าว ยถุจมุหิ ดังนี้
เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม แก่เป็น ยสุมา แปลว่า เพราะ
เหตุใด.

บทว่า อมุหิ ปุตุโต พุทฺธสุส ความว่า เราเป็นราชโอรส ของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า ธมฺเมสุ ได้แก่ ในธรรมทั้งที่เป็นโลกียะ และโลกุตตระ,
อธิบายว่าในธรรมคือ สัจจะ ๔.

บทว่า จกฺขุมา ฟังประกอบว่า เราเป็นผู้มีจักขุ ด้วยจักขุคือปัญญา
อันสัมปยุตด้วยมรรค.

เพื่อจะแสดงสมบัติทั้งสองในพระองค์โดยปริยายแม่อื่น ๆ อีก จึง
กล่าวคาถาว่า ยถุจ เม อาสวา จีณา เพราะอาสวะของเราสิ้นแล้ว ดังนี้
เป็นต้น .

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทกฺขิณฺเญโย ได้แก่ควรซึ่งทักษิณา.

บทว่า อมตทุทฺโส ได้แก่ ผู้เห็นพระนิพพาน คำที่เหลือรู้ได้ง่าย
ทีเดียว.

บัดนี้หมู่สัตว์ย่อมหมุนเวียนไปในสงสารเหมือนปลาที่ติดอยู่ในไซ
เพราะไม่มีวิชาสมบัติและวิมุตติสมบัติใด เพื่อจะแสดงสมบัติทั้งสองนั้น

ในตน ท่านจึงกล่าว ๒ คาถาว่า **กามนุชา** ดังนี้เป็นต้น, อธิบายว่าอัน
กิเลสกำซึ่งจำแนกว่าธรรมมีฉันทราคะเป็นต้น กระทำให้เป็นดังคนบอด
เพราะไม่เห็นโทษในวัตถุกำมีรูปเป็นต้น.

บทว่า **ชาลปจฺจนฺนา** ความว่า ถูกข้ายคือตัดหาอันชานไปใน
อารมณ์ต่าง ๆ ซึ่งตั้งปกคลุมภพ ๓ ทั้งสิ้นไว้ ปิดบัง คือผูกพันไว้โดย
ประการต่าง ๆ.

บทว่า **ตณฺหาจฺทนฉาธิตา** ความว่า อันหลังคาคือตัดหานั่นนั่น
แล ปิดบังคือปกคลุมไว้โดยประการทั้งปวง.

บทว่า **ปมตฺตพฺนฺธฺนา พฺพฺชา มจฺจนฺวา กุมินามฺมุเข** ความว่า
สัตว์เหล่านี้ ถูกมารผูกไว้ด้วยความประมาท คือถูกเครื่องผูกคือกำอันใด
ผูกไว้ ย่อมไม่หลุดพ้นจากเครื่องผูกนั้น คือติดอยู่ในภายในเครื่องผูกนั้น
เอง เหมือนปลาติดอยู่ที่ปากลอบดักปลา แห่งปลาที่ติดอยู่ที่ปากไซจะนั้น.

อธิบายว่าเราทั้งกำนั้น คือเห็นปานนั้น อันเป็นเสมือนเครื่องผูก
คือละเอียดด้วยการปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแล้ว ตัดเครื่องผูกแห่งกิเลส-
มาร แล้วใช้ศัสตรา คืออริยมรรค ตัดได้เด็ดขาดแล้ว รื้อถอนตัดหา
กำตัดหาเป็นต้น พร้อมทั้งรากล่าวคือวิชชานั้นนั่นแล ชื่อว่าถอน
ตัดหาพร้อมทั้งราก เป็นผู้เย็นเพราะไม่มีความกระวนกระวาย และความ
เร้าร้อนคือกิเลสทั้งปวง ดับสนิทด้วยสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

จบอรรถกถารามุขเถรคาถาที่ ๘

๕. จันทนเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระจันทนเถระ

[๓๓๑] ภรรยาผู้ปกคลุมด้วยเครื่องประดับล้วนแต่เป็นทอง
ห้อมล้อมด้วยหมู่ทาสี อุ่มบุตรเข้ามาหาเรา ก็เวลาที่เรา
เห็นภรรยาผู้เป็นมารดาของบุตรของเรานั้นตกแต่งร่างกาย
นุ่งห่มผ้าไหมเดินมา เป็นดุษฎีบังอรราชดักไว้ ความ
ทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ก็เกิดขึ้นแก่เรา โทษ
แห่งสังขารทั้งหลาย ก็เกิดปรากฏแก่เรา ความเบื่อหน่าย
ก็ตั้งมั่น ลำดับนั้น จิตของเราหลุดพ้นแล้วจากกิเลส ขอ
ท่านจงดูความที่แห่งธรรมเป็นธรรมดีเลิศ วิชชา ๓ เรา
ได้บรรลุแล้ว เราได้ทำกิจพระพุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

จบจันทนเถรคาถา

อรรถกถาจันทนเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระจันทนเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ชาตฺรุเปณ ดังนี้.
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
สั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทร์กัปนี้ เมื่อโลกว่างพระ-
พุทธเจ้า บังเกิดเป็นรุกขเทวดา เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สุทัตสนะ
อยู่ในระหว่างภูเขามีสัตว์เลื้อมไต่ ได้กระทำการบูชาด้วยดอกอัญชันเขียว.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน

พุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในเรือนมีตระกูลเพียบพร้อมด้วยสมบัติ ในกรุง
สาวัตถี มีนามว่าจันทนะ เจริญวัยแล้ว อยู่ครองเรือนได้ฟังธรรมใน
สำนักพระศาสดา ได้เป็นพระโสดาบัน.

ท่านได้บุตรคนหนึ่ง ละมราวาสบวชเรียนวิปัสสนากรรมฐานอยู่ใน
ป่า มายังกรุงสาวัตถีเพื่อถวายบังคมพระศาสดา อยู่ในป่าช้า, ภรรยาเก่า
ทราบที่ท่านมาแล้ว จึงประดับตกแต่งพาเด็กพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก
ไปยังสำนักของพระเถระด้วยคิดว่า เราจะประเล้าประโลมให้ท่านสึกด้วย
มายาหญิงเป็นต้น. พระเถระเห็นหญิงนั้นกำลังเดินมาแต่ที่ไกล คิดว่า
บัดนี้เรารู้จักไม่ใช่เป็นวิสัยของนาง จึงบำเพ็ญวิปัสสนาตามที่เริ่มไว้ ได้มี
อภิญญา ๖ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในที่ที่ไม่ไกลภูเขาหิมวันต์ มีภูเขาสูงหนึ่งชื่ออัจฉละ

พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ ประทับอยู่ที่ชอกเขา
เราถือดอกไม้ที่เกิดในป่าหิมพานต์ เหาะขึ้นอากาศ ณ ที่
นั้น เราได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ข้ามพันโอรุณะ ไม่มีอาสวะ
ครั้งนั้นเราถือเอาดอกอัญชันเขียว จบเหนือเศียรเกล้า
แล้ว บูชาแด่พระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้แสวงหาประโยชน์
ใหญ่ ในกัปที่ ๓๑ แต่กัปนี้ เราได้เอาดอกไม้โดยบูชา
ด้วยการบูชานั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธ-
บูชา เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ๑ ล ๑... พระพุทธ-
ศาสนาเราได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็ท่านได้อภิญญาแล้ว ยืนอยู่บนอากาศแสดงธรรมแก่นาง ให้นาง

ตั้งอยู่ในสภาวะและศีลแล้ว ตนเองไปยังที่ ๆ ตนเคยอยู่ในกาลก่อน. ถูก
ภิกษุผู้เป็นสหายถามว่า อาวุโส อินทรีย์ของท่านส่องใส่นักแล ท่านแห่ง
ตลอดสัจจะได้แล้วกระมัง เมื่อจะแสดงประวัติของตน จึงพยากรณ์
พระอรหันต์ผลด้วยคาถานี้ว่า

ภรรยาผู้ปกคลุมด้วยเครื่องประดับล้วนแต่เป็นทอง
ห้อมล้อมด้วยหมู่ทาสี อัมบุตรเข้ามาหาเรา ก็เวลาที่เรา
เห็นภรรยาผู้เป็นมารดาของบุตรของเรานั้นตกแต่งร่างกาย
นุ่งห่มผ้าไหมใหม่เดินมา เป็นดุษฎีบังอรราชดักไว้ ความทำ
ไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ก็เกิดขึ้นแก่เรา โทษแห่ง
สังขารทั้งหลาย ก็เกิดปรากฏแก่เรา ความเบื่อหน่ายก็
ตั้งมั่น ลำดับนั้น จิตของเราหลุดพ้นแล้วจากกิเลส ขอ
ท่านจงดูความที่แห่งธรรมเป็นธรรมดีเลิศ วิชชา๓ เราได้
บรรลุแล้ว เราได้ทำกิจพระพุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชาตฐูปน สยฺจนฺนํ ความว่า มี
ร่างกาย อันเครื่องประดับมีเครื่องประดับศิระจะเป็นต้น อันล้วนแล้ว
ด้วยทองคำปกคลุมไว้ โดยเป็นเครื่องประดับ, อธิบายว่า ประดับด้วย
อาภรณ์ทั้งปวง.

บทว่า ทาสีคณปุรุกษตา ความว่า การทำไว้ข้างหน้า คือแวดล้อม
ไปด้วยหมู่ทาสีของตน ที่ประดับตกแต่งแล้วตามสมควร.

บทว่า อญฺเณน ปุตุตฺมาทาย ความว่า อัมบุตรตนด้วยคิดว่า
บุตรนี้พึงมีความสำราญเพราะอาศัยเรือน เพราะอาศัยเราบ้าง.

บทว่า **อายนุตี** แปลว่า กำลังเดินมา.

บทว่า **สภปุตุตตสุส** **มาตริ** ได้แก่ หญิงผู้ให้บุตรคือโอรสของเราเกิด. อธิบายว่า ภรรยาเก่าของเรา. พระเถระสำคัญการตัดกามราคะของตนทั้งหมดนี้ จึงได้กล่าวไว้มาก.

บทว่า **โยนิโส อุตฺปชฺชต** ความว่า การกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ว่า สมบัติชื่อแม่เห็นปานนี้ ถูกชราพยาธิและมรณะครอบงำ โอ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นที่ไว้วางใจ. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

จบอรรถกถาจันทนเถรคาถาที่ ๕

๑๐. ชัมมิกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระชัมมิกเถระ

[๓๓๒] ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมอันบุคคล
ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ นี่เป็นอานิสงส์ในธรรม
อันบุคคลประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่
ทุกติ สภาพทั้งสองคือ ธรรมและอธรรม ย่อมมีวิบาก
ไม่เสนอกัน อธรรมย่อมนำไปสู่่นรก ธรรมย่อมนำไปถึง
สุคติ เพราะฉะนั้นแหละ บุคคลเมื่อบันเทิงอยู่ด้วยการ
ให้อิवाทที่พระตถาคตผู้คงที่ตรัสไว้แบบนี้ ควรทำความ
พอใจในธรรมทั้งหลาย เพราะพระสาวกทั้งหลายของ
พระตถาคตผู้ประเสริฐ เป็นนักปราชญ์ ตั้งอยู่แล้วใน
ธรรม นับถือธรรมว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐสุด ย่อมนำตน
ให้พ้นจากทุกข์ได้ ผู้ใดกำจัดรากเหง้าแห่งหัวผี ถอนข้าย
คือตัณหาได้แล้ว ผู้นั้นเป็นผู้สิ้นสังสาร ไม่มีกิเลสเครื่อง
กัฏวลอีก เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญปราศจากโทษ
ฉะนั้น.

จบชัมมิกเถรคาถา

อรรถกถาชัมมิกเถรคาถาที่ ๑๐

คาถาของท่านพระชัมมิกเถระมีคำเริ่มต้นว่า **ชัมโม** หเว ดังนี้.
เรื่องนั้น มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้ทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน

ตั้งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า
ลลิตี เป็นนายพรานเนื้อ วันหนึ่ง เมื่อพระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่เทพ-
บริษัทในราวป่า ยึดเอานิมิตแห่งเทศนาว่า ธรรมนั้นพระองค์ตรัส ดังนี้.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในโกศลรัฐ ได้นามว่า
ธัมมิกะ เจริญวัยแล้ว ได้ความเลื่อมใสในการรับพระเชตวันมหาวิหาร
บวชแล้ว เป็นเจ้าอาวาสอยู่ในอาวาสใกล้หมู่บ้านแห่งหนึ่ง เป็นผู้เพ่งโทษ
ในวัตรและมีใช้วัตรของภิกษุทั้งหลายผู้อาศัยตนตูกะ อดทนไม่ได้ ด้วยเหตุ
นั้น ภิกษุทั้งหลายพากันละทิ้งวิหารนั้นหลีกไป, ท่านได้อยู่แต่ผู้เดียว
อุบาสกผู้เป็นเจ้าของวิหาร ฟังเหตุนั้นแล้วกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มี
พระภาคเจ้า. พระศาสดาตรัสเรียกภิกษุนั้นมาตรัสตามความนั้น เมื่อภิกษุ-
นั้นกราบทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ภิกษุนี้เป็นผู้ไม่อดทนแต่
ในบัดนี้เท่านั้นก็ห้ามมิได้ แม้ในกาลก่อนเธอก็เป็นผู้ไม่อดทน อันภิกษุ
ทั้งหลายทูลวิงวอนแล้ว จึงแสดงรุกขธรรม* เมื่อจะทรงประทานโอวาท
แก่เธอยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงตรัส ๔ คาถาว่า

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมอันบุคคล

ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ นี่เป็นอันสงฆ์ในธรรม

อันบุคคลผู้ประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปทุกติ

สภาพทั้งสองคือ ธรรมและอธรรม ย่อมมีวิบากไม่เสมอ

กัน อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อมนำไปสู่สุคติ

เพราะฉะนั้นแหละ บุคคลเมื่อบันเทิงอยู่ด้วยการให้

โอวาทที่พระตถาคตผู้คงที่ตรัสไว้แล้วอย่างนี้ ควรทำความ
พอใจในธรรมทั้งหลาย เพราะพระสาวกทั้งหลายของ
พระตถาคตผู้ประเสริฐ เป็นนักปราชญ์ ตั้งอยู่แล้วในธรรม
นับถือธรรมว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐสุด ย่อมนำตนให้พ้น
จากทุกข์ได้ ผู้ใดกำจัดรากเหง้าแห่งหัวผี ถอนข้ายคือ
ตัณหาได้แล้ว ผู้นั้นเป็นผู้สิ้นสงสาร ไม่มีกิเลสเครื่อง
กั่วงวลอีก เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ ปราศจากโทษ
ฉะนั้น.

บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สุจริตธรรมทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ.

บทว่า **รกฺขติ** ความว่า ย่อมรักษาจากอบายทุกข์ และรักษาไว้
จากสังสารทุกข์ เป็นผู้มิพระนิพพานเป็นที่อาศัย.

บทว่า **ธมฺมจาริ** ได้แก่ ผู้ประพฤติคือปฏิบัติธรรมนั้น.

บทว่า **สุจฺฉิณฺโณ** ความว่า ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้ว คือ
เชื่อกกรรมและผลแห่งกรรม การทำความขำเกรงด้วยความเคารพสังสมไว้.

บทว่า **สุขิ** ได้แก่ ความสุขทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ. ใน ๒
อย่างนั้น อันดับแรก โลกียะ. ได้แก่ธรรมต่างด้วยกามาพจรธรรมเป็นต้น
ย่อมนำคือให้สำเร็จเป็นความสุขตามที่เป็นของตน ในปัจจุบัน ในการ
อุบัติ หรือในปริยายอื่นอีก. ส่วนโลกุตระสุขควรจะกล่าวได้ว่า ผู้ที่ตั้ง
อยู่ในธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานประพฤติแล้ว เพราะผู้ไม่มี
ธรรมอัน เป็นอุปนิสัยก็ไม่มีพระนิพพาน. บทว่า **เอตานิสิโต ธมฺเม**
สุจฺฉิณฺเณ น ทฺวคฺคิ คจฺจนฺติ ธมฺมจาริ ความว่า ธรรมจារีบุคคลเมื่อ
ประพฤติธรรมดีแล้ว ย่อมไม่ไปทุกข์ อันมีการประพฤติธรรมดีนั้นเป็น

เหตุ เพราะเหตุนี้ ธรรมเมื่อบุคคลประพฤติกิเลสแล้ว ย่อมมีอานิสงส์เป็น
กำไร.

เพราะเหตุที่การไปสู่สุคติก็เพราะธรรมนั้นแหละ และการไปสู่ทุก
ก็เพราะอธรรมนั้นแหละ ฉะนั้นเพื่อจะแสดงว่า สภาวะ ๒ เหล่านี้คือ
ธรรมและอธรรม มีผลไม่ระคนกันและกัน จึงตรัสคาถาที่ ๒ โดยนัยมี
อาทิว่า น หิ ธมฺโน ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อธมฺโม
ได้แก่ ทุจริตอันเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรม. บทว่า สมวิปากิโน ได้แก่ มี
วิบากเสมอกัน คือมีผลเสมอกัน.

บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะธรรมและอธรรม มีวิบากต่างกัน
ตามที่กล่าวแล้วนี้.

บทว่า ฉนฺทํ ได้แก่ มีความพอใจในความเป็นผู้ใคร่จะทำ.

บทว่า อิติ โมทมาโน สุกเตน ตาทินา ประกอบความว่า
เมื่อบุคคลบันเทิง คือถึงความยินดีด้วยการให้โอวาท ที่พระตถาคตผู้เสด็จ
ไปได้แล้ว ผู้ปฏิบัติชอบแล้ว เป็นผู้คงที่ คือเป็นเหตุในการถึงความเป็นผู้
คงที่ มีประการดังกล่าวแล้วอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ พึงทำความพอใจ
ในธรรมทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงวิภูษะด้วยอันดับคำมีประมาณ
เท่านั้น บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงพระนิพพาน จึงตรัสคำมีอาทิว่า ธมฺเม
จิตา ตั้งอยู่แล้วในธรรม. คำนั้นมีอธิบายดังนี้ว่า เพราะเหตุที่พระสาวก
ของพระสุคตผู้ประเสริฐ และในบรรดาพระสุคตผู้ประเสริฐ แห่งพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นนักปราชญ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมของพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ถึงสรณะอันเลิศอย่างยิ่ง ย่อมนำออก

คือยอมออกจากทุกข์ในวัฏฏะทั้งสิ้น โดยภาวะเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม กล่าวคือ
สรณคมนั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้นแล พึงการทำฉันทะในธรรมทั้งหลาย.

เมื่อพระศาสดาทรงแสดงธรรมด้วย ๓ คาถาเหล่านี้เช่นนี้ นั่งอยู่
อย่างไรเทียว โดยกระแสแห่งเทศนาเจริญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัต ด้วย
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เมื่อก่อน เราเป็นพรานเนื้อเที่ยวอยู่ในไพรวันอันสงัด

เจียบ ได้พบพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากกิเลสฐิติ อันหมู่

เทวดาห้อมล้อม กำลังทรงประกาศสัจจะ ๔ ทรงแสดง

อมตบท เราได้สดับธรรมอันไพเราะของพระพุทธเจ้า ผู้

เผ่าพันธุ์ของโลกพระนามว่าสิขี เรามีจิตเลื่อมใสในพระ-

สุรเสียง เรายังจิตให้เลื่อมใสในพระองค์ท่าน ผู้ไม่มี

บุคคลเปรียบเสมอเหมือนแล้ว ข้ามพันภพที่ข้ามได้ยาก

ในกัปที่ ๓๑ แต่กัฏฐกัปนี้ เราได้สัญญาใดในกาลนั้น ด้วย

การได้สัญญานั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งสัญญา

ในเสียง เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ... พระ-

พุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ท่านดำรงอยู่แล้วในพระอรหัตโดยประการนั้น. ก็แล ครั้นท่าน
บรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะกราบทูลคุณวิเศษที่คนบรรลุแต่พระศาสดา
จึงได้พยากรณ์พระอรหัตผลด้วยคาถาสุดท้าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิบุโผฐิตो แปลว่า กำจัดแล้ว อธิบาย
ว่า สลัดออกด้วยมรรคญาณ.

บพว่า คณทุมฺโกล ได้แก่ อวิชา. จริงอยู่ อวิชานันน้อมไหล
คือชานไป? คู่ก่อนภิกษุ บพว่า คณฺโฑ แล เป็นชื่อแห่งอุปาทานขันธ ๕
รวมความว่าเป็นมูล คือเป็นเหตุแห่งอุปาทานขันธ ๕ ชื่อว่า คัณตะ
หวัฬ เพราะประกอบด้วยมูลแห่งทุกข์ เพราะเป็นที่ไหลออกของสิ่งอันไม่
สะอาด คือกิเลส เพราะเกิดขึ้น แก่ แตกคัပ္ และพองขึ้น สุก แตกไป.

บพว่า ตณฺหาชาโล สมฺมุต ความว่า ข่ายกล่าวคือตัณหา อัน
ถอนได้แล้วด้วยมรรค.

บพว่า โส ชินฺสํสํโร น จตฺถิ กิณฺจณฺ์ คือความ ความว่า เรานั้นชื่อว่า
เป็นผู้สิ้นสงสารแล้ว เพราะเราละตัณหาและอวิชาได้แล้วอย่างนี้ เพราะ
เราละมูลแห่งภพได้แล้วนั้นแล กิเลสเครื่องกังวลมีรากะเป็นต้น จึงไม่มี
และเกิดขึ้นไม่ได้.

บพว่า จนฺโฑ ยถา โทสิณา ปุณฺณมาสิยฺ ความว่า พระจันทร์
ปราศจากโทษมีเมฆและหมอกเป็นต้น ในเวลาพระจันทร์เต็มดวงในวัน
เพ็ญจันใด แม้เราก็นั้นนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องกังวลมีรากะ
เป็นต้น เพราะบรรลुพระอรหัต ได้เป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมอันบริบูรณ์
ฉะนี้แล.

๑. สัปกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสัปกเถระ

[๓๓๓] เมื่อใด นกยางทั้งหลายมีขนอันขาวสะอาดถูกความ
กลัวต่อเมฆคุกคามแล้ว ปรารถนาจะหลบซ่อนอยู่ในรัง
บินเข้าไปสู่รัง เมื่อئั้น แม่น้ำอชกรณีย่อมยังเราให้ยินดี
เมื่อใด นกยางมีขนขาวสะอาดดี ถูกความกลัวต่อเมฆดำ
คุกคามแล้วไม่เห็นที่หลบลิ้ จึงแสวงหาที่หลบลิ้ เมื่อئั้น
แม่น้ำอชกรณีย่อมยังเราให้ยินดี ตันหว่าทั้งหลาย
ทั้งสองข้างแห่งแม่น้ำอชกรณีย ทำฝั่งแม่น้ำข้างหลังแห่ง
ถ้ำใหญ่ของเราให้งาม จะไม่ยังสัตว์อะไรให้ยินดี ในหมู่นั้น
ได้เล่า กบทั้งหลายมีปัญญาน้อย พินดีแล้วจากหมู่แห่งงู
มีพิษและงูไม่มีพิษ พวกกันร้องด้วยเสียงอันไพเราะ วันนี้
เป็นสมัยที่อยู่ปราศจากภูเขาและน้ำก็หาไม่ได้ แม่น้ำ
อชกรณียี่เป็นแม่น้ำปลอดภัย เป็นแม่น้ำเกษมสำราญ
รื่นรมย์ดี.

จบสัปกเถรคาถา

อรรถกาถาสัปกเถรคาถาที่ ๑๑

คาถาของท่านพระสัปกเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ยथा พลาภา ดังนี้.
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร .

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญานิกการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน

ตั้งสมมุติไว้ในภพนั้น ๆ ในปีที่ ๓๑ แต่ภัทรกับนี้ บังเกิดเป็นนาคมี

อานุกาพมาก เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าสัมภวะ นั่งเข้าสมาบัติในกลาง
แจ้ง ท่านถือเอาดอกปทุมดอกใหญ่กั้นไว้เหนือศีรษะ ได้กระทำการบูชา.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกรุงสาวัตถี ได้นามว่า
สัปปกะ ถึงความเป็นผู้รู้เคียงสาแล้ว พังกรรมในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ศรัทธาบวชเรียนพระกรรมฐาน อยู่ ณ เถนคิริวิหาร ใกล้ฝั่งแม่น้ำ
ชื่อว่าอชกรณี ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้
ในอปทานว่า

ในที่ที่ไม่ไกลภูเขาหิมวันต์ มีภูเขาสูงหนึ่งชื่อโรมสะ
ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าพระนามว่า สัมภวะ ประทับอยู่
กลางแจ้ง เราออกจากที่อยู่ไปถือเอาดอกปทุมบูชา เรา
ถือดอกปทุมบูชาอยู่วันหนึ่ง แล้วจึงได้กลับที่อยู่ ในกัปป
ที่ ๓๑ แต่กัปปนี้ เราได้บูชาพระพุทธเจ้าใด ด้วยการบูชา
นั้นเราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธบูชา เราเผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว ... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราทำได้ทำ
เสร็จแล้ว คังนี้.

ท่านบรรลุพระอรหัตแล้วมายังกรุงสาวัตถี เพื่อถวายบังคมพระ-
ศาสดา อัญญาติทั้งหลายอุปฐากอยู่ในที่นั้น ๒-๓ วัน แสดงธรรม
ให้ญาติทั้งหลายตั้งอยู่ในสภาวะและศีล ได้เป็นผู้ประสงคจะไปตามที่กล่าว
แล้วนั้นแล. ญาติทั้งหลายอ้อนวอนว่า ขอท่านจงอยู่ในที่นี่เถิดขอรับ

พวกกรรมจะปฏิบัติ. ท่านแสดงอาการไปแล้วยืนอยู่ เมื่อจะประกาศ
ความยินดียิ่งในวิเวก โดยการแสดงอ้างระบุดังสถานที่ที่ตนอยู่ จึงได้
กล่าว ๔ คาถาว่า

เมื่อใด นกยางทั้งหลายมีขนอันขาวสะอาดถูกความ
กลัวต่อเมฆคุกคามแล้ว พรารถนาจะหลบซ่อนอยู่ในรัง
บินเข้าไปสู่รัง เมื่อนั้น แม่น้ำอชกรณีย่อมยังเราให้ยินดี
เมื่อใดนกยางมีขนขาวสะอาดดี ถูกความกลัวต่อเมฆดำ
คุกคามแล้ว ไม่เห็นที่หลบลิ้ จึงแสวงหาที่หลบลิ้ เมื่อนั้น
แม่น้ำอชกรณีย่อมยังเราให้ยินดี ต้นหว้าทั้งหลาย
ทั้งสองข้างแห่งแม่น้ำอชกรณิ ทำฝั่งสมน้ำข้างหลังแห่ง
ลำใหญ่ของเราให้งาม จะไม่ยังสัตว์อะไรให้ยินดีในที่นั้น
ได้เล่า กบทั้งหลายมีปัญญาน้อย พันดีแล้วจากหมู่แห่ง
งูพิษและงูไม่มีพิษ พวกนี้ร้องด้วยเสียงไพเราะ วันนี้
เป็นสมัยที่อยู่ปราศจากภูเขาและแม่น้ำก็หาไม่ได้ แม่น้ำ
อชกรณินี้เป็นแม่น้ำปลอดภัย เป็นแม่น้ำเกษมสำราญ
รื่นรมย์ดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยथा แปลว่า ในกาลใด. บทว่า พลาภา
แปลว่า นกยาง.

บทว่า สัจฺฉิปลนฺทจฺจุตฺตา แปลว่า มีขนขาวสะอาดบริสุทธิ์.

บทว่า กาสฺสุตฺต เมฆสฺสุตฺต ภยเนน ตชฺชชิตฺตา ความว่า ถูกความกลัว
แต่พ้นจากการรำคาญแห่งเมฆในฤดูฝน คล้ายภูเขาอัฒจันทร์ดำเพราะน้ำ
จำนวนมากหุ้มห่อไว้ คุกคามทำให้หวาดกลัวแล้ว.

บทว่า **ปเลหิติ** ความว่า จักบินไปจากที่หากิน.

บทว่า **อาลยิ** แปลว่า ที่อยู่ คือรังของตน.

บทว่า **อาลยเอตินิ** ความว่า พรารถนาจะหลบซ่อนอยู่ในรังเท่านั้น.

บทว่า **ตทานที อชกรณิ รเมติ ม** ความว่า ในฤดูฝนตกนั้น แม่น้ำชื่อว่า อชกรณิ เต็มไปด้วยน้ำใหม่ ได้แก่ ฝั่งแม่น้ำ ซึ่งพัดเอาสิ่งที่พัดไปได้ ย่อมยังเราให้ยินดี คือยังจิตของเราให้ยินดี เพราะฉะนั้น ท่านจึงประกาศความยินดียิ่งในวิเวก โดยแสดงอ้างพิเศษถึงฤดูและประเทศ.

บทว่า **สูวิสุทฺธปญฺจธา** ได้แก่ มีสีขาวสะอาดหมดจด, อธิบายว่า มีสีไม่เจือปน คือมีสีขาวล้วน.

บทว่า **ปริเยสติ** แปลว่า ย่อมแสวงหา.

บทว่า **เลณิ** แปลว่า ที่เป็นที่อยู่.

บทว่า **อเลณทสฺสึนิ** ได้แก่ ไม่เห็นที่อยู่. อธิบายว่า ชื่อว่าไม่เห็นที่หลบหลีก เพราะเมื่อก่อนไม่มีที่อยู่ประจำ. บัดนี้ ในเวลาฤดูฝนตกถูกความกระหึ่มของเมฆคุกคาม จึงต้องจากรังแสวงหาที่อยู่ เพราะฉะนั้น จึงต้องทำรังอันเป็นที่อยู่ประจำ.

บทว่า **กัม ฺนุ ตตฺถ ๗เปฯ ปจฺจโต** ความว่า ต้นหว้าทั้งหลาย น้อมกิ่งที่ทรงผลหนักลง มีใบเป็นร่มเงาสนิท ตลอดกาลเป็นนิตย์ ให้ฝั่งแม่น้ำคือให้ ๒ ฝั่งแม่น้ำอชกรณิ ข้างหลังถ้าใหญ่อันเป็นที่อยู่ของเราให้งามในที่นั้น และกิ่งข้างโน้นข้างนี้ จะยังสัตว์อะไร ๆ ให้ไม่ยินดีในที่นั้นเล่า คือยอมให้สัตว์ทั้งปวงยินดีทีเดียว.

บทว่า **ตามตมทสฺงฺมสุปฺปหีนา** ความว่า พิษงู ท่านเรียกว่า อมตะงูพิษทั้งหลายชื่อว่า อมตมทา เพราะอรรถว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมตายด้วย

งุพิษนั้น หมู่แห่งงุเหล่านั้น ชื่อว่า หมู่แห่งงุพิษ. เราละแล้ว ก็ปราศจาก
แล้วด้วยดีจากงุพิษนั้น.

กบทั้งหลายมีปัญญาน้อย พวกกันร้องด้วยเสียงอันไพเราะ คือยอมทำ
ที่นั่นให้เลื่อนล้นด้วยเสียงอันไพเราะ.

บทว่า นาซุข ลีรินทีหิ วิปฺปวาสสมโย ความว่า วันนี้ คือบัดนี้
ไม่เป็นสมัยที่ปราศจากแม่น้ำซึ่งตกจากภูเขาแม่เหล่าอื่น แต่เมื่อว่าโดย
พิเศษ แม่น้ำอชกรณีปลอดภัย เพราะเว้นจากปลาร้ายและจระเข้เป็นต้น.
ชื่อว่าปลอดโปร่ง เพราะสมบูรณ์ด้วยพื้น ท่า และ หาดทรายที่ดี อธิบายว่า
นายินดิน่ารื่นรมย์ใจด้วยดี เพราะฉะนั้น ใจของเรายอมยินดีในที่นั้น
นั้นแล.

ก็แล้วครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว สละญาติทั้งหลาย ไปยังที่อยู่ของตน
ตามเดิม. ด้วยการแสดงความยินดียิ่งในสุญญาการ คำนี้แหละ เป็นคำ
พยากรณ์พระอรหัตผลของพระเถระ ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาสัปกเถรคาถาที่ ๑๑

๑๒. มุทิตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมุทิตเถระ

[๓๓๔] เรามีความต้องการเลี้ยงชีพ ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว
ภายหลังกลับได้ศรัทธา มีความเพียรบากบั่นมั่นคง โดย
ตั้งใจว่า ร่างกายของเรานี้จงแตกทำลายไป เนื้อหนัง
ของเราพึงเหือดแห้งไป แข็งขาทั้งสองของเราจะหลุดจาก
ที่ต่อแข้งขาทั้งสอง ตกลงไปที่พื้นดินก็ตามที เมื่อเรา
ยังถอนลูกศร คือ ตัณหาไม่ได้ เราจักไม่กิน ไม่ดื่ม
จักไม่ออกจากวิหาร และจักไม่เอนกายนอน ขอท่านจงดู
ความเพียรและความบากบั่นของเรา ผู้อยู่ด้วยความตั้งใจ
อย่างนั้น เราได้บรรพชิต ๓ แล้ว ได้ทำกิจพระพุทธร-
ศาสนาเสร็จแล้ว.

จบมุทิตเถรคาถา

พระเถระที่กล่าวคาถาองค์ละ ๔ คาถา รวมเป็น ๕๒ คาถา รวม
เป็นพระเถระ ๑๓ องค์ คือ :-

๑. พระนาคสมาดเถระ
๒. พระภคฺฉุเถระ
๓. พระสภิกขเถระ
๔. พระนันทกเถระ
๕. พระขัมพุกเถระ
๖. พระเสนกเถระ
๗. พระ-
- สัมภูตเถระ
๘. พระราหุลเถระ
๙. พระจันทนเถระ
๑๐. พระธรรมิกเถระ
๑๑. พระสัปปกเถระ
๑๒. พระมุทิตเถระ.

จบจตุกกนิบาตที่ ๔

อรรถกถามุทิตเถรคาถาที่ ๑๒

คาถาแห่งท่านพระมุทิตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปพฺพชฺช** ดังนี้.
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า
วิปัสสี บังเกิดในเรือนมิตรระกุล ถึงความเป็นผู้รู้เดียวสาแล้ว วันหนึ่งเห็น
พระศาสดามีจิตเลื่อมใส ได้ถวายเตียง ๆ หนึ่ง.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้บังเกิดในตระกูลคฤหบดี ในโกศลรัฐ ได้นามว่า **มุทิตะ**
ถึงความเป็นผู้รู้เดียวสา ก็สมัยนั้นตระกูลนั้นได้ถูกพระราชอาพัวพันอยู่ด้วย
กรรมกิจบางอย่างที่เดี๋ยว. ท่านมุทิตะได้กลัวแต่ราชภัย ได้หนีเข้าไปสู่ป่า
เข้าไปยังที่อยู่ของพระชีนาสพเถระรูปหนึ่ง.

พระเถระรู้ว่าท่านกลัวจึงปลอบว่า อย่างกลัวเลย. ท่านถามว่า ข้าแต่
ท่านผู้เจริญ ภัยของกรรมนี้จักสงบโดยกาลประมาณเท่าไรหนอ เมื่อ
พระเถระกล่าวว่า ล่วงไป ๗-๘ เดือน จึงกล่าวว่า กระผมไม่สามารถจะ
ยับยั้งอยู่ได้ตลอดกาลประมาณเท่านั้น กระผมจักบวชขอรับ ขอท่านจงบวช
ให้กระผมเถิดดังนี้แล้วจึงบวช เพื่อรักษาชีวิตไว้, พระเถระให้เชอบวชแล้ว.

ท่านครั้นบวชแล้ว ได้ศรัทธาในพระศาสนา แม้เมื่อภัยสงบแล้ว
การทำสมณธรรมนั้นแหละให้รุ่งโรจน์ เรียนพระกรรมฐาน เมื่อการทำ
วิปัสสนากรรม จึงกระทำปฏิญญาโดยนัยมีอาทิว่า เรายังไม่บรรลुพระอรหัต
แล้วจักไม่ออกไปภายนอกจากห้องที่อยู่นี้ จึงบำเพ็ญวิปัสสนาบรรลุพระ-
อรหัต. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราเลื่อมใส ได้ถวายเวจกุฎีหลังหนึ่ง แต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า เชนฐบุรุษของโลก ผู้คงที่ พระนามว่าวิปัสสี
ด้วยมือของตน เราได้ยานช้าง ยานม้าและยานทิพย์
เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ก็เพราะการถวายเวจกุฎี
นั้น ในปีที่ ๕๑ แต่ปีนี้ เราได้ถวายเวจกุฎีใด ด้วยการ
ถวายเวจกุฎีนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการ
ถวายเวจกุฎี เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ ... พระ-
พุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็แล ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว เสวยวิมุตติสุข ถูกพวกภิกษุ
ผู้เป็นสหาย ถามถึงการที่ท่านบรรลุ เมื่อจะแสดงอาการที่ตนดำเนินจึง
กล่าว ๔ คาถาว่า

เรามีความต้องการเลี้ยงชีพ ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว
ภายหลังกลับได้ศรัทธา มีความเพียรบากบั่นมั่นคง โดย
ตั้งใจว่าร่างกายของเรานี้จงแตกทำลายไป เนื้อหนังของ
เราพึงเหือดแห้งไป แข็งขาทั้งสองของเราจะหลุดจาก
ที่ต่อแห่งเข้าทั้งสอง ตกลงไปที่พื้นดินก็ตามที เมื่อเรายัง
ถอนลูกศร คือ ตัณหาไม่ได้ เราจักไม่กิน ไม่ดื่ม จักไม่
ออกจากวิหาร และจักไม่เอนกายนอน ขอท่านจงดูความ
เพียรและความบากบั่นของเรา ผู้อยู่ด้วยความตั้งใจอย่าง
นั้น เราได้บรรลुวิชชา ๓ แล้ว ได้ทำกิจพระพุทธศาสนา
เสร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชีวิกตุโ** ได้แก่ ผู้ต้องการเลี้ยงชีพ คือประกอบการเลี้ยงชีพ. อธิบายว่า เราวชเพื่อต้องเลี้ยงชีพอย่างนี้ว่า เราวชในที่นี้จักปลอดภัย ไม่ลำบากเป็นอยู่โดยสบาย. บทว่า **ลทฺธานอุปสมฺปท** ความว่า ตั้งอยู่ในบรรพชาเป็นสามเณรก่อนแล้ว ได้อุปสมบทด้วยฉันทิจจุตถกรรม.

บทว่า **ตโต สทฺธิ ปฏฺิลล** ความว่า ตั้งแต่เวลาที่ท่านอุปสมบทแล้วนั้น ท่านก็คบหาแต่กัลยาณมิตร เรียน ๒ มาติกา, อนุโมทนา ๓, สูตร บางสูตร สมถกรรมฐาน และวิปัสสนาวิธี เห็นความที่พระพุทธเจ้ามี อานุภาพมาก ได้ศรัทธาในพระรัตนตรัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้เอง โดยชอบ, พระธรรมอันพระองค์ตรัสดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้ว.

บทว่า **ทพฺพหิริโย ปฺรภกฺม** ความว่า เป็นผู้ได้ศรัทธาอย่างนี้แล้ว กระทำกรรมวิปัสสนา ไม่นานนักก็เป็นผู้มั่นคงถาวร บากบั่นในการแทงตลอดสังขจะ เริ่มตั้งไว้โดยชอบในการละอกุศลธรรม ในการถึงพร้อมด้วย กุศลธรรม.

ก็เพื่อแสดงประการที่เราบากบั่นจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **กาม** ดังนี้.

บทว่า **กาม** ความว่า จงแตกไปตามปรารถนา หรือโดยส่วนเดียว.

บทว่า **อโย กาโย** ความว่า ภายหน้าของเรานี้ หากแตกไปด้วยความเพียรเครื่องเผากิเลสนี้ จงแตกไป คือจงขาดแตกไป.

บทว่า **มสเปสึ วิสียํ** ความว่า หากขึ้นเนื้อจะเหือดแห้งไปจาก ภายนี้ ด้วยความบากบั่นมั่นนี้ก็จะเหือดแห้งไป คือจงกำจัดไปจากที่นี่ และที่นี่.

บพว่า อุโห ชนฺณุกสนฺธิหิ ชงฺขมาโย ปปตฺนตุ เม ความว่า
แข่งขาท้งสองของเราพร้อมด้วยที่ต่อแห่งแข่ง จงแตกตกไปที่พื้นดิน
ก็ตามเถิด. บาลีว่า มํ ดังนี้ก็มี บาลินั้น ก็มีความอย่างนั้น. คำที่เหลือ
มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง.

จบอรรถกถามุทิตเถรคาถาที่ ๑๒

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา

จตุกกนิบาต

เถรคาถา ปัญจกนิบาต

๑. ราชทัตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระราชทัตตเถระ

[๓๓๕] ภิกษุไปป่าช้าฝัดิบ ได้เห็นซากศพหญิงคนหนึ่งซึ่งเขา
ทิ้งไว้ในป่าช้า มีหมู่หนอนพอนักัดกินอยู่ ก็ธรรมดาคนที่
ชอบสวยชอบงาม บางพวกได้เห็นซากศพอันเป็นของเลว-
ทราม ย่อมเกลียด แต่ความกำหนดรักใคร่อย่อมเกิดแก่เรา
เราเป็นเหมือนคนตาบอด เพราะไม่เห็นของไม่สะอาดที่
ไหลออกจากทวารทั้ง ๕ ในซากศพนั้น ภายในเวลาหุง
ข้าวหม้อหนึ่งสุก เราหนีออกจากที่นั้น เรามีสติ-
สัมปชัญญะ เข้าไปสู่ที่ควรแห่งหนึ่ง ที่นั้น การกระทำ
ไว้ในใจโดยอุบายอันชอบจึงเกิดขึ้นแก่เรา โทษปรากฏ
แก่เรา ความเหนื่อยหน่ายก็ตั้งมั่น ลำดับนั้น จิตของเรา
หลุดพ้นจากกิเลส ขอท่านจงดูความที่ธรรมเป็นธรรม
ดีเลิศเถิด เพราะวิชา ๓ เราได้บรรลุแล้ว เราได้ทำกิจ
พระพุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

จบราชทัตตเถรคาถา

อรรถกถาปัญญาจนินาต

อรรถกถาราชทัตตเถรคาถาที่ ๑

ในปัญญาจนินาต คาถาของท่านพระราชทัตตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า
ภิกขุ สีวลิก คณตุวา ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมไว้ในภพนั้น ๆ ในกัปที่๑๔ แต่ภัทรกัปนี้ เมื่อโลกวางพระพุทธเจ้า
บังเกิดในเรือนมิตระกุล ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว วันหนึ่ง เข้าไป
ยังไพร่วันด้วยกรณียกิจบางอย่าง เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งนั่งที่
โคนไม้ในไพร่วันนั้น มีจิตเลื่อมใสได้ถวายผลมะกอก อันบริสุทธิ์ดี.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลแห่งพ่อค้าเกวียน ในกรุงสาวัตถี
มารดาบิดาได้ตั้งชื่อท่านว่า ราชทัตตะ เพราะอาราธนาท้าวเวสวัณมหาราช
ได้มา. ท่านเจริญวัยแล้วเอาเกวียน ๕๐๐ เล่มบรรทุกสินค้า ได้ไปยัง
กรุงราชคฤห์โดยการค้าขาย.

ก็สมัยนั้น หญิงแพศยาคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์ มีรูปงามน่าดูน่าชม
เพราะประกอบด้วยความเป็นผู้เลอโฉมอย่างยิ่ง จึงได้ทรัพย์วันละ ๑,๐๐๐
ครั้ง บุตรของพ่อค้าเกวียนให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ แก่หญิงแพศยานั้นทุก ๆ
วัน สำเร็จการอยู่ร่วมกัน ไม่นานนัก ทรัพย์ทั้งหมดก็สิ้นไปเป็นคนทุกข์
ยาก เมื่อไม่ได้ร่วมวัตถุแม้สักว่าอาหารและเครื่องนุ่งห่ม เทียวหมุนเวียนไป
ข้างโน้นข้างนี้ ได้ถึงความสังเวชแล้ว. วันหนึ่งท่านได้แก่ไปยังพระเวฬุวัน
มหาวิหารกับอุบาสกทั้งหลาย.

ก็สมัยนั้น พระศาสดาแวดล้อมไปด้วยบริษัทเป็นอันมาก ประทับนั่งแสดงธรรมอยู่. ท่านนั่งอยู่ที่ท้ายบริษัท ฟังธรรมในสำนักพระศาสดา ได้ศรัทธาบวชแล้ว สมทานธุคงค์อยู่ในป่าช้า ในกาลนั้น บุตรของพ่อค้า เกวียนคนหนึ่ง ได้ให้ทรัพย์พันหนึ่งแล้วอยู่ร่วมกับหญิงแพศยานั้น. และหญิงแพศยานั้น เห็นรัศนะมีค่ามากในมือของเขา ให้เกิดความโลภขึ้น จึงให้ผู้เป็นนักเลงเหล่าอื่นฆ่าให้ตายแล้วถือเอารัศนะนั้น. ลำดับนั้น พวกมนุษย์รู้เรื่องนั้นของบุตรพ่อค้าเกวียนนั้นแล้ว จึงส่งพวกนั้นมนุษย์ผู้สอดแนมไป มนุษย์ผู้สอดแนมเหล่านั้นได้เข้าไปยังเรือนหญิงแพศยานั้น ในเวลาราตรี พวกนั้นฆ่านางให้ตายโดยไม่ทำผิวให้ถลอก แล้วทิ้งไว้ในป่าช้า.

พระราชทัตตเถระ เทียวอยู่ในป่าช้าเพื่อถือเอาอสุภนิมิต เข้าไปเพื่อทำไว้ในใจซึ่งซากศพของหญิงแพศยานั้น โดยเป็นของปฎิภูต กระทำไว้ในใจโดยแยบคายสิ้นวาระเล็กน้อย กระทำไว้ในใจโดยอุบายไม่แยบคาย โดยภาวะที่ตายแล้วไม่นาน โดยที่สุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอกไม่กระทบ กระทั่งผิวเป็นต้น และเป็นวัตถุวิสภาคไม่ถูกส่วนกัน ให้เกิดกามราคะขึ้นในร่างนั้น มีใจสลดยิ่งนัก อบรมจิตของตน หลีกไป ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง โดยครู่เดียว แล้วถือเอาเฉพาะอสุภนิมิตที่ปรากฏตั้งแต่ต้นเท่านั้น การทำไว้ในใจโดยแยบคาย ทำมานให้เกิดขึ้น ทำมานั้นให้เป็นบาท เริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลुพระอรหัตในขณะนั้นนั่นเอง. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า

เราได้เห็นพระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้อะไร

ในป่าใหญ่ จึงได้เอาผลมะกอกมาถวายแด่พระสยัมภู

ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ได้ในกาลนั้น
ด้วยการถวายผลไม้ นั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่ง
การถวายผลไม้ เราเผาภิเษกทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ...

พระพุทธศาสนาเราทำได้เสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็รู้ท่านบรรลुพระอรหัตแล้ว พิจารณาการปฏิบัติของตน เกิด
ปีติโสมนัส ได้กล่าว ๕ คาถาเหล่านี้ว่า

ภิกษุไปป่าช้าผิ ดิบ ได้เห็นซากศพผู้หญิงคนหนึ่ง ที่เขา
ทิ้งไว้ในป่าช้า มีหมู่นอนพอนกัดกินอยู่ ก็ธรรมดาคนหนึ่ง
ชอบสวยชอบงามบางพวกได้เห็นซากศพ อันเป็นของเลว-
ทราม ย่อมเกลียด แต่ความกำหนัดรักใคร่ย่อมเกิดแก่เรา
เราเป็นเหมือนคนตาบอด เพราะไม่เห็นของไม่สะอาดที่
ไหลออกจากทวารทั้ง ๔ ในซากศพนั้น ภายในเวลาหุงข้าว
หม้อหนึ่งสุก เราหนีออกจากที่นั้น เรามีสติสัมปชัญญะ
เข้าไปสู่ที่ควรแห่งหนึ่ง ที่นั้น การกระทำไว้ในใจโดยอุบาย
อันชอบจึงเกิดขึ้นแก่เรา โทษปรากฏแก่เรา ความเหน้อย
หน่ายก็ตั้งมั่น ลำดับนั้น จิตของเราก็หลุดพ้นจากกิเลส
ขอท่านจงดูความที่ธรรมเป็นธรรมดีเลิศเถิด เพราะวิชา
๓ เราได้บรรลुแล้ว เราได้ทำกิจในพระพุทธศาสนาเสร็จ
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภิกษุ สีวถิกิ คนตุวา ความว่า ชื่อว่า

ภิกษุ เพราะเห็นภัยในสงสาร เข้าไปใกล้ป่าช้าผิติดิบ เพื่อต้องการอสุภ-
กรรมฐาน.

ก็คำว่า ภิกษุ นี้ พระเถระกล่าวคำนี้ด้วยตนเองหมายเอาตน.

ฟังทราบวิเคราะห์ในบทว่า อิตฺถิ ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า ธิ คือมาตุคาม
เพราะเป็นที่ไปคือไหลไปแห่งเลือดคือสุกกะ โดยภาวะเป็นที่สืบต่อแห่งสัตว์.
อนึ่ง เมื่อว่าด้วยภาษาเดิม ภาษาที่ถูกอย่างนี้ ท่านเรียกว่า อิตฺถิ ดังนี้ก็มี
อนึ่ง ในบรรดาหญิงมีหญิงหมั้นเป็นต้นก็มีบัญญัติว่าหญิง เพราะเป็น
เสมือนกับหญิงนั้น และเพราะไม่ล่วงสภาวะความเป็นหญิงไปได้. ก็ด้วย
บทว่า อิตฺถิ นี้ พระเถระกล่าวถึงซากศพหญิง.

บทว่า อุชฺฌิตํ แปลว่า อันสละแล้ว คืออันเขาทอดทิ้งแล้ว เพราะ
เป็นสิ่งที่น่าดิเสียนั่นเอง ได้แก่ อันเขาทิ้งแล้วโดยภาวะที่ไม่มีความอาลัย.

บทว่า ขชฺชนฺตี กิมิหิ ผุฏฺฐํ ความว่า เป็นของเต็มไปด้วยหมูหนอน
กัตกินอยู่.

บทว่า ยํ หิ เอก ชิคฺคฺจนฺติ มตํ ทิสฺวาน ปาปํ ความว่า ผู้ที่
มีชาติหลุดพ้นพวกหนึ่ง ย่อมเกลียด ทั้งไม่ปรารถนาจะดูซากศพที่ชั่วช้า
ลามก ซึ่งตายไปแล้ว เพราะปราศจากอายุไอรุ่นและวิญญาณ.

บทว่า กามราโค ปาตุรหุ ความว่า กามราคะ ได้ปรากฏคือได้เกิด
แก่เราแล้ว เพราะไม่มีการใส่ใจโดยแยกกายเป็นกำลัง ในซากศพนั้น.

บทว่า อนฺโฆว สวตี อหุํ ความว่า ของอันไม่สะอาดไหลออกจาก
ทวารทั้ง ๕ ในซากศพนั้น เมื่อมันกำลังไหลอยู่ เราก็เป็นเหมือนคนบอด
เพราะไม่เห็นของอันไม่สะอาด. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่

คนกำหนดย่อมไม่รู้หรือรล คนกำหนดย่อมไม่รู้เห็น

ธรรม ความมีดบอดย่อมมีในคราวที่คนถูกราคะครอบงำ.

และอาจารย์บางพวกกล่าวว่า "คู่อ่อนพราหมณ์ กามฉันท์แล กระทำซึ่ง
ความเป็นดังคนบอด และว่ากระทำให้เป็นดังคนไม่มีจักขุ," แต่ในที่นี้
อาจารย์บางพวกลง ต อาคม แล้วกล่าวความว่า ความไม่เป็นไปในอำนาจ
เพราะถูกกิเลสคลุมรุม หรือเป็นไปในอำนาจแห่งกิเลส. อาจารย์อีกพวก
หนึ่งกล่าวบาลีว่า อนุโธว อสติ อหุ เราเป็นผู้ไม่มีสติดังคนบอด แล้ว
กล่าวว่า เราเป็นผู้เว้นจากสติเหมือนคนบอดเพราะกามราคะ แต่คำทั้งสอง
นั้นไม่มีในบาลี.

บทว่า โอร โอทนปากมฺหา ความว่า ภายในเวลาที่หม้อข้าวสุก
ครั้งหนึ่ง คือข้าวสุกในทะนานแห่งข้าวสารที่ล้างเปียกชุ่มดีแล้ว ย่อมสุกโดย
เวลาเท่าใด ภายในเวลาแต่กาลเท่านั้นนั้นแล โดยกาลรวดเร็วแม้แต่กาล
นั้น เราเมื่อบรรเทาราคะหลีกออกจากที่นั้น ราคะเกิดขึ้นแล้วแก่เราผู้ยืน
อยู่ในที่ใด เราหลีกไปแล้ว ปราศไปแล้วจากที่นั้น.

เราหลีกไปมีสติมีสัมปชัญญะ เข้าไปตั้งสมณสัญญาไว้ ชื่อว่ามีสติ
โดยมนสิการถึงสติปัญญา และเป็นผู้ชื่อว่ามิสัมปชัญญะ เข้าไปใกล้ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ได้นั่งเข้าสมาธิ เพราะรู้สภาวะแห่งธรรมโดยชอบนั่นเอง
คำว่า ก็เมื่อเรานั่งแล้ว แต่นั้นมนสิการเกิดขึ้นแก่เราแล้ว ก็เกิดขึ้น
แล้วโดยแยบคาย ดังนี้เป็นต้นทั้งหมด มีนัยดังกล่าวในหนหลังนั้นแลและนี้.

จบอรรถกถาราชทัตตเถรคาถาที่ ๑

๒. สุภูตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสุภูตเถระ

[๓๓๖] บุรุษผู้ประสงค์จะทำธุรกิจ เมื่อประกอบตนในกิจที่ไม่ควรประกอบ ถ้าเมื่อขึ้นประพฤติอยู่อย่างนั้น ก็ไม่พึงได้สำเร็จผล การประกอบในกิจที่ไม่ควรประกอบนั้น มิใช่ลักษณะบุญ ถ้าบุคคลใด ไม่ถนอมความเป็นอยู่อย่างลำบาก แล้วมาสละธรรมอันเอกเสียด บุคคลนั้นก็พึงเป็นดังคนกาฬี ถ้าสละทิ้งคุณธรรมแม้ทั้งปวง ผู้นั้นก็พึงเป็นเหมือนคนตาบอด เพราะไม่เห็นธรรมที่สงบและธรรมไม่สงบ บุคคลพึงทำอย่างไร พึงพูดอย่างนั้นแล ไม่พึงทำอย่างไร ไม่พึงพูดอย่างนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ว่า บุคคลผู้ไม่ทำ ดีแต่พูดนั้นมีมาก ดอกไม้งาม มีสีแต่ไม่มีกลิ่น ฉันทใด วาจาอันเป็นสุภาษิต ย่อมไม่มีผลแก่บุคคลผู้ไม่ทำอยู่ ก็ฉันทนั้น ดอกไม้งาม มีสี มีกลิ่นฉันทใด วาจาอันเป็นสุภาษิตย่อมมีผลแก่บุคคลผู้ทำอยู่จะนั้น.

จบสุภูตเถรคาถา

อรรถกถาสุภูตเถรคาถาที่ ๒

คาถาของท่านพระสุภูตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อโยเค ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้ทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมณญ์ไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ
บังเกิดในตระกูลคหบดีมหาศาล ในกรุงพาราณสี ถึงความเป็นผู้รู้เพียงสา
แล้ว วันหนึ่ง ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดามีจิตเลื่อมใส ตั้งอยู่ใน
สมณะและศีล ได้ให้เช็ดทาพระคันธกุฎีของพระศาสดา ด้วยของหอม ๔
อย่าง (จันทน์แดง, กานพลู, กฤษณา, กำยาน) เดือนละ ๘ ครั้งทุก
เดือน.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านเป็นผู้มีร่างกายหอมตลบในที่เกิดแล้ว ๆ
ในพุทธปรมาตกาลนี้บังเกิดในตระกูลคหบดีในมคธรัฐ ได้นามว่า สุภูตะ
เจริญวัยแล้วละมราวาส เพราะความที่ตนเป็นผู้มีอัธยาศัยในการสลัดออก
จึงบวชในเดียรถีย์ เมื่อไม่ได้สิ่งอันเป็นสาระในที่นั้น เห็นสมณพราหมณ์
เป็นอันมาก มีอุปนิสัยสะโกสิตะและเสละเป็นต้น บวชในสำนักของพระ-
ศาสดาเสวยความสุขในความเป็นสมณะ ได้ศรัทธาในพระศาสนา จึงบวช
แล้วให้อาจารย์และอุปัชฌาย์ยินดี เรียนพระกรรมฐาน อยู่โดยวิเวก เจริญ
วิปัสสนาบรรลुพระอรหัต. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า

ในภัทธกัปนี้ พระพุทธเจ้ามีพระนามว่า กัสสป ผู้เป็น
พงศ์พันธุ์พรหม ทรงยศใหญ่ ประเสริฐกว่านักปราชญ์
ทั้งหลาย ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระองค์สมบุรณ์ด้วย
อนุพยัญชนะ มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ
มีพระรัศมีล้อมรอบข้างละวา ประกอบด้วยข่ายรัศมี ทรง

ยังสัตว์ให้ยินดีได้เหมือนพระจันทร์ แผลดแสงเหมือน
พระอาทิตย์ ทำให้เยือกเย็นเหมือนเมฆ เป็นบ่อเกิดแห่ง
คุณเหมือนสาคร มีศีลเหมือนแผ่นดิน มีสมาธิเหมือน
ขุนเขาหิมวันต์ มีปัญญาเหมือนอากาศ ไม่ข้องเหมือน
กับลม ครั้งนั้น เราเกิดในสกุลใหญ่ มีทรัพย์และธัญญา-
หารมากมาย เป็นที่สังสมแห่งรัตนะต่าง ๆ ในพระนคร
พาราณสี เราได้เข้าเฝ้าพระองค์ผู้เป็นนายกของโลก ซึ่ง
ประทับนั่งอยู่กับบริวารมากมาย ได้สดับอมตธรรมอันนำ
มาซึ่งความยินดีแห่งจิต พระพุทธองค์ทรงพระมหาปุริส-
ลักษณะ ๓๒ ประการ มีนักขัตฤกษ์ดีเหมือนพระจันทร์
ทรงสมบุรณ์ด้วยอนุพยัญชนะ บานเหมือนต้นพญารัง
อันข้ายคือพระรัศมีแวดวง มีพระรัศมีรุ่งเรือง เหมือน
ภูเขาทอง มีพระรัศมีล้อมรอบด้านละวา มีรัศมีนับด้วย
ร้อยเหมือนอาทิตย์ มีพระพักตร์เหมือนทองคำ เป็นพระ-
พิชิตมารผู้ประเสริฐ เป็นเหมือนภูเขาอันให้เกิดความ
ยินดี มีพระหฤทัยเต็มด้วยพระกรุณา มีพระคุณปานดัง
สาคร มีพระเกียรติปรากฏแก่โลก เหมือนเขาลีเนรุซึ่ง
เป็นภูเขาสูงสุด มีพระยศ เป็นที่ปลื้มใจ เป็นผู้ประกอบ
ด้วยปัญญาเช่นเดียวกับอากาศ เป็นนักปราชญ์ มีพระทัย
ไม่ข้องในที่ทั้งปวงเหมือนลม เป็นผู้นำ เป็นที่พึ่งของ
สรรพสัตว์ เหมือนแผ่นดิน เป็นมุนีผู้สูงสุด อันโลกไม่

เข้าไปฉาบทาได้ เหมือนปทุมไม้คือน้ำจะนั้น เป็นผู้เช่น
กับกองไฟเผาหญ้าคือวาทะลวงโลก พระองค์เป็นเสมือน
ยาบำบัดโรค ทำให้ยาพิษคือกิเลสพินาศ ประดับด้วย
กลิ่นคือคุณเหมือนภูเขาคันธมาถน์ เป็นนักปราชญ์ที่เป็น
บ่อเกิดแห่งคุณ ดุจดั่งสาครเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะทั้งหลาย
จะนั้น และเป็นเหมือนม้าสินธพอาชาไนย เป็นผู้นำไป
ซึ่งมลทินคือกิเลส ทรงย้ายีมารและเสนามารเสียได้
เหมือนนายทหารใหญ่ผู้มีชัยโดยพิเศษ ทรงเป็นใหญ่
เพราะรัตนะคือโพชนงค์ เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ทรง
เป็นผู้เชี่ยวชาญพยาธิคือโทษะเหมือนกับหมอใหญ่ ทรง
เป็นหมอฝ่าฝืนคือทฎฐิ เหมือนศัลยแพทย์ผู้ประเสริฐสุด
ครั้งนั้น พระองค์ทรงส่องโลกให้โชติช่วง อัมมมนุษย์และ
ทวยเทพสักการะ เป็นดังพระอาทิตย์ส่องแสงสว่างให้แก่
นรชน ทรงแสดงปฐมเทศนาในบริษัททั้งหลาย พระ
องค์ทรงปราถนาอย่างนี้ว่า บุคคลจะมีโภคทรัพย์มาก
ได้เพราะทำงาน จะเข้าถึงสุคติก็เพราะศีล จะดับกิเลส
ได้เพราะภาวนา ดังนี้ บริษัททั้งหลายฟังเทศนานั้น อัน
ให้เกิดความเขม่นชื่นมาก ไพบเราะทั้งเบื้องต้นท่ามกลาง
และที่สุด มีรสใหญ่ประหนึ่งน้ำอมฤต เราได้สดับพระ
ธรรมเทศนาอันไพเราะดี ก็เลื่อมใสในพระศาสนาของ
พระพิชิตมาร จึงถึงพระสุตเจ้าเป็นสรณะ นอบน้อม

ตราบเท่าสิ้นชีวิต ครั้งนั้นเราได้เอาของหอมมีชาติ ๔ ทา
พื้นพระคันธกุฎีของพระมหามุนีเดือนหนึ่ง ๘ วัน โดยตั้ง
ปณิธานให้สรีระที่ปราศจากกลิ่นหอมได้มีกลิ่นหอม ครั้ง
นั้นพระพิชิตมาร ได้พยากรณ์เราผู้อยากได้กายมีกลิ่นหอม
ว่า นระใดเอาของหอมทาพื้นพระคันธกุฎีคราวเดียว ด้วย
ผลของกรรมนั้น นระนั้นเกิดในชาติใด ๆ จักเป็นผู้มีตัว
หอมทุกชาติไป จักเป็นผู้เจริญด้วยกลิ่นคือคุณ จักเป็นผู้
ไม่มีอาสวะปรีนิพพาน เพราะกรรมที่ทำไว้ดีนั้น และ
เพราะการตั้งเจตน์จำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้ว ได้ไป
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก็ในภพสุดท้ายในบัดนี้ เราเกิดใน
สกุลอันมั่นคง เมื่อเรายังอยู่ในครรภ์มารดา มารดาเป็น
หญิงมีกลิ่นตัวหอม และในเวลาที่เราคลอดจากครรภ์
มารดานั้น พระนครสาวัตถิหอมฟุ้งเหมือนกับถูกรอบด้วย
กลิ่นหอมทุกอย่าง ขณะนั้นฝนดอกได้อันหอมหวล กลิ่น
ทิพย์อันนำรื่นรมย์ใจ และรูปมีค่ามาก หอมฟุ้งไป เรา
เกิดในเรือนหลังใด เรือนหลังนั้นเทวดาได้อาหารูปและ
ดอกไม้ ล้วนแต่มีกลิ่นหอม และเครื่องหอมมาอบ ก็ใน
เวลาที่เรายังเยาว์ ตั้งอยู่ในปฐมวัย พระศาสดาผู้เป็น
สารถิ์ฝึกนระ ทรงแนะนำบริษัทของพระองค์ที่เหลือแล้ว
เสด็จมายังพระนครสาวัตถิ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์
เหล่านั้นทั้งหมด ครั้งนั้น เราได้พบพุทธานุภาพจึงออก

บวช เราเจริญธรรม ๔ ประการคือ สีส สมာธิ ปัญญา
และวิมุตติอันยอดเยี่ยม แล้วบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ
ในคราวที่เราออกบวช ในคราวที่เราเป็นพระอรหันต์ และ
ในคราวที่เราจักนิพพาน ได้มีฝนกลิ่นหอมตกลงมา ก็กลิ่น
สรีระอันประเสริฐสุดของเราครอบงำจันทร์อันมีค่า ดอก
จำปาและดอกกุบลเสียว และเราไปในที่ใด ก็ยอมข่มขี้
กลิ่นเหล่านี้เสียโดยประการทั้งปวง ฟุ้งไปเช่นนั้นเหมือน
กัน เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ... พระพุทธ-
ศาสนาเราทำได้สำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็แลครั้นท่านบรรลุพระอรหันต์แล้ว คิดถึงทุกข์ คือ อตตกิลม-
ถานุโยค ที่คนบวชในพวกเดียรถีย์ได้รับมา และสุขอันเกิดแต่ฌานเป็นต้น
ที่คนบวชในพระศาสนาได้มา เมื่อจะพยากรณ์พระอรหันต์ผล โดยยกเอา
การพิจารณาข้อปฏิบัติของตน จึงได้กล่าวคาถา ๕ คาถาเหล่านี้ว่า

บุรุษผู้ประสงค์จะทำธุรกิจ เมื่อประกอบตนในกิจที่
ไม่ควรประกอบ ถ้าเมื่อขึ้นประพุดที่อยู่อย่างนั้น ก็ไม่พึงได้
สำเร็จผล การประกอบในกิจที่ไม่ควรประกอบนั้น มิใช่
ลักษณะบุญ ถ้าบุคคลใด ไม่ถอนความเป็นอยู่อย่างลำบาก
แล้วมาสละธรรมอันเอกเสียว บุคคลนั้นก็พึงเป็นดังคน
กาฬี ถ้าสละทั้งคุณธรรมแม้ทั้งปวง ผู้นั้นก็พึงเป็นเหมือน
คนตาบอด เพราะไม่เห็นธรรมที่สงบและเห็นธรรมไม่

สงบ บุคคลพึงทำอย่างไร พึงพูดอย่างนั้นแล ไม่พึงทำ
อย่างไร ไม่พึงพูดอย่างนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมกำหนด
รู้ว่า บุคคลผู้ไม่ต่ำ ดีแต่พูดนั้นมีมาก ดอกไม้งาม มีสี
แต่ไม่มีกลิ่นฉันใด วาจาอันเป็นสุภาษิต ย่อมไม่มีผล
แก่บุคคลผู้ไม่ทำอยู่ ก็ฉันนั้น ดอกไม้งามมีสี มีกลิ่น
ฉันใด วาจาอันเป็นสุภาษิต ย่อมมีผลแก่บุคคลผู้ทำอยู่
ฉันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อโยเค ได้แก่ในที่สุด ๒ อย่าง ที่ไม่
ควรประกอบ คือไม่ควรเสพ. แต่ในที่นี้พึงทราบความ ด้วยสามารถแห่ง
อรรถกถาอโยค ประกอบเนื่อง ๆ ในการทรมานตน.

บทว่า ยุตฺตฺถ ความว่า ประกอบตนในที่สุด ๒ อย่างนั้น คือปฏิบัติ
เหมือนอย่างนั้น.

บทว่า กิจฺจุมิจฺจโก ความว่า ปรรณากิจที่น่าประโยชน์ทั้งสองมา,
หากว่าพึงประพฤติอยู่ในกิจไม่ควรประกอบ โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อกิจที่ควร
ประกอบนั้นไซ้.

บทว่า นาธิคฺจฺเจยฺย ความว่า ชื่อว่า ญายะ เพราะไม่พึงบรรลุ
हितสุขตามที่ประสงค์ เพราะฉะนั้น เราถูกหลอกลวงด้วยมตฺติของพวก
เดียรฉิย์ จึงประกอบในสิ่งไม่ควรประกอบ นั้นไม่ใช่ลักษณะบุญคือไม่ใช่
สภาวะแห่งบุญของเรา. ท่านแสดงว่า เราหลงเพราะกรรมเก่า จึงประกอบ
ในสิ่งไม่ควรประกอบ.

บทว่า อพฺพุพฺพุหิ อมคตฺ วิชิตฺ ความว่า กิเลสมีรากเป็นต้น
ชื่อว่า อมา เพราะมีการเบียดเบียนเป็นสภาวะ, ความเป็นอันลำบาก คือ

อมา ความเป็นอยู่แห่งกิเลสที่ลำบาก คือความเป็นไปในสงสาร ความเป็นอยู่แห่งกิเลสที่ลำบากเหล่านั้น ได้แก่ความครอบงำกุศลธรรม. ท่านกล่าว **อฆคต วิชิต** เพราะไม่ลบนิคคหิต. อธิบายว่า ผู้ใดยังละความเป็นอยู่อันลำบากไม่ได้ ผู้นั้นก็เป็นอยู่อย่างนั้น เพราะทำการเป็นอยู่ลำบากที่ยังถอนไม่ได้นั้นให้เป็นแวนแคว้น คือยังถอนกิเลสขึ้นไม่ได้.

บทว่า **เอกุญเจ โอสุสเชยฺย** ความว่า หากพึงละ คือพึงสละ ความไม่ประมาทอันหนึ่ง และความประกอบชอบ ด้วยเป็นผู้ไม่มีเพื่อน ๒ และด้วยความเป็นผู้มีความเพียร. บุคคลนั้นเหมือนกาลิ คือพึงเป็นเหมือนคนกาลิกณี.

บทว่า **สพฺพทานิปี เจ โอสุสเชยฺย** ความว่า หากบุคคลนั้น พึงสละ. สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ อันบ่มด้วยวิมุตติแม้ทั้งหมด, คือหากพึงทิ้งเสียด้วยการไม่อบรม, คนนั้นก็พึงเป็นเหมือนคนบอด เพราะไม่เห็นธรรมที่สงบและธรรมที่ไม่สงบ.

ศัพท์ว่า **ยตา** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถเปรียบเทียบโดยอุปมา.

บทว่า **วณฺณวนฺตุ** แปลว่า สมบูรณ์ด้วยสีและสัณฐาน.

บทว่า **อคนฺธก** ได้แก่ เว้นจากกลิ่น อันต่างด้วยดอกทองกวาว ดอกอัญชันเขียว ดอกชัชพฤกษ์ เป็นต้น.

บทว่า **เอว สุกาสิตา วาจา** ความว่า พุทธพจน์คือปิฎก ๓ อันเสมือนกับดอกไม้อันสมบูรณ์ด้วยสีและสัณฐาน ชื่อว่าวาจาสุกาศิต เหมือนอย่างว่า กลิ่นย่อมไม่แผ่ไปในสรีระของผู้ตัดทรงดอกไม้ที่ไม่มีกลิ่น ฉะนั้นใด พระพุทธพจน์ก็ฉนั้น ผู้ใดไม่ประพฤดิให้สม่าเสมอด้วยกิจ มีการฟังโดย

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓ - หน้าที่ 80

เคารพเป็นต้น ย่อมไม่นำมาซึ่งกลิ่นคือสุตะ และกลิ่นคือการปฏิบัติ คือ
ไม่มีผลแก่ผู้ นั้น ผู้ไม่ประพฤติโดยเคารพ เชื่อว่า แก่ผู้ไม่กระทำกิจที่พึง
กระทำในพระพุทธรูปนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า วาจาอันเป็น
สุภายิต ย่อมไม่มีผลแก่ผู้กระทำ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **สุคนฺธกั** ได้แก่ ดอกไม้หอมต่างด้วยดอกมะลิ ดอกจำปา
และดอกอบเชยเป็นต้น.

บทว่า **เอว** ความว่า กลิ่นย่อมแผ่ไปในสรีระของบุคคลผู้ตัดทรง
ดอกไม้ฉันใด แม้วาจาอันเป็นสุภายิตกล่าวคือพระพุทธรูป ก็อุปมา
ก็ฉันนั้น ย่อมมีผลคือย่อมมีผลมากมีอันสูงส่งมาก แก่บุคคลผู้
ที่ควรกระทำในพระพุทธรูปนั้น ด้วยกิจมีการพึงโดยเคารพเป็นต้น.
เพราะฉะนั้น พึงปฏิบัติในโอวาท คือพึงทำอย่างไร พึงกล่าวอย่างนั้น
คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

อรรถกถาสุตฺตเถรคาถาที่ ๒

๓. คิริมานันทเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระคิริมานันทเถระ

[๓๓๗] ฝนตกเสียงไพเราะเหมือนเพลงขับ กุฎีของเรามุงดี
แล้ว มีประตูหน้าต่างมิดชิดดี เราเป็นผู้สงบอยู่ในกุฎีนั้น
ถ้าประสงค์จะตกก็ตกลงมาเถิดฝน ฝนตกไพเราะเหมือน
เพลงขับ กุฎีของเรามุงดีแล้ว มีประตูหน้าต่างมิดชิดดี
เราเป็นผู้มีจิตสงบอยู่ในกุฎีนั้น ถ้าประสงค์จะตกลง
มาเถิดฝน ฯลฯ เราเป็นผู้ปราศจากราคะอยู่ในกุฎี
นั้น ฯลฯ เราเป็นผู้ปราศจากโทสะอยู่ในกุฎีนั้น ฯลฯ เรา
เป็นผู้ปราศจากโมหะอยู่ในกุฎีนั้น ถ้าประสงค์จะตกก็ตก
ลงมาเถิดฝน.

จบคิริมานันทเถรคาถา

อรรถกถาคิริมานันทเถรคาถาที่ ๓

คาถาของท่านพระคิริมานันทเถระ มีคำเริ่มต้นว่า วสุตติ เทโว
ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าสุเมธ
บังเกิดในเรือนมีตระกูล เจริญวัยแล้วอยู่ครองฆราวาส เมื่อภรรยาและบุตร
ของคนทำกาละแล้ว เพียบพร้อมไปด้วยลูกศรคือความโศก เข้าไปสู่ป่า
เมื่อพระศาสดาเสด็จไปในที่นั้นแสดงธรรม ถอนลูกศรคือความโศกได้แล้ว

มีจิตเลื่อมใสบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ ถวายบังคมด้วยเบญจางค-
ประดิษฐ์ ประคองอัญชลีขึ้นเหนือเศียรแล้วกล่าวชมเชย.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ เกิดเป็นบุตรแห่งปุโรหิตของพระเจ้าพิมพิสารในกรุง
ราชคฤห์, ท่านได้นามว่าศิริมานันตะ, ท่านถึงความเป็นผู้รู้เพียงสาแล้ว
เห็นอานุภาพของพระพุทธเจ้าในการเสด็จไปกรุงราชคฤห์แห่งพระศาสดา
ได้ศรัทธาบรรพชา กระทำสมณธรรมอยู่ในหมู่บ้านสิ้น ๒-๓ วัน แล้ว
ได้ไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อถวายบังคมพระศาสดา.

พระเจ้าพิมพิสารมหาราช ทรงทราบการมาของท่าน จึงเสด็จเข้า
ไปหา ทรงปวารณาว่า ท่านขอรับ ขอท่านจงอยู่ในที่นี้แหละ ข้าพเจ้า
จะอุปฐากด้วยปัจจัย ๔ ดังนี้แล้วเสด็จไปไม่ทรงระลึกถึงความที่พระองค์
มีกิจมาก เทวดาทิ้งหลายคิดว่า พระเถระย่อมอยู่ในโอกาสกลางแจ้งจึงห้าม
ฝน เพราะกลัวพระเถระจะเปียก. พระราชาทรงกำหนดถึงเหตุที่ฝนไม่ตก
จึงให้สร้างกระท่อมสำหรับพระเถระ. พระเถระอยู่ในกระท่อมได้ทำความ
เพียรชอบ โดยได้เสนาสนะเป็นสัปบายะ ประกอบความเพียรสม่ำเสมอ
บำเพ็ญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัต. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ภริยาของเราทำกาละแล้ว บุตรของเราก็ไปสู่ป่าช้า
มารดา บิดา และพี่ชายของเราเผาที่เชิงตะกอนเดียวกัน
เพราะความเศร้าโศกนั้น เราเป็นผู้เร่าร้อน เป็นผู้ผอม
เหลือง จิตเราฟุ้งซ่าน เพราะเราประกอบด้วยความเศร้า-
โศกนั้น เรามากด้วยอุกสรคือความโศก จึงเข้าไปสู่ชาย

ป่า บริโภคผลไม้ที่หล่นเองอยู่ที่โคนต้นไม้ พระสัมพุทธ-
ชินเจ้าพระนามว่าสุเมธ ผู้กระทำที่สุดทุกข์ พระองค์
ประสงค์จะช่วยเหลือเรา จึงเสด็จมาในสำนักของเรา เรา
ได้ยินเสียงพระบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธ ผู้
แสวงหาคุณอันใหญ่ยิ่ง จึงชะเง้อศีรษะดูพระมหามุนี
พระมหาวีรเจ้าเสด็จเข้ามา ปิติเกิดขึ้นแก่เรา ในกาลนั้น
เราได้เห็นพระองค์ผู้เป็นนายของโลก แล้วมีใจไม่ฟุ้ง-
ซ่านกลับได้สติ แล้วได้ถวายเป็นไม้กำมือหนึ่ง พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าผู้มีจักขุประทับนั่งบนใบไม้นั้นด้วยความอนุเคราะห์
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสุเมธ ผู้เป็นนายของโลก
ผู้ตรัสรู้แล้ว ครั้นประทับนั่งบนใบไม้นั้นแล้ว ทรงแสดง
ธรรมเครื่องบรรเทาทุกข์คือความโศกแก่เราว่า ชนเหล่า-
นั้น ใครไม่ได้เชื่อเชิญให้มาก็มาจากปรโลกนั่นเอง ใคร
ไม่ได้อนุญาตให้ไปก็ไปจากมนุษยโลกนี้แล้ว เขามาแล้ว
ฉันใด ก็ไปฉันนั้น จะปริเทวนาไปทำไมในการตายของ
เขานั้น สัตว์มีเท้า เมื่อฝนตกลงมา เขาก็เข้าไปอาศัย
ในโรงเพราะฝนตก เมื่อฝนหายแล้วเขาก็ไปตามปรารถนา
ฉันใด มารดาบิดาของท่านก็ฉันนั้น จะปริเทวนาไปทำไม
ในการตายของเขานั้น แยกผู้จรไปมา เป็นผู้สั้นหัวน-
ไหวฉันใด มารดาบิดาของท่านก็ฉันนั้น จะปริเทวนาไป
ทำไมในการตายของเขานั้น ฐะคราบเก่าแล้ว ย่อมไปสู่
กายเดิมฉันใด มารดาบิดาของท่านก็ฉันนั้น จะปริเทวนา

ไปทำไมในการตายของเขานั้น เราได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัส
แล้ว เว้นลูกศรคือความโศกได้ ยังความปรารถนาให้
เกิดแล้ว ได้ถวายบังคมพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ครั้น
ถวายบังคมแล้ว ได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้ล่วงพ้นภพชาติคือ
กิเลส เป็นพระมหานาค ทรงสมบรูณ์ด้วยกลิ่นหอมอันเป็น
ทิพย์ พระนามว่าสุเมธ เป็นนายกของโลก ครั้นบูชา
พระสัมพุทธเจ้าแล้ว ประนมกรอัญชลีขึ้นเหนือเศียร
อนุสรณ์ถึงคุณอันเลิศแล้ว ได้สรรเสริญพระองค์ผู้เป็น
นายกของโลกว่า ข้าแต่พระมุณีมหาวิรเจ้า พระองค์เป็น
สัตัพัญญู เป็นนายกของโลก ทรงข้ามพ้นแล้วยังทรงรู้
ขนสรพัตต์ด้วยพระญาณอีก ข้าแต่พระมหามุณีผู้มีจักขุ
พระองค์ตัดความเคลือบแคลงสงสัยแล้ว ได้ทรงยังมรรค
ให้เกิดแก่ข้าพระองค์ ด้วยพระญาณของพระองค์ พระ-
อรหันต์ผู้ถึงความสำเร็จ ได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มากเที่ยว
ไปในอากาศได้ เป็นนักปราชญ์ ห้อมล้อมอยู่ทุกขณะ
พระเสขะผู้กำลังปฏิบัติ และผู้ตั้งอยู่ในผลเป็นสาวกของ
พระองค์ สาวกทั้งหลายของพระองค์ย่อมบาน เหมือน
ดอกปทุมเมื่ออาทิตย์อุทัย มหาสมุทรประมาณไม่ได้ ไม่มี
อะไรเหมือน ยากที่จะข้ามได้ฉันใด แต่ข้าพระองค์ผู้มี
จักขุ พระองค์สมบรูณ์ด้วยพระญาณก็ประมาณไม่ได้ฉันนั้น
เราถวายบังคมพระพุทธเจ้าผู้ชนะโลกมีจักขุ มียศมาก
นมัสการทั่ว ๔ ทิศแล้วได้กลับไป เราเคลื่อนจากเทวโลก

แล้วรู้สึกตัว กลับมีสติ ท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยใหญ่ลงสู่
ครรรภ์มารดาออกจากเรือนแล้วบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้มี
ความเพียร มีปัญญา มีการหลีกเร้นอยู่เป็นอารมณ์ ตั้ง
ความเพียร ยังพระมหามุนีให้ทรงโปรดปราน ฟ้นแล้วจาก
กิเลส ดังพระจันทร์ฟ้นแล้วจากกลีบเมฆอยู่ทุกเมื่อ เรา
เป็นผู้ชวนชวายเป็นวิเวก สงบระงับ ไม่มีอุปธิ กำหนดรู้
อาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ในกัปที่ ๓ หมื่น
แต่กัปนี้ เราได้บูชาพระพุทธเจ้าไค ด้วยการบูชา นั้น เรา
ไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธบูชา เราเผากิเลส
ทั้งหลายแล้ว ... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราทำได้สำเร็จ
แล้ว ดังนี้.

ครั้ง เมื่อพระเถระบรรลुพระอรหัตแล้ว เมื่อฝนตกอยู่จุมิเสียงร่าเริง
ยินดี เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผลนั้น โดยประกอบข้อที่ฝนหลังลงมาแต่
เบื้องบน จึงได้กล่าวคาถา ๕ คาถา นี้ว่า

ฝนตกเสียงไพเราะเหมือนเพลงขับ กุฎีของเรามุงดี
แล้ว มีประตูหน้าต่างมิดชิดดี เราเป็นผู้สงบอยู่ในกุฎีนั้น
ถ้าประสงค์จะตกก็ตกลงนาเถิดฝน ฝนตกไพเราะเหมือน
เพลงขับ กุฎีของเรามุงดีแล้ว มีประตูหน้าต่างมิดชิดดี
เราเป็นผู้มีจิตสงบอยู่ในกุฎีนั้น ถ้าประสงค์จะตกก็ตกลงมา
เถิดฝน. ฯลฯ เราเป็นผู้ปราศจากราคะอยู่ในกุฎีนั้น ฯลฯ

เราเป็นผู้ปราศจากโทษอยู่ในภพนั้น ๆ ละฯ เราเป็นผู้
ปราศจากโทษอยู่ในภพนั้น ถ้าประสงค์จะตกก็ตกลงมา
เถิดฝน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถาสुकิตฺตํ แปลว่า สมควรแก่เพลงขับ
ที่ไพเราะ, อธิบายว่า สมควรแก่เพลงขับแห่งเมฆฝนอันดีนั่นเอง. จริง
อยู่ เมฆเมื่อตั้งขึ้นโดยชั้นพันชั้นแล้วคำารนร้องกระหึ่ม แม้แลบออกจาก
สายฟ้าไม่ตกลงย่อมงาม เหมือนเมื่อไม่ร้องกระหึ่มตกลงอย่างเดียว ย่อม
ไม่งามจะนั้น แต่เมื่อเป็นอย่างนั้นแล้วตกลงย่อมงาม เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า วสุตฺติเทโว ยถาสुकิตฺตํ ฝนตกลงเหมือนเสียงเพลงขับ. เพราะ
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เมฆที่เปล่งเสียงน่าชมเชยยิ่ง และว่าคำารนร้อง
และตกลง.

บทว่า ตสฺสํ วิหรามิ ความว่า ย่อมอยู่ในกระท่อมนั้น โดยห้อง
อริยวิหารธรรม คือโดยอริยาบถวิหาร.

บทว่า รูปสนฺตจิตฺโต ได้แก่มิจิตสงบโดยชอบด้วยสมาธิอันสัมปยุต
ด้วยอรหัตผล.

วลาหกเทวบุตร รับการขวนขวายที่พระเถระกระทำหลายครั้งด้วย
เศียรเกล้าอย่างนี้ ยังที่ลุ่มและที่ดอนให้เต็ม ยังฝนใหญ่ให้ตก.

จบอรรถกถาศรีมานันทเถรคาถาที่ ๓

๔. สุมนเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสุมนเถระ

[๓๓๘] ท่านพระอุปัชฌายะปรารณาธรรมใด ในบรรดาธรรม
ทั้งหลายเพื่อเรา อนุเคราะห์เราผู้จ้งหวังอมตนิพพาน
กิจที่ควรทำในธรรมนั้นเราทำเสร็จแล้ว ธรรมที่มีสิ่ง
อ้างว่า ท่านกล่าวมาอย่างนี้ เราได้บรรลุแล้ว ทำให้แจ้ง
แล้วด้วยตนเอง เรามีญาณอันบริสุทธิ์ หมดความสงสัย
จึงได้พยากรณ์ในสำนักของท่าน เรา รู้จักขั้นที่ เคยอยู่
อาศัยมาก่อน ทิพยจักขุเราได้ชำระแล้ว ประโยชน์ของตน
เราได้บรรลุแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำแล้ว
ศึกษา ๓ อันเราผู้ไม่ประมาทได้ฟังดีแล้ว ในสำนักของ
ท่าน อาสวะทั้งปวงของเราสิ้นแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี
ท่านเป็นผู้มีความเอ็นดู อนุเคราะห์สั่งสอนเราด้วยวัตรอัน
ประเสริฐ โอวาทของท่านไม่ไร้ประโยชน์ เราได้ศึกษา
อยู่ในสำนักของท่าน.

จบสุมนเถรคาถา

อรรถกถาสุมนเถรคาถาที่ ๔

คาถาของท่านพระสุมนเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ยัม ปตฺถยมาโน ดังนี้.
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้ทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๕๕ แต่ภัทรกัปนี้ เมื่อโลกว่างพระ-
พุทธเจ้า บังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เคียงสาแล้ว เห็น
พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งป่วยไข้ได้ถวายขึ้นสมอ.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลคฤหบดี ในโกศลรัฐ ได้นามว่า สุมณ
เจริญด้วยความสุข. กิ่ลของของท่านบวชแล้วเป็นพระอรหันต์อยู่ในป่า เมื่อ
ท่านสุมณเจริญวัยแล้วจึงให้ท่านบรรพชา ได้ให้กัมมัฏฐานอันเหมาะแก่
จริต. ท่านประกอบความเพียรในที่นั้น ยังฉาน ๔ และอภิญา ๕ ให้เกิด.
ลำดับนั้น พระเถระได้บอกวิปัสสนาวิธีแก่ท่าน, ก็ท่านเจริญวิปัสสนาโดย
ไม่นานนเลย ดำรงอยู่ในพระอรหัต. ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวไว้ในอปทานว่า

เรากำลังนำผลสมอ ผลมะขามป้อม ผลมะม่วง ผล
หว่า สมอพิเภก กระเบา ผลรกฟ้า มะตูม มาด้วยตนเอง
เราได้เห็นพระมหามุนีผู้มีปกติเฟ่งพินิจ ยินดีในฉาน เป็น
นักปราชญ์ ลูกอาพาธเบียดเบียน เสด็จเดินทางไกล
ประทับอยู่ที่เงื่อมเขา จึงได้เอาผลสมอถวายแต่พระสยัมภู
ก็เราพอทำเภสัชเสร็จแล้ว พยาธิหายไปในทันใดนั่นเอง
พระพุทธเจ้าผู้มีความกระวนกระวายอันละได้แล้ว ได้
ทรงทำอนุโมทนาว่า ก็ด้วยการถวายเภสัชอันเป็นเครื่อง
ระงับพยาธินี้ ท่านเกิดเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ หรือจะ

เกิดในชาติอื่น จงเป็นผู้ถึงความสุขในที่ทุกแห่ง และ
ท่านอย่าถึงความป่วยไข้ ครั้นพระสยัมภูพุทธเจ้าผู้ไม่ทรง
พ่ายแพ้อะไร เป็นนักปราชญ์ ตรัสดังนี้แล้วได้เสด็จเหาะ
ขึ้นสู่ณภากาศ เหมือนพญาหงส์ในอัมพรณะนั้น เฉพาะ
เราได้อวยสมอแด่พระสยัมภูพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอัน
ยิ่งใหญ่ ความป่วยไข้จึงมิได้เกิดแก่เราเลยจนถึงชาตินี้
นี่เป็นความเกิดครั้งหลังของเรา ภพสุดท้ายกำลังเป็นไป
วิชา ๓ เราได้บรรลุแล้วโดยลำดับ พระพุทธศาสนา
เราได้ทำเสร็จแล้ว ในปีที่ ๕๕ แต่กับนี้ เราได้อวยเภสัช
ในกาลนั้น ด้วยการถวายเภสัชนั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย
นี่เป็นผลแห่งเภสัชทาน เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ
... พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็ท่านดำรงอยู่ในพระอรหัตแล้ว วันหนึ่งได้ไปยังที่อุปัฏฐากพระ-
เถระผู้เป็นลุง. พระเถระถามถึงการบรรลุของท่าน, ท่านเมื่อพยากรณ์การ
บรรลุนั้น จึงพยากรณ์พระอรหัตผล บันลือสีหนาทด้วย ๕ คาถา ดังนี้

ท่านพระอุปัชฌายะ ปรารถนาธรรมใด ในบรรดา
ธรรมทั้งหลายเพื่อเรา อนุเคราะห์เราผู้จ้านงหวังอมต-
นิพพาน กิจที่ควรทำในธรรมนั้นเราทำเสร็จแล้ว ธรรมที่
มิใช่สิ่งที่อ้างว่า ท่านกล่าวมาอย่างนี้ เราได้บรรลุแล้ว ทำ
ให้แจ้งแล้วด้วยตนเอง เรามีญาณอันบริสุทธิ์ หมดความ
สงสัย จึงได้พยากรณ์ในสำนักของท่าน เรา รู้จักขันธที่

เคยอยู่อาศัยมาก่อน ทิพยจักขุเราได้ชำระแล้ว ประโยชน์
ของตนเราได้บรรลุแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเรา
ได้ทำแล้ว ศึกษา ๓ อันเราผู้ไม่ประมาท ได้ฟังดีแล้ว
ในสำนักของท่าน อาสวะทั้งปวงของเราสิ้นแล้ว บัดนี้
ภพใหม่ไม่มี ท่านเป็นผู้มีความเอ็นดู อนุเคราะห์สั่งสอน
เราด้วยวัตรอันประเสริฐ โอวาทของท่านไม่ไร้ประโยชน์
ได้ศึกษาอยู่ในสำนักของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ปตฺตยาโน ฌมฺเมสุ อุปฺชฌาโย
อนุคฺคหิ อมตํ อภิกฺขุขณฺติ ความว่า ในบรรดาธรรมหาโทษมิได้ มีสมณะ
และวิปัสสนาเป็นต้น พระอุปัชฌาย์ของเรา เมื่อปรารธนาคือหวังธรรมใด
ย่อมอนุเคราะห์เราผู้หวัง อมตะ คือพระนิพพานด้วยอำนาจโอวาท.

บทว่า กตฺถ กตฺตพฺพกัม มยา ความว่า เรากระทำกิจคือยังกิจมี ๑๖
อย่าง มีปริญาญากิจเป็นต้น ที่พึงทำเพื่อบรรลุพระนิพพานนั้นให้สำเร็จแล้ว
ลำดับนั้นนั้นแล ท่านทำให้แจ้งมรรคธรรม แม้ทั้ง ๔ มรรค ที่
บรรลุแล้วโดยลำดับ คือที่ถึงเฉพาะแล้ว

บทว่า สยัม ฌมฺโม อนิฺติโห ความว่า ธรรมคือพระนิพพาน และ
ธรรมคือผล เราเองนั้นแลได้รู้เองแล้ว ไม่สงสัยแล้ว เห็นแจ้งด้วยตนแล้ว
ได้แก่อริยมรรค เฉพาะที่ถอนความสงสัย กล่าวคือคำสอนที่มาแล้วแต่
อาจารย์ในกาลก่อน ตามความเป็นไปว่า อิติห ธรรมนี้มีมาแต่ก่อนอย่างนี้
อิติ กิร ได้ยินว่า ธรรมนี้มีมาแต่ก่อนอย่างนี้เป็นไปอยู่. เพราะเหตุนี้ท่าน
จึงกล่าวว่า ผู้มีญาณอันหมดจด ผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสุทธธำโณ ชื่อว่า ผู้มีญาณอันหมดจด
เพราะหมดจดจากกิเลสทั้งปวง.

บทว่า ตวนุตติเก แปลว่า ในที่ใกล้ท่าน.

บทว่า สทตฺโธ ได้แก่พระอรหันต์.

บทว่า สิกฺขา ได้แก่อริศีลสิกขาเป็นต้น.

บทว่า สสุตฺตา ได้แก่ฟังด้วยดี ด้วยอำนาจการทำปรีชาพหุสัจจะ
และปฏิเวธพหุสัจจะให้บริบูรณ์.

บทว่า ทว สาสเน ได้แก่ผู้ตั้งอยู่ในโอวาทในความปราถนาของ
ท่าน.

บทว่า อริยวตา ความว่า สมาทานข้อปฏิบัติมีศีลที่บริสุทธิ์ดีเป็นต้น.

บทว่า อนฺเตวาสิมฺหิ สิกฺขิโต ความว่า เราชื่อว่า เป็นอันเตवासิก
ศึกษาอริศีลสิกขาเป็นต้นที่ศึกษาแล้ว ๆ เพราะอยู่จบพรหมจรรย์ที่ประพฤติก
มาในสำนักของท่าน ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสุมณเถรคาถาที่ ๔

๕. วัฑฒเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวัฑฒเถระ

[๓๓๕] โยมมารดาของเราดีแท้ เพราะได้แนะนำเราให้รู้จัก
ตัวเหมือนบุคคลแทงพาหนะด้วยปฏักฉะนั้น เราได้ฟังคำ
ของโยมมารดาที่พำสอนแล้ว ได้ปรารถนาความเพียร มี
จิตตั้งมั่น ได้บรรลุโพธิญาณอย่างสูงสุด เราเป็นพระ-
อรหันต์ควรแก่ทักษิณา มีวิชา๓ ได้เห็นอมตธรรม
ชนะเสนาแห่งมารไม่มีอาสวะอยู่ อาสวะของเราเหล่าใด
ได้มีแล้วทั้งภายในทั้งภายนอก อาสวะเหล่านั้นทั้งหมด
เราตัดขาดแล้ว และไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป โยมมารดาของ
เราเป็นผู้แก่ล้าวก่ำ ได้กล่าวเนื้อความนี้กะเรา แม้เมื่อ
เราผู้เป็นบุตรของท่านไม่มีกิเลส กิเลสอันเป็นดังหมูไม้
ในป่าของท่านคงจะไม่มีเป็นแน่ ทุกข์เราทำให้สิ้นสุดแล้ว
อัฐภาพนี้มีในที่สุด สงสาร คือความเกิดตายสิ้นแล้ว
บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

จบวัฑฒเถรคาถา

อรรถกถาวัฑฒเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระวัฑฒเถระมีคำเริ่มต้นว่า สาธุ हि ดังนี้. เรื่อง
นั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระแม่นี้ ได้กระทำบุญญานิการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน

ตั้งสมณญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน ในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาท
กาลนี้ บังเกิดในตระกูลแห่งคฤหบดี ในภารุกัจจนคร ได้นามว่าวัฑฒะ
เจริญโดยลำดับ. ลำดับนั้น มารดาของท่าน เกิดความสังเวชในสงสาร
ได้มอบบุตรให้แก่พวกญาติ บวชในสำนักนางภิกษุณีทั้งหลาย บำเพ็ญ
วิปัสสนากรรม บรรลุพระอรหัต สมัยต่อมาให้บุตรผู้ถึงความเป็นผู้รู้
เคียงสาแล้วบรรพชาในสำนักพระเวฬุทันตเถระ. ท่านบวชแล้วเรียน
พุทธพจน์เป็นพหูสูต เป็นธรรมกถึก นำคัมภีระฯ วันหนึ่งคิดว่าเราผู้เดียว
เป็นผู้ยิ่งในภายใน จักไปเยี่ยมมารดาตั้งนี้แล้ว จึงได้ไปยังสำนักนางภิกษุณี
มารดาเห็นท่านแล้วท้วงว่า เพราะเหตุไร ท่านเป็นผู้ยิ่งในภายในจึงมาใน
ที่นี้แต่ผู้เดียว. ท่านเมื่อถูกมารดาทักท้วงเกิดความสังเวชว่า เราทำกรรม
อันไม่ควร ไปยังวิหารนั่งในที่พักในกลางวัน เห็นแจ้งบรรลุพระอรหัต
เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผลแก่มารดา โดยยกการประกาศการถึงพร้อม
ด้วยโอวาทเป็นประธาน จึงได้กล่าวคาถาว่า

โยมมารดาของเราดีแท้ ได้แนะนำเราให้รู้สีกตัว
เหมือนบุคคลแทงพาหนะด้วยปลักจะนั้น เราได้ฟังคำ
ของโยมมารดาที่พำสอนแล้ว ได้ปรารภความเพียรมีจิต
ตั้งมั่น ได้บรรลุโพธิญาณอันสูงสุด เราเป็นพระอรหันต์
ควรแก่ทักษิณา มีวิชา ๓ ได้เห็นอมตธรรม ชนะเสนา
แห่งมารไม่มีอาสวะอยู่ อาสวะของเราเหล่าใด ได้มีแล้วทั้ง
ภายในทั้งภายนอก อาสวะเหล่านั้นทั้งหมด เราตัดขาดแล้ว
และไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป โยมมารดาของเราเป็นผู้แก่ล้ากล้า

ได้กล่าวเนื้อความนี้กะเรา แม้เมื่อเราผู้เป็นบุตรของท่าน
ไม่มีกิเลส กิเลสอันเป็นดังหมูไม่มีในปากของท่านคงไม่มี
เป็นแน่ ทุกข์เราทำให้สิ้นสุดแล้ว อรรถภาพนี้มีในที่สุด
สงสารคือความเกิดตายสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาธุ หิ กโร เม มาตา ปโตทำ

อุปทสยิ ความว่า ดีหนอ โยมมารดา แสดงปฏิภาณกล่าวคือโอวาทแก่เรา
เพราะฉะนั้น จึงให้เราที่มีความวิริยะกล้าหาญเจาะบนกระหม่อม คือ ปัญญา
อันสูงสุด

บทว่า ยสุตา ได้แก่ มารดาของเราใด.

บทว่า สมุโพธิ์ ได้แก่ พระอรหันต์, ก็ในข้อนี้มีโยชนาดังนี้ว่า
เราอันมารดาผู้ให้กำเนิดสั่งสอน ฟังคำที่ท่านพร่ำสอนแล้ว ปรารถนา
เพียร มีตนส่งไปแล้วอยู่ บรรลุสัมโพธิญาณอันสูง คือผลอันเลิศได้แก่
พระอรหันต์; เราเชื่อว่า อรหันต์ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสที่นั่นนั่นเอง
เป็นทักษิณียบบุคคล คือเป็นผู้ควรแก่ทักษิณา เพราะเป็นบุญเขต.

ชื่อว่า มีวิชา ๓ เพราะมีวิชา ๓ มีปุพเพนิวาสญาณเป็นต้น ชื่อว่า
ผู้เห็นอมตะเพราะทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ย่อมชำนะเสนาของมาร ชื่อว่า
นมุจิ คือพาหนะของกิเลส ด้วยเสนาคือโพธิปักขิยธรรม จึงเป็นผู้ชื่อว่า
ไม่มีอาสวะเพราะชำนะเสนาแห่งมารนั้นนั้นแลอยู่เป็นสุข.

บัดนี้ เมื่อจะกระทำเนื้อความที่ท่านกล่าวไว้ว่า อนาสโว ให้ปรากฏ
ชัด จึงกล่าวคาถาว่า อชฺฌตฺตญฺจ ดังนี้ เป็นต้น.

คำแห่งคานัน มีอธิบายว่า กิเลสเหล่าใดมีวัตถุภายในเป็นที่ตั้ง
และมีวัตถุภายนอกเป็นที่ตั้งมีอยู่ก่อน คือเกิดก่อนแต่การบรรลุอริยมรรค

แห่งเรา อาสวะเหล่านั้นทั้งหมด เราตัดแล้ว ตัดขาดแล้ว คือละได้แล้ว
โดยเด็ดขาด บัดนี้ แม้ในกาลบางคราวก็ไม่เกิดอีก คือจักไม่เกิดเลย.

บัดนี้ เมื่อจะทำคำมารดาให้เป็นคัจฉาสบ จึงชมเชยมารดา เพราะ
เหตุที่ตนบรรลुพระอรหัต จึงกล่าวคาถาว่า **วิสาร์ทา** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิสาร์ทา โข** แปลว่า ปราศจากความ
ขลาดโดยส่วนเดียว. เมื่อจะยกภาวะที่ตนเป็นบุตรคือโอรสของพระศาสดา
เพราะมารดาและตนบรรลुพระอรหัต ด้วยอาการอย่างนี้ จึงกล่าวกะมารดา
ว่า **ภคินี** ดังนี้.

บทว่า **เอตมคฺคํ อภาสยิ** ความว่า ได้กล่าวบรรลัน เป็นโอรส
แก่เรานี้. ก็มารดาเมื่อให้โอรสเราอย่างนี้ ไม่จัดว่าเป็นผู้แก่ล้าอย่าง
เดียวเท่านั้น โดยที่แท้ ท่านก็เป็นผู้ไม่มีตำหนิ ทั้งในบุตรของท่าน คือ
เห็นจะไม่สนิทสนม ทั้งในบุตรของท่าน, หรือจะประโยชน์อะไร ด้วยการ
กำหนดนี้ หมูไม่อันตั้งอยู่ในป่าไม่มีแก่ท่าน คือหมูไม่คือกิเลสมีวิชา
เป็นต้นไม่มีในสันดานของท่านเลย ซึ่งท่านแนะนำให้เราประกอบในความ
สิ้นภพ.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงว่า เราดำเนินตามโดยอาการที่ท่านแนะนำให้
นั่นเอง จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า **ปริยญฺคคตํ** ทุกข์เราทำให้สิ้นแล้วดังนี้.
ความของคำอันเป็นคาถานั้น รู้ได้ง่ายแล.

จบวิฑฒเถรคาถาที่ ๕

๖. นทีกัสสปเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระนทีกัสสปเถระ

[๓๔๐] พระพุทธเจ้าเสด็จมาสู่แม่น้ำเนรัญชรา เพื่อประโยชน์แก่เราหนอ เพราะเราได้ฟังธรรมของพระองค์แล้ว ละมิจฉาทิฏฐิได้ เมื่อเราเป็นปุถุชนยังมีคมนอยู่ สำคัญว่าการบูชาตัณหาเป็นความบริสุทธิ จึงได้บูชาตัณหาสูงๆ ต่ำๆ และได้บูชาไฟ แล่นไปสู่การถือทิฏฐิ ลุ่มหลงไปด้วยการเชื่อถือ เป็นคนตาบอดให้รู้แจ้ง สำคัญความไม่บริสุทธิว่าเป็นความบริสุทธิ บัดนี้ เราละมิจฉาทิฏฐิได้แล้ว ทำลายภพทั้งปวงหมดแล้ว เราบูชาไฟ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นทักษิณบุคคล เราขอณัมสการพระตถาคต ความลุ่มหลงทั้งปวงเราละหมดแล้ว ตัณหาอันจะนำไปสู่ภพ เราทำลายแล้ว ขาดสังสารสิ้นแล้ว บัดนี้ ภพใหม่มิได้มี.

จบนทีกัสสปเถรคาถา

อรรถกถานทีกัสสปเถรคาถาที่ ๖

คาถาของท่านพระนทีกัสสปเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อตุถาย วต เม ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญอุทิศไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน ตั้งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ บังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว วันหนึ่งเห็นพระศาสดากำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ มีจิตเลื่อมใสได้ถวายผลมะม่วงผลหนึ่ง มีสีเหมือนมโนศิลา ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรกของต้นมะม่วงที่ตนปลูกไว้.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ในพุทธปรบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นน้องชายของอูรุเวลกัสสปะ ในตระกูลพราหมณ์ ในมคธรัฐ เจริญวัยแล้ว ไม่ปรารถนาการอยู่ครองเรือน เพราะมีอัธยาศัยในการสลัดออก จึงบวชเป็นดาบส พร้อมด้วยดาบส ๓๐๐ คน สร้างอาศรมอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา. จริ่งอยู่ เพราะท่านอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ และเพราะท่านเป็นกัสสปโคตร ท่านจึงได้นามว่า นทิกัสสปะ, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานอุปสมบทแก่ท่านพร้อมด้วยบริวาร โดยเอหิภิกขุภาวะ เรื่องทั้งหมดมาแล้วในชั้นชกะนั้นแล. ท่านดำรงอยู่ในพระอรหัตด้วยอาทิตตปริยายสูตร. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเชษฐบุรุษของโลก ผู้คงที่ ผู้ทรงยศอันสูงสุด กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาตอยู่ ข้าพระองค์มีใจเลื่อมใส ได้ถือเอาผลชมพูอย่างดีมาถวายแด่พระศาสดา ผู้เป็นทักษิณบุคคล เป็นนักปราชญ์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่าสัตว์ เชษฐบุรุษของโลก ประเสริฐกว่านรชน เพราะกรรมนั้น ข้าพระองค์จงเป็นผู้ละความชนะและความแพ้แล้ว ได้ถึงฐานะที่ไม่หวั่นไหว ในแสนกัปแต่กัปนี้ ข้าพระองค์ได้ถวายทาน

ใดในกาลนั้น ด้วยทานนั้นข้าพระองค์ไม่รู้จักทุกติเลย นี้
เป็นผลแห่งการถวายผลไม่อย่างดีเป็นทาน ข้าพระองค์เผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว ...ฯลฯ...พระพุทธานุชาข้าพระองค์
ได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ที่ท่านดำรงอยู่ในพระอรหัตแล้ว ภายหลังพิจารณาการปฏิบัติของ
ตน เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล โดยระบุงการถอนทิฏฐิขึ้นเป็นประธาน
จึงได้กล่าวคาถา ๕ คาถาเหล่านี้ว่า

พระพุทธานุชาเจ้าเสด็จมาสู่แม่น้ำเนรัญชรา เพื่อประ-
โยชน์แก่เราหนอ เพราะเราได้ฟังธรรมของพระองค์แล้ว
ละมิจฉาทิฏฐิได้ เมื่อเราเป็นปุถุชนยังมีคมนอยู่ สำคัญว่า
การบูชาญีนี้เป็นความบริสุทธิ์ จึงได้บูชาญีสูง ๆ ต่ำ ๆ
และได้บูชาไฟ แล่นไปสู่การถือทิฏฐิ ลุ่มหลงไปด้วยการ
เชื่อถือ เป็นคนตาบอดไม่รู้แจ้ง สำคัญความไม่บริสุทธิ์ว่า
เป็นความบริสุทธิ์ บัดนี้ เราละมิจฉาทิฏฐิได้แล้ว ทำลาย
ภพทั้งปวงหมดแล้ว เราบูชาไฟ คือพระสัมมาสัมพุทธานุชา
ผู้เป็นทักษิณียบุคคล เราขอนมัสการพระตถาคต ความ
ลุ่มหลงทั้งปวงเราละหมดแล้ว ตัณหาอันจะนำไปสู่ภพเรา
ทำลายแล้ว ชาติสงสารสิ้นแล้ว บัดนี้ ภูมิใหม่มีได้มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุถาย วต เม ความว่า เพื่อ
ประโยชน์ คือเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เราหนอ.

บทว่า พุทฺโธ ได้แก่ พระสัพพัญญูพุทธานุชา.

บทว่า **นที เหนรณฺชรี อคา** ความว่า ได้ไปสู่แม่น้ำชื่อว่าเนรณฺชรา. อธิบายว่า ไปสู่อาศรมของอูรุเวลกัศสปะ พี่ชายของเรา ใกล้ฝั่งแห่งแม่น้ำนั้น .

บัดนี้ เพื่อจะไขความตามที่กล่าวแล้วจึงกล่าวว่า **ยสุสาห์** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **ยสุส** ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด.

บทว่า **ธมฺมํ สุตฺวา** ความว่า ฟังธรรมอันเกี่ยวข้องกับสัจจะ ๔ คือ ได้รับฟังตามกระแสแห่งโสตทวาร.

บทว่า **มิจฺฉาทิฏฺฐี วิวชฺชยี** ความว่า ละซึ่งการเห็นผิดตรงกันข้าม (ผิดแผก) อันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยยัญเป็นต้น เพื่อจะแสดงให้พิสดาร ซึ่งความที่กล่าวด้วยบทว่า **มิจฺฉาทิฏฺฐี วิวชฺชยี** นี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ยชี** ดังนี้ .

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยชี อฺจุจาวเจ ยญฺเณ** ความว่า บุษายัญ ที่ปรากฏ คือยัญต่าง ๆ มีการบวงสรวงพระจันทร์ และการบูชาด้วย ข้าวตอกและน้ำที่ควรดื่ม เป็นต้น.

บทว่า **อคฺคิหฺตฺตํ ชุหี อหํ** ความว่า เมื่อรับวัตถุที่เขานำมาบูชา ด้วยอำนาจการบูชายัญเหล่านั้น จึงบำเรอไฟ.

บทว่า **เอสา สุตฺธิติ มณฺณนฺโต** ความว่า สำคัญอยู่ว่า ยัญกิริยา คือการบำเรอไฟนี้ เป็นการบริสุทธิ์โดยความเป็นเหตุให้บริสุทธิ์ คือเป็นการหมดจดจากสงสารย่อมมีแก่เราด้วยอาการอย่างนี้.

บทว่า **อนุชฺฌโต ปฺลุชฺชโน** ความว่า ชื่อว่าเป็นปฺลุชชนคนบอด เพราะบกพร่องทางจักขุคือปัญญา ได้แก่ เพราะไม่มีปัญญาจักขุ. การ

ยึดถือคือทิวฐิ ชื่อว่า ทิวฐิคนะ เพราะอรรถว่าล่องได้โดยยาก เหมือน พงหญ้าและชฎุเขาเป็นต้นฉะนั้น แล่นไป คือเข้าไปสู่รชฎคือทิวฐินั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิวฐิคนะ ปักขันทะ แล่นไปสู่ชฎคือทิวฐิ.

บทว่า ปรามาสน ความว่า ด้วยการก้าวล่วงสภาวะแห่งธรรมเสีย ยึดถือผิด กล่าวคือ การยึดถือโดยยึดถือว่า นี่เท่านั้นจริง.

บทว่า โมหิตอ ความว่า ให้ถึงความเป็นผู้หลงมกมาย.

บทว่า อสุทธี มณฺณิสฺส สุตฺธี ความว่า สำคัญคือเข้าใจหนทาง อันไม่บริสุทธิ์ ว่าทางบริสุทธิ์ ดังนี้.

ท่านกล่าวเหตุในข้อนี้ว่า เป็นคนบอด คือคนไม่รู้. เป็นคนบอด เพราะอวิชาใจ คือไม่รู้ธรรมและอธรรม และสิ่งที่ควรและไม่ควรนั้น นั้นแล ฉะนั้น จึงสำคัญอย่างนั้น.

บทว่า มิจฺฉาทิวฐิ ปหิณา เม ความว่า เมื่อเราฟังธรรมกถา คือ สัจจะ ๔ ในที่พร้อมพระพักตร์พระศาสดาผู้เป็นอย่างนั้น ปฏิบัติอยู่โดย อุบายอันแยบคาย เป็นอันละมิจฉาทิวฐิแม้ทั้งหมด ด้วยสัมมาทิวฐิอัน สัมปยุตด้วยอริยมรรค โดยสมุจเฉทปหาน.

บทว่า ภวา ความว่า ภพทั้งปวงมีกามภพเป็นต้น เราทำลายเสีย แล้ว คือกำจัดเสียแล้วด้วยศัสตรา คืออริยมรรค.

บทว่า ชุหามิ ทกฺขิณฺณยุคฺคิ ความว่า เราละไฟ มีไฟอันบุคคลพึง นำมานุชาเป็นต้น แล้วบูชาคือบำเรอไฟคือพระทักษิณฺณ คือพระสัมมาสัม- พุทธเจ้า เพราะทรงเป็นพระทักษิณฺณบุคคลของโลกพร้อมทั้งเทวโลก และ เพราะเผาบาปทั้งปวง การบำเรอไฟคือพระทักษิณฺณของเรานี้ มีได้มุ่ง ถึงวัตถุมีนมนัส เนยข้น เปรียง และเนยใสเป็นต้น เป็นการนมนัสการ

พระศาสดาท่านนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **นมสุตสามี ตถาคต**
เราขอนมัสการพระตถาคต ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ชุหามิ ทกฺขิณฺเอยฺยคฺคิ** ความว่า ย่อมบูชา
คือบำเรอตน อันเป็นทักษิณียัคคิ ด้วยการกระทำทักษิณาของทายกให้
มีผลมาก และด้วยการเผาบาป. ย่อมบำเรอด้วยประการนั้น ๆ ก็จะมี
นมัสการเทวดาคือไฟ แต่บัดนี้เราจะนมัสการพระตถาคต.

บทว่า **โมหา สพุเพ ปหิณา เม** ความว่า โมหะทั้งปวงต่าง
ด้วยความไม่รู้ในทุกข์เป็นต้น เราละได้แล้ว คือตัดขาดแล้ว เพราะเหตุ
นั้นนั่นแล เราจึงชื่อว่า ทำลายภวตัณหาได้แล้ว.

เม ศัพฺทํ พึงนำมาประกอบเข้าในบททั้ง ๓ ว่าชาติสังสารของเรา
สิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ของเราไม่มี ดังนี้แล.

จบอรรถกถาที่กัศสปเถรคาถาที่ ๖

๗. คยากัสสปเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระคยากัสสปเถระ

[๓๔๑] เราลงไปลอยบาปในแม่น้ำคยา ที่ทำคยฝักควันละ ๓ ครั้ง คือ เวลาเช้า เวลาเที่ยง เวลาเย็น เพราะคิดเห็นว่า บาปใดที่เราทำไว้ในชาติก่อน บัดนี้ เราจะลอยบาปนั้นในที่นี่ ความเห็นอย่างนี้ ได้มีแก่เราในกาลก่อน บัดนี้ เราได้ฟังวาจาอันเป็นสุภามิต เป็นบทอันประกอบด้วยเหตุผล แล้วพิจารณาเห็นเนื้อความได้ต้องแท้ตามความเป็นจริง โดยอุบายอันชอบ จึงได้ล้างบาปทั้งปวง เป็นผู้ไม่มีมลทิน หมดจด สะอาด เป็นทายาทผู้บริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า เป็นบุตรผู้เกิดแต่พระอุทรของพระพุทธเจ้า เราได้หยั่งลงสู่กระแสน้ำ คือมรรคอันมีองค์ ๘ ลอยบาปทั้งปวงแล้ว เราได้บรรลุวิชา ๓ และได้ทำกิจพระพุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

จบคยากัสสปเถรคาถา

อรรถกถาคยากัสสปเถรคาถามีที่ ๗

คาถาของท่านพระคยากัสสปเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ปาโต มชฺฌนุหิโก ดังนี้. เรื่องนั้น มีเหตุเกิดขึ้น อย่างไร ?

พระเถระเมื่อน ได้ทำบุญอุทิศไว้แก่พระพุทธเจ้าในปางก่อน ตั้งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน ในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๓๑ แต่กัปรกัปนี้ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สิขิ บังเกิด

ในเรื่องมิตระภูถ ถึงความเป็นผู้รู้เคียงสาแล้ว ละการครองเรือนเพราะ มีอริยาสัยในการสลัดออก บวชเป็นดาบสสร้างอาศรมในราวป่า มีรากไม้ และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร. ก็โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ เดียวไม่มีเพื่อน ได้เสด็จไปใกล้อาศรมของท่าน. ท่านถวายบังคมแล้ว มีจิตเลื่อมใส เข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมแล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งตรวจ ดูเวลา แล้วได้น้อมผลพุทราอันนำรีนรมย์เข้าไปถวายแด่พระศาสดา. ด้วย บุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ในพุทธรูปบาท กาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ เจริญวัยแล้ว ละการครองเรือน เพราะมีอริยาสัยในการสลัดออก บวชเป็นดาบส พร้อมด้วยดาบส ๒๐๐ คน อยู่ที่คยาประเทศ. ก็เพราะท่านอยู่ที่คยาประเทศ และเป็นกัสสปโคตร ท่านจึงได้ชื่อว่า "คยากัสสปะ."

ท่านอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา พร้อม ด้วยบริษัท แล้วทรงโอวาทด้วยอาทิตตปริยายสูตร ดำรงอยู่ในพระอรหัต. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ครั้งนั้น เรานุ่งหนังเสือ ห่มผ้าคากรอง บำเพ็ญ
วัตรจริยาอย่างหนัก ใกล้อาศรมของเรามีต้นพุทรา ใน
กาลนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เป็นเอก ไม่มีผู้
เสมอสอง ทรงทำโลกให้ช่วงโงะติอยู่ตลอดกาลทั้งปวง
เสด็จเข้ามายังอาศรมของเรา เรายังจิตของตนให้เลื่อมใส
และถวายบังคมพระพุทธเจ้าผู้มีวัตรอันงามแล้ว ได้เอามือ
ทั้งสองกอบพุทรา ถวายแด่พระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๑
แต่กับนี้ เราได้ถวายพุทราใด ในกาลนั้น ด้วยทานนั้น

เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายพุทธา เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราได้ทำ
เสร็จแล้ว ดังนี้.

ที่ท่านดำรงอยู่ในพระอรหัตแล้ว พิจารณาการปฏิบัติของตน เมื่อจะ
พยากรณ์พระอรหัตผล โดยระบุงการลอยบาปเป็นประธาน จึงได้กล่าว
๕ คาถาเหล่านั้นว่า

เราลงไปลอยบาปในแม่น้ำคยา ที่ทำคยฝักคุวันละ
๓ ครั้ง คือ เวลาเช้า เวลาเที่ยง เวลาเย็น เพราะคิดเห็น
ว่า บาปใดที่เราทำไว้ในชาติก่อน บัดนี้เราจะลอยบาป
นั้นในที่นี้ ความเห็นอย่างนี้ ได้มีแก่เราในกาลก่อน
คน เราได้ฟังวาจาอันเป็นสุภาษิต เป็นบทอันประกอบ
ด้วยเหตุผล แล้วพิจารณาเห็นเนื้อความได้ถ่องแท้ตาม
ความเป็นจริง โดยอุบายอันชอบ จึงได้ล้างบาปทั้งหมด
เป็นผู้ไม่มีมลทิน หมดจดสะอาด เป็นทายาทผู้บริสุทธิ์
ของพระพุทธเจ้า เป็นบุตรผู้เกิดแต่พระอุทรของพระ-
พุทธเจ้า เราได้ฟังและหยั่งลงสู่กระแส น้ำ คือมรรค อันมีองค์ ๘
ลอยบาปทั้งปวงแล้ว เราได้บรรลุวิชชา ๓ และได้ทำกิจ
พระพุทธศาสนาเสร็จแล้ว.

บรรดาคาถาเหล่านั้น อันดับแรก มีความสังเขปดังต่อไปนี้ว่า ใน
เวลาเช้า คือในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น. ในเวลาเที่ยงวัน คือในเวลากลางวัน.
ในตอนเย็น คือในเวลาเย็น. อธิบายว่า วันละ ๓ ครั้ง คือ ๓ วาระ
เราลงน้ำ และเรานั้นเมื่อลง ไม่ลงไปในเวลาใดเวลาหนึ่ง คือในบางครั้ง

บางคราว โดยที่แท้พากันกำหนดว่า การลอยบาปในแม่น้ำคงคา เมื่อถึง
ฝัคนี้นักชัตถุภย์ ในอุตตรกาลแห่งฝัคนีมาสนันได้นามว่า กยฝัคค
เราได้ประกอบพิธีลงสู่น้ำในแม่น้ำกยฝัคค.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงอุบายอันเป็นเหตุประกอบพิธีการลงสู่น้ำในกาล
นั้น จึงกล่าวคาถาว่า ยัม มยา ดังนี้ เป็นต้น.

คำเป็นคาถานั้น มีอธิบายว่า เมื่อก่อน คือก่อนแต่การเข้าถึงศาสนา
ของพระศาสดาได้มีความเห็นอย่างนี้ คือได้เห็นผิดแผกไปอย่างนี้ว่าบาป-
กรรมอันใด ที่เราสั่งสมไว้ในกาลก่อน คือในชาติอื่นแต่ชาตินี้ บาปกรรม
อันนั้น บัดนี้ลอยเสีย คือทำให้ปราศไป คายเสีย ด้วยการลงสู่น้ำ ในท่า
แม่น้ำคยานี้ และในแม่น้ำคยาฝัคคนี้.

บทว่า **ธมฺมุตฺตสฺสทิตฺ ปทํ** เป็นบทแสดงใจโดยไม่ลบลวิภัตติ, อธิบายว่า
เราได้สดับวาจาอันเป็นภายิต คือพระคำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอัน
เป็นส่วนที่ประกอบด้วยธรรมและอรรถ คืออันประกอบด้วยเหตุและผล
ในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด กระทำให้เป็นนียยานิกะ นำสัตว์ออกด้วยดี
โดยแท้จริง แล้วพิจารณาอรรถแห่งทุกข์เป็นต้น ชื่อว่า ถ่องแท้ เพราะ
เป็นของแท้โดยความเป็นปรมัตถ์ ชื่อว่าตามความเป็นจริง เพราะไม่มี
ความประพฤติผิดแผกในความเป็นอุบายแห่งความเป็นไป (ทุกข์) และ
การกลับ (นิโรธ) ตามสมควร. โดยอุบายอันแยกคาย คือ โดยภาวะ
แห่งกิจมีการกำหนดรู้เป็นต้น คือพิจารณาว่า ทุกขสังขารกำหนดรู้,
สมุทัยสังขารละ, นิโรธสังขารกระทำให้แจ้ง, มรรคสังขารทำให้เกิด
อธิบายว่า เห็นแล้ว แหงตลอดแล้วด้วยญาณจักขุ.

บทว่า **นินฺหาตสพฺพปาโปมฺหิ** ความว่า เป็นผู้คายบาปทั้งปวงด้วย

อริยมรรค อริยผล เพราะแทงตลอดสังขะนั้นเอง ด้วยอาการอย่างนี้,
เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล เราจึงเป็นผู้ชื่อว่า หมคมลทินแล้ว เพราะไม่มีมลทิน
โดยไม่มีมลทินคือราคะเป็นต้น. เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล เราจึงเป็นผู้ชื่อว่า
ล้างแล้วสะอาดหมดจด เพราะมีกายสมาจารหมดจด เพราะมีวจีสมาจาร
หมดจด และเพราะมีมโนสมาจารหมดจด ชื่อว่า เป็นทายาท เพราะเป็น
เบื้องต้นแห่งธรรมทายาทอันเป็นโลกุตระ ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า
ผู้ชื่อว่า หมดจด เพราะหมดจดจากมลทินคือกิเลสทั้งปวงพร้อมด้วยवासนา.
มีวาจา ประกอบความว่าเป็นโอรส คือเป็นบุตร ของพระผู้มีพระภาค-
พุทธเจ้านั่นนั่นเอง เพราะมีอภิชาติอันเกิดแต่ความพยายามคือออก อันมี
เทศนาญาณเป็นสมุฏฐาน. เพื่อจะประกาศความที่คนเป็นผู้อาบแล้วโดย
ปรมัตถ์แม้อีก จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า โอคยฺห เป็นต้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอคยฺห ความว่า ให้ยั้งลงแล้ว คือ
เข้าไปแล้วโดยลำดับ.

บทว่า อฏฺฐงฺกิกิ สโต ได้แก่ กระแสแห่งมรรค อันเป็นที่ประชุม
แห่งองค์ ๘ ด้วยองค์มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น. บทว่า สพุพปาปี ปวาหฺย
ความว่า คายแล้วซึ่งมลทินคือบาปไม่มีส่วนเหลือ คือเป็นผู้อาบแล้วโดย
ปรมัตถ์ เพราะลอยเสียในแม่น้ำคืออริยมรรค. ต่อจากที่นั่นนั่นแล คำว่า
เราได้บรรลุวิชา ๓ แล้ว พุทธศาสนาเราทำได้เสร็จแล้ว ดังนี้ มี
อรรถดังกล่าวแล้วนั้นแหละ.

จบอรรถกถายกัถสप्तเถรคาถาที่ ๗

๘. วักกถิเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวักกถิเถระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

[๓๔๒] ดูก่อนภิกษุ เมื่อเธออยู่ป่าใหญ่ ซึ่งเป็นที่ปราศจาก
โคจรเป็นที่เสรำหมอง ถูกโรคลมครอบงำ จักทำอย่างไร ?

ท่านพระวักกถิเถระกราบทูลว่า

ข้าพระองค์จะยังปีติและความสุขอันไพบุลย์ให้แผ่ไป
สู่ร่างกาย ครอบงำบังจายอันเสรำหมองอยู่ในป่าใหญ่ จัก
เจริญสติปัญญา ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์ ๗
อยู่ในป่าใหญ่ เพราะได้เห็นภิกษุทั้งหลายผู้ปรารถนา
เพียร มีใจเด็ดเดี่ยว มีความบากบั่นมั่นเป็นนิตย์ มีความ
พร้อมเพรียงกัน มีความเห็นร่วมกัน ข้าพระองค์จึงจัก
อยู่ในป่าใหญ่ เมื่อข้าพระองค์ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้มี
พระองค์อันฝึกแล้ว มีพระหทัยตั้งมั่น จึงเป็นผู้ไม่เกียจ-
คร้านตลอดทั้งกลางคืนและกลางวันอยู่ในป่าใหญ่.

จบวักกถิเถรคาถา

อรรถกถาวักกถิเถรคาถาที่ ๘

คาถาของท่านพระวักกถิเถระ มีคำเริ่มต้นว่า วาตโรคาณินโต
ดังนี้ เป็นต้น. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระแม่นี้ ได้ทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมณบุญไว้ในภพนั้นๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า

ปทุมตตระ บ้างเกิดในเรือนมีตระกูล ในหังสวดีนคร ถึงความเป็นผู้รู้เดียวสา

แล้ว ไปยังวิหารกับอุบาสกทั้งหลายผู้ไปยังสำนักพระศาสดา ยืนอยู่ท้าย
บริษัท ฟังธรรมอยู่ เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่ง
เป็นผู้เลศกว่าภิกษุผู้น้อมไปในศรัทธา แม้ตนเองก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น
จึงถวายทานตลอด ๗ วัน ได้ตั้งความปรารถนาไว้ พระศาสดาทอด
พระเนตรเห็นความปรารถนานั้นไม่มีอันตราย จึงได้ทรงพยากรณ์.

แม้ท่านกระทำกุศลตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์-
โลก ในกาลแห่งพระศาสดาของเราทั้งหลาย บังเกิดในตระกูลพราหมณ์
ในกรุงสาวัตถี. ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อท่านว่า วักกलि. ท่านเจริญแล้ว
เรียนเวท ๓ ถึงความสำเร็จในศิลปแห่งพราหมณ์ เห็นพระศาสดาแล้ว
ไม่อ้อมเพราะเห็นสมบัติพระรูปกาย จึงเที่ยวไปกับพระศาสดาท่านั้น. คิดว่า
เมื่อเราอยู่ในท่ามกลางเรือน จักไม่ได้เห็นพระศาสดาตลอดกาลเป็นนิจ
จึงบวชในสำนักพระศาสดา ยืนอยู่ในที่ ๆ ตนสามารถเห็นพระทศพล
ในเวลาที่เหลือ เว้นเวลาฉันอาหาร และเวลาทำกิจด้วยสรีระ จึงละกิจ
อย่างอื่น เที่ยวแลดูแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น.

พระศาสดาทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของเธอ เมื่อเธอเที่ยวไป
ด้วยการดูพระรูปเท่านั้น สิ้นกาลมากมาย ไม่ได้ตรัสอะไร ๆ รุ่งขึ้นวันหนึ่ง
จึงตรัสว่า วักกलि จะประโยชน์อะไรด้วยการที่เธอเห็นกายที่เปื้อนเน่านี้
วักกलि ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา วักกलि ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่า
เห็นธรรม วักกलि เพราะเมื่อบุคคลเห็นธรรมชื่อว่าเห็นเรา เมื่อบุคคล
เห็นเราชื่อว่าเห็นธรรม ดังนี้.

เมื่อพระศาสดาแม้ตรัสอยู่อย่างนั้น ท่านก็ไม่สามารถจะละการดู
พระศาสดาไปในที่อื่นได้. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงพระดำริว่า ภิกษุนี้

ไม่ได้ความสังเวชจักไม่ตรัสรู้ ดังนี้ ในวันเข้าพรรษา จึงขับไล่พระเถระ ด้วยตรีศว่า หลีกไป วักกฺกิ. พระเถระถูกพระศาสดาทรงขับไล่ จึงไม่อาจ จะอยู่ในที่พร้อมพระพักตร์ได้ จึงคิดว่า จะประโยชน์อะไรด้วยความเป็น อยู่ของเรา ที่จะไม่เห็นพระศาสดา ดังนี้แล้ว จึงขึ้นสู่ที่เหวที่ภูเขาคิชฌกูฏ. พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้นของเธอ จึงทรงพระดำริว่า ภิกษุนี้เมื่อไม่ได้ ความเบาใจจากสำนักเรา จะพึงยังธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งมรรคและผล ให้พินาศไป เมื่อจะทรงฉายพระรัศมีเพื่อแสดงพระองค์ จึงตรัส พระคาถาว่า

**ภิกษุผู้มากไปด้วยปราโมทย์ เลื่อมใสในพระพุทฺธ-
ศาสนาพึงบรรลुบทอันสงบ เป็นที่เข้าไปสงบแห่งสังขาร
เป็นสุข ดังนี้.**

แล้วทรงเหยียดพระหัตถ์ตรีศว่า มาเถิด วักกฺกิ. พระเถระคิดว่า เราเห็น พระทศพลแล้ว แม้การตรัสเรียกว่า จงมา เราก็ได้แล้ว ดังนี้แล้วเกิดปีติ และโสมนัสมีกำลัง ไม่รู้การไปของตนว่ามาจากไหน จึงเล่นไปในอากาศ ในที่พร้อมพระพักตร์ของพระศาสดา ยืนอยู่บนเขาด้วยก้าวเท้าแรก รำพึง ถึงคาถาที่พระศาสดาตรัส ชมปีติในอากาศนั่นเอง บรรลุพระอรหัตพร้อม ด้วยปฏิสัมภิตาดังนี้ เรื่องนี้มาแล้วในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย และ อรรถกถาแห่งธรรมบท.

ก็ในที่นี้ อาจารย์บางพวกกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ท่านพระวักกฺกิเถระ อันพระศาสดาทรงโอวาทโดยนัยมีอาทิว่า เธอจะประโยชน์อะไร วักกฺกิ ดังนี้ อยู่บนภูเขา เริ่มตั้งวิปัสสนา เพราะท่านมีศรัทธาเป็นกำลังนั่นเอง วิปัสสนา จึงไม่หลงสู่วิถิ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบดังนั้น จึงได้ให้

เธอชำระกรรมฐานให้หมดจดประทานให้ เธอไม่สามารถจะให้วิปัสสนาถึงที่สุดได้อีก. ลำดับนั้น โรคลมเพราะความบกพร่องอาหาร ได้เกิดขึ้นแก่ท่าน, พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าท่านถูกโรคลมเบียดเบียน จึงเสด็จไปในที่นั้น เมื่อจะตรัสถาม จึงตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุ เมื่อเธออยู่ในป่าใหญ่ ซึ่งเป็นที่ปราศจาก

โคจร เป็นที่เสerahmong ถูกโรคลมครอบงำ จักทำอย่างไร

พระเถระได้ฟังดังนั้น จึงได้กล่าว ๔ คาถาว่า

ข้าพระองค์จะยังปีติและความสุขอันไพบุลย์ให้แผ่ไป

สู่ร่างกาย ครอบงำปัจจัยอันเสerahmongอยู่ในป่าใหญ่ จัก

เจริญสติปัญญา ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์

อยู่ในป่าใหญ่ เพราะได้เห็นภิกษุทั้งหลายผู้ปรารถนาความ

เพียร มีใจเด็ดเดี่ยว มีความบากบั่นมั่นเป็นนิตย มีความ

พร้อมเพรียงกัน มีความเห็นร่วมกัน ข้าพระองค์จึงจักอยู่

ในป่าใหญ่ เมื่อข้าพระองค์ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้มีพระ-

องค์อันฝักแล้ว มีพระหฤทัยตั้งมั่น จึงเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน

ตลอดทั้งกลางคืนและกลางวันอยู่ในป่าใหญ่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาตโรคาภินิโต ความว่า ถูกโรคลม

ครอบงำ นำให้ถึงความไม่มีเสรีภาพ คือถูกพยาธิอันเกิดจากลมครอบงำ.

พระองค์เรียกพระเถระว่า ตวั.

บทว่า วิหริ ความว่า อยู่ด้วยอิริยาบถวิหารนั้น.

บทว่า กานเน วเน ความว่าในป่าอันเป็นดง อธิบายว่า ในป่าใหญ่.

บทว่า **ปวิฏฺฐโคจร** แปลว่า เป็นที่ปราศจากโคจร คือเป็นที่หาปัจจัยได้ยาก, ชื่อว่า **เศร้าหมอง** คือเป็นที่เศร้าหมอง เพราะไม่มีเกสัชฌิมินยโส เป็นต้น อันเป็นสัพพะยะของโรคลม และเพราะเป็นภูมิภาคมีดินเค็ม.

บทว่า **กถํ ภิกฺขุ กริสฺสุตฺติ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ภิกษุ เธอจักทำอย่างไร ?

พระเถระได้ฟังดังนั้น เมื่อจะประกาศการอยู่เป็นสุขแห่งตน ด้วยปีติและโสมนัสปราศจากอามิสดังนี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ปีติ สุขเขน** ด้วยปีติและสุข.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปีติ สุขเขน** ความว่า ด้วยปีติ อันมีความโลดลอย เป็นลักษณะ และมีการแผ่ซาบซ่านเป็นลักษณะ และด้วยสุข อันสัมปยุตด้วยปีตินั้น.

บทว่า **ผรมานํ สมฺมุตฺตํ** ความว่า ข้าพระองค์จะยังรูปอันประณีตอันเกิดจากปีติและสุขตามที่กล่าวแล้ว ให้แผ่ซาบซ่านเข้าร่างกายทั้งสิ้น คือกระทำให้รูปถูกต้องไม่ขาดสาย.

บทว่า **ถฺขมฺปิ อภิสฺมฺโหนฺโต** ความว่า ครอบงำ คือท่วมทับปัจจัยอันเศร้าหมอง แม้อดกลั้นได้ยาก อันเป็นเหตุเป็นไปด้วยความขัดเกลาซึ่งเกิดแต่การอยู่ป่า.

บทว่า **วิหริสฺสุตฺตมิ กานฺเน** ความว่า ข้าพระองค์จักอยู่ในราวป่า ด้วยสุขอันเกิดแต่ฌาน และสุขอันเกิดแต่วิปัสสนา. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าววว่า และข้าพระองค์เสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) และว่า

บุคคลพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและดับแห่งขั้น

ทั้งหลายในกาลใด ๆ ในกาลนั้น ๆ เขาย่อมได้ปีติและ

ปราโมช นั้นเป็นอมตะของบุคคลผู้รู้.

บทว่า **ภาเวนุโต สติปัญญาเน** ความว่า ยังสติปัญญา ๔ มี
กายานุปีสสนาเป็นต้น อันนับเนื่องในมรรค ให้เกิดและให้เจริญ.

บทว่า **อินุทริยานิ** ได้แก่ อินทรีย์ ๕ มีสัทชินทรีย์เป็นต้น อันนับ
เนื่องในมรรคนั้นเอง.

บทว่า **พลาณี** ได้แก่ พละ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น ก็เหมือนกัน. บทว่า
โพชฌณฺคานิ ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ มีสติสัมโพชฌงค์เป็นต้นก็เหมือนกัน.
ด้วย จ ศัพท์ ท่านสงเคราะห์ สัมมัปปธาน อิทธิบาท และองค์มรรค.

จริงอยู่ การคำนวณธรรมเหล่านั้น ย่อมมีโดยการจัดธรรมเหล่านั้น
นั่นเอง เพราะไม่มีการเว้นธรรมเหล่านั้น. บทว่า **วิหริตุสสามิ** ความว่า
ข้าพระองค์ เมื่อเจริญโพธิปักขิยธรรมตามที่กล่าวแล้ว จักอยู่ด้วยสุขอัน
เกิดแต่มรรค สุขอันเกิดแต่ผลอันสำเร็จมาแต่การบรรลุมรรคนั้น และ
สุขอันเกิดแต่พระนิพพาน.

บทว่า **อารทฺหวิริเย** ความว่า ผู้ประกอบความเพียร ด้วยสามารถ
แห่งสัมมัปปธาน ๔. บทว่า **ปหิตตฺเต** ได้แก่ ผู้มีจิตส่งไปเฉพาะแล้วผู้
พระนิพพาน. บทว่า **นิจฺจํ ทพฺหปรกฺกเณ** ได้แก่ ผู้มีความเพียรไม่ย่อหย่อน
ตลอดกาล. ชื่อว่า ผู้มีความพร้อมเพรียง ด้วยอำนาจไม่วิวาทกัน และ
ด้วยอำนาจการให้กายสามัคคี. เพราะเห็นเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย
ผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้เสมอกันด้วยทักขุและศีล. ด้วยค่านันทานแสดง
ถึงความเพียบพร้อมด้วยกัลยาณมิตร.

บทว่า **อนุสฺสนฺโต สมฺพุทฺธ** ความว่า ไม่เกียจคร้าน ระลึกถึง
พระองค์ผู้ชื่อว่า สัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและ
ด้วยพระองค์เอง ชื่อว่า ผู้เลิศ เพราะเป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง ชื่อว่า

ฝึกตนแล้วด้วยการฝึกอันสูงสุด ชื่อว่า ผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยสมาธิอันยอดเยี่ยม โดยนัยมีอาทิว่า แม้เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระอรหันต์ ดังนี้ ทั้งกลางคืนและกลางวันทุกเวลาอยู่. ด้วยคำนี้ ท่านจึงกล่าวการ ประกอบพระกรรมฐานในที่ทั้งปวง เพราะแสดงถึงอาการประกอบในการ เจริญพุทธานุสสติ กล่าวถึงการประกอบปาริหาริยกรรมฐาน ด้วยคำต้น.

ก็พระเถระครั้นกล่าวอย่างนี้แล จึงบำเพ็ญวิปัสสนา บรรลุ พระอรหัต. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

สมเด็จพระผู้ นำมีพระนามอันรุ่งเรือง มีพระคุณนับ
ไม่ได้ พระนามว่า ปทุมุตตระ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วใน
แสนกัป แต่ภักทรกัปนี้ พระองค์ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ
ก็เพราะมีพระพักตร์เหมือนดอกปทุม มีพระฉวีวรรณงาม
ไม่มีมลทินเหมือนดอกปทุม ไม่เปื้อนด้วยโลก เหมือนดอก
ปทุมไม่เปื้อนด้วยน้ำฉะนั้น เป็นนักปราชญ์ มีพระอินทรีย์
ดังใบปทุมและน่ารักเหมือนดอกปทุม ทั้งมีพระโอษฐ์มี
กลิ่นอุดม เหมือนกลิ่นในกลีบของดอกปทุม เพราะฉะนั้น
พระองค์จึงทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ พระองค์เป็นผู้เจริญ
กว่าโลก ไม่ทรงถือพระองค์ เปรียบเสมือนเป็นนัยนาคา
ให้คนตาบอด มีพระอิริยาบถสงบ เป็นที่เก็บพระคุณ เป็น
ที่รองรับกรุณาและเมตตา ถึงในครั้งไหน ๆ พระมหาวิระเจ้า
พระองค์นั้น ก็เป็นผู้อันพรหม อสูรและเทวดาบูชา เป็น
พระชินะผู้สูงสุดในท่ามกลางหมู่ชนและเคลื่อนกล่นไปทั้ง

เทวดาและมนุษย์ เพื่อจะยังบริษัททั้งปวงให้ยินดี ด้วย
พระดำเนียงอันเสนาะ และด้วยพระธรรมเทศนาอัน
เพราะฟัง จึงได้ชมสาวกของพระองค์ว่า ภิกษุอื่นที่พ้น
กิเลสด้วยศรัทธามีมติดี ขวนขวายในการดูเรา เช่นกับ
วัคคลีภิกษุนี้ ไม่มีเลย ครั้งนั้นเราเป็นบุตรของพราหมณ์
ในพระนครหังสาวดี ได้สดับพระพุทธสุภาษิตนั้น จึง
ขอบใจภูآنครั้นนั้น ครั้งนั้นเราได้นิมนต์พระตลาคตผู้
ทศจากมลทินพระองค์นั้น พร้อมด้วยพระสาวก ให้
เสวยตลอด ๗ วัน แล้วให้ครองผ้า เราหมอบสรีระลงแล้ว
จบลงในสาคร คืออนันตคุณของพระศาสดาพระองค์นั้น
เต็มเปี่ยมไปด้วยปีติ ได้กราบทูล ดังนี้ว่า ข้าแต่พระมหา-
มุณี ขอให้ข้าพระองค์ได้เป็นเช่นกันกับภิกษุผู้ศรัทธาธิมุติ
ที่พระองค์ทรงชมเชยว่าเป็นเลิศว่าภิกษุมีศรัทธาในพระ-
ศาสนานี้เถิด เมื่อเราได้กราบทูลดังนี้แล้ว พระมหามุนีผู้มี
ความเพียรใหญ่ มีพระทศสนะมิได้มีเครื่องกีดกัน ได้ตรัส
พระดำรัสในท่ามกลางบริษัทว่า จงดูมาณพผู้นี้ ผู้นุ่งผ้า
เนื้อเกลี้ยงสีเหลือง นี้อวัยวะอันบุญสร้างสม ให้คล้าย
ทองคำ ดูดดื่มตาและใจของหมู่ชน ในอนาคตกาล มาณพ
ผู้นี้จักได้เป็นพระสาวกของพระโคตมผู้แสวงหาคุณอันยิ่ง-
ใหญ่ เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายศรัทธาธิมุติ เขาเป็น
เทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม จักเป็นผู้เว้นจากความเดือดร้อน
ทั้งปวง รวบรวมโรคทรัพย์ทุกอย่าง มีความสุขท่องเที่ยวไป

ในที่แสนกับแต่กับนี้ พระศาสดานี้พระนามว่า โคดม
ทรงสมภพในวงศ์พระเจ้าโศกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้น
ในโลก มาณพผู้จักเป็นธรรมทายาทของพระศาสดา
พระองค์นั้น จักเป็นโอรสอันธรรมนรมิต จักเป็นสาวก
ของพระศาสดามีนามว่า วัคคลิ เพราะผลกรรมที่เหลือ
นั้น และเพราะตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้ว
ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เรามีความสุขในที่ทุกสถาน
ท่องเที่ยวไปในภพน้อยใหญ่ ได้เกิดในตระกูลหนึ่งใน
พระนครสาวัตถี มารดาของเราถูกภัยแต่ปีศาจคุกคาม
มีใจหวาดกลัว จึงให้เราผู้ละเอียดอ่อนเหมือนเนยข้น นุ่ม
นึ่มเหมือนใบไม้อ่อน ๆ ซึ่งยังนอนหงาย ใ้หันนอนลง
แทบบาทมูลของพระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ กราบทูลว่า
ข้าแต่พระโลกนาถ หม่อมฉันขอถวายทารกนี้แต่พระองค์
ข้าแต่ พระโลกนายก ขอพระองค์จงทรงเป็นที่พึ่งของเขา
ด้วยเถิด ครั้งนั้น สมเด็จพระมุณีผู้เป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์
ผู้หวาดกลัว พระองค์ได้ทรงรับเราด้วยฝ่าพระหัตถ์อัน
อ่อนนุ่มมีตาข่าย อันท่านกำหนดด้วยจักรตั้งแต่นั้นมา
เราก็คือผู้ถูกรักษาโดยพระพุทธรเจ้า จึงเป็นผู้พ้นจาก
ความป่วยไข้ทุกอย่าง อยู่โดยสุขสำราญ เราเว้นจาก
สุดตเสียดเพียงครู่เดียวก็รำคาญใจ พออายุได้ ๗ ขวบ
เราก็ออกบวชเป็นบรรพชิต เราเป็นผู้ไม่อิมด้วยการดูพระ-
รูปอันประเสริฐเกิดเพราะบารมีทุกอย่าง มีดวงพระเนตร

สิ้นล ถ้วนเกลื่อนกล่นไปด้วยวรรณสถานอันงดงาม ครั้ง
นั้น พระศาสดาทรงทราบว่าเรายินดีในพระพุทธรูป จึงได้
ตรัสสอนเราว่า อย่าเลยวักกถิ ประโยชน์อะไรในรูปที่น่า
เกลียด ซึ่งคนพาลชอบเล่า ก็บัณฑิตใดเห็นสัทธรรม
บัณฑิตนั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ไม่เห็นสัทธรรม ถึงจะเห็นเราก็
ชื่อว่าไม่เห็น กายมีโทษไม่สิ้นสุด เปรียบเสมอด้วยต้นไม้
มีพิษ เป็นที่อยู่ของโรคทุกอย่างล้วนเป็นที่ประชุมของทุกข์
เพราะฉะนั้น ท่านจงเบือนหน้าในรูป พิจารณาเห็นความ
เกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขั้นชั้ทั้งหลาย จักถึงที่สุด
แห่งสรรพกิเลสได้โดยง่าย เราอันสมเด็จพระโลกนาย
ผู้แสวงหาประโยชน์พระองค์นั้น ทรงพร่ำสอนอย่างนี้
ได้ขึ้นภูเขาคิชฌกูฏ เพ่งดูอยู่ที่ชอกเขา พระพิชิตมาร ผู้
มหามุนีประทับยืนอยู่ที่เชิงเขา เพื่อจะทรงปลอบโยนเรา
ได้ตรัสเรียกว่า วักกถิ เราได้ฟังพระดำรัสนั้นเข้าก็เบิกบาน
ครั้งนั้นเราวิ่งลงไปที่เงื่อมเขา สูงหลายร้อยชั้บุรุษ แต่
ถึงแผ่นดินได้โดยสะดวกที่เดียวด้วยพุทธานุภาพ พระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา คือความเกิดขึ้น-
และความเสื่อมไปแห่งขั้นชั้ทั้งหลายอีก เรารู้ธรรมนั้น
ทั่วถึงแล้ว จึงได้บรรลุอรหัต ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้มีพระปรีชาใหญ่ ทรงถึงที่สุดแห่งจรรณะ ทรงประกาศใน
ท่ามกลางแห่งมหาบริษัทแห่งสัตบุรุษว่า เราเป็นผู้เลิศ
กว่าภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายศรัทธาธิมุตติ ในที่แสนกับแต่กับนี้

เราได้ทำกรรมไว้ในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้นเรานั้นเราไม่รู้จัก
ทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธบูชา เราเผากิเลสทั้งหลาย
แล้ว... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว แม้เมื่อพยากรณ์พระอรหัตผล
ก็ได้กล่าวถาถานี้เหมือนกัน. ลำดับนั้นพระศาสดา ประทับนั่งในท่ามกลาง
ภิกษุสงฆ์ จึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้น้อมไปใน
ศรัทธาฉะนี้แล.

จบบรรณถกถาว์กถิเถรคาถาที่ ๘

๕. วิชิตเสนเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวิชิตเสนเถระ

[๓๔๓] เราจักระวังจิตนั้นไว้ เหมือนนายหัตถาจารย์ กักช้าง
ไว้ที่ประตูนครนั้น เราจักไม่ประกอบจิตไว้ในธรรม
อันลามก จักไม่ยอมให้จิตตกลงไปสู่ชายแห่งกามอันเกิด
ในร่างกาย เจ้าถูกเรากักไว้แล้ว จักไปตามชอบใจไม่ได้
เหมือนช้างได้ช่องประตูนั้น ดูก่อนจิตผู้ชั่วช้า บัดนี้
เจ้าจักขึ้นยินดีในธรรมอันลามกเที่ยวไปเนื่อง ๆ ดังก่อนมิ
ได้ นายควาญช้างมีกำลังแข็งแรง ย่อมบังคับช้างที่จับได้
ใหม่ ยังไม่ได้ฝึก ให้อยู่ในอำนาจด้วยขอ ฉันทใด เรา
จักบังคับเจ้าให้อยู่ในอำนาจ ฉันทนั้น นายสารถีผู้ฉลาด
ในการฝึกม้าให้ดี เป็นผู้ประเสริฐ ย่อมฝึกม้าให้รอบรู้ได้
ฉันทใด เราฝึกเจ้าให้ตั้งอยู่ในพละ ๕ ฉันทนั้น จักผูกเจ้า
ด้วยสติ จักฝึกจักบังคับเจ้าให้ทำธุระด้วยความเพียร เจ้า
จักไม่ไปไกลจากอารมณ์ภายในนี้ละนะจิต

จบวิชิตเสนเถรคาถา

อรรถกถาวิชิตเสนเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระวิชิตเสนเถระ มีคำเริ่มต้นว่า โอลกุเคสุตสามี
ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้ทำบุญอุทิศการไว้ให้พระพุทธรูปเจ้าในปางก่อน ตั้งสมณกุลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าอตถทัสสี บังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว ละการครองเรือน บวชเป็นฤๅษีอยู่ในป่า เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปทางอากาศ มีจิตเลื่อมใสแสดงอาการนำเลื่อมใส ประคองอัญชลีได้ยืนอยู่แล้ว. พระศาสดาทรงทราบอหยาศัยของท่าน จึงเสด็จลงจากอากาศ. ท่านน้อมถวายผลไม้อันหวานน่ารื่นรมย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยความอนุเคราะห์.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษยโลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลนายหัตถาจารย์ ในโกศลรัฐ ได้นามว่าวิจิตเสนะ ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสา, นายหัตถาจารย์ ๒ คน ชื่อว่าเสนะและอุปเสนะ ผู้เป็นลูกของท่านพึงธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้ศรัทธาแล้วบรรพชา บำเพ็ญวิปัสสนาธุระ บรรลุพระอรหันต์แล้ว.

แม้ท่านวิจิตเสนะ ถึงความสำเร็จในศิลปะช่าง ไม่มีจิตข้องอยู่ในการครองเรือน เพราะความที่คนมีอหยาศัยในการสลัดออก เห็นปาฏิหาริย์ของพระศาสดา ได้ศรัทธาบวชในสำนักของพระเถระผู้เป็นลูก กระทำกรรมด้วยวิปัสสนา อันเป็นโอวาทานุสาสนีของพระเถระผู้เป็นลูกเหล่านั้น ดำเนินตามวิปัสสนาวิถิ เมื่อจะสอนจิตของตน อันปล่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในภายนอก จึงได้กล่าวคาถาว่า

เราจักระวังจิตนั้นไว้ เหมือนนายหัตถาจารย์ กักช้าง

ไว้ที่ประตูพระนครนั้น เราจักไม่ประกอบจิตไว้ในธรรม

อันลามก จักไม่ยอมให้จิตตกลงไปสู่ข่ายแห่งกามอันเกิด
ในร่างกาย เจ้าถูกเรากักไว้แล้ว จักไปตามชอบใจ
ไม่ได้ เหมือนช้างได้ช่องประตูฉะนั้น ดูก่อนจิตผู้ชั่วช้า
บัดนี้ เจ้าจักขึ้นยินดีในธรรมอันลามกเที่ยวไปเนื่อง ๆ
ดังก่อนมิได้ นายควาญช้างมีกำลังแข็งแรง ย่อมบังคับ
ช้างที่จับได้ใหม่ยังไม่ฝึก ให้อยู่ในอำนาจด้วยขอฉันใด
เรจักบังคับเจ้าให้อยู่ในอำนาจฉันนั้น นายสารถีผู้ฉลาด
ในการฝึกม้าให้ตีผู้ประเสริฐ ย่อมฝึกม้าให้รอบรู้ฉันใด
เรจักฝึกเจ้าไว้ด้วยสติ จักฝึกจักบังคับเจ้าให้ทำฐานะด้วย
ความเพียร เรจักไม่ได้อำนาจไปไกลจากอารมณ์ภายในนี้ละ
นะจิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอลกฺเขตฺตสฺสามิ ความว่า เรจักระวัง
คือจะห้าม. บทว่า เต แก่เป็น ต่ แปลว่า ซึ่งจิตนั้น จริงอยู่ บทว่า เต
นี่เป็น จักฐิติวิภัตติ ใช้ในอรรถแห่งทุกขวิภัตติ. อีกอย่างหนึ่ง พึงนำ
บาลีที่เหลื่อมมาเชื่อมเข้าด้วยบทว่า เต คมนํ อีกอย่างหนึ่ง บทว่า หตฺถินํ
ความว่า ซึ่งช้าง. ท่านวิจิตเสนะเรียกจิตของตนว่า จิต.

เมื่อจะแสดงอาการที่ปรารถนาจะห้ามจิตนั้น จึงกล่าวว่า อาณิฑฺวาร
หตฺถินํ. ประตู่เหล็กของพระนครซึ่งเนื่องกับกำแพง ชื่อว่าประตู่พระนคร
ซึ่งเมื่อเขาใส่ลิ้มสลัก แม้ผู้อยู่ภายในเว้นเครื่องยนต์ ไม่สามารถจะเปิดได้
อันเป็นเหตุไม่สามารถให้มนุษย์, โค, ม้า, กระบือ เป็นต้นออกไป. เมื่อใด
นายหัตถาจารย์ปลอบใจช้างผู้ประสงค์จะออกไปภายนอกพระนคร จึงได้
ห้ามการไป.

อีกอย่างหนึ่ง ประตูลืมชื่อว่า **อาณิทวาร** ก็ที่ประตูลืมสลักนั้น เขา
วางลิ่มขวางไว้ แล้วร้อยลิ่มกล่าวคือเข็มไม้ไว้ที่หัวลิ่มแล.

บทว่า **ปาเป** ความว่า จักไม่ประกอบจิตนั้นในบาปกรรมมีอภิษณา
เป็นต้น อันเกิดขึ้นในอารมณ์ มีรูปเป็นต้น . บทว่า **กามขาลา** ความว่า
เป็นชายแห่งกาม. เหมือนอย่างว่า ชื่อว่า ชายของนายพรานเมื่อผู้จับปลา
ได้แก่การที่นายพรานเหล่านั้น ทำสัตว์มีปลาเป็นต้นให้สำเร็จการกระทำตาม
ปรารถนาฉันใด การที่มารทำจิตที่ตกไปตามอโยนิโสมนสิการ ให้สำเร็จ
การกระทำตามความปรารถนาก็ฉันนั้น. เพราะเหตุนี้แล มานั้นจึงยัง
สัตว์ทั้งหลายให้ตกไปในความพินาศ.

บทว่า **สรีระ** แปลว่า ผู้เกิดในสรีระ. จริงอยู่ จิตในปัญจโวการภพ
ท่านเรียกว่าเกิดในสรีระ เพราะมีความเป็นไปเนื่องด้วยรูป.

บทว่า **त्वโกลโค น คจฺจลล** ความว่า ลูก่อนจิตชั่ว ท่านอัน
เราห้ามแล้วด้วยปฏิกคือสติและสัมปชัญญะ บัดนี้จักไม่ไปตามความชอบใจ
คือจักไม่ได้เป็นไปตามความปรารถนาด้วยอำนาจอโยนิโสมนสิการ.

ถามว่า เหมือนอะไร ? แก้วว่า เหมือนช่างไม้ได้การเปิดประตูนั้น
อธิบายว่า เหมือนช่าง เมื่อไม่ได้ผู้เปิดประตูเพื่อจะออกไปจากนคร หรือ
จากเครื่องปิดกั้นของช่าง.

บทว่า **จิตฺตกล** แปลว่า ลูก่อนจิตกาลกิณี.

บทว่า **ปฺนปฺนํ** ได้แก่ ไป ๆ มา ๆ. บทว่า **ปสฺสกุ** ความว่า ด้วย
อำนาจการปลอมใจให้เบาใจด้วยการระลึกได้. บทว่า **ปาปรโต** แปลว่า
ยินดีในบาปกรรม, อธิบายว่า บัดนี้ จักประพฤติเหมือนในก่อนไม่ได้
คือเราจักไม่ให้เพื่อจะประพฤติเช่นนั้น.

บทว่า **อทนุตฺ** ความว่า ไม่ได้ฝึก คือยังไม่ศึกษาการศึกษาของ
ช้าง.

บทว่า **นวกุคฺหํ** ได้แก่ ถือเอาไม่นาน.

บทว่า **องฺกุสฺสกุโ** ได้แก่ นายหัตถาจารย์. บทว่า **พลว** ได้แก่
มีกำลัง ด้วยกำลังกายและกำลังญาณ. บทว่า **อวตฺเตติ อกมํ** ความว่า
ให้เจ้าผู้ไม่ปรารถนาอยู่นั้นแล กลับโดยการห้าม.

บทว่า **เอว อวตฺตยิสฺส** ความว่า นายหัตถาจารย์จักให้ช้างตามที่
กล่าวกลับฉันใด เราจักให้จิตชั่วนั้นกลับจากการเกียดกันทุจริตฉันนั้น.

บทว่า **วรหยมกุสโล** ความว่า เป็นผู้ฉลาดในการฝึกม้าที่ควรฝึก
ทั้งหลายอันสูงสุด. แต่นั้นนายสารathiผู้ประเสริฐ คือผู้วิเศษสุดในบรรดา
นายสารathiผู้ฝึกม้าที่ควรฝึก ย่อมฝึกม้าอาชาไนยคือม้าที่ควรฝึก คือยอม
ทรมาน คือยอมแนะนำด้วยคำอ่อนหวานและคำหยาบ ตามสมควรแก่กาละ
และเทศะ ได้แก่กระทำให้ละพยศ.

บทว่า **ปติฏฺฐิตํ ปญฺจสุ พฺลสุ** ความว่า เป็นผู้ตั้งอยู่แล้วในพละ ๕
มีศรัทธาเป็นต้น จักฝึกคือจักทรมานจิตนั้นด้วยการห้ามจากความเป็นผู้
ไม่ศรัทธาเป็นต้น.

บทว่า **สตฺยยา ตํ นิพฺนุชิสฺส** ความว่า ดูก่อนจิตชั้ว เราเมื่อไม่ให้
ไปในภายนอกอารมณ์อันเป็นภายในแล้ว จักผูกพันจิตนั้นที่เสาคือ
กรรมฐาน ด้วยเชือกคือสติ.

บทว่า **ปยุตฺโต เต ทเมสุตฺตมิ** ความว่า เราผูก คือประกอบชวน
ขวย ที่เสาคือกรรมฐานนั้น แล้วฝึกเจ้า คือจักให้เจ้าหมดจดจากมลทิน
คือกิเลส.

บทว่า **วีริยฐุรนิคฺคหิโต** ความว่า ม้าตามที่กล่าวแล้วนั้น อันนาย
สารถิผู้ฉลาดประกอบไว้ที่แอก คือข่มไว้ด้วยแอก อยู่ในระหว่างแอก ไม่
ล่องแอกไปได้ฉันใด คู่ก่อนจิต แม้เธอก็ฉันนั้น ถูกเราข่มไว้ที่แอกคือ
ความเพียร เมื่อไม่ได้เพื่อจะเป็นไปโดยประการอื่น เพราะมีการกระทำ
โดยเคารพ เพราะมีปกติกระทำเป็นไปติดต่อกัน จักไม่ออกไปข้างนอกไกล
จากอารมณ์อันเป็นภายในนี้ จริ่งอยู่ เมื่อจิตประกอบในภavana อารมณ์
อื่นจากกรรมฐาน แม้เป็นอารมณ์ไกล ก็จะไม่ออกไปแต่ลักษณะที่เดียว รวม
ความว่า พระเถระเมื่อข่มจิตด้วยคาถาเหล่านี้ เจริญวิปัสสนาบรรลุพระ-
อรหัตแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราตกแต่งเครื่องลาดที่ทำด้วยหญ้าแล้ว ได้ทูล

อาราธนาพระสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณเหมือนทองคำ
มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ ผู้ดูพญารังที่
ดอกกำลังบาน เป็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด กำลัง
เสด็จไปทางท้ายป่าใหญ่ ขอพระพุทธรูปทรงโปรดอนุ-
เคราะห์ข้าพระองค์เถิด ข้าพระองค์ปรารถนาจะถวาย
ภิกษา พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัสสที ผู้อนุเคราะห์
ประกอบด้วยพระกรุณา มีพระยศใหญ่ ได้ทรงทราบความ
ดำริของเรา จึงเสด็จแวะที่อาศรมของเรา ครั้นแล้ว
พระองค์ได้ประทับบนเครื่องลาดที่ทำด้วยหญ้า เราได้
หยิบเอาผลไม้รกร้าง มาถวายแด่พระพุทธรูปผู้ประเสริฐ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓ - หน้าที่ 124

สุด เมื่อเรามองดูอยู่ พระพิชิตมารทรงเสวยในเวลานั้น
เราได้ยังจิตให้เลื่อมใสในทานนั้นแล้ว ได้ถวายบังคม
พระพิชิตมารในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้ นั้น เราไม่
รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ เราเผากิเลส
ทั้งหลายแล้ว ... ฯลฯ...พระพุทธานุชาเราทำได้สำเร็จ
แล้ว คังนี้.

ก็ท่านครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล จึง
ได้กล่าวพระคาถาเหล่านี้.

จบอรรถกถาวิจิตเสนคาถาที่ ๕

๑๐. ยสทัตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระยสทัตตเถระ

[๓๔๔] คนมีปัญญาทราม มีจิตคิดจะยกโทษ ฟังคำสอนของท่านผู้ชนะมาร ย่อมเป็นผู้ไกลจากศีลธรรม เหมือนฟ้ากับดินฉะนั้น คนมีปัญญาทราม มีจิตคิดจะยกโทษ ฟังคำสอนของท่านผู้ชนะมาร ย่อมเสื่อมจากศีลธรรม เหมือนพระจันทร์ข้างแรมฉะนั้น คนมีปัญญาทราม มีจิตคิดจะยกโทษ ฟังคำสอนของท่านผู้ชนะมาร ย่อมเหี่ยวแห้งในศีลธรรม เหมือนปลาในน้ำน้อยฉะนั้น คนมีปัญญาทราม มีจิตคิดจะยกโทษ ฟังคำสอนของท่านผู้ชนะมาร ย่อมไม่ออกงามในศีลธรรม เหมือนพืชเนาในไร่นาฉะนั้น ส่วนผู้ใดมีจิตอันคุ้มครองแล้ว ฟังคำสอนของท่านผู้ชนะมาร ผู้นั้นทำอาสวะทิ้งปวงให้สิ้นไป ทำให้แจ้งซึ่งธรรมอันไม่กำเริบ ฟังได้บรรลุความสงบอย่างยอดเยี่ยม เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน.

จบยสทัตตเถรคาถา

อรรถกถายสทัตตเถรคาถาที่ ๑๐

คาถาของท่านพระยสทัตตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อุปารมฺภจิตฺโต ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้ทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ก่อสร้างกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานในภพนั้นๆ. จริงอย่าง
นั้น ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ ท่านบังเกิด
ในตระกูลพราหมณ์ ถึงความสำเร็จในศิลปวิชาของพวกพราหมณ์ ละกาม
ทั้งหลายบวชเป็นฤๅษีอยู่ในป่า. วันหนึ่ง ท่านเห็นพระศาสดา มีจิตเลื่อมใส
ประคองอัญชุลีชมเชย. ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลก
และมนุษย์โลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลแห่งเจ้ามัลละ ใน
มัลลรัฐ ได้นามว่ายสทัตตะ ไปยังเมืองตักกศิลา ศึกษาศิลปะทั้งปวง
เที่ยวจาริกไปกับปริพาชกชื่อว่าสภิกะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในกรุง
สาวัตถีโดยลำดับ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาที่สภิกปริพาชกถาม
ตนเองก็นั่งฟังมุ่งฟังโทษว่า เราจักแสดงโทษในวาทะของพระสมณโคดม.
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบวาระแห่งจิตของเขา เมื่อจะ
ประทานโอวาทในเวลาจบสภิกสุดตะเทศนา จึงได้ตรัส ๕ คาถาเหล่านี้ว่า

คนมีปัญญาทราม มีจิตคิดจะยกโทษ ฟังคำสอน
ของท่านผู้ชนะมาร ย่อมเป็นผู้ไกลจากสัทธรรม เหมือน
ฟ้ากับดินฉะนั้น. คนมีปัญญาทราม มีจิตคิดจะยกโทษ
ฟังคำสอนของท่านผู้ชนะมาร ย่อมเสื่อมจากสัทธรรม
เหมือนพระจันทร์ข้างแรมฉะนั้น. คนมีปัญญาทราม มีจิต
คิดจะยกโทษ ฟังคำสอนของท่านผู้ชนะมาร ย่อมเหี่ยว
แห้งในสัทธรรม เหมือนปลาในน้ำน้อยฉะนั้น. คนมี

ปัญญาทรม มีจิตคิดจะยกโทษ ฟังคำสอนของท่านผู้ชนะ

**มาร ย่อมไม่จงงามในสังขาร เหมือนพืชน้ำในไรนา
ฉะนั้น. ส่วนผู้ใดมีจิตอันคุ้มครองแล้ว ฟังคำสอนของ
ท่านผู้ชนะมาร ผู้นั้นทำอาสวะทิ้งปวงให้สิ้นไป ทำให้
แจ้งซึ่งธรรมอันไม่กำเริบ ฟังบรรลุดความสงบอย่างยอด
เยี่ยม เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปารมฺภจิตฺโต** ได้แก่ มีจิตคิดจะยก
โทษ อธิบายว่า มีความประสงค์จะยกโทษ.

บทว่า **ทุมฺเมโธ** แปลว่า ผู้มีปัญญาทรม.

บทว่า **อารกา โหติ สทฺธมฺมา** ความว่า บุคคลนั้นคือผู้เช่นนั้น
ย่อมเป็นผู้อยู่ในที่ไกลจากสังขาร คือการปฏิบัติ เหมือนปฐพีไกลจาก
ฟ้าฉะนั้น. จะป่วยกล่าวไปไปถึงปฏิเวธสังขารแล้ว เมื่อท่านประกอบ
ถ้อยคำที่ขัดแย้งกัน โดยนัยมีอาทิว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ สังขารคือ
การปฏิบัติอันสงบละเอียด จักมีแต่ที่ไหน ?

บทว่า **ปริหายติ สทฺธมฺมา** ความว่า ท่านเสื่อมจากโลกุตรธรรม ๘
ทั้งจากสังขารมีศรัทธาเป็นต้น.

บทว่า **ปริสุตฺตติ** ความว่า ย่อมเหี่ยวแห้งจากความไม่มีธรรมอัน
เป็นกุศล มีปีติและปราโมทย์เป็นต้น ของตนผู้อัมกายอัมใจ.

บทว่า **น วิรุหติ** ความว่า ย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงาม.

บทว่า **ปฺปติกฺ** ความว่า ถึงความเป็นของเนา เพราะไม่มีการให้การ
ฉาบทาด้วยโคลมัย.

บทว่า **ตฺถุเรน จิตฺเต** เป็นตติยวิภัติใช้ในลักษณะแห่งอิตถัมภูตะ, อธิบายว่า เป็นผู้ที่มีใจยินดี เบิกบาน.

บทว่า **เขเปตฺวา** ได้แก่ ตัดขาดแล้ว.

บทว่า **อกุปฺปติ** แปลว่า ไม่กำเริบ (พระอรหันต์).

บทว่า **ปฺปยุยฺย** แปลว่า ถึงแล้ว. บทว่า **ปรมฺ สนฺตี** ได้แก่ อนุपाติเสสนิพพาน. ก็การบรรลุอนุพาติเสสนิพพานนั้น ก็คือการรอกาะ (ตาย) อย่างเดียวเท่านั้น ไม่ใช่กาลไร ๆ เพราะฉะนั้น เพื่อจะแสดง อนุพาติเสสนิพพานนั้น ท่านจึงกล่าวว่าผู้ไม่มีอาสวะย่อมปรินิพพาน.

ท่านอันพระศาสดาทรงโอวาทอย่างนี้แล้ว ก็เกิดความสังเวช บวช เจริญวิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหันต์, เพราะเหตุนี้ ท่านจึง กล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้สูงสุกว่าสัตว์ ผู้รุ่งเรือง
เหมือนต้นกรรณิการุ โขติช่วงดั่งดวงประทีป ไฟโรจน์
ดุจทองคำ เราวางคณโฑน้ำ ผ้าเปลือกไม้กรองชมกรก ทำ
หนังเสือเวียงป่า แล้วก็สดุดีพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด
ว่า ข้าแต่พระมุณี พระองค์ทรงขจัดความมืดมิด ซึ่ง
อาภูลไปด้วยข้ายคือโสมพะ ทรงแสดงแสงสว่างแห่งพระ-
ญาณแล้ว เสด็จข้ามไป พระองค์ได้ยกโลกนี้ขึ้นได้แล้ว
สิ่งที่ยอดเยี่ยมซึ่งมีอยู่ทั้งหมด จะเปรียบปานกับพระญาณ
เป็นประมาณเครื่องไปจากโลกของพระองค์ไม่มี ด้วย

พระญาณนั้น โลกจึงขนานนามพระองค์ว่าสัตัพัญญู ข้า-
พระองค์ ขอถวายบังคมพระองค์ผู้มีเพียรใหญ่ ทรงทราบ
ธรรมทั้งปวง ไม่มีอาสวะ ในกัปที่แสนแต่กัปนี้ได้ เรา
สตุดิพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ด้วยการสตุดินั้น เรา
ไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการสตุดิพระญาณ เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเรา
ได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว แม้เมื่อพยากรณ์พระอรหัตผล
ก็ได้กล่าวคาถาเหล่านี้เหมือนกัน.

จบบรรณกถายสัทตเถรคาถาที่ ๑๐

๑๑. โสณกุฎีกัณณเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโสณกุฎีกัณณเถระ

[๓๔๕] เราได้อุปสมบทแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลส ไม่มี
อาสวะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้อยู่ร่วมกับ
พระองค์ในวิหารเดียวกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ในที่แจ้งตลอดราตรีเป็นอันมากทีเดียว พระศาสดาผู้
ฉลาดในธรรมเป็นเครื่องอยู่ ได้เสด็จเข้าไปสู่พระวิหาร
เมื่อนั้นพระโคตมทรงลาดผ้าสังฆาฏิแล้ว สำเร็จดีหไสยา
ทรงละความขลาดกลัวเสียแล้ว เหมือนราชสีห์อยู่ในถ้ำ
ภูเขา ลำดับนั้น ท่านโสณะผู้เป็นสาวกของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ผู้กล่าววาจาไพเราะ ได้ภายิตสัทธรรมในที่
เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธรูปประเสริฐ ท่านโสณะ
กำหนดรู้เบญจขันธ์แล้ว อบรมอัญจกัมมรรคอันประเสริฐ
พึงได้บรรลุความสงบอย่างยิ่ง จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะ
ปรีนิพพาน.

จบ โสณกุฎีกัณณเถรคาถา

อรรถกถาโสณกุฎีกัณณเถรคาถาที่ ๑๑

คาถาของท่านพระโสณกุฎีกัณณเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อุปสมปทา
จ เม ลทฺธา ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ เป็นเศรษฐีสมบูรณ์ด้วยสมบัติในหังสวคินคร ดำรงอยู่ด้วยอิสรสมบัติอัน โอฬาร วันหนึ่งเห็นพระศาสดาแวดล้อมไปด้วยพระจีณาสพ ๑๐๐,๐๐๐ องค์ เสด็จเข้าไปสู่นครด้วยพุทธานุภาพใหญ่ ด้วยพุทธลีลาใหญ่ มีจิต เลื่อมใส ถวายบังคมแล้วได้ยินพระองค์อัญชุลีอยู่ในปัจฉิมภัต ท่านพร้อม ด้วยอุบาสกทั้งหลาย ไปยังวิหาร ฟังธรรมอยู่ในสำนักของพระผู้มีพระ- ภาคเจ้า เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศ แห่ง ภิกษุผู้กล่าวถ้อยคำอันไพเราะ แม้ตนเองก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น จึงได้ ถวายมหาทาน ได้ตั้งความปรารถนาไว้ พระศาสดาทรงทราบความที่ความ ปรารถนาของท่านไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตเธอจักได้ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้กล่าวถ้อยคำอันไพเราะ ในศาสนาของพระสัมมาสัม- พุทธเจ้าพระนามว่าโคดม.

ท่านบำเพ็ญบุญในนครนั้นตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและ มนุษยโลก ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าวิปัสสี บวชใน ศาสนา บำเพ็ญวัตรปฏิบัติให้บริบูรณ์ ได้เย็บจีวรถวายแก่ภิกษุรูปหนึ่ง. เมื่อโลกว่างจากพระพุทธรเจ้าอีก เป็นช่วงหูกในกรุงสาวัตถี ได้ต่อคันกลด ที่ขาดถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่ง, ท่านได้บำเพ็ญบุญในภพนั้นๆ ด้วยอาการอย่างนี้ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นบุตรเศรษฐีมีสมบัติ มาก ในกัลมสนคร. ในอวันตีรัฐ พวกญาติได้ตั้งชื่อท่านว่า โสณะ. เพราะท่านทรงเครื่องประดับหุมิราคาโกฏี เมื่อควรจะเรียกว่าโกฏีกัณณะ กลับปรากฏชื่อว่า กุฏีกัณณะ.

๑. บาลีเป็น กุรรณ.

ท่านเจริญโดยลำดับ เก็บรวบรวมทรัพย์ เมื่อท่านพระมหากัจจายนะ อาศัยเรือนมีตระกูลอยู่ในปัตตบรพต ฟังธรรมในสำนักของท่าน ตั้งอยู่ในสภาวะและศีล อุปัฏฐากท่านด้วยปัจจัย ๔.

ครั้งจำเนียรกาลนานมา ท่านเกิดความสังเวช บรรพชาในสำนักของพระเถระ ให้ประมุขสงฆ์ทสวรรคได้โดยยาก โดยฝืดเคือง อุปสมบทแล้วอยู่ในสำนักพระเถระสิ้นกาลเล็กน้อย ลาพระเถระเข้าไปยังกรุงสาวัตถี เพื่อถวายบังคมพระศาสดา ได้อยู่ในคันธกุฎีเดียวกัน กับพระศาสดา ถูกพระองค์เชื้อเชิญในเวลาใกล้รุ่ง ในที่สุดแห่งคาถาอุทานว่า เห็นโทษในโลกดังนี้ ที่พระองค์ให้สาธุการกล่าวไว้ ด้วยการกล่าวพระสูตร ๑๖ สูตร ในอัฐกวรรคแล้ว เจริญวิปัสสนาบรรลุพระอรหัต ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ครั้งนั้น พระพิชิตมารผู้สมควรรับเครื่องบูชา พระ-
นามว่า ปทุมุตตระ ได้เสด็จเข้ารูปยังพระนคร พร้อมทั้ง
ภิกษุสงฆ์ผู้มีอินทรีย์อันสำรวมแล้วแสนรูป ขณะนั้น ได้
มีเสียงสนั่นก้องไพเราะ รับเสด็จพระพุทธเจ้าผู้สงบระงับ
ผู้คงที่ ซึ่งกำลังเสด็จเข้าพระนคร โดยทางรถด้วยพุทธา-
นุภาพ พิณที่ไม่ถูกทำเพลง ไม่ถูกเคาะ ก็บรรเลงขึ้นได้
เอง ในเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่บุรี เรานมัสการพระ
พุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด พระนามว่า ปทุมุตตระ ผู้เป็น
พระมหามุนี และเห็นปาฏิหาริย์แล้ว ได้ยังจิตให้เลื่อมใส
ในปาฏิหาริย์นั้น โอ พระพุทธเจ้า โอ พระธรรม โอ

๑. ข. ส. ๒๕/อัฐกวรรคที่ ๔ มี ๑๖ สูตร ตั้งแต่ข้อ ๔๐๘ ถึงข้อ ๔๒๓.

๒. พ. อ. ๓๓/ข้อ ๒๓.

สมบัติแห่งพระศาสดาของเรา คนตรีถึงไม่มีเจตนาที่ยัง
บรรเลงได้เองเทียว ในกัปที่แสนกัปแต่ภัทรกัปนี้ เราได้
สัญญาใดในกาลนั้น ด้วยการได้สัญญานั้น เราไม่รู้จัก
ทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งสัญญาในพระพุทธเจ้า เราเผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราได้
ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ที่ท่านดำรงอยู่ในพระอรหัตแล้ว ขอพร ๕ ประการ คือ การ
อุปสมบทด้วยคณะ มีพระวินัยธรเป็นที่ ๕ ในชนบทปลายแดน โดย
ทำนองที่พระอุปัชฌาย์ของท่านได้บอกไว้ การอยู่ประจำ การลาดแผ่น
หนัง การสวมรองเท้าเป็นชั้น ๆ การไม่อยู่ปราศจากจิวร ได้พรเหล่านั้น
จากพระศาสดาแล้ว ไปยังที่ตนอยู่อีก บอกความนั้นแก่พระอุปัชฌาย์
ในเรื่องนี้มีความสังเขปเพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดารพึงทราบโดยนัยที่มา
แล้วในอรรถกถา. แต่ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า ท่าน
ได้อุปสมบทแล้ว เรียนพระกรรมฐานในสำนักพระอุปัชฌาย์ของตน เจริญ
วิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต.

ครั้นกาลต่อมา ท่านอยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่วิมุตติ พิจารณาข้อปฏิบัติ
ของตน เกิดโสมนัส ได้กล่าวคาถา ๕ คาถา ด้วยอำนาจอุทานว่า

เราได้อุปสมบทแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลส ไม่มี
อาสวะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้อยู่ร่วมกับ
พระองค์ในวิหารเดียวกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ในที่แจ้งตลอดราตรีเป็นอันมากทีเดียว พระศาสดาผู้

ฉลาดในธรรมเป็นเครื่องอยู่ ได้เสด็จเข้าไปสู่พระวิหาร
เมื่อนั้นพระโคดมทรงลาดผ้าสังฆาฏิแล้ว สำเร็จสี่หยา
ทรงละความขลาดกลัวเสียแล้ว เหมือนราชสีห์อยู่ในถ้ำ
ภูเขา ลำดับนั้น ท่านโสณะผู้เป็นสาวกของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ผู้กล่าววาจาไพเราะ ได้ภยิตสัทธรรมในที่
เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ท่านโสณะ
กำหนดรู้เบญจขันธ์แล้ว อบรมอภิวรรคอันประเสริฐ
พึงได้บรรลุความสงบอย่างยิ่ง จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะ
ปรินิพพาน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปสัมปทา ต เมลทฐา ความว่า
อุปสัมปทานั้นใด ที่คนประชุมภิกษุสงฆ์ทสวรรคได้โดยยาก ก็แลอุปสัม-
ปทาใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตด้วยคณะ มีพระวินัยธรเป็นที่ ๕
ในชนบทปลายแดนทั้งหมด ด้วยอำนาจการประทานพร, กล่าวหมายเอา
อุปสัมปทาทั้งสองนั้น. จ ศัพท์ เป็นสมุจยัตถะ. ด้วย จ ศัพท์นั้น ท่าน
สงเคราะห์เอาพรที่ได้จากสำนักพระศาสดา แม้นอกนี้.

บทว่า วิมุตโต จมฺหิ อนาสโว ความว่า และเราเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
ด้วยการหลุดพ้นจากวัตถุคือกิเลสทั้งสิ้น ด้วยอรหัตมรรค. ประกอบ
ความว่า เราเป็นผู้ไม่มีอาสวะด้วยกามาสวะเป็นต้นนั้นนั่นแล.

บทว่า โส จ เม ภควา ทิฏฺฐโ ความว่า เราจากรัฐวันตีไปยัง
กรุงสาวัตถี เพื่อประโยชน์แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าใด ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ที่เราไม่เคยเห็น เราได้เห็นแล้ว.

บทว่า **วิหาร จ สหาวสี** ความว่า เราได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นอย่างเดียวกันเท่านั้นก็หาไม่ โดยที่แท้เราได้อยู่ร่วมกับพระศาสดาผู้กำหนดเหตุการณ์ ประทับอยู่ในพระคันธกุฎีของพระศาสดาในวิหาร. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า **วิหาร** แปลว่า ในที่ใกล้วิหาร.

บทว่า **พหูเทว รตฺตํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับยับยั้งในโอกาสกลางแจ้ง ตลอดราตรีเป็นอันมากทีเดียว ด้วยการแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย และด้วยการชำระพระกรรมฐานให้หมดจดตลอดปฐมยาม และด้วยอำนาจตัดความสงสัย ของเทวดาและพรหมตลอดมัชฌิมยาม.

บทว่า **วิหารกุสโล** ได้แก่ เป็นผู้ฉลาดในทิพยวิหาร พรหมวิหาร อานัญชวิหารและอริยวิหาร.

บทว่า **วิหาร ปาวสี** ความว่า เข้าไปสู่พระคันธกุฎี เพื่อบรรเทาความกระวนกระวายที่เกิดขึ้น เพราะการนั่งและการจงกรมเกินเวลา.

บทว่า **สนฺธิควาน สงฺฆาภูมึ เสยฺยํ กปฺเปติ** ความว่า ปลอดสังฆาภูมิตั้งขึ้น แล้วทรงสำเร็จสี่หไสยา. ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวว่า พระโคตมเป็นประคูดีหะในถ้ำศิลา เป็นผู้ละความขลาดกลัวเสียได้.

พระเถระระบุพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยพระโคตรว่า **โคตมะ** ในพระคานานั้น. บทว่า **สีโห เสลฺลฺหยาเยว** ได้แก่ ในถ้ำแห่งภูเขาอันล้วนแล้วแต่หิน สีหมิคราชละความขลาดกลัวเสียได้ เพราะเป็นสัตว์มีเดชสูงสำเร็จการนอนหล่อมเท้าโดยข้างขวา ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคตมก็ฉันทนั้น เป็นผู้ละความขลาดกลัว เพราะตัดกิเลสอันเป็นเหตุให้หวาดเสียวขนพอง สยอง สะคุ้งแห่งจิต ทรงสำเร็จสี่หไสยา.

บทว่า **ตโต** แปลว่า ในภายหลัง, อธิบายว่า สำเร็จสหัสยาแล้ว
ลุกขึ้นจากที่นั่น ถูกพระศาสดาเชิญว่า ภิกษุ พระธรรมจงดเยี่ยมแจ้งกะเธอ
เพื่อจะกล่าว.

บทว่า **กถุณวาทุโร** แปลว่า ผู้กล่าววาจาอันไพเราะ อธิบาย
ว่า ลำดับแห่งถ้อยคำเพียบพร้อมด้วยความงาม.

บทว่า **โสโณ อภาทิ สทฺธมฺมํ** ความว่า ท่านโสณกุกัณณะ
ได้กล่าวพระสูตรในอัฐกวรรค ๑๖ สูตร โดยประจักษ์ เฉพาะพระพุทธ-
เจ้าผู้ประเสริฐ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้พระเถระจึงกล่าว
สอนตนนั้นแหละเหมือนผู้อื่น.

บทว่า **ปญฺจกฺขนฺธ** **ปริณฺญา** ความว่า กำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕
ด้วยปัญญาทั้ง ๓ แล้ว เมื่อกำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕ นั้นแหละ ทำ
หนทางคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เกิดแล้ว บรรลุความสงบอย่างยิ่ง คือ
พระนิพพานดำรงอยู่ เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จากนั้นนั้นแหละ จักปรินิพพาน
ณ บัดนี้ คือจักปรินิพพานด้วยอำนาจอนุปาติเสสนิพพาน ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโสณกุกัณณะเถรคาถาที่ ๑๑

๑๒. โกลิยเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโกลิยเถระ

[๓๔๖] ผู้ใดเป็นธีรชน เป็นผู้รู้ถ้อยคำของครูทั้งหลาย อยู่ใน
โอราทของครูนั้น และยังความเคารพให้เกิดในโอราท
ของครูนั้น ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีภักดี และเชื่อว่าเป็นบัณฑิต
และพึงเป็นผู้วิเศษ เพราะรู้ธรรมทั้งหลาย อันตราย
อันร้ายแรงเกิดขึ้นแล้ว ไม่ครอบงำบุคคลใดผู้พิจารณาอยู่
บุคคลนั้นย่อมเชื่อว่ามีกำลัง เชื่อว่าเป็นบัณฑิต และพึงเป็น
ผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย ผู้ใดแลตั้งมั่นไม่หวั่นไหว
เหมือนมหาสมุทร มีปัญญาลึกซึ้ง เห็นเหตุผลอันละเอียด
เชื่อว่าเป็นผู้ไม่อ่อนแอ ไม่คลอนแคลน เชื่อว่าเป็นบัณฑิต
และพึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย ผู้ใดเป็นพหูสูต
ทรงธรรมและประพตติธรรมสมควรแก่ธรรม ผู้นั้นเชื่อ
ผู้คงที่ เป็นบัณฑิต และพึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรม
ทั้งหลาย ผู้ใดรู้เนื้อความแห่งสุภาษิต ครั้นรู้แล้วทำตาม
ที่รู้ ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นบัณฑิต อยู่ในอำนาจเหตุผล และ
พึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย.

จบ โกลิยเถรคาถา

พระเถระ ๑๒ รูป กล่าวคาถารูปละ ๕ คาถา รวมเป็น ๖๐ คาถา

คือ

๑. พระราชทัตตเถระ ๒. พระสุภูตเถระ ๓. พระศิริมานันทเถระ
๔. พระสุมนเถระ ๕. พระวัฑฒเถระ ๖. พระนทีกัสสปเถระ ๗. พระ-
คยากัสสปเถระ ๘. พระวักกเถระ ๙. พระวิชิตเถระ ๑๐. พระยสทัตต-
เถระ ๑๑. พระโศณกุฎิกัณณเถระ ๑๒. พระโกสิยเถระ.

จบปัญญาจนินาต

อรรถกถาโกสิยเถรคาถาที่ ๑๒

คาถาของท่านพระโกสิยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า โย เว ครุณฺ คังนี้.
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี บังเกิดในเรือนมีตระกูล ถึงความ
เป็นผู้รู้เดียงสา วันหนึ่งเห็นพระศาสดา มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายท่อนอ้อย.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ เขาตั้งชื่อท่านด้วยอำนาจ
โคตรว่า โกสิยะ. ท่านถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว เข้าไปหาท่านพระธรรม-
เสนาบดีเนื่องนิตย์ ฟังธรรมในสำนักของท่าน. ท่านได้ศรัทธาในพระ-
ศาสนาเพราะได้ฟังธรรมนั้น ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งพระกรรมฐาน ไม่นาน
นักก็บรรลุพระอรหัต. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า

๑. ขุ. อ. ๓๓/ข้อ ๒๕.

เราเป็นคนเฝ้าประตู อยู่ในพระนครพันธุมดี ได้เห็น
พระพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐลี ทรงรู้จบธรรมทั้งปวง เรามี
จิตเลื่อมใสโสมนัส ได้ถือเอาท่อนอ้อยมาถวายแด่พระ-
พุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด พระนามว่า วิปัสสี ผู้แสวงหา
คุณอันยิ่งใหญ่ ในกัปที่ ๕๑ แต่กัปนี้ เราได้ถวายอ้อยใด
ในกาลนั้น ด้วยการถวายอ้อยนั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย
นี่เป็นผลแห่งการถวายท่อนอ้อย เราเผากิเลสทั้งหลาย
แล้ว... ฯลฯ ... พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว
ดังนี้.

ก็แลครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว พิจารณาข้อปฏิบัติของตน เมื่อจะ
สรรเสริญ การอยู่ร่วมกับครู และเข้าไปอาศัยสัปบุรุษจึงกล่าว ๕ คาถา
เหล่านี้ว่า

ผู้ใดเป็นศิรชน เป็นผู้รู้ถ้อยคำของครูทั้งหลาย อยู่ใน
โอวาทของครูนั้น และยังความเคารพให้เกิดในโอวาท
ของครูนั้น ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีภักดี และเชื่อว่าเป็นบัณฑิต
และพึงเป็นผู้วิเศษ เพราะรู้ธรรมทั้งหลาย อันตรายร้าย
แรงเกิดแล้ว ไม่ครอบงำบุคคลใดผู้พิจารณาอยู่ บุคคล
นั้นย่อมเชื่อว่ามีกำลัง เชื่อว่าเป็นบัณฑิต และพึงเป็นผู้
วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย ผู้ใดและตั้งมั่นไม่หวั่นไหว
เหมือนมหาสมุทร มีปัญญาลึกซึ้ง เห็นเหตุผลอันละเอียด
เชื่อว่าเป็นผู้ไม่อ่อนแอ ไม่คลอนแคลน เชื่อว่าเป็นบัณฑิต

และพึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย ผู้ใดรู้เนื้อความ
แห่งสุภายิต ครั้นรู้แล้วทำตามทีรู้ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นบัณฑิต
อยู่ในอำนาจเหตุผล และพึงเป็นผู้วิเศษ เพราะรู้ธรรม
ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย ได้แก่ ผู้ใดผู้หนึ่ง ในบรรดา
บริษัท ๔ มีขัตติยบริษัทเป็นต้น. บทว่า เว แปลว่า เป็นผู้ปรากฏ.
บทว่า ครุณิ ได้แก่ บัณฑิตผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น.

บทว่า วจนญญ ได้แก่ ผู้รู้ถ้อยคำ คืออนุศาสน์ของบัณฑิตเหล่านั้น
อธิบายว่า เมื่อปฏิบัติตามคำพราสสอน ก็แลครั้นปฏิบัติแล้วรู้ผลแห่งการ
ปฏิบัตินั้น.

บทว่า วเส จ ตมุหิ ขนเยถ เปมฺ ความว่า พึงอยู่ในคำ คือใน
โอวาทของครูทั้งหลาย คือพึงปฏิบัติตามคำพราสสอน ครั้นปฏิบัติแล้ว
พึงให้เกิดความรัก ความเคารพในคำพราสสอนเหล่านั้นว่า เราจักเป็นผู้
ล่วงพ้นทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้นนี้ ด้วยโอวาทนี้หนอ. ก็คำทั้งสองนี้เป็น
การกระทำความที่กล่าวแล้วนั้นแล ด้วยบททั้งสองว่า ชีรชนเป็นผู้รู้
ถ้อยคำของครูทั้งหลาย ดังนี้ ให้ปรากฏ.

บทว่า โส ความว่า ผู้ใดเป็นชีรชน รู้ถ้อยคำของครูทั้งหลาย ผู้นั้น
ชื่อว่าเป็นผู้มีความรักดีในครูเหล่านั้น ด้วยการปฏิบัติตามที่พราสสอน และ
ชื่อว่าบัณฑิตเพราะไม่ล่วงเลยข้อพราสสอนนั้น แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

บทว่า ญตฺวา จ ฐมฺเมสุ วิเสถิ อสุส ความว่า ก็เมื่อปฏิบัติอย่าง
นั้น ถึงเป็นผู้วิเศษว่า เป็นผู้วิวิชา ๓ มีอภิญา ๖ บรรลุปฏิบัติสัมภทา

ด้วยสามารถแห่งวิชา ๓ ในธรรมทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ เพราะเหตุแห่งการรู้อริยสัจ ๔ ด้วยข้อปฏิบัติที่นั่นนั่นแล.

บทว่า ยิ ความว่า อันตรายที่ปรากฏมีความเย็น ความร้อน ความหิว และความกระหายเป็นต้น และอันตรายที่ปกปิดมีราคะเป็นต้น อันได้ไวยาหารว่า **อันตราย** เพราะทำอันตรายต่อการปฏิบัติ อุบัติคือเกิดขึ้นมากมาย คือมีกำลัง ย่อมไม่ข่มขู่บุคคล คือไม่ทำใคร ๆ ให้อหวนไหว.

ถามว่า เพราะเหตุใด ? ตอบว่า เพราะไม่ครอบงำผู้พิจารณา อธิบายว่า ผู้พิจารณาอยู่ คือผู้ตั้งอยู่ในกำลังแห่งการพิจารณา. บทว่า โส ความว่า ผู้ใดแม้ถูกอันตรายร้ายแรงยิ่งนักครอบงำ ผู้นั้นก็เป็นผู้ชื่อว่า มีกำลัง มีปัญญา มีความบากบั่นมั่นคง และเชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะพร้อมด้วยกำลังคือปัญญา อันข่มฝ่ายกิเลสไม่มีส่วนเหลือ.

คำว่า ก็ผู้เป็นเช่นนั้นแล พึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย นั้น มีอรรถดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า สมุทโทว จิต ความว่า มีความตั้งอยู่เป็นสภาวะ เหมือนสมุทรฉะนั้น. เหมือนอย่างว่า มหาสมุทรใกล้เชิงเขาสิเนรุซึ่งลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่ไม่หวนไหว ไม่เอนเอียงไปด้วยลมตามปกติ ซึ่งตั้งขึ้นจากทิศทั้ง ๘ และลึกซึ่งฉนใด ชีรชนก็ฉนนั้น ตั้งอยู่ไม่หวนไหว ไม่เอนเอียง ด้วยลมคือกิเลส และด้วยลมคือวาทะของพวกเดียรฉิย. ชีรชนชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญอันลึกซึ้ง และผู้เห็นประโยชน์ เพราะรู้แจ้งอรรถแห่งปัจจุสมุปบาทเป็นต้น อันลึกซึ่งหยั่งลงไม่ได้ ด้วยญาณสมการที่ไม่เคยตั้งสมมาละเอียดสุขุม, บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นบัณฑิตไม่ถองแง่น เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ถองแง่น เพราะไม่ถองแง่นด้วยกิเลส หรือด้วยเทวบุตรมาร

เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเป็นบัณฑิตเพราะอรรถที่กล่าวแล้ว คำที่ เหลื่อนมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า พหุสุโต ความว่า ชื่อว่าเป็นพหุสุต ด้วยอำนาจความเป็น พหุสุตในทางปริยัติ ชื่อว่า พหุสุตตะ เพราะได้สดับสุตตะและเคยยะ เป็นต้นมาก และชื่อว่าทรงไว้ซึ่งธรรม เพราะทรงธรรมนั้นนั้นแหละไว้ ไม่ให้พินาศไป เหมือนน้ำมันเหลวแห่งราชสีห์ ที่เขาใส่ไว้ในภาชนะ ทองคำฉะนั้น.

บทว่า ฆมมสุต โหติ อนุฆมมจาริ ความว่า ชื่อว่าประพฤติ ธรรมสมควรแก่ธรรม เพราะรู้ธรรมรู้ธรรม ตามที่ฟังมา ตามที่เรียนมา แล้วประพฤติ คือปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่โลกุตระธรรม ๘ ธรรมต่าง ด้วยปาริสุทธิศีล รุคงค์และอสุภกรรมฐาน เป็นต้น กล่าวคือบุพพภาค-ปฏิบัติ คือประพฤติหวังการแทงตลอดว่า วันนี้ วันนี้แหละ ดังนี้.

บทว่า โส ตาทีโส นาม จ โหติ ปญฺหิโต ความว่า บุคคลใด เป็นพหุสุต ทรงธรรมและประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม เพราะอาศัย ครูใด บุคคลผู้นั้นแลเป็นผู้เช่นนั้น คือเป็นเสมือนกับครูนั้น ชื่อว่าเป็น บัณฑิต เพราะมีภาวะแห่งการปฏิบัติเหมือนกัน.

ก็ข้อที่บุคคลผู้เป็นเช่นนั้น ฟังเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหมดนั้น มีเนื้อความกล่าวไว้แล้วแล.

บทว่า อตุลฺลจ โย ชานาติ ภาสิตสุต ความว่า บุคคลใด ย่อม รู้อรรถแห่งพระปริยัติธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแล้ว ก็เมื่อรู้ ย่อม รู้อรรถตามที่กล่าวแล้วในธรรมนั้น ๆ ว่า ศีล ตรัสไว้ในที่นี้ สมาธิ ตรัส

ไว้ในที่นี้ ปัญญา ตรีสไว้ที่นี้ ดังนี้ แล้วการทำโดยประการนั้น คือยอมปฏิบัติตามที่พระศาสดาทรงพร่ำสอน.

บทว่า อตฺตุนุโร นาม สโหติ ปญฺหิโต ความว่า บุคคลนั้น คือเห็นปานนั้น เป็นผู้อยู่ในแห่งเหตุผล กระทำเหตุเพียงการรู้เหตุผล คือเป็นต้นเท่านั้น เพราะเหตุแห่งผล ย่อมเชื่อว่าเป็นบัณฑิต คำที่เหลือ มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ก็ในคาถาเหล่านี้ ด้วยคาถาดัน ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้วิเศษอันมีศรัทธาเป็นอุปนิสัย โดยนัยมีอาทิว่า โย เว กรุณฺํ ดังนี้. ด้วยคาถาที่ ๒ ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้วิเศษอันมีวิริยะเป็นอุปนิสัย โดยนัยมีอาทิว่า ยํ อาปทา ดังนี้. ด้วยคาถาที่ ๓ ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้วิเศษอันมีสมาธิเป็นอุปนิสัย โดยนัยมีอาทิว่า โย เว สมฺมุทฺโทว จิโต ดังนี้. ด้วยคาถาที่ ๔ ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้วิเศษอันมีสติเป็นอุปนิสัย โดยนัยมีอาทิว่า พหุสฺสุโต ดังนี้. ด้วยคาถาที่ ๕ พึงทราบว่ ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้วิเศษอันมีปัญญาเป็นอุปนิสัย โดยนัยมีอาทิว่า อตฺตลฺลจ โย ชานาติ ดังนี้.

จบอรรถกถาโกสีย์เถรคาถาที่ ๑๒

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา

ปัญจกนิบาต

เถรคาถา ฉักกนิบาต

๑. อรุเวลกัศสปเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอรุเวลกัศสปเถระ

[๓๔๗] เรายังไม่เห็นปาฏิหาริย์ของพระโคตมผู้เรืองยศ

เพียงใด เรายังเป็นคนหลงโลกด้วยความริษยาและมานะ
ไม่มอบน้อมเพียงนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นสารถีฝึก
นรชน ทรงทราบความดำริของเรา ทรงตักเตือนเรา
ลำดับนั้น ความสลัดใจได้เกิดแก่เรา เกิดความอัศจรรย์
ใจ ขนลุกชูชัน ความสำเร็จอันเล็กน้อยของเราผู้เป็นชฎิล
เคยมีอยู่ในก่อน เราได้สละความสำเร็จอันนั้นแล้ว บวช
ในศาสนาของพระชินเจ้า เมื่อก่อน เรายินดีการบูชาด้วย
หอมล้อมด้วยกามารมณ์ ภายหลัง เราถอนราคะ โทสะ
และโมหะได้แล้ว เรารู้ชั้นปัญจกอันอาศัยอยู่ในกาลก่อน
ชำระทิพยจักขุหมดจด เป็นผู้มีฤทธิ์ รู้จิตของผู้อื่น และ
บรรลุนิพพาน อนึ่ง เราออกบวชเป็นบรรพชิต เพื่อประ-
โยชน์ใด ประโยชน์นั้นเราได้บรรลุลแล้ว ความสิ้นไป
แห่งสังโยชน์ทั้งปวงเราได้บรรลุลแล้ว.

จบอรุเวลกัศสปเถรคาถา

อรรถกถาฉกนิบาต

อรรถกถาอุรวลกัสสปเถรคาถาที่ ๑

ในฉกนิบาต คาถาของท่านพระอุรวลกัสสปเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ทิสวาน ปาฐิหิรานิ ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร.

แม้พระเถระนี้ก็เป็นผู้มีบุญญาธิการ อันได้กระทำไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อนทั้งหลาย ก่อสร้างกุศลอันเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพานในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ ได้บังเกิดในเรือนของตระกูล ถึงความเจริญวัย ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลศแห่งบริษัทใหญ่ แม้ตนเองก็ปรารถนาฐานันดรนั้น จึงได้ถวายมหาทานแล้วกระทำความปรารถนาไว้. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นว่าความปรารถนาของเขาไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์ว่าในอนาคตกาล เขาจักเป็นเลศแห่งบริษัทหมู่ใหญ่ในศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้า.

เขากระทำบุญในชาตินั้นจนตลอดอายุ จุตจากชาตินั้นแล้วท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในที่สุด ๘๒ กัปแต่ภัทรกัปนี้ บังเกิดเป็นน้องชายต่างมารดา กับพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปุสสะ เขามีน้องชายแม่อื่นอีก ๒ คน พี่น้องแม่ทั้ง ๓ คนนั้น บุษยาพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยการบูชาอย่างยิ่ง การทำกุศลตลอดชั่วอายุ ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายจะอุบัติ (เขา) เกิดเป็นพี่น้องชายกันโดยลำดับ ในตระกูลพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี แม่ทั้ง ๓ คนก็มีนามว่ากัสสปทั้งนั้นเนื่องด้วยโคตร.

พี่น้องทั้ง ๓ นั้นเติบโตแล้วก็เล่าเรียนไตรเพท. บรรดาพี่น้องชายทั้ง ๓ นั้น พี่ชายคนโตมีมาณพเป็นบริวาร ๕๐๐ คนกลาง ๓๐๐ คนเล็ก ๒๐๐. พี่น้องทั้ง ๓ นั้น ตรวจดูสาระในคัมภีร์ของตน เห็นแต่ประโยชน์ปัจจุบันเท่านั้น จึงชอบการบวช. บรรดาพี่น้องทั้ง ๓ นั้น พี่ชายคนโตพร้อมกับบริวารของตน ไปยังตำบลอุรุเวลาบวชเป็นฤๅษี จึงมีชื่อว่า **อุรุเวลากัสสป** น้องชายที่บวชอยู่ ณ โคงแม่ น้ำมหาคงคา จึงมีชื่อว่า **นทีกัสสป** น้องชายผู้ที่บวชอยู่ ณ คยาสิสประเทศ จึงมีชื่อว่า **คยากัสสป**.

เมื่อพี่น้องทั้ง ๓ นั้นบวชเป็นฤๅษี อยู่ในที่นั้น ๆ อย่างนี้แล้ว เมื่อวันเวลาล่วงไปเป็นอันมาก พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเสด็จออกมหาภิเนษกรรม ณ ทรงรู้แจ้งแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรไปโดยลำดับ ทรงให้พระเบญจวัคคีย์เถระดำรงอยู่ในพระอรหัต ทรงแนะนำสหาย ๕๕ คนมียะเป็นประธาน แล้วทรงส่งพระอรหันต์ ๖๐ องค์ ไปด้วยพระดำรัสมีว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป ดังนี้ เป็นต้น แล้วทรงแนะนำกตวัคคีย์กุมาร แล้วเสด็จไปยังที่อยู่ของอุรุเวลากัสสป เสด็จเข้าไปยังโรงบูชาไฟเพื่อจะประทับอยู่ ทรงแนะนำอุรุเวลากัสสปพร้อมทั้งบริษัท ด้วยปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ ประการ มีการทรมานพระยานาคที่อยู่ในที่นั้น เป็นต้น แล้วทรงให้บรรพชา. ฝ่ายน้องชายทั้งสองรู้ว่าอุรุเวลากัสสปนั้นบวชแล้วพร้อมทั้งบริวาร พวกเขามาบวชในสำนักของพระศาสดา. ทั้งหมดนั้นแหละได้เป็นเอหิภิกขุ ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์.

พระศาสดาทรงพาสมณะ ๑,๐๐๐ รูปนั้น ไปยังคยาสิสประเทศ แล้ว

ประทับนั่งบนหินลาด ให้สมณะทั้งหมดดำรงอยู่ในพระอรหัต ด้วยอาทิตต-
ปริยายสูตรเทศนา. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า

ในกัปที่แสนแต่กัปนี้ พระพิชิตมารนามว่า ปทุมุตตระ
ผู้รู้แจ้งโลกทั้งปวง เป็นนักปราชญ์มีจักขุ ได้เสด็จอุบัติ
ขึ้นแล้ว พระองค์เป็นผู้ตรัสสอน ทรงแสดงให้สัตว์
รู้ชัด ได้ยังสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏสงสาร นลาดใน
เทศนา เป็นผู้เบิกบาน ทรงช่วยประชุมชนให้ข้ามพ้นไป
เป็นอันมาก พระองค์เป็นผู้อนุเคราะห์ ประกอบด้วย
พระกรุณาแสวงหาประโยชน์ให้สรรพสัตว์ ยังเดียรถีย์ที่
มาเฝ้าให้ดำรงอยู่ในเบญจศีลได้ทุกคน เมื่อเป็นเช่นนี้
พระศาสนาจึงไม่มีความอาภูล ว่างสูญจากเดียรถีย์ วิจิตร
ด้วยพระอรหันต์ผู้คงที่ มีความขำขันขำนาญ พระมหามุนี
พระองค์นั้น สูงประมาณ ๕๘ ศอก มีพระฉวีวรรณงามดุจ
ทองคำอันล้ำค่า มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ
ครั้งนั้น อายุของสัตว์แสนปี พระชินสีห์พระองค์นั้น
เมื่อดำรงพระชนม์อยู่โดยกาลประมาณเท่านั้น ได้ทรงยัง
ประชุมชนเป็นอันมากให้ข้ามพ้นวัฏสงสารเป็นอันมาก
ครั้งนั้นเราเป็นพราหมณ์ชาวเมืองหังสวดี อันชนสมมติว่า
เป็นคนประเสริฐ ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ส่องโลก
แล้วสดับพระธรรมเทศนา ครั้งนั้นเราได้ฟังพระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงตั้งสาวกของพระองค์ในตำแหน่งเอต-
ทัคคะในที่ประชุมใหญ่ ก็ขอบใจ จึงนิมนต์พระมหาชินเจ้า

กับบริวารเป็นอันมากแล้ว ได้ถวายทานพร้อมกันกับ
พราหมณ์อีก ๑,๐๐๐ คน ครั้นแล้วเราได้ถวายบังคมพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้นายก แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
เป็นผู้รำเริง ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า ด้วย
ความเชื่อในพระองค์และด้วยอริการคุณ ขอให้ข้าพระ-
องค์ผู้เกิดในภพนั้น ๆ มีบริษัทยากเถิด ครั้งนั้นพระศาสดา
ผู้มีพระสุรเสียงเหมือนขสารคำรน มีพระลำเนียง
เหมือนนกกการเวก ได้ตรัสกะบริษัทยาว่า จงดูพราหมณ์ผู้
ผู้มีวรรณะเหมือนทองคำ แขนใหญ่ ปากและตาเหมือน
ดอกบัว มีกายและใจสูงเพราะปีติ รำเริง มีความเชื่อใน
คุณของเรา เขาปรารถนาตำแหน่งแห่งภิกษุผู้มีเสียงก้อง
ดุจเสียงราชสีห์ในอนาคตกาล เขาจักได้ตำแหน่งนี้สม
ความปรารถนา ในกัปนับแต่บัดนี้ขึ้นไป ๑ แสน พระศาสดามี
พระนามว่าโคดมซึ่งสมภพในวงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช
จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พราหมณ์นี้จักเป็นธรรมทายาท
ของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอันธรรมเนรมิตจัก
เป็นสาวกของพระศาสดา มีนามว่ากัสสป พระอัคนายก
ของโลกพระนามว่าสุสสะ ผู้เป็นพระศาสดาอย่างยอด-
เยี่ยม หาผู้เปรียบมิได้ ไม่มีใครจะเสมอเหมือน ได้เสด็จ
อุบัติขึ้นแล้ว ในกัปที่ ๕๒ แต่ภัทรกัปนี้ พระศาสดา
พระนามว่า สุสสะ พระองค์นั้นแล ทรงกำจัดความมืด
ทั้งปวง ทรงวางรชฎาใหญ่ ทรงยังฝนคืออมตธรรมให้

ตกลง ให้มนุษย์และทวยเทพอิมหน้า ครั้งนั้นเราสาม
คนพี่น้องเป็นราชอำมาตย์ในพระนครพาราณสี ล้วนแต่
เป็นที่ไว้วางพระทัยของพระมหากษัตริย์ รูปร่างองอาจ
แกล้ากล้า สมบูรณ์ด้วยกำลังไม่แพ้ใครเลยในสงคราม
ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินผู้มีเมืองชายแดนก่อการกำเริบ
ได้ตรัสสั่งเราว่า ท่านทั้งหลายจงไปชนบทชายแดน พวก
ท่านจงยังกำลังของแผ่นดินให้เรียบร้อย ทำแวนแคว้น
ของเราให้เกษม แล้วกลับมา ลำดับนั้น เราได้กราบทูล
ว่า ถ้าพระองค์จะพึงพระราชทานพระนายกเจ้า เพื่อให้
ข้าพระองค์อุปฐากไชรั ข้าพระองค์ทั้งหลายก็จักทำกิจ
ของพระองค์ให้สำเร็จ ลำดับนั้น เราผู้รับพระราชทานพร
สมเด็จพระภูมิบาลส่งไปทำชนบทชายแดนให้ว่างอาวูช
แล้วกลับมายังพระนครนั้น เราทูลขอการอุปฐากพระ-
ศาสดาแต่พระราชา ได้พระศาสดาผู้เป็นนายกของโลก
ผู้ประเสริฐกว่ามุนี แล้วได้บูชาพระองค์ตราบเท่าสิ้นชีวิต
เราทั้งหลายเป็นผู้มีศีลประกอบด้วยกรุณา มีใจประกอบ
ด้วยภาวณา ได้ถวายผ้ามีค่ามาก รสอันประณีต เสนาสนะ
อันนารีนรมย์ และเภสัชที่เป็นประโยชน์ที่ตนให้เกิดขึ้น
โดยชอบธรรม แก่พระมุนีพร้อมทั้งพระสงฆ์ อุปฐาก
พระองค์ด้วยจิตเมตตาตลอดกาล ครั้นพระศาสดาผู้เลิศ
พระองค์นั้นนิพพานแล้ว ได้ทำการบูชาตามกำลัง เรา
ทุกคนจุติจากอัทภานันแล้ว ไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เสวมนหันตสุขในดาวดึงส์นั้น นี่เป็นผลแห่งพุทธบูชา
เมื่อเราท่องเที่ยวอยู่ในภพ เป็นเหมือนนายช่างดอกไม้
ได้ดอกไม้แล้วแสดงชนิดแห่งดอกไม้แปลก ๆ มากมาย
ฉะนั้น ได้เกิดเป็นพระเจ้าวิเทหราช เพราะถ้อยคำของ
คุณอะเจลก เราจึงมีอัยยาศัยอันมิจนาทิฎฐีกำจัดแล้ว จึง
ขึ้นสู่ทางนรก ไม่เอื้อเพื่อโอวาทของธิดาเราผู้ชื่อว่ารุจา
เมื่อถูกนารทพรหมสั่งสอนเสียมากมาย จึงละความเห็น
ที่ชั่วช้าเสียได้ บำเพ็ญกุศลธรรมบด ๑๐ ให้บริบูรณ์โดย
พิเศษ ละทิ้งร่างกายแล้วได้ไปสวรรค์ เหมือนไปที่อยู่
ของตัวเองฉะนั้น เมื่อถึงภพสุดท้าย เราเป็นบุตรของ
พราหมณ์ เกิดในสกุลที่สมบูรณ์ ในกรุงพาราณสี เรา
กลัวต่อความตาย ความป่วยไข้และความแก่ชรา จึงเข้า
ป่าใหญ่แสวงหาหนทางนิพพาน ได้บวชในสำนักของชฎิล
ครั้งนั้น น้องชายทั้งสองของเราก็ได้บวชพร้อมกับเรา เรา
ได้สร้างอาศรม อาศัยอยู่ที่ตำบลอูรุเวลา เรานี้ नामตาม
โคตรว่ากัสสป แต่เพราะอาศัยอยู่ที่ตำบลอูรุเวลา เราจึง
มีนามบัญญัติว่า อูรุเวลกัสสป เพราะน้องชายของเรา
อาศัยอยู่ที่ชายแม่น้ำ เขาจึงได้นามว่า นทีกัสสป และ
เพราะน้องชายของเราอีกคนหนึ่ง อาศัยอยู่ที่ตำบลคยา
เขาจึงถูกประกาศนามว่า คยากัสสป น้องชายคนเล็กมี
ศิษย์ ๒๐๐ คน น้องชายคนกลางมี ๓๐๐ คน เรามี ๕๐๐ คน
ถ้วน ศิษย์ทุกคนล้วนแต่ประพฤติตามเรา ครั้งนั้นพระ-

พุทธเจ้าผู้เลิศในโลก เป็นสารถีฝีกนรชน ได้เสด็จมา
หาเรา ทรงทำปาฏิหาริย์ต่างๆ แก่เราแล้ว ทรงแนะนำ
เรากับบริวารพันหนึ่งได้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ ได้บรรลु
พระอรหัตพร้อมกัภิกษุเหล่านั้นทุกองค์ ภิกษุเหล่านั้น
และภิกษุพวกอื่นเป็นอันมากแวดล้อมเราเป็นยศบริวาร
และเราก็สามารถที่จะสั่งสอนได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าผู้สูงสุด จึงทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ
ในความเป็นผู้มีบริวารมาก โอ สักการะที่ได้ทำไว้ในพระ-
พุทธเจ้าได้ก่อให้เกิดสิ่งที่มีผลแก่เราแล้ว เราเผากิเลสทั้ง-
หลายแล้ว... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราทำได้สำเร็จแล้ว.

ก็ครั้งบรรลุพระอรหัตแล้ว จึงพิจารณาการปฏิบัติของตน เมื่อจะ
บันลือสีหนาท จึงได้กล่าวคาถา ๖ คาถาเหล่านี้ว่า

เรายังไม่เห็นปาฏิหาริย์ของพระโคตม ผู้เรื่องยศ
เพียงใด เราก้ยังเป็นคนลวงโลกด้วยความริษยาและมานะ
ไม่นอบน้อมอยู่เพียงนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นสารถี
ฝีกนรชน ทรงทราบความดำริของเรา ทรงตักเตือนเรา
ลำดับนั้น ความสลัดใจได้เกิดแก่เรา เกิดความอัศจรรย์ใจ
ขนลุกชูชัน ความสำเร็จเล็กน้อยของเราผู้เป็นชฎิลเคยมี
อยู่ในกาลก่อน เราได้สละความสำเร็จนั้นเสีย บวช
ในศาสนาของพระชินเจ้า เมื่อก่อนเรายินดีการบูชาัญญ
ห้อมล้อมด้วยกามารมณ์ ภายหลังเราถอนราคะ โทสะ
และโมหะได้แล้ว เรารู้บุพเพนิวาสญาณ ชำระทิพยจักขุ

หมดจด เป็นผู้มีฤทธิ์รู้จักของผู้อื่นแล บรรลุทิพโสต หนึ่ง
เราออกบวชเป็นบรรพชิตเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้น
เราได้บรรลุแล้ว ความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง เราได้บรรลุ
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสฺวาน ปาฏิหาริณิ ความว่า ได้เห็น
ปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ ประการ มีการทรมานพระยานาคเป็นต้น. จริงอยู่
บทว่า ปาฏิหิริ, ปาฏิหริ, ปาฏิหาริยิ. โดยใจความ เป็นอย่างเดียวกัน
ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น.

บทว่า ยสฺสุสิโน ได้แก่ ผู้มีพระกิตติศัพท์แพร่ไปในโลกพร้อม
ทั้งเทวโลก โดยนัยมีอาทิว่า อิติปิ โส ภควา ดังนี้.

บทว่า น ตาวาหํ ปณิปตี ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีได้
ทรงตำราบเราเพียงใดว่า คู่ก่อนกัศสป เธอยังไม่เป็นพระอรหันต์ ทั้งยัง
ไม่บรรลุพระอรหัตมรรค ทั้งเธอก็ยังไม่มีปฏิปทาเครื่องเป็นพระอรหันต์
หรือเครื่องบรรลุพระอรหัตมรรค ดังนี้ เราก็อยังไม่กระทำการนอบน้อม
เพียงนั้น. เพราะเหตุไร? เพราะเราหลงด้วยความริษยาและมานะ.
อธิบายว่า เป็นผู้หลง คือหลงกลวงด้วยความริษยาอันมีลักษณะไม่อดทน
คือสมบัติของผู้อื่นอย่างนี้ว่า เมื่อเรายอมเข้าเป็นสาวกของท่านผู้นี้ เราก็อจัก
เสื่อมลาภสักการะ ลาภสักการะจักเพิ่มพูนแก่ท่านผู้นี้ และด้วยมานะมี
ลักษณะยกตนอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้อันชนจำนวนมากสมมติให้เป็นหัวหน้า
คณะ.

บทว่า มยฺหํ สจฺกุลปฺมณฺญาย ความว่า ทรงทราบความดำริผิด
ของเรา คือ แม้ทรงทราบความดำริผิดซึ่งเราได้เห็นปาฏิหาริย์ที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงแสดงจากอตุลิมุสธรรม แม้คิดว่า มหาสมณะมีฤทธิ์มาก

มีอานุภาพมาก ก็ยัง (มีมิจฉาวิตก) เป็นไปอย่างนี้ว่า ยังไม่เป็นพระ-
อรหันต์เหมือนเรา ก็ทรงรอความแก่กล้าของญาณจึงทรงวางเฉย ภายหลัง
ทรงทำน้ำให้แห้งโดยรอบ ๆ ตรงกลางแม่น้ำเนรัญชรา เสด็จจงกรมที่พื้น
อันฟุ้งด้วยละอองธุลี แล้วประทับยืนในเรือที่ชกิลันนั้นนำมา แม้ในกาลนั้น
ก็ทรงรู้ความดำริผิดที่เราคิดมีอาทิว่า เป็นผู้มืฤทธิ์ ดังนี้ ก็ยังประกาศว่า
ยังไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเรา.

บทว่า โจเทธิ นรสารถิ ความว่า ในกาลนั้น พระศาสดาผู้เป็น
สารถิฝึกบรูษทรงทราบความแก่กล้าแห่งญาณของเราแล้ว จึงทรงชักท้วง
คือข่มเรา โดยนัยมีอาทิว่า ท่านยังไม่เป็นพระอรหันต์เลย ดังนี้.

บทว่า ตโต เม อาสิ ตัเวโค อพุกุโต โลมหัสโน ความว่า
แต่นั้น คือเพราะการชักท้วงตามที่กล่าวแล้ว เป็นเหตุเกิดความสลดใจ คือ
เกิดญาณความรู้พร้อมทั้งความเกรงกลัวบาปอันชื่อว่าไม่เคยเป็น เพราะไม่
เคยมีมาก่อนตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ชื่อว่าชนลูกชูชัน เพราะเป็นไป
โดยอำนาจขนพองสยองเกล้า ได้มีแก่เราว่า เราไม่ได้เป็นพระอรหันต์เลย
สำคัญว่าเป็นพระอรหันต์.

บทว่า ชกิลิสสุต แปลว่า เป็นดาบส.

บทว่า สิทธิ ได้แก่ มั่งคั่งด้วยลาภสักการะ.

บทว่า ปริตุติกา แปลว่า มีประมาณน้อย.

บทว่า ตาหิ ตัคเคเน ติ อหิ.

บทว่า ตทา ได้แก่ ในเวลาเกิดความสลดใจ ด้วยการชักท้วง
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า นิรากตฺวา ได้แก่ นำออกไป คือทิ้งไป อธิบายว่า เป็น
ผู้ไม่ห่วงใย.

บางอาจารย์กล่าวว่า บทว่า อิทธิ ได้แก่ ฤทธิ์อัน สำเร็จด้วยการ
เจริญภาวนา. คำนั้นไม่ถูก เพราะในเวลานั้นอรุณเวลาก็คงยังไม่ได้ฉาน.
จริงอย่างนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ห้อมล้อมด้วยกามารมณ์.

บทว่า ยญฺเณน สนฺตุฏฺโฐ ความว่า ยินดี คือสำคัญกิจที่เสร็จ
แล้ว ด้วยการบูชาญ โดยเข้าใจว่า เราบูชาญแล้วจักได้เสวยสุขใน
สวรรค์ ได้การละด้วยการบูชาญมีประมาณเท่านี้.

บทว่า กามชาตฺตฺพรกฺขโต ความว่า ผู้มีความอยากอันปรารถนากาม-
สुकฺติเกิดขึ้น คือมุ่งกามโลก อยู่ด้วยการบูชาญ. หากว่าญนั้นประกอบ
พร้อมด้วยปาณาติบาต ใดๆ ไม่อาจได้สुकฺติด้วยญนั้น จริงอยู่ อกุศล
ไม่บังเกิดผลอันน่าปรารถนา น่าพึงใจ แต่เมื่อกุศลเจตนามีทานเป็นต้นมี
อยู่ในญนั้น บุคคลพึงไปสู่สुकฺติได้ เพราะปัจจัยประชุมกัน.

บทว่า ปจฺจนา ได้แก่ ในกาลภายหลังจากการบวชเป็นดาบส คือ
ในกาลที่ละทิ้งดาบสแล้ว ประกอบกรรมฐานอันสัมปยุตด้วยสัจจะ ๔
ตามพระโอวาทของพระศาสดา.

บทว่า สมฺมุหนิ ความว่า เรามำเพ็ญวิปัสสนาแล้วถอนได้สิ้นเชิง.
พึงระคะ โทสะ โมหะ โดยลำดับมรรค.

ก็เพราะเหตุที่พระเถระนี้ ถอนระคะเป็นต้นได้ด้วยอริยมรรคนั้น
แหละ. ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ฉะนั้น เมื่อจะแสดงว่าตนมีอภิญญา ๖ จึง
กล่าวคำว่า ปุพฺพเพนิวาทฺ ชานามิ ดังนี้ เป็นต้น .

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุพฺพเพนิวาทฺ ชานามิ ความว่า เรารู้

คือตรัสรู้โดยประจักษ์ ซึ่งชั้นปัญจกที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนของตนและของผู้อื่น คือชั้นที่บังเกิดแล้วและสภาวะที่เนื่องด้วยชั้นในอดีตชาติทั้งหลาย ด้วยปฐเพนิवासญาณ เหมือนรู้ผลมะขามป้อมบนฝามือ.

บทว่า **ทิพฺพจกฺขุ วิโสธิตํ** ความว่า เราชำระทิพยจักขุญาณให้หมดจด คือเราได้ญาณอันสามารถทำรูปทั้งเป็นของทิพย์ทั้งเป็นของมนุษย์ซึ่งอยู่ไกล อยู่ภายนอกฝา และอันละเอียดยิ่ง ให้แจ่มแจ้ง กระจุกตามปกติอันประจวบเข้า ด้วยนัยน์ตาตามปกติ โดยทำให้บริสุทธิ์ด้วยการเจริญภาวนา.

บทว่า **อิทฺธิมา** ได้แก่ ผู้มีฤทธิ์ด้วยฤทธิ์ทั้งหลายมีอริยฐานฤทธิ์และวิกุพพนฤทธิ์ (การแปลงฤทธิ์) เป็นต้น อธิบายว่า เป็นผู้ได้ญาณอันแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ. ชื่อว่าผู้รู้จิตของคนอื่น เพราะรู้จิตของคนอื่นอันต่างด้วยจิตมีรากะ เป็นต้น ท่านอธิบายไว้ว่า เป็นผู้ได้เจโตปริยญาณ ญาณกำหนดรู้จิตของผู้อื่น.

บทว่า **ทิพฺพโสตณฺจ ปาปฺปณฺธี** ความว่า และได้ทิพโสตญาณ.

บทว่า **โส เม อตุโถ อนุปฺปตฺโต สพฺพสํโยชนกฺขโย** ความว่า ประโยชน์อันเป็นตัวสิ้นไป หรือจะพึงได้ด้วยความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง คือทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ของผู้อื่น เราได้บรรลุแล้ว ด้วยการบรรลุอริยมรรค. พึงทราบว่ พระเถระพยากรณ์พระอรหันต์ด้วยคาถานี้ ด้วยประการอย่างนี้.

จบบรรณกถาอุรวลกัสสปเถรคาถาที่ ๑

๒. เติจจนกานิเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระเติจจนกานิเถระ

มารกล่าวว่

[๓๔๘] ข้าวเปลือกเขาเก็บเข้ายุ่งฉางเสียแล้ว ข้าวสาลียังอยู่
ในลาน เราไม่พึงได้แมื่อก่อนข้าว บัดนี้ จักทำอย่างไร.

พระเถระกล่าวว่

ท่านจงระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้มีพระคุณหาประมาณ
มิได้ จักมีใจเลื่อมใส เป็นผู้มืสรีระอันปีติถูกต้องแล้ว มี
จิตเบิกบานแล้วเนื่อง ๆ ท่านจงระลึกถึงพระธรรม อันมี
คุณหาประมาณมิได้ จักมีใจเลื่อมใส เป็นผู้มืสรีระอันปีติ
ถูกต้องแล้ว มีจิตเบิกบานแล้วเนื่อง ๆ ท่านจงระลึกถึง
พระสงฆ์ผู้มีคุณหาประมาณมิได้ จักมีใจเลื่อมใส เป็น
ผู้มืสรีระอันปีติถูกต้องแล้ว มีจิตเบิกบานแล้วเนื่อง ๆ.

มารกล่าวว่

ท่านอยู่ในที่แจ้ง ฤดูนี้เป็นฤดูหนาว ท่านอย่าถูก
ความหนาวครอบงำลำบากเลย นิมนต์ท่านเข้าไปสู่ที่อยู่
อันมีบานประตูและหน้าต่างมิดชิดเถิด.

ลำดับนั้น พระเถระกล่าวว่

เราจักเจริญอัปมัณฺญา ๔ และจักมีความสุขอยู่ด้วย
อัปมัณฺญาเหล่านั้น เราจักเป็นผู้ไม่หวั่นไหวไม่ลำบาก
ด้วยความหนาว.

จบเติจจนกานิเถรคาถา

อรรถกถาเตจจณการีเถรคาถาที่ ๒

คาถาของท่านพระเตจจณการีเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อติหิตา วิหิตังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระก็ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าปางก่อนทั้งหลาย สัมบูรณ์ไว้ในภพนั้น ๆ ในภพที่ ๕๑ แต่ภพที่นี้ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี บังเกิดในเรือนของตระกูลรู้เพียงสาแล้วก็ได้สำเร็จเวทศาสตร์ ได้กระทำพระเถระนามว่า อโศก เป็นผู้เป็นอุปัชฌาของพระผู้มีพระภาคเจ้าวิปัสสี ซึ่งอาพาธให้หายโรค. และได้ปรุรงยาให้แก่สัตว์เหล่าอื่นผู้ถูกโรคครอบงำ ด้วยความอนุเคราะห์.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่า สุพุทธะ. ญาติทั้งหลายตั้งชื่อว่า เตจจณการี เพราะในเวลาที่เขาอยู่ในครรภ์ พวกหมอได้พากันบริหารรักษาให้ปราศจากอันตราย.

เขาศึกษาวิชาและศิลปอันสมควรแก่ตระกูลของตน จึงเจริญอยู่. ในกาลนั้นพราหมณ์จักษกะ ได้เห็นความเยียบแหลมแห่งปัญญา และความฉลาดในอุบายในการกระทำต่าง ๆ ของสุพุทธพราหมณ์ ถูกความริษยาครอบงำว่า สุพุทธะนี้ได้ที่พึงในราชสกุลนี้ จะพึงข่มขีเรา จึงให้พระเจ้าจันทคุตต์จับเขาขังในเรือนจำ.

นายเตจจณการี ได้ฟังว่าบิดาถูกขังในเรือนจำก็กลัว จึงหนีไปยังสำนักของพระสาณวาสีเถระ เล่าเหตุการณ์อันน่าสลดใจของตนแก่พระเถระ แล้วบวชเรียนพระกัมมัฏฐาน เป็นผู้ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร และถือ

๑. บาลีว่า เตจจณการีเถระ.

การนั่งเป็นวัตรอยู่ ไม่ย่อหย่อนต่อความหนาวและความร้อน กระทำแต่
สมณธรรมเท่านั้น โดยพิเศษ หมั่นประกอบพรหมวิหารภาวนา.

มารผู้มีบาปเห็นดังนั้นจึงคิดว่า เราจักไม่ให้สมณะนี้ล่วงพ้นวิสัย
ของเราไปได้ ประสงค์จะทำให้ฟุ้งซ่าน ในเวลาเสร็จ (การทำ) ข้าวกล้า
จึงแปลงเพศเป็นคนเฝ้านา เข้าไปหาพระเถระ เพื่อจะเยาะเย้ยท่านจึง
กล่าวว่า

ข้าวเปลือกเขาเก็บเข้ายุ้งฉางเสียแล้ว ข้าวสาธิตก็ยังไม่
อยู่ในลาน เราไม่ฟังได้แม้แต่ก่อนข้าว บัดนี้ จักทำ
อย่างไร.

พระเถระได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า

ท่านจงระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้มีพระคุณหาประมาณ
มิได้ จักมีความเลื่อมใส เป็นผู้มีสรีระอันปิติถูกต้องแล้ว
มีจิตเบิกบานแล้วเนื่อง ๆ ท่านจงระลึกถึงพระธรรมอันมี
คุณหาประมาณมิได้... ฯลฯ... ท่านจงระลึกถึงพระสงฆ์ผู้
มีคุณอันหาประมาณมิได้ จักมีใจเลื่อมใส เป็นผู้มีสรีระ
อันปิติถูกต้องแล้ว มีจิตเบิกบานแล้วเนื่อง ๆ.

มารได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า

ท่านอยู่ในที่แจ้ง ฤดูนี้เป็นฤดูหนาว ท่านอย่าถูก
ความหนาวครอบงำลำบากเลย นิมนต์ท่านเข้าไปยังที่อยู่
อันมีบานประตูและหน้าต่างมิดชิดเถิด.

ลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า

เราจักเจริญอัปมัญญา ๔ และจักมีความสุขอยู่

ด้วยอัปมัญญา ๔ เหล่านั้น เราจักเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ไม่

ลำบากด้วยความหนาว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติหิตา** วิหิ ความว่า ข้าวเปลือกที่
เขานำไปเก็บไว้ยังยุ้งฉาง อธิบายว่า เก็บงำไว้ในยุ้งฉางนั้น หรือนำจาก
ในมายังเรือน. ก็ในที่นี้ ท่านสงเคราะห์เอาธัญญาหารเป็นอย่างอื่น ด้วย
วิหิ ศัพท์. ส่วนข้าวสาลีโดยมากสุกทีหลังข้าวเปลือก ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า **ข้าวสาลียังอยู่ในลาน** อธิบายว่า ไปสู่ลาน คือสถานที่เป็น
ที่นวดข้าว ได้แก่วงไว้ที่ลานนั้น โดยลอมเป็นกอง โดยการนวดและการ
เคลื่อนย้ายไปเป็นต้น. ท่านแสดงว่า ก็ในที่นี้ เพื่อจะแสดงความที่ข้าว
เปลือกเป็นประธาน จึงถือเอาข้าวสาลีแยกเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก. แม้ด้วย
ข้าวทั้งสองนั้น ธัญชาติก็ตั้งอยู่เต็มทั้งในบ้านและภายนอกบ้าน.

บทว่า **น จ ลภ ปิณฺฑํ** ความว่า มารได้ทำการหัวเราะเยาะว่า ใน
เมื่อธัญญาหารหาได้ง่ายอย่างนี้ คือ ในเวลามีภิกษาคี แม้มาตรว่าก่อน
ข้าว เราก็จักไม่ได้ บัดนี้ เราจักการทำอะไร อธิบายว่า เราจักทำ
อย่างไร คือจักเลี้ยงชีพอยู่ได้อย่างไร.

พระเถระได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า คนผู้นำสงสารนี้ ประกาศประวัติ
ของตนด้วยตนแก่เรา ส่วนเราควรโอวาทตนด้วยตนเอง ไม่ควรพูดอะไรๆ
เมื่อจะแนะนำตนเข้าไปในการระลึกถึงวัตถุทั้ง ๓ คือ พระพุทฺธ พระ-
ธรรม พระสงฆ์ จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **พระพุทฺธ-**
เจ้ามีพระคุณหาประมาณมิได้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุทฺธมปฺปเมยฺย อนุสฺสฺร ปสฺนฺโน

ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะไปปราศเค็ดขาดจาก
ความหลับ คืออวิชชาพร้อมทั้งवासนา และเพราะเบิกบานแล้วด้วย
ความรู้ ชื่อว่า ผู้มีพระคุณหาประมาณมิได้ เพราะไม่มีกิเลสมีราคะเป็นต้น
อันเป็นเครื่องกระทำประมาณ เพราะเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยพระคุณหา
ประมาณมิได้ และเพราะเป็นเนื่อนาบุญอันหาประมาณไม่ได้. มีความ
เลื่อมใส คือมีใจเลื่อมใสด้วยความเลื่อมใสยิ่ง อันมีความเชื่อเป็นลักษณะ
จงระลึกถึง คือจงยังสติอันมีพระพุทฺธเจ้าเป็นอารมณ์ ให้เป็นไปเนื่อง ๆ
โดยนัยมีอาทิว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็น
พระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ท่านจักเป็นผู้มีสรีระอัน
ปีติถูกต้องแล้ว.

บทว่า สตตมฺพทฺขุโ คความว่า ท่านเมื่อระลึกถึงอยู่นั้นแล เป็น
ผู้มีสรีระ อันปีติซึ่งมีลักษณะซาบซ่านถูกต้องแล้วเนื่อง ๆ คือทุก ๆ กาล
คือเป็นผู้มีสรีระถูกท่วมทับด้วยรูปอันประณีตซึ่งมีปีติเป็นสมุฏฐาน พึงมีใจ
เบิกบานด้วยอุเพงคาปีติ และสามารถทำการให้ลอยขึ้นสู่อากาศได้ พึง
เสวยปีติและโสมนัสอันยิ่ง มีพระพุทฺธเจ้าเป็นอารมณ์ ด้วยพุทฺธานุสสติ
อันเป็นเหตุจักไม่ให้แม้แต่ความหิวและความกระหายครอบงำได้ ประคอง
ความหนาวและร้อนครอบงำไม่ได้ฉะนั้น.

บทว่า ฐมฺมํ ได้แก่โลกุตรธรรมอันประเสริฐ.

บทว่า สงฺขมํ ได้แก่พระสงฆ์ผู้บรรลุประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็น
อริยสงฆ์. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวมานั้นแล.

ก็ในบทว่า **อนุสูตร** นี้ ฟังประกอบความว่า จงระลึกถึงพระ-
ธรรมโดยนัยมีอาทิว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว และ
ระลึกถึงพระสงฆ์โดยนัยมีอาทิว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปฏิบัติดีแล้ว.

เมื่อพระเถระโอวาทตนด้วยการชักนำเข้าในการระลึกถึงคุณพระ-
รัตนตรัยอย่างนี้แล้ว มารประสงคฺจะให้พระเถระนั้นสงัดโดยการอยู่สงัดอีก
เมื่อจะแสดงคนประหนึ่งว่านี้หวังดี จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า **จงอยู่ในที่แจ้ง**
ดังนี้.

คานานั้นมีเนื้อความว่า ภิกษุ ท่านจงอยู่ คือสำเร็จอิริยาบถอยู่ที่
เนินกลางแจ้ง อันอะไร ๆ ไม่ปิดบัง.

ราตรีหนาวเย็นนี้ นับเนื่องในสมัยหิมะตก กำลังดำเนินไปอยู่ ชื่อว่า
ฤดูหนาว. เพราะฉะนั้น ท่านอย่าถูกความหนาวครอบงำลำบากเลย คือ
อย่าได้ความคับแค้น อย่าลำบาก. ท่านจงเข้าไปยังเสนาสนะอันมีบาน-
ประตูและบานหน้าต่างอันมิดชิด คือมีบานประตูหน้าต่างอันปิดแล้ว ท่าน
จักอยู่เป็นสุขด้วยประการอย่างนี้.

พระเถระได้ฟังดังนั้น เมื่อจะแสดงว่า เราไม่มีประโยชน์ในการ
แสวงหาเสนาสนะหะ เฉพาะในที่นี้ เรากอยู่สบาย จึงกล่าวคาถาที่ ๒ โดย
นัยมีอาทิว่า **เราจักเจริญ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มุสิสุตฺตํ จตฺตฺโต อปฺปมณฺญาโย**
ความว่า เราจักเจริญ คือจักเข้าตามกาลอันควร ซึ่งพรหมวิหาร
ที่ได้ชื่อว่าอัปมัญญา เพราะมีอารมณ์หาประมาณมิได้.

บทว่า ตาหิ จ สฺวจิโต วิหริสุสฺสึ ความว่า เราจักเป็นผู้มีความสุข
คือ เกิดสุขอยู่ คือสำเร็จอิริยาบถแม้ทั้ง ๔ อยู่ด้วยอัปมัชฌาเหล่านั้น.
ด้วยเหตุนี้ เราจึงมีความสุขอย่างเดียวในตลอดเวลา ความทุกข์ไม่มี.

เพราะเราจักไม่ลำบากด้วยความหนาว คือเราจักไม่ลำบากด้วย
ความหนาว ในฤดูหิมะตก เมื่ออันมีถัดจากเดือนที่ ๘ เพราะฉะนั้น เรา
จักไม่หวั่นไหวอยู่ คือจักเป็นผู้มีความสุขอยู่ด้วยความสุขอันเกิดจากสมบัติ
นั้นแหละ เพราะละได้เด็ดยาคซึ่งความพยายามเป็นต้น อันเป็นเหตุทำ
จิตให้หวั่นไหว และเพราะไม่มีความหวั่นไหวอันเกิดจากปัจจัย. พระเถระ
เมื่อกล่าวคาถานี้อย่างนี้ ได้เจริญวิปัสสนาทำให้แจ้งพระอรหัต. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราเป็นหมอผู้ศึกษาดีแล้ว อยู่ในนครพันธุมดี เป็น
ผู้นำความสุขมาให้แก่มหาชนผู้มีทุกข์เดือดร้อน ในกาล
นั้น เราเห็นพระสมณะผู้มีศีล ผู้รุ่งเรืองใหญ่ปวยไซ้ มี
จิตเลื่อมใสมีใจโสมนัส ได้ถวายยาบำบัดไซ้ พระสมณะ
ผู้สำรวจอินทรีย์ เป็นอุปัฏฐากของพระวิปัสสีสัมมาสัม-
พุทธเจ้า นามว่าพระโสกะ หายจากโรคด้วยยานั้นแล
ในกัปที่ ๕๐ แต่ภัทรกัปนี้ ด้วยการที่เราได้ถวายยา เรา
ไม่รู้จักทุกคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายยา และในกัปที่ ๘
แต่ภัทรกัปนี้ เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่า
สัพโพสระ มีผลมาก สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ. เรา

เผาเกลือได้แล้ว... ฯลฯ... เรากระทำตามคำสั่งสอนของ

พระพุทธเจ้าแล้ว.

ก็ในที่นี้ ฟังทราบว่า พระสังคีติกาจารย์ได้ร้อยกรองคาถาเหล่านี้ไว้
ไว้ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เพราะพระเถระนี้เกิดขึ้นในรัชกาลของ
พระเจ้าพินทุสาร.

จบอรรถกถาเตกัจฉการีเถรคาถาที่ ๒

๓. มหานาคเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมหานาคเถระ

[๓๔๕] ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย ผู้
นั้นย่อมเสื่อมจากสังฆกรรม เหมือนปลาในน้ำน้อยฉะนั้น
ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้น
ย่อมไม่ออกงามในสังฆกรรม เหมือนพืชที่เนาในไร่นาฉะนั้น
ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้น
เป็นผู้ไกลจากพระนิพพานในศาสนาของพระผู้มีพระภาค-
เจ้า ผู้เป็นพระธรรมราชา ผู้ใดมีความเคารพในเพื่อน
สพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากสังฆกรรม
เหมือนปลาในน้ำมากฉะนั้น ผู้ใดมีความเคารพในเพื่อน
สพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมออกงามในสังฆกรรม
เหมือนพืชที่ตีในไร่นาฉะนั้น ผู้ใดมีความเคารพในเพื่อน
สพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมอยู่ใกล้พระนิพพานใน
ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระธรรมราชา.

จบมหานาคเถรคาถา

อรรถกถามหานาคเถรคาถาที่ ๓

คาถาของท่านพระมหานาคเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ยสุส สพรหม-
จารีสุ ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าอันมีในกาลก่อน ก่อสร้างกุศลอันเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพานในภพนั้นๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ได้บังเกิดในเรือนของตระกูลรู้เคยงสาแล้ว วันหนึ่ง ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้ากกุสันธะหยั่งลงยังป่าประทับนั่งอยู่ที่โคนไม้ต้นหนึ่ง ด้วยความสุขในฌาน จึงมีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลทับทิมแก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ นามว่า มชฺฐาเสฏฐะ ในเมืองสาเกต เขาได้มีชื่อว่า มหานาค มหานาคนั้นรู้เคยงสาแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในป่าอัญชนวัน ใกล้เมืองสาเกต ได้เห็นปาฏิหาริย์ของท่านพระควัมปติเถระ ได้ศรัทธา จึงบวชในสำนักของพระเถระนั้นแหละ ตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน จึงบรรลुพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า

พระกกุสันธะพระองค์นั้นผู้แกลวกกล้าใหญ่ ถึงฝั่งแห่ง
ธรรมทั้งปวง หลีกออกจากหมู่ ได้ไปยังระหว่างป่า เรา
ถือเอาเยื่อของพีชแล้วเอาเครือเถาร้อยไว้. สมัยนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าฌานอยู่ในระหว่างภูเข ครั้นเราได้
เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเทพของเทพ มีเลื่อมใส
ได้ถวายเยื่อของพีชแล้วพระวีรเจ้าผู้เป็นทักษิโณยบุคคล
ในกัปนี้แหละ เราได้ถวายเยื่อพีชใดในกาลนั้น ด้วยการ
คล้ายเยื่อพีชนั้น เราจึงไม่รู้จักทุกคตินี้ เป็นผลแห่งเยื่อ

พีช เราเผากิเลสได้แล้ว ... ฯลฯ... เราได้กระทำตาม

คำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว.

ก็พระเถระครั้นได้บรรลุพระอรหัตแล้ว จึงอยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่
วิมุตติ เห็นภิกษุณั้พคิยั้ไม่กระทำความเคารพในเพื่อนสพรหมจารีทั้ง
หลาย จึงกล่าวคาถา ๖ คาถานี้ เนื่องด้วยการให้โอวาทแก่ภิกษุณั้พคิยั้
นั้นว่า

ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนสพรหมจารี ผู้นั้นย่อม
เสื่อมจากพระสัทธรรม เหมือนปลาในน้ำน้อย ผู้ใดไม่มี
มีความเคารพในเพื่อนสพรหมจารี ผู้นั้นย่อมไม่องกวม
ในพระสัทธรรม เหมือนพีชที่เน่าในไร่นา ผู้ใดไม่มีความ
เคารพในเพื่อนสพรหมจารี ผู้นั้นย่อมอยู่ไกลจากพระ-
นิพพาน ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระ-
ธรรมราชา. ผู้ใดมีความเคารพในเพื่อนสพรหมจารี ผู้นั้น
ย่อมไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม เหมือนปลาในน้ำมาก
ฉะนั้น ผู้ใดมีความเคารพในเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย
ผู้นั้นย่อมองกวมในพระสัทธรรม เหมือนพีชดีในไร่นา
ฉะนั้น ผู้ใดมีความเคารพในเพื่อนสพรหมจารี ผู้นั้นย่อม
อยู่ใกล้พระนิพพาน ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นพระธรรมราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพรหมจารีสุ ความว่า ชื่อว่าเพื่อน
สพรหมจารี เพราะประพฤดิธรรมอันประเสริฐมีศีลเป็นต้นที่มีอยู่, ผู้ที่ถึง
ความเสมอกันด้วยศีลและทัญญู ชื่อว่า สหธรรมิก, ในเพื่อนสพรหมจารี
และสหธรรมิกเหล่านั้น.

บทว่า คารโว ได้แก่ ความเป็นผู้มีความเคารพ คือกระทำความเคารพอันมีคุณมีศีลเป็นต้นเป็นเหตุ.

บทว่า นุปลพฺภติ ได้แก่ ไม่มี คือไม่เป็นไป อธิบายว่า ไม่เข้าไปตั้งอยู่.

บทว่า นิพฺพานา ได้แก่จากการทำกิเลสให้ดับ คือจากความสิ้นกิเลส.

บทว่า ฌมฺมราชสฺส ได้แก่ พระศาสดา. จริงอยู่ พระศาสดาชื่อว่า พระธรรมราชา เพราะยังโลกพร้อมทั้งเทวโลก ให้ยินดีด้วยธรรมอันเป็นโลกียะ และโลกุตระ ตามสมควร.

ก็ด้วยคำว่า ในศาสนาของพระธรรมราชา นี้ ในคานานัน ชื่อว่า พระนิพพานย่อมมีในศาสนาของพระธรรมราชาเท่านั้น ไม่มีในศาสนาอื่น.

ในคานานัน ท่านแสดงว่า ผู้ใดเว้นความเคารพในเพื่อนสพรหมจารี ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ห่างไกลแม้จากศาสนาของพระธรรมราชา เหมือนอยู่ห่างไกลจากพระนิพพานจะนั้น.

บทว่า พโหฺวทเก ได้แก่ ในน้ำมาก.

บทว่า สนฺตฺติเก โหติ นิพฺพานํ ความว่า พระนิพพานย่อมมีอยู่ในสำนัก คือในที่ใกล้บุคคลนั้น คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ. ก็คาถาเหล่านี้แหละ เป็นคาถาพยากรณ์พระอรหันต์ผลของพระเถระ.

จบอรรถกถาหानาคเถรคาถาที่ ๓

๔. กุลลเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระกุลลเถระ

[๓๕๐] เราผู้ชื่อว่ากุลลสะ ไปที่ป่าช้าฝิบ ได้เห็นซากศพ
หญิงคนหนึ่ง เขาทิ้งไว้ในป่าช้า มีหมู่หนอนพอนักัดอยู่
ดูก่อนกุลลสะ ท่านจงดูร่างกายอันกระสับกระส่าย ไม่สะอาด
เป็นของเปื่อยเน่า มีของโสโครกไหลเข้าไปไหลออกอยู่
อันหมู่คนพาลพากันชื่นชมนัก. เราได้ถือเอาแวนธรรม
แล้ว ส่องดูร่างกายอันไร้ประโยชน์ทั้งภายในและภายนอก
นี่ ด้วยการบรรลุญาณทัสสนะ. สรีระเรานี้ฉันใด
ซากศพนั้นก็ฉันนั้น ซากศพนั้นฉันใด สรีระเรานี้ฉันนั้น
ร่างกายเบื้องต่ำฉันใด ร่างกายเบื้องบนก็ฉันนั้น ร่างกาย
เบื้องบนฉันใด ร่างกายเบื้องต่ำก็ฉันนั้น. กลางวันฉันใด
กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น เมื่อ
ก่อนฉันใด ภายหลังก็ฉันนั้น ภายหลังฉันใด เมื่อก่อน
ก็ฉันนั้น. ความยินดีด้วยดนตรีเครื่อง ๕ เช่นนั้น ย่อม
ไม่มีแก่เรา ผู้มีจิตแน่วแน่ พิจารณาเห็นธรรมแจ่มแจ้ง
โดยชอบ.

จบกุลลเถรคาถา

อรรถกถาสุตเถรคาถาที่ ๔

คาถาของท่านพระกุตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า กุโล สิวถิกิ ดังนี้
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าอันมีในกาลก่อน ได้ก่อสร้างบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้นๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลกุกุมพี ในนครสาวัตถี รู้เคยสาแล้ว ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้ศรัทธาจึงบวช และท่านเป็นผู้มีราคะกล้ามาแต่กำเนิด เพราะเป็นผู้มีราคะจริต ด้วยเหตุนี้ กิเลสทั้งหลายจึงครอบงำจิตของท่าน ตั้งอยู่เป็นเนืองนิตย์.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงทราบจิตจรियाของท่าน จึงทรงประทานอสุกกรรมฐานแล้วตรัสว่า คุณก่อนกุตเถระ เธอพึงเที่ยวจาริกไปในป่าช้าเนื่องๆ. ท่านจึงเข้าป่าช้าเห็นอสุกทั้งหลายนั้น ๆ มีศพพองขึ้นเป็นต้น จึงยังมนสิการถึงอสุกให้เกิดขึ้นในขณะนั้น แต่พอออกจากป่าช้าท่านนั้นก็ถูกกามราคะครอบงำเอา. พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้นของเธออีกวันหนึ่ง ในเวลาที่เธอไปที่ป่าช้า จึงทรงเนรมิตแสดงรูปหญิงวัยรุ่นคนหนึ่ง ผู้ตายยังไม่นาน มีผิวพรรณยังดีอยู่ พอเธอเห็นรูปหญิงนั้น ก็เกิดราคะขึ้นจับปล้น เหมือนเกิดราคะในสิ่งที่เป็นวิสภาคซึ่งมีชีวิตอยู่จะนั้น.

ลำดับนั้น เมื่อเธอกำลังเพ่งคือนั้นแล พระศาสดาจึงทรงแสดงรูปหญิงนั้นให้มีของไม่สะอาดไหลออกจากปากแผลทั้ง ๕ (ทวาร ๕) มีหมู่นอนคลาดล่า น่ากลัว มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด ปฏิกุศลยิ่ง, เธอเพ่งดูรูปนั้นอยู่ ได้มีจิตคลายกำหนดแล้ว. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงแผ่พระโอกาสแสงสว่างไป เมื่อจะยังสติให้เกิดแก่เธอ จึงตรัสว่า

ดูก่อนถูสละ เองจงดูร่างกายอันกระสับกระส่าย ไม่
สะอาด เปื่อยเน่า ไหลเข้าไหลออกอยู่ อันหมู่คนพาล
ชื่นชมกันยิ่งนัก.

พระเถระได้ฟังดังนั้น จึงพิจารณาสภาพของสรีระร่าง โดยชอบ
ทีเดียว กลับได้อุสกุสฏญญา ทำปฐมฌานให้บังเกิดในอุสกุสฏญญานั้น แล้ว
ทำปฐมฌานนั้นให้เป็นบาท เจริญวิปัสสนาบรรลุปุพพอรหัตแล้ว พิจารณา
การปฏิบัติของตน จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ด้วยอำนาจอุทานว่า

เราผู้ชื่อว่าถูสละ ไปป่าช้าผิดิบ ได้เห็นซากศพหญิง
คนหนึ่ง เขาทิ้งไว้ในป่าช้า มีหมู่หนอนพอนกัดอยู่.
ดูก่อนถูสละ ท่านจงดูร่างกายอันกระสับกระส่าย ไม่
สะอาด เป็นของเปื่อยเน่า มีของโสโครกไหลเข้าไหล
ออกอยู่ อันหมู่คนพาลชื่นชมกันยิ่งนัก. เราได้ถือเอา
แฉ่นธรรม ส่องดูร่างกายอันไร้ประโยชน์ทั้งภายในและ
ภายนอกนี้ ด้วยการบรรลุญาณทัสสนะ. สรีระของเรา
ฉันใด ซากศพนั้นก็ฉันนั้น ซากศพนั้นฉันใด สรีระของ
เรานี้ก็ฉันนั้น. ร่างกายเบื้องต่ำฉันใด ร่างกายเบื้องบน
ก็ฉันนั้น ร่างกายเบื้องบนฉันใด ร่างกายเบื้องต่ำฉันนั้น.
กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวัน
ก็ฉันนั้น เมื่อก่อนฉันใด ภายหลังก็ฉันนั้น ภายหลังฉันใด
เมื่อก่อนก็ฉันนั้น. ความยินดีด้วยดนตรีเครื่อง ๕ เช่นนั้น

ย่อมไม่มีแก่เราผู้มีจิตแน่วแน่ ผู้พิจารณาเห็นธรรมแจ่ม

แจ้งโดยชอบอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า กุสโล นี้ พระเถระกล่าวถึงเฉพาะ
คน ทำให้เป็นเหมือนคนอื่น.

บทว่า อาตุริ ได้แก่ ถูกความทุกข์นานัปการบีบคั้นอยู่เนื่องนิตย์.

บทว่า อสุจี ได้แก่ เว้นจากความสะอาด ก็น่าเกลียด เป็นของ
ปฏิกูล. บทว่า ปุติ แปลว่า มีกลิ่นเหม็น.

บทว่า ปสฺส ความว่า จงตรวจดูโดยสภาวะ.

ด้วยบทว่า กุสละ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระเถระในเวลา
ประทานโอวาท. แต่ในเวลาเปล่งอุทาน พระเถระพูดกะตนด้วยตนเอง.

บทว่า สมุสฺสยิ ได้แก่ สรีระ. บทว่า อุกฺขมฺรนต์ ได้แก่ มีของ
ไม่สะอาดไหลออกทางปากแผลเบื้องบน. บทว่า ปตฺขมฺรนต์ ได้แก่ และ
มีของไม่สะอาดไหลออกรอบ ๆ ปากแผลเบื้องล่าง.

บทว่า พาลานํ อภินนฺทิตฺ ความว่า อันหมู่คนพาลคือพวกอันธ-
ปูลุชน ยึดมั่นชื่นชมว่าเรา ว่าของเรา ด้วยความชื่นชม คือทิฏฐิและ
ตัณหาทั้งหลาย.

บทว่า ฆมฺมาทาส ได้แก่ แวนอันล้วนแล้วด้วยธรรม. เหมือน
อย่างว่า สัตว์ทั้งหลายเห็นคุณและโทษ ที่หน้าหรือกายของตน ด้วยแวน
ฉันท วิปัสสนาญาณอันเป็นเหตุให้พระโยคาวจรเห็นตามเป็นจริงซึ่งธรรม
คือความเศร้าหมอง และความฟ่องแผ้ว ในอรรถาภิธานนั้น ท่านเรียกว่า
ธรรมาทาส แวนธรรมในที่นี้. ทำวิปัสสนาญาณนั้นให้เกิดขึ้นในสันดาน

ของตน เพื่อบรรลุถึงญาณทัสสนะ คือดวงตาเห็นธรรม กล่าวคือมรรค-
ญาณ.

บทว่า **ปจฺจเวกฺขี อิมํ กายํ** ความว่า เราได้พิจารณาโดยเฉพาะ
คือเห็นด้วยญาณจักขุ ซึ่งภักขกายนี้ **ชื่อว่าไร้ประโยชน์** เพราะเว้นจาก
ความเที่ยงและแก่นสาร **ชื่อว่า ทั้งภายในและภายนอก** เพราะจำแนก
ออกเป็นสันดานตนและสันดานคนอื่น.

ก็เพื่อจะแสดงวิธีการที่เราพิจารณาเห็น จงกล่าวคำมีอาทิว่า **สรีระ
ของเรานี้นั้นใด** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถา อิทํ ตถา เอตํ** ความว่า อสุภ
กล่าวคือสรีระของเรา **แสดง** กิริยาอันเปรียบด้วยมายาต่าง ๆ ชนิด เพราะ
อายุ ใออ่อน และวิญญาณยังไม่ปราศจากไปฉนั้นใด สรีระที่ตายแล้วนี้ก็
ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ได้มีแล้วเพราะกรรมเหล่านั้นยังไม่ปราศจากไปในกาล
ก่อน. สรีระที่ตายแล้วในบัดนั้น ไม่แสดงกิริยาไร ๆ เพราะกรรม
เหล่านั้น (คือ อายุ ใออ่อน และวิญญาณ) ปราศจากไปฉนั้นใด แม้สรีระ
ของเรานี้ก็ฉนั้นนั่น จักพินาศไปเป็นแท้ เพราะกรรมเหล่านั้นปราศจากไป

เหมือนอย่างว่า บัดนี้ สรีระของเรา **ยังไม่ตาย** ยังไม่นอนใน
ป่าช้า คือยังไม่เข้าถึงภาวะของศพที่พองขึ้นเป็นต้นฉนั้นใด แม้สรีระที่ตาย
แล้วในบัดนี้ก็ฉนั้นนั่น ในกาลก่อนได้มีแล้ว. อนึ่ง สรีระที่ตายแล้วใน
บัดนี้ **นอน** อยู่ในป่าช้า เข้าถึงภาวะเป็นศพที่พองเป็นต้นฉนั้นใด
แม้สรีระของเรา **ก็จักเป็น** ฉนั้นนั่น.

อีกอย่างหนึ่ง สรีระของเรา **ไม่สะอาด** มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด
เป็นของปฏิกูล ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาฉนั้นใด แม้สรีระที่ตาย

แล้วนั้นก็ฉันนั้น. อีกอย่างหนึ่ง สรีระที่ตายแล้วนั้น มีสภาวะไม่สะอาด เป็นต้น และมีสภาวะไม่เที่ยงเป็นต้นฉันใด แม้สรีระของเรานี้ก็ฉันนั้น.

บทว่า ยถา อโธ ตถา อุทฺธ ความว่า กายนี้ เบื้องล่างคือเบื้องต่ำ จากสะดือลงไป ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด ปฏิกุศล ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตาฉันใด และในเบื้องบน คือเบื้องสูงจากสะดือขึ้นไป ก็มีสภาวะไม่สะอาดเป็นต้นฉันนั้น.

บทว่า ยถา อุทฺธ ตถา อโธ ความว่า อนึ่ง ในเบื้องบนจากสะดือขึ้นไป มีสภาวะไม่สะอาดเป็นต้นฉันใด ในเบื้องต่ำคือเบื้องล่างจากสะดือลงไปก็ฉันนั้น.

บทว่า ยถา ทิวา ตถา รตุตี ความว่า กายนี้ ในตอนกลางวัน มีของไม่สะอาดไหลออก โดยนัยเป็นว่า ขี้ตาไหลออกจากนัยน์ตาฉันใด แม้ในตอนกลางคืนก็ฉันนั้น.

บทว่า ยถา รตุตี ตถา ทิวา ความว่า อนึ่ง ในตอนกลางคืน กายนี้มีของไม่สะอาดไหลออกฉันใด แม้ในตอนกลางวันก็ฉันนั้น. โดยการจำแนกกาล กายนี้ไม่มีความแตกต่างกัน.

บทว่า ยถา ปุเร ตถา ปจฺจ ความว่า กายนี้ เมื่อก่อน คือในกาลก่อน ได้แก่ในเวลาเป็นเด็กหนุ่ม ก็เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด ปฏิกุศล ฉันใด ภายหลังคือในเวลาแก่ก็ฉันนั้น และภายหลังคือในเวลาแก่ มีสภาวะไม่สะอาดเป็นต้นฉันใด เมื่อก่อนคือในตอนเป็นเด็กหนุ่มก็ฉันนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ในข้อนี้พึงทราบอรรถอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนคือในอดีตกาล ได้แก่ในเวลายังมีวิญญูณ มีสภาวะไม่สะอาด เป็นต้น

และมีสภาวะไม่เที่ยงเป็นต้นฉันใด. ภายหลังคือในอนาคตกาล ได้แก่ใน
เวลาไม่มีวิญญูณก็ฉันนั้น.

บทว่า **ปญฺจจุกิเณ ตฺริเยน** ความว่า ความยินดีเช่นนั้น คือเห็น
ปานนั้น ได้แก่ความชอบใจในความสุข ย่อมไม่มีแก่อิสรชนผู้เพียบพร้อม
ด้วยความสุข ซึ่งเขาบำเรออยู่ด้วยดนตรีเครื่อง ๕ คือประกอบด้วยองค์ ๕
อย่างนี้ คือ อาตตะ กลองหุ้มหนังหน้าเดียว คือรามะนา, วิตตะ กลอง
หุ้มทั้งสองหน้า คือตะโพน. อาตตะวิตตะ หุ้มทั้งหมด คือบัณเฑาะว์,
สุสิระ ปี่, ฆนะ ฆิ่ง.

บทว่า **ยถา เอกกคฺคจิตฺตสฺส สมฺมา ชมฺมํ วิปฺสฺสโต** ความว่า
ความยินดีในกามย่อมไม่เข้าถึงแม้แต่เสี้ยวของความยินดีในธรรม แห่ง
พระโยคาวจรผู้กระทำสมณะและวิปัสสนาให้ยุคนั้นธรรม กระทำควบคู่กัน
ไป แล้วพิจารณาความเกิดและความดับแห่งชั้นทั้งหลาย ด้วยวิปัสสนา
อันดำเนินตามวิถี โดยภาวะที่อินทรีย์ทั้งหลายมีรสะ คือหน้าที่เดียวกัน.
สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ในกาลใด ๆ พระโยคีพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและ
ความเสื่อมไปแห่งชั้นทั้งหลาย ในกาลนั้น ๆ ย่อมได้
ความปิติและปราโมทย์ นั้นเป็นอมตะของท่านผู้รู้แจ้ง
ทั้งหลาย.

และคาถาเหล่านี้แหละเป็นคาถาพยากรณ์อรหัตผลของพระเถระ.

จบบรรณกถากุลลเถรคาถาที่ ๔

๕. มาลุงกยปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมาลุงกยปุตตเถระ

[๓๕๑] ตัณหาย่อมเจริญแก่สัตว์ผู้ประพฤติประมาท เหมือน
เถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่าฉะนั้น บุคคลผู้ตกอยู่ในอำนาจ
ของตัณหา ย่อมเร่ร้อนไปในภพน้อยภพใหญ่ เหมือน
วานรอยากได้ผลไม้ เร่ร้อนไปในป่าฉะนั้น ตัณหาอันชั่วช้า
ซ่านไปในโลก ครอบงำบุคคลใด ความโศกทั้งหลาย
ย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น เหมือนหย้าคมบางที่ถูกฝนตก
เขยแล้วฉะนั้น ส่วนผู้ใดครอบงำตัณหาอันชั่วช้านี้ ซึ่ง
ยากที่จะล่วงได้ในโลก ความโศกทั้งหลายย่อมตกไปจาก
บุคคลนั้น เหมือนหยาดน้ำตกไปจากใบบัวฉะนั้น เพราะ-
ฉะนั้น เราขอเตือนท่านทั้งหลาย ขอความเจริญจงมีแก่
ท่านทั้งหลายที่มาประชุมกันอยู่ในสมาคมนี้ทั้งหมด ท่าน
ทั้งหลายจงชุตราทแห่งตัณหา ดูบุคคลผู้มีความต้องการ
ด้วยแฝกชุตแฝกอยู่ฉะนั้น มารอย่าได้ระรานท่านทั้งหลาย
บ่อยๆ ดังกระแสน้ำพัดพาไม้้อฉะนั้น ท่านทั้งหลาย
จงทำตามพระพุทธพจน์ ขณะอย่าได้ล่วงท่านทั้งหลายไป
เสีย เพราะผู้มีขณะอันล่วงแล้ว ย่อมยึดยึดกันไปในนรก
เศร้าโศกอยู่ ความประมาทดูจตุลิตี ฐลิตีเกิดขึ้นเพราะความ

ประมาท ท่านทั้งหลายฟังถอนลูกศรอันเสียบอยู่ในหทัย
ของตน ด้วยความไม่ประมาทและด้วยวิชาเถิด.

จบมาลูงกยปุตตเถรคาถา

อรรถกถามาลูงกยปุตตเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระมาลูงกยปุตตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า มนุชสุต
ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญานิจการไว้ในพระพุทธรูป อันมีใน
ปางก่อนทั้งหลาย สังสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้บังเกิด
เป็นบุตรนักคู้เงิน ของพระเจ้าโกศลในกรุงสาวัตถี.

มารดาของเขาชื่อ มาลูงกยา. ด้วยอำนาจของนางมาลูงกยานั้น เขา
จึงปรากฏว่า มาลูงกยบุตร นั้นแล. เขาเติบโตขึ้นเพราะเป็นผู้มีอัธยาศัยใน
การสละออกจากกิเลส จึงละฆราวาสออกบวชเป็นปริพาชกท่องเที่ยวไป
ได้ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้ความศรัทธาในพระศาสนา จึง
บวชบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็ได้อภิญญา ๖. ท่านได้ไปยัง
ตระกูลญาติ เพื่ออนุเคราะห์ญาติ. ญาติทั้งหลายได้อังคาสท่านด้วยขาทนีย-
โภชนียาหารอันประณีต ประสงค์จะล่อด้วยทรัพย์ จึงเอากองทรัพย์กอง
ใหญ่วางไว้ข้างหน้า แล้วอ่อนวอนว่า ทรัพย์นี้เป็นของท่าน ท่านจงสีกมา
ครอบครองลูกเมีย การทำบุญทั้งหลายด้วยทรัพย์นี้เถิด. พระเถระเมื่อจะ

เปลี่ยนอักษาศักข์ของญาติเหล่านั้น จึงยื่นในอากาศแสดงธรรมด้วยคาถา ๖
คาถานี้ว่า

ตัณหาย่อมเจริญแก่สัตว์ผู้ประพฤติประมาท เหมือน
เถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่าฉะนั้น บุคคลผู้ตกอยู่ใน
อำนาจของตัณหา ย่อมเร่ร้อนไปในภพน้อยภพใหญ่
เหมือนวานรปรารถนาผลไม้ เร่ร้อนไปในป่าฉะนั้น ตัณหา
อันชั่วช้า ชำนไปในโลก ครอบงำบุคคลใด ความโศก
ทั้งหลายย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น เหมือนหญ้าคมบางที่ฝน
ตกเขยแล้วจะนั้น ส่วนผู้ใดครอบงำตัณหาอันชั่วช้านี้
ซึ่งยากที่จะล่วงไปได้ในโลก ความโศกทั้งหลายย่อมตก
ไปจากบุคคลนั้น เหมือนหยาดน้ำตกไปจากใบบัวฉะนั้น
เพราะฉะนั้น เราขอเตือนท่านทั้งหลาย ขอความเจริญ
จงมีแก่ท่านทั้งหลาย ผู้มาประชุมกันอยู่ในสมาคมนี้
ทั้งหมด ท่านทั้งหลายจงขุดรากตัณหา ดุจบุคคลผู้มี
ความต้องการแฝกขุดแฝกฉะนั้น มารอย่าได้ระรานท่าน
ทั้งหลายบ่อยๆ ดังกระแสน้ำพัดพาไม้้อฉะนั้น ท่าน
ทั้งหลายจงทำตามพระพุทธพจน์ ขณะอย่าได้ล่วงท่าน
ทั้งหลายไปเสีย เพราะผู้มีขณะอันล่วงเลยไปแล้ว ย่อม
ยึดเยียดกันในนรกเสว้าโศกอยู่ ความประมาทดุจธุลี
ธุลีเกิดขึ้นเพราะความประมาท ท่านทั้งหลายพึงถอน

อุกสรอันเสียบอยู่ในหทัยของคน ด้วยความไม่ประมาท

และด้วยวิชาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนุชฺสฺส ได้แก่ สัตว์.

บทว่า ปมตฺตจากริโน ได้แก่ผู้ประพุดติประมาท ด้วยความประมาท อันมีการปล่อยสติเป็นลักษณะ. ฌาน วิปัสสนา มรรคและผลทั้งหลายย่อม ไม่เจริญ.

เหมือนอย่างว่า เถาย่านทรายรวบมัดรัดคลุมต้นไม้ ย่อมเจริญเพื่อความพินาศแห่งต้นไม้ นั่นฉันใด ตัณหาอันอาศัยทวาร ๖ เกิดขึ้นบ่อยๆ ในอารมณ์ มีรูปเป็นต้น ย่อมเจริญแก่สัตว์นั้นฉันนั้น ตัณหาเมื่อเจริญอยู่แล ย่อมทำบุคคลผู้เป็นไปในอำนาจให้ตกลงในอบาย เหมือนเถาย่านทรายคลุมต้นไม้ อันเป็นที่อาศัยของคน ให้โคนลงฉะนั้น.

บทว่า โส ปลวติ ความว่า บุคคลผู้เป็นไปในอำนาจตัณหา นั้น ย่อมเร่ร่อน คือเล่นไปในภพน้อยภพใหญ่ไป ๆ มา ๆ. ถามว่า เหมือนอะไร ? ตอบว่า เหมือนวานรอยากได้ผลไม้เร่ร่อนไปในป่าฉะนั้น. อธิบายว่า วานรผู้อยากได้ผลของต้นไม้ เล่นไปในป่า จับกิ่งหนึ่งของต้นไม้ ปล่อยกิ่งนั้น แล้วจับกิ่งอื่น แล้วก็ปล่อยกิ่งนั้นจับกิ่งอื่น (อีกต่อ ๆ ไป) เพราะเหตุนี้ จึงยอมไม่ถึงภาวะที่จะพึงพูดได้ว่า มันไม่ได้กิ่งไม้จึงนั่งจับเจ้า ดังนี้ฉันใด บุคคลผู้เป็นไปในอำนาจตัณหาก็จันนั้นเหมือนกัน เล่นไปในภพน้อยภพใหญ่ จึงไม่ถึงความเป็นผู้ที่พึงกล่าววว่า เขาไม่ได้อารมณ์ จึงถึงความไม่เกิดตัณหา.

บทว่า ยํ โยควา บุคคลใด. ตัณหาอันเป็นไปในทวาร ๖ นั้น ถึงความนับว่า **ขมฺมิ** เพราะความเป็นของลามก ถึงความนับว่า **วิสตฺติกา**

เพราะมีอาหารเป็นพิษ เพราะมีดอกเป็นพิษ เพราะมีผลเป็นพิษ เพราะมีการบริโภคนั้นเป็นพิษ และเพราะสายคือช่องในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ย่อมครอบงำบุคคลนั้น. อธิบายว่า แผลกและหญ้าคมบางที่ฝนตกเซย เมื่อฝนตกบ่อยๆย่อมเจริญในป่าฉันทไค ความโศกทั้งหลายอันมีวิภูฏะเป็นมูลย่อมเจริญคือถึงความเจริญนั้นนั้น.

บทว่า โย เจต ๗เป๗ ทูรจฺจยิ ความว่า ส่วนบุคคลใด ย่อมอดกลั้นคือครอบงำตัณหา ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้วอย่างนี้ ที่ชื่อว่าล่วงได้ยาก เพราะเป็นธรรมชาติที่จะพึงทำได้ยากเพื่อจะล่วง คือเพื่อจะละความโศกมีวิภูฏะเป็นมูล ย่อมตกไปจากบุคคลนั้น อธิบายว่า ย่อมไม่ตั้งอยู่เหมือนหยาดน้ำที่ตกลงในใบบัว คือใบปทุม ย่อมไม่ตั้งอยู่ฉะนั้น.

บทว่า ตํ โว วทามิ ความว่า เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวกะท่านทั้งหลาย.

บทว่า ภทฺทํ โว ความว่า ความเจริญงมีแก่พวกท่าน คือพวกท่านอย่าได้ถึงความพินาศ คือความฉิบหาย เหมือนคนผู้นุวรรตน์ตามตัณหา.

บทว่า ยาวนฺเนตฺตฺถ สมากตา ความว่า มีประมาณเท่าที่มาประชุมกันอยู่ในที่นี้. หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า พระเถระพูดอย่างไร ? เฉลยว่า พระเถระพูดว่า ท่านทั้งหลายจงขุดรากของตัณหา คือท่านทั้งหลายจงขุด คือถอนรากก็คือเหตุของตัณหาอันเป็นไปในทวาร ๖ นี้ ได้แก่ ฌัญแห่งกิเลสมีวิชาเป็นต้น ด้วยจอบคืออหัตมรรคญาณ. ถามว่า เหมือนอะไร ? ตอบว่า เหมือนคนต้องการแผลกขุดแผลกฉะนั้น อธิบายว่า ท่าน

ทั้งหลายจงขุดรากของตัณหานั้น เหมือนบุรุษผู้ต้องการแฝกเอาจอบใหญ่ ขุดหญ้า ชื่ออุสึระ แฝก อันมีอีกชื่อว่า พีระณะ ฉะนั้น.

บทว่า มาโว นพฺว โสโตว มารโ ภณฺชิ ปุณฺปุณฺนิ ความว่า
กิเลสมาร มัจจุมาร และเทวปุตตมาร อย่างระรานพวกท่านบ่อยๆ เหมือน
กระแสน้ำไหลมาด้วยกำลังแรง ระรานไม้้อที่เกิดอยู่ริมฝั่งแม่น้ำฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงกระทำตามพระพุทธรพจน์ คือ จง
กระทำตามพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ซึ่งตรัสไว้โดยนัยมีอาทิ
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเพ่ง (พินิจ) อย่าเป็นผู้ประมาท คือ
จงยังข้อปฏิบัติให้ถึงพร้อมตามที่ทรงพร่ำสอน.

บทว่า ขโณ โว มา อุปฺจฺจกา ความว่า จจริงอยู่ บุคคลใดไม่
กระทำตามพระพุทธรพจน์ ขณะแม้ทั้งหมดนี้ คือ ขณะที่พระพุทธรเจ้าเสด็จ
อุบัติขึ้น ๑ ขณะที่ได้เกิดขึ้นในปฏิรูปเทศ ๑ ขณะที่ได้สัมมาทิฎฐิ ๑
ขณะที่มีอวัยวะทั้ง ๖ ไม่บกพร่อง ๑ ย่อมล่วงเลยบุคคลนั้น ขณะอันนั้น
อย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย.

บทว่า ขณฺติตฺตา ความว่า ก็บุคคลใดล่วงเลยขณะนั้นไปเสีย หรือ
ว่าขณะอันนั้นล่วงเลยบุคคลใดไปเสีย บุคคลเหล่านั้นก็จะยึดเหยียดกันอยู่ใน
นรก คือบังเกิดในนรกนั้นเศร้าโศกอยู่สิ้นกาลนาน.

บทว่า ปมาโท รโห ความว่า ความประมาทมีลักษณะปล่อยสติใน
อารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ชื่อว่า ดุจธุติ เพราะมีสภาพเศร้าหมอง และ
เพราะเจือปนด้วยธุติมีธุติคือราคะเป็นต้น.

บทว่า ปมาทานุปฺติโต รโห ความว่า ก็ชื่อว่าธุติอย่างใดอย่างหนึ่ง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓ - หน้าที่ 181

ราคะเป็นต้น มีฐลิตั้งหมคนั้นตกไปตามความประมาท ก็เกิดขึ้นด้วย
อำนาจความประมาทนั้นแหละ.

บทว่า อปุปรมาเทน ได้แก่ ด้วยความไม่ประมาท คือด้วยการปฏิบัติ
โดยไม่ประมาท.

บทว่า วิชฺชขาย ได้แก่ ด้วยวิชาอันสัมปยุตด้วยอหัตมรรค.

บทว่า อพฺพเห สลฺลมตฺตโน ความว่า ฟังตั้งขึ้น คือฟังถอนลูกศร
มีราคะเป็นต้น ที่อาศัยหทัยของตนออกเสีย.

จบอรรถกถามาลุงกยปุตตเถรคาถาที่ ๕

๖. สัปทาสเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของสัปทาสเถระ

[๓๕๒] นับตั้งแต่เราบวชมาแล้วได้ ๒๕ ปี ยังไม่เคยได้รับความสงบใจ แม้ชั่วเวลาลัดนิ้วมือเลย เราไม่ได้เอ้อถ้อยคาควจิต ถูกกามราคะครอบงำแล้ว ประคองแขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญออกไปจากที่อยู่ด้วยคิดว่า จักนำศีลธรรมมา ชีวิตของเราจะมีประโยชน์อะไรเล่า ก็คนอย่างเราจะลาสิกขาเสียอย่างไรได้ ควรตายเสียเถิดคราวนี้ เราได้ฉวยเอามิดโกนขึ้นไปนอนบนเตียง มิดโกนเล่มนั้นเรานำเข้าไปจ่อไว้แล้ว สามารถจะตัดเส้นเอ็นให้ขาดได้ ขณะนั้นโยนิโสมนสิการก็เกิดขึ้นแก่เรา โทษปรากฏแก่เรา ความเบื่อหน่ายในสังขารก็เกิดขึ้นแก่เรา เพราะความเบื่อหน่ายในสังขารนั้น จิตของเราหลุดพ้นแล้ว ขอท่านจงดูความที่ธรรมเป็นธรรมชาติเถิด วิชา ๓ เราได้บรรลุแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว.

จบสัปทาสเถรคาถา

อรรถกถาสัปทาสเถรคาถาที่ ๖

คาถาของท่านพระสัปทาสเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ปณฺณวีสติ ดังนี้. เรื่องนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน
ทั้งหลาย ได้ก่อสร้างกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน ไว้ในภพนั้น ๆ
ในพุทธูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นบุตรบุโรหิตของพระเจ้าสุทโธทนะใน
นครกบิลพัสดุ์ เขาได้มีชื่อว่า สัปททาส. เขาเจริญวัยได้รับความศรัทธาใน
คราวสมาคมพระญาติของพระศาสดา จึงบวช เพราะกิเลสครองงำ จึง
ไม่ได้เจโตสมาธิ ประพฤติพรหมจรรย์ เกิดสลดใจ ภายหลังจึงนำศีลตรา
มา เจริญโยนิโสมนสิการก็ได้บรรลุพระอรหัต เมื่อจะพยากรณ์อรหัตผล
จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

นับตั้งแต่เราบวชมาแล้วได้ ๒๕ ปี ยังไม่เคยได้รับ
ความสงบใจ แม้ชั่วเวลาตัดนิ้วมือเลย เราไม่ได้
เอกัคคตาคจิต ถูกกามราคะครอบงำ ประคองแขนทั้งสอง
ร้องไห้คร่ำครวญออกไปจากที่อยู่ด้วยคิดว่า จักนำศีลตรา
มา ชีวิตของเราจะมีประโยชน์อะไรเล่า ก็คนอย่างเรา
จะลาสิกขาเสียอย่างไรได้ ควรตายเสียเถิดคราวนี้ เรา
ได้ฉวยเอามิดโกนขึ้นไปนอนบนเตียง มิดโกนเล่มนั้น
เรานำเข้าไปจ่อไว้แล้ว สามารถจะตัดเส้นเอ็นให้ขาดได้
ขณะนั้น โยนิโสมนสิการเกิดขึ้นแก่เรา โทษปรากฏแก่เรา
ความเบื่อหน่ายในสังขารก็เกิดขึ้นแก่เรา เพราะความ
เบื่อหน่ายในสังขารนั้น จิตของเราหลุดพ้นแล้ว ขอท่าน
จงดูความที่ธรรมเป็นธรรมดีเถิด วิชชา ๓ เราได้บรรลุแล้ว
คำสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺณวิสฺทิวสุตฺตานิ ยโต ปพฺพชิตो อหํ** ความว่า จำเดิมแต่ที่เราบวชนั้น เป็นเวลา ๒๕ ปี.

บทว่า **อจฺจฺราสฺสฺมาตฺมตฺตฺมปิ เจโตสฺนฺติ มนฺชณฺคิ** ความว่า เรานั้นประพฤติพรหมจรรย์มาตลอดกาลเท่านี้ ยังไม่ได้ความสงบใจ ความตั้งมั่นแห่งจิต ชั่วขณะแม้มาตราว่าลัดนิ้วมือเดียว คือแม่สักว่าลัดนิ้วมือ.

ก็พระเถระไม่ได้เอ่อก็คตกตาคิดด้วยประการอย่างนี้ จึงกล่าวเหตุในข้อนั้นว่า **ธฺกฺกามราคะครอบงำ ดังนี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภฺภูฏิตฺโต** แปลว่า บิบบั่น อธิบายว่า ครอบงำ.

บทว่า **พาหา ปฺลฺกฺยฺห กฺนฺทฺนฺโต** ความว่า แหงนหน้าประคองแขนทั้งสองข้างคร่ำครวญว่า ในกาลที่เราบวชในพระศาสนาอันเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์แล้ว ไม่สามารถจะถอนตนขึ้นจากเปือกตมคือกิเลสได้นี้เป็นไปไม่สมควรอย่างยิ่งในพระศาสนา.

บทว่า **วิหฺรา อฺปนฺนิกฺขมฺมิ** แปลว่า ออกไปภายนอกจากวิหารที่อยู่. เพื่อแสดงอุบายอันเป็นเหตุให้ออกไป ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เราจักนำ ศัสตรา**มา.

วา ศัพฺทํในบทว่า **สฺตฺถํ** วา **อาหฺริสฺสุตฺตํ** ในคานานั้น เป็นวิกัป-ปัตถะ (คำแสดงความหมายให้เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง) ด้วย วา ศัพฺทํ นั้น ท่านสงเคราะห์ชนิดของความ มีอาทิว่า โดดจากต้นไม้หรือผูกคอตาย.

บทว่า **สิกฺขํ** ได้แก่ อธิศีลสิกขา.

บทว่า **ปฺจฺจกฺขํ** แปลว่า บอกคืบ คือละเอียด. บาลีว่า **ปฺจฺจกฺขา** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ด้วยการบอกคืบสิกขา.

บพว่า กาลิ แปลว่า ตาย. อธิบายว่า เชื่อว่าคนเช่นเราจะพึงตาย ด้วยกายรบอกคีนสิกขาได้อ่างไรเล่า. จริงอยู่ การรบอกคีนสิกขา เชื่อว่า การตายในอริยวินัย.

สมจริงดั่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อที่ ภิกษุรบอกคีนสิกขาเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลวนั้น เป็นมรณะความตาย. ก็ในบาลีว่า สิกขุ ปจจุจขาย มีวาจาประกอบความว่า เชื่อว่า คนเช่นเรา พึงรบอกคีนสิกขาแล้วกระทำกาละได้อ่างไรเล่า แต่จะเป็นผู้เพียบพร้อม ด้วยสิกขาการทำกาละ เพราะฉะนั้น เราจักนำศัสตรามา เราจะประโยชน์ ะไรด้วยความเป็นอยู่.

บพว่า ตทาหิ ได้แก่ ในคราวที่เราเบื้อหน้ายชีวิต เพราะไม่สามารถ บำเพ็ญสมณธรรมได้ เพราะถูกกิเลสครอบงำ.

บพว่า ขุริ ได้แก่ มิดโกนที่ลับแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ศัสตรา ประคุมิดโกน.

บพว่า มญจมุหิ อุปาวิสี ความว่า เพราะกลัวผู้อื่นห้าม เราจึง เข้าห้องแล้วนั่งบนเตียง.

บพว่า ปรินิโต ได้แก่ นำเข้าไปใกล้แล้ว อธิบายว่า พาดไว้ที่คอ. ด้วยบพว่า ฐมนิ นี้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่าเส้นเอ็นที่คอ เชื่อว่า กัณฐฐมนิ ได้แก่ ลำคอ ดั่งนี้ก็มี.

บพว่า เจตตุ แปลว่า เพื่อตัด.

บพว่า ตโต เม มนสิกาโร โยนิโส อุทปชชถ ความว่า เราคิดว่า จักตายในคราวใด จึงเอามัดจ่อเพื่อตัดคอกคือเส้นเอ็น ต่อจากนั้น เมื่อเรา พิจารณาเห็นว่า ศีลของเราบริสุทธิ์ ปีติจึงเกิดขึ้นเพราะได้เห็นศีลบริสุทธิ์

ไม่ขาด ไม่ทะลุ, ภายของตณผู้มีใจประกอบด้วยปีติก็สงบ เพราะจิตของ
คนมีกายสงบ ซึ่งเสวยสุขอันปราศจากอามิส เป็นจิตตั้งมั่น โยนิโส-
มนสิการ จึงเกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ตโต ความว่า ภายหลังจากเขามีจิตจ่อที่คอ
เมื่อเกิดบาดแผล จึงเกิดโยนิโสมนสิการอันข่มเวทนาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
วิปัสสนา, บัดนี้ เพื่อจะแสดงการเกิดแห่งญาณ อันเป็นเครื่องพิจารณา
มรรคและผลที่ยิ่งกว่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า โทษปรากฏแก่เรา ดังนี้.
คำนั้นมีเนื้อความดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

จบอรรถกถาสัปทาสเถรคาถาที่ ๖

๗. กาทิยานเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระกาทิยานเถระ

[๓๕๓] จงลุกขึ้นนั่งเถิดกาทิยานะ อย่ามัวนอนหลับอยู่เลย
จงตื่นขึ้นเถิด อย่าให้มัจจุราชผู้เป็นพวกพ้องของตนประ-
มาทชนะท่านผู้เกียจคร้านด้วยอุบายอันโง่งมเลย กำลังคลื่น
แห่งมหาสมุทร ย่อมครอบงำบุรุษผู้ไม่อาจข้ามมหาสมุทร
นั้นได้ แม้นั้นใด ชาติและชราย่อมครอบงำท่านผู้ถูก
ความเกียจคร้านครอบงำแล้ว ฉะนั้นนั้น ขอท่านจงทำเกาะ
คืออรหัตผลแก่ตนเถิด เพราะที่พึงอย่างอื่นในโลกนี้และ
โลกหน้า ย่อมไม่มีแก่ท่าน ก็พระศาสดาได้ทรงบอกทาง
นี้ อันล่องพ้นจากเครื่องข้องและจากภัยคือชาติและชรา
แก่ท่านแล้ว ท่านอย่าเป็นผู้ประมาทตลอดยามตื่นและ
ยามหลับ จงพยายามทำความเพียรให้มันเถิด ท่านจง
ปลดปล่อยเครื่องผูกทั้งหลายอันเป็นของเดิมเสีย จะใช้
สอยผ้าสังฆาฏิและโกนศีรษะด้วยมิดโกน ฉันทอาหารที่ขอ
เขามาได้ จงอย่าเห็นแก่การเล่นสนุกสนาน อย่าเห็นแก่
นอน จงหมั่นเพ่งดูธรรมเถิดกาทิยานะ จงเจริญฌาน จง
ชนะกิเลสเถิดกาทิยานะ ท่านจงเฉลียวฉลาดในทางอัน
ปลดปล่อยจากโยคะ จงบรรลุถึงความบริสุทธิ์อันยอด-
เยี่ยม จงดับเพลิงกิเลส ตั้งบุคคลดับไฟด้วยน้ำฉะนั้น
ประทีปที่ส่องแสง ถ้ามีแสงน้อยย่อมดับไปด้วยลม หรือ

เหมือนเถาวัลย์เลื้อยกลมขจัดฉันใด ดูก่อนท่านผู้มีโคตร
เสมอกับพระอินทร์ ท่านก็ฉันนั้น จงเป็นผู้ไม่ถือมั่น กำจัด
มารเสียเถิด ก็เมื่อท่านกำจัดมารได้อย่างนี้แล้ว เป็นผู้
ปราศจากความกำหนัดพอใจในเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้มี
ความเย็น รอคอยเวลานิพพานของตน ในอรรถภาพนี้
ทีเดียว.

จบกาดิยานเถรคาถา

อรรถกถากาดิยานเถรคาถาที่ ๗

คาถาของท่านพระกาดิยานเถระ มีคำเริ่มต้น ว่า อฎฺฐเจหิ ดังนี้.
เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญานุการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน
ทั้งหลาย ก่อสร้างบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้นๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิด
เป็นบุตรของพราหมณ์โกสีย์โคตรตระกูลหนึ่ง ในนครสาวัตถี แต่เนื่อง
ด้วยโคตรฝ่ายมารดา จึงได้นามว่า กาดิยานะ พอเจริญวัยได้เป็นสหาย
คฤหัสถ์ของพระสามัญญกานีเถระ ได้เห็นพระเถระจึงบวชกระทำสมณ-
ธรรมอยู่ ในตอนกลางคืน ขึ้นสู่จंगกรมด้วยหวังจักบรรเทาความง่วงที่
ครอบงำ. ท่านเดินจंगกรมอยู่ถูกความหลับครอบงำ โงนเงนล้มลงไป
นอนที่พื้นราบ ณ ที่จंगกรมนั้นนั่นเอง พระศาสดาทรงเห็นความเป็นไป
นั้นของเธอ จึงเสด็จไป ณ ที่นั้นด้วยพระองค์เอง ประทับยืนใน
อากาศ ได้ประทานสัญญาว่า กาดิยานะ ท่านได้เห็นพระศาสดาจึงลุก

ขึ้นถวายบังคม เกิดความสลดใจจึงได้ยืนอยู่. ลำดับนั้น พระศาสดาเมื่อ

จะทรงแสดงธรรมแก่ท่าน จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ความว่า

จงลุกขึ้นนั่งเถิด กาคิยานะ อย่ามัวนอนหลับอยู่เลย
จงตื่นขึ้นเถิด อย่าให้มัจจุราชผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของคนประ-
มาทชนะท่านผู้เกียจคร้านด้วยอุบายโกงเลย. กำลังคลื่น
แห่งมหาสมุทร ย่อมครอบงำบุรุษผู้ไม่อาจข้ามมหาสมุทร
นั้นได้ฉันใด ชาติและชราย่อมครอบงำท่านผู้ถูกความ
เกียจคร้านครอบงำแล้วฉันนั้น ขอท่านจงทำเกาะคืออรหัต-
ผลแก่ตนเถิด เพราะที่พึงอย่างอื่นในโลกนี้และโลกหน้า
ย่อมไม่มีแก่ท่าน ก็พระศาสดาได้ทรงบอกทางนี้อันล่วง
พ้นจากเครื่องข้อง และจากภัยคือชาติและชราแก่ท่าน
แล้ว ท่านอย่าเป็นผู้ประมาททั้งยามตื่นและยามหลับ จง
พยายามกระทำความเพียรให้มันเถิด ท่านจงปลดเปลื้อง
เครื่องผูกทั้งหลายอันเป็นของเดิมเสีย จงใช้สอยผ้า
สังฆาฏิ โคนศีรษะด้วยมิดโคน และฉันอาหารที่ขอมมาได้
จงอย่าเห็นแก่การเล่นสนุกสนาน อย่าเห็นแก่การนอน
จงหมั่นเพ่งธรรมเถิดกาคิยานะ จงเจริญฌาน จงชนะ
กิเลสเถิด กาคิยานะ ท่านจงเฉลียวฉลาดในทางอัน
ปลอดโปร่งจากโยคะ จงบรรลุถึงความบริสุทธิ์อันยอด
เยี่ยม จงดับเพลิงกิเลส ดับบุคคลดับไฟด้วยน้ำฉะนั้น
ประทีปที่ส่องแสง ถ้ามีแสงน้อย ย่อมดับไปด้วยลม หรือ

ดูดังเถาวัลย์เล็กถูกลมขจัดได้ ฉันทใด ดูก่อนท่านผู้มี
โคตรเสมอด้วยพระอินทร์ ท่านก็ฉันทนั้น จงเป็นผู้ไม่ถือมั่น
กำจัดมารเสียเถิด ก็เมื่อท่านกำจัดมารได้อย่างนี้แล้ว เป็น
ผู้ปราศจากความกำหนัดในเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้มีความ
เย็น รอคอยเวลานิพพานของตนในอัทธานี้ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกฺกุเหติ ความว่า ท่านเมื่อลุกขึ้นจาก
การเข้าถึงความหลับ ชื่อว่า จงกระทำความเพียร คือความหมั่น. เพราะ
ธรรมดาว่าการนอน เป็นไปในฝักฝ่ายของความเกียจคร้าน เพราะฉะนั้น
ท่านอย่านอน.

บทว่า นิสีท ความว่า จงนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้
เฉพาะหน้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระเถระนั้น โดยชื่อว่า กาคิยานะ.

บทว่า มา นิทฺทาพหุโล อหุ ความว่า อย่าเป็นผู้มากด้วยความ
หลับ คือถูกความหลับครอบงำ.

บทว่า ชาครสุสุ แปลว่า จงตื่น คือจงเป็นผู้ประกอบความเพียร
ในความเป็นผู้ตื่นอยู่.

บทว่า มา ตํ อลลํ ความว่า มัจจุราชผู้เป็นพวกพ้องของคน
ประมาท จงอย่าชนะ คือจงอย่าครอบงำ อย่าท่วมทับท่านผู้เกียจคร้าน
ไม่ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ ด้วยชราและโรค เหมือนนายพราน
อย่าชนะเนื้อและนกด้วยกลไกง คือด้วยฟ้าทับเหวฉะนั้น.

บทว่า เสยฺยถาปี ตัคเคเน เสยฺยถา อปี แปลว่า แม่ฉันทใด.

บทว่า มหาสมุทฺทเวโค ได้แก่ กำลังคลื่นแห่งมหาสมุทร.

บทว่า เอิ เป็นต้น ความว่า กำลังคลื่นแห่งมหาสมุทร ตั้งขึ้น
ซ้อน ๆ กัน ย่อมครอบงำบุรุษนั้นผู้ไม่สามารถว่าข้ามมหาสมุทรนั้นไปได้
ฉันใด ชาติและชราที่ฉันนั้น ย่อมครอบงำ คือย่อมย่ำยีท่านผู้ถูกความ
เกียจคร้านครอบงำ.

บทว่า โส กโรหิ ความว่า คู่ก่อนกาตียานะ ท่านจงกระทำเกาะ
ที่ดี กล่าวคือพระอรหันต์ผลที่โอะมะทั้ง ๔ ท่วมทับไม่ได้แก่ตน คือจงให้
เกิดขึ้นในสันดานของตน.

ศัพท์ว่า หิ ในบทว่า น หิ ตาณํ ทว วิชฺชเตว อญฺญํ เป็นนิบาต
ใช้ในอรรถว่า เหตุ อธิบายว่า เพราะเหตุที่ ชื่อว่าที่พึงของท่านอื่นจาก
พระอรหันต์ผลนั้น ย่อมไม่ได้ในโลกนี้หรือโลกหน้า ฉะนั้น ท่านจงกระทำ
เกาะที่ดีคือพระอรหันต์ผลนั้น.

บทว่า สตฺถา หิ วิเชติ มกฺคเมตํ ความว่า พระศาสดาทรงครอบงำ
เทวบุตรตมารเป็นต้นแล้วตรัสบอก คือทำอริยมรรคที่เป็นตัวเหตุแห่งเกาะ
ที่ดีนั้น อันล่วงพ้นจากกิเลสเครื่องข้อง ๕ ประการ และจากภัยมีชาติ
เป็นต้น ซึ่งพวกอัญญเดียรถีย์จำนวนมากไม่อาจให้สำเร็จต้องพ่ายแพ้
ให้สำเร็จแก่ท่าน. เพราะเหตุที่ของที่มีอยู่ของพระศาสดา สวากควรครอบ
ครอง ไม่ควรละทิ้ง เพราะฉะนั้น เพื่อจะครอบครองของที่เป็นของ
พระศาสดานั้น ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทตลอดราตรีก่อนและราตรีหลัง คือ
ตลอดยามต้นและยามหลัง คือจงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ หมั่นประกอบ
ความเพียรและการเจริญภาวนาให้มั่นคงไว้.

บทว่า ปุริมานิ ปมฺลฺลจ พนฺธฺนานิ ความว่า ท่านจงปล่อย คือละ
เครื่องผูกของຄฤหัสถ์ ได้แก่ เครื่องผูกคือกามคุณที่มีอยู่ในกาลก่อน คือ

ที่ผูกพันไว้ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ อธิบายว่า จงอย่าอาศัยในเครื่องผูกคือ
กามคุณนั้น.

บทว่า **สงฺฆาฏฐุรฺมฺมฺกฺกฺกฺชโภชิ** ได้แก่ เป็นผู้ครองผ้าสังฆาฏฐิ มี
ศิระโกลนที่เอาเม็ดโกนปลงผม บริโภคอาหารที่ได้ด้วยการขอ คำแม่ทั้ง
๓ นี้เป็นคำกล่าวเหตุแห่งการปลดเปลื้องเครื่องผูกที่มีอยู่ในกาลก่อน และ
แห่งการไม่ประกอบตามความยินดีในการเล่นและการนอนหลับ. ประกอบ
ความว่า เพราะเหตุที่ท่านห่มผ้าสังฆาฏฐิ ศิระโกลน มีอาหารที่ได้ด้วย
การขอเขาเลี้ยงชีพ เพราะฉะนั้น การประกอบกามสุข และการประกอบ
ความยินดีในการเล่นและการนอนหลับ จึงไม่ควรแก่ท่าน ด้วยเหตุนี้
ท่านจงปล่อยวางเครื่องผูกที่มีในกาลก่อนเสีย อย่าเห็นแก่การเล่นและการ
นอนหลับ.

บทว่า **ณาย** ได้แก่ จงฟัง คือจงหมั่นประกอบอารมณ์นิชฌาน
ฟังอารมณ์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงว่า ก็เธอเมื่อจะประกอบตามฉานนั้น
จงประกอบตามลักษณะนิชฌาน อันเป็นเหตุให้ชนะกิเลสอย่างสิ้นเชิง ซึ่งมี
การเข้าไปฟังลักษณะเป็นอารมณ์ จึงตรัสว่า **เธอจงฟัง จงชนะ.**

บทว่า **โยคฺกฺเขมฺปเลสุ โกวโทสิ** ความว่า เธอจงเป็นผู้ฉลาด คือ
เฉลียวฉลาดในโพธิปักขิยธรรม อันเป็นทางแห่งพระนิพพานซึ่งปลอด
โปร่งจากโยคะทั้ง ๔ ก็เพราะฉะนั้น เธอเมื่อบำเพ็ญภาวนาจักบรรลุถึง
ความบริสุทธิ์อันยอดเยี่ยม คือปราศจากสิ่งที่เหนือกว่า ได้แก่พระนิพพาน
และพระอรหันต์แล้วพระนิพพาน.

บทว่า วารินาวโชติ ความว่า จักดับกิเลสด้วยการตกลงแห่งฝน คืออริยมรรค เหมือนกองไฟดับด้วยการตกลงแห่งน้ำฝนมากมายฉะนั้น.

บทว่า ปชุโชตกรो ได้แก่ประทีปอันกระทำความสว่างโชติช่วง.

บทว่า ปริตุตโรโส แปลว่า มีเปลวน้อย.

บทว่า วินมยุเต แปลว่า ย่อมดับไป คือปราศจากไป.

บทว่า ลตาว แปลว่า เหมือนเรือเถา. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า :-
ประทีปที่แสงน้อย คือมีรัศมีน้อย โคนขาดแคลนปัจจัยมิได้เป็นต้น หรือ
เรือเถาอันเล็ก ๆ ถูกลมขจัด คือทำลายเสีย ฉันทใด คุณก่อนท่านผู้ชื่อว่า
มีโคตรเสมอกับพระอินทร์ เพราะเป็นโกสิยโคตร แม้เธอก็ฉันทนั้น ชื่อว่า
ผู้ไม่ถ่อมมั่น เพราะไม่ตกอยู่ในอำนาจของมารนั้น และเพราะไม่ถ่อมมั่น จง
ขจัดคือจงทำลายมารเสียเถิด ก็เธอนั้นเมื่อกำจัดได้อย่างนี้ เป็นผู้ปราศจาก
ฉันทราคะในเวทนาทั้งปวง ชื่อว่าเป็นผู้มีความเย็น คือดับร้อนแล้ว
เพราะไม่มีความเร้าร้อนคือความกระวนกระวาย เพราะกิเลสทั้งปวงใน
อัตภาพนี้ที่เดียว จงหวังได้คือจรรอคอยเวลาปรินิพพานของตน. พระ-
ศาสดาตรัสเทศนาให้ถึงอนุปาติเสสนิพพานด้วยประการอย่างนี้ ในเวลา
จบเทศนา พระเถระเจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหัตแล้ว.

ก็ครั้งบรรลุพระอรหัตแล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ตามนิยามที่
พระศาสดาทรงแสดงแล้วนั้นแล และคาถาเหล่านี้ล้วนแต่เป็นการพยากรณ์
พระอรหัตผลของพระเถระ.

จบอรรถกถาคาติยานเถรคาถาที่ ๗

๘. มิคชาลเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมิคชาลเถระ

[๓๕๔] ธรรมอันก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง เป็นธรรมยังวิภูษะ
ให้พินาศหมดสิ้น เป็นเครื่องนำออกไปจากสงสาร เป็น
เครื่องข้ามพ้นสงสาร ทำรากตัณหาให้เหี่ยวแห้ง อันพระ-
พุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้มีพระจักขุ ทรง
แสดงดีแล้ว ทำลายกรรมกิเลสเครื่องก่อภพก่อชาติ อันมี
รากเป็นพิษแล้ว ทำให้เราถึงความดับสนิท ธรรมอันเป็น
เครื่องกำจัดกรรมให้สิ้นสุด อันพระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว
เพื่อทำลายรากเหง้าแห่งอวิชชา ญาณเพียงดั่งแก้ววิเชียร
ตกไป ในเมื่อกำหนดถือวิญญูณทั้งหลายปรากฏขึ้น
ธรรมเครื่องประกาศเวทนา ปลดเปลื้องอุปาทาน เป็น
เครื่องพิจารณาเห็นภพดูจุฬุมถ่านเพลิงด้วยญาณ มีรส
มาก ลึกซึ้ง เป็นธรรมห้ามความแก่ความตาย อริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นทางสงบสุข ปลอดโปร่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ธรรมอันเป็นเครื่อง
เห็นแสงสว่างตามความเป็นจริง ถึงความปลอดโปร่งเป็น
อันมาก สงบระงับ เจริญในที่สุด พระพุทธเจ้าผู้มี-
พระจักขุ ทรงแสดงดีแล้ว เพราะทรงรู้กรรมว่าเป็นกรรม

ทรงรู้จักวิบากโดยความเป็นวิบากแห่งกรรมอันอาศัยกันและกันเกิดขึ้น.

จบมिक्षาเลรคาถา

อรรถกถามिक्षาเลรคาถาที่ ๘

คาถาของท่านพระมิिक्षาเลระ มีคำเริ่มต้นว่า สุเทสิโต ดังนี้.
เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้อำพาเพญญูญูญูการไว้ในพระพุทธรเจ้าแต่ปางก่อนทั้งหลาย สัมบูรณ์อยู่ในภพนั้น ในพุทธรูปบาทกาลนี้บังเกิดเป็นบุตรของนางวิสาขา มหาอุบาสิกา ในนครสาวัตถี ได้มีนามว่า มิिक्षาเล.

มิिक्षาเลนั้นไปวิหาร เพราะได้ฟังกรรมเนื่อง ๆ จึงเกิดศรัทธาถวายแล้วเจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัต เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

กรรมอันล่วงพ้นจากสังโยชน์ทั้งปวง เป็นกรรมยัง
วิญญูให้พินาศหมดสิ้น เป็นเครื่องนำออกจากสงสาร
เป็นเครื่องข้ามพ้นสงสาร ทำรากตัณหาให้เหี่ยวแห้ง อัน
พระพุทธรเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้มีพระจักขุ
ทรงแสดงดีแล้ว ทำลายกรรมและกิเลสเครื่องก่อภพ
ก่อชาติอันมีรากเป็นพิษ ทำให้เราถึงความดับสนิท กรรม
อันเป็นเครื่องกำจัดกรรมให้สิ้นสุด อันพระพุทธรเจ้าทรง

แสดงแล้ว เพื่อทำลายรากเหง้าแห่งอวิชา ญาณเพียง
ดั่งแก้ววิเชียรตกไป ในเมื่อกำหนดถือเอาวิญญาณทั้งหลาย
ปรากฏขึ้น ธรรมเครื่องประกาศเวทนา ปลดเปลื้อง
อุปาทาน เป็นเครื่องพิจารณาเห็นภพเป็นดุจหลุมถ่านเพลิง
ด้วยญาณ มีรสมาก ลึกซึ้ง เป็นธรรมห้ามความแก่ความ
ตาย อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นทางสงบทุกข์
ปลดปล่อย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว. ธรรม
อันเป็นเครื่องเห็นแสงสว่างตามความเป็นจริง ถึงความ
ปลดปล่อยมาก สงบระงับ เจริญในที่สุด อันพระพุทฺธ-
เจ้าผู้มีพระจักขุทรงแสดงไว้ดีแล้ว เพราะทรงทราบกรรม
ว่าเป็นกรรม และทรงทราบวิบากโดยความเป็นวิบากแห่ง
ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุเทสิโต แปลว่า ทรงแสดงดีแล้ว
อธิบายว่า ทรงแสดงโดยการประกาศตามเป็นจริงถึงประโยชน์ปัจจุบัน
ประโยชน์ในสัมปรายภพ และประโยชน์อย่างยิ่ง อันสมควรแก่อริยาศัย
แห่งเวไนยสัตว์.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สุเทสิโต ได้แก่ ทรงแสดงไว้โดยชอบ
อธิบายว่า ทรงภายิต คือตรัสไว้ดีแล้ว โดยการประกาศทุกขสังและ
นิโรธสัง และเหตุของสังจะทั้งสองนั้น โดยไม่ผิดแผกกัน.

บทว่า จกขุมตา ได้แก่ทรงมีพระจักขุด้วยจักขุ ๕ ประการนี้ คือ
มังสจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ พุทธจักขุ และสมันตจักขุ.

บทว่า พุทุเชน ได้แก่ พระสัพพัญญูพุทฺธเจ้า.

บทว่า **อาทิจพนฺธนา** ได้แก่ ผู้เป็นอาทิตยโคตร. จริงอยู่ วงศ์กษัตริย์ในโลกมี ๒ วงศ์ คือ อาทิตยวงศ์ ๑. โสมวงศ์ ๑. ใน ๒ วงศ์นี้ ฟังทราบว่าเป็นวงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช เป็นอาทิตยวงศ์ เจ้าสาทยะทั้งหลายเชื่อว่าอาทิตยโคตร เพราะมีสัญชาติมาจากวงศ์ของพระเจ้าโอกกากรานั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า อันชาวโลกเรียกกันว่า อาทิจพนฺธ เฝ้าพนฺธพระอาทิตย.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า **อาทิจพนฺธ** เพราะเป็น เฝ้าพนฺธแห่งพระอาทิตย ดังนี้ก็มี, เนื้อความนี้ ได้กล่าวไว้แล้วในหนังสือหลังนั้นแล.

ธรรมชื่อว่าเป็นไปล่วงสังโยชน์ทั้งปวง เพราะก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งมวล มีกามราคะสังโยชน์เป็นต้น ชื่อว่าทำวัฏฏะทั้งปวงให้พินาศ เพราะทำให้พินาศ คือกำจัดกิเลส วัฏฏกรรม วัฏฏและวิปากวัฏฏนั้นนั้นแหละ ชื่อว่านำออกจากทุกข์ เพราะนำออกไปจากการระหกระเหินไปในสังสาร ชื่อว่าเป็นเครื่องข้ามพ้น เพราะอรธว่า ข้ามพ้นจากโอฆะใหญ่คือสังสาร ชื่อว่าทำรากเหง้าของตัณหาให้เหี่ยวแห้ง เพราะทำรากเหง้าแห่งตัณหาทั้งปวง มีกามตัณหาเป็นต้น อันได้แก่อวิชชาและอโยนิโสมนสิการ ให้เหี่ยวแห้งคือให้เหือดแห้ง. ตัด คือตัดอย่างเด็ดขาดซึ่งกรรมหรือกิเลส อันชื่อว่าเป็นเครื่องต่อภพต่อชาติ เพราะเป็นสถานที่อุบัติขึ้นแห่งความพินาศของเหล่าสัตว์ ชื่อว่ามีรากเหง้าเป็นพิษ เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์อันเป็นพิษ โดยกำจัดการรู้แจ้งเวทนาแม้ทั้ง ๓ ให้ถึงความดับ คือพระนิพพาน.

รากเหง้าของอวิชชา ได้แก่ อโยนิโสมนสิการและอสาვეทั้งหลาย.

จริงอยู่ ท่านกล่าวว่า เพราะอาสวะเกิด อวิชชาจึงเกิด ดังนี้ เพื่อทำลาย
คือเพื่อต้องการทำลายรากเหง้าของอวิชชานั้น ด้วยญาณอันเปรียบเพชร.

อีกอย่างหนึ่ง เชื่อมความว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อ
ทำลายภวัจกรอันชื่อว่า มีอวิชชาเป็นรากเหง้า เพราะมีอวิชชาเป็นมูลราก
โดยพระดำรัสว่า สังขารทั้งหลายเกิดมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นต้นนั้น
ด้วยเพชรคือมรรคญาณ.

บทว่า กมฺมยฺนฺตวิฆฺณวโน ได้แก่ เป็นเครื่องกำจัดยนต์คืออรรถภาพ
ซึ่งสืบต่อด้วยกรรม.

ในบทว่า วิญฺญาณํ ปริศฺคฺเข นี้ พึงเชื่อมคำที่เหลือว่า เมื่อการ
ยึดถือวิญญาณปรากฏขึ้นตามกรรมของตนในกามภพเป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อ
ถือปฏิสนธิในภพนั้นๆ แม้วิญญาณที่อาศัยภพนั้นๆ ก็ย่อมเป็นอันถือเอา
เหมือนกัน.

บทว่า ญาณวชิรฺนิปาตโน ได้แก่ ทำเพชรคือญาณให้ตกลง (ให้
สำเร็จ) คือทำเพชรคือญาณให้สำเร็จแล้วทำลายวิญญาณเหล่านั้น. จริงอยู่
โลกุตรธรรมเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นทำลายวิญญาณอันควรแก่การเกิด
ในภพที่ ๓. เป็นต้นเท่านั้น.

บทว่า เวทนํ วิญฺญาปโน ความว่า ประกาศเวทนา ๓ มีสุข-
เวทนาเป็นต้น ตามความเป็นจริง ด้วยอำนาจเป็นทุกข์ เป็นดังลูกศร
และความไม่เที่ยง ตามลำดับ.

บทว่า อูปาทานปฺปโมจโน ความว่า ปลดเปลื้องจิตสันดานจาก
อุปาทานทั้ง ๔ มีกามุปาทานเป็นต้น.

บทว่า ภว อังคารกาลสูว ญาณน อนุปสุตโน ความว่า แสดงภพ
ทั้ง ๕ อย่าง มีกามภพเป็นต้น โดยประจักษ์เนื่องๆด้วยมรรคญาณ ให้
เป็นคุณหลุมถ่านเพลิงลี้กชั่วบุรุษ โดยถูกไฟ ๑๑ กองติดโชนแล้ว.

ชื่อว่า มีรสมาก เพราะอรรถว่า กระทำความไม่เบื่อโดยความเป็น
ธรรมละเอียดและประณีต อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มีรสคือกิจมาก เพราะ
เป็นธรรมมีกิจมากด้วยปริญาภิกิจเป็นต้น และเพราะเป็นธรรมมีสมบัติ
มากด้วยสามัญผลเป็นต้น ชื่อว่าเป็นธรรมลึกซึ้งมาก เพราะเป็นธรรมที่
หยั่งได้ยากด้วยสัมภาระที่ไม่ได้ก่อสร้างไว้ และเพราะเป็นที่พึงอันไม่ควร
จะได้ เป็นธรรมห้ามความแก่และความตาย คือเป็นธรรมปฏิเสชชราและ
มัจจุ โดยห้ามเกิดเฉพาะในภพต่อไป. บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงธรรม
อันประกอบด้วยคุณวิเศษตามที่กล่าวแล้วโดยสรุป จึงกล่าววว่า ประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ เพื่อจะประกาศเข้าถึงคุณอันนิคหน้อยของธรรม
นั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เป็นทางสงบทุกข์ ปลอดภัย.

คำนั้นมีเนื้อความว่า ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะอรรถว่าบริสุทธิ์
ชื่อว่า ประกอบด้วยองค์ ๘ เพราะเป็นที่ประชุมธรรม ๘ ประการมีสัมมา-
ทิฎฐิเป็นต้น. ชื่อว่า มรรค เพราะอรรถว่าแสวงหาพระนิพพาน ชื่อว่า
เป็นทางสงบทุกข์ เพราะอรรถว่าสงบระงับวิภูทุกข์ทั้งสิ้น ชื่อว่า ปลอดภัย
เพราะปลอดภัย. เพราะรู้กรรมว่าเป็นกรรม และรู้วิบากโดยความ
เป็นวิบากแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น โดยไม่คลาดเคลื่อน เหมือนใน
ลัทธิภายนอกจากพระศาสนานี้ ปรากฏว่ากรรมและวิบากของกรรมปรากฏ
ว่าคลาดเคลื่อน เพราะผู้ที่ไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศ คือเพราะ
เหตุที่รู้ด้วยญาณอันเป็นส่วนเบื้องต้น จึงเป็นเครื่องเห็นแสงสว่างตามที่

เป็นจริง คือเป็นเครื่องเห็นแสงสว่าง คือ โลกุตระญาณอันทำความรู้เห็นนั้น เพราะกำจัดการยึดถือด้วยสัสสตทิวฏฐิและอุจเฉททิวฏฐิเสียได้. ชื่อว่าถึงความปลอดโปร่งเป็นอันมาก เพราะถึงและยังสัตว์ทั้งหลายให้ถึงพระนิพพาน อันชื่อว่าปลอดโปร่งมาก เพราะใคร ๆ ไม่ประทุษร้ายใคร ๆ ทั้งในกาลไหน ๆ.

มีวาจาประกอบความว่า ธรรมชื่อว่า สงบระงับ เพราะสงบระงับ ความกระวนกระวาย และความเร่าร้อนอันเกิดจากกิเลสทั้งปวง ชื่อว่า เจริญในที่สุด เพราะให้ถึงเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ และอนุปาติเสศ-นิพพานธาตุ อันพระพุทธรเจ้าผู้มีจักขุทรงแสดงไว้แล้ว.

พระเถระเมื่อได้สรรเสริญอริยธรรมโดยนัยต่างๆ ด้วยประการอย่างนี้ จึงได้ประกาศความที่ตนได้บรรลุธรรมนั้น โดยอ้างถึงพระอรหัตผล.

จบอรรถกถามิคชาลเถรคาถาที่ ๘

๕. เชนตปุโรหิตปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระเชนตปุโรหิตปุตตเถระ

[๓๕๕] เราเป็นผู้เฒ่าด้วยความเฒ่าเพราะชาติสกุล ด้วยโภคะ
และอิสริยยศ ด้วยทรวดทรง ผิวพรรณและรูปร่าง และ
เป็นผู้เฒ่าแล้วด้วยความเฒ่าอย่างอื่น เราจึงไม่สำคัญ
ใคร ๆ ว่าเสมอตน และยิ่งกว่าตน เราเป็นผู้มีกุศลอัน
อติมานะกำจัดแล้ว เป็นคนโง่เขลา มีใจกระด้าง ถือตัว
มีมานะจัด ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่กราบไหว้ใคร แม้เป็นมารดา
หรือบิดา แม้พี่ชายหรือพี่สาว และแม้สมณพราหมณ์
เหล่าอื่นที่โลกสมมติว่าเป็นครูบาอาจารย์ เราเห็นพระ-
พุทธเจ้าผู้เป็นนายของโลก ผู้เลิศประเสริฐสุดกว่าสารทิ
ทั้งหลาย ผู้รุ่งเรืองดุจพระอาทิตย์ อันหมู่ภิกษุสงฆ์ห้อม
ล้อมแล้ว จึงละทิ้งมานะและความมัวเมา มีใจผ่องใส
ถวายบังคมพระองค์ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย ด้วยเศียร-
เกล้า การถือตัวว่าดีกว่าเขา ว่าเลวกว่าเขา และว่าเสมอ
เขา เราละแล้ว ถอนขึ้นแล้วด้วยดี การถือตัวว่าเป็นเรา
เป็นเขา เราตัดขาดแล้ว การถือตัวต่างๆ ทั้งหมด เรา
กำจัดแล้ว.

จบเชนตปุโรหิตปุตตเถรคาถา

๑. อรรถกถาเป็นปุโรหิตปุตตเชนตเถรคาถา.

อรรถกถาปุโรหิตปุตตเชนตเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระเชนตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ชาติมทน มตุโศหิ**
ดังนี้. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร .

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธรเจ้าปางก่อน
ทั้งหลาย สั่งสมบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิด
เป็นบุตรของปุโรหิตของพระเจ้าโกศล ในนครสาวัตถี. ท่านมีนามว่า
เชนตะ. พอท่านเจริญวัยก็มัวเมาด้วยความเมาเพราะชาติและเมาในโภคะ
ความเป็นใหญ่ และรูป ดูหมิ่นคนอื่น ไม่ทำความยำเกรงแม้แก่ท่านผู้ตั้ง
อยู่ในฐานะที่ควรเคารพ มีมานะจัดเที่ยวไป. วันหนึ่ง นายเชนตะนั้นได้
เห็นพระศาสดา อันบริษัทหมู่ใหญ่ห้อมล้อมกำลังแสดงธรรมอยู่ เมื่อจะ
เข้าไปเฝ้า จึงทำความคิดให้เกิดขึ้นว่า ถ้าพระสมณโคดมนี้จักตรัสทักเรา
ก่อน แม้เราก็จักทักทายด้วย ถ้าไม่ตรัสทักเราก็จักไม่ทัก ดังนี้แล้วจึงเข้า
ไปเฝ้ายืนอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสทักก่อน แม้ตนเองก็ไม่ทักทาย
เพราะถือตัว แสดงอาการจะเดินไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสกะเขา
ด้วยพระคาถาว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ใครในโลกนี้มีมานะ ไม่ดีเลย ผู้ใด

มาด้วยประโยชน์ใด ผู้นั้นพึงเพิ่มพูนประโยชน์นั้น.

เขาคิดว่า พระสมณโคดมรู้จิตใจของเรา มีความเลื่อมใสยิ่ง จึงชบ
ศิระลงที่พระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า การทำอาการเคารพ
ยำเกรงอย่างยิ่ง แล้วทูลถามว่า

พราหมณ์ไม่ควรทำมานะในใคร ควรมีความเคารพ

ในใคร พึงยำเกรงใคร บูชาใครด้วยดีแล้ว จึงเป็นการดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงตอบปัญหาของเขา จึงทรงแสดง

ธรรมว่า

ไม่ควรทำมานะในมารดา บิดา พี่ชาย และในอาจารย์
เป็นที่ ๔ พึงมีความเคารพในบุคคลเหล่านั้น พึงยำเกรง
บุคคลเหล่านั้น บุษาบุคคลเหล่านั้น ด้วยดีแล้วจึงเป็น
การดี บุคคลพึงทำลายมานะเสีย ไม่ควรมีความกระด้าง
ในพระอรหันต์ผู้เย็นสนิท ผู้ทำกิจเสร็จแล้ว หาอาสวะ
มิได้ พึงนอบน้อมท่านเหล่านั้นผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า.

เขาได้เป็นพระโศคานันด้วยเทศนานั้น บวชแล้วบำเพ็ญวิปัสสนา
จึงได้บรรลुพระอรหันต์ เมื่อจะพยากรณ์พระอรหันต์ผลโดยมุ่งระบुข้อปฏิบัติ
ของตน จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

เราเป็นผู้มาด้วยความเมาเพราะชาติสกุล ด้วยโภคะ
และอิสริยยศ ด้วยทรวดทรง ผิวพรรณและรูปร่าง และ
เป็นผู้มาด้วยความเมาอย่างอื่น เราจึงไม่สำคัญใคร ๆ
ว่าเสมอตบและยิ่งกว่าตน เราเป็นผู้มีกุศลอันอดินานะ
กำจัดแล้ว เป็นคนโง่เขลา มีใจกระด้าง ถือตัว มีมานะ
จัด ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่กราบไหว้ใคร แม้เป็นมารดาหรือ
บิดา แม้พี่ชายหรือพี่สาว และแม้สมณพราหมณ์เหล่าอื่น
ที่โลกสมมติว่าเป็นครูบาอาจารย์ เราเห็นพระพุทธเจ้าผู้
เป็นนายกของโลก ผู้เลิศประเสริฐสูงสุดกว่าสารัตถ์ทั้งหลาย

ผู้รุ่งเรืองดูพระอาทิตย์ อันหมุกมิขลุสงฆ์หอมล้อมแล้ว
จึงละทิ้งมานะและความมัวเมา มีใจผ่องใส ถวายบังคม
พระองค์ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย ด้วยเศียรเกล้า การ
ถือตัวว่าดีกว่าเขา ว่าเร็วกว่าเขา และว่าเสมอเขา เราละ
แล้ว ถอนขึ้นแล้วด้วยดี การถือตัวว่าเป็นเราเป็นเขา เรา
ตัดขาดแล้ว การถือตัวต่างๆ ทั้งหมด เรากำจัดได้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาติทเมณ มตุโตหิ** มีวาจาประกอบ
ความว่า เราบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง จึงมาด้วยความถือ
ตระกูลว่า ไม่มีคนอื่นผู้เกิดดีแล้วจากบิดามารดาทั้งสองฝ่ายเช่นกับเรา จึง
ได้ถือตัวจัดเที่ยวไป.

บทว่า **โภคอิสริเยน จ** ประกอบความว่า เราได้เป็นผู้มาด้วย
ทรัพย์สมบัติ และด้วยความเป็นใหญ่ คือด้วยความมาอันเกิดขึ้น เพราะ
อาศัยโภคสมบัติ และอิสริยสมบัติอันเป็นเหตุเที่ยวไป.

บทว่า **สณฺฐานวณฺณรูปเณ** ความว่า ทรวดทรง ได้แก่ ความ
สมบูรณ์ด้วยส่วนสูงและส่วนใหญ่. วรรณะ ได้แก่ ความสมบูรณ์ด้วยผิว
พรรณ มีผิวขาวและผิวคล้ำเป็นต้น, รูป ได้แก่ ความงามแห่งอวัยวะน้อย
ใหญ่. แม้ในบทว่า **สณฺฐานวณฺณรูปเณ** นี้ ก็พึงทราบวาจาประกอบ
ความโดยนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **มทมตุโต** ได้แก่ ผู้มาด้วยความมาแม้อื่นจากประการที่
กล่าวแล้ว.

บทว่า **นาตุตโน สมกํ กญฺจิ** ความว่า เราจึงไม่สำคัญ คือไม่รับรู้
ใครๆว่าเสมอ คือเช่นกับตน ได้แก่เสมอด้วยชาติเป็นต้น หรือว่ายิ่ง

กว่าตน อธิบายว่า แม่คนผู้สมอกับตนเราก็งงไม่สำคัญ (ว่าจะมี) คนที่
ยิ่งกว่านั้น เราจะสำคัญ (ว่าจะมี) มาแต่ไหน.

บทว่า **อติมานหโต พาลो** ความว่า เราเป็นคนพาล เพราะความ
เป็นคนพาลนั้น จึงเป็นผู้ถูกอติมานะกำจัดการบำเพ็ญกุศลเสีย เพราะเหตุ
นั้นนั่นแหละ เราจึงมีใจกระด้าง ถือตัว คือเป็นผู้กระด้างจัด ได้แก่
เกิดเป็นผู้กระด้าง โดยไม่ถ่อมตน เป็นคนถือตัวโดยไม่ทำการนอบน้อม
แม่แก่ครูทั้งหลายด้วยความห้าวคือ.

เพื่อจะทำเนื้อความที่กล่าวแล้วนั้นแลให้ปรากฏชัดขึ้น จึงกล่าวคำว่า
มาตริ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺเณ** ได้แก่ พี่ชาย เป็นต้น และ
สมณพราหมณ์.

บทว่า **ครุสมฺมุเต** ได้แก่ ที่สมมติกันว่า ครู คือผู้ตั้งอยู่ในฐานะ
ครู.

บทว่า **อนาทโร** แปลว่า เว้นจากความเอื้อเฟื้อ.

บทว่า **ทิสฺวา วินายกํ อคฺคิ** มีวาจาประกอบความว่า เราเป็นผู้มี
มานะจัดอย่างนี้เที่ยวไป ได้เห็นพระศาสดาผู้ชื่อว่า ผู้แนะนำโดยวิเศษ
เพราะแนะนำเหล่าเวไนยสัตว์ด้วยทฤษฎัมมิกประโยชน์ สัมปรายิกัตถ-
ประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์ และเพราะภาวะเป็นผู้นำโดยความเป็น
พระสยัมภู ชื่อว่าผู้เลิศเพราะความเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก พร้อมทั้ง
เทวโลกด้วยคุณมีศีล เป็นต้น ชื่อว่าผู้สูงสุดคือสูงสุดยิ่งแห่งสารถิ เพราะ
ฝึกบรูษที่ควรฝึกได้โดยเด็ดขาด ผู้รุ่งเรืองคือสว่างไสวด้วยแสงสว่างด้วย
พระรัศมีด้านละวา เป็นต้น **คฺจฺพระอาทิตฺยํ** ผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์ อันหมู่

ภิกษุแวดล้อมกำลังแสดงธรรมอยู่ ถูกพุทธานุภาพคุกคาม จึงละคือทิ้ง
มานะที่เกิดขึ้นว่า เราเท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ คนอื่นเลว และความเมา
มีเมาในโภคะเป็นต้น มีใจเลื่อมใส จึงอภิวาทด้วยเศียรเกล้า. ถามว่า
กัณยาชณะนี้เป็นผู้มีมานะจัด อย่างไรจึงละมานะด้วยเหตุสักว่าได้เห็นพระ-
ศาสดา ? ตอบว่า ข้อนั้นไม่พึงเห็นอย่างนั้น. เขาไม่ได้ละมานะด้วยสักว่า
เห็นพระศาสดา แต่ละมานะได้ด้วยเทศนา มีอาทิว่า คู่ก่อนพราหมณ์
มานะไม่ดีเลย ดังนี้ ซึ่งท่านหมายกล่าวว่า เราละมานะและความมัวเมา
มีใจเลื่อมใส จึงอภิวาทด้วยเศียรเกล้า.

ก็ในบทว่า วิปฺปสนฺเนน เจตฺตานี พึงเห็นว่าใช้ตติยาวิภัตติใน
อรรถว่า อิตถัมภุตะ แปลว่า มี.

บางอาจารย์กล่าวว่า มานะที่เกิดขึ้นว่า เราเท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ
สุด ดังนี้ เป็นอติมานะ สำคัญตัวว่ายิ่งกว่าเขา มานะของคนผู้ตั้งคนอื่น
ไว้โดยความเป็นคนเลวว่า ส่วนคนอื่นเป็นคนเลว ดังนี้เป็นโอมานะ
สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา. อนึ่ง มานะว่าดีกว่าเขา ที่เกิดแก่บุคคลผู้ล่วงเลย
คนอื่น แล้วตั้งตนว่าประเสริฐกว่าเขา เราเป็นผู้ประเสริฐกว่า ดังนี้ เป็น
อติมานะ. มานะว่าเลวกว่าเขาที่เกิดขึ้นว่า เราเป็นคนเลวกว่าเขา ดังนี้
เป็นโอมานะ.

บทว่า ปหีนา สฺสุมฺหตา ความว่า เป็นผู้ละด้วยมรรคเบื้องต้น
ขึ้นได้เด็ดขาดด้วยอรรถมรรค.

บทว่า อสุมิมาโน ได้แก่ มานะที่เกิดด้วยอำนาจการยึดถือว่า
"เรา" ในขั้นที่ว่า "เราเป็นนั่น."

บทว่า **สพฺเพ** ความว่า มิใช่โอติมานะ โอมานะ และอัสมิมานะ
อย่างเดียวกันนั้น โดยที่แท้ประเภทของมานะ คือส่วนแห่งมานะทั้งหมด
มีประเภทมานะ ๕ มีมานะว่าประเสริฐกว่าเขา แห่งคนผู้ประเสริฐกว่าเขา
และมานะหลายประเภท โดยประเภทอื่นๆ เรากำจัดแล้ว คือถอนได้
เด็ดขาดแล้วด้วยอรหัตมรรค.

จบอรรถกถาปุโรหิตปุตตเชนตเถรคาถาที่ ๕

๑๐. สุมนเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสุมนเถระ

[๓๕๖] เมื่อครั้งเราบวชใหม่ มีอายุได้ ๗ ปีโดยกำเนิด ได้
ชนะพระยานาคผู้มีมหิทธิฤทธิ์ด้วยฤทธิ์ ได้ตักน้ำจาก
สระใหญ่ ชื่อว่าโหนดาค มาถวายพระอุปัชฌาย์ ลำดับนั้น
พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นเราแล้วตรัสว่า ดูก่อน
สาริบุตร เธอจงดูกุมารผู้ถือหม้อน้ำมานี้ มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว
ในภายใน ตามเถรนี้มีวัตรอันน่าเลื่อมใส มีอิริยาบถ
งดงาม เป็นศิษย์ของพระอนุรุทธะ แกล้วกล้าด้วยฤทธิ์
เป็นผู้อันพระอนุรุทธะ ผู้เป็นบุรุษอาชาไนยฝึกให้รู้ได้
รวดเร็ว ผู้อันพระอนุรุทธะผู้เป็นคนดี ฝึกให้ดีแล้ว เป็น
ผู้อันพระอนุรุทธะผู้ทำกิจเสร็จแล้ว แนะนำแล้ว ให้ศึกษา
แล้ว สุมนตามเถรนั้น ได้บรรลุสันติธรรมอันยอดเยี่ยม
ทำให้แจ้งซึ่งธรรมอันไม่กำเริบ ประารถนาอยู่ว่า ใคร ๆ
อย่าพึงรู้จักเรา.

จบสุมนเถรคาถา

อรรถกถาสุมนเถรคาถาที่ ๑๐

คาถาของท่านพระสุมนเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ยทา นโว ปพฺพชิตฺโต.
เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธรเจ้าแต่ปางก่อน
ทั้งหลาย สังสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระนามว่าสิจี บังเกิดในตระกูลของนายมาลาการ รู้เพียงสาแล้ว วันหนึ่ง
ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าสิจี มีใจเลื่อมใสได้บูชาด้วยดอกมะลิ.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ในพุทธปรมาภพกาลนี้ ได้ถือปฏิสนธิในเรือนของอุบาสกคนหนึ่ง และ
อุบาสกผู้นั้นได้เป็นอุปัฏฐากของท่านพระอนุรุทธเถระ ก็ในกาลก่อนแต่
นั้น พวกเด็กของเขาพอเกิดก็ตายไป ด้วยเหตุนี้ เขาจึงเกิดความคิด
ขึ้นว่า บัดนี้ ถ้าเราจักได้บุตรชายคนเดียว จักให้บวชในสำนักของ
พระผู้เป็นเจ้าอนุรุทธเถระ.

ก็เด็กในครรภ์นั้น พอล่วงไปได้ ๑๐ เดือนก็เกิด เป็นเด็กไม่ป่วยไข้
เจริญเติบโตมาโดยลำดับ มีอายุได้ ๗ ขวบ บิดาให้เขาบวชในสำนักของ
พระเถระ ครั้นบวชแล้วแต่นั้น เพราะเป็นผู้มีญาณแก่กล้าท่านจึงบำเพ็ญ
วิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักเป็นผู้มีภิกษุญา ๖ เมื่อจะบำรุงพระเถระ
คิดว่าจักตักน้ำดื่ม จึงได้ถือหม้อน้ำไปยังสระอโนดาตด้วยฤทธิ์.

ลำดับนั้น นาคราชตัวหนึ่งเป็นมัจฉาทิฎฐิ เมื่อจะปิดสระอโนดาต
จึงเอาขนควง ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ไว้เบื้องบน ไม่ให้โอกาสท่าน
สุมนะตักน้ำ. ท่านสุมนะแปลงรูปเป็นครุฑ ขณะนาคราชนั้น แล้วจึง
ตักน้ำเหาะมุ่งไปยังที่อยู่ของพระเถระ.

พระศาสดาประทับนั่งอยู่ในพระเชตะวัน ทรงเห็นพระสุมนะนั้นไป
โดยประการอย่างนั้น จึงตรัสเรียกพระธรรมเสนาบดีมาแล้ว ได้ตรัสคุณ
ของเธอด้วยคาถา ๖ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า สารีบุตร เธอจงดูกุมารผู้นี้
ลำดับนั้น พระสุมนเถระได้กล่าวคาถา ๖ คาถา ด้วยการพยากรณ์พระ-อรหัตผลว่า

เมื่อครั้งเราบวชใหม่ มีอายุได้ ๗ ปีโดยกำเนิด ได้ชนะ
พระยานาคผู้มีมหิทธิฤทธิ์ด้วยฤทธิ์ ได้ตักน้ำจากสระใหญ่
ชื่อว่าอินคาค มาถวายพระอุปัชฌาย์. ลำดับนั้น
พระศาสดาได้ทอดพระเนตรเห็นเราแล้วตรัสว่า ดูก่อน
สารีบุตร เชอองดูกุมารผู้ถือหม้อน้ำมานี้ มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว
ในภายใน. สามเณรนี้มีวัตรนำเลื่อมใส มีอิริยาบถงดงาม
เป็นศิษย์ของพระอนुरुทชะ แกล้วกล้าด้วยฤทธิ์ เป็นผู้อัน
พระอนुरुทชะผู้เป็นบวชอาชาไนย ฝึกให้รู้ได้รวดเร็ว
ผู้อันพระอนुरुทชะผู้เป็นคนดี ฝึกให้ดีแล้ว เป็นผู้อัน
พระอนुरुทชะผู้ทำกิจเสร็จแล้ว แนะนำแล้ว ให้ศึกษาแล้ว
สุমনตามเณรนั้นได้บรรลุสันติธรรมอันยอดเยี่ยม ทำให้
แจ้งธรรมอันไม่กำเริบแล้ว ปรารถนาอยู่ว่า ใคร ๆ อย่า
พึงรู้จักเรา.

บรรดาคาถาเหล่านั้น คาถา ๒ คาถาข้างต้น พระสุมนเถระนั้นแล
กล่าวไว้ อีก ๔ คาถา พระศาสดาเมื่อทรงเห็นดังนั้นจึงตรัสไว้. พระสุมนเถระ
รวมคาถาทั้งหมดนั้นเข้าไว้แห่งเดียวกัน แล้วได้กล่าวเนื่องด้วยการพยากรณ์
พระอรหันต์ผลในชั้นหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปนุณคินุทฺถิ แปลว่า พระยานาค.

บทว่า ตโต ได้แก่ ในกาลนั้น อธิบายว่า ในคราวที่เรายังบวช
ใหม่ มีอายุได้ ๗ ปีโดยกำเนิด ได้ชนะพระยานาคผู้มีฤทธิ์มาก ด้วย
พลังแห่งฤทธิ์ นำน้ำจากอินคาคมาถวายพระอุปัชฌาย์.

พระเถระ เมื่อจะแสดงพระดำรัสที่พระศาสดาของเราตรัสเจอะจงเรา
จงกล่าวคำอาทิวา ดูก่อนสารีบุตร เชอองดูกุมารนี้ ดังนี้.

บทว่า อชุตตฺตํ สุตมาหิตํ ความว่า ผู้มีจิตตั้งมั่นดีแล้วด้วยสมาธิ
อันสัมปยุตด้วยพระอรหัตผลอันเป็นอารมณ์ภายใน.

บทว่า ปาสาทิกเณ วตุเตน ได้แก่ ด้วยอาจารย์ที่นำความ
เลื่อมใสมาให้แก่ผู้เห็นอยู่. คำว่า ปาสาทิกเณ วตุเตน นี้ เป็นตติยา-
วิภักติใช้ในอรรถแห่งภระณะ แปลว่า ด้วย.

บทว่า กุลยาณอิริยาปโต แปลว่า ผู้มีอิริยาบถเรียบร้อย. อีก
อย่างหนึ่ง บทว่า ปาสาทิกเณ วตุเตน นี้ เป็นตติยาวิภักติใช้ในลักษณะ
อิตถัมภุตะ แปลว่า มี. ความเป็นสมณะ ชื่อว่าสามัญณะ อธิบายว่า สามัญญะ.
ชื่อว่าสามเณร ได้แก่ สมณุตเทส เพราะไปคือเป็นไปเพื่อสามัญญะ
ความเป็นสมณะนั้น.

บทว่า อิทุธิยา จ วิสารโท ได้แก่ เป็นผู้ฉลาด คือฉลาดดี
แม้ในฤทธิ์.

บทว่า อาชานีเยน ได้แก่ บรูชอาชาไนย. อธิบายว่า ผู้อัน
พระอนุรุธะผู้กระทำกิจเสร็จแล้ว ผู้ชื่อว่าคนดี เพราะทำประโยชน์ตน
และประโยชน์คนอื่นให้สำเร็จ กระทำคือฝึกให้เป็นคนดี คือให้สำเร็จ
ประโยชน์ทั้งสอง อีกอย่างหนึ่ง ทำคือฝึกให้เป็นผู้รู้รวดเร็วด้วยดี แนะนำ
แล้วด้วยวิชาอันเลิศ ให้ศึกษาแล้วด้วยการให้บรรลุความเป็นพระอเสกขะ.

สมณสามเณรนั้น ได้รับความสงบอย่างยิ่ง คือพระนิพพาน บรรลุ
แล้วด้วยการบรรลุพระอรหัตมรรค กระทำให้แจ้ง คือทำให้ประจักษ์แก่ตน
ซึ่งความเป็นธรรมอันไม่กำเริบ ได้แก่พระอรหัตผล เพราะเป็นผู้ถึงความ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓ - หน้าที่ 212

มักน้อยอย่างยิ่งขวคจึงปรารถนา คือหวังอยู่ว่า อย่าพึงรู้เรา คือแม้ใคร ๆ
ก็อย่าพึงรู้จักเราว่า ผู้นี้มีอาสวะสิ้นแล้ว หรือว่า มีอภิญญา ๖ ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสุมณเถรคาถาที่ ๑๐

๑๑. นหาคกมุณีเถรคาถา

ว่าด้วยของพระนหาคกมุณีเถระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

[๓๕๗] ดูก่อนภิกษุ เมื่อเธออยู่ในป่าใหญ่อันปราศจากโคจร
เป็นป่าเศร้าหมอง ถูกโรคลมครอบงำ จักทำอย่างไร.

พระนหาคกมุณีกราบทูลว่า

ข้าพระองค์จักยังปีติและความสุขอันไพบุลย์ให้แผ่ไป
สู่ร่างกาย ครอบงำปัจฉัยอันเศร้าหมองอยู่ในป่าใหญ่ และ
จักเจริญโพชนงค์ ๗ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ ถึงพร้อมด้วย
อรุณภาพ จักเป็นผู้หมดอาสวะอยู่ ข้าพระองค์จักพิจารณา
เนื่อง ๆ ซึ่งจิตอันบริสุทธิ์ หลุดพ้นแล้วจากกิเลส ไม่ขุ่นมัว
เป็นผู้หมดอาสวะอยู่ อาสนะทั้งปวงของข้าพระองค์ ซึ่งมี
อยู่ทั้งภายในและภายนอก ถูกถอนขึ้นหมดแล้ว ไม่เกิด
ขึ้นอีกต่อไป เบญจขันธ์ ข้าพระองค์กำหนดรู้แล้ว มีราก
อันขาดแล้วตั้งอยู่ ธรรมอันเป็นที่สิ้นทุกข์ ข้าพระองค์ได้
บรรลุแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี พระเจ้าข้า.

จบนหาคกมุณีเถรคาถา

อรรถกถานหาคกมุณีเถรคาถาที่ ๑๑

คาถาของท่านพระนหาคกมุณีเถระ มีคำเริ่มต้นว่า วาตโรคาภินิโต
ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน
ทั้งหลาย สัมบูรณ์ไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูล
พราหมณ์ในนครราชคฤห์ เติบใหญ่ขึ้นได้ถึงความสำเร็จในที่ตั้งแห่งวิชา
เป็นต้น เขารู้กันทั่วว่า นหาคกะ เพราะประกอบด้วยลักษณะของผู้อาบ
แล้ว (คือหมดกิลีส).

ท่านนหาคกะนั้น บวชเป็นดาบสยังอัตภาพให้เป็นที่ไปด้วยลูกเดียว
ในราวป่าในที่ประมาณ ๓ โยชน์จากนครราชคฤห์ บำเรอไปอยู่ พระ-
ศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของท่านอันโพลงอยู่ในภายในหทัย
เหมือนประทีปลุกโพลงอยู่ในหม้อ จึงได้เสด็จไปยังอาศรมบทของท่าน.

ท่านได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ร่าเริงดีใจ จึงน้อมนำอาหาร
เข้าไปถวายโดยทำนองที่สำเร็จแก่ตน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยอาหาร
นั้น ถวายในวันที่ ๒ ที่ ๓ ก็อย่างนั้น ในวันที่ ๔ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นผู้ละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง โฉนจึงยังอัตภาพ
ให้เป็นที่ไปด้วยอาหารนี้ได้. พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศคุณแห่งอริย-
สัจจะโดยแก่ท่าน จึงทรงแสดงธรรม.

ดาบสได้ฟังธรรมนั้นแล้ว เป็นพระโสดาบัน บวชแล้วบรรลุพระ-
อรหันต์. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทำดาบสนั้นให้ดำรงอยู่ในพระอรหันต์
แล้วก็เสด็จไป. ฝ่ายดาบสนั้นอยู่ในที่นั้นแหละ ต่อมาถูกโรคลมเบียดเบียน.
พระศาสดาได้เสด็จไปในที่นั้น เมื่อจะตรัสถามธรรมเครื่องอยู่ของท่าน
โดยทางปฏิสันถาร จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนภิกษุ เมื่อเธออยู่ในป่าใหญ่ อันปราศจากโคจร

เป็นป่าศรั้งหมอง ถูกโรคลมครอบงำจักทำอย่างไร.

ลำดับนั้น พระเถระจึงประกาศกรรมเครื่องอยู่ของตนแก่พระศาสดา ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าพระองค์จักยังปีติและสุขให้แผ่ไปสู่ร่างกาย ครอบ
งำปัจจัยอันเศร้าหมองอยู่ในป่าใหญ่ และจักเจริญโพช-
ฌงค์ ๗ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ ถึงพร้อมด้วยฌานโสขุมมะ
คืออรุณมาน จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ข้าพระองค์จัก
พิจารณาเนื่อง ๆ ถึงจิตอันบริสุทธิ์ หลุดพ้นจากกิเลสแล้ว
ไม่ขุ่นมัว ไม่มีอาสวะอยู่. อาสวะทั้งปวงของข้าพระองค์
ซึ่งมีอยู่ทั้งภายในและภายนอก ถูกถอนขึ้นหมดแล้ว ไม่
เกิดขึ้นต่อไป เบญจขันธ์ข้าพระองค์กำหนดรู้แล้ว มีราก
ขาดแล้วตั้งอยู่ ธรรมอันเป็นที่สิ้นทุกข์ ข้าพระองค์ได้
บรรลุแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีพระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฌานโสขุมมสมุปนฺโน ได้แก่ ผู้ประกอบ
ด้วยภาวะอันละเอียดอ่อนแห่งฌาน. อรุณมาน ชื่อว่า ฌานสุขุมมะ. เพราะ-
ฉะนั้น ท่านจึงอธิบายไว้ว่า เราเป็นผู้ได้สมาบัติ ๘. ด้วยบทว่า ฌาน-
โสขุมมสมุปนฺโน นั้น ท่านพระดาบสแสดงถึงความที่ตนเป็นอุกโตภาควิ-
มุตติ. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ด้วยบทว่า โสขุมมํ นี้ ท่าน
ประสงค์เอาอริปัญญาสิกขาในอหัตมรรคและอหัตผล. แต่นั้น ท่าน
ประกาศถึงความที่ตนเป็นอุกโตภาควิมุตติ ด้วย ฌาน ศัพท์.

บทว่า วิปฺปมุตฺตํ กิเลสฺหิ ความว่า ชื่อว่าหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง
เพราะปฏิบัติสัททวิมุตติ ชื่อว่าจิตบริสุทธิ์ เพราะหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓ - หน้าที่ 216

นั่นนั่นแหละ ชื่อว่าไม่ขุ่นมัว เพราะความเป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว
ด้วยบททั้ง ๓ ท่านกล่าวถึงจิตอันสัมปยุตด้วยอรหัตผลนั่นเอง.

คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวไว้ในหนหลังนั่นแล และพระเถระได้มีการ
พยากรณ์พระอรหัตผลดังกล่าวมาขณะนี้แล.

จบบรรณถกทานหาคกเถรคาถาที่ ๑๑

๑๒. พรหมทัตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระพรหมทัตเถระ

[๒๕๘] ที่ไหนความโกรธจะพึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่โกรธ ผู้
ฝึกตนแล้ว เลี้ยงชีพโดยชอบ ผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดย
ชอบ ผู้สงบ ผู้คงที่ บุคคลโกรธตอบบุคคลผู้โกรธ จัด
ว่าเป็นคนเลวกว่าบุคคลผู้โกรธ เพราะความโกรธตอบนั้น
บุคคลผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่
ชนะได้ยาก บุคคลใดรู้ว่าบุคคลอื่นโกรธแล้ว มีสติสงบ
ใจได้ บุคคลนั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย
คือแก่ตนและบุคคลอื่น คนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดในธรรม
ย่อมสำคัญบุคคลผู้รักษาคนทั้งสองฝ่าย คือตนและบุคคล
อื่นว่า เป็นคนโง่เขลา ถ้าความโกรธเกิดขึ้น จงระลึกถึง
พระโอวาทอันอุปมาด้วยเลื่อย ถ้าค้นหาในรสเกิดขึ้น จง
ระลึกถึงพระโอวาทอันอุปมาด้วยเนื้อมูตร ถ้าจิตของท่าน
เล่นไปในกามและภพทั้งหลาย จงรีบข่มเสียดด้วยสติ
เหมือนบุคคลห้ามสัตว์เลี้ยงโคที่ชอบกินข้าวกล้าจะนั้น.

จบพรหมทัตตเถรคาถา

อรรถกถาพรหมทัตตเถรคาถาที่ ๑๒

คาถาของท่านพระพรหมทัตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อุกุโธสุต
ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ทั้งหลาย สังสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นโอรส
ของพระเจ้าโกศลในนครสาวัตถี ได้มีชื่อว่า พรหมทัตตะ. พรหมทัตตะ
นั้นเจริญวัยแล้ว ได้เห็นพุทธานุภาพในคราวฉลองพระเชตะวัน ได้มีศรัทธา
บวชแล้วบำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ใค้มีอภิญญา ๖ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา.

วันหนึ่ง พรหมณ์คนหนึ่งดำท่นผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในพระ-
นคร. พระเถระแม้จะได้ฟังการดำท่นนั้นก็นิ่งเสีย คงเที่ยวบิณฑบาตอยู่นั้น
แหละ. พรหมณ์ก็ยังดำอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ. พวกมนุษย์จึงได้พูดกะพรหมณ์
ผู้ที่กำลังดำอยู่อย่างนั้นว่า พระเถระนี้ไม่กล่าวคำอะไร ๆ.

พระเถระได้ฟังดังนั้น เมื่อจะแสดงธรรมแก่คนเหล่านั้น จึงได้กล่าว
คาถาเหล่านี้ว่า

ที่ไหนความโกรธจะพึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่โกรธ ผู้
ฝึกตนแล้วเลี้ยงชีพโดยชอบ ผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ
ผู้สงบ ผู้คงที่ บุคคลโกรธตอบบุคคลผู้ที่โกรธ จัดว่าเป็น
คนเลวกว่าบุคคลผู้โกรธ เพราะความโกรธตอบนั้น บุคคล
ผู้ไม่โกรธตอบคนที่โกรธ ชื่อว่าชนะสงความที่ชนะได้ยาก
บุคคลใดรู้ว่าคนอื่นโกรธแล้ว มีสติสงบใจได้ บุคคลนั้น
ชื่อว่าประพฤติประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือแก่ตนและ
บุคคลอื่น ชนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดในธรรม ย่อมสำคัญ
บุคคลผู้รักษาดนทั้งสองฝ่าย คือตนและคนอื่นว่าเป็นคน
โง่เขลา ถ้าความโกรธเกิดขึ้น จงระลึกถึงพระโอวาทอัน

อุปมาด้วยเลื่อย ถ้าตัดหาในรสเกิดขึ้น จงระลึกถึงพระ-
โอรธาอันอุปมาด้วยเนื่อบุตร ถ้าจิตของท่านแล่นไปใน
กามและภพทั้งหลาย จงรีบข่มด้วยสติ เหมือนบุคคลห้าม
สัตว์เลี้ยงโคง ที่ชอบกินข้าวกล้าฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกุโธรสฺส ได้แก่ ผู้ปราศจากความ
โกรธ คือตัดความโกรธได้เด็ดขาดแล้วด้วยมรรค.

บทว่า กุโธ โโกโธ ความว่า ความโกรธอันเป็นเหตุจะพึงเกิดขึ้น
ได้จากที่ไหน อธิบายว่า ไม่มีเหตุแห่งการเกิดความโกรธนั้น.

บทว่า ทนฺตฺสฺส ได้แก่ ผู้ฝึกตนแล้วด้วยการฝึกชั้นสูง คือด้วย
การฝึกด้วยอรหัตมรรค.

บทว่า สมชีวิโน ได้แก่ ผู้ละความไม่สม่าเสมอทางกายเป็นต้น โดย
ประการทั้งปวงแล้ว เลี้ยงชีพให้สม่าเสมอด้วยความสม่าเสมอทางกายเป็นต้น
คือดำเนินไปโดยชอบด้วยสัมปชัญญะอันเป็นที่ตั้งแห่งสติความสามารถ.

บทว่า สมมฺทญฺญา วิมฺุตฺตฺสฺส ได้แก่ ผู้หลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง
เพราะรู้โดยชอบ คือเพราะรู้ธรรมมีอภิญญาธรรมเป็นต้น เพราะเหตุ
นั้นนั้นแล จึงชื่อว่าผู้สงบ เพราะสงบระงับความกระวนกระวายและความ
เร่าร้อน คือกิเลสทั้งปวง.

พระเถระกล่าวความที่คนไม่โกรธ และเหตุแห่งความไม่โกรธนั้น
ด้วยการอ้างพระอรหัตผลว่า ชื่อว่าผู้คงที่ คือผู้สิ้นอาสวะแล้ว เพราะถึง
ลักษณะแห่งความคงที่ในอภิญญาธรรมเป็นต้น ความโกรธจะเกิดขึ้นแต่ที่ไหน
บัดนี้ เมื่อจะกล่าวธรรมโดยแสดงโทษและอนิสงส์ในความโกรธและ
ความไม่โกรธ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ตสฺเสว ดังนี้.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า โย กุฑุชฺช ปฏิกุชฺชติ ความว่า บุคคลผู้โกรธตอบบุคคลผู้โกรธคือผู้กริ้วโกรธเหนือตนนั้นนั่นแหละ เลวกว่า คือไม่ดีไม่งามกว่า โดยวิญญูชนคติเตียนเป็นต้นในโลกนี้ และโดยทุกข์ในนรกเป็นต้นในโลกหน้า เพราะเหตุมีการโกรธตอบ การด่าตอบ และการประหารตอบเป็นต้นนั้น. ไม่มีคำที่จะควรกล่าวได้เลยว่า ก็บุคคลผู้ไม่โกรธย่อมมีบาปเพราะความโกรธ. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวความว่า บุคคลใดยอมโกรธเพราะปรารถถึงบุคคลผู้โกรธตอบบุคคลผู้ไม่โกรธ.

ว่า กุฑุชฺช อปปฏิกุชฺชนโต ความว่า ส่วนบุคคลใดรู้ว่า ผู้นี้โกรธถูกความโกรธครอบงำ แล้วไม่โกรธตอบบุคคลที่โกรธ อดทนได้ บุคคลนั้นชื่อว่าชนะสงครามกิเลสที่ชนะได้ยาก. พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ก็บุคคลนั้นชนะสงครามกิเลสอย่างเดียวกันเท่านั้นก็หามิได้ โดยที่แท้ยังได้ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ทั้งสองฝ่ายด้วย จึงกล่าวว่า ประพฤติประโยชน์แก่คนทั้งสองฝ่าย ฯลฯ สงบระงับได้ ดังนี้. บุคคลใดรู้บุคคลอื่นผู้โกรธแล้วว่า เขาถูกความโกรธครอบงำ จึงเมตตาบุคคลนั้นหรือวางอุเบกขาอยู่เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ สงบระงับไว้ คืออดทนได้ ไม่โกรธตอบไป บุคคลนั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์เกื้อกูลอันนำความสุขในโลกทั้งสองมาให้แก่ทั้งสองฝ่ายคือ แก่ตนและคนอื่น.

บทว่า อุกินฺนํ ติกิจฺจนฺตํ ตํ ความว่า คนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดธรรมคือในธรรม คืออาจารย์อันประเสริฐ เป็นคนโง่เขลายอมสำคัญบุคคลผู้เสียหายด้วยการเสียหายพยาธิคือความโกรธ คืออดทนต่อทั้งสองฝ่าย คือต่อตนและคนอื่นว่า บุคคลผู้ไม่ทำอะไร ๆ แก่คนผู้ด่าตนประหารตน ผู้นี้เป็นคนไม่ฉลาด อธิบายว่า นั่นเป็นความสำคัญโดยไม่แยบคายของชน

เหล่านั้น. บางอาจารย์กล่าวว่า **ติกิจฉน** การเชี่ยวชาญรักษาดังนี้ก็มี.

อธิบายว่า มีการเชี่ยวชาญรักษาเป็นสภาวะ

พรหมณ์ผู้ค่าได้ฟังธรรมที่พระเถระกล่าวอยู่อย่างนั้น เป็นผู้สลดใจ และมีจิตเลื่อมใส ขอขมาพระเถระแล้วบวชในสำนักของพระเถระนั้น นั้นแล. พระเถระเมื่อจะให้กรรมฐานแก่เธอจึงคิดว่า การเจริญเมตตา กรรมฐาน เหมาะแก่ภิกษุนี้ จึงได้ให้เมตตากรรมฐาน เมื่อจะแสดงวิธี พิจารณาเป็นต้น ในเวลาเกิดความโกรธคลุ้มคลั่งเป็นต้น จึงกล่าวคำว่า ความโกรธพึงเกิดแก่ท่าน ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปปชฺเช เต สเจ** ความว่า ถ้าเมื่อ เธอบำเพ็ญเพียรพระกรรมฐานอยู่ ความโกรธที่สะสมมานานอาศัยบุคคล ไร ๆ พึงเกิดขึ้น เพื่อจะระงับความโกรธนั้น เธอจงระลึกถึงพระโอวาท อันอุปมาด้วยเถียวที่พระศาสดาตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม่พวกโจรผู้มีความประพฤติ
ต่ำทราม เอาเถียวมีด้ามทั้งสองข้างมาเถียวอ้วยระน้อย
ใหญ่ ผู้ใดทำใจให้เกิดประทุษร้ายในโจรแม่เหล่านั้น
ด้วยเหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่าไม่กระทำตามคำสอนของเรา
ดังนี้.

บทว่า **อุปปชฺเช เจ รเส ตณฺหา** ความว่า ถ้าตัดหาคือความยินดี ในรส มีขนิครสหวานเป็นต้น พึงเกิดขึ้นแก่เธอไซ้ร้ เพื่อจะระงับความ ยินดีนั้น จงระลึก คือหวนระลึกถึงพระโอวาทอันอุปมาด้วยเนื่อบุตรที่ ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

ภรรยาและสามีเคียงกนเนื่อบุตร ก็เพื่อข้ามให้พ้น
ทางกันดารเท่านั้น มิใช่เพื่อความอยากในรส จันใด

แม่กูลบุตรกัณนััน บวชแล้วเสพบิณฑบาต เพียงเพื่อ

...๗๓๑... การอยู่ผาสุก ดังนี้.

บทว่า สเจ ชาวติ เต จิตฺตํ ความว่า ถ้าจิตของเขมณสิการโดย
ไม่แยกกาย ย่อมวิ่งไป คืบซ่านไป แล่นไป ด้วยอำนาจฉันทราคะในกาม
คือกามคุณ ๕ และด้วยอำนาจปรารถนาภพ ในบรรดาภพทั้งหลายมี
กามภพเป็นต้น.

บทว่า จิปปิ นิคฺคณฺห สติยา กิฏฺฐาทำ วีย ทฺวปฺปสุ ความว่า เธอ
เมื่อจะให้จิตวิ่งไปอย่างนั้น จงเอาสติ ได้แก่ เชือก คือสติผูกไว้ที่หลัก
คือสมาธิ รับข่มเสียโดยรวดเร็ว เหมือนบุรุษเอาเชือกผูกสัตว์เลี้ยงตัวเกร
คือโคตัวร้ายซึ่งเคี้ยวกินข้าวกล้า ไว้ที่หลักทำให้อยู่ในอำนาจของตนจะนั้น
คือเธอจงทรมาณโดยประการที่จะหมดพศเพราะปราศจากกิเลส. ส่วน
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระเถระยังเป็นปุถุชนอยู่เลย อดกลั้นการค่า
เสียได้ เมื่อจะประกาศคุณอันประเสริฐ จึงกล่าวธรรมแก่นุชย์เหล่านั้น
ภายหลังจึงโอวาทตนด้วยคาถา ๒ คาถา แล้วเจริญด้วยวิปัสสนาได้บรรลุ
พระอรหัต เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้แน่นอนแล.

จบอรรถกถาพรหมทัตตเถรคาถาที่ ๑๒

๑๓. สิริมัตถเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสิริมัตถเถระ

[๓๕๕] มุงบังไว้ฝนยิ่งรัวร์ด เปิดไว้ฝนกลับไม่รัวร์ด เพราะ
ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงเปิดที่มุงบังเสียเถิด ฝนจักไม่รัวร์
รดท่านด้วยอาการอย่างนี้ โลกถูกมัจจุกำจัด ถูกชรา รุม
ล้อม ถูกศร คือตัณหาทิ่มแทง ถูกความปรารถนาแผด
เผาทุกเมื่อ โลกถูกมัจจุกำจัด และถูกชรา รุมล้อม ไม่มี
สิ่งใดต้านทานได้ ย่อมเดือดร้อนอยู่เป็นนิตย์ เหมือนคน
กระทำความผิดได้รับอาชญา เดือดร้อนอยู่ฉะนั้น ชรา
พยาธิ และมรณะทั้ง ๓ เป็นดุจกองไฟตามกรอบง่าอยู่
สัตว์โลกเหล่านั้นไม่มีกำลังต่อต้าน ไม่มีกำลังจะหนีไป
ควรทำวันไม่ให้ไร้ประโยชน์ ด้วยมนสิการวิปัสสนากรรม-
ฐานน้อยบ้างมากบ้าง เพราะราตรีล่วงไปเท่าใด ชีวิต
ของสัตว์ก็ล่วงไปเท่านั้น เวลาตายย่อมรุกข์เข้าไปใกล้
บุคคลผู้เดิน ยืน นั่ง หรือนอน เพราะเหตุนั้น ท่าน
ไม่ควรประมาทเวลา.

จบสิริมัตถเถรคาถา

อรรถกถาสิริมัตถเถรคาถาที่ ๑๓

คาถาของท่านพระสิริมัตถเถระ มีคำเริ่มต้นว่า จนนุมนติวสุตติ
ดังนี้. เรื่องนั้น มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้นำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าปางก่อน
ทั้งหลาย สัมบูรณ์ไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธปรมาตมากาลนี้ บังเกิดในตระกูล
พราหมณ์ ในสูงสูดมารีรนคร ได้นามว่า สิริมันตะ เจริญวัยแล้ว เมื่อ
ขณะพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในแคว้นกถาวน จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา
ฟังธรรมได้ศรัทธาจึงบวช แล้วได้อุปสมบทการทำสมณธรรมอยู่ ในวัน
อุโบสถวันหนึ่ง นั่งอยู่ในที่ที่แสดงปาติโมกข์ ในตอนจบนิทานอุเทศ
พิจารณาใจความของบาลีที่ว่า ก็ภิกษุนี้ทำให้แจ้ง (อาบัติ) แล้วย่อมมี
ความผาสุก ไม่ทำให้แจ้งอาบัติที่ต้องแล้วปกปิดไว้ จึงต้องอาบัติเพิ่มขึ้น ๆ
ครั้นมณฑลถึงความข้อนีว่า ด้วยเหตุนี้ ภิกษุนี้ย่อมไม่มีความผาสุก
ก็ภิกษุผู้ทำให้แจ้งแล้วปลงอาบัติตามธรรมย่อมมีความผาสุก ดังนี้ จึงได้
ความเลื่อมใสว่า นำอศจรรย คำสอนของพระศาสดาบริสุทธิ์จริง จึงข่ม
ปิติที่เกิดขึ้นอย่างนั้นแล้วเจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุพระอรหัต พิจารณาข้อ
ปฏิบัติของตนแล้วมีใจเลื่อมใส เมื่อจะให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงได้
กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

มุงบังไว้ ฝนยังรัวร์ด เปิดไว้ ฝนกลับไม่รัวร์ด เพราะ-
ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงเปิดที่มุงบังเสียเถิด ฝนจักไม่รัวร์
รดท่านด้วยอาการอย่างนี้ โลกถูกมัจจุกำจัด ถูกชรา รุม
ล้อม ถูกถูกร คือค้นหาที่มแทง ถูกความปรารถนา
แผดเผาทุกเมื่อ โลกถูกมัจจุกำจัด และถูกชรา รุมล้อม
ไม่มีสิ่งใดต้านทานได้ ย่อมเดือดร้อนอยู่เป็นนิตย์ เหมือน
คนกระทำความผิดได้รับอาชญาเดือดร้อนอยู่ฉะนั้น ชรา

พยาธิ และมรณะทั้ง ๓ เป็นดุจกองไฟตามครอบงำอยู่
สัตว์โลกเหล่านั้นไม่มีกำลังต่อต้าน ไม่มีกำลังจะหนีไป
ควรทำวันไม่ให้ไร้ประโยชน์ ด้วยมณสิการวิปัสสนากรรม-
ฐานน้อยบ้างมากบ้าง เพราะราตรีล่วงไปเท่าใด ชีวิตของ
สัตว์ก็ล่วงไปเท่านั้น เวลาตายย่อมรุกรันเข้าไปใกล้บุคคล
ผู้เดิน ยืน นั่ง หรือนอน เพราะฉะนั้น ท่านไม่ควร
ประมาทเวลา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฉนฺนํ ได้แก่ ทุจริตที่ปิดบังไว้ คือไม่
เปิดเผย ไม่ประกาศตามเป็นจริง.

บทว่า อติวสุตติ ความว่า ฝนคืออาบัตติและฝนคือกิเลส ย่อมตก
รดจนโชกโชก. ท่านกล่าวการปกปิด คือเหตุแห่งการรั่วรดไว้ว่า จริงอยู่
การปิดอาบัตติเป็นเช่นกับความเป็นคนอสังขีเป็นต้นทีเดียว เพราะการปิด
อาบัตติไว้ จึงพึงต้องอาบัตติโดยประการอื่นจากนั้น หรืออาบัตติเห็นปานนั้น
ซ้ำอีก หรืออาบัตติที่ลามกกว่านั้น.

บทว่า วิวภูํ ได้แก่เปิดเผย คือไม่ปิดบัง.

ศัพท์ว่า อติ ในบทว่า นาติวสุตติ นี้เป็นเพียงนิบาต อธิบายว่า
ย่อมไม่รั่วรด. ก็ในที่นี้ พึงทราบการไม่รั่วรด โดยปริยายผิด ตรงกัน
ข้ามกับการรั่วรดที่กล่าวมาแล้ว เพราะทำจิตสันดานให้บริสุทธิ์.

บทว่า ตสุมา ย่อมบ่งถึงเนื้อความที่กล่าวแล้วนั้นแหละ โดยความ
เป็นเหตุ อธิบายว่า เพราะฝนคืออาบัตติเป็นต้น รั่วรดทุจริตที่ปิดบังไว้
และเพราะไม่รั่วรดทุจริตที่เปิดเผยแล้ว.

บทว่า **จณฺหํ** วิเวธ ความว่า แม่เมื่อเกิดความประสงค์จะปิด โดย ภาวะที่เป็นปุถุชน ท่านก็ย่ออนุวรรตน์ตามความประสงค์ ฟังเปิด คือฟัง ทำให้แจ้ง ฟังปลงอาบัติตามธรรม.

บทว่า **เอวํ** ได้แก่ ด้วยการเปิด คือด้วยการปฏิบัติตามธรรม.

บทว่า **ตํ** ได้แก่ทุจริตนั้น คือที่ปกปิดไว้.

ฝนย้อมไม่รั่วรด คือ ฝนคืออาบัติ และฝนคือกิเลส ย้อมไม่รั่ว รด อธิบายว่า ย้อมยังบุคคลให้ดำรงอยู่ในความบริสุทธิ์.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงวัตถุที่ตั้งแห่งความสลดใจอันเป็นเหตุ แห่งการปิดบังว่า ฟังทำคนให้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงและโดยรวดเร็ว ไม่ควร ทำความประมาท จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สัตว์โลกถูกมัจจุกำจัด** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มัจจุณาพฺภาทโต โลโก** ความว่า สัตว์โลกนี้ทั้งหมดถูกมัจจุ คือความตาย ผู้มีปกติทำสัตว์ให้ตกลงใน วัฏฏะทั้งปวงกำจัดแล้ว ประจุจโจรถูกคนผู้ทำหน้าที่ฆ่าโจร ประหารชีวิต ฉะนั้น คือย้อมไม่พ่นเงื้อมหัตถ์ของมัจจุนั้น.

บทว่า **ชราย ปริวาริต** ความว่า สัตว์โลกนี้ถูกความชราอันมีหน้าที่ นำเข้าหาความตายยิ่งกว่าการให้เกิด รุมล้อม คือครอบงำ อธิบายว่า หุ้ม ห่อด้วยกองชรา.

บทว่า **ตณฺหาสลุเลน โอตินฺโณ** ความว่า ถูกลูกศรคือตัณหาอันมี ลักษณะยึดติด เหมือนลูกธนูกำซาบยาพิษ จมอยู่ในภายในร่างกายเสียบ คือแทงลงตรงหัวใจ. จริงอยู่ ตัณหาท่านเรียกว่า ลูกศร เพราะให้เกิด การบีบคั้น เพราะทิ่มแทงอยู่ภายใน และเพราะถอนได้ยาก.

บทว่า **อิจฺจานุปายิต** ความว่า ถูกความอยากอันมีลักษณะ

ปรารถนาอภามณ์แผดเผา. จริงอยู่ บุคคลผู้ปรารถนาอภามณ์นั้น เมื่อได้ อภามณ์ตามที่ปรารถนา หรือไม่ได้ก็ตาม ย่อมเป็นผู้ร่ำร้อน ก็ได้รับความ ร่ำร้อน ด้วยความปรารถนาอันมีลักษณะตามเผานั้นนั่นแหละ.

บทว่า สทา แปลว่า ทุกเวลา, ก็บทว่า สทา นี้ พึงประกอบเข้า ทุกบท.

บทว่า ปริกจิตโต ชราย จ ความว่า ไม่ใช่มีจุกำจัดอย่างเดียว เท่านั้น โดยที่แท้ถูกขรรumlล้อมด้วย, อธิบายว่า ถูกขรากลั่นไว้ ได้แก่ ล้อมด้วยกำแพงคือขรา ไม่ล่วงพ้นขรานั้นไปได้.

บทว่า หลุณติ นิจุจมตฺตาโณ ความว่า เป็นผู้ไม่มีใครต้านทาน คือ ไม่มีใครเป็นที่พึ่ง ย่อมเดือดร้อน คือถูกขราและมรณะเบียดเบียนเป็น นิตยกาล. เหมือนอะไร ? เหมือนคนทำความผิดได้รับอาชญาเดือดร้อน อยู่ฉะนั้น ท่านแสดงว่า โจรผู้กระทำความชั่ว การทำความผิดไว้ ได้รับ การประหารชีวิตไม่มีใครต้านทาน ย่อมเดือดร้อนด้วยราชอาชญาอันใด สัตว์โลกนี้ก็ฉนั้นนั่น ย่อมเดือดร้อนด้วยขราและมรณะ.

บทว่า อคฺจฺจนฺตฺกฺลฺิขฺนฺธว ความว่า ธรรม ๓ ประการนี้คือ มัจจุ พยาธิ และขรา ชื่อว่ากองไฟเพราะอรรถว่าตามเผา ย่อมตามมา ครอบงำสัตว์โลกนี้ไว้ เหมือนกองไฟใหญ่ เมื่อป่าใหญ่ถูกไฟไหม้อยู่ก็ครอบงำ (เผา) ป่าใหญ่นั้นฉะนั้น, ก็สัตว์โลกนี้ไม่มีกำลัง คือความอุทสาหะที่จะ เป็นผู้สามารถต่อต้าน คือครอบงำธรรมทั้งสามนั้นได้, ไม่มีกำลังที่จะหนี ไป คือสัตว์โลกนี้ เมื่อธรรมมีมัจจุเป็นต้นแล่นไปครอบคลุม ไม่มีกำลัง แข็งที่จะแสดงให้เห็นด้านหลัง หนีไปยังที่ที่มัจจุเป็นต้นครอบงำไม่ได้. หากจะมีคำถามสอดเข้ามาว่า ตนเองไม่สามารถอย่างนั้น เมื่อมีปัจจามิตร

ผู้มีกำลัง ๓ จำพวก ซึ่งไม่มีใครโต้ตอบด้วยอุบายทั้งหลาย มีการลวง เป็นต้น ปรากฏอยู่เป็นนิตย์ สัตว์โลกควรกระทำอย่างไร ? ตอบว่า ควรทำวันไม่ให้ไร้ประโยชน์ด้วยมณสิการน้อยบ้างมากบ้าง อธิบายว่า ควรทำวันไม่ให้เปล่าประโยชน์คือไม่ให้เป็นหมัน ด้วยการใส่ใจถึงวิปัสสนา น้อยบ้าง คือเป็นไปโดยขั้นที่สุดชั่วกาลสักว่าจุลก มากบ้าง คือเป็นไป ตลอดวันและคืน เพราะเหตุที่ราตรีล่วงไปเท่าใด ชีวิตของสัตว์ก็ล่วง ไปเท่านั้น คือสัตว์นี้ละราตรีใดๆ ไป ก็ทำให้พินาศไป ให้สิ้นไป ชีวิตของสัตว์นั้นก็พร่องไปเท่าราตรีนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงแสดงว่า ชื่อว่าการสิ้นไปแห่งราตรีเป็นการสิ้นไปแห่งอายุ เพราะราตรีนั้นจะไม่หวน กลับมา. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

สัตว์อยู่ในกรรมมารดา ก่อนตลอดราตรีใด ราตรีนั้น

ตั้งขึ้นแล้วก็ไป ราตรีนั้นเมื่อไปแล้ว ย่อมไม่หวนกลับมา.

มิใช่ด้วยอำนาจราตรีอย่างเดียวเท่านั้น โดยที่แท้แล้วด้วยอำนาจอิริยาบถ ก็พึงรองรับความสิ้นไปแห่งชีวิต เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เคน เป็นต้น.

บทว่า จรโต ได้แก่ เคนไป.

บทว่า ติฏฐโต ได้แก่ สำเร็จการสิ้น.

บทว่า อาสินสยนสฺส วา แยกเป็น อาสินสฺส สยนสฺส วา แปลว่า นั่ง หรือ นอน. บางอาจารย์กล่าวว่า อาสินํ ดังนี้ก็มี, ในบาลีว่า อาสินํ นั้น พึงเห็นทุกติยวิภคติใช้ในอรรถแห่งฉฐฐวิภคติ.

บทว่า อุเปติ จริมา รตฺติ ความว่า ราตรีประกอบด้วยจิตดวงสุดท้าย ย่อมเข้าถึง. ก็ศัพท์ว่า รตฺติ ในบทนั้น เป็นเพียงหัวข้อเทศนา. เวลา

สุดท้าย (คือเวลาตาย) ย่อมมีแก่คนผู้พร้อมด้วยอิริยาบถอย่างใดอย่าง
หนึ่ง ในบรรดาอิริยาบถมีการเดินเป็นต้น ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแล ขณะแห่ง
อิริยาบถของบุคคลนั้น จึงทำชีวิตให้หมดสิ้นไปด้วย. เพราะเหตุที่นั่น ท่าน
ไม่ควรประมาทเวลา คือท่านไม่ควรถึงความประมาทเวลานี้ เพราะไม่
ทราบได้ว่า ความตายจะมีในเวลาชื่อนี้. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีเครื่องหมาย

กำหนดรู้ไม่ได้เป็นของฝืดเคือง เป็นของเล็กน้อย และ

ประกอบด้วยทุกข์.

อธิบายว่า เพราะฉะนั้น ผู้ไม่ประมาทโวาทตนอย่างนี้แล้ว พึงกระทำ
ความเพียรเนื่อง ๆ ในสิกขาทั้ง ๓ เกิด.

จบอรรถกถาสิริมันตเถรคาถาที่ ๑๓

๑๔. สัพพกามเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสัพพกามเถระ

[๓๖๐] สัตว์สองเท้านี้เป็นสัตว์ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น เต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ มีของโสโครกไหลออกทั่วกาย ของบริหารอยู่เป็นนิตย์ เบญจกามคุณอันน่ารื่นรมย์ใจ เหล่านี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่มีปรากฏอยู่ในรูปร่างหญิง ย่อมล่อลวงปุถุชนให้ลำบาก เหมือนพรานเนื้อแอบดักเนื้อด้วยเครื่องดัก พรานเบ็ดจับปลาด้วยเบ็ด บุคคลจับวานรด้วยตังตระนั้น ปุถุชนเหล่าใด มีจิตกำหนดเข้าไปช่งเสพหญิงเหล่านั้น ปุถุชนเหล่านั้นย่อมยังสงสารอันน่ากลัวให้เจริญ ย่อมก่อภพใหม่ขึ้นอีก. ส่วนผู้ใดงดเว้นหญิงเหล่านั้น เหมือนบุคคลสลัดหัวงูด้วยเท้า ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ระงับตัณหาอันชานไปในโลกเสียได้ เราเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นการออกบรรพชาโดยความเกษม สลัดตนจากกามทั้งปวง เราได้บรรลุความสิ้นอาสวะแล้ว.

จบสัพพกามเถรคาถา

ในวรรคนี้รวมคาถาได้ ๘๔ คาถา พระเถระที่ภาษิตคาถา ๑๔

รูป คือ

๑. พระอรุเวลกัสสปเถระ ๒. พระเตกัจจนกานีเถระ ๓. พระมหา-
นาคเถระ ๔. พระกุตลเถระ ๕. พระมาลุงกยปุตตเถระ ๖. พระสัปป-
ทาสเถระ ๗. พระกาติยานเถระ ๘. พระมิกซาลเถระ ๙. พระเชนต-
ปุโรหิตปุตตเถระ ๑๐. พระสุมนเถระ ๑๑. พระนหาคกมุณีเถระ
๑๒. พระพรหมทัตตเถระ ๑๓. พระสิริมีณฑกเถระ ๑๔. พระสัพพ-
กามเถระ.

จบฉกนิบาต

อรรถกถาสัพพกามีเถรคาถาที่ ๑๔

คาถาของท่านพระสัพพกามีเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ทวิปาโท ดังนี้
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเถระนี้ได้เห็นพระเถระรูปหนึ่งชำระความแตกความ
สามัคคี อันเกิดขึ้นในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ แล้วจัด
ตั้งให้เป็นปกติตามเดิม จึงตั้งความปรารภว่า แม้เราก็จึงเป็นผู้สามารถ
ชำระความแตกความสามัคคี ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง
ในอนาคต แล้วปรารภจัดตั้งให้เป็นปกติตามเดิม ดังนี้ แล้วกระทำบุญ
ทั้งหลายอันสมควรแก่กรรมนั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ในพุทธรูปบาทกาลนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เสด็จปรินิพพาน บังเกิด
ในตระกูลกษัตริย์ ในนครเวสาลี ได้นามว่า สัพพกามะ พอเจริญวัยพวก
ญาติก็จัดให้มีเหย้าเรือน แต่เพราะเป็นผู้มีอัธยาศัยในการออกจากทุกข์

๑. บาลีเป็น สัพพกามเถรคาถา.

เกลียดการครองเรือน จึงบวชในสำนักของพระธรรมกัณฑ์ทศาริก กระทำ
อยู่ ได้เข้าไปยังนครเวสาลีพร้อมกับพระอุปัชฌาย์ จึงได้ไปยังเรือนญาติ.
ณ เรือนญาตินั้น ภรรยาเก่าได้รับความทุกข์ เพราะพลัดพรากจากสามี
ชুবพอม ผิวพรรณหมองคล้ำ ไม่แต่งตัว นุ่งผ้าเก่าๆ ไหว้ท่านแล้วได้ยื่น
ร้องให้อยู่ที่ส่วนสุดข้างหนึ่ง เมื่อพระเถระเห็นดังนั้นก็เกิดความเมตตา
อันมีกรุณาเป็นต้วนา พลันก็เสกก็เกิดขึ้นด้วยอำนาจโยนิโสมนสิการใน
อารมณ์ที่ได้เสวยมาแล้ว.

ท่านเกิดความสลดใจเหมือนม้าอาชาไนยที่เขาคดด้วยเส้ ทนได
นั่นเอง จึงไปยังป่าช้ากำหนดเอาอสุกนิมิต กระทำฌานที่ได้ในป่าช้านั้น
ให้เป็นบาท เจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุพระอรหัต.

ลำดับนั้น พ่อตาของท่านพาธิดาผู้ประดับตกแต่งมา ประสงค์จะ
ให้ท่านสึก จึงได้ไปยังวิหารพร้อมด้วยบริวารมากมาย. พระเถระรู้ความ
ประสงค์ของนางแล้ว เมื่อจะประกาศความที่ตนไม่กำหนดในกามทั้งหลาย
และความที่ตนเป็นผู้ไม่คิดในอารมณ์ทั้งปวง จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

สัตว์สองเท้านี้เป็นสัตว์ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น เต็ม
ไปด้วยซากศพต่าง ๆ มีของโสโครกไหลออกทั่วกาย ต้อง
บริหารอยู่เป็นนิตย์. เบนจกามคุณอันน่ารื่นรมย์ใจเหล่านี้
คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่มีปรากฏใน
รูปร่างหญิง ย่อมล่อลวงปุถุชนให้ลำบาก เหมือนพราน
เนื้อแอบดักเนื้อด้วยเครื่องดัก พรานเบ็ดจับปลาด้วยเบ็ด
บุคคลจับวานรด้วยตั้งฉะนั้น ปุถุชนเหล่าใดมีจิตกำหนด

เข้าไปช่องเสพหญิงเหล่านั้น ปุถุชนเหล่านั้นย่อมยัง
สงสารอันน่ากลัวให้เจริญ ย่อมก่อภพใหม่ขึ้นอีก ส่วน
ผู้ใดงดเว้นหญิงเหล่านั้น เหมือนบุคคลสลัดหัวงูด้วยเท้า
ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ระงับตัณหาอันซ่านไปในโลกเสียได้ เรา
เห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นการออกบรรพชาด้วยความ
เกษม สลัดตนจากกามทั้งปวง เราได้บรรลุความสิ้น
อาสวะแล้ว.

บทว่า ทวิปาทโก ในคานานัน มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:- กายแม่ที่
ไม่มีเท้าเป็นต้น เป็นกายไม่สะอาดทั้งนั้น ก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านกล่าว
อย่างนี้ ด้วยอำนาจวิสัยที่การทำให้ยิ่ง หรือด้วยการกำหนดอย่างสูง อีก
อย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่กายอื่น ๆ แม่ไม่สะอาด บุคคลเอาของเค็มและของ
เปรี้ยวเป็นต้นมาปรุงเข้า ก็ทำให้เป็นโภชนะสำหรับมนุษย์ทั้งหลายได้
แต่กายมนุษย์ทำให้เป็นโภชนะไม่ได้. เพราะฉะนั้น เมื่อจะแสดงสภาวะ
อันไม่สะอาดยิ่งแห่งกายมนุษย์นั้น ท่านจึงกล่าวว่า ทวิปาทโก ดังนี้.

บทว่า อัย นี้ ท่านกล่าวหมายเอารูปหญิงที่ปรากฏในเวลานั้น.

บทว่า อสุจิ แปลว่า ไม่สะอาดเลย อธิบายว่า ในรูปหญิงนี้ ไม่มี
ความสะอาดอะไรเลย.

บทว่า ทุกุณฺโธ ปริหิรติ ความว่า เป็นกายมีกลิ่นเหม็น เจ้าของ
ปรุงแต่งด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น บริหารอยู่.

บทว่า นานากุณฺปปริปุโร ได้แก่ เต็มด้วยซากศพอนกประการ
มีผมเป็นต้น.

ในบทว่า วิสฺสวณฺโตะ ตโต ตโต นี้ เชื่อมความว่า กายนี้ แม่เมื่อ
ชนทั้งหลายพยายามเพื่อจะปกปิดความที่กายเป็นของน่าเกลียด ด้วยดอกไม้
และของหอมเป็นต้น ก็ทำความพยายามนั้นให้ไร้ผล ทำน้ำลายและน้ำมูก
เป็นต้นให้ไหลออกจากทวารทั้ง ๕ และทำเหงื่อที่หมักหมมให้ไหลออก
จากขุมขนทั้งหลายบริหารอยู่.

เมื่อจะแสดงว่า ก็กายนี้แม่เป็นของน่าเกลียดอย่างนี้ ก็ยังลงปลุชน
ผู้บอดเขลาด้วยรูปเป็นต้นของตน เหมือนพรานเนื้อลงเนื้อเป็นต้น ด้วย
เครื่องดักมีหลุม (พราง) เป็นต้นฉะนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า มิคฺ คังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคฺ นิลีนํ ญฺเฐน ความว่า เหมือน
พรานเนื้อแอบคือซ่อนดักเนื้อ ด้วยเครื่องดักมีบ่วงเป็นต้น. จริงอยู่ อิว
ศัพท์ที่กำลังจะกล่าวถึง แม่ในประโยคนี้นี้ ก็ควรนำมาประกอบเข้า.

บทว่า พพิเสเนว อมฺพุชฺช ความว่า เหมือนพรานเบ็ดตกสัตว์ที่เกิด
ในน้ำคือปลา ด้วยเบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อไว้ฉะนั้น.

บทว่า วานฺริ วีย เสเปน ความว่า เบญจกามคุณย่อมลงปลุชนผู้
บอดให้ลำบาก เหมือนพรานเนื้อลงจับลิงด้วยดั่งซึ่งวางไว้ที่ต้นไม้และ
ศิลาเป็นต้น.

เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามที่ว่า ใครทำให้ลำบาก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
รูป เสียง คังนี้. จริงอยู่ ส่วนของกาม ๕ ส่วนมีรูปเป็นต้น โดยพิเศษ
เป็นที่อาศัยของวัตถุที่เป็นวิสภาคัน ทำใจของปลุชนผู้บอดผู้ถูกห้อมล้อม
ด้วยโยนิโสมนสิการ อันเป็นที่เข้าไปอาศัยของวิปလာส ให้อินดี ชื่อว่า
ย่อมยังอันธปลุชนเหล่านั้นให้ลำบาก เพราะนำความพินาสมาให้ โดย
ความที่รูปเป็นต้นเป็นวัตถุที่ตั้งของกิเลส. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า

รูป เสียง ฯลฯ ปรากฏในรูปหญิง. ก็ศัพท์ หญิง ในคำนั้น พึงทราบว่า ท่านกระทำด้วยอำนาจอารมณ์ที่ทำให้ยิ่ง. ด้วยเหตุ นั้นแหละ ท่านจึงกล่าวว่า **ปุถุชนเหล่าใดช่องเสพหญิงเหล่านั้น** ดังนี้ เป็นต้น .

คำนั้นมีเนื้อความว่า ปุถุชนเหล่าใดมีจิตกำหนด คือมีจิตถูกราคะ ความกำหนัดครอบงำ ย่อมช่องเสพหญิงเหล่านั้น ด้วยการกำหนดว่าเป็น เครื่องอุปโภคใช้สอย.

บทว่า **วทุเมหุติ กฐลึ โฆริ** ความว่า ปุถุชนเหล่านั้นย่อมยัง สงสาร กล่าวคือ กฐลึ การท่องเที่ยวเพราะคนอันธพาลยินดียิ่งนัก อัน น่ากลัว คืออันนำความกลัวมาด้วยชาติเป็นต้น และด้วยนรกเป็นต้น ให้ เจริญด้วยการเกิดและการตายเป็นต้นบ่อย ๆ. ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมก่อภพใหม่ขึ้นอีก ดังนี้.

บทว่า **โย เจตา** ความว่า ส่วนบุคคลใดงดเว้นหญิงเหล่านั้นเสีย ได้ด้วยการข่ม และการตัดขาดฉันทราคะในหญิงเหล่านั้น เหมือนคนสลัด หัวงูด้วยเท้า เป็นผู้มีสติล่วงพ้นตัณหา กล่าวคือความชานไปในโลก เพราะ ละโลกทั้งปวงได้แล้วดำรงอยู่.

บทว่า **กามสุวาทินวํ ทิสฺวา** ความว่า เห็นอาทีนพ คือโทษอันต่ำ ช้าโดยประการมิใช่น้อยในวัฏฏคามและกิเลสคามทั้งหลาย โดยนัยมีอาทิ ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยท่อนกระดูก มีความลำบากมาก มีความ คับแค้นมาก.

บทว่า **เนกขมมํ ทฎฺฐุ เขมโต** ความว่า เห็นเนกขัมมะโดยภาวะ อันออกจากกามและภพทั้งหลาย ได้แก่บรรพชาและพระนิพพาน โดย ความเกษม คือโดยปลอดอันตราย.

สลัดออก คือพรากออกจากกรรมทั้งปวง ได้แก่ จากกรรมอันเป็น
ไปในภูมิ ๓. กรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ แม้ทั้งหมดนี้ ชื่อว่ากาม เพราะ
อรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ก็พระเถระพรากแล้วจากกามเหล่านั้น.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เราได้บรรลุความสิ้นอาสวะแล้ว ดังนี้.

พระเถระกล่าวธรรมด้วยคาถา ๕ คาถาเบื้องต้น ด้วยประการอย่างนี้
แล้ว พยากรณ์พระอรหันต์ผลด้วยคาถาที่ ๖. พ้อตาได้ฟังดังนั้น คิดว่า
ท่านผู้นี้ไม่คิดในสิ่งทั้งปวง ใคร ๆ ไม่อาจที่จะให้ท่านผู้นี้หมუნไปในกาม
ทั้งหลายได้ จึงได้ไปตามทางที่มาแล้วนั้นแล. ฝ่ายพระเถระ เมื่อพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วได้ ๑๐๐ ปี อุปสมบทได้ ๑๒๐ พรรษา เป็น
พระเถระในแผ่นดิน ชำระเสนียดแห่งพระศาสนาที่ภิกษุวัชชีบุตรชาวเมือง
เวสาลีให้เกิดขึ้น สังกายนาร้อยกรองพระธรรมครั้งที่ ๒ แล้วจึงตั้งศิส-
มหาพรหมว่า ท่านจงชำระสะสางเสนียดอันจะเกิดขึ้น ในสมัยพระเจ้า
ธรรมมาโสภ ในอนาคตกาล แล้วปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพาน-
ธาตุ.

จบอรรถกถาสัพพกามีเถรคาถาที่ ๑๔

จบปรมัตถทีปนี

จบอรรถกถาเถรคาถา ฉักกนิบาต

เถรคาถา สัตตกนิบาต

๑. สุนทรสมุทฺธเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสุนทรสมุทฺธเถระ

[๓๖๑] หญิงแพศยาผู้ประดับประดาร่างกาย นุ่งห่มผ้าไหม
ตัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ด้วยเครื่องหอม ทำย้อมด้วยสีแดง
อันทาม สวมรองเท้าทอง นางถอดรองเท้าขึ้นประคอง
อัญชิลอยู่ข้างหน้า กล่าวกะเราผู้เคยยำเกรง เล้าโลมด้วย
ถ้อยคำอันอ่อนหวานว่า ท่านเป็นบรรพชิตหนุ่ม ของงเชื่อ
ฟังคำดิฉัน ขอเชิญท่านเสี้ออกมาบริโศกถามอันเป็นของ
มนุษย์เถิด. ดิฉันขอให้สัตย์ปฏิญาณแก่ท่าน หรือดิฉันจะ
นำไปมาทำสบถก็ได้ เมื่อใดเราทั้งสองแก่เฒ่าจนถือไม้เท้า
เมื่อนั้น เราทั้งสองจึงค่อยบวช เราทั้งสองถือเอาชัยใน
โลกทั้งสองก่อนเถิด. เราเห็นหญิงแพศยาคนนั้น ผู้ตก-
แต่งร่างกาย นุ่งห่มผ้าไหมอันทามดีมาทำอัญชิลี พุดจา
อ่อนหวานเรา เหมือนกับปวงมัจจุราชอันธรรมชาติดักไว้
ลำดับนั้น โยนิโสมนสการเกิดขึ้นแก่เรา เราได้เห็นโทษ
ของสังขารแล้ว เกิดความเบื่อหน่าย ลำดับนั้น จิตของ
เราก็หลุดพ้นจากกิเลส ขอท่านจงเห็นคุณพิเศษของพระ-
ธรรมอย่างนี้เถิด บัดนี้ เราได้บรรลุวิชา ๓ แล้ว ได้ทำ

ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว.

จบสุนทรสมุทเธรคาถา

อรรถกถาสุนทรสมุทเธรคาถาที่ ๑

ในสัตตกนิบาต มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คาถาของท่านพระสุนทรสมุทเธระ มีคำเริ่มต้นว่า อลงกตา ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้อำพาเพี้ยบุญญาธิการไว้ ในพระพุทธเจ้าปางก่อนทั้งหลาย สั่งสมบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นบุตรของเศรษฐีผู้มีทรัพย์สมบัติมากคนหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์ ได้มีชื่อว่า สมุท. แต่ปรากฏชื่อว่า สุนทรสมุท เพราะมีรูปสมบัติ.

ท่านดำรงอยู่ในปฐมวัย ได้เห็นพุทธานุภาพในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้ากรุงราชคฤห์ ถึงได้ศรัทธา เพราะเป็นผู้มีอหยาสัยในการสลัดออก (จากทุกข์) จึงบวช ได้อุปสมบทแล้วสมาทานธุดงค์ จากกรุงราชคฤห์ไปยังกรุงสาวัตถี เรียนวิปัสสนาในสำนัก ของภิกษุผู้เป็นกัลยาณมิตร บำเพ็ญเพียรกรรมฐานอยู่. ในวันมีมหรสพในกรุงราชคฤห์ มารดาของท่านได้เห็นลูกเศรษฐีอื่นๆ พร้อมภรรยา พวกกันตกแต่งประดับประดา เล่นมหรสพอยู่ หวนระลึกถึงบุตรจึงร้องไห้.

หญิงคนใดคนหนึ่งเห็นดังนั้น จึงถามถึงเหตุที่ร้องไห้ นางจึงบอกเหตุนั้น แก่หญิงคนใดคนหนึ่ง. หญิงคนใดได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า ดิฉันจักนำเธอมา เบื้องต้นท่านจงเห็นแก่ความเป็นลูกผู้หญิงของดิฉันก่อน

นางจึงสัญญาว่า ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น เราจักการทำเจ้าเท่านั้น ให้เป็นภรรยาเขาแล้วตั้งให้เป็นเจ้าของตระกูลนี้ ดังนี้แล้ว ให้ทรัพย์เป็นอันมากแล้วส่งไป นางจึงไปยังกรุงสาวัตถี ด้วยบริวารเป็นอันมากแล้วพักอยู่ในเรือนหลังหนึ่ง ใกล้ที่เกี่ยววิณฑบาทของพระเถระ ใช้ให้คนอื่น ๆ ถวายวิณฑบาทแก่พระเถระโดยเคารพ และ (ตนเอง) ตกแต่งประดับประดาสวมรองเท้าทอง แสดงตนให้ (พระเถระเห็น).

ครั้งวันหนึ่ง นางเห็นพระเถระกำลังเดินไปทางประตูเรือน จึงถอดรองเท้าทองประคองอัญชลีเดินไปข้างหน้า เชื้อเชิญพระเถระด้วยการเชื้อเชิญด้วยกาม มีประการต่าง ๆ. พระเถระได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า ธรรมดาจิตของปุถุชนมักหวนไหว ถ้ากระไร เราพึงทำความอุตสาหะพยายามในบัดนี้แหละ ยืนอยู่ในที่นั้นนั่นเอง บำเพ็ญภาวนาก็ได้อภิญญา ๖ ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ว่า

หญิงแพศยาผู้ประดับร่างกาย นุ่งห่มผ้าไหมอันงาม
ตัดทรงดอกไม้ ครอบไว้ด้วยเครื่องหอม ทำล้อมด้วยสีแดง
สวมรองเท้าทอง นางถอดรองเท้ายืนประคองอัญชลีอยู่
ข้างหน้า กล่าวกะเราผู้เคยยำเกรง ด้วยถ้อยคำอันอ่อน
หวานว่า
ท่านเป็นบรรพชิตหนุ่ม ขอจงเชื่อฟังคำของดิฉัน ขอ
เชิญท่านสักออกมาบริโภคกามอันเป็นของมนุษย์เถิดดิฉัน
ขอให้สัจย์ปฏิญาณแก่ท่าน หรือดิฉันจะนำเอาไฟมาทำ

สพบก็ได้อะ. เมื่อใด เราทั้งสองแก็แต่จจนถึงถือไม้เท้า เมื่อ
นั้นเราทั้งสองจึงค่อยบวช เราทั้งสองถือเอาชัยในโลกทั้ง-
สองก่อนเถิด.

เราเห็นหญิงแพศยาคนนั้น ผู้ตกแต่งร่างกาย นุ่งห่ม
ผ้าไหมอันงามดี มาทำอัญชลีอ้อนวอนเรา เหมือนกับบ่วง
มัจจุราช อันธรรมชาติดักไว้. ลำดับนั้น โยนิโสมนสิการ
เกิดขึ้นแก่เรา เราได้เห็นโทษของสังขารแล้ว เกิดความ
เบื่อหน่าย. ลำดับนั้น จิตของเราถึหลุดพ้นจากกิเลส ขอ
ท่านจงเห็นคุณพิเศษของพระธรรมอย่างนี้เถิด บัดนี้ เราได้
บรรลุมัชชา ๓ แล้ว ได้ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาลชาริ ได้แก็ ทัดทรงระเบียบดอกไม้อะ
คือประดับพวงดอกไม้อะ.

บทว่า วิภูสิตา ได้แก็ ตกแต่งกายด้วยดอกไม้อะ และถูบไล้ด้วย
เครื่องหอมเป็นต้น โดยการทำให้พร่องให้เต็ม.

ด้วยบทว่า อลงุกตา นี้. ท่านประสงค้อเอาการประดับด้วยเครื่อง
อาภรณ์ทั้งหลาย มีสร้อยข้อมือและสร้อยคอเป็นต้น.

บทว่า อลตุตกกตาปาทา ได้แก็ ผู้มีเท้าทั้งคู่อ้อมด้วยน้ำครั้ง อัน
มีสีดั่งดอกชัชพฤกษ์และดอกคำแก็จัด. จจริงอยู่ บทว่า อลตุตกกตาปาทา
นี้ เป็นบทสมมาส (วิธีย่อศัพท์ทางภาษาบาลี) ควรจะกล่าวว้า อลตุตกกต-
ปาทา แต่ท่านทำให้เป็นทีฆะ เพื่อสะดวกในการแต่งคาถา. แต่ในเมื่อ

ไม่เป็นบทสมาส จะต้องเข้าใจคำที่เหลือ (ซึ่งจะต้องเดิมเข้ามา) ว่า
ตสุธา.

ในบทว่า ปาทุกาธุห เวลิกา นี้ ฟังเดิมคำที่เหลือเข้ามาว่า หญิง
คนหนึ่งผู้อาศัยรูปเลี้ยงชีพ มีเพศตามที่กล่าวแล้ว สวมรองเท้าทองยืนอยู่.

บทว่า ปาทูกา โอรูปิตวาน แปลว่า ลงจากรองเท้า อธิบายว่า
ถอดรองเท้าทอง.

บทว่า ปญชลีกตา ความว่า นางคือหญิงแพศยา ประคองอัญชลี
กล่าวกะเรา อีกอย่างหนึ่ง เว้นคำอื่น ๆ ที่เนื่องกันมาเสีย นางได้กล่าวเอง
คือด้วยตนเองทีเดียว.

บทว่า สณฺเฬน ได้แก่ กลมเกลี้ยง.

บทว่า มุฑฺฒา แปลว่า อ่อนหวาน. แม้จะไม่กล่าวคำว่า วจนน
ก็ย่อมเป็นอันกล่าว เพราะกล่าวคำว่า อภาสถ ไว้.

ด้วยบทว่า ยูวติ ตฺว ปพฺพชิตฺโต นี้ ท่านแสดงความว่า ท่านเมื่อ
บวชก็เป็นคนหนุ่มแน่นบวช เมื่อจะบวชควรบวชในเมื่ออายุถึง ๗๐ ปี
มิใช่หรือ.

บทว่า ติญฺจาทิ มม สาสเน ความว่า ท่านจงตั้งอยู่ในถ้อยคำของ
เราเถิด. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า ก็คำนั้นเป็นอย่างไร ? นางจึงกล่าวว่า
จงบริโภคนามอันเป็นของมนุษย์เถิด. บุคคลผู้ประสงค์จะบริโภคนาม
ต้องปรารถนารูปสมบัติ วยสมบัติ บริหารสมบัติ และโภคสมบัติ. ในสมบัติ
เหล่านั้น พระเถระจึงกล่าวว่า เราจักมีโภคสมบัติมาแต่ไหน เพราะเหตุนั้น
นางจึงกล่าวว่า ดิฉันจะให้ทรัพย์อันเป็นเครื่องปลื้มใจแก่ท่าน. พระเถระ
จะพึงสำคัญว่า คำนี้นั้นจะพึงเชื่อได้อย่างไร เพราะเหตุนั้น นางเมื่อจะ

ให้พระเถระนั้นเชื่อถือจึงกล่าวว่า **ดิฉันขอทำสัตย์ปฏิญาณแก่ท่าน หรือว่าดิฉันจะนำเอาไฟมาทำสบถก็ได้**. อธิบายว่า คำใดที่ดิฉันปฏิญาณไว้ว่าท่านจงบริโภคนามอันเป็นของมนุษย์เถิด ดิฉันจะให้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแก่ท่าน คำนั้นดิฉันขอให้สัตย์ปฏิญาณไว้อย่างเด็ดขาด ถ้าท่านยังไม่ตกลงใจแก่ดิฉัน ดิฉันจะนำเอาไฟมาทำสบถก็ได้ คือดิฉันจะนำเอาไฟมาแล้วการทำสบถต่อหน้าไฟ.

บทว่า **อุภยตฺถ กฺกฺขคฺคโ** ความว่า การที่เราทั้งสองบวชในเวลาแก่เฒ่า เป็นการถือชัยชนะในโลกทั้งสองไว้ได้ อธิบายว่า ข้อที่เราทั้งสองใช้สอยโกละไปจนตราบเท่าถือไม้เท่านั้น ชื่อว่าไม่เสื่อมจากโกละแม้ในโลกนี้ ข้อที่เราทั้งสองจักบวชในภายหลังนั้น ชื่อว่าไม่เสื่อมจากโกละแม้ในโลกหน้า.

บทว่า **ตโต** แปลว่า เหตุนั้น คือเหตุแห่งคำที่หญิงแพศยานั้น ผู้เชื่อเชิญ ด้วยกามทั้งหลาย กล่าวด้วยคำมีอาทิว่า ท่านยังเป็นหนุ่ม และด้วยคำมีอาทิว่า เมื่อใด เราทั้งสองแก่เฒ่า ดังนี้. จริงอยู่ พระเถระกระทำคำนั้นให้เป็นคฺจขอสับ การทำสมณธรรม ได้ทำประโยชน์ของตนให้บริบูรณ์แล้ว. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังแล.

จบอรรถกถาสุนทรสมุทฺรเถรคาถาที่ ๑

๒. ลกฺขณฺณกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระลกฺขณฺณเถระ

[๓๖๒] ภัททียภิกษุอยู่ ณ อัมพพากรามอันเลอเลิศใกล้ไพร-
สณฑ์ ได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากขึ้นแล้ว เป็นผู้เจริญ
ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น เฟงฌานอยู่ในไพรสณฑ์นั้น กาม-
โภคีนุคคลบางพวกย่อมยินดีด้วยเสียงตะโพน เสียงพิณ
และบัณเฑาะว์ แต่ความยินดีของพวกเขาไม่ประเสริฐ
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ส่วนเรายินดีแล้วในคำสอน
ของพระพุทธเจ้า ยินดีอยู่ที่โคนไม้ ถ้าพระพุทธเจ้าได้
ประทานพรแก่เรา เราได้รับพรนั้นแล้ว ถือเอากายคตาสติ
อันโลกทั้งปวงพึงเจริญเป็นนิตย์ ชนเหล่าใดถือรูปร่างเรา
เป็นประมาณ และถือเสียงเราเป็นประมาณ ชนเหล่านั้น
ตกอยู่ในอำนาจฉันทราคะ ย่อมไม่รู้จักเรา คนพาลตูก
กิเลสกันไว้รอบด้าน ย่อมไม่รู้ภายใน ทั้งไม่เห็นภายใน
นอก ย่อมลอบไปตามเสียงโฆษณา แม้บุคคลผู้เห็นผล
ภายนอก ไม่รู้ภายใน เห็นแต่ภายนอก ก็ลอบไปตาม
เสียงโฆษณา ส่วนผู้ใดมีความเห็นไม่ถูกต้อง ย่อมรู้ชัด
ทั้งภายใน และเห็นแจ้งทั้งภายนอก ผู้นั้นย่อมไม่ลอบ
ไปตามเสียงโฆษณา.

จบลกฺขณฺณกเถรคาถา

อรรถกถาลक्षणทกัทธิยเถรคาถาที่ ๒

คาถาของท่านพระลक्षणทกัทธิยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปเร**
อมุพาทุการาม ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ พระเถระนี้
บังเกิดในตระกูลมีโภคะมาก ในหังสวดีนคร พอเจริญวัย นั่งฟังธรรมอยู่
ในสำนักของพระศาสดา ในขณะนั้น ได้เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุ
รูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศแห่งภิกษุผู้มีเสียงไพเราะ แม้ตนเองก็
ปรารถนาฐานันดรนั้น จึงถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประธาน แล้วได้กระทำปณิธานความปรารถนาว่า โอหนอ แม้ข้าพระองค์
ก็พึงเป็นผู้เลิศแห่งภิกษุผู้มีเสียงไพเราะ ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์
หนึ่งในอนาคต เหมือนภิกษุรูปนี้. และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นความ
ปรารถนานั้นไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์แล้วหลีกไป.

เขาการทำบุญในหังสวดีนั้นจนตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปในเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าสุสตะ เกิดเป็นนาคูเหว่า
มีขนปีกวิจิตรงดงาม คาบผลมะม่วงหวานจากพระราชอุทยานบินไป ได้เห็น
พระศาสดา มีใจเลื่อมใส จึงเกิดความคิดว่าจักถวาย. พระศาสดาทรง
ทราบความคิดของนาคูเหว่านั้น จึงทรงนั่งถือบาตร. นาคูเหว่าได้ใส่ผล
มะม่วงสุกลงในบาตรของพระศาสดา. พระศาสดาเสวยผลมะม่วงสุกนั้น.
นาคูเหว่านั้นมิใจเลื่อมใสจึงยับยั้งอยู่ตลอดสัปดาห์ ด้วยสุขอันเกิดจากปีติ
นั้น และด้วยบุญกรรมนั้น จึงเป็นผู้มีเสียงไพเราะ.

๑. บาลีเป็น ลक्षणภูเถรคาถา.

ก็ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อมหาชนปรารถนาจะสร้างพระเจดีย์ว่าจะสร้างขนาดไหน, เมื่อเขากล่าวว่าประมาณ ๗ โยชน์ ก็กล่าวว่าขนาดนั้นใหญ่เกินไป เมื่อใคร ๆ กล่าวว่ ๖ โยชน์ ก็กล่าวว่าแม้ขนาดนั้นก็ใหญ่เกินไป เมื่อใคร ๆ กล่าวว่ ๕ โยชน์ ๔ โยชน์ ๓ โยชน์ ๒ โยชน์ ดังนี้ ในคราวนั้น พระเถระนี้เป็นหัวหน้าช่าง พูดจึ้นว่า มาเถิด ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ควรจะทำให้ปฏิบัติได้สะดวกในอนาคต ดังนี้แล้ว จึงเอาเชือกวงแล้วหยุดอยู่ในที่สุดคาวุตหนึ่ง จึงกล่าวว่า ค้านหนึ่งๆ ได้คาวุตหนึ่งๆ จักเป็นเจดีย์กลมโยชน์หนึ่ง สูงโยชน์หนึ่ง ชนเหล่านั้นก็เชื่อถือถ้อยคำของหัวหน้าช่างนั้นๆ ได้กระทำขนาดประมาณแห่งพระพุทธเจ้าผู้หาประมาณมิได้ ด้วยประการดังนี้แล. ก็ด้วยกรรมนั้น หัวหน้าช่างนั้น จึงเป็นผู้มีขนาดต่ำกว่า อื่นๆ ในที่ที่เกิดแล้วๆ.

ในกาลแห่งพระศาสดาของเราทั้งหลาย เขาบังเกิดในตระกูลที่มีโภคะมากโนกรุงสาวัตถี. ได้มีชื่อว่า ภัททิยะ แต่เพราะเป็นคนเตี้ย จึงปรากฏชื่อว่า ลกฺขณกภัททิยะ. ลกฺขณกภัททิยะนั้น ได้ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้ศรัทธาบวชแล้ว เป็นพหูสูต เป็นพระธรรมกถึก แสดงธรรมแก่คนเหล่าอื่นด้วยเสียงอันไพเราะ. ครั้นในวันมรตวันหนึ่ง หญิงคณิกาคคนหนึ่งไปรถกับพราหมณ์คนหนึ่ง เห็นพระเถระจึงหัวเราะจนเห็นฟัน. พระเถระถือเอานิมิตในกระดูกฟันของหญิงนั้นแล้วทำมานให้เกิดขึ้น กระทำมานนั้นให้เป็นบาท เจริญวิปัสสนาได้เป็นพระอนาคามี ท่านอยู่ด้วยกายคตาสติเป็นเนืองนิตย์ วันหนึ่ง อันท่านพระธรรมเสนาบดี โอวาทอยู่ ก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในแสนกัปแต่ภัทรกัปนี้ พระพิชิตมารพระนามว่า
ปทุมุตตระ ทรงรู้จบธรรมทั้งปวง เป็นพระผู้นำโลก ได้
เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ครั้งนั้น เราเป็นบุตรเศรษฐีมีทรัพย์
มากภายในพระนครหังสวดี เทียวเดินพักผ่อนอยู่ ได้ไป
ถึงสังฆาราม. คราวนั้น พระผู้นำโลก ผู้ทำโลกให้โชติ
ช่วงพระองค์นั้นทรงแสดงธรรม ได้ตรัสสรรเสริญพระ-
สาวกผู้ประเสริฐกว่าสาวกทั้งหลายผู้มีเสียงไพเราะ เรา
ได้ฟังดังนั้นแล้วก็ชอบใจ จึงได้ทำสักการะแก่พระพุทธเจ้า
ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ถวายบังคมพระบาททั้งสองของ
พระศาสดาแล้ว ปรารถนาฐานันดรนั้น ครั้งนั้น พระ-
พุทธเจ้าผู้แนะนำชั้นพิเศษ ได้ตรัสพยากรณ์ในท่ามกลาง
สงฆ์ว่า ในอนาคตกาล ท่านจักได้ฐานันดรนี้สมดังมโนรถ
ความปรารถนา. ในกัปที่แสนแต่ภัทรกัปนี้ พระศาสดา
มีพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระ-
เจ้าโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก. เศรษฐีนี้จักได้เป็น
ธรรมทายาทของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอัน
ธรรมเนรมิต เป็นสาวกของพระศาสดา มีนามว่า ภัททิยะ.
เพราะกรรมที่ทำไว้ดีนั้น และเพราะการตั้งเจตจำนงไว้
เราละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. ในกัปที่ ๕๒
แต่ภัทรกัปนี้ พระพิชิตมารพระนามว่าผุสสะ พระผู้นำ
ยากที่จะหาผู้เสมอ ยากที่จะข่มขี้ได้ ผู้สูงสุดกว่าโลก
ทั้งปวง ได้เสด็จอุบัติขึ้น พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยจรณะ

เป็นผู้ประเสริฐ เทียงตรง ทรงมีความเพียรเผากิเลส
ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ทรงเปลื้อง
สรรพสัตว์เป็นอันมากให้พ้นจากกิเลสเครื่องจองจำ, เรา
เกิดเป็นนกดุเหว่าชาวอยู่ในพระอารามอันน่าเพลิดเพลินใจ
ขอพระสุสสะสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น เราอยู่ที่ต้น
มะม่วงใกล้พระคันธกุฎี ครั้งนั้นเราเห็นพระพิชิตมารผู้สูง
สุด เป็นพระทักขิไณยบุคคล เสด็จดำเนินไปบิณฑบาต
จักทำจิตให้เสื่อมใส แล้วร้องด้วยเสียงอันไพเราะ ครั้งนั้น
เราบินไปสวนหลวง คาบผลมะม่วงสุกดี มีผิวดังทองคำ
เอามาน้อมถวายแด่พระสัมพุทธเจ้า เวลานั้น พระ-
พระพิชิตมารผู้ประกอบด้วยพระกรุณา ทรงทราบวารจิต
ของเรา จึงทรงรับบาตรจากมือของภิกษุผู้อุปัฏฐาก เรามี
จิตร่าเริง ถวายผลมะม่วงแด่พระมหามุนี เราใส่บาตร
แล้วก็เอापีกจบ ร้องด้วยเสียงอันไพเราะ เสนาะน่าฟัง
น่ายินดี เพื่อบูชาพระพุทธรเจ้าแล้วไปรงนอน. ครั้งนั้น
นกเหยี่ยวผู้มีใจชั่วช้าได้โฉบเอาเราผู้มีจิตเบิกบาน ผู้มี
อหยาศัยไปสู่ความรักในพระพุทธรเจ้ามาเสีย เราจืดจาก
อัทธานั้น ไปแสวงสุขมากมายในสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วมา
สู่กำเนิดมนุษย์ เพราะกรรมนั้นชักนำไป. ในภัทธกัปนี้
พระพุทธรเจ้าผู้มีพระนามตามพระโคตรว่า กัสสป เป็น
เผ่าพันธุ์พรหม มีพระยศใหญ่ ประเสริฐกว่านักปราชญ์
ได้อุบัติขึ้น พระองค์ทรงยังพระศาสนาให้โชติช่วง ครอบ-

จำพวกเดียรฉัตรผู้หลอกลวง ทรงแนะนำเวไนยสัตว์ทั้งหลาย พระองค์พร้อมทั้งพระสาวกปรินิพพานแล้ว. เมื่อพระองค์ผู้เลิศในโลกปรินิพพานแล้ว ประชุมชนเป็นอันมากที่ล้อมไศ จักกระทำพระสถูปของพระศาสดา เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า. เขาปรึกษากันอย่างนี้ว่า จักช่วยกันทำพระสถูปของพระมเหสีเจ้า ให้สูง ๗ โยชน์ ประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ ครั้งนั้น เราเป็นแม่ทัพของพระเจ้านาคสีพระนามว่า กิกิ ได้พูดลดประมาณเจดีย์ของพระพุทธเจ้าผู้หาประมาณมิได้ ครั้งนั้น ชนเหล่านั้นได้ช่วยกันทำเจดีย์ของพระศาสดาผู้มีปัญญาว่านรชน สูงโยชน์เดียวประดับด้วยรัตนะนานาชนิด ตามถ้อยคำของเรา. เพราะกรรมที่ทำไว้ดีนั้น และเพราะการตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก็ในภพสุดท้าย ในบัดนี้เราเกิดในสกุลเศรษฐีอันมั่งคั่ง สมบูรณ์ มีทรัพย์มาก ในนครสาวัตถีอันประเสริฐ เราได้เห็นพระสุคตเจ้าคราวเสด็จเข้าพระนคร ก็อัศจรรย์ใจ จึงบวช ไม่นานก็ได้บรรลुพระอรหัต. เพราะกรรมที่ได้ทำ (การลด) ขนาดพระเจดีย์นั้น เราจึงมีร่างกายต่ำเตี้ยควรแก่การดูหมิ่น เราบูชาพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๗ ด้วยสุรเสียงอันไพเราะ. จึงได้ถึงความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้มีเสียงไพเราะ. เพราะการถวายผล (มะม่วง) แต่พระพุทธเจ้า และเพราะการระลึกถึงพระพุทธคุณ เราจึง

สมบูรณ์ด้วยสามัญผล ไม่มีอาสวะอยู่ เราเผากิเลส
ทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ... คำสอนของพระพุทธเจ้า เราได้
ทำตามแล้ว.

ในกาลต่อมา เมื่อท่านจะพยากรณ์พระอรหัตผล จึงได้กล่าวคาถา๗คาถา*
เหล่านี้ว่า

ภททียภิกขุอยู่ ณ อัมพวาฏการามอันเลิศใกล้ไพรสณฑ์
ได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากขึ้นแล้ว เป็นผู้เจริญด้วยคุณมี
ศีลเป็นต้น เฟ่งฉานอยู่ในไพรสณฑ์นี้ กามโภกิบุคคล
บางพวก ย่อมยินดีเสียงตะโพน เสียงพิณ และบัณเฑาะว์
แต่ความยินดีของพวกเขาไม่ประเสริฐไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ ส่วนเรายินดีแล้วในคำสอนของพระพุทธ-
เจ้า ยินดีอยู่โคนไม้. ถ้าพระพุทธเจ้าประทานพรแก่เรา
และเราก็รับพรนั้นแล้ว ถือเอากายคตาสติอันชาวโลก
ทั้งปวงพึงเจริญเป็นนิตย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเร แปลว่า ประเสริฐ คือยิ่ง อธิบายว่า
วิเศษ. จริงอยู่ ปร ศัพท์นี้ บอกถึงอรรถว่า ยิ่ง เหมือนในประโยคมี
อาทิว่า คุณยิ่งกว่าประมาณ.

บทว่า อัมพวาฏการาม ได้แก่ในอารามมีชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า
อารามนั้นสมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ ประดับด้วยไพรสณฑ์อันน่ารื่นรมย์.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวให้พิเศษด้วยศัพท์ว่า ปเร. ส่วนอาจารย์บางพวก
กล่าวว่า ในอัมพวาฏวัน คือในป่าที่กำหนดหมายเอาด้วยต้นมะกอก.

บทว่า **วนสนฺตมฺหิ** ได้แก่ในป่าช้า อธิบายว่า ในป่าเป็นที่รวม ต้นไม้ กอไม้ และเครือเถาที่สะสมกันอยู่หนาแน่น.

บทว่า **ภทฺทโย** ได้แก่ ผู้มีชื่ออย่างนี้. พระเถระพูดถึงตนเอง เหมือนกะคนอื่น.

บทว่า **สมฺมุตฺตมฺหฺมพฺพุห** ความว่า อวิชา ชื่อว่ารากเหง้าของ ตัณหา เพราะฉะนั้น จึงถอนตัณหาพร้อมทั้งวิชาด้วยอรหัตมรรค.

บทว่า **ตตฺถ ภทฺโทว ฌายติ** ความว่า เป็นผู้เจริญ กิ่งงวมด้วยศีล เป็นต้นอันเป็นโลกุตระ เพราะเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้ว จึงเพ่งอยู่ด้วยฌาน อันสัมปยุตด้วยอรหัตผล โดยธรรมชาติอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ในไพร-สณฑ์นั้น.

พระเถระครั้งแสดงความยินดีในวิเวกของคนว่า ยับยั้งอยู่ด้วยผลสุข และฌานสมบัติทั้งหลาย ดังนี้แล้ว จึงแสดงความนั้นนั้นแหละโดยพยั-เรกมุข คือด้านขัดแย้ง แม้ด้วยคาถาว่า **รมนฺเตเก** กามโกตฺติบุคคฺลบาง พวกยินดี ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มูทิงฺเคหิ** ได้แก่ตะโพน ที่ประกอบ เป็นตัวเป็นต้น

บทว่า **วีณาหิ** ได้แก่ พิณอันเป็นเครื่องบันเทิงเป็นต้น.

บทว่า **ปณฺเวหิ** ความว่า กามโกตฺติบุคคฺลพวกหนึ่งยอมยินดีด้วย คนตรี ก็ความยินดีของกามโกตฺติบุคคฺลเหล่านั้นนั้น ไม่ประเสริฐ ไม่ ประกอบด้วยประโยชน์.

บทว่า **อหญฺจ** แก่เป็น **อหํ ปน.** อธิบายว่า เราผู้เดียวยินดีในคำ

สอนของพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุที่นั่นแหละ เราจึงยินดี คือยินดียังอยู่ที่โคนไม้.

พระเถระระบุนถึงความยินดีในวิเวกของตนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะสรรเสริญกายคตาศติกรรมฐานที่เจริญแล้วบรรลุประอรหัต จึงกล่าวคาถาว่า พุทฺโธ เจ เม ดังนี้.

ความแห่งคานันนั้นว่า ข้าพระพุทธเจ้า คือพระผู้มีพระภาคเจ้าอันเราอ่อนวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอพรอย่างหนึ่งกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงปฏิเสธว่า คู่ก่อนภิกษุ ตถาคตทั้งหลายล่วงพ้นพรเสียแล้วแล แล้วพึงให้พรแก่เราตามที่ทูลขอ และพรนั้นเราได้เต็มตามความประสงค์ของเรา คือพึงทำความปรารถนาแห่งใจของเราให้ถึงที่สุด พระเถระกล่าวด้วยความปริกัปกด้วยประการดังกล่าวมานี้. พระเถระเมื่อจะแสดงว่า เรารับพรเพราะทำการขอพรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอสัตว์โลกทั้งมวลควรเจริญกายคตาศติกรรมฐานทุกกาลเวลา และว่า สัตว์โลกทั้งมวลควรเจริญกายคตาศติเป็นนิตย์ จึงกล่าวว่า เราถือเอากายคตาศติอันโลกทั้งปวงพึงเจริญเป็นนิตย์. บัดนี้ พระเถระเมื่อจะสรรเสริญการพิจารณาโดยมุข คือการคิดเตียนโดยไม่พิจารณา จึงได้กล่าวคาถา ๔ คาถา^๑นี้ว่า

ชนเหล่าใดถือรูปร่างเราเป็นประมาณ และถือเสียง

เราเป็นประมาณ ชนเหล่านั้นตกอยู่ในอำนาจฉันทราคะ

ย่อมไม่รู้จักเรา, คนพาลถูกกิเลสกำไว้รอบด้าน ย่อมไม่รู้

ภายในทั้งไม่เห็นภายนอก ย่อมลอบไปตามเสียงโฆষণา.

แม้บุคคลผู้เห็นผลภายนอก ไม่รู้ภายใน เห็นแต่ภายนอก
ก็ล่องไปตามเสียงโฆษณา. ส่วนผู้ใดมีความเห็นไม่ถูก
กัน ย่อมรู้ชัดทั้งภายใน และเห็นแจ้งทั้งภายนอก ผู้นั้น
ย่อมไม่ล่องไปตามเสียงโฆษณา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เย มัม รุเปณ ปามิสฺสุ ความว่า ชนเหล่าใด
ไม่รู้ คือประมาณเราผู้ทราบด้วยรูปของเราอันไม่น่าเลื่อมใส คือตำทราวม
และด้วยสรีระคือธรรมว่า ปัญญาที่เชื่อกับอาการ อธิบายว่า เขาจะเชื่อว่า
ผู้นี้เลวทราม จึงสำคัญโดยการกำหนดเอา.

บทว่า เย จ โฆเสน อนวุคฺฐ ความว่า ก็ข้อที่สัตว์สำคัญเราไปตาม
เสียงโฆษณา ด้วยอำนาจการยกย่องเป็นอันมากนั้น เป็นความผิดของสัตว์
เหล่านั้น เพราะเราอันบุคคลจะพึงดูหมิ่นด้วยเหตุสักว่ารูปก็หามิได้ หรือ
ไม่พึงรู้มากด้วยเหตุสักว่าเสียงโฆษณา เพราะฉะนั้น ชนเหล่านั้นผู้ตกอยู่
ในอำนาจฉันทราคะ ย่อมไม่รู้จักเรา อธิบายว่า ชนแม่ทั้งสองพวกนั้น
ผู้ตกลงสู่อำนาจของฉันทราคะ คือฉันทราคะไม่ได้ จึงไม่รู้จักเราผู้ละ
ฉันทราคะได้โดยประการทั้งปวง.

เพื่อจะแสดงว่า คนเช่นเราไม่เป็นวิสัยของชนเหล่านั้น เพราะเป็น
ผู้มีวิัตถุอันใคร ๆ กำหนดไม่ได้ทั้งภายในและภายนอก พระเถระจึงกล่าว
คำมีอาทิว่า อหุณฺตุตฺติ ดังนี้.

บทว่า อหุณฺตุตฺติ ได้แก่ ธรรมมีขั้นและอายตนะเป็นต้น ใน
สันดานของตน.

บทว่า พหิทฺธา ได้แก่ ในสันดานของคนอื่น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า
อหุณฺตุตฺติ ได้แก่ สิลขั้นอันเป็นของพระอเสกจะเป็นต้น ในภายในของ

เรา. บทว่า **พหิทฺธา** ได้แก่ ความเป็นไปแห่งรูปธรรม และความเป็นไปแห่งจักขุวิญญาณ เป็นต้น ในภายนอกอันประกอบด้วยความสมบูรณ์แห่งมารยาท เป็นต้นของเราเท่านั้น.

บทว่า **สมนฺตาวโร** ความว่า เพราะไม่รู้ทั้งภายในและภายนอกอย่างนี้ จึงเป็นผู้ประกอบด้วยกิเลสเครื่องกั้นโดยรอบ คือ เป็นผู้มีคติแห่งญาณอันถูกกั้นแล้ว.

บทว่า **ส เว โฆเสณ วุฑฺฒิ** ความว่า คนพาลผู้มีความรู้ผู้อื่น จะพึงแนะนำนั้น ย่อมลอบไป คือถูกนำออกไป ได้แก่ถูกคร่ำมาตามเสียงโฆษณา คือตามคำของคนอื่น.

บทว่า **พหิทฺธา จ วิปฺลฺลติ** ความว่า ก็บุคคลใดย่อมไม่รู้ภายใน โดยนัยดังกล่าวแล้ว แต่ย่อมเห็นโดยแจ่มแจ้งในภายนอก ตามแนวที่ได้ฟังแล้ว หรือตามที่ทรงไว้ซึ่งสมบัติแห่งมารยาท เป็นต้น คือย่อมเข้าใจว่า เป็นผู้ประกอบด้วยคุณวิเศษ, บุคคลเมื่อนั้นผู้เห็นผลภายนอก คือถือเอาเพียงผล โดยการถือเอาตามนัย ย่อมลอบไปตามเสียงโฆษณา โดยนัยดังกล่าวแล้ว แม้บุคคลนั้นก็ย่อมไม่รู้จักคนเช่นเรา.

ส่วนบุคคลใดย่อมรู้ภายใน คือคุณมีศีลชั้นอันเป็นของพระอเสกขะ เป็นต้น ในภายในของพระจिณาสพ และเห็นการประกอบคุณวิเศษโดยแจ่มแจ้งในภายนอกด้วยการกำหนดข้อปฏิบัติของพระจิณาสพนั้น. เป็นผู้มีความเห็นไม่ถูกกั้น คือเป็นผู้อันใคร ๆ กั้นไม่ได้ สามารถรู้เห็นคุณของพระอริยะทั้งหลาย บุคคลนั้นย่อมไม่ลอบไปด้วยเหตุสักว่าเสียงโฆษณา เพราะเห็นตามความเป็นจริง ฉะนั้นแล.

๓. ภัททเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระภัททเถระ

[๓๖๓] เราเป็นบุตรคนเดียว ซึ่งเป็นที่รักของมารดาบิดา
เพราะเหตุว่ามารดาบิดาได้เรามาด้วยการประพฤติวัตร
และการอ่อนวอนขอเป็นอันมาก ก็มารดาและบิดาทั้งสอง
นั้น มุ่งหวังความเจริญแสวงหาประโยชน์เพื่ออนุเคราะห์
เรา จึงนำเรามาถวายแด่พระพุทธเจ้าแล้วทูลว่า บุตรของ
ข้าพระองค์นี้เป็นสุขุมลชาติได้รับแต่ความสุข เป็นบุตร
ที่ข้าพระองค์ได้มาโดยยาก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นนาถะ
ของโลก ข้าพระองค์ทั้งสองขอลถวายบุตรสุดที่รักนี้ ให้
เป็นคนรับใช้ของพระองค์ ผู้ทรงชนะกิเลสสาร ก็
พระศาสดาทรงรับเราแล้ว รับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่าจง
รับให้เด็กคนนี้บรรพชาเถิด เพราะเด็กคนนี้จักเป็นผู้รอบรู้
รวดเร็ว. พระศาสดาผู้ทรงชนะมาร รับสั่งให้พระอานนท์
บรรพชาให้เราแล้วเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี เมื่อพระ-
อาทิตย์ยังไม่อัสดง จิตของเราก็พ้นจากอาสวกิเลส
ทั้งปวง ภายหลัง พระศาสดาทรงออกจากสมาบัติแล้ว
เสด็จออกจากที่เรือน รับสั่งกะเราว่า จงเป็นภิกษุมารเถิด
ภัททะ การรับสั่งเช่นนั้น เป็นการอุปสมบทของเรา เรา

เกิดมาได้ ๗ ปี ก็ได้อุปสมบท ได้บรรลุวิชา ๓ นำ
อัจฉรย์ ความที่ธรรมเป็นธรรมดี.

จบภัททเถรคาถา

อรรถกถาภัททเถรคาถาที่ ๓

คาถาของท่านพระภัททเถระ มีคำเริ่มต้นว่า เอกปุตุโต ดังนี้.
เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเถระนี้เอาปัจจัย มีจีวรเป็นต้น บูชาพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าปทุมุตตระ และภิกษุสงฆ์ประมาณหนึ่งแสน.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี ก็เมื่อจะเกิด
มารดาบิดาไม่มีบุตร แม้จะทำการอ้อนวอนขอต่อเทวดาเป็นต้นก็ไม่ได้
จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้ว กราบทูลอ้อนวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ถ้าข้าพระองค์ทั้งสองจักได้บุตรสักคนหนึ่งไซ้ จักถวายบุตรนั้นแก่พระ-
องค์เพื่อต้องการให้เป็นทาส ดังนี้แล้วก็ไป. มีเทวบุตรคนหนึ่งจะหมดอายุ
รู้ความประสงค์ของพระศาสดา ดำรงอยู่แล้ว ทำวสีกะเทวราชจึงรับสั่ง
ว่า เธอจงบังเกิดในตระกูลโน้น จึงบังเกิดในตระกูลเศรษฐีนั้น พวกญาติ
ตั้งชื่อท่านว่า ภัททะ.

เขาเกิดอายุได้ ๗ ขวบ มารดาบิดาได้แต่งตัวแล้วนำเข้าเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้า กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทารกที่ข้าพระองค์ทั้งสอง

ขอพระองค์ได้มานั้น คือเด็กคนนี้ ข้าพระองค์ทั้งสองขอมอบถวายเด็กคน
นี้แด่พระองค์.

พระศาสดาทรงสั่งพระอนนทเถระว่า เธอจงบวชเด็กคนนี้ ก็ได้
ครั้นสั่งแล้วจึงเสด็จเข้าพระคันธกุฎี. พระเถระให้เขาบวชแล้ว บอกแนว
ทางวิปัสสนาโดยย่อ. เพราะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย เธอบำเพ็ญ-
วิปัสสนากรรมฐาน เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ทันขึ้น บำเพ็ญภาวนาก็ได้
อภิิญญา ๖. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทาน*ว่า

หมู่ชนทั้งปวงเข้าไปเฝ้าพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่า

ปทุมุตตระผู้มีจิตเมตตา เป็นมหามุนีอัครนายกแห่งโลก
ทั้งปวง. ชนทั้งปวงย่อมถวายอามิส คือ สัตตุก้อน สัตตุผง
น้ำ และข้าวแด่พระศาสดา และในพระสงฆ์ผู้เป็นบุญ
เขตอันยอดเยี่ยม. แม้เราก็จักนิมนต์พระพุทธเจ้าผู้ประ-
เสริฐสุดและพระสงฆ์ผู้ยอดเยี่ยม แล้วจักถวายทานแด่
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าเทวดา ผู้คงที่. คนเหล่านี้เป็น
ผู้อันเราส่งไปให้นิมนต์พระตถาคต และภิกษุสงฆ์ทั้งสิ้น
ผู้เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยม. บัลลังก์ทองมีค่าแสนหนึ่ง
ลาดด้วยเครื่องลาดพิเศษมีขนยาว ด้วยเครื่องลาดยัดนุ่น
เครื่องลาดมีรูปดอกไม้ ผ้าเปลือกไม้และผ้าฝ้าย. เราได้
ให้จัดตั้งอาสนะอันควรค่ามาก สมควรแด่พระพุทธรเจ้า.
พระพุทธรเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงรู้แจ้งโลกประ-
เสริฐกว่าเทวดา ผู้อ่องอาภรณ์ระ แวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์

เสด็จเข้ามาสู่ประตูบ้าน เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส
ต้อนรับพระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก ผู้ทรงยศ
นำเสด็จเข้าสู่เรือนของตน. เรามีจิตเลื่อมใส มีใจ
โสมนัส อังคาสภิกษุ ๑ แสน และพระพุทธรูปผู้นำก
ของโลกให้อิมหน้าด้วยข้าวชั้นพิเศษ. พระพุทธรูปเจ้าพระ-
นามว่า ปทุมุตตระ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ทรงรับเครื่องบูชา
แล้วประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถา
เหล่านี้ว่า ผู้ใดถวายอาสนะทอง อันลาดด้วยเครื่องลาด
วิเศษมีขนยาวนี้ เราตถาคตจักพยากรณ์ผู้นั้น ท่าน
ทั้งหลายจงฟังเรากล่าว ผู้นั้นจักได้เป็นท้าวเทวราชอันนาง
อัปสรแวดล้อม เสดยสมบัติอยู่ ๗๔ ครั้ง จักได้เป็นเจ้า
ประเทศราชครอบครองพสุธา ๑,๐๐๐ ครั้ง จักได้เป็น
พระเจ้าจักรพรรดิ ๕๑ ครั้ง จักเป็นผู้มีสกุลสูงในภพและ
กำเนิดทั้งปวง ภายหลัง ผู้นั้นอันกุศลมูลกระตุ้นเตือนแล้ว
จับบวชเป็นสาวกของพระศาสดา โดยชื่อว่าภักทียะ. เรา
เป็นผู้ชวนชวายนในวิเวก มีปกติอยู่ในเสนาสนะอันสงัด.
ผลทั้งปวงเราบรรลุแล้ว วันนี้เราเป็นผู้สละกิเลสได้แล้ว.
พระสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐของโลก ทรงทราบคุณทั้งปวงของ
เราแล้ว ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ใน
ตำแหน่งเอตทัคคะ คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภिता ๔
วิโมกข์ ๘ และอธิญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอน
ของพระพุทธรูปเจ้า เราได้กระทำตามแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบดีว่าอภิญญา ๖ เกิดขึ้นแก่ท่านแล้ว จึงตรัสว่า มาเถิดภักทนะ. ทันใดนั้นเอง พระภักทนะนั้นเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ได้ยื่นประคองอัญชลีอยู่ในที่ใกล้พระศาสดา. ก็พระวาจาทີพระศาสดารับสั่งดังนั้นแหละได้เป็นอุปสมบทของเธอ. ได้ยินว่า การอุปสมบทนั้นชื่อว่าพุทธอุปสมบท อุปสมบทต่อพระพุทธเจ้า. พระเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหันต์ผล โดยมุ่งกล่าวประวัติของตนตั้งแต่เกิด จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เราเป็นบุตรคนเดียว ซึ่งเป็นที่รักของมารดาบิดา
เพราะเหตุว่า มารดาบิดาได้เรามาด้วยการประพติวัตร
และการอ่อนวอนขอเป็นอันมาก ก็มารดาบิดาทั้งสองนั้น
มุ่งหวังความเจริญ แสวงหาประโยชน์เพื่ออนุเคราะห์เรา
จึงนำเรามาถวายแด่พระพุทธเจ้าแล้วทูลว่า บุตรของข้า-
พระองค์นี้เป็นสุขุมลชาติได้รับแต่ความสุข เป็นบุตรที่
ข้าพระองค์ได้มาโดยยาก. ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นนาถะ
ของโลก ข้าพระองค์ทั้งสองขอถวายบุตรสุดที่รักนี้ ให้
เป็นคนรับใช้ของพระองค์ ผู้ทรงชนะกิเลสสมา. ก็
พระศาสดาทรงรักเราแล้ว รับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า
จงรับให้เด็กคนนี้บรรพชาเถิด เพราะเด็กคนนี้จักเป็นผู้
รอบรู้รวดเร็ว. พระศาสดาผู้ทรงชนะมารรับสั่งให้พระ-
อานนท์บรรพชาให้เรา แล้วเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี. เมื่อ
พระอานนท์บรรพชาให้เรา แล้วเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี. เมื่อ
พระอาทิตย์ยังไม่อัสดง จิตของเราก็พ้นจากอาสวกิเลส

ทั้งปวง ภายหลัง พระศาสดาทรงออกจากสมบัติแล้ว
เสด็จออกจากที่เรือน รับสั่งกะเราว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด.
ภักทะ การรับสั่งเช่นนั้น เป็นการอุปสมบทของเรา เรา
เกิดมาได้ ๗ ปี ก็ได้อุปสมบท ได้บรรลุนิเวศนา ๓ นำ
อัครรรย ความที่ธรรมเป็นธรรมดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วตจริยาหิ ความว่า ด้วยการได้ฟังคำ
ของสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่กล่าววว่า ท่านทั้งหลายกระทำอย่างนี้แล้วจัก
ได้บุตร แล้วจึงประพฤติวัตรมีการดื่มนมสดไม่บริโภคอาหารเป็นต้น.

บทว่า อายาจนานหิ ได้แก่ ด้วยขอต่อเทวดาและขอต่อพระศาสดา,
ก็คำว่า อายาจนานหิ นี้เท่านั้นเป็นเหตุในเรื่องนี้ พระเถระกล่าวคำอื่น
เพื่อแสดงการปฏิบัติของมารดาบิดา และเพื่อแสดงภาวะที่มารดาบิดาได้
บุตรยาก.

บทว่า เต โยค มาตาปิโตร. บทว่า อุปนามยฺญุ แปลว่า นำเข้า
ไปถวาย.

บทว่า สุขุเขชิตโต ได้แก่ เจริญด้วยความสุข. บทว่า เต แปลว่า
แต่พระองค์. บทว่า ปริจาริกํ ได้แก่ ให้เป็นผู้กระทำการณียกิจ.

บทว่า เหลสุตฺตยาชานินโย ยิ ความว่า เด็กคนนี้จะรู้ผู้รู้ได้
รวดเร็วในศาสนาของเรา. เพราะเหตุนี้ พระศาสดาจึงได้ตรัสว่า จงรีบ
ให้บวชในวันนี้ทีเดียว.

บทว่า ปพฺพพาเซตฺวาน ได้แก่ สั่งพระอานนทเถระให้บวชให้.

บทว่า วิหาริ ได้แก่ พระคันธกุฎี.

บทว่า อนนฺนคฺคตฺตมฺมิ สฺตฺริยสฺตฺมิ ได้แก่ เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่อัสดง.

บทว่า ตโต จิตฺตํ วิมฺบุจฺจิม เหม ความว่า เบื้องหน้าแต่ปรารถนา
วิปัสสนานั้น ไม่นานนักจิตของเราก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง คือเรา
เป็นผู้สิ้นอาสวะแล้ว.

บทว่า ตโต ได้แก่ ภายหลังแต่การสิ้นอาสวะของเรา.

บทว่า นิรากตฺวา ได้แก่ เข้าผลสมาบัติที่ตนเข้าแล้วออกจาก
ผลสมาบัตินั้น.

เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ออกจากที่เร้น. บทว่า สทา เหม
อาสฺสอุปสมฺปทา ความว่า พระวาจาของพระศาสดาที่ตรัสเจาะจงเราว่า มา
เถิดภิกษุทั้งหลาย นั้นนั้นแลเป็นอุปสมบทของเรา.

ด้วยบทว่า เราก็คงได้ ๗ ปีก็ได้อุปสมบท นี้ พระเถระแสดงถึง
การอนุเคราะห์อย่างดีที่พระศาสดาทรงกระทำ และความที่พระศาสนาเป็น
นियานิกธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ด้วยประการอย่างนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า นำอัศจรรย์ความที่ธรรมเป็นธรรมดี ดังนี้.

ก็ในที่นี้ พระเถระแม้จะประกาศความเป็นพระจีณาสพด้วยคำว่า
"จิตของเราหลุดพ้นแล้ว" ก็ได้แสดงเอกเทศของโลกียอภิญาไว้ว่า เรา
บรรลุมิถิชา ๓ โดยลำดับ เพื่อจะประกาศความที่ตนมีอภิญา ๖. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า เราทำให้แจ้งอภิญา ๖ แล้ว.

จบอรรถกถาภิกษุเถรคาถาที่ ๓

๔. โสปากเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโสปากเถระ

[๓๖๔] เราได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้สูงกว่านรชน เป็นบุรุษอุดม
เสด็จจงกรมอยู่ที่ร่มเงาแห่งพระคันชุกฎี จึงเข้าไปเฝ้า
ถวายบังคม ณ ที่นั้น เราห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนม
มือเดินจงกรมตามพระองค์ผู้ปราศจากกิเลสฐิติ ผู้สูงสุด
กว่าสัตว์ทั้งปวง ลำดับนั้น พระองค์ได้ตรัสถามปัญหาเรา
เราเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ปัญหาทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีความ
หวาดหวั่นและไม่กลัว ได้พยากรณ์แต่พระศาสดา เมื่อ
เราวิสาขนาปัญหาแล้ว พระตถาคตทรงอนุโมทนา ทรง
ตรวจดูหมู่ภิกษุแล้ว ได้ตรัสเนื้อความนี้ว่า โสปากภิกษุนี้
บริโศกจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย ของ
ชาวอังคะและมคชะเหล่าใด เป็นลาภของชาวอังคะและ
มคชะเหล่านั้น อนึ่ง ได้ตรัสว่าเป็นลาภของชาวอังคะและ
ชาวมคชะ ที่ได้ต้อนรับและทำสามีจิกรรมแก่โสปากภิกษุ
ดูก่อนโสปากะ ตั้งแต่วັນนี้เป็นต้นไป ให้เธอเข้ามาหา
เราได้ ดูก่อนโสปากะ การวิสาขนาปัญหานี้จึงเป็นการ
อุปสมบทของเธอ เรามีอายุได้ ๗ ปีแต่เกิดมา ก็ได้
อุปสมบท ทรงร่างกายอันมีในชาติสุดท้ายไว้. นำอัสจรรย
ความที่ธรรมเป็นธรรมดี.

จบโสปากเถรคาถา

อรรถกถาโสปากเถรคาถาที่ ๔

คาถาของท่านพระโสปากเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ทิสฺวา ปาสาท-
ฉายยํ ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าปางก่อน
ทั้งหลาย สังสมบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่า สิทธัตถะ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ รู้เคียงสาแล้ว ถึงความ
สำเร็จในวิชาและศิลปะทั้งหลายของพวกพราหมณ์ เห็นโทษในกาม จึง
ละการครองเรือนบวชเป็นดาบสอยู่ ณ ภูเขาอุกหนึ่ง.

พระศาสดาทรงทรมาดาบสนั่นไกล้จะมรณะ จึงได้เสด็จเข้าไปยัง
สำนักของท่าน. ดาบสนั่นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วมีจิตเลื่อมใส เมื่อ
จะประกาศความปิติและปราโมทย์อันยิ่งใหญ่ จึงได้ตกแต่งอาสนะดอกไม้ม
ถวาย. พระศาสดาประทับนั่งบนอาสนะนั้นแล้ว ตรัสธรรมีกถาอันสัมปยุต
ด้วยอนิจจตา เมื่อพระดาบสนั่นเห็นอยู่นั้นแล ได้เสด็จไปทางอากาศ.
ดาบสนั่นละการยึดถือว่าเที่ยงที่ตนเคยถือในกาลก่อน แล้วตั้งอนิจจสัญญา
ไว้ในหทัย กระทำกาละแล้วได้เกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่
ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในโสปาก-
กำเนิด* ในเมืองราชคฤห์. ปราภฏโดยชื่ออันมีมาโดยกำเนิดว่า โสปากะ.
ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ท่านเกิดในตระกูลพ่อค้า ส่วนคำว่าโสปากะ
เป็นแต่เพียงชื่อ. คำนั้นผิดจากบาลีในอุทาน เพราะกล่าวไว้ว่า เมื่อถึง
ภพสุดท้าย เราเกิดในกำเนิดโสปากะ ดังนี้. เมื่อเขาเกิดได้ ๔ เดือน
บิดาก็ตาย อาจึงเลี้ยงไว้. ท่านเกิดได้ ๗ ปีโดยลำดับ วันหนึ่ง อา

๑. ผู้เกิดและเติบโตในป่าช้า.

โกรธว่า ทะเลาะกับลูกของตน จึงนำเขาไปยังป่าช้า เอาเชือกผูกมือทั้งสองข้างเข้าด้วยกัน แล้วเชือกนั้นแน่นแหละผูกมัดอย่างแน่นหนาติดกับร่างของคนตาย แล้วก็ไปเสียด้วยคิดว่า สุนัขจึงจอกเป็นต้นจงกัดกิน. เพราะเด็กนั้นเป็นผู้มีภพครั้งสุดท้าย เขาไม่อาจให้ตายได้เอง เพราะผลบุญของเด็ก แม้สัตว์ทั้งหลายมีสุนัขจึงจอกเป็นต้นก็ไม่อาจครอบงำได้. ในเวลาเที่ยงคืนเด็กนั้นเพื่ออยู่ว่า

คติของเราผู้ไม่มีคติจะเป็นอย่างไร หรือเผ่าพันธุ์ของ

เรา ผู้ไม่มีเผ่าพันธุ์จะเป็นใคร ใครจะเป็นผู้ให้อภัยแก่

เรา ผู้ถูกผูกอยู่ในท่ามกลางป่าช้า.

ในเวลานั้น พระศาสดาทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์อันโพลงอยู่ในภายในหทัยของเด็ก จึงทรงแผ่พระโอภาสทำให้เกิดสติแล้วตรัสอย่างนี้ว่า

มาเถิดโสปากะ อย่ากลัว จงแลดูตถาคต เราจะยัง

เธอให้ข้ามพ้นไป ดูพระจันทร์พ้นจากปากราหูฉะนั้น.

ทารกตัดเครื่องผูกให้ขาดด้วยพุทธานุภาพ ในเวลาจบคาถา ได้เป็นพระโสดาบัน ได้ยืนอยู่ตรงหน้าพระคันชุกฎี. มารดาของทารกนั้นไม่เห็นบุตรจึงถามอา เมื่ออาเขาไม่บอกความเป็นไปของบุตรนั้น จึงไปค้นหาในที่นั้น ๆ คิดว่าเขาเล่าลือว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงรู้อดีต อนาคต และปัจจุบัน ถ้ากระไรเราเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามความเป็นไปแห่งบุตรของเรา จึงได้ไปยังสำนักของพระศาสดา. พระศาสดาทรงปกปิดทารกนั้นด้วยพระฤทธิ์ ทรงถูกนางถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่เห็นบุตรของข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความ

เป็นไปของเขาบ้างไหม พระเจ้าข้า. จึงตรัสธรรมว่า

บุตรทั้งหลายย่อมไม่มีเพื่อความเป็นผู้ต้านทาน บิดา
ก็ดี เผ่าพันธุ์ก็ดี ย่อมไม่มีเพื่อความเป็นผู้ต้านทาน
ความต้านทานในหมู่ญาติ ย่อมไม่มีแก่ผู้อันความตายถึง
ทับแล้ว.

นางได้ฟังธรรมนั้นแล้วได้เป็นพระโสดาบัน. ทารกได้บรรลुพระ-
อรหัต. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เสด็จมายัง
สำนักของเรา ซึ่งกำลังชำระเงื่อมเขาอยู่ที่ภูเขาสูงอัน
ประเสริฐ เราเห็นพระพุทธรเจ้าเสด็จเข้ามา ได้ตกแต่ง
เครื่องลาดแล้ว ได้ปูลาดอาสนะดอกไม้ถวายแด่พระ-
โลกเชษฐ์ผู้คงที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ
ผู้นำของโลก ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้ทรงทราบ
คติของเรา ได้ตรัสความเป็นอนิจจังว่า สังขารทั้งหลาย
ไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา
เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความที่สังขารเหล่านั้นสงบระงับ
เป็นสุข พระสัพพัญญูเชษฐบุรุษของโลก เป็นพระผู้
ประเสริฐ ทรงเป็นนักปราชญ์ ตรัสดังนี้แล้ว เสด็จเหาะ
ขึ้นไปในอากาศ ดังพระยาหงส์ในอัมพร เราละทิฐฐิของ
ตนแล้ว เจริญอนิจจสัญญา ครั้นเราเจริญอนิจจสัญญาได้
วันเดียว ก็ทำกาละ ณ ที่นั่นเอง เราเสวยสมบัติทั้งสอง

อันกุศลมูลกระตุ้นเตือนแล้ว เมื่อเกิดในภพที่สุด เกิดใน
โสปากกำเนิด (เกิดและเติบโตในป่าช้า) เราออกจาก
เรือนบวชเป็นบรรพชิต เรามีอายุได้ ๗ ปีโดยกำเนิด ได้
บรรลुพระอรหัต. เราปรารถนาความเพียรมีใจแน่วแน่ ตั้งมั่น
อยู่ในศีล ยังพระมหานาคให้ทรงยินดีแล้ว ได้อุปสมบท.
ในกัปที่ ๕๔ แต่ภัทรกัปนี้ ด้วยผลแห่งกรรมที่เราได้ทำไว้
ในกาลนั้น เราไม่รู้จักทุกขัตถิเลย นี่เป็นผลแห่งการถวาย
อาสนะดอกไม้. ในกัปที่ ๕๔ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้เจริญ
สัตตัญญาได้ในกาลนั้น เราเจริญสัตตัญญานั้นอยู่ ได้บรรลु
ถึงความสิ้นอาสนะแล้ว. คุณวิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิตา ๔
...ฯลฯ... คำสอนพระพุทธเจ้าเราได้ทำตามแล้ว.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคลายพระฤทธิ. ฝ่ายมารดา ก็ได้
เห็นบุตร ร่าเริงดีใจ ได้ฟังว่าบุตรนั้นเป็นพระชินาสพ จึงให้บวชแล้ว
ก็ไป ท่านโสปากะนั้นเข้าไปเฝ้าพระศาสดาซึ่งกำลังเสด็จจงกรมอยู่ในร่ม
เงาแห่งพระคันธกุฎี ถวายบังคมแล้วจงกรมตามเสด็จ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประสงค์จะทรงอนุญาตอุปสมบทแก่เธอ จึงมีพระดำรัสถามปัญหา ๑๐ ข้อ
โดยมีอาทิว่า เอกัม นาม กิ อะไรชื่อว่าหนึ่ง ดังนี้.

ฝ่ายท่านโสปากะนั้น ถือเอาพระพุทธประสงค์ เทียบเคียงกับพระ-
สัพพัญญุตญาณ ทูลแก้ปัญหานั้น โดยนัยมีอาทิว่า สพฺเพ สตุตา
อาหารภูริตติกา สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ดังนี้. ด้วยเหตุนี้แหละ
ปัญหาเหล่านั้นจึงชื่อว่า กุมารปัญหา. พระศาสดาทรงมีพระทัยโปรดปราน
เพราะการพยากรณ์ปัญหาของเธอ จึงทรงอนุญาตการอุปสมบท, ด้วย

เหตุ นั้น อุปสมบท นั้น จึง ชื่อ ว่า ปัญห พยา กรณ อุปสมบท อุปสมบท ด้วย การ พยา กรณ ปัญห า. พระ เถระ ครั้น ประ กาศ ประ วัตติ ของ ตน ดั่ง นี้ แล้ว เมื่อ จะ พยา กรณ พระ อร หัต ผล จึง ได้ กล่าว คาถา เหล่า นี้ ว่า

เรา ได้ เห็น พระ พุท ธ เจ้า ผู้ สูง สุด กว่ น รชน เป็น อุดม
บุรุษ เสด็จ จร มอยู่ ใน ร่ม เงาม แห่ง พระ คัน ธกุฎี จึง เข้า
ไป เฝ้า พระ องค์ ณ ที่ นั้น แล้ว ถวาย บังคม. เรา ห่ม จีวร
เฉวียง บ่า ข้าง หนึ่ง ประนม มือ จร มตาม พระ องค์ ผู้ ปราศ-
จากกิเลส รุติ ผู้ สูง สุด กว่ สัตว์ ทั้ง ปวง. ลำ ดับ นั้น พระ องค์
ได้ ตรัส ทาม ปัญห า เรา เรา เป็น ผู้ ลลา ตรอ บรู้ ปัญห า ทั้ง หลาย
เป็น ผู้ ไม่ มี ความ หวาด หวั่น และ ไม่ กลัว ได้ พยา กรณ
(ปัญห า) แต่ พระ ศาสดา เมื่อ เรา วิสั ขนา ปัญห า แล้ว พระ-
ตถาค ตทรง อนุโมทนา ทรง ตรว จดู หมู่ ภิกษุ แล้ว ได้ ตรัส
เนื้อ ความ นี้ ว่า โส ปาก ภิกษุ นี้ บริ โภค จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ และ คิลา นปัจ จัย ของ ชาว อังคะ และ มคธะ
เหล่า ไค ก็ เป็น ลาก ของ ชาว อังคะ และ มคธะ เหล่า นั้น. อนึ่ง
ได้ ตรัส ว่า เป็น ลาก ของ ชาว อังคะ และ มคธะ ที่ ได้ ต้อน รับ
และ ทำ สามี จิรรม แก่ โส ปาก ภิกษุ. ดู ก่อน โส ปากะ ตั้ง แต่
วัน นี้ เป็น ต้น ไป ให้ เชน เข้า มา หา เรา ได้ ดู ก่อน โส ปากะ
การ วิสั ขนา ปัญห า นี้ จง เป็น การ อุปสมบท ของ เชน. เรา มี
อายุ ได้ ๗ ปี แต่ เกิด มา ก็ ได้ อุปสมบท ยัง คง ทรง ร่าง กาย อัน มี
ในชาติ สุด ท้าย นี้ ใ้ น่า อัจจรร ย์ ความ ที่ พระ ธรรม เป็น ธรรม ดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาสาทนายาย** ได้แก่ ในร่มเงาแห่งพระคันธกุฎี.

บทว่า **วนุทิสฺส** แปลว่า ถวายบังคมแล้ว.

บทว่า **ลัทธิรวาน ปาณโย** ได้แก่ การทำมือทั้งสองให้บรรจบกัน โดยอาการคอกบัวตูม. อธิบายว่า การทำอัญชลี.

บทว่า **อนุจุงกมิสฺส** ความว่า เราเดินจงกรมโดยการเดินตามไปเบื้องพระปฤษฎางค์ แห่งพระศาสดาผู้ทรงจงกรมอยู่.

บทว่า **วิรัช** แปลว่า ปราศจากธุลีมีรากะเป็นต้น.

บทว่า **ปญฺเห** ได้แก่ กุมารปัญหา.

บทว่า **วิฑู** ได้แก่รู้สิ่งที่ควรรู้ อธิบายว่า รู้สิ่งทั้งปวง. ชื่อว่าผู้ไม่สะดุ้งและไม่กลัว เพราะเราละความสะดุ้งและความกลัวที่เกิดขึ้นว่า พระศาสดาจักรัศถามเราดังนี้ ด้วยพระอรหัตมรรคแล้ว จึงพยากรณ์.

บทว่า **เยสย** โยควา **เยถ** **องฺกมคฺชาน** **อฺย** **โสปาโก** โสปากะบริโกทจิวร ฯลฯ ของชาวอังคะและมคธะเหล่าใด.

บทว่า **ปจฺจย** ได้แก่ คิลานปัจจย.

บทว่า **สามิจิ** ได้แก่ กระทำสามิจิกรรม มีการหลีกทางให้และการพัควีเป็นต้น.

ท อักษรในบทว่า **อชฺชตฺตฺเต** นี้ ะกระทำการเชื่อมบท. อธิบายว่า กระทำวันนี้ให้เป็นต้นไป คือจำเดิมแต่นี้. บาลีว่า **อชฺชตฺตฺเต** ดังนี้ ก็มี อธิบายว่า กระทำกาลมีในวันนี้ให้เป็นต้นไป.

บทว่า **ทสฺสนาโยปสฺสฺกม** ความว่า เธออย่าคิดว่า มีชาติต่ำ หรืออ่อนวัยกว่า จงเข้าไปพบเรา.

บพว่า **เอสา เจว** มีวาจาประกอบความว่า ก็พระศาสดาได้
ตรัสว่า ข้อที่เธอเทียบเคียงกับศัพท์บุญคุณของเราแล้ว การทำการแก้
ปัญหานี้มันแล จงเป็นอุปสมบทของเธอ. บาลีว่า **ลทฺธา เม อุปสม-**
ปทา เราได้อุปสมบทแล้ว ดังนี้ก็มี. สำหรับอาจารย์นางพวกที่กล่าววว่า
ลทฺธาน อุปสมฺปทํ ได้อุปสมบทแล้วดังนี้. บพว่า **สตฺตวสุเสน**
ได้แก่ โดยปีที่ ๗. อีกอย่างหนึ่ง ฟังเดิมคำที่เหลือว่า **สตฺตวสุเสน**
หุตุวา เป็นผู้มีอายุ ๗ ปี. ส่วนคำที่ไม่ได้กล่าวไว้ในที่นี้ ง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาโสปกเถรคาถาที่ ๔

๕. สรังกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสรังกเถระ

[๓๖๕] เราหักคันทนด้วยมือทั้งสองทำกระท่อมอยู่ เพราะฉะนั้น เราจึงมีชื่อโดยสมมติว่า สรังกะ วันนี้เราไม่ควรหักคันทนด้วยมือทั้งสองอีก เพราะพระสมณโคดมผู้เรืองยศ ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่เราทั้งหลาย. เมื่อก่อนเราผู้ชื่อว่าสรังกะ ไม่เคยได้เห็นโรคคืออุปาทานขันธ ๕ ครบบริบูรณ์ทั้งสิ้น โรคนั้นอันเราผู้ทำตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ได้เห็นแล้ว. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ ได้เสด็จไปแล้วโดยทางใดแล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ก็ได้เสด็จไปแล้วโดยทางนั้น. พระพุทธเจ้า ๗ พระองค์นี้ ทรงปราศจากคันทน ไม่ทรงถือมั่น ทรงหยั่งถึงความสิ้นกิเลส เสด็จอุบัติโดยธรรมกาย ผู้คงที่ ทรงเอ็นดูอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ได้ทรงแสดงธรรม คือ อริยสัจ ๔ อันได้แก่ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางเป็นที่สิ้นทุกข์ เป็นทางที่ทุกข์ไม่เป็นไป อันไม่มีที่สุด ในสงสาร เพราะกายนี้แตก และเพราะความสิ้นชีวิต

การเกิดในภพใหม่อย่างอื่นมิได้มี เราเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
จากสรรพกิเลสและภพทั้งปวง.

จบสรภังคเถรคาถา

รวมพระคาถา

พระเถระ ๕ องค์ได้กล่าวคาถาองค์ละ ๗ คาถา รวมเป็น ๓
คาถา คือ

๑. พระสุนทรสมุททเถระ ๒. พระลกุณฏกภัตติยเถระ ๓. พระ-
ภัททเถระ ๔. พระโสปากเถระ ๕. พระสรภังคเถระ.

จบสัตตกนิบาต

อรรถกถาสรภังคเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระสรภังคเถระ มีคำเริ่มต้นว่า สเร หตุเถหิ ดังนี้.
เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ
ตั้งสมกุศลอันเป็นที่เข้าไปอาศัยวิวิธกุฎะ คือพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ
ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นบุตรพราหมณ์คนหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์
ได้มีชื่อตามวงศ์สกุลว่า อนภิลักขิต.

เขาเจริญวัยแล้ว ละกามบวชเป็นดาบส หักไม้แฉมและหญ้าด้วย

ตนเอง เอามาทำบรรณศาลาอยู่. ตั้งแต่นั้น คาบสนั้นจึงมีสมัญญานามว่า **สร้งกะ**.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นอุปนิสัยพระอรหันต์ของคาบสนั้น จึงเสด็จไปในที่นั้น ทรงแสดงธรรม. คาบสนั้นได้ศรัทธาจึงบวช บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหันต์ แล้วอยู่ในที่นั้นนั้นแหละ. ครั้งนั้น บรรณศาลาที่พระเถระนั้นสร้างไว้ในคราวเป็นคาบส ได้ชำรุดปะเหียบปะยาบ. พวกมนุษย์เห็นดังนั้นจึงกล่าวกันว่า ท่านขอรับ พวกกระผมจะซ่อมแซมกุฎีนี้เพื่อใคร. พระเถระเมื่อจะประกาศกิจทั้งปวงนั้นว่า บัดนี้ เราไม่อาจทำกุฎีเหมือนในคราวเป็นคาบส จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เราหักต้นแฉมด้วยมือทั้งสองทำกระท่อมอยู่ เพราะ-
ฉะนั้น เรายังมีเชื้อโดยสมมติว่า สร้งกะ วันนี้ เราไม่ควร
หักต้นแฉมด้วยมือทั้งสองอีก เพราะพระสมณโคดมผู้
เรื่องยศ ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่เราทั้งหลายไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเร หตุเถहि ภณชิตฺวา ความว่า ในกาลก่อน คือในคราวเป็นคาบส เราเอามือทั้งสองหักไม้แฉมและหญ้าสร้างเป็นกุฎีหญ้าอาศัย คืออยู่นั่งและนอน.

บทว่า เตน ได้แก่ ด้วยการหักไม้แฉมทั้งหลายมาสร้างกุฎี.

บทว่า สมมุติยา ความว่า ได้มีชื่อว่า สร้งกะ ตามสมมติเรื่องราวโดยลำดับ.

บพว่าน มยหิ กปฺปเต อชฺช ความว่า วันนี้ คือบัดนี้ เรา
อุปสมบทแล้ว ไม่ควรหักไม้แฉมด้วยมือทั้งสอง เพราะเหตุไร ? เพราะ
พระสมณโคดมผู้เรืองยศ ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่เราทั้งหลาย. ด้วย
คำนั้นพระเถระแสดงว่า สิกขาบทที่พระศาสดาทรงบัญญัติไว้ แก่เรา
ทั้งหลายนั้น เราทั้งหลายยอมไม่ล่วงละเมิด แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

พระเถระแสดงเหตุในการไม่ซ่อมแซมกุฏิหญ้าโดยประการหนึ่ง ด้วย
ประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงเหตุอื่นโดยปริยายอื่นอีก จึงกล่าว
คาถานี้ว่า

เมื่อก่อน เราผู้ชื่อว่าสรภังคะ ไม่ได้เห็นโรค คือ
อุปาทานขันธ ๕ ครอบบริบูรณ์ทั้งสิ้น โรคนี้ฉันอันเราผู้
กระทำตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเทพเจ้าผู้
ยิ่งใหญ่ได้เห็นแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า สกลฺ แปลว่า ทั้งสิ้น.

บพว่า สมตฺตํ แปลว่า ครอบบริบูรณ์ อธิบายว่า ไม่เหลือจากส่วน
ทั้งปวง.

ด้วยบพว่า โรคิ นี้ พระเถระกล่าวหมายเอาอุปาทานขันธ ๕ ชื่อว่า
เป็นโรค เพราะอรรถว่าเสียดแทงโดยความเป็นตัวทุกข์เป็นต้น.

บพว่า นาทุทฺถํ ปุพฺเพ ความว่า ในกาลก่อนแต่ได้รับโอวาทของ
พระศาสดา เราไม่เคยเห็น.

บพว่า โสยิ โรโค ทิฏฺโฐ วจนกเรนาตีเทวสุส ความว่า โรค
กล่าวคือเบญจขันธนี้นั้น อันพระสรภังคะผู้ตอบแทนพระโอวาทของพระ-

สัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าผู้เป็นเทพยิ่งใหญ่ เพราะล่วงเทพแม่ทั้งปวง คือ
สมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ ด้วยคุณมีศีลเป็นต้นของตน
ดำรงอยู่ ได้เห็นแล้ว คือกำหนดรู้แล้วโดยความเป็นเบญจขันธ์ ด้วยปัญญา
อันสัมปยุตด้วยมรรค อันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา. ด้วยบทว่า โสย
โรโค เป็นต้นนี้ พระเถระแสดงว่า แม้กฏีคืออัทภาก็ยังไม่ห้วงใยอย่างนี้
อย่างไรจักซ่อมแซมกฏีหน้าภายนอก.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะพยากรณ์การบรรลุพระอรหัตของตนอย่างนี้ว่า
หนทางที่เราผู้เมื่อปฏิบัติก็ได้เห็นโรค คืออัทภตามความเป็นจริงนี้นั้น
เป็นทางทั่วไปสำหรับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์. เพราะเหตุที่เราตั้งอยู่ใน
ธรรมคือโอวาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น อันเป็นจุดทองคำหักกลาง
(เป็น ๒ ท่อน) จึงได้ถึงความสิ้นทุกข์ ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถาเหล่านั้น
ความว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี พระลิจิ

พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมณะ และพระ-
กัสสปะ ได้เสด็จไปแล้วโดยทางใด พระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าพระนามว่าโคดม ก็เสด็จไปทางนั้น. พระพุทธเจ้า ๓
พระองค์นี้ ทรงปราศจากตัณหา ไม่ทรงถือมั่น ทรงหยั่ง
ถึงความสิ้นกิเลส เสด็จอุบัติโดยธรรมกาย ผู้คงที่ ทรง
เอ็นดูอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ได้ทรงแสดงธรรม คือ
อริยสัจ ๔ อันได้แก่ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์
ทางเป็นที่สิ้นทุกข์ เป็นทางที่ทุกข์ไม่เป็นรูป อันไม่มีที่สุด

ในสงสาร. เพราะกายนี้แตก และเพราะความสิ้นชีวิต
การเกิดในภพใหม่อย่างอื่นย่อมไม่มี เราเป็นผู้หลุดพ้น
แล้วจากสรรพกิเลสและภพทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยเนว มคฺเคน ได้แก่ อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ ไฉนแล อันเป็นส่วนเบื้องต้น.

บทว่า คโต แปลว่า ถึง คือบรรลุพระนิพพาน.

บทว่า วิปสฺสี ได้แก่ พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า

บทว่า กุสฺสนุช เป็นบทแสดงใจที่ไม่มีวิกัตติ. บาลีว่า กุสฺสนุช-
โกนาคมน ดังนี้ก็มี.

บทว่า เตนฺนุชเสน ได้แก่ ทาง คืออันทางประเสริฐนั้นนั่นแหละ.

บทว่า อนาทานา ได้แก่ ผู้ไม่ถือมั่น หรือผู้ไม่มีปฏิสนธิ.

บทว่า ขโยคฺชา ได้แก่ ผู้ยังลงสู่พระนิพพาน คือมีพระนิพพาน
เป็นที่พึง.

บทว่า เยหํยฺ เตสิโต ฆมฺโม ความว่า ศาสนธรรมนี้ พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ๗ พระองค์เหล่าใดทรงแสดงแล้ว คือทรงประกาศแล้ว.

บทว่า ฆมฺมญฺเจตฺติ ได้แก่ มีธรรมเป็นสภาวะ เพราะเป็นธรรมกาย
คือเกิดจากโลกุตระธรรม ๕ หรือบรรลุตระธรรม.

บทว่า ตาทิถิ ได้แก่ ผู้ถึงความเป็นผู้คงที่ไม่หวั่นไหวในอิฏฐารมณ์
เป็นต้น.

ด้วยบทว่า จตฺตาริ อริยสจฺจานิ เป็นต้น พระเถระแสดงถึงธรรม
ที่พระพุทธรเจ้าเหล่านั้นทรงแสดง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุตถาริ เป็นการกำหนดการนับ.

บทว่า สจฺจจฺจนิ เป็นเครื่องแสดงถึงธรรมที่กำหนดไว้ แต่โดย
วจนัดละ คือวิเคราะห์ความหมายของศัพท์ ชื่อว่า อริยสัจ เพราะประเสริฐ
และจริง เพราะอรรถว่าแท้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อริยสัจ เพราะพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐทรงแสดงสัจจะ หรือเพราะสัจจะอันกระทำ
ความเป็นพระอริยะ. ชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นของน่าเกลียด และเพราะเป็น
ของว่างเปล่า ได้แก่อุปาทานชั้นที่ ๕. ชื่อว่า สมุทัย ได้แก่ตัณหา
เพราะเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์. ชื่อว่า มรรค เพราะฆ่ากิเลสทั้งหลายไป
หรือเพราะผู้ต้องการพระนิพพานจะต้องแสวงหา ได้แก่ธรรม ๘ ประการ
มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น. ชื่อว่า นิโรธ เพราะในพระนิพพานนั้นไม่มีสิ่ง กล่าว
คือสังสารเป็นที่เที่ยวไป หรือว่าเมื่อบุคคลบรรลุนิพพานนั้นแล้ว ย่อม
ไม่มีสิ่ง หรือเป็นที่ดับทุกข์ ได้แก่พระนิพพาน.

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ทุกฺขทุกฺโข เป็นที่สิ้นทุกข์ ในที่นี้
มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดารพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้ว
ในวิสุทฺธิมรรคินั้นแล.

บทว่า ยสุมฺหิ ความว่า เมื่อบรรลุนิโรธ คือพระนิพพานใด.

บทว่า นินฺวตฺตเต มีวาจาประกอบความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทั้งหลายผู้มีธรรมกาย ทรงแสดงธรรมนี้ว่า เมื่ออริยมรรคภาวนามีอยู่
ทุกข์มีชาติเป็นต้นอันหาที่สุดมิได้ คือไม่มีที่สุด ย่อมไม่เป็นไปในสังสารนี้
คือย่อมขาดสูญ ความที่ทุกข์ขาดสูญนั้น เป็นนิโรธ. พระเถระแสดงโดย
สรุปถึงการบรรลุนิพพานของตน อันบ่งบอกด้วยกำหนดรู้ทุกข์ว่า เรา
เห็นโรคคือเบญจขันธ์ โดยมีนัยอาทิว่า เกทา เพราะกายแตก ดังนี้. ส่วน

ในบาลีว่า ทุกข์ย่อมเกิดในสังสารใด ประกอบความแห่งคาถาทิ้งปวง
ในบาลีนั้นว่า ทุกข์มีชาติเป็นต้นอันหาที่สุดมิได้นี้ ย่อมเกิดในสังสาร
ที่เข้าใจกันว่าลำดับแห่งขั้นเป็นต้นใด สังสารนั้น อื่นจากการถึงทุกข์นี้
ชื่อว่าภพใหม่เพราะเกิดบ่อยๆ. เพราะมีชีวิตินทรีย์นี้สูญสิ้นไปเพราะความ
แตก คือความพินาศแห่งขั้น ๕ กล่าวคือกาย นอกเหนือขึ้นไปย่อม
ไม่มี (อะไร) เพราะฉะนั้น เราจึงหลุดพ้น คือปราศจากสิ่งทิ้งปวง
คือจากกิเลสและภพทิ้งปวงแล.

จบอรรถกถาสรภังคเถรคาถาที่ ๕

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา

สัตตกนิบาต

เถรคาถา อัญญกนิบาต

๑. มหากัจจายนเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมหากัจจายนเถระ

[๓๖๖] ภิกษุไม่ควรทำงานให้มาก ควรหลีกเลี่ยงหมุ่น
ไม่ควรชวนขวยเพื่อยังปัจจัยให้เกิด เพราะภิกษุใดเป็นผู้
ติตรสอาหาร ภิกษุนั้นเชื่อว่าเป็นผู้ชวนขวยเพื่อยังปัจจัย
ให้เกิด และเชื่อว่าละทิ้งประโยชน์อันจะนำความสุขมาให้
พระอรียะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กล่าวการไหว้
การบูชาในสกุลทั้งหลายว่า เป็นเปือกตม เป็นลูกศรอัน
ละเอียดที่ถอนได้ยาก เพราะสักการะอันบุรุษชั่วจะได้ยาก
ภิกษุไม่ควรแนะนำสัตว์อื่นให้ทำกรรมอันเป็นบาป และ
ไม่พึงชองเสพกรรมนั้นด้วยตนเอง เพราะสัตว์มีกรรม
เป็นเผ่าพันธุ์ คนเราย่อมไม่เป็นโจรเพราะคำของบุคคล
อื่น ไม่เป็นมุนีเพราะคำของบุคคลอื่น บุคคลรู้จักตนเอง
ว่าเป็นอย่างไร แม้เทพเจ้าทั้งหลายก็รู้จักบุคคลนั้นว่าเป็น
อย่างนั้น ก็คนพวกอื่นย่อมไม่รู้สีกตัวว่า พวกเราที่สมาคม
นี้ จักพากันยุบยับในหมุ่นพวกนั้น พวกใดมาารู้สีกตัวว่า
พวกเราจักพากันไปสู่ที่ใกล้มัจจุราช ความทะเลาะวิวาท
ย่อมระงับไปเพราะพวกนั้น บุคคลผู้มีปัญญา ถึงจะสิ้น
ทรัพย์ก็ยังเป็นอยู่ได้ ส่วนบุคคลถึงจะมีทรัพย์ก็เป็นอยู่
ไม่ได้ เพราะไม่ได้ปัญญา บุคคลย่อมได้ยินเสียงทุกอย่าง

ด้วยหู ย่อมเห็นสิ่งทั้งปวงด้วยจักขุ แต่นักปราชญ์ย่อม
ไม่ควรละทิ้งสิ่งทั้งปวงที่ได้เห็นได้ฟังมาแล้ว ผู้มีปัญญา
ถึงมีตาดี ก็ทำเหมือนคนตาบอด ถึงมีหูดี ก็ทำเหมือน
คนหูหนวก ถึงมีปัญญา ก็ทำเหมือนคนใบ้ ถึงมีกำลัง
ก็ทำเหมือนคนทรพลง แต่เมื่อประโยชน์นี้เกิดขึ้น ถึงจะ
นอนอยู่ในเวลาใกล้ตาย ก็ยังทำประโยชน์นั้นได้.

จบมหากัจจายนเถรคาถา

อรรถกถาอัฐกนิบาต

อรรถกถามหากัจจายนเถรคาถาที่ ๑

ในอัฐกนิบาต คาถาของท่านพระมหากัจจายนเถระ มีคำเริ่มต้น
ว่า กมฺมํ พหุกํ ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระมหากัจจายนเถระแม่นี้ เป็นผู้มื่อธิการได้บำเพ็ญมาแล้ว
ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
พระนามว่า ปทุมุตตระ บังเกิดในตระกูลคฤหบดีมหาศาล เจริญวัยแล้ว
วันหนึ่ง กำลังฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา พบภิกษุรูปหนึ่งที่พระ-
ศาสดาทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้จำแนกอรรถ
ที่พระศาสดาตรัสไว้โดยย่อ ให้พิสดาร แม้นตนเองก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น
ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า สุเมธะ เป็นผู้ทรงวิชา ไป
ทางอากาศ เห็นพระศาสดาประทับนั่งในไพโรสถ์แห่งหนึ่ง ใกล้ภูเขา

หิมวันต์ มีใจเลื่อมใส ทำการบูชาด้วยดอกกรรณิการ้อยดอก.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านวนเวียนไป ๆ มาๆ ในสุคติที่นั่นนั่นแหละ ในกาลแห่งพระทศพลเจ้า ทรงพระนามว่ากัสสปะ (ท่าน) ได้บังเกิดในเรือนมีตระกูล ในกรุงพาราณสี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ทำการบูชาในที่สร้างเจดีย์ทองคำ ด้วยแผ่นอิฐทองคำ อันมีค่าแสนหนึ่งแล้ว ตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้สรีระของข้าพระองค์ จะมีสีเหมือนทองคำ ในที่ที่ข้าพระองค์เกิดแล้วเกิด.

ต่อแต่นั้นมา ก็บำเพ็ญแต่กุศลกรรมจนตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ตลอดพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธชูปบาทกาลนี้ ท่านบังเกิดในบ้านปุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชชิต ในกรุงอุชเชนี, ในวันตั้งชื่อทารกนั้น มารดาคิดว่า บุตรของเรามีสีกายเหมือนทองคำ พาเอาชื่อของตนมาแล้ว ดังนี้ จึงตั้งชื่อว่า กัญจนมาณพ นั่นแล. ทารกนั้นเจริญวัยแล้ว ก็ศึกษาเล่าเรียนไตรเพทจนจบ พอบิดาล่วงไป ก็ได้ตำแหน่งเป็นปุโรหิต. เขาปรากฏชื่อว่า กัจจายนะ ด้วยอำนาจแห่งโคตร. พระเจ้าจันทปัชชิตทรงสดับว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น จึงส่งเขาไปว่า อาจารย์ท่านจงไปในที่นั่น นำเสด็จพระศาสดามาในที่นี้เถิด.

กัจจายนะนั้น มีตนเป็นที่ ๘ เข้าไปเฝ้าพระศาสดา. พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่เขา ในที่สุดแห่งเทศนา เขาพร้อมทั้งชนอีก ๘ คน ก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า:-

๑. พุ. อ. ๓๓/ข้อ ๑๒๑.

พระพิชิตมารพระนามว่า ปทุมุตตระ ผู้ปราศจากตัณหา ทรงชำนาญสิ่งทีใคร ๆ เอาชนะไม่ได้ เป็นพระผู้นำ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปที่แสนแต่ภัทรกัปนี้ พระองค์เป็นผู้แก้แค้นที่สามารถ มีพระอินทรีย์เสมือนไบบัว มีพระพักตร์ปราศจากมลทินคล้ายพระจันทร์ มีพระฉวีวรรณปานดังทองคำ มีพระรัศมีชานออกจากพระองค์ เหมือนรัศมีพระอาทิตย์ เป็นที่ติดตามตรึงใจของสัตว์ ประดับด้วยพระลักษณะอันประเสริฐ ล่วงทางแห่งคำพูดทุกอย่าง อันหม่อมมนุษย์และอมรเทพสักการะ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงยังสัตว์ให้ตรัสรู้ ทรงนำไปได้อย่างรวดเร็ว มีพระสุรเสียงไพเราะ มีพระสันดานมากไปด้วยพระกรุณา ทรงแก้แค้นในที่ประชุม พระองค์ทรงแสดงธรรมอันไพเราะ ซึ่งประกอบด้วยสัจจะ ๔ ทรงลุกขึ้นซึ่งหมู่สัตว์ที่จมอยู่ในเปือกตมคือโมหะ.

ครั้งนั้น เราเป็นดาบสสัตยูจรไปแต่คนเดียว มีป่าหิมพานต์เป็นที่อยู่อาศัย เมื่อไปสู่มนุษย์โลกทางอากาศ ก็ได้พบพระพิชิตมาร เราได้เข้าไปเฝ้าพระองค์ แล้วสดับพระธรรมเทศนาของพระธีรเจ้า ผู้ทรงพรรณาคูณอันใหญ่ของพระสาวกอยู่ว่า เราไม่เห็นสาวกองค์อื่นใด ในพระธรรมวินัยนี้ ที่จะเสมอเหมือนกับกัจจายนภิกษุนี้ ผู้ซึ่งประกาศธรรมที่เราแสดงแล้วแต่โดยย่อ ได้โดยพิสดาร

ทำบริษัทและเราให้ยินดี เพราะฉะนั้น กัจจายนภิกษุนี้จึง
เลิศกว่าภิกษุผู้เลิศในการกล่าวธรรมได้โดยพิสดาร ซึ่ง
อรรถแห่งภษิตที่เรากล่าวไว้แต่โดยย่อนี้ ภิกษุทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจงทรงจำไว้อย่างนี้เถิด.

ครั้งนั้น เราได้ฟังพระดำรัสอันรื่นรมย์ใจแล้ว เกิด
ความอัศจรรย์ จึงไปป่าหิมพานต์ นำเอากลุ่มดอกไม้มา
บูชาพระผู้เป็นที่พึ่งของโลก แล้วปรารธนาฐานันดรนั้น
ครั้งนั้น พระผู้ทรงละกิเลสเป็นเหตุให้ร้องให้ ทรงทราบ
อหยาตย์ของเราแล้ว ได้ทรงพยากรณ์ว่า จงดูฤๅษีผู้ประ-
เสริฐนี้ ซึ่งเป็นผู้มีผิวพรรณเหมือนทองคำที่ไฉ่ลมทินออก
แล้ว มีโลมาชาติชูชันและใจโสมนัส ยืนประณมอัญชลีนั่ง
ไม่ไหวติง ร่าเริง มีนัยน์ตาเต็มดี มีอหยาตย์น้อมไปใน
คุณของพระพุทธเจ้า มีธรรมเป็นธง มีหทัยร่าเริง เหมือน
กับถูกรดด้วยน้ำอมฤต เขาได้สดับคุณของกัจจายนภิกษุ
เข้า จึงได้ปรารธนาฐานันดรนั้น ในอนาคตกาล ฤๅษีผู้นี้จัก
ได้เป็นธรรมทายาทของพระโคตม มหามุนี เป็นโอรส
อันพรรณนเรมิต จักเป็นพระสาวกของพระศาสดา มีนามว่า
กัจจายนะ เขาจักเป็นพหูสูตมีญาณใหญ่ รู้อธิบายแจ้งชัด
เป็นนักปราชญ์ จักถึงฐานันดรนั้น ดังที่เราได้พยากรณ์
ไว้แล้ว.

ในกัปที่แสนแต่กัปนี้ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น
ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธบูชา

เราท่องเที่ยวอยู่แต่ในสองภพ คือในเทวดาและมนุษย์
คติอื่นเราไม่รู้ นี่เป็นผลแห่งพุทธุบรูชา เราเกิดในสอง
สกุล คือสกุลกษัตริย์และสกุลพราหมณ์ เราไม่เกิดใน
สกุลที่ต่ำทราม นี่เป็นผลแห่งพุทธุบรูชา.

และในภพสุดท้าย เราเกิดเป็นบุตรของศิริติวัจฉ-
พราหมณ์ ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชชิต ใน
พระนครอุชเชนีอันน่ารื่นรมย์ เราเป็นคนฉลาดเรียนจบ
ไตรเพท ส่วนมารดาของเราชื่อจันทนปทุมมา เราชื่อ
กัจจายนะ เป็นผู้มีความประพฤติดี เราอันพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงส่งไปเพื่อพิจารณาพระพุทธรูปเจ้า ได้พบพระผู้นำซึ่ง
เป็นประมุขของโมกขบุรี เป็นที่สังฆมณฑล และได้สดับ
พระพุทธรูปอันปราศจากมลทิน เป็นเครื่องชำระล้าง
เปลือกตมคืออคติ จึงได้บรรลุอมตธรรมอันสงบ ระวัง พร้อม
กับบุรุษ ๗ คนที่เหลือ เราเป็นผู้รู้อธิบายในพระมติอัน
ใหญ่ ของพระสุคตเจ้าได้แจ้งชัด และพระศาสดา
ทรงตั้งไว้ตำแหน่งเอตทัคคะ เราเป็นผู้มีความปรารถนา
สำเร็จด้วยดีแล้ว เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ... ฯลฯ...
พระพุทธรูปศาสนาเราทำได้สำเร็จแล้ว ดังนี้.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า ท่านทั้งหลาย
จงเป็นภิกษุมารเกิด. ในขณะนั้นนั่นเอง ท่านเหล่านั้นมีผมและหนวดเพียง
๒ องคุลี ทรงบาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์ ได้เป็นผู้คล้ายพระเถระมี

๑. บางแห่งเป็น จันทิมา.

พรรษา ๖๐ พรรษา พระเถระทำประโยชน์ของตนให้สำเร็จด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว จึงกราบทูลแด่พระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้า-
จันตปัชโชตทรงปรารถนาเพื่อจะไหว้ที่พระบาท และเพื่อจะทรงสดับ
ธรรมของพระองค์. พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุ เธอนั้นแหละ จงไปในที่นั้น
แม้เมื่อเธอไปแล้ว พระราชาก็จักเลื่อมใสเอง.

พระเถระมีตนเป็นที่ ๘ ไปในที่นั้นตามพระดำรัสสั่งของพระศาสดา
ทำให้พระราชาทรงเลื่อมใสแล้ว ให้ประดิษฐานพระศาสนาในแคว้น
อวันตีชนบทแล้ว ไปเฝ้าพระศาสดาอีกครั้งหนึ่ง วันหนึ่ง ท่านเห็นภิกษุ
เป็นอันมากละสมณธรรมมายินดีในทางงาน ยินดีในการคฤกคณี พอใจ
ในรสตัณหา และอยู่ด้วยความประมาท ด้วยการที่จะโอวาทภิกษุเหล่านั้น
จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ภิกษุไม่ควรทำงานให้มาก ควรหลีกเร้นหมู่ชน
ไม่ควรขวนขวายเพื่อให้ปัจจัยเกิดขึ้น เพราะภิกษุใดเป็น
ผู้ติตรสอาหาร ภิกษุนั้นเชื่อว่าเป็นผู้ขวนขวาย เพื่อให้
ปัจจัยเกิดขึ้น และชื่อว่าละทิ้งประโยชน์อันจะนำความสุข
มาให้ พระอริยะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กล่าว
การไหว้ การบูชาในสกุลทั้งหลายว่า เป็นเปือกตม เป็น
ถูกตรอันละเอียด ถอนไต่ยาก เพราะสักการะอันบุรุษชั่ว
ละไต่ยาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมฺมํ พหุํ น การเย ความว่า ภิกษุ

ไม่พึงปรารถนานากรรมที่ใหญ่ มีการให้สร้างที่อยู่ใหม่เป็นต้น อันเป็นเหตุพัวพันต่อการบำเพ็ญสมณะธรรม, ส่วนการปฏิสังขรณ์สิ่งชำรุดทรุดโทรมที่จะลงมือทำเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อบูชาพระดำรัสของพระศาสดาก็ควรทำทีเดียว.

บทว่า **ปริวัชเชยฺย** ชน ความว่า ควรหลีกเลี่ยงหมู่ชน ด้วยอำนาจการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ชน** ความว่า เมื่อภิกษุเสวนาคบหา เข้าไปนั่งใกล้บุคคลเช่นใด กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป อกุศลธรรมย่อมเจริญขึ้น ภิกษุควรหลีกเลี่ยงหมู่ชนผู้ไม่ใช่กัลยาณมิตรเช่นนั้นเสีย.

บทว่า **น อูยฺเยม** ความว่า ภิกษุไม่พึงพยายาม ด้วยการสงเคราะห์สกุลเพื่อให้ปัจจัยเกิดขึ้น. เพราะบทว่า **โส อุตฺตูกโก รัตนุกิทุโธ อตุถิ ริญจติ โย สุขาธิวาโ** ความว่า ภิกษุใดเป็นผู้ติตรสอาหาร คือติตรสอาหารด้วยอำนาจตัณหา เป็นผู้ชวนขายเพื่อให้ปัจจัยเกิดขึ้น ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ชวนขายเพื่อสงเคราะห์สกุล เมื่อสกุลมีความสุข ตนเองก็พลอยมีความสุข เมื่อสกุลประสบความทุกข์ ตนเองก็พลอยมีความสุขทุกซ์ไปด้วย เมื่อกิจการงานของสกุลเกิดขึ้น ก็เอาตนเข้าไปพัวพัน ย่อมละเว้น ประโยชน์มีศีลเป็นต้น อันจะนำความสุขมาให้ คืออันจะนำความสุขที่เกิดจากสมณะวิปัสสนา มรรคผล และนิพพานมาให้ คือแตกตนออกจากประโยชน์นั้นโดยส่วนเดียว.

พระเถระโอวาทว่า ท่านจงเว้นความยินดีในการงาน ความยินดีในการคลุกคลี และความติดใจในปัจจัย ด้วยคาถาแรกอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะติเตียนถึงความมุ่งหวังสักการะ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ไว้.

เนื้อความแห่งคาถาที่ ๒ นั้นว่า การไหว้และการบูชานี้ใด ที่หมู่ชนตามเรือนในสกุล ทำเพื่อยกย่องคุณของบรรพชิตผู้เข้าไปเพื่อศึกษา เพราะพระอริยะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กล่าวชี้แจงหรือประกาศให้รู้ถึงการไหว้และการบูชานั้นว่า เป็นเปือกตม เพราะอรรถว่า ยังผู้ที่มีได้อบรมตนให้จมลง และเพราะอรรถว่าทำความมัวหมองให้ และเพราะกล่าวถึงการมุงสักการะ ของอัครปुरुชนผู้ยังไม่รู้ทั่วถึงขั้นนี้ ว่าเป็นลูกศรอันละเอียดที่ถอนขึ้นได้ยาก เพราะเกิดเป็นความเบียดเบียน เพราะข่มขืนภายใน และเพราะถอนขึ้นได้ยาก ด้วยเหตุเป็นสภาวะอันบุคคลรู้ได้โดยยาก ฉะนั้นนั้นแล สักการะอันบุรุษชั่วละได้ยาก ก็อึ่งละได้โดยยาก เพราะไม่ดำเนินไปตามข้อปฏิบัติเป็นเครื่องละสักการะนั้น, เพราะสักการะ จะเป็นอันบุรุษละได้ ก็ด้วยการละความมุงสักการะ ฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่าการประกอบความเพียร เพื่อการละสักการะนั้น เป็นกรณีะที่ภิกษุควรทำแล.

ภิกษุไม่ควรแนะนำสัตว์อื่นให้ทำกรรมชั่ว และไม่พึง
ช่องเสพกรรมนั้นด้วยตนเอง เพราะสัตว์มีกรรมเป็น
เผ่าพันธุ์ คนเราย่อมไม่เป็นโจรเพราะคำของบุคคลอื่น
ไม่เป็นมุณีเพราะคำของบุคคลอื่น บุคคลอื่นรู้จักตนเองว่า
เป็นอย่างไร แม้เทพเจ้าทั้งหลายก็รู้จักบุคคลนั้นว่าเป็น
อย่างนั้น ก็คนพวกอื่นย่อมไม่รู้สักคำว่า พวกเราที่สมาคม
นี้ จักพากันย่อยยับ ในหมู่ชนพวกนั้น พวกใดมารู้จัก
คำว่า พวกเราจักพากันไปสู่ที่ใกล้มัจจุราช ความทะเลาะ

วิวาท ย่อมระงับไปเพราะพวกนั้น บุคคลผู้มีปัญญาถึง
จะสิ้นทรัพย์ก็ยังมีอยู่ได้ ส่วนบุคคลถึงจะมีทรัพย์ก็เป็น
อยู่ไม่ได้ เพราะไม่ได้ปัญญา บุคคลย่อมได้ยินเสียงทุก
อย่างด้วยหู ย่อมเห็นสิ่งทั้งปวงด้วยจักขุ แต่นักปราชญ์
ย่อมไม่ควรละทิ้งสิ่งทั้งปวง ที่ได้เห็นได้ฟังมาแล้ว ผู้มี
ปัญญาถึงมีตาดี ก็ทำเหมือนคนตาบอด ถึงมีหูดี ก็ทำ
เหมือนคนหูหนวก ถึงมีปัญญา ก็ทำเหมือนคนใบ้ ถึง
มีกำลัง ก็ทำเหมือนคนทรพลง แต่เมื่อประโยชน์เกิดขึ้น
ถึงจะนอนอยู่ในเวลาใกล้ตาย ก็ยังทำประโยชน์นั้นได้.

ได้ยินว่า พระราชาพระองค์นั้น ทรงเชื่อพวกพราหมณ์ แล้วรับสั่ง
ให้ฆ่าสัตว์บูชาอัญญา ไม่ทรงสอบสวนการกระทำให้อ่องแท้ ลงอาชญาผู้คน
หลายคนที่มีใจโง่ ด้วยความสำคัญผิดคิดว่าเป็นโง่ และในการตัดสิน
คดีความ ก็ทรงตัดสินทำผู้คนที่มิได้เป็นเจ้าของ ให้เป็นเจ้าของ และทรง
ตัดสินทำผู้ที่เป็นเจ้าของเดิม ไม่ให้เป็นผู้เป็นเจ้าของ. เพราะเหตุนี้ เพื่อ
จะชี้แจงความนั้นกะพระราชา พระเถระจึงกล่าวคาถา ๖ คาถา โดยมีนัย
เป็นต้นว่า น ปรสฺส ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ปรสฺส
ปาปํ ความว่า ภิกษุไม่ควรทำการแนะนำสัตว์อื่น ให้ช่งเสพกรรมชั่ว
มีการฆ่าและการจองจำเป็นต้น คือไม่ควรชักชวนบุคคลอื่นให้ทำ.

บทว่า อตุตฺตนา ตํ น เสเวยฺย ความว่า แม้ตนเองก็ต้องไม่ทำ
กรรมชั่วนั้น. เพราะอะไร? เพราะสัตว์มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ ความว่า

สัตว์เหล่านี้ย่อมเป็นทายาทของกรรม เพราะฉะนั้น ตนเองต้องไม่ทำกรรมชั่วอะไรๆเลย ทั้งไม่ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมชั่วนั้นด้วย.

บทว่า น ปเร วจนา โจโร ความว่า ตนเองไม่ได้กระทำโจรกรรม จะชื่อว่าเป็นโจรเพียงถ้อยคำของบุคคลอื่นนั้นห้ามมิได้. ไม่เป็นมุนีเพราะคำของบุคคลอื่น ก็เช่นกัน คือมุนีจะเป็นผู้มีกายสมาจาร วจีสมาจาร และ มโนสมาจารบริสุทธิ์ด้วยดี ด้วยเหตุเพียงถ้อยคำของบุคคลอื่นนั้นไม่ได้เลย.

ก็บทว่า ปเร ในคาถานี้ ท่านแสดงไว้เพราะไม่ทำการลบวิภักติ. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า ปเรธัม แต่แสดงไว้ว่า ปเร เพราะทำการลบ ธัม อักษรเสีย.

บทว่า อตุตา จ นั ยถา เวทึ ความว่า บุคคลรู้คน คือจิตที่ซ่องแล้วนั้นว่าเป็นอย่างไร คือรู้แจ้ง รู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า เราบริสุทธิ์ หรือว่าไม่บริสุทธิ์ ดังนี้.

บทว่า เทวาปี นั ตถา วิหุ ความว่า วิสุทธิเทพ และอุปปีตติเทพ ย่อมรู้แจ่มชัดบุคคลนั้นว่าเป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น ตนเองและเทพเช่นนั้น จึงเป็นประมาณแห่งความบริสุทธิ์และความไม่บริสุทธิ์ ในเพราะการรู้ว่า บริสุทธิ์ และไม่บริสุทธิ์ อธิบายว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่ถูกความอยาก และโทสะครอบงำแล้ว หารู้แจ่มชัดได้ไม่.

บทว่า ปเร ความว่า เว้นบัณฑิตเสีย คนพวกอื่นนอกจากบัณฑิต นั้น คือผู้ไม่รู้จักกุศล อกุศล กรรมอันมีโทษและไม่มีโทษ กรรมและผล แห่งกรรม ความไม่มั่งคั่งแห่งร่างกาย และความที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ชื่อว่า คนพวกอื่นในที่นี้. พวกเราในสมาคมนี้นั้น คือในชีวิตโลกนี้จักพา

กันขุบยับ คือจกพากันละเว้น ได้แก่ไม่รู้ว่ พวกเราจกพากันไปสู่ที่ใกล้ มัจจุราช อัน เป็นสถานที่สงบแล้วเนื่อง ๆ.

บทว่า **เย จ ตตฺถ วิชานนฺติ** ความว่ ก็ในหมู่ชนพวกนั้น พวกใด คือพวกที่เป็นบัณฑิตย่อมรู้สีกัดว่ พวกเราจกไปสู่ที่ใกล้แห่งมัจจุราช.

บทว่า **ตโต สมฺมุนฺติ เมธกา** ความว่ ก็ชนพวกนั้น ที่รู้จกตัว แล้วอย่างนั้น ย่อมปฏิบัติเพื่อสงบระงับการทะเลาะวิวาท คือการเบียดเบียน ผู้อื่นได้ขาด ทั้งคนพวกอื่นนอกจากตนเอง ย่อมไม่ทะเลาะวิวาทกัน ไม่เบียดเบียนกัน. ท่านแม่ทำคนที่มิใช่เป็นโจรให้เป็นโจร เพราะเหตุแห่งชีวิต ด้วยการลงอาชญา ทั้งทำคนที่ป็นเจ้าของ ไม่ให้ได้ป็นเจ้าของ เบียดเบียนจนถึงความเสื่อมทรัพย์ เพราะความบกพร่องแห่งปัญญา. บุคคลผู้ไม่ทำตามนั้น ชื่อว่า ผู้มีปัญญา ถึงจะสิ้นทรัพย์ก็ยังป็นอยู่ได้ คือถึงทรัพย์จะหมดสิ้นไป แต่ก็ยังมีปัญญา สันโดษยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ เลี้ยงชีวิตด้วยการงานที่ปราศจากโทษอย่างเดีวนี้ ชื่อว่า ชีวิตของ บุคคลผู้มีปัญญา.

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่ นักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวความเป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด. ส่วนบุคคลผู้มี ปัญญาทราม ถึงจะมีทรัพย์ ก็ทำทรัพย์ที่เป็นทกฐธรรมและสัมปรายิกธรรม ให้ล้มหลวไป ป็นอยู่ไม่ได้ เพราะไม่ได้ปัญญา คือจะชื่อว่ป็นอยู่ด้วยความป็นไปแห่งถ้อยคำมีคำครหาเป็นต้น ห้ามได้ แต่กลับทำทรัพย์ที่ได้แล้วให้พินาศไป แม้ชีวิตก็ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ เพราะค่าที่ตนไร้ อุบาย.

ได้ยินว่ พระเถระได้กล่าวคาถาทั้ง ๔ คาถาเหล่านี้ แต่พระราช

ผู้กำลังทรงบรรทมอยู่. พระราชาทรงเห็นพระสุบิน กำลังนมัสการพระเถระอยู่นั้นแล ก็ทรงตื่นขึ้น พอรাত্রีล่วงแล้ว เสด็จเข้าไปหาพระเถระ ทรงไหว้แล้ว ทรงเล่าถึงความฝันตามที่พระองค์ทรงเห็นแล้วให้ฟัง พระเถระสดับเรื่องความฝันนั้นแล้ว ภาษิตเฉพาะคานั้นแล้ว จึงโอวาทพระราชาด้วยคาถา ๒ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า สพุพฺ สุธมฺมาติ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า สพุพฺ สุธมฺมาติ โสเตน ในที่นี้ หมายความว่า บุคคลผู้ไม่หนวกยอมได้ยินเสียงที่พอจะได้ยินชัด ทั้งหมดที่มาปรากฏ คือทั้งที่เป็นคำสุภาษิต ทั้งที่เป็นคำทู่ภาษิตได้ ด้วยโสตประสาท. บุคคลผู้ไม่บอดก็เหมือนกัน ย่อมเห็นรูปทั้งหมด คือที่ดีและไม่ดีได้ด้วยจักขุประสาทนี้ จักว่าเป็นสภาวะแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย.

ก็บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น จ ทิฏฺฐํ สุตํ ชีโร สพุพฺ อุมฺหิตุ นี้ เป็นเพียงอุทาหรณ์เท่านั้น ความว่า นักปราชญ์ คือผู้มีปัญญา ไม่ควรละทิ้ง สละ หรือยึดถือ รูปทั้งหมดที่ได้เห็นมา หรือเสียงทั้งหมดที่ได้ยินมาแล้ว. ก็นักปราชญ์พิจารณาถึงคุณและโทษ ในรูปและเสียงนั้นแล้ว ควรละทิ้งเฉพาะสิ่งที่ควรละทิ้ง และควรยึดถือสิ่งที่ควรยึดถือ เพราะฉะนั้น คนมีปัญญา ถึงมีตาดี ก็ทำเหมือนคนตาบอด คือแม้จะมีตาดีก็ทำเหมือนคนตาบอด คือทำที่เหมือนว่ามองไม่เห็น ในสิ่งที่เห็นแล้ว ควรละทิ้ง แม้จะมีหูดีก็เช่นเดียวกัน ทำเหมือนคนหูหนวก คือทำที่เหมือนว่าไม่ได้ยิน ในสิ่งที่ได้ยินแล้ว ควรละทิ้ง.

บทว่า ปญฺญวาสุส ยถา มุโค ความว่า คนมีปัญญา แม้จะฉลาด ในถ้อยคำ ก็พึงทำเหมือนคนใบ้ ในเมื่อไม่ควรจะพูด เพราะมีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา. คนมีกำลัง ก็ถึงพร้อมด้วยกำลัง ก็พึงทำเหมือนคน

ทูลพล ในเมื่อไม่ควรจะทำ. ร อักษร กระทำการเชื่อมบท ได้แก่พึง
ทำเหมือนคนไร้ความสามารถ.

บทว่า อถ อตุเถ สมุปฺปนฺเน สยถ มตสยิกิ ความว่า เมื่อ
ประโยชน์ที่ตนควรทำให้เกิดขึ้น คือปรากฏขึ้น ถึงจะนอนอยู่ในเวลาใกล้
ตาย ได้แก่แม้จะอยู่ในเวลาใกล้จะตาย ก็ยังต้องพิจารณาถึงประโยชน์นั้น
นั้นแล คือไม่ยอมให้ประโยชน์นั้นลี้มเหลวไป.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อถ อตุเถ สมุปฺปนฺเน ความว่า เมื่อ
ประโยชน์ คือกิจที่ตนไม่ควรทำให้เกิดขึ้น คือปรากฏขึ้น ถึงจะนอนอยู่
ในเวลาใกล้ตาย ได้แก่แม้จะนอนอยู่ในเวลาใกล้จะตายแล้ว ก็ไม่ยอมทำ
สิ่งที่ไม่ควรทำนั้นเลย. พระราชาได้รับโอวาทจากพระเถระอย่างนี้ว่า ก็
บัณฑิตไม่ควรทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ดังนี้แล้ว ทรงละสิ่งที่ไม่ควรทำ ได้ทรง
ประกอบเฉพาะสิ่งที่ควรทำเท่านั้นแล.

จบอรรถกถาหากัจจายนเถรคาถาที่ ๑

๒. สิริमितตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสิริमितตเถระ

[๓๖๓] ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ไม่มีมายา ไม่
ส่อเสียด ภิกษุนั้นแลเป็นผู้คงที่ ด้วยข้อปฏิบัติตามที่กล่าว
มาแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้นย่อมไม่เศร้าโศกในโลกเบื้องหน้า
ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ไม่มีมายา ไม่ส่อเสียด
ภิกษุนั้นเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วทุกเมื่อ ด้วยข้อ
ปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้น ย่อมไม่เศร้าโศก
ในโลกเบื้องหน้า ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่มี
มายา ไม่ส่อเสียด มีศีลงาม ด้วยข้อปฏิบัติตามที่กล่าว
มาแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้นย่อมไม่เศร้าโศกในโลกเบื้องหน้า
ภิกษุใดไม่มักโกรธไม่ผูกโกรธไว้ ไม่มีมายา ไม่ส่อเสียด
มีกัลยาณมิตร ด้วยข้อปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้
ภิกษุนั้นย่อมไม่เศร้าโศกในโลกเบื้องหน้า ภิกษุใดไม่
มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ไม่มีมายา ไม่ส่อเสียด มีปัญญา
งาม ด้วยข้อปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้น
ย่อมไม่เศร้าโศกในโลกเบื้องหน้า ผู้ใดมีศรัทธาไม่หวั่น
ไหวในพระตถาคต ตั้งมั่นดีแล้ว มีศีลอันงาม อันพระ-
อริยะใคร่แล้ว ธรรมเสริญแล้ว มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์
และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้นั้นว่า เป็น
ผู้ไม่ขัดสน ชีวิตของผู้นั้นไม่ไร้ประโยชน์ เพราะฉะนั้น

นักปราชญ์เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ควรประกอบศรัทธา ศีล ปสาทะ และการเห็นธรรม
เนื่อง ๆ เกิด.

จบสิริमितตเถรคาถา

อรรถกถาสิริमितตเถรคาถาที่ ๒

คาถาของท่านพระสิริमितตเถระ มีว่า อุกุโธโน ดังนี้ เป็นต้น.
เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระสิริमितตเถระแม่นี่ เป็นผู้มื่อธิการได้บำเพ็ญมาแล้ว ใน
พระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ในภพนั้น ๆ ได้สั่งสมกุศลซึ่งเป็นอุปนิสัย
แห่งพระนิพพานไว้ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ เกิดเป็นลูกชายของกุฎุมพีผู้มี
ทรัพย์มาก ในกรุงราชคฤห์ ได้มีนามว่า สิริมิตต์.

ได้ยินว่า มารดาของท่านสิริมิตต์นั้น เป็นน้องสาวของท่านสิริคุตต์
เรื่องของสิริคุตต์นั้น มาแล้วในอรรถกถาธรรมบทนั้นแล. สิริมิตต์ผู้เป็น
หลานชายของท่านสิริคุตต์นั้น พอเจริญวัยแล้ว ได้มีความเลื่อมใสต่อ
พระศาสดา ในเพราะการทรมานช้างธนบาล บรรพชาแล้ว บำเพ็ญ
วิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต วันหนึ่งท่านขึ้นสู่อาสนะเพื่อ
สวดพระปาฏิโมกข์ จึงนั่งจับพัดวิชนีอันวิจิตร บอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย
ท่านเมื่อจะบอก และเมื่อจะจำแนกแสดงคุณอันโอฬารยิ่ง จึงกล่าวคาถา
เหล่านี้ว่า :-

ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ไม่มีมายา ไม่
ต่อเสียด ภิกษุนั้นแล เป็นผู้คงที่ ด้วยข้อปฏิบัติตามที่
กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้นละโลกไปแล้ว ย่อมไม่
เศร้าโศก. ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ไม่มีมายา
ไม่ต่อเสียด ภิกษุนั้นเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วทุกเมื่อ
ด้วยข้อปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้นละโลก
ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก. ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูก
โกรธไว้ ไม่มีมายา ไม่ต่อเสียด มีศีลงาม ด้วยข้อปฏิบัติ
ตามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้นละโลกไปแล้ว ย่อม
ไม่เศร้าโศก. ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ไม่มี
มายา ไม่ต่อเสียด มีกัลยาณมิตร ด้วยข้อปฏิบัติตามที่
กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้นละโลกไปแล้ว ย่อมไม่
เศร้าโศก. ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ไม่มีมายา
ไม่ต่อเสียด มีปัญญางาม ด้วยข้อปฏิบัติตามที่กล่าวมา
แล้วอย่างนี้ ภิกษุนั้นละโลกไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก.
ผู้ใดมีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระตถาคตเจ้า ตั้งมั่นดีแล้ว
มีศีลอันงาม อันพระอริยะชอบใจ สรรเสริญแล้ว มีความ
เลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลาย
กล่าวผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของผู้นั้นไม่ไร้
ประโยชน์ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์เมื่อระลึกถึงคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ควรประกอบศรัทธา ศีล
ความเลื่อมใส และการเห็นธรรมเนื่อง ๆ เกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกุโธโร** ได้แก่ ผู้มีปกติไม่โกรธ, อธิบายว่า ก็เมื่อมีเหตุที่จะให้เกิดความโกรธปรากฏขึ้น ก็ดำรงอยู่ใน อริวาสนขันติ ไม่ยอมให้ความโกรธเกิดขึ้น.

บทว่า **อนุปนาหิ** ได้แก่ ผู้ไม่ผูกโกรธไว้, อธิบายว่า เพราะอาศัย ความคิดที่คนพวกอื่นกระทำไว้ เป็นผู้ไม่ผูกโกรธ โดยนัยเป็นต้นว่า เขาได้ค่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา ได้ลักสิ่งของของเรา ดังนี้.

ชื่อว่า **ผู้ไม่มีมายา** เพราะมายาซึ่งมีลักษณะปกปิดความสงบและ โทสะ ไม่มี.

ชื่อว่า **ผู้ไม่ส่อเสียด** เพราะเว้นขาดจากวาจาส่อเสียด.

บทว่า **ส เว ตาทิสโก ภิกขุ** ได้แก่ ภิกขุ นั้น คือผู้เห็นปานนั้นมีชาติอย่างนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยคุณตามที่กล่าวมาแล้ว อธิบายว่า ด้วย ข้อปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ภิกขุ นั้นละโลกไปแล้ว ย่อมไม่ เสรีาโสภในโลภหน้า เพราะว่ามีเครื่องหมายแห่งความเสรีาโสภ.

ชื่อว่า **ผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้ว** เพราะมีจักษุทวารเป็นต้น และมีกายทวารเป็นต้น อันคุ้มครองรักษาป้องกันแล้ว.

บทว่า **กल्याณสีโล** ได้แก่ ผู้มีศีลดี คือมีศีลอันบริสุทธิ์ดี.

บทว่า **กल्याณมิตรโต** ความว่า กัลยาณมิตร เพราะอรรถว่า มิมิตรดีงาม ซึ่งมีลักษณะตามที่ท่านแสดงไว้ อย่างนี้ว่า :-

เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่น่ายกย่อง กล่าวแนะ

นำพร้าสอน อดทนต่อถ้อยคำ อธิบายถ้อยคำที่ลึกลับซึ่งได้

ไม่ชักนำเพื่อนไปในทางที่ไม่ควร.

บทว่า **กฺลฺยาณปฺลฺโย** 'ได้แก่ ผู้มีปัญญาดี อธิบายว่า ชรรมดา ปัญญาที่ไม่ดี แม้จะไม่มีก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ ก็ด้วยอำนาจปัญญาอันเป็นเหตุนำออกจากสงสาร.

พระเถระครั้งแสดงถึงสัมมาปฏิบัติ ด้วยคาถาที่เป็นบุคลาธิษฐาน โดยยกเอาความไม่โกรธเป็นต้นขึ้นเป็นประธาน ด้วยอำนาจการข่ม และด้วยอำนาจการตัดเด็ดขาดซึ่งกิเลสมีความโกรธเป็นต้น ในคถานั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะยกเอาศรัทธาที่เป็นโลกุตระ อันตนได้สำเร็จแล้วเป็นต้นขึ้นแสดงถึงสัมมาปฏิบัติ ด้วยคาถาที่เป็นบุคลาธิษฐานล้วน ๆ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ยสฺส สทฺธา** ดังนี้.

เนื้อความแห่งบาทคถานั้นว่า บุคคลใดมีศรัทธาที่มาจากมรรค ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ดังนี้ เพราะเหตุนี้แหละ จึงไม่หวั่นไหว คือไม่เอนเอียงในพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งมั่นแล้วด้วยดี. บัณฑิตพึงนำบทว่า **อตุถิ** มาเชื่อมเข้าด้วย.

บทว่า **อริยกฺนฺตํ** 'ได้แก่ อันพระอริยะทั้งหลายชอบใจ รักใคร่ เพราะไม่ละแม้ในระหว่างภพ.

บทว่า **ปฺลฺลิตํ** มีวาจาประกอบความว่า อันบัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญแล้ว ก็มีความยกย่อง ชมเชย. ก็คตินี้นี้มี ๒ อย่างคือ ศิลของคฤหัสถ์ และศิลของบรรพชิต.

ในบรรดาศิล ๒ อย่างเหล่านั้น ศิลคือสิกขาบท ๔ ที่คฤหัสถ์สามารถจะรักษาได้ ชื่อว่าศิลของคฤหัสถ์. ปาริสุทธิศิล ๔ ทั้งหมด จนถึงศิลคือสิกขาบท ๑๐ ชื่อว่าศิลของบรรพชิต ศิลนี้แม้ทั้งหมด บัณฑิต

พึงทราบว่างาม. เพราะไม่ถูกความวิบัติมีความที่สืลขาดเป็นต้น ถูก
ต้องแล้ว.

บทว่า **สงฺฆเ ปสาโท ยสุตฺตติ** ความว่า บุคคลใด มีความ
เลื่อมใส คือมีศรัทธาไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นดีแล้วในพระอริยสงฆ์ โดยนัย
มีอาทิว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดี ดังนี้.
บัณฑิตพึงนำคำว่า **อโกล ฐุปฺติภูจฺจโ** ไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นดีแล้ว ดังนี้
มาประกอบเข้าด้วย.

บทว่า **อุชฺฐุตฺตญฺจ ทสฺสนํ** มีวาจาประกอบความว่า บุคคลใด
มีความเห็นแม้ทั้งสองอย่าง คือความเห็นที่ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน และ
ความเห็นนามรูปพร้อมทั้งปัจจุย ตรงคือไม่งอ ไม่คด เพราะไม่มีความคด
คือทวิภูติ และเพราะไม่มีความคดคือกิเลส บุคคลนั้นชื่อว่า มีความ
ไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นดีแล้ว.

บทว่า **อทลฺลทฺโท** ความว่า พระอริยะทั้งหลาย มีพระพุทธรเจ้า
เป็นต้น กล่าวผู้นั้น คือบุคคลเช่นนั้นว่า เป็นผู้ไม่ขัดสน เพราะเขา
มีทรัพย์อันหมดจดด้วยดีเหล่านี้คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์
คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ และทรัพย์คือปัญญา.

บทว่า **อโหมํ ตสฺส ชีวิตํ** ความว่า ชีวิตของผู้นั้น คือผู้เห็น
ปานนั้น ไม่ไร้ประโยชน์ คือไม่ว่างจากการบรรลุถึงประโยชน์ มีประโยชน์
ที่เป็นทวิภูติธรรมเป็นต้น ได้แก่บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า มีผลเท่านั้น.

บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณมีศรัทธา
ตามที่กล่าวไว้แล้วเป็นต้น บัณฑิตเรียกว่า เป็นผู้ไม่ขัดสน มีชีวิตไม่ไร้
ประโยชน์ ฉะนั้น ถึงตัวเรา ก็พึงเป็นผู้เช่นนั้นบ้าง.

บทว่า สทุชฌจ ฯเปฯ สาสนํ ความว่า กุลบุตร เมื่อหวนระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ตรัสไว้แล้ว โดยนัยเป็นต้นว่าการไม่การทำบาปทั้งปวง ดังนี้ ฟังประกอบ คือฟังพอกพูน ศรัทธาศील เหตุแห่งการเห็นธรรม ความหลุดพ้น ด้วยความปรารถนาดีในธรรมและความเลื่อมใส ให้เจริญขึ้นเถิด.

พระเถระเมื่อจะประกาศคุณที่มีอยู่ในตน ด้วยมุ่งแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนั้น จึงพยากรณ์พระอรหัตผล.

จบอรรถกถาสิริमितตเถรคาถาที่ ๒

๓. มหาปັນถกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมหาปັນถกเถระ

[๓๖๘] เมื่อใด เราได้เห็นพระศาสดาผู้ปลดปล่อยเป็นครั้งแรก
เมื่อนั้นความสลัดใจได้เกิดมีแก่เรา เพราะได้เห็นพระ-
ศาสดาผู้อุดมบุรุษ ผู้ใดนอบน้อมพระศาสดาผู้ทรงสิริ ที่
พระบาทด้วยมือทั้งสอง ผู้นั้นพึงทำพระศาสดาให้ทรงยินดี
โปรดปราน ครั้งนั้นเราได้ละทิ้งบุตร ภรรยา ทรัพย์
และัญญาหาร ปลงผมและหนวดออกบวชเป็นบรรพชิต
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาทิพ สำรวมดีแล้วในอินทรีย์
ทั้งหลาย ถวายบังคมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่
พ่ายแพ้ต่อมาร ครั้งนั้น ความตั้งใจปรารถนาสำเร็จแก่เรา
เราไม่ได้นั่งอยู่เปล่าแม้เพียงครู่เดียว ในเมื่อยังตอนลูกศร
คือตัณหาขึ้นไม่ได้ ของจตุรกายเพียร ความบากบั่น
ของเราผู้อยู่ด้วยความตั้งใจอย่างนั้น เราได้บรรลุวิชา ๓
คำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว เราระลึก
ชาติก่อน ๆ ได้ ได้ชำระทิพยจักขุหมดจดแล้ว เป็น
พระอรหันต์ ผู้ควรแก่ทักษิณา หลุดพ้นแล้ว ไม่มีอุปธิ
ต่อเมื่อราตรีสิ้นไปแล้ว พระอาทิตย์อุทัยขึ้นมา เราทำ
ตัณหาทั้งปวงให้เหือดแห้งไป จึงเข้าไปสู่ภายในกุฎิโดย
บัลลังก์.

จบมหาปັນถกเถรคาถา

พระเถระ ๓ องค์ ได้กล่าวคาถาไว้ในอัฐกนิบาตองค์ละ ๘ คาถา
รวมเป็น ๒๔ คาถา คือ ๑.พระมหากัจจายนเถระ ๒.พระสิริमितตเถระ
๓.พระมหาปັນถกเถระ.

จบอัฐกนิบาต

อรรถกถามหาปັນถกเถรคาถาที่ ๓

มีคาถา ของท่านพระมหาปັນถกเถระว่า ยथा ปรมมทุกุจี
ดังนี้ เป็นต้น. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร.

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ
ท่านมหาปັນถกนี้ เป็นกุกุมพี สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ ในหังสวดีนคร
วันหนึ่งกำลังฟังธรรมในสำนักพระศาสดา เห็นพระศาสดากำลังตั้งภิกษุ
รูปหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดในการเปลี่ยน
แปลงทางสัญญา แม้ตนเองก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น จึงบำเพ็ญมหาทาน
ให้เป็นไปตลอด ๗ วัน แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานแล้ว ตั้ง
ความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในที่สุด ๗ วันแต่วันนี้ไป
พระองค์ทรงแต่งตั้งภิกษุใดไว้ในตำแหน่งเอกทัคคะว่า ภิกษุนี้เป็นผู้เลศ
กว่าภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางสัญญา ในศาสนาของเรา
ดังนี้ ขอด้วยพลังแห่งกุศลกรรมที่สั่งสมไว้นี้ แม้ข้าพระองค์ก็พึงเป็น
ผู้เลศในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ในอนาคตกาล เหมือน
ภิกษุนั้นเกิด.

ฝ่ายน้องชายของท่านกุกุมพีนั้น บำเพ็ญกุศลกรรมสั่งสมไว้ใน
พระผู้มีพระภาคเจ้าเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ แล้วตั้งปณิธานไว้ โดยนัย

ดังกล่าวแล้วนั้นแล คือด้วยองค์ ๒ ได้แก่การนิรมิตร่างกายที่สำเร็จด้วยใจ และความเป็นผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางใจ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่าความปรารถนาของตนทั้งสองจะสำเร็จโดยไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตกาล ในที่สุดแห่งแสนกัป ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ความปรารถนาของพวกเขาจะสำเร็จ.

คนทั้งสองนั้น บำเพ็ญบุญเป็นอันมากในอภัพนั้นจนตลอดชีวิต จุตติจากอภัพนั้น ก็พากันไปบังเกิดในเทวโลก. ในคนสองคนนั้นท่านไม่ได้กล่าวถึงกัลยาณธรรม ที่มหาปັນถกกระทำไว้ในระหว่างเลย.

ฝ่ายจุฬปันถก บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่ากัสสปะ ทำโอสถกถิตตลอด ๒๐,๐๐๐ ปีแล้ว บังเกิดในเทวบุรี. ส่วนในอุปทาน มาแล้วว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าปทุมุตตระ จุฬปันถกเป็นคาบสอยู่ในหิมวันตประเทศ พบพระผู้มีพระภาคเจ้าในที่นั้นแล้ว ได้ทำการบูชาด้วยฉัตรดอกไม้อันงาม. เมื่อคนสองคนนั้นท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์นั้นแล แสนกัปล่วงไป. ต่อมาพระศาสดาของเรา บรรลุอภิสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงยังพระธรรมจักรอันบรรพ์ให้เป็นไป ทรงอาศัยกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ในพระเวฬุวันมหาวิหาร.

ก็สมัยนั้น ลูกสาวของท่านชนเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ลักลอบได้กั้นกับทาสของตน กล่าวพญาตี จึงถือเอาทรัพย์ที่พอเป็นสาระติดมือหนีไปกับทาสคนนั้น อยู่กันในที่อื่น อาศัยการอยู่ร่วมกันนั้น จึงตั้งครรภ์พอกครรภ์แก่เต็มที คิดว่าเราจักไปตลอดย้งเรือนของญาตี แล้วก็เดินไปตลอดบุตรในระหว่างทางนั่นเอง ถูกสามีตามให้กลับแล้ว ก็อยู่ในที่ที่ตน

อยู่ก่อน ได้ทำการตั้งชื่อบุตรว่า ปันถก เพราะเกิดในหนทาง. ในเวลาที่นางย้อนกลับมา กลับไปอยู่นั้น อาศัยเหตุที่นั่นนั้นแล จึงได้ตั้งครรภ์ขึ้นเป็นครั้งที่สอง พอครรภ์แก่เต็มที ก็คลอดบุตรในระหว่างหนทาง โดยนัยดังกล่าวแล้วในตอนต้นเหมือนกัน ถูกสามีตามให้กลับแล้ว ตั้งชื่อลูกชายคนโตว่า มหาปันถก ตั้งชื่อลูกชายคนเล็กว่า จูพปันถก อยู่ในที่ที่เคยอยู่แล้วนั้นแล. เมื่อเด็กทั้งสองเจริญวัยโดยลำดับ ถูกเด็กทั้งสองคนนั้นรบเร้าอยู่ว่า แม่! บอกตระกูลคุณตาคุณยายแก่พวกผมบ้างเถิด จึงส่งเด็กทั้งสองคนไปหามารดาบิดา. จำเดิมแต่กาลนั้นมา เด็กทั้งสองคนก็เจริญวัย ในเรือนของท่านชนเศรษฐี.

ในเด็กทั้งสองคนนั้น จูพปันถก ยังเป็นเด็กเล็กนัก ส่วนมหาปันถก ไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้ากับคุณตาแล้ว เห็นพระศาสดาแล้วพร้อมกับการเห็นก็ได้เกิดศรัทธา ฟังธรรมแล้ว เพราะคำที่ตนสมบุรณ์ด้วยอุปนิสัย เป็นผู้มีความประสงค์จะบรรพชา จึงบอกลาท่านตา. ท่านตานั้นกราบทูลเนื้อความนั้นแด่พระศาสดาแล้ว ก็ให้เขาบรรพชา. เขาบรรพชาแล้ว เล่าเรียนพระพุทธรพจน์ได้เป็นจำนวนมาก พอมีอายุครบ ๒๐ ปี อุปสมบทแล้ว ทำมณสิการโดยอุบายอันแยบคายโดยพิเศษ เป็นผู้ได้อรูปฌาน ๔ ออกจากอรุปฌาน ๔ นั้นแล้ว ก็พยายามยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางสัญญา ท่านยังอยู่ด้วยความสุขอันเกิดแต่ฌาน และความสุขอันเกิดแต่ผล. วันหนึ่งจึงพิจารณาถึงข้อปฏิบัติของตน อาศัยข้อปฏิบัติที่ตนได้บรรลุแล้ว ได้เกิดโสมนัส เมื่อจะบันลือลีลนาท จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เมื่อใด เราได้เห็นพระศาสดาผู้ปลดปล่อยเป็นครั้งแรก
เมื่อนั้นความสลดใจได้เกิดมีแก่เรา เพราะได้เห็นพระ-
ศาสดาผู้อุดมบุรุษ ผู้ใดนอบน้อมพระศาสดาผู้ทรงสิริ ที่
พระบาทด้วยมือทั้งสอง ผู้นั้นพึงทำพระศาสดาให้ทรง
ยินดีโปรดปราน ครั้งนั้นเราได้ละทิ้งบุตร ภรรยา ทรัพย์
และธัญญาหาร ปลงผมและหนวดออกบวชเป็นบรรพชิต
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพ สำรวมดีแล้วในอินทรีย์
ทั้งหลาย ถวายบังคมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่
พ่ายแพ้ต่อมาร ครั้งนั้นความตั้งใจปรารถนาสำเร็จแก่เรา
เราไม่ได้นั่งอยู่เปล่าแม่เพียงครูเดียว ในเมื่อยังถอนลูกศร
คือตัณหาขึ้นไม่ได้ ของงดูความเพียร ความบากบั่น
ของเราผู้อยู่ด้วยความตั้งใจอย่างนั้น เราได้บรรลุวิชา ๓
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว เราระลึก
ชาติก่อน ๆ ได้ ได้ชำระทิพยจักขุหมดจดแล้ว เป็น
พระอรหันต์ผู้ควรแก่ทักษิณา หลุดพ้นแล้ว ไม่มีอุปธิ
ต่อเมื่อราตรีสิ้นไปแล้ว พระอาทิตย์อุทัยขึ้นมา เราทำ
ตัณหาทั้งปวงให้เหือดแห้งไป จึงเข้าไปสู่ภายในกุฎิโดย
บัลลังก์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยथा แปลว่า ในกาลใด. บทว่า ปรมัม
แปลว่า ตั้งแต่ครั้งแรก. บทว่า อทุกฺขิ แปลว่า ได้เห็นแล้ว. บทว่า
สตถาริ ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า อภูโตภย แปลว่า ผู้ไม่มีภัย. ก็เนื้อความในข้อนั้น มีดังต่อไปนี้ :- ในเวลาที่เราไปพร้อมกับคุณตาของเราได้เห็นเป็นครั้งแรก ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ผู้ชื่อว่า สัตถา เพราะทรงปราศอนเวไนยสัตว์ ด้วยทิฐฐธรรมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์ ตามสมควร พระองค์ผู้ไม่มีภัย มีความแก้ตัวกล้าด้วยเวสัชชญาณ พระองค์ชื่อว่าเป็นผู้ปลอดภัย เพราะไม่มีภัยแม้ในที่ไหน ๆ เพราะเหตุแห่งภัยทั้งหมด พระองค์ละได้แล้ว ที่คงไม่มีมหาโศกนั้นแล, เพราะได้เห็นพระศาสดานั้น ผู้อุดมบุรุษ คือผู้เป็นบุคคลชั้นยอดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก เพราะเหตุแห่งการเห็นนั้น คือเพราะการเห็นนั้น ภายหลังความสลัดใจจึงได้เกิดมีแก่เราว่า ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ เราไม่ได้โอกาสเพื่อจะเห็นพระศาสดา และเพื่อจะได้ฟังธรรมเลย คือมีญาณพร้อมด้วยโศตตปะปังเกิดขึ้นแล้ว. ก็เรามีความสลัดใจเกิดขึ้นแล้ว จึงได้คิดอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงแสดงด้วยคาถาว่า สิริ หตุเถหิ ดังนี้ เป็นต้น.

เนื้อความแห่งบาทคานานั้น มีดังต่อไปนี้ :- บุคคลใดคือบุรุษผู้ต้องการด้วยความเจริญคิดว่า เราจักเป็นผู้ปฏิบัติอยู่ในสำนักของพระองค์ ดังนี้แล้ว ใช้มือบีบนิ้วพระบาทนอบน้อม คือพืงนำร่างกายมีสิริเข้าไปไว้บนที่นอน บุรุษผู้อาภัพนั้น ต่อเห็นปานนั้น จะให้พระศาสดา คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ผู้เช่นนั้นทรงยินดีแล้ว คือให้ได้เพียง ใน ๕ ขณะนี้แล้ว พืงให้โปรดปราน ข้อนั้นพืงผิดหวัง เพราะบุรุษนั้นไม่ทำตามพระโอวาท อธิบายว่า ส่วนข้าพเจ้าไม่ได้ทำอย่างนั้น

เลย, ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวว่า ตทาคี ๗เปฯ อนุคาริยี้ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุทฺทียี แปลว่า เราละแล้ว. บาลีว่า จตุทฺทียี ดังนี้ก็มี. ถามว่า พระเถระนี้ ไม่ได้เคยมีภรรยาครอบครองมา บวช (แต่เล็ก ๆ) แล้ว มีใจหรือ เพราะเหตุไร ท่านจึงได้กล่าวว่า เรา ละทิ้งบุตรและภรรยาเล่า? ตอบว่า เปรียบเหมือนบุรุษ ตัดต้นไม้ที่ยัง ไม่เกิดผล เมื่อตัดแล้ว ย่อมชื่อว่าเป็นผู้เสื่อมจากผลที่ได้แล้วจากต้นไม้ นั้นฉันใด คำอุปมาเป็นเครื่องยังอุปไมยให้ถึงพร้อมนี้ บัณฑิตก็พึงทราบ ฉะนั้น.

บทว่า ลิกฺขสาสาชีวสมาปนฺโน ความว่า ในที่ที่ภิกษุทั้งหลายเป็น อยู่ร่วมกัน มีชีวิตอย่างเดียวกัน มีความประพฤตินิยมกัน ด้วยอธิศีลสิกขา ด้วยเหตุนี้ ภิกษุนี้ จึงเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยสาชีพ คือสิกขาบท ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว เป็นผู้ร้งพร้อมด้วยความเป็น ภิกษุ ทำสิกขาให้บริบูรณ์ และเป็นผู้ไม่ยอมก้าวล่วงสาชีพ ชื่อว่าเป็นผู้ ทำสิกขาและสาชีพทั้งสองนั้นให้ถึงพร้อม. ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึงแสดง ถึงความตั้งมั่นในศีลคือพระปาติโมกข์ อันหมดจดด้วยดี.

บทว่า อินฺทฺริเยสุ สุตฺวโต ความว่า เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยดี ใน อินทรีย์ทั้งหลายที่มีใจเป็นที่ ๖ คือผู้มีจักขุทวาร เป็นต้น อันปิดดีแล้ว ด้วยบานประตูคือสติ ด้วยอำนาจการห้ามความเป็นไป แห่งกิเลสมีอภิชฌา เป็นต้น ที่จะมาปรากฏในอารมณ์มีรูปารมณ์ เป็นต้น.

ด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อว่าโดยเนื้อความ แม้ศีลที่นอกไปจากนี้ ก็เป็น อันพระเถระได้แสดงไว้แล้วทีเดียว ด้วยการแสดงความถึงพร้อมแห่งศีล

คือปาฏิโมกขสังวรและอินทริยสังวร เพราะเหตุนั้น พระเถระครั้งนั้นแสดงความถึงพร้อมแห่งจุดปาริสุทธิศีลของตนแล้ว จึงกล่าวถึงภาวนานุโยคในพุทธานุสสติ ด้วยคำเป็นต้นว่า **นมสุตมาโน สมุพฺพุทฺธ** นี้.

บทว่า **วิหาสี อปราชิโต** ความว่า เราเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ต่อมาร มีกิเลสมาเป็นต้นอยู่, คือไม่ถูกมารมีกิเลสมาเป็นต้นเหล่านั้น ครอบงำได้จนได้บรรลุถึงพระอรหัต ได้แก่ โดยที่แท้ เราครอบงำกิเลสมาเป็นต้นเหล่านั้นนั้นแลอยู่.

บทว่า **ตโต** ความว่า เพราะเป็นผู้มีศีลหมดจดด้วยดี เลื่อมใสยิ่งในพระศาสดา ดำรงอยู่ในข้อปฏิบัติเพื่อครอบงำกิเลส.

บทว่า **ปณิธี** ได้แก่ ปณิธาน ความตั้งใจแน่วแน่, หรือเพราะมีความปรารถนาที่ตั้งใจจริง.

บทว่า **อาสี** คือ อโหสิ แปลว่า ได้มีแล้ว.

บทว่า **เจตโส อภิปฺตุลิต** ได้แก่ ความปรารถนาทางใจของเรา. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า ก็ความปรารถนานั้น เป็นเช่นไร ? ท่านจึงกล่าวว่า เราไม่ได้นั่งอยู่เปล่าแม่เพียงครูเดียว ในเมื่อยังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้ ความว่า ความปรารถนาที่ตั้งใจจริง ได้มีแก่เราอย่างนี้ว่า เราไม่พียงนั่ง คือไม่พียงสำเร็จการนั่งอยู่เปล่า แม่เพียงครูเดียว ในเมื่อยังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้จากหัวใจของเรา ด้วยแหนบคืออรหัตมรรค.

ก็พระเถระอธิษฐานจิตอย่างนี้แล้ว เริ่มเจริญภาวนา ให้ราตรีล่วงไปด้วยการขื่นและการจงกรมเท่านั้น ออกจากรูปสมาบัติแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนา โดยมีองค์ฌานเป็นประธานแล้ว ก็ทำให้แจ้งได้ซึ่งพระอรหัต.

ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าว ว่า **ตสฺส เม** ดังนี้ เป็นต้น . บทว่า **นิริปฺธิ**
ได้แก่ ไม่มีอุปธิ เพราะไม่มีอุปธิกิเลส เป็นต้น.

บทว่า **รตุยวีสานเ** ได้แก่ ในเมื่อส่วนแห่งราตรีสิ้นไปแล้ว คือ
เมื่อราตรีสว่างแล้ว.

บทว่า **สุริยुकุมณํ ปติ** ได้แก่ ทำการขึ้นไปแห่งพระอาทิตย์
ให้เป็นลักษณะ.

บทว่า **สพฺพํ ตณฺหํ** ได้แก่ ทำกระแสแห่งตัณหาทั้งหมด อันต่าง
โดยประเภทมีกามตัณหา เป็นต้น ให้แห้ง คือ ให้แห้งเหือดไปด้วยพระ-
อรหัตมรรคได้ ก็เพราะท่านมั่นคงต่อคำปฏิญาณว่า เราไม่ได้นั่งอยู่เปล่า
ในเมื่อยังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้.

บทว่า **ปลฺลฺลฺกน อฺปาวิสี** ความว่า เรานั่งคู้บังลังก์. คำที่เหลือ
มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาหาป็นถกเถรคาถา

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

อัฐกนิบาต

เถรคาถา นวกนิบาต

๑. ภูตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระภูตเถระ

[๓๖๕] เมื่อใด บัณฑิตกำหนดรู้ทุกขในเบญจขันธ์ที่ปุถุชน
ทั้งหลายไม่รู้แจ้งว่า ความแก่และความตาย นี้เป็นทุกข
แล้วจมอยู่ เป็นผู้มีสติเฟื่องพินิจอยู่ เมื่อนั้นย่อมไม่ประ-
สพความยินดีในเบญจขันธ์นั้น ยิ่งไปกว่าความยินดีใน
วิปัสสนาและในมรรคผล เมื่อใด บัณฑิตละตัณหาอัน
นำทุกขมาให้ ชำนาญไปในอารมณ์ต่างๆ นำมาซึ่งทุกข
อันเกิดเพราะความต่อเนื่องแห่งกรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ
เป็นผู้มีสติเฟื่องพินิจอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ประสพความยินดี
ยิ่งไปกว่าการพิจารณาธรรมนั้น เมื่อใด บัณฑิตถูกต้องทาง
อันสูงสุดเป็นทางปลอดโปร่ง ให้ถึงอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อันเป็นที่ชำระกิเลสทั้งปวง ด้วยปัญญา มีสติ
เฟื่องพินิจอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ประสพความยินดียิ่งไป
กว่าการเฟื่องพิจารณา นั้น เมื่อใด บัณฑิตเจริญสันตบถอัน
ไม่ทำให้เศร้าโศก ปราศจากฐลีอันปัจจัยอะไร ๆ ประทุษ
ไม่ได้ ให้หมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นเครื่องตัดกิเลส
เครื่องผูกพันคือสังโยชน์ เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ประสพ
ความยินดียิ่งไปกว่าการเจริญสันตบถนั้น เมื่อใด กลอง
คือเมฆอันเคลื่อนกล่นด้วยสายฝน ย่อมคำรนร้องอยู่ใน

นภากาศ อันเป็นทางไปแห่งฝูงนกอยู่โดยรอบ และภิกษุ
ไปเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ที่เงื่อมเขา เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้
ประสบการณ์อื่นอย่างอื่น ยิ่งไปกว่าการเพ่งธรรมนั้น
เมื่อใด บัณฑิตมีจิตเบิกบาน นั่งเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ที่ฝั่ง
แม่น้ำทั้งหลาย อันดารดาษาไปด้วยดอกโกสุม และดอก
มะลิที่เกิดในป่า อันวิจิตรงดงาม ย่อมไม่ได้ประสบการณ์
อื่นอย่างอื่น ยิ่งไปกว่าการนั่งเพ่งพิจารณาธรรมนั้น
เมื่อใด มีฝนฟ้าร้องในเวลารাত্রี ฝูงสัตว์ที่มีเขี้ยวก็พากัน
ยืนอยู่ในป่าใหญ่ และภิกษุไปเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ที่
เงื่อมเขา เมื่อนั้น ย่อมไม่ประสบการณ์อื่นอย่างอื่น ยิ่ง
ไปกว่าการพิจารณาธรรมนั้น เมื่อใด ภิกษुकำจัดวิตกทั้ง-
หลายของตน เข้าไปสู่ถ้ำภายในภูเขา ปราศจากความ
กระวนกระวายใจ ปราศจากกิเลสอันตรึงใจ เพ่งพิจารณา
ธรรมอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ประสบการณ์อื่นอย่างอื่น
ยิ่งไปกว่าการพิจารณาธรรมนั้น เมื่อใด ภิกษุมีความสุข
ยังมลทินกิเลส อันตรึงจิตและความโศกให้พินาศ ไม่มี
กลอนประตุ คืออวิชา ไม่มีป่า คือค้นหา ปราศจาก
ลูกศร คือกิเลส เป็นผู้ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป เพ่ง-
พิจารณาธรรมอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ประสบการณ์ดี
อื่นอย่างอื่น ยิ่งไปกว่าการเพ่งพิจารณาธรรมนั้น.

พระภูตเถระผู้เห็นธรรมโดยถ่องแท้ เป็นผู้เดียวจุนอแรด
ได้ภยิตคาถา ๕ คาถานี้ไว้ในนวกนิบาต ฉะนี้แล.

จบภูตเถรคาถา

จบนวกนิบาต

อรรถกถานวกนิบาต

อรรถกถาภูตเถรคาถาที่ ๑

ในนวกนิบาต มีคาถาของท่านพระภูตเถระ เริ่มต้นว่า ยทาทุกข์
ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระภูตะเมธี เป็นผู้มียอริการได้บำเพ็ญมาแล้วในพระพุทธเจ้า
พระองค์ก่อน ๆ ในภพนั้น ๆ ได้สั่งสมบุญซึ่งเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน
ไว้ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิทธัตถะ เกิดในตระกูล
พราหมณ์ได้นามว่า เสนะ พอรู้เพียงสาแล้ว วันหนึ่ง พบพระศาสดา มีใจ
เลื่อมใส จึงชมเชยด้วยคาถา ๔ คาถา มีนัยเป็นต้นว่า อุตม ปวร ดังนี้.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านจึงท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก
ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นลูกชายของเศรษฐี ผู้มีทรัพย์สมบัติมาก
ในบ้านใกล้ประตูนครสาเกต. ได้ยินว่า ท่านเศรษฐีนั้นมีเด็ก ๆ เกิดขึ้น
แล้วหลายคน หากแต่ถูกยักษ์ตนหนึ่ง จับกินเสีย เพราะผูกใจอาฆาตไว้.
แต่สำหรับเด็กคนนี้ พวกภูตพากันยึดถือการรักษาไว้ได้ ก็เพราะความที่
เด็กนี้ เป็นผู้เกิดในชาติสุดท้าย.

ฝ่ายยักษ์ไปสู่ที่บารุงของท้าวเวสวัณแล้วก็ไม่ได้ไปอีกเลย. ก็ในวันตั้งชื่อ พวกญาติทั้งหลายได้พากันตั้งชื่อเด็กคนนี้ว่า ภูตะ เพราะเมื่อตั้งชื่ออย่างนี้แล้ว พวกอมนุษย์จะอนุเคราะห์บริหารคุ้มครอง. ก็ด้วยผลบุญของตนเอง เด็กนั้นจึงไม่มีอันตราย เจริญวัยแล้ว คำว่าปราสาท ๓ หลัง ได้มีแล้ว ดังนี้เป็นต้นทั้งหมด พิงทราบราวจะการระบุถึงสมบัติของกุลบุตรผู้ทรงยศนั้น.

เด็กนั้นรู้เพียงสาแล้ว เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในพระนครสาเกต เขาพร้อมกับพวกอุบาสกพากันไปยังวิหาร พิงธรรมในสำนักของพระศาสดาแล้วได้เกิดมีศรัทธา บวชแล้วอยู่ในถ้ำใกล้ฝั่งแม่น้ำชื่อว่า อชกรณี เริ่มเจริญวิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า :-

ผู้ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้องอาจ ผู้ประเสริฐ
ผู้แก้ลวกกล้า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ทรงชนะวิเศษ มีพระ-
จวิรรณดังทองคำแล้ว ใครจะไม่เลื่อมใสเล่า ผู้เห็น
พระฌานของพระพุทธรเจ้า อันเปรียบเหมือนภูเขาคิมวันต์
อันประมาณไม่ได้ ดังสาครอันข้ามได้ยากแล้ว ใครจะ
ไม่เลื่อมใสเล่า ผู้เห็นศีลของพระพุทธรเจ้า ซึ่งเปรียบ
เหมือนแผ่นดินอันประมาณไม่ได้ ดูมาลัยประดับศิระ
อันงดงาม ฉะนั้นแล้ว ใครจะไม่เลื่อมใสเล่า ผู้เห็น
พระญาณของพระพุทธรเจ้า ซึ่งเปรียบดูอากาศอันไม่
กำเริบ ดูอากาศอันนับไม่ได้ ฉะนั้นแล้ว ใครจะไม่

เลื่อมใสเล่า พราหมณ์ชื่อว่าเสนะ ได้สรรเสริญพระ-
พุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุด พระนามว่าสิทธิทัตตะ ผู้ไม่ทรง
พ่ายแพ้อะไร ด้วยคาถา ๔ คาถานี้แล้ว ไม่ได้เข้าถึง
ทุกติเลยตลอด ๕๘ กัป เราได้เสวยสมบัติอันดั่งมณีโช
น้อยในสุคติทั้งหลาย ในกัปที่ ๕๔ แต่กัปนี้ เราสรร-
เสริญพระพุทธเจ้า ผู้นำของโลกแล้ว ไม่รู้จักทุกติเลย
นี่เป็นผลแห่งการสรรเสริญ ในกัปที่ ๑๔ แต่กัปนี้ได้มี
พระเจ้าจักรพรรดิ ๔ พระองค์ผู้สูงศักดิ์ ทรงสมบุรณ์ด้วย
รัตนะ ๗ ประการ มีหมู่พลมาก, กิเลสทั้งหลายของเรา
ถูกเผาไหม้ไปแล้ว...ฯ ล ฯ... พระพุทธศาสนาเราได้
ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระกรั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว สมัยต่อมา เมื่อจะทำการ
อนุเคราะห์หมู่ญาติ จึงไปยังพระนครสาเกต ได้รับการบำรุงจากพวกญาติ
๒-๓ วัน ก็ไปอยู่ในป่าไม้้อัญชันแล้ว มีความประสงค์จะไปสู่ที่ที่ตนเคย
อยู่แล้วนั้นแลอีก จึงแสดงอาการว่าจะไป. พวกญาติจึงพากันอ่อนวอน
พระเถระว่า นิมนต์อยู่ในที่นี้แหละเจ้าข้า, ตัวท่านเองก็จักไม่ลำบาก, ถึง
พวกผมก็จักได้เจริญบุญเพิ่มขึ้น.

พระเถระเมื่อจะประกาศการยินดียิ่งในความสงบและความอยู่ผาสุก
สบายในป่านั้นของตน จึงกล่าวคาถาทั้งหลายเหล่านี้ว่า :-

เมื่อใด บัณฑิตกำหนดรู้ทุกขในเบญจขันธ์ที่ปุถุชนทั้ง
หลายไม่รู้แจ้งว่า ความแก่และความตาย นี้เป็นทุกข แล้ว

จมอยู่ เป็นผู้มีสติเพ่งพินิจอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ประสบความสำเร็จ
ยินดีในเบญจขันธ์นั้น ยิ่งไปกว่าความยินดีในวิปัสสนา
และในมรรคผล เมื่อใด บัณฑิตละตัณหาอันนำทุกข์มา
ให้ ชำนไปในอารมณ์ต่าง ๆ นำมาซึ่งทุกข์อันเกิดเพราะ
ความต่อเนื่องแห่งกรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ เป็นผู้มีสติ
เพ่งพินิจอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ประสบความสำเร็จ ยิ่งไป
กว่าการพิจารณาธรรมนั้น เมื่อใด บัณฑิตถูกต้องทางอัน
สูงสุด เป็นทางปลอดโปร่ง ให้ถึงองค์ ๒ และองค์ ๔
เป็นที่ชำระกิเลสทั้งปวงด้วยปัญญา มีสติเพ่งพินิจอยู่ เมื่อ
นั้น ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จยิ่งไปกว่าการเพ่งพิจารณา
นั้น เมื่อใด บัณฑิตเจริญสันตบถอันไม่ทำให้เศร้าโศก
ปราศจากธุลี อันปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้ ให้หมดจด
จากกิเลสทั้งปวง เป็นเครื่องตัดกิเลสเครื่องผูกพัน คือ
สังโยชน์ เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จยิ่งไปกว่า
การเจริญสันตบถนั้น เมื่อใด กลองคือเมฆอันเคลื่อนกล่น
ด้วยสายฝน ย่อมคำรนรืออยู่บนนภาอากาศ อันเป็นทาง
ไปแห่งฝนกอยู่โดยรอบ และภิกษุไปเพ่งพิจารณาธรรม
อยู่ที่เงื่อมเขา เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จอย่าง
อื่น ยิ่งไปกว่าการเพ่งธรรมนั้น เมื่อใด บัณฑิตมีจิต
เบิกบาน นั่งเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ฝั่งแม่น้ำทั้งหลาย
อันดารดาษไปด้วยดอกโกศุม และดอกมะลิที่เกิดในป่า
อันวิจิตรงดงาม ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จอย่างอื่น

ยิ่งไปกว่าการนั่งเพ่งพิจารณาธรรมนั้น เมื่อใด มีฝนฟ้า
ร้องในเวลารাত্রี ผุ่งสัตว์ที่มีเขี้ยวก็พากันยินดีอยู่ในป่า
ใหญ่ และภิกษุไปเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ที่เงื่อมเขา เมื่อ
นั้น ย่อมไม่ประสบความสำเร็จอย่างอื่น ยิ่งไปกว่าการ
พิจารณาธรรมนั้น เมื่อใด ภิกษุกำจัดวิตกทั้งหลายของตน
เข้าไปสู่ถ้ำภายในภูเขา ปราศจากความกระวนกระวายใจ
ปราศจากกิเลสอันตรึงใจเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ เมื่อนั้น
ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จอย่างอื่น ยิ่งไปกว่าการ
พิจารณาธรรมนั้น เมื่อใด ภิกษุมีความสุข ยังมลทิน
กิเลสอันครั้งจิตและความเศร้าโศกให้พินาศ ไม่มีกลอน
ประตูกคืออวิชา ไม่มีป่า คือตัณหา ปราศจากลูกศร คือ
กิเลส เป็นผู้ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป เพ่งพิจารณา
ธรรมอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จอย่างอื่น
ยิ่งไปกว่าการเพ่งพิจารณาธรรมนั้น.

บรรดาคาถาเหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบการพรรณานี้ด้วยความแห่ง
คาถาแรก ซึ่งมีวาจาประกอบความเฉพาบที่เป็นประธานดังต่อไปนี้ :-
ความแ่กรอบแห่งขันธทั้งหลายชื่อว่า ชรา. ความแตก (แห่งขันธทั้งหลาย)
ชื่อว่า มรณะ. ก็ธรรมดาที่มีความแ่และความตาย ในที่นี้ท่านสงเคราะห์
มุ่งถึงชราและมรณะ.

ในกาลใด บัณฑิตคือภิกษุในศาสนาี้ กำหนดรู้ทุกข์นั้น ด้วย
มรรคปัญญา ที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนาปัญญาว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์, สิ่งมี
ประมารเท่านี้ เป็นทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นที่ยิ่งไปกว่าทุกข์นี้ ดังนี้ ในอุปาทาน

เบญจขันธ์ ที่ปุณฺชนทั้งหลายไม่รู้แจ้ง คือไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า ความแก่และความตายนี้เป็นทุกข์ ดังนี้แล้ว จมอยู่ คือผูกพันแนบแน่น เป็นผู้มีสติ คือมีสัมปชัญญะเพ่งพินิจอยู่ ด้วยลักษณะปนิชฌาน.

เมื่อนั้น ย่อมไม่ประสบ คือไม่ได้ ความยินดียิ่งไปกว่า คือสูงกว่าความยินดีในวิปัสสนา และความยินดีในมรรคและผล. ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

ในกาลใด ๆ ภิกษุพิจารณาความเกิดขึ้นและความ
เสื่อมไป แห่งขันธ์ทั้งหลาย ในกาลนั้น ๆ เราย่อมได้
ปีติปราโมทย์ ข้อนั้นเป็นอมตะของบัณฑิตผู้รู้ทั้งหลาย
โศดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้
เป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่า การไปสวรรค์ และกว่าความ
เป็นใหญ่ ในโลกทั้งปวง.

พระเถระครั้ง แสดงถึงราตรีที่สังค โดยมุ่งถึงการรู้ชัดด้วยการหยั่งรู้
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงถึงข้อนั้น โดยมุ่งถึงการละเป็นต้นไป
จึงกล่าวคาถา ๓ คาถามีคาถาที่ ๒ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกฺขสฺสาวหนิ** ได้แก่ เป็นไปเพื่อ
ความทุกข์ในเบื้องหน้า อธิบายว่า เผล็ดผลเป็นทุกข์

บทว่า **วิสตฺถิกํ** คือ ตัณหา. ก็ตัณหานั้น ท่านเรียกว่า **วิสตฺถิกา**
เพราะอรรถว่า แผ่ชานไป, เพราะอรรถว่า กว้างขวาง, เพราะอรรถว่า
หลังไหลไปทั่ว เพราะอรรถว่า ไม่อาจหาญ, เพราะอรรถว่า นำไปสู่สิ่ง
มีพิษ. เพราะอรรถว่า หลอกหลวง. เพราะอรรถว่า มีรากเป็นพิษ,
เพราะอรรถว่า มีผลเป็นพิษ, เพราะอรรถว่า บริโภคเป็นพิษ, ก็อีก

อย่างหนึ่ง ตัณหานั้น ที่กว้างขวางใหญ่โต ท่านเรียกว่าวิสัตติกา เพราะ
อรรถว่า แพร่กระจายไป ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะ
ตระกูล และหมู่คณะ.

บทว่า **ปปัญจสงฆมาตทุขาธิวาหิณี** ความว่า ชื่อว่า **ปปัญจ** เพราะ
อรรถว่า ทำความสืบทอดแห่งสัตว์ในสงสารให้ชักช้า คือให้ยืดยาว ได้แก่
ราคะเป็นต้น และได้แก่มานะเป็นต้น. **ปปัญจ**ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นนั้น
แล ชื่อว่า สังฆมาตา เพราะอรรถว่า รวบรวมทุกข์ที่เกิดขึ้นไว้, และ
ชื่อว่าทุกข์ เพราะมีสภาวะกระวนกระวายและเร่าร้อน เหตุนั้น จึงชื่อว่า
ปปัญจสังฆมาตทุขาธิวาหิณี เพราะนำมาเฉพาะ คือ เพราะเกิดความทุกข์ที่
รวบรวมไว้ซึ่งธรรมเครื่องเน้นช้า. บทว่า **ตณฺหํ ปหนฺตุวาน** ได้แก่ ตัด
ได้เด็ดขาดซึ่งตัณหานั้น ด้วยอริยมรรค.

บทว่า **สิวิ** ได้แก่ เกษม, อธิบายว่า ด้วยการตัดได้เด็ดขาดซึ่ง
กิเลสทั้งหลาย อันเป็นตัวทำความไม่ปลอดโปร่งให้ บัณฑิตเหล่านั้นจึงไม่
เดือดร้อน.

ทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ด้วยอำนาจแห่งสัมมาทิฐิเป็นต้น ชื่อว่า
เทวอจฺจรํคคามินี เพราะอรรถว่า ให้พระอริยะทั้งหลายถึงพระนิพพาน
ก็ในคาถาม พึงเห็นว่า ท่านทำการลบวิภัติเสีย ก็เพื่อสะดวกแก่รูปคาถา.

ชื่อว่า **มคฺคุตฺตมํ** เพราะเป็นทางสูงสุด ในบรรดาทางทั้งหมดมี
ทางที่เกิดขึ้นแห่งรูปเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัส
ว่า มรรคมืองค์ ๘ ประเสริฐกว่าทางทั้งหลาย เป็นต้น. ชื่อว่า **สพฺพ-**
กิเลสโสธนํ เพราะชำระสัตว์ทั้งหลายให้สะอาดจากมลทินคือกิเลสทั้งปวง.

บทว่า **ปถุณาย ปสฺสิตฺวา** ได้แก่ เข้าถึงแล้ว ด้วยอำนาจการ
รู้เฉพาะภาวณา โดยปฏิเวธปัญญา.

ชื่อว่า **อโสถิ** เพราะความเศร้าโศกในที่นี้ไม่มี เพราะเหตุแห่ง
ความเศร้าโศกไม่มี และเพราะเหตุที่บุคคลไม่มีความเศร้าโศก.

ชื่อว่า **วิรัช** เพราะชุกชีมีรากะเป็นต้นไปปราศแล้วอย่างนั้น.

ชื่อว่า **อสงฺขตฺ** เพราะอันปัจฉิมอะไร ๆ ประชุมแต่งไม่ได้.

ชื่อว่า **สนฺตํ ปทํ** เพราะสงบระงับกิเลสทั้งปวง และทุกข์ทั้งปวง
ได้ และเพราะพึงบรรลुकือเว้นจากการถูกเบียดเบียนในสังสารทุกข์.

ชื่อว่า **สพฺพกิเลสฺสโร** เพราะมีการชำระสันดานของสัตว์ให้
สะอาดจากมลทินคือกิเลสทั้งปวงเป็นเครื่องหมาย.

บทว่า **ภาวเต** ความว่า ย่อมบรรลुक ด้วยอำนาจสังจลิกิริยาภิสมัย.
ก็เมื่อบุคคลนั้น ปราศภพระนิพพานมาครั้งแล้ว ยังสังจลิกิริยาภิสมัยให้เป็น
ไป เมื่ออารมณ์ที่จะพึงยึดหน่วงคุณวิเศษที่จะได้มีอยู่ จึงยกขึ้นกล่าวอย่าง
นี้. ชื่อว่า **สัจฺญโณชนพณฺณจฺฉิ** เพราะตัดเครื่องผูกพันทั้งหลาย คือ
สังโยชนได้.

จริงอยู่ ในที่นี้ ท่านใช้เครื่องหมาย โดยความเป็นกัตตุจาก
เหมือนสังจจะทั้งหลาย ที่ทำความเป็นอริยะ. ท่านเรียกว่า อริยสัง ฉะนั้น
มีวาจาประกอบความว่า ในกาลานี้ ในเวลาที่เจริญสันตบทย่อมไม่ได้
ประสบความสำเร็จที่ยิ่งไปกว่าการเจริญสันตบทยนั้น เหมือนมีวาจาประกอบ
ความว่า ในกาลาก่อน ๆ ในเวลาที่เพ่งพินิจ ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จ
ยินดียิ่งไปกว่าการเพ่งพิจารณา นั้นละนั้น.

พระเถระ ครั้นน้อมนำคนให้เข้าไปด้วยคาถา ๔ คาถาอย่างนี้แล้ว
จึงพยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์ โดยระบุถึงการตรัสรู้สัจจะ ๔ ประการ
บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึงความผาสุกแห่งสถานที่ที่ตนอยู่แล้ว โดยความสังค
เจียบ จึงกล่าวคาถาทั้งหลาย มีคาถาเริ่มต้นว่า ยทา นเถ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นเถ ได้แก่ ในอากาศ. กลองคือเมฆ
ชื่อว่า เมฆทุนทุภี เพราะมีเสียงนุ่มนวล กังวาน และกึกก้อง.

ชื่อว่า ชาราकुลา เพราะเคลื่อนกล่น ด้วยสายน้ำที่ไหลมาจากทุกทิศ
มีวาจาประกอบความว่า ในนภากาศ อันชื่อว่าเป็นทางไปแห่งฝูงนก
เพราะเป็นทางไปแห่งฝูงนกเหล่าปักษี. บทว่า ตโต โยค ฌานรติโต
แปลว่า กว่าความยินดีในการเพ่ง.

บทว่า กุสุมากุลาน์ ได้แก่ ดารดาษด้วยดอกโกสุมที่หล่นแล้ว
จากต้น.

บทว่า วิจิตตสถานยยุวภูตทาน์ ความว่า ชื่อว่า ดอกมะลิป่า
เพราะเกิดในป่า แม่น้ำมีพวงมาลัยดอกมะลิป่าอันวิจิตร ชื่อว่า วิจิตตวา-
เนยยุวภูตกา อธิบายว่า แม่น้ำมีพวงมาลัยดอกไม้ป่านานาชนิด. ชื่อว่า
ผู้มีใจเบิกบาน เพราะเขามีใจดี ด้วยอำนาจอุตริมนุสสรธรรมเพ่งอยู่.

บทว่า นิสีเเต ได้แก่ ในเวลารাত্রี. บทว่า รหิตมฺหิ ได้แก่
ในที่สังคเจียบ ปราศจากความเบียดเสียดแห่งหมู่ชน.

บทว่า เทเว ได้แก่ เมฆ. บทว่า คพฺนฺตมฺหิ ได้แก่ มีสายน้ำฝน
หลังไหล ตกลง.

บทว่า ทาจิโน ได้แก่ ฝูงสัตว์ที่เป็นปักษีปักษี มีราชสีห์และ
เสือโคร่งเป็นต้น. จริงอยู่ สัตว์เหล่านั้น มีเจี้ยวเป็นอาวุธ ท่านจึงเรียกว่า

ทาร์โณ. คำว่า นทนต์ ทาร์โณ แม่นี้ ท่านถือเอาที่เพื่อจะแสดงชี้ถึง
ความสังัดเจียบจากหมู่ชนเท่านั้น.

บทว่า วิตกุเก อุปนุชิตุตโน ความว่า กำจัดมิฉนวิตกทั้งหลาย
มีกามวิตกเป็นต้น โดยพลังแห่งความเป็นปฏิปักษ์ของตน เพราะนับ
เนื่องในสันดานของตน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อตุตโน นี้ ฟังประกอบ
เข้าด้วยบทว่า วิษุติ นี้ว่า เมื่อนั้นยอมไม่ได้ประสบความสำเร็จอย่างอื่น
ยิ่งไปกว่าการพิจารณาธรรมนั้น ดังนี้.

บทว่า นคนุเตร แปลว่า ภายในภูเขา.

บทว่า นควิรร ได้แก่ ถ้าภายในภูเขา หรือเงื้อมเขา.

บทว่า สมสุลิต ได้แก่ เข้าไปโดยการอาศัยอยู่.

บทว่า วิตทุทโร ได้แก่ ปราศจากกิเลสเป็นเหตุให้กระวนกระวาย
ได้.

บทว่า วิตจิโล ได้แก่ ละกิเลสจตุตตะปุตริงใจเสียได้.

บทว่า สุชี ได้แก่ มีความสุข ด้วยสุขอันเกิดแต่ฌานเป็นต้น.

บทว่า มลจิลโสภนาสน ได้แก่ ละมลทินมีราคะเป็นต้น ละ
กิเลสจตุตตะปุตริงใจ ๕ ประการ และละความเศร้าโศก มีความพลัดพราก
จากญาติเป็นต้นเป็นเหตุได้.

บทว่า นีรคฺคโพ ได้แก่ อวิชา ท่านเรียกว่า กลอนประตุ
เพราะห้ามการเข้าไปใกล้พระนิพพาน, เรียกว่า นีรคฺคโพ เพราะไม่มี
กลอนประตุคือวิชานั้น.

บทว่า นิพพนโ ได้แก่ ไม่มีตัณหา. บทว่า วิสลุโ ได้แก่
ปราศจากลูกศรคือกิเลสมีราคะเป็นต้น.

บทว่า สพุพาสเว ได้แก่ ทำอาสวะทั้งหมดมีกามาสวะเป็นต้น
(ให้สิ้นไป).

บทว่า พุยนุติโกโต มีวาจาประกอบความว่า เมื่อใดภิกษุทำ
(อาสวะ) ให้สิ้นไป คือทำกิเลสให้ปราศไปด้วยอริยมรรค ดำรงอยู่เพ่งพินิจ
เพื่อความอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ประสบความยินดี
อย่างอื่น ยิ่งไปกว่าความยินดีในการเพ่งพิจารณาธรรมนั้น. ก็พระเถระ
ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้วก็มุ่งตรงไปสู่ฝั่งแม่น้ำอชกรณิแล.

จบอรรถกถาสุตเถรคาถา

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

นวกนิบาต

เถรคาถา ทสกนิบาต

๑. กาพุทายีเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระกาพุทายีเถระ

[๓๗๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ หมูไม้ทั้งหลาย มีดอก
และใบ มีสีแดงดังถ่านเพลิง ผลผลิตสดใบเก้าร่วงหล่น
ไป หมูไม้เหล่านั้นงามรุ่งเรืองดังเปลวเพลิง ข้าแต่
พระองค์ผู้มีความเพียรใหญ่ เวลานี้เป็นเวลาสมควร
อนุเคราะห์หมู่พระญาติ ข้าแต่พระองค์ผู้แก่วัยชรา หมู
ไม้ทั้งหลายมีดอกบานงามดี นารี نرمโยใจส่งกลิ่นหอม
ฟุ้งตกลงไปทั่วทิศโดยรอบ ผลัดใบเก่า ผลิดอกออกผล
เวลานี้เป็นเวลาสมควรจะหลีกออกไปจากที่นี่ ขอเชิญ
พระพิชิตมารเสด็จไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์เถิด ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ อตุณนี้เป็นอตุณที่ไม่หนานัก ไม่ร้อนนัก เป็นอตุ
พอสบาย ทั้งมรรคาก็สะดวก ขอพวกศากยะและโกถิยะ
ทั้งหลาย จงได้เข้าเฝ้าพระองค์ที่แม่น้ำโรหิณี อันมีปากน้ำ
อยู่ทางทิศใต้ ขาวนาไถนาด้วยความหวังผล หวานพีช
ด้วยความหวังผล พ่อค้าผู้เที่ยวหาทรัพย์ ย่อมไปสู่สมุทร
ด้วยความหวังทรัพย์ ข้าพระองค์อยู่ในที่นี่ ด้วยความหวัง
ผลอันใด ขอความหวังผลอันนั้นจงสำเร็จแก่ข้าพระองค์
เถิด ขาวนาหวานพีชบ่อย ๆ ฝนตกบ่อย ๆ ขาวนาไถนา
บ่อย ๆ แวนแคว้นสมบูรณด้วยธัญญาหารบ่อย ๆ พวก

ยากเที่ยวขบ้อย ๆ ผู้เป็นทานบดีให้ขบ้อย ๆ ครั้นให้
ขบ้อย ๆ แล้ว ย่อมถึงสวรรคตขบ้อย ๆ.

บุรุษผู้มีความเพียร มีปัญญากว้างขวาง เกิดในสกุล
ใด ย่อมยังสกุลนั้นให้บริสุทธิสะอาดตลอด ๗ ชั่วคน
ข้าพระองค์ย่อมเข้าใจว่าพระองค์เป็นเทพเจ้าประเสริฐ
กว่าเทพเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงสามารถทำให้สกุลบริสุทธิ
เพราะพระองค์เกิดแล้วโดยอริยชาติ ได้ตั้งนามว่า เป็น
นักปราชญ์ สมเด็จพระบิดาของพระองค์ทรงแสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่ ทรงพระนามว่าสุทโธทนะ สมเด็จพระนางเจ้า
มายาพระมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ เป็นพระพุทธร-
มารดา ทรงบริหารพระองค์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์มาด้วย
พระครรรค์ เสด็จสวรรคตไปบังเกิดอยู่ในไตรทิพย์ สมเด็จพระ
พระนางเจ้ามายาเทวีนั้น ครั้นสวรรคตจตุตจากโลกนี้แล้ว
ทรงพรั่งพร้อมด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์ มีหมูนางฟ้าห้อม
ล้อมบังเกิดอยู่ด้วยเบญจกามคุณ อาตมภาพเป็นบุตรของ
พระพุทธรเจ้าผู้ไม่มีสิ่งใดจะย้ายได้ มีพระรัศมีแผ่ชานจาก
พระกาย ไม่มีผู้จะเปรียบปาน ผู้คงที่ ภูก่อนมหาบพิตร
พระองค์เป็นพระบิดาของพระพุทธรเจ้า ผู้เป็นพระบิดา
แห่งอาตมภาพ ภูก่อนมหาบพิตร พระองค์เป็นพระอัยกา
ของอาตมภาพโดยธรรม.

จบกาพุทธายีเถรคาถา

อรรถกถาสกนิบาต

อรรถกถากาพุทธายีเถรคาถาที่ ๑

ในทสกนิบาต มีคาถาของท่านพระกาพุทธายีเถระ ว่า องฺคาริโน
ดังนี้เป็นต้น. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ในกาลแห่งพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ ท่านพระ-
กาพุทธายีเถระแม้นี้ เกิดในเรือนอันมีสกุล ในพระนครหังสวดี เมื่อฟัง
พระธรรมเทศนาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่ง ไว้
ในตำแหน่งแห่งผู้ทำสกุลให้เสื่อมใส แล้วทำกรรมตั้งความปรารถนาเพื่อ
ตำแหน่งนั้นแล้ว.

เขาทำกุศลกรรมจนตลอดชีวิตแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและ
มนุษย์โลก จึงถือปฏิสนธิในเรือนอำมาตย์ ในกรุงกบิลพัสดุ์นั้นแล ในวัน
เดียวกันกับพระโพธิสัตว์ของพวกเราถือปฏิสนธิในพระครรภ์พระมารดา,
เกิดก็เกิดในวันเดียวกันกับพระโพธิสัตว์เหมือนกัน ดังนั้น ในวันนั้น
นั้นแหละ พวกญาติจึงให้เด็กนั้นนอนบนเทริดที่ทำด้วยเนื้อผ้าดิชนิดหนึ่ง
พากันนำไปสู่ที่บารุงของพระโพธิสัตว์.

จริงอยู่ สหชาติ ๗ เหล่านั้นคือ ต้นโพธิพฤกษ์ ๑ พระมารดาของ
พระราहुล ๑ ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ขุม ๑ ช้างตระกูลอาโรหนิยะ ๑ ม้า
กัณฐกะ ๑ นายฉันทะ ๑ กาพุทธายี ๑ ได้เกิดพร้อมด้วยพระโพธิสัตว์
เพราะเกิดในวันเดียวกันนั้นแล. ครั้นในวันตั้งชื่อ พวกญาติก็พากันตั้งชื่อ
เขาว่าอุทายี เพราะเกิดในวันที่ชาวพระนครทั้งสิ้นมีจิตรื่นเริงเบิกบาน แต่

เพราะมีผิวพรรณค่อนข้างดำไปหน่อย จึงปรากฏชื่อว่า กากุทายี. กากุทายีนั้น ถึงความเจริญขึ้นแล้ว เมื่อจะเล่นตามประสาเด็ก ก็เล่นกับพระโพรหัสตัว.

ต่อมาภายหลัง เมื่อพระโลกนาถเจ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรรมแล้ว บรรลุพระสัมโพธิญาณตามลำดับ ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบรรพ์ให้เป็นไปแล้ว ทรงอาศัยกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ในพระเวฬุวันมหาวิหาร, พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชทรงสดับความเป็นไปนั้นแล้ว ทรงส่งอำมาตย์ผู้หนึ่ง มีบุรุษ ๑,๐๐๐ คน เป็นบริวารไป ด้วยตรัสสั่งว่า จงนำลูกเรามาในที่นี้. กากุทายีอำมาตย์นั้นไปเฝ้าพระศาสดาในเวลาทรงแสดงธรรม จึงยืนฟังธรรมอยู่ข้างท้ายบริษัท พร้อมด้วยบุรุษที่บรรลุพระอรหัต.

ลำดับนั้น พระศาสดาจึงทรงเหยียดพระหัตถ์ ตรัสกะทุกคนนั้นว่า พวกเธอ จงเป็นภิกษุมานเถิด. ในขณะนั้นนั่นเอง คนทั้งหมดก็ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ได้เป็นดังพระเถระมีอายุ ๖๐ ปี ก็จำเดิมแต่บรรลุพระอรหัตแล้ว พระอริยะทั้งหลายก็เป็นผู้มีตนเป็นกลาง, เพราะฉะนั้น จึงมิได้กราบทูลแต่พระทศพลให้ทรงทราบ ถึงสาสน์ที่พระราชาส่งไป. พระราชาทรงดำริว่า ส่วนแห่งกำลังคนที่มอบหมายหน้าที่ให้ ก็ไม่ยอมกลับมา ข่าวสาสน์ก็ไม่ได้ยินเลย, ดังนี้แล้ว จึงทรงส่งอำมาตย์อีกคนหนึ่ง พร้อมด้วยบุรุษ ๑,๐๐๐ คนไปอีก. เมื่ออำมาตย์นั้นปฏิบัติตามกันอย่างนั้น พระราชาจึงทรงส่งอำมาตย์คนอื่นไปอีก รวมส่งบุรุษถึง ๕,๐๐๐ คน พร้อมกับอำมาตย์อีก ๕ คน ด้วยประการฉะนี้, คนทั้งหมดบรรลุพระอรหัตแล้ว ก็พากันนั่งเฉยเสีย.

ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า คนมีประมาณตั้งเท่านี้ ช่างไม่มี

ความรักเชื้อใยในเราเสียเลย ไม่ยอมกราบทูลคำอะไร ๆ แต่พระทศพล
เพื่อการเสด็จมาในที่นี้, แต่อุทากษิณนี่แล เป็นผู้มิวายเสมอกันกับพระ-
ทศพล เคยร่วมเล่นฝุ่นมาด้วยกัน และจักมีความรักเชื้อใยในเรา เราจัก
ส่งเจ้าคนนี่ไป ดังนี้ จึงทรงมีรับสั่งให้เรียกอุทากษิณี่นั้นมาแล้ว ตรัสว่า
พ่อคุณเอ๋ย! พ่อ พร้อมด้วยบุรุษเป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน จงไปยังกรุง
ราชคฤห์แล้ว นำพระทศพลมาให้ได้ ดังนี้แล้ว จึงทรงส่งไป. ฝ่าย
กาพูทากษิณี่อำมาตย์นั้น เมื่อจะไปจึงกราบทูลว่า ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม หากข้าพระองค์จักได้การบวชไซ้
ข้าพระองค์จึงจักนำพระผู้มีพระภาคเจ้ามาในที่นี้ ดังนี้ มีพระดำรัสตอบว่า
เธอจะทำได้อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ขอให้แสดงบุตรแก่เรากี่แล้วกัน ดังนี้แล้ว
จึงไปยังกรุงราชคฤห์ พอดีในเวลาพระศาสดาทรงแสดงธรรม จึงยืนฟัง
ธรรมอยู่ข้างท้ายบริษัท พร้อมด้วยบริวารก็บรรลुพระอรหัต ดำรงอยู่ใน
ความเป็นเอหิภิกขุ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า :-

เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ เขมฐ-
บุรุษของโลก ผู้คงที่ เสด็จดำเนินทางไกล เทียวจาริก
ไปในเวลานั้น เราได้ถือเอาดอกปทุม ดอกอุบล และ
ดอกมะลิซ้อนอันบานสะพรั่ง และถือข้าวสุกชั้นพิเศษมา
ถวายแด่พระศาสดา พระมหาวิริชินเจ้า เสวยข้าว
ชั้นพิเศษ อันเป็นโภชนะที่ดี และทรงรัดดอกไม้เหล่านั้นแล้ว
ทรงยังเราให้รื่นเริงว่า ผู้ใดได้ถวายดอกปทุมอันอุดม
เป็นที่ปรารถนา เป็นที่น่าใคร่ในโลกลนี้แก่เรา ผู้นั้นทำ

กรรมที่ทำได้ยากนัก ผู้ใดได้บูชาดอกไม้ และได้ถวาย
ข้าวชั้นพิเศษแก่เรา เราจักพยากรณ์ผู้นั้น ท่านทั้งหลาย
จงฟังเรากล่าว ผู้นั้นจักได้เสวยเทวราชสมบัติ ๑๘ ครั้ง
ดอกอูปถม ดอกปทุม และดอกมะลิซ้อน จะมีในเบื้องบน
ผู้นั้น ด้วยผลแห่งบุญนั้น ผู้นั้นจักสร้างหลังคาอันประกอบด้วย
ด้วยของหอมอันเป็นทิพย์ไว้ในอากาศ จักทรงไว้ในเวลา
นั้น จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๕ ครั้ง จักได้เป็น
พระราชานในแผ่นดินครอบครองพสุธา ๕๐๐ ครั้ง ในกัปที่
แสน พระศาสดามีพระนามว่าโคดม ซึ่งมีสมภพในวงศ์
พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นั้นปรารถนา
ในกรรมของตน อันกุศลมูลตักเตือนแล้ว จักได้เป็นบุรุษ
ผู้มีชื่อเสียง ทำความเพิลิตเพลินให้เกิดแก่เจ้าศากยะ
ทั้งหลาย แต่ภายหลังผู้นั้นอันกุศลมูลตักเตือนแล้วจักบวช
จักกำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะ นิพพาน
พระโคดมผู้เฝ้าพันธุ์ของโลก จักทรงตั้งผู้นั้นซึ่งบรรลु
ปฏิสัมภิตา ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะใน
เขตที่กคสถาน ผู้นั้นมีตนส่งไปแล้วเพื่อความเพียร สงบ
ระงับ ไม่มีอุปธิ จักเป็นสาวกของพระศาสดา มีนามว่า
อุทายี เรากำจัดราคะ โทสะ โมหะ มานะ และมักขะ
ได้แล้ว กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะอยู่ เรา
ยังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ทรงโปรดปราน มีความเพียร
มีปัญญา และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเลื่อมใส ทรง

ตั้งเราไว้ในเอตทัคคสถาน คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภทา

๔ ...๗๑... คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จ
แล้ว ดังนี้.

ก็ท่านพระกาฬทายี ครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว จึงคิดว่า รอก่อน
กาลนี้ยังไม่สมควร เพื่อการเสด็จไปสู่พระนครอันเป็นสกุลเดิมของพระ-
ทศพล, แต่เมื่อถึงฤดูฝนแล้ว ไพรสมันจะมีดอกไม้บานสะพรั่ง จึงจัก
เป็นกาลเหมาะเพื่อการเสด็จไป บนภูมิภาคที่ดารดาษด้วยดินชาติเขียวขจี
ดังนี้แล้ว จึงเฝ้ารอกาล เมื่อถึงฤดูฝนแล้ว พอจะพรรณนาชมหนทางไป
เพื่อการเสด็จไปยังพระนครอันเป็นสกุลเดิมของพระศาสดา จึงกล่าวคาถา
เหล่านี้ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ หมูไม้ทั้งหลาย มีดอก
และใบสีแดงดูถ่านเพลิง ผลิผลสลัดใบเก่าร่วงหล่นไป
หมูไม้เหล่านี้บังดมรุ่งเรืองดูเปลวเพลิง ข้าแต่พระองค์
ผู้มีความเพียรใหญ่ เวลานี้เป็นเวลาสมควรอนุเคราะห์หมู่
พระญาติ ข้าแต่พระองค์ผู้แก่กล้า หมูไม้ทั้งหลายมี
ดอกบานงดงามดี นำรินรมย์ใจ ส่งกลิ่นหอมฟุ้งคลบไป
ทั่วทิศโดยรอบ ผลัดใบเก่า ผลิดอกออกผล เวลานี้เป็น
เวลาสมควรจะหลีกออกไปจากที่นี่ ขอเชิญพระพิชิตมาร
เสด็จไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฤดูนี้
ก็เป็นฤดูที่ไม่หนาวนัก ไม่ร้อนนัก เป็นฤดูพอสบาย ทั้ง
มรรคาก็สะดวก ขอพวกศากยะและโกถิยะทั้งหลาย จง

ได้เข้าเฝ้าพระองค์ที่แม่น้ำโรหิณี อันมีปากน้ำอยู่ทางทิศใต้
เกิด ขาวนาไถนาด้วยความหวังผล หว่านพืชด้วยความ
หวังผล พ่อค้าผู้เที่ยวหาทรัพย์ ย่อมไปสู่สมุทรด้วยความ
หวังทรัพย์ ข้าพระองค์อยู่ในที่นี้ ด้วยความหวังผลอันใด
ขอความหวังผลอันนั้น จงสำเร็จแก่ข้าพระองค์เกิดขาวนา
หว่านพืชบ่อย ๆ ฝนตกบ่อย ๆ ขาวนาไถนาบ่อย ๆ แฉ่น
แฉ่นวันสมบุรณ์ด้วยธัญญาหารบ่อย ๆ พวกยาจกเที่ยวขอ
ทานบ่อย ๆ ผู้เป็นทนายบดตีให้บ่อย ๆ ครั้นให้บ่อย ๆ
แล้ว ย่อมเข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ บุรุษผู้มีความเพียร มี
ปัญญากว้างขวาง เกิดในสกุลใด ย่อมยังสกุลนั้นให้
บริสุทธิสะอาดตลอด ๗ ชั่วคน ข้าพระองค์ย่อมเข้าใจว่า
พระองค์เป็นเทพเจ้าประเสริฐกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย ย่อม
ทรงสามารถทำให้สกุลบริสุทธิ เพราะพระองค์เกิดแล้ว
โดยอริยชาติ ได้ตั้งนามว่า เป็นนักปราชญ์ สมเด็จ
พระบิดาของพระองค์ ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรง
พระนามว่าสุทโธทนะ สมเด็จพระนางเจ้ามายาพระมเหสี
ของพระเจ้าสุทโธทนะ เป็นพระพุทธรูปมารดา ทรงบริหาร
พระองค์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์มาด้วยพระครรภ์ เสด็จ
สวรรคตไปบังเกิดอยู่ในไตรทีย สมเด็จพระนางเจ้า
มายาเทวีนั้น ครั้นสวรรคตจตุตจากโลกนี้แล้ว ทรงพรุ่ง-
พร้อมด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์ มีหมูนางฟ้าหอมล้อม
บังเกิดอยู่ด้วยเบญจกามคุณ อาตมภาพเป็นบุตรของพระ-

พุทธเจ้า ผู้ไม่มีสิ่งใดจะย้ายได้ มีพระรัศมีแผ่ซ่านจาก
พระกาย ไม่มีผู้จะเปรียบปาน ผู้คงที่ คู่ก่อนมหาบพิตร
พระองค์เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบิดาแห่ง
อาตมภาพ คู่ก่อนมหาบพิตร พระองค์เป็นพระอัยกา
ของอาตมภาพโดยธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า องฺคาริโน ได้แก่ถ่านเพลิง ซึ่งแปลว่า
คูถถ่านเพลิง, ชื่อว่า องฺคาริโน เพราะอรรถว่า หมูไม้ทั้งหลายเหล่านั้น
มีดอกและใบ มีสีดั่งแก้วประพาพแดง, อธิบายว่า คูถถ่านเพลิง เคลื่อน
กล่นด้วยตุ่มดอกไม้โกสุมสีแดงเข้ม.

บทว่า อิทานิ แปลว่า ในกาลนี้.

บทว่า ทูมา แปลว่า ต้นไม้ทั้งหลาย.

บทว่า ภทฺนุเต ได้แก่ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน
เพราะเหตุนี้ ท่านผู้ประกอบด้วยคุณวิเศษ เขาจึงเรียกว่า ภทฺนุเต
เพราะทำการลบ ท อักษรเสียอักษรหนึ่ง, แต่พระศาสดาเป็นผู้เลิศกว่าผู้
ประกอบด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย. เพราะฉะนั้น คำว่า ภทฺนุเต จึงเป็นคำ
ร้องเรียกสำหรับพระศาสดา. ก็คำว่า ภทฺนุเต นี้ เป็นคำปฐมาริภัตติ มี
ที่สุดอักษรเป็น เอ คุณในประโยค เป็นต้นว่า ถ้าทำกรรมดีบ้าง กรรม
ชั่วบ้าง ก็ได้รับความสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ดังนี้. แต่ในที่นี้ บัณฑิตพึงเห็นว่า
ภทฺนุเต ลงในอรรถว่า การตรัสรู้ชอบ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่
ภทฺนุเต เป็นอาลปนะ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ภทฺนุเต ศัพท์เดียวที่มี
ในระหว่างบท มีความหมายเสมอกับ ภทฺท ศัพท์.

ชื่อว่า **ผลลีน** เพราะอรรถว่า ย่อมต้องการผลัดผล. อธิบายว่า
จริงอยู่ แม้เมื่อไม่มีเจตนา แต่กลับยกขึ้นสู่กิริยาที่มีเจตนาแล้ว กล่าว
เหมือนปรารถนาที่จะได้ผล จนถึงเวลาที่ได้เอาผลอันผลัดแล้ว ย่อมมุ่งจะ
ให้เหล่ากอสัญญ์สิ้นไปฉะนั้น.

บทว่า **ฉทน วิปฺปหาย** ได้แก่ สลัดใบไม้เก่า ๆ คือใบไม้เหลือง
ทั่วไปทั้งเสียด. บทว่า **เต โยค ทฺมา** แปลว่า ต้นไม้เหล่านั้น.

บทว่า **อจฺฉิมฺฺนโต ว ปภาสยนฺฺติ** ความว่า ย่อมส่องสว่างทั่วทุกทิศ
ดุจเปลวไฟ หรือดุจกองไฟที่ลุกโพลง.

บทว่า **สมโย** ได้แก่ กาล คือกาลพิเศษแห่งคำว่า เพื่อบุญเคราะห์.

บทว่า **มหาวิร** ได้แก่ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความกล้าหาญมาก.

บทว่า **ภาคี รสถาน** ได้แก่ ผู้มีส่วนแห่งอรรถรส สมจริงดังคำที่
พระธรรมเสนาบติกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เป็น
ผู้มีส่วนแห่งอรรถรส และธรรมรส ดังนี้เป็นต้น. ก็คำว่า **มหาวิร ภาคี**
แม้นี้ บัณฑิตพึงทราบทั้งสองคำว่า กล่าวมุ่งถึงการตรัสรู้. ก็พระราช
องค์ต้น ชื่อว่า **ภคิรธ** ในปาฐะว่า **ภาคิรธาน**, อธิบายว่า พวกเจ้าศากยะ
เป็นพระราชาก่อน เพราะตั้งวงศ์ก่อนกว่าเขา เพื่ออุปการะพระราช
เหล่านั้น.

บทว่า **ทฺมานิ** ท่านกล่าวไว้โดยความเป็นลึงควิปลาส, ได้แก่ **ทฺมา**
แปลว่า ต้นไม้ทั้งหลาย.

บทว่า **สมนฺฺตโต สพฺพทิสฺสา ปวนฺฺติ** ความว่า หมูไม้ทั้งหลาย มี
ดอกบานแล้ว ในทิศทั้งปวง โดยรอบ คือโดยทุกพื้นที่ เพราะบานแล้ว
อย่างนั้น จึงส่งกลิ่น คือปล่อยกลิ่นหอมฟุ้งไปทุกทิศ.

บทว่า **อาสมานา** ได้แก่ หวังอยู่ คือต้องการจะเก็บเอาผล. พระเถระครั้งแสดงถึงความรื่นรมย์แห่งหนทางที่จะไป เพราะงดงามด้วยหมู่ไม้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้จึงแสดงถึงความสมบูรณ์แห่งฤดู ด้วยคำว่า **เนวาติสตี** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **สุขา** ฤดูที่สบาย คือนำปรารณา เพราะความเป็นฤดูไม่หนาวนัก ไม่ร้อนนัก.

บทว่า **อตุ อทฺชนิยา** ได้แก่ ฤดูประกอบด้วยหนทางไกล ที่ควรไป.

บทว่า **ปสุสนตุ ตํ สากิยา โกลิยา จ ปจฺฉามขุํ โรหิณียํ ตรนตุ** ความว่า แม่น้ำชื่อว่า โรหิณี มีปากน้ำอยู่ทางทิศใต้ ไหลไปทางทิศเหนือ ระหว่างสากียะชนบทและโกลิยะชนบท. และไหลจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ แห่งแม่น้ำนั้นไปยังกรุงราชคฤห์ เพราะฉะนั้น เมื่อจะข้ามแม่น้ำจากกรุงราชคฤห์ไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ จึงต้องข้ามที่ปากน้ำทางทิศใต้. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **ปสุสนตุ ตํ ฯเปฯ ตรนตุ** ดังนี้ เป็นต้น. พระเถระพยายาม อ้อนวอนพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อการเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ว่า ชาวสากียะและโกลิยะชนบท จะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อล่วงถึงปากแม่น้ำโรหิณี ทางทิศใต้.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะประกาศความปรารณาของตนด้วยข้ออุปมา จึงกล่าวคาถาว่า **อาสาย กสเต** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **อาสาย กสเต เขตฺตํ** ความว่า ชาวนา เมื่อจะไถนา ก็ไถนาด้วยความหวังผล.

บทว่า **พีช อาสาย วปฺปติ** ความว่า ก็ครั้งไถแล้ว เมื่อจะหว่านพีช ก็หว่าน คือหยอดพีชด้วยความหวังผล

บทว่า อาสาย วาณิชา ยนฺติ ความว่า พวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์
ย่อมเล่นเรือไปสู่มหาสมุทร เพื่อข้ามมหาสมุทร คือเพื่อเข้าไปยังประเทศ
หนึ่ง ด้วยความหวังทรัพย์.

บทว่า ยาย อาสาย ติฏฺฐามิ ความว่า พระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ข้าพระองค์ที่อยู่ในที่นี้ด้วยความหวัง คือความ
ปรารถนาผลอันใด ก็ด้วยความต้องการจะให้พระองค์เสด็จไปกรุงกบิล-
พัสดุ์, ขอความหวังข้อนั้นของข้าพระองค์จงสำเร็จเถิด. พระองค์ควร
เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ได้แล้ว ดังนี้, ก็ในข้อนี้ พระเถระกล่าวถึงความ
พอใจคือความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำว่า อาสา เพราะเป็นเช่นกับความหวัง.

พระเถระเพื่อจะแสดงถึงเหตุแห่งการอ้อนวอนตั้งหลายครั้ง โดยมี
การพรรณนาถึงหนทางที่จะเสด็จไปเป็นต้น จึงกล่าวคำว่า **ปุณปุณ** ดังนี้
เป็นอาทิ.

ความแห่งบาทคานันนั้นว่า :- เมื่อหว่านพืชด้วยเพียงการหว่านครั้ง
เดียวยังไม่สมบูรณ์ พวกชาวนา ย่อมหว่านพืชบ่อยๆ คือหว่านซ้ำเป็น
ครั้งที่ ๒ ที่ ๓ อีก, แม้เทพเจ้าผู้เป็นเจ้าของฝนไม่ตกครั้งเดียวเท่านั้น
แต่ตกบ่อยๆ คือตกตามฤดูกาลที่สมควร. ถึงพวกชาวนา ก็มีไร่ไถนา
เพียงครั้งเดียวเท่านั้น แต่ไถนาบ่อยๆ เพื่อทำดินให้ร่วน หรือทำโคลนให้
เป็นเทือก อันจะมีประโยชน์ทำให้ข้าวกล้าสมบูรณ์, แวนแคว้นย่อมเข้าถึง
คือเข้าถึงความสมบูรณ์ด้วยธัญญาหาร มีข้าวสาทิเป็นต้นบ่อยๆ ที่พวก
มนุษย์น้อมนำเข้าไป ด้วยอำนาจการเก็บไว้ในยุ้งฉางเป็นต้น เพราะทำการ
สงเคราะห์ธัญชาติครั้งเดียวเท่านั้น ไมย็นคิดว่า เท่านั้นที่เพียงพอละ.

แม้พวกเขาจากเที่ยวไป คือเข้าไปขอยังสกุลทั้งหลายบ่อย ๆ มิใช่ขอ

เพียงครั้งเดียวเท่านั้น, ฝ่ายพวกทานบดี ที่ถูกพวกยากเหล่านั้นขอแล้ว ก็ให้บ่อย ๆ มิใช่ให้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น.

ก็พวกทานบดี ครั้นให้ไทยธรรมบ่อย ๆ อย่างนั้นแล้ว คือสั่งสม บุญที่สำเร็จด้วยทานไว้แล้ว ย่อมเข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ คือไป ๆ มา ๆ ได้แก่ ย่อมเข้าไปถึงเทวโลก ด้วยอำนาจการถือปฏิสนธิ, อธิบายว่า เพราะฉะนั้น แม้ข้าพระองค์ ก็จะอ่อนนวยอ่อนบ่อย ๆ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงยังมีโนรถของข้าพระองค์ให้ถึงที่สุดเถิด.

บัดนี้ พระเถระอ่อนนวยอ่อนพระศาสดา จะให้เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อประโยชน์ใด เพื่อจะแสดงซึ่งประโยชน์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า วิโร หว ดังนี้ เป็นต้น.

ความแห่งบาทคาถานั้นว่า :- บุรุษผู้มีความเพียร มีความอาจหาญ มีปัญญากว้างขวาง คือมีปัญญามากเกิด คือเกิดในสกุลใด ย่อมชำระต้น ในสกุลนั้นตลอด ๗ ชั่วคนคือคู่แห่งบุรุษ ๗ จนถึงปีตามหุคະที่ ๗ ให้ บริสุทธิสะอาดด้วยสัมมาปฏิบัติ โดยส่วนเดียว เพราะเหตุนั้น จะป่วย กล่าวไปไยถึงวาทะของชาวโลก ที่เป็นคำติเตียน จักมีในชนเหล่าอื่นเล่า.

ข้าพระองค์ย่อมเข้าใจว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็น เทพเจ้าผู้ประเสริฐ เพราะพระองค์เป็นเทพเจ้าผู้สูงสุดกว่าเทพเจ้าทั้งปวง ย่อมทรงอาจสามารถเพื่อทำสกุลแม่ที่นอกเหนือไปกว่านั้นให้บริสุทธิได้ ด้วยการห้ามเสียดจากความชั่ว และด้วยการให้ดำรงอยู่ในความดี.

เพราะเหตุไร ? เพราะพระองค์เกิดแล้วโดยอริยชาติ ได้ตั้งนามว่า เป็นนักปราชญ์ อธิบายว่า เพราะความที่พระองค์ผู้พระศาสดาเกิดแล้ว โดยอริยชาติ เป็นนักปราชญ์ พระองค์เป็นผู้รู้ จึงได้พระนามตามความ

จริงว่า มุนี เพราะอรรถว่า รู้ประโยชน์ส่วนพระองค์ และประโยชน์ส่วนสังคม และเพราะอรรถว่า รู้ซึ่งโลกนี้และโลกหน้า. อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีความรู้ ชื่อว่ามุนี, พระองค์มีพระนามตามความเป็นจริงว่า สมณะบรรพชิต ฤาษี ดังนี้ ฉะนั้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุแห่งการได้เฉพาะซึ่งประโยชน์โดยส่วนเดียว แก่ปวงสัตว์ ข้าพระองค์จึงทูลอ้อนวอนพระองค์ เพื่อการเสด็จไปในกรุงกบิลพัสดุ์นั้น.

บัดนี้ เมื่อพระเถระกล่าวว่า **สตตยัคคิ** ดังนี้แล้ว เพื่อจะแสดงยுகะแห่งบิดา จึงกล่าวคำว่า **สุทฺธโชน** นาม ดังนี้เป็นต้น. ชื่อว่า **สุทฺธโชน** เพราะอรรถว่า ผู้มีข้าวบริสุทธฺิ์เป็นชีวิต. จริงอยู่ พระพุทธบิดา ผู้มีกายสมาจาร วชิรสมาจาร และมโนสมาจาร อันบริสุทธฺิ์พิเศษ โดยส่วนเดียว จึงเป็นผู้มีอาชีพอันบริสุทธฺิ์ดี เพราะพระองค์เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยอภินิหารอย่างนั้น.

บทว่า **มายานมา** ได้แก่ ได้นามว่ามายา เพราะพระองค์มีพระคุณที่หมั่นญาติและมิตรเป็นต้น จะพึงกล่าวว่า อย่าไปเลย ดังนี้ เหตุสมบุรณ์ด้วยคุณ มีสกุล, รูปร่าง, ศีล และมารยาท เป็นต้น.

บทว่า **ปริหริยา** แปลว่า ประคับประคอง.

บทว่า **กายสุส เกทา** ได้แก่ เบื้องหน้าแต่กายของตนล่วงลับไป ก็เป็นเช่นกับเจดีย์ของชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลก.

บทว่า **ติทิวมุหิ** ได้แก่ ในคฤสิตเทวโลก.

บทว่า **สา โยค มายาเทวี** แปลว่า สมเด็จพระนางเจ้ามายาเทวีนั้น .

บทว่า **โคตมิ** ความว่า พระเถระ ระบุถึงพระนางเจ้า โดยพระโคตร.

บทว่า ทิพฺเพหิ กามเหหิ ได้แก่ด้วยวัตถุสามอันเป็นทิพย์ ที่นับ
เนื่องด้วยภพชั้นดุสิต,

บทว่า สมงฺคิฏฺฐตา แปลว่า ประกอบพร้อมแล้ว.

บทว่า กามกฺุณฺเหหิ ได้แก่ด้วยส่วนแห่งกามคุณทั้งหลาย, ก็ครั้ง
กล่าวว่า กามเหหิ ดังนี้แล้ว จึงแสดงว่า ย่อมบำรุงบำเรอด้วยวัตถุสาม
อันมีส่วนมากมาย ด้วยคำว่า กามกฺุณฺเหหิ ดังนี้.

บทว่า เตหิ ความว่า บังเกิดแล้วในหมู่เทพชั้นใด อันหมู่เทพ
ชั้นดุสิตเหล่านั้น ห้อมล้อมหรือบันเทิงอยู่ด้วยกามคุณเหล่านั้น. ก็คำว่า
สมงฺคิฏฺฐตา ปริวาริตา นี้ ท่านแสดงเป็นอดีตถึงค์ ที่หมายถึงอรรถภาพใน
กาลก่อนซึ่งสำเร็จเป็นหญิง หรือหมายถึงความเป็นเทวดา, ส่วนการอุปบัติ
ของเทพเกิดโดยความเป็นบุรุษเท่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกพระเถระอ่อนวอนแล้วอย่างนั้น ทรงเห็นว่า
ประชาชนเป็นอันมากจะได้บรรลุคุณวิเศษ ในเพราะการเสด็จไปในกรุง
กบิลพัสดุ์นั้น จึงมีพระจีณาสพ ๒๐,๐๐๐ รูปแวดล้อมแล้ว เสด็จดำเนิน
ไปยังหนทางที่จะไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ โดยการเสด็จออกจากกรุงราชคฤห์
ไม่รีบด่วนนัก. พระเถระเข้าไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ด้วยฤทธิ์ ยืนท่ามกลาง
อากาศ ข้างหน้าพระราชชา พระราชาทรงเห็นเพศที่ไม่เคยเห็นมาก่อน จึง
ตรัสถามว่า ท่านเป็นใคร เมื่อจะแสดงว่า ถ้าพระองค์จำอาตมภาพผู้เป็น
บุตรอำมาตย์ที่พระองค์ส่งไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ไซ้ ขอพระองค์
จงทรงรู้อย่างนี้เถิด ดังนี้ จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า

อาตมภาพ เป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีสิ่งใด

ย้ายได้ มีพระรัศมีแผ่ซ่านจากพระกาย ไม่มีผู้เปรียบปาน

ผู้คงที่ ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์เป็นพระบิดาของพระ-
พุทธเจ้า ผู้เป็นพระบิดาแห่งอาตมภาพ ดูก่อนมหาบพิตร
พระองค์เป็นพระอัยกาของอาตมภาพโดยธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พุทธสฺส ปุตุโถมฺหิ** ความว่า อาตมภาพ
เป็นบุตรผู้เป็นโอรส ของพระสัพพัญญูพุทธเจ้า เพราะเกิดในอก.

บทว่า **อสฺยหฺสหาหิโน** ความว่า เชื่อว่าไม่มีใครจะย้ายได้ เพราะคน
เหล่านี้ ไม่อาจเพื่อจะอดกลั้นนำไปซึ่งพระมหาโพธิสัตว์ เว้นไว้แต่ใน
กาลก่อนแต่การตรัสรู้ คือเพราะการอดกลั้น การนำไปซึ่งโพธิสมภาร
และบุญญาริการที่เป็นส่วนพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ใคร ๆ ย้ายไม่ได้, แม้ที่
ยิ่งไปกว่านั้น เพราะข่มครอบงำมาร ๕ ที่ใคร ๆ ไม่อาจจะครอบงำได้
เด็ดขาด เพราะคนเหล่านี้ไม่สามารถจะข่มครอบงำได้ และเพราะอดทน
ต่อพุทธกิจ ที่คนเหล่านี้อดทนไม่ได้ กล่าวคือคำปราศรัย ด้วยทิวฐ-
ธรรมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์ แก่
เวไนยสัตว์ผู้สมควร ด้วยการหยั่งรู้ถึงการจำแนกสัตว์ต่าง ๆ ตามอาสยะ
อนุสัย จริต และอริมุตติ เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เชื่อว่า **อสฺยหฺสหาหิโน**
เพราะความที่พระองค์ทรงบำเพ็ญคุณงามความดีในชื่อนั้นไว้.

บทว่า **องฺคิรฺสสฺส** ได้แก่ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยพระคุณมีศีลที่พระองค์
ทรงบำเพ็ญมาแล้วเป็นต้น. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า มีพระรัศมีแผ่ชาน
ออกจากพระวรกายทุกส่วน ดังนี้. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ชื่อ
๒ ชื่อ คือพระอังคิรฺส และพระสิทฺถตะ นี้ พระพุทธบิดาเท่านั้น ทรง
ขนานพระนามถวาย.

บทว่า **อปฺปถิมฺมสุต** ได้แก่ ไม่มีผู้เปรียบเสมอ. ชื่อว่า **ตาทิโน** เพราะสมบุรณ์ด้วยพระลักษณะที่คงที่ ในอิฏฐารมณฺ์ และอนิฏฐารมณฺ์.

บทว่า **ปีตุปีตา มยฺหํ ตฺวํลลิต** ความว่า โดยโลกโวหาร พระองค์ เป็นพระบิดาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบิดาของอวมภพ โดย อริยชาติ.

พระเถระเรียกพระราชาโดยชาติว่า **สกก**.

บทว่า **ธมฺมเมณ** ได้แก่โดยสภาวะ คืออริยชาติ และโลกียชาติ.

พระเถระเรียกพระราชาโดยพระโคตรว่า **โคตม**.

บทว่า **ออยฺยโกลลิต** ความว่า พระองค์เป็นพระบิดาใหญ่ (ปู่). ก็ ในกาลานี้ พระเถระเมื่อจะกล่าวคำเริ่มต้นว่า **พุทธสุต ปุตุโตมฺหิ** ดังนี้ จึงได้พยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์ไว้.

ก็พระเถระครั้งแสดงตนให้พระราชาทรงรู้จักอย่างนั้นแล้ว ได้รับความนิมนต์จากพระราชาผู้ทรงเบิกบานตำราญพระทัย ให้นั่งบนบัลลังก์อัน มีค่ามากแล้ว พระราชาก็ทรงบรรจุโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ ที่เขาจัดแจงไว้ เพื่อพระองค์ ถวายแล้ว จึงแสดงอาการจะไป. ก็เมื่อพระราชาตรัสถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงประสงค์จะไปเสียเล่า ? จงฉันทก่อนเถอะ. พระเถระ จึงตอบว่า อวมภพจักไปเฝ้าพระศาสดาแล้ว จึงจักฉันท. พระราชาตรัสถามว่า ก็พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน ? พระเถระตอบว่า พระศาสดามี ภิกษุจำนวนประมาณ ๒๐,๐๐๐ รูป กำลังเสด็จดำเนินมาตามหนทาง เพื่อ เฝ้าพระองค์แล้ว. พระราชาตรัสว่า นิมนต์ท่านฉันบิณฑบาตนี้เสียก่อน ที่บุตรของเราจะมาถึงพระนครนี้ แล้วถึงค่อยนำบิณฑบาตจากที่นั่นไปเพื่อ บุตรของเราตอนหลัง.

พระเถระ กระทำกตกิจเสร็จแล้ว บอกรวมถวายแด่พระราช
และบริษัท ก่อนหน้าพระศาสดาเสด็จมานั้นเทียว ก็ทำคนในพระราช
นิเวศน์ ทั้งหมดให้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย เมื่อคนทั้งหมดกำลังเห็นอยู่
นั้นแหละ ก็ปล่อยบาตรที่เต็มด้วยภัตร อันคนนำมาเพื่อถวายพระศาสดา
ในท่ามกลางอากาศ แม้ตนเองก็เหาะขึ้นสู่เวหาแล้ว น้อมเอาบิณฑบาต
เข้าไปวางบนพระหัตถ์ ถวายพระศาสดา. พระศาสดาทรงเสวยบิณฑบาต
นั้นเสร็จแล้ว. เมื่อพระเถระเดินทางวันละ ๑ โยชน์ สิ้นหนทาง ๑๐๐ โยชน์
อย่างนี้ นำเอาภัตตาหารจากกรุงราชคฤห์มาถวายแด่พระศาสดา.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งเธอไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่า
ภิกษุทั้งหลาย ผู้ทำสกุลาให้เลื่อมใส ว่า เธอทำตนในพระราชนิเวศน์ทั้งหมด
ของพระมหाराชเจ้าผู้พระบิดาของเรา ให้เลื่อมใสได้ ดังนี้แล.

จบอรรถกถากาฬทายีเถรคาถา

๒. เอกวิหาริยเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระเอกวิหาริยเถระ

[๓๗๑] ถ้าไม่มีผู้อื่นอยู่ข้างหน้าหรือข้างหลังเรา ความสบายใจอย่างยิ่งคงจะมีแก่เราผู้อยู่ในป่าผู้เดียว มิฉะนั้น เราผู้เดียวจักไปสู่ป่าอันพระพุทธรเจ้าทรงสรรเสริญว่า ความผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุผู้อยู่แต่ผู้เดียว มีใจเด็ดเดี่ยว เราผู้เดียวเป็นผู้ชำนาญในสิ่งที่เป็นประโยชน์ จักเข้าไปสู่ป่าใหญ่ อันทำให้เกิดปีติแก่พระโยคาวจร นารีนรมย์ เป็นที่อยู่ของหมู่ช้างตกมัน โดยเร็วพลัน เราผู้เดียวจักอาบน้ำในชอกเขาอันเยือกเย็น ในป่าอันเย็น มีดอกไม้บานสะพรั่ง จักจงกรมให้เป็นที่สำราญใจ เมื่อไรเราจึงจักได้อยู่ในป่าใหญ่อันนารีนรมย์แต่ผู้เดียว ไม่มีเพื่อนสอง จักเป็นผู้ทำกิจสำเร็จ หาอาสวะมิได้ ขอความประสงค์ของเราผู้ปรารถนาจะทำอย่างนี้จงสำเร็จเถิด เราจักยังความประสงค์ของเราให้สำเร็จจงได้ ผู้อื่นไม่อาจทำผู้อื่นให้สำเร็จได้เลย.

เราจักผูกกระเชือกความเพียร จักเข้าไปสู่ป่าใหญ่ เรายังไม่บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว จักไม่ออกไปจากป่านั้น เมื่อลมพัดเย็นมา กลิ่นดอกไม้ก็หอมฟุ้งมา เราจักนั่งอยู่บนยอดเขาทำลายอวิชชา เราจักได้รับความสุข รื่นรมย์อยู่ด้วยวิมุตติสุข ในถ้ำที่เงื้อมเขาซึ่งคารคาสไป

ด้วยดอกโกศุม มีภาคพื้นเยือกเย็น อันมีอยู่ในป่าใหญ่
เป็นแน่ เรามีความดำริอันเต็มเปี่ยม เหมือนพระจันทร์
ในวันเพ็ญ เป็นผู้สิ้นอาสวะทั้งปวงแล้ว บัดนี้ ภพใหม่
มิได้มี.

จบเอกวิหาริยเถรคาถา

อรรถกถาเอกวิหาริยเถรคาถาที่ ๒

คาถาของท่านพระเอกวิหาริยเถระ เริ่มต้นว่า ปุโรโต ปจฺจโต วาปี
ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเอกวิหาริยะแม่นี่ เป็นผู้มั่งคั่งได้บำเพ็ญมาแล้ว ในพระ-
พุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ในภพนั้นๆ ได้สั่งสมบุญเป็นอันมากไว้ ในกาล
แห่งพระทศพลทรงพระนามว่า กัสสปะ บังเกิดในเรือนมีสกุล ถึงความรู้
เฉียบสาแล้ว ได้ฟังธรรมในสำนักพระศาสดาแล้ว ได้มีความเลื่อมใส
บรรพชาแล้วเข้าไปสู่ป่า อยู่แบบสงบสงัด.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านจึงท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก
ตลอดพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธบูชาทกาลนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรินิพพานแล้ว ได้บังเกิดเป็นพระกนิษฐภคินี ของพระเจ้าธรรมมา-
โสกราช.

ได้ยินว่า ในปีที ๒๑๘ นับแต่พระศาสดาได้ปรินิพพานมา พระ-
เจ้าโสกรมหาราช ทรงได้รับการอภิเษกเป็นเอกราชในชมพูทวีปทั้งสิ้น
แล้ว ทรงสถาปนาติสสกุมารผู้พระกนิษฐภคินีของพระองค์ ไว้ในตำแหน่ง

อุปราช ทรงใช้พระอุบายอย่างหนึ่ง ทำพระกนิษฐภคานันท์ ให้มีความ
เลื่อมใสยิ่งในพระศาสนา. วันหนึ่ง ดิศสกุมารนั้นเข้าไปหานายพรานเนื้อ
แล้ว มองเห็นพระโยนกมหาธรรมรักจิตเถระในป่า ซึ่งซ้างตัวประเสริฐ
กำลังจับกิ่งไม้สาละนึ่งพัคถวาย จึงเกิดความเลื่อมใสคิดว่า โอ! หนอ เรา
บวชแล้ว พึงเป็นคฤพระมหาเถระนี้ อยู่ในป่าบ้าง.

พระเถระทราบถึงความเป็นไปแห่งจิตของเขา เมื่อเขากำลังเห็นอยู่
นั้นแหละ จึงเหาะขึ้นสู่อากาศแล้วมายืนบนน้ำแห่งสระโบกขรณี ใน
อโศการาม ไม่ทำให้น้ำแตกแยกกันแล้ว คล้องจิวรและผ้าอุตราสงค์บน
อากาศ เริ่มจะอาบน้ำ.

พระกุมาร เห็นอานุภาพของพระเถระแล้ว มีความเลื่อมใสเป็น
อย่างยิ่ง กลับจากป่าแล้วเข้าไปยังกรุงราชคฤห์ แล้วกราบทูลแด่พระราช
ว่า หม่อมฉันจักบวช ดังนี้. พระราชาทรงอ่อนวอนพระกุมารนั้นมีประการ
ต่าง ๆ ก็ไม่อาจจะล้มเลิกความประสงค์ที่จะบวชได้. พระกุมารนั้นเป็น
อุบาสก เมื่อปรารถนาถึงความสุขในการบวช จึงกล่าวคาถา ๖ คาถา
เหล่านี้ว่า :-

ถ้าไม่มีผู้อื่นอยู่ข้างหน้าหรือข้างหลังเรา ความสบาย
ใจอย่างยิ่ง คงจะมีแก่เราผู้อยู่ในป่าผู้เดียว มิฉะนั้นเรา
ผู้เดียวจักไปสู่ป่าอันพระพุทธรเจ้าทรงสรรเสริญว่า ความ
ผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุผู้อยู่แต่ผู้เดียว มีใจเด็ดเดี่ยว เรา
ผู้เดียว เป็นผู้ชำนาญในสิ่งที่เป็นประโยชน์ จักเข้าไปสู่

ป่าใหญ่ อันทำให้เกิดปีติแก่พระโยคาวจร นารีนรมย์
เป็นที่อยู่ของหมู่ช้างตกมัน โดยเร็วพลัน เราผู้เดียวจัก
อาบน้ำในชอกเขาอันเยือกเย็น ในป่าอันเย็น มีดอกไม้
บานสะพรั่ง จักจงกรมให้เป็นที่สำราญใจ เมื่อไรเราจึง
จักได้อยู่ในป่าใหญ่อันนารีนรมย์แต่ผู้เดียว ไม่มีเพื่อนสอง
จักเป็นผู้ทำกิจสำเร็จ หาอาสวะมิได้ ขอความประสงค์
ของเราผู้ปรารถนาจะทำอย่างนี้ จงสำเร็จเถิด เราจักยัง
ความประสงค์ของเราให้สำเร็จจงได้ ผู้อื่นไม่อาจทำผู้อื่น
ให้สำเร็จได้เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุโรโต ปจฺจโต วา ความว่า ถ้าคนอื่น
ไม่มีอยู่ข้างหน้าหรือข้างหลังตน คือเพราะการที่ต้องกำหนดเสียง หรือ
การที่ต้องมองดูก็ไม่มี. ความสุขสบายใจอย่างยิ่งจะมีแก่เรา. แก่เราผู้เดียว
คือไม่มีสหายโดยความเป็นอยู่ผู้เดียว.

บทว่า วสโต วเน ความว่า อุบาสกนั้นมีหัวใจอันอัศจรรย์ในความ
สงบที่ตนสั่งสมมาแล้วเป็นเวลานาน ชักชวนอยู่เสมอ เมื่อตนมีมหาชน
แวดล้อมอยู่ทั้งกลางคืนกลางวัน จึงพลันเกิดความเบื่อหน่ายต่อการอยู่
คลุกคลีด้วยคณะ สำคัญหมายถึงความสุขอันเกิดแต่ความสงบ และความ
สุขเป็นอันมาก จึงกล่าวไว้.

ศัพท์ว่า หนุท เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า สละวาง. ด้วยเหตุนี้
บัดนี้ เขาจึงกล่าวถึงกิริยาที่ตนกำลังทำ ซึ่งละหมุ่คณะไปสู่ป่า.

บทว่า เอโถ คมิสฺสุตฺตมึ ความว่า เราผู้เดียว ไม่มีเพื่อน จักไป

คือจักเข้าไป โดยความประสงค์จะอยู่ป่า ที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายสรรเสริญไว้ โดยพระดำรัสมีอาทิว่า คุณก่อนคฤหบดี พระตถาคตทั้งหลาย ย่อมยินดียิ่งในเรือนว่างแล. เพราะความผาสุกในการอยู่ป่า ย่อมมีแก่ภิกษุผู้อยู่แต่ผู้เดียว คือผู้อยู่คนเดียว เพราะไม่มีเพื่อนในที่ทั้งหลายเป็นต้น ผู้มีตนอันส่งไปแล้ว ได้แก่ผู้ศึกษาสิกขา ๓ มีอิศิสสิกขาเป็นต้น เพราะตนมีจิตส่งไปเฉพาะพระนิพพาน อธิบายว่า นำสิ่งที่น่าปรารถนาและความสุขมาให้.

บทว่า โยคีปีติกริ ได้แก่ ชื่อว่า อันกระทำให้เกิดปีติแก่พระโยคาวจร เพราะการนำมาซึ่งปีติที่เกิดแต่ฌานและวิปัสสนาเป็นต้น แก่พระโยคาวจรทั้งหลาย ผู้ประกอบความเพียรในการภาวนา ด้วยความไม่มีศรัทธาเป็นต้น.

ชื่อว่า รมุมิ เพราะเป็นสถานที่สมควรแก่การหลีกเร้น โดยที่ไม่มีวิสภาคารมณ.

บทว่า มตฺตถุญฺชเรวติ ได้แก่ เป็นที่เที่ยวไปของหมู่ช้างตกมัน, ด้วยบทนี้ ท่านแสดงถึงที่อยู่อันสงัดจากหมู่ชนเท่านั้น เพราะมีป่าขึ้นหนาแน่น.

สมณธรรม ท่านประสงค์ถึงประโยชน์ ในบทว่า อตฺถวสึ นี้, ได้แก่ 1 ไปสู่อำนาจของประโยชน์นั้นว่า ทำอย่างไรหนอ สมณธรรมนั้นจะพึงมีแก่เรา ดังนี้.

บทว่า สุปฺปฺพิเต ได้แก่ มีดอกไม้อันบานสะพรั่งด้วยดี.

บทว่า สิตฺวเน ได้แก่ ในป่าที่เย็น เพราะมีร่มเงาและน้ำสมบุรณ์. ด้วยบทแม่ทั้งสอง ท่านแสดงถึงสถานที่นั้นว่า ร่มรื่นเท่านั้น.

บทว่า **คิริกนุท** ได้แก่ ในชอกระหว่างแห่งภูเขา. จริงอยู่ น้ำ
ท่านเรียกว่า **กั**, สถานที่ลุ่มอ้นน้ำนั้นเขาแล้ว ชื่อว่า **กัณฑระ**. ท่าน
แสดงถึงความประพฤติกิที่ไม่ครอบครองที่อยู่อาศัย ในที่ไหน ๆ ว่า เรา
ผู้เดียวบรรเทาความเร่าร้อนในฤดูร้อนเสีย ในชอกเขาอันเยือกเย็นเช่นนั้น
แล้ว เราครด อาบตัวของตัวแล้วจักจงกรม ดังนี้.

บทว่า **เอกากิโย** ได้แก่ ผู้เดียวไม่มีเพื่อน.

บทว่า **อทุติโย** ได้แก่ ไม่มีเพื่อน เพราะไม่มีเพื่อนกล่าวคือค้นหา
จริงอยู่ ค้นหาชื่อว่าเป็นเพื่อนของบุรุษ เพราะอรรถว่า ไม่ละทิ้งในกาล
ทั้งปวง. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุรุษมีค้นหาเป็น
เพื่อน ท่องเที่ยวไปอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน ดังนี้.

บทว่า **เอว เม กตตุกามสุส** ความว่า ขอความประสงค์ของเราผู้
ปรารถนาจะไปป่าทำการประกอบความเพียรเจริญภาวนา โดยวิธีที่กล่าว
แล้ว เป็นต้นว่า เอาเถอะ เราผู้เดียวจักไป ดังนี้.

บทว่า **อธิปปาโย สมิขุณฺตุ** ความว่า ขอมโนรทที่เป็นไปแล้ว
อย่างนี้ว่า ในคราวนั้น เราจักเป็นผู้เสร็จกิจ ไม่มีอาสวะ ดังนี้ จงสำเร็จ
คือจนถึงซึ่งความสำเร็จเถิด. ก็เพราะการบรรลุพระอรหัต จะสำเร็จด้วย
เพียงการอ้อนวอน ก็หาไม่ได้ ทั้งผู้อื่นจะพึงให้สำเร็จ ก็หาไม่ได้ ฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า เราจักทำความประสงค์ของเราให้สำเร็จให้ได้, ผู้อื่นไม่
อาจจะทำผู้อื่นให้สำเร็จได้เลย ดังนี้ เป็นต้น.

พระราชาทรงทราบว่ อุปราชมีความปรารถนามั่นคงในการ
บรรพชาอย่างนั้น จึงทรงมีรับสั่งให้คนระดับทนทางที่จะไปยังอโศการาม
แล้ว ทรงนำพาพระกุมารผู้ประดับด้วยอสังการพร้อมสรรพ ไปยังพระ-

วิหาร ด้วยราชานุกาพอันยิ่งใหญ่ ด้วยเสนาหมีใหญ่. พระกุมารไปยังเรือน
ที่บำเพ็ญเพียรแล้ว บวชในสำนักของพระมหาธรรมรักจิตเถระ, พวก
มนุษย์หลายร้อยคน พากันบวชตามพระกุมารนั้นแล้ว. แม้ท่านอัคคิพรหม
ผู้เป็นราชภาคินัย และผู้เป็นพระสวามีของพระนางสังฆมิตตา ก็ออกบวช
ตามพระกุมารนั้นเหมือนกัน. พอพระกุมารนั้นบวชแล้วเป็นผู้มีจิตระเริง
ยินดี เมื่อจะประกาศถึงกิจที่ตนควรจะทำ จึงกล่าวคาถา ๓ คาถาว่า

เราจักผูกเกาะคือความเพียร จักเข้าไปสู่ป่าใหญ่ เรา
ยังไม่บรรลุลึ้นความสิ้นอาสวะแล้ว จักไม่ออกไปจากป่า
นั้น เมื่อลมพัดเย็นมา กลิ่นดอกไม้ก็หอมฟุ้งมา เราจัก
นั่งอยู่บนยอดเขาทำลายอวิชา เราจักได้รับความสุข
รื่นรมย์อยู่ด้วยวิมุตติสุข ในถ้ำที่เงื่อมเขาซึ่งดารดาษไป
ด้วยดอกไม้กุสม มีภาคพื้นเยือกเย็น อันมีอยู่ในป่าใหญ่
เป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอส พนุธานี สนุนาหิ ความว่า
เรานั้นจักผูกเกาะคือความเพียร ได้แก่เราไม่หวังโยในร่างกายและชีวิต
จะผูกไว้ด้วยเกาะคือความเพียร. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า เปรียบ
เสมือนบุรุษผู้กล้าหาญ มีความประสงค์จะเอาชนะเหล่าข้าศึกที่ลุกขึ้นตั้งรับ
จึงละทิ้งกิจอื่นแล้วผูกสอดเครื่องรบ มีเสื้อเกาะเป็นต้น และไปยังยุทธภูมิ
แล้ว ยังไม่ชนะเหล่าข้าศึกแล้ว ก็ไม่ยอมกลับมาจากที่นั่น ชื่อฉันใด แม้
เราเองก็ฉันนั้นเหมือนกัน มุ่งเพื่อจะเอาชนะเหล่าข้าศึกคือกิเลส ไม่หวังโย
ศิระและฝ่า ถึงว่าจะถูกความร้อนแผดเผาทั่วก็ตาม จะผูกสอดเกาะคือ

ความเพียร อันได้แก่สัมมัปปธาน ๔ อย่างไว้, ยังไม่ชนะเหล่ากิเลส จะไม่ยอมสละละทิ้งที่อันสงัด สำหรับทำความเพียรเพื่อชนะกิเลสให้ได้. ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า เราจักเข้าไปสู่ป่าใหญ่ เรายังไม่บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว จักไม่ยอมออกไปจากป่า นั้น ดังนี้ เป็นต้น.

ด้วยบทว่า มาลุต อุปวายนุต ดังนี้ เป็นต้น ท่านกล่าวถึงสถานที่ อยู่ในป่า เหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐาน, ประกอบความว่า เราจักรื่นรมย์ อยู่ในถ้ำที่แจ่มเขาแน่นอน, อธิบายว่า ท่านกล่าวกำหนดความที่เป็นอนาคตกาลว่า เราเห็นจักอภิรมย์ที่เชิงบรรพต. คำที่เหลือพึงรู้ได้โดยง่ายทีเดียว.

พระเถระกล่าวอย่างนั้นแล้ว เข้าไปสู่ป่า บำเพ็ญสมณธรรมพร้อม กับพระอุปัชฌาย์ ได้ไปยังแคว้นกลิงคะ. ในแคว้นนั้น พระเถระเกิดเป็นโรคผิวหนังขึ้นที่เท้า. หมอคนหนึ่งเห็นท่านแล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่าน ผู้เจริญ ท่านหาเนยใสมาเถิด, ผมจะรักษาเยียวยาให้ท่าน. พระเถระไม่ยอมแสวงหาเนยใส มุ่งแต่จะบำเพ็ญวิปัสสนาถ้อยเดียว. โรคกำเริบขึ้น หมอเห็นว่าพระเถระมีความขวนขวายน้อยในที่นั้นแล้ว ตนเองจึงแสวงหาเนยใสเสียเองแล้ว ได้ทำพระเถระให้หายขาดจากโรค. พระเถระนั้นไม่มีโรค ต่อกาลไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต. ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวไว้ อบรมานว่า :-

ในภัทธกัปนี้ พระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ โดย

พระโคตร เป็นเผ่าพรหม มีพระยศใหญ่ ประเสริฐกว่า

นักปราชญ์ทั้งหลาย เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระองค์ไม่มี

ธรรมเครื่องให้แน่นหนา ไม่มีเครื่องยึดหน่วง มีพระทัย
เสมอด้วยอากาศ มากด้วยสุญญตสมาธิ คงที่ ยินดีใน
อนิมิตตสมาธิ ประทับอยู่แล้ว พระองค์ผู้มีพระทัยรังเกียจ
ไม่มีตัณหาเครื่องฉาบทา ไม่เกี่ยวข้องกับในสกุล ในคณะ
ประกอบด้วยพระกรุณาใหญ่ เป็นนักปราชญ์ ทรงฉลาด
ในอุบายเครื่องแนะนำ ทรงชวนช่วยในกิจของผู้อื่น ทรง
แนะนำในหนทางอันยิ่งสัตวี่ให้ถึงพระนิพพาน ซึ่งเป็น
เหตุทำเปือกตมคืออคติ ให้แห้ง ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
ประทับนั่งแสดงอมตธรรม อันเป็นความเข้มข้นอย่างยิ่ง
ซึ่งเป็นเครื่องห้ามชราและมรณะ ในท่ามกลางบริษัทใหญ่
ยังสัตวี่ให้ข้ามโลก พระวาจาไพเราะเหมือนนกกการะเวก
เป็นนาถะของโลก มีพระสุรเสียงก้องประหนึ่งเสียงพรหม
ผู้เสด็จมาด้วยประการนั้น ถอนพระองค์ขึ้นจากมหันตทุกข์
ในเมื่อโลกปราศจากผู้แนะนำ ทรงแสดงธรรมที่ปราศจาก
ฐิติ นำสัตวี่ออกจากโลก เราได้เห็นแล้ว ได้ฟังธรรม
ของพระองค์ จึงออกบวชเป็นบรรพชิต ครั้นเราบวชแล้ว
ในกาลนั้น คิดถึงคำสั่งสอนของพระชินเจ้า ถูกความ
เกี่ยวข้องบีบคั้น จึงได้อยู่เสียดในป่าที่นารีนรมย์แต่ผู้เดียว
เท่านั้น การที่เรามีกายหลีกออกมาได้ เป็นเหตุแห่งการ
หลีกออกแห่งใจของเราผู้เห็นภัย ในความเกี่ยวข้อง เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ ..พุทธศาสนาเราได้ทำ

เสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็เมื่อพระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว อยู่ในที่นั้น พระราชาทรง
บริจาคทรัพย์ ๑ โกฎิ แล้วให้ทรงสร้างวิหารชื่อว่า โภชกสิริวิหาร แล้ว
ทรงนิมนต์พระเถระให้อยู่ในพระวิหารนั้น.

พระเถระนั้น อยู่ในพระวิหารนั้น ในเวลาใกล้จะปรินิพพาน ได้
กล่าวคาถาสุดท้ายว่า

เรานั้น มีความดำริอันเต็มเปี่ยมแล้ว เหมือนพระ-
จันทร์ในวันเพ็ญ เป็นผู้สิ้นอาสวะทั้งปวงแล้ว บัดนี้ ภพ
ใหม่มิได้มีอีก.

คานานัน มิเนื้อความง่ายแล้วแล. ก็การพยากรณ์พระอรหัตนั้นนั้นแล ได้
มีแล้วแก่พระเถระแล.

จบอรรถกถาเอกกวิหาริยเถรคาถาที่ ๒

๓. มหากัปปีนเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมหากัปปีนเถระ

[๓๗๒] ผู้ใดพิจารณาเห็นแจ้งหรือแสวงหาประโยชน์ ย่อมพิจารณาเห็นกิจทั้งสอง คือที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ อันยังไม่มาถึง ได้ก่อนอมิตรหรือศัตรูของผู้นั้น ซึ่งคอยแสวงหาช่องอยู่ไม่ทันเห็น ผู้นั้นเรียกว่า ผู้มีปัญญา ผู้ใดเจริญอานาปานสติให้บริบูรณ์ด้วยดีแล้ว อบรมแล้ว โดยลำดับตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ผู้นั้นย่อมยังโลกนี้ให้สว่างไสวเหมือนพระจันทร์เพ็ญพ้นออกจากกลีบเมฆฉะนั้น จิตของเราส่องใสแล้วหนอ อบรมดีแล้ว หาประมาณมิได้ เป็นจิตประคองไว้แล้วเป็นนิത്യ ย่อมยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสวบุคคลผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ ก็ยังมีชีวิตอยู่ได้เป็นแน่แท้ ส่วนบุคคลผู้ไม่มีปัญญาถึงจะมีทรัพย์ก็เป็นอยู่ไม่ได้ ปัญญาเป็นเครื่องตัดสินสิ่งที่ตนพึงมาแล้ว เป็นเครื่องเจริญชื่อเสียงและความสรรเสริญ.

นรชนในโลกนี้ ผู้ประกอบด้วยปัญญา แม้ในเวลาที่ตนตกทุกข์ ก็ย่อมได้รับความสุข ธรรมนี้มีใช้มีในวันนี้ ไม่ใช่หน้าอัศจรรย์ และไม่ใช่เคยมีมาแล้ว แต่ดูเหมือนเป็นของที่ไม่เคยมีในโลก ซึ่งเป็นที่เกิดที่ตาย เมื่อสัตว์เกิดมาแล้ว ก็มีความเป็นอยู่กับความตายแน่แท้ สัตว์ที่เกิดมาแล้ว ๆ ในโลกนี้ ย่อมตายไปทั้งนั้น เพราะสัตว์

ทั้งหลายมีอย่างนี้เป็นธรรมดา ชีวิตอันใดเป็นประโยชน์
แก่นรุษเหล่าอื่น ชีวิตอันนั้นย่อมไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้
ที่ตายไปแล้ว อันการร้องไห้ถึงผู้ตายไปแล้ว ย่อมไม่ทำ
ให้เกิดผล ไม่ทำให้เกิดความสรรเสริญ สมณะและ
พราหมณ์ไม่สรรเสริญเลย การร้องไห้ย่อมเบียดเบียน
จักขุและร่างกาย ทำให้เสื่อมวรรณะ กำลัง และความ
คิด คนทั้งหลายผู้เป็นข้าศึกย่อมมีจิตยินดี ส่วนชนผู้
เป็นมิตรก็พลอยเป็นทุกข์ไปด้วย เพราะฉะนั้น บุคคล
พึงปรารถนาท่านผู้เป็นนักปราชญ์ เป็นพหูสูต ให้อยู่ใน
สกุลของตน เพราะกิจทุกอย่างจะสำเร็จได้ ก็ด้วยกำลัง
ปัญญาของท่านที่เป็นนักปราชญ์ และเป็นพหูสูตเท่านั้น
เหมือนบุคคลข้ามแม่น้ำอันเต็มฝั่งด้วยเรือจะนั้น.

จบมหากัปปินเถรคาถา

อรรถกถามหากัปปินเถรคาถาที่ ๓

คาถาของท่านพระมหากัปปินเถระ มีเริ่มต้นว่า อนาคต โย
ปฎิกจจ ปสฺสติ ดังนี้ เป็นต้น. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปทุมุตตระ ท่าน
พระมหากัปปินเถระนี้ บังเกิดในเรือนมีสกุล ในนครหังสาวดี รู้เพียงสา
แล้ว ฟังธรรมในสำนักพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่ง ไว้

ในตำแหน่งที่เลิศกว่าพวกภิกษุผู้กล่าวสอนภิกษุ จึงกระทำบุญญาธิการ
ที่จะเป็นเหตุให้เกิดตำแหน่งนั้นแล้ว ปรรณาดำแหน่งนั้น.

เขาทำกุศลในภพนั้นจนตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและ
มนุษยโลก ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ บังเกิด
ในเรือนมีสกุล ในกรุงพาราณสี รู้ดีสงสาแล้ว เป็นหัวหน้าหมู่คน ๑,๐๐๐
คน ร่วมช่วยกันสร้างบริเวณใหญ่ อันประดับด้วยห้อง ๑,๐๐๐ ห้อง.
ชนเหล่านั้นแม่ทั้งหมด ทำกุศลจนตลอดชีวิต มอบหน้าที่ให้อูบาสกนั้น
พร้อมด้วยบุตรและภริยา พวกกันบังเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวไปในเทวโลก
เป็นหัวหน้าและมนุษยโลก ตลอดพุทธันดรหนึ่ง.

ในคนเหล่านั้น หัวหน้าคณะ ก่อนหน้าแต่พระศาสดาของพวกเรา
ทรงบังเกิดขึ้นนั้นแล ทรงบังเกิดในพระราชวัง ในพระนครชื่อว่า กุกกุฎะ
ในปัจจุบันประเทศ พระกุมารนั้นมีพระนามว่า กัปปินะ.

พวกบุรุษที่เหลือ พวกกันบังเกิดในตระกูลอำมาตย์ ในนครนั้นนั้น
แหละ. พอพระราชบิดาเสด็จล่วงไป กัปปินกุมารทรงได้รับเศวตฉัตร
เป็นพระเจ้ามหากัปปินะ. พระเจ้ามหากัปปินะนั้น เพราะพระองค์ได้ฟัง
สมบัติอันน่าปลื้มใจ พอเข้าตรูก็ทรงส่งพวกราชทูตไปตามประตูเมืองทั้ง ๔
โดยพลันว่า พวกเจ้ากลับจากที่ที่พบเห็นพวกพหูสูตแล้ว จงบอกให้เรา
ทราบเถิด.

ก็โดยสมัยนั้น พระศาสดาของพวกเราเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ทรง
อาศัยกรุงสาวัตถีประทับอยู่. ในกาลนั้น พวกพ่อค้าชาวกรุงสาวัตถี พว
กกันถือเอาสิ่งของที่เกิดขึ้นในกรุงสาวัตถี ไปสู่พระนครนั้นแล้ว เก็บสิ่ง
ของแล้ว พวกกันคิดว่า พวกเราจักเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว แล้วพวกกันถือ

บรรณาการไป กราบทูลแด่พระราชา พระราชาทรงให้เรียกเขาเหล่านั้นมาแล้ว เมื่อพวกเขาขอบถวายบรรณาการแล้วยืนไหว้ จึงตรัสถามว่า พวกเจ้าพากันมาจากไหน ? พวกเขากราบทูลว่า จากกรุงสาวัตถี พระเจ้าข้า. พระราชาจึงตรัสถามว่า ที่แวนแคว้น มีภิกษาหาได้ง่ายแลหรือ พระราชาทรงตั้งอยู่ในธรรมหรือเปล่า ? พวกเขากราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่สมมติเทพ. พระราชาตรัสถามว่า ในประเทศของพวกเจ้า มีธรรมเช่นไรที่กำลังเป็นไปในบัดนี้. พวกพ่อค้ากราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้อนั้นพวกข้าพระองค์มีอาจจะกราบทูลด้วยทั้งใบหน้าอันเศร้าหมอง พระเจ้าข้า. พระราชาจึงทรงพระราชทานน้ำด้วยพระสุวรรณภิงคาร. พวกพ่อค้าเหล่านั้น ล้างหน้าแล้ว จึงบ้ายหน้าไปทางพระทศพล ประคองอัญชลีแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมดาว่า พระพุทธรัตนะอุบัติขึ้นแล้ว ในประเทศของพวกข้าพระองค์.

เพียงได้สดับคำว่า พุทฺโธ เท่านั้น ปิตีก่เกิดขึ้น เผ่ไปทั่วพระ-
สรีระทั้งสิ้นของพระราชา. ต่อแต่นั้น พระราชาก็ตรัสว่า พ่อคุณทั้งหลาย พ่อจงกล่าวคำว่า พุทฺโธ อีกเถิด. พวกพ่อค้ากราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พวกข้าพระองค์ขอกล่าวย้าอีกว่า พุทฺโธ. พระราชารับสั่งให้พวกพ่อค้ากล่าวอย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง ทรงเลื่อมใส ในบทนั้นนั่นแล ว่า บทว่า พุทฺโธ เป็นบทที่มีคุณหาประมาณมิได้ ดังนี้แล้ว พระราชทานทรัพย์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ ให้แล้ว ตรัสถามว่า พ่อคุณ จงพากันกล่าวบทอื่นอีกเถิด. พวกพ่อค้ากราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมดาว่า พระธรรมรัตนะ อุบัติขึ้นแล้วในโลก. พระราชาทรงสดับบทเมื่อนั้นแล้ว พระราชทานทรัพย์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ ให้เหมือนอย่างนั้นแล แล้วตรัส

ถามว่า พ่อคุณ จงพากันกล่าววท่อก่อกเกิด. พวกพ่อค้ากราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระสังฆรัตนะอุบัติขึ้นแล้ว. พระราชาทรงสดับบทเมื่อนั้นแล้ว พระราชทานทรัพย์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ ให้แล้ว เสด็จออกจากที่นั่นด้วยตั้งพระทัยว่า เราจักบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า.

แม้พวกอำมาตย์ ก็ออกไปแล้วอย่างนั้นเหมือนกัน. พระราชาพร้อมด้วยอำมาตย์ ๑,๐๐๐ คน เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำคงคาแล้ว ทรงกระทำสัจจะอธิษฐานว่า ถ้าพระศาสดาทรงเป็นสัมมาสัมพุทธะจริงไซริ้, ขอน้ำจงอย่าเปียกแม่เพียงกิบท่าม้าเหล่านี้เลย แล้วเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาอันเต็มเปี่ยมไปบนหลังน้ำนั้นแล เสด็จข้ามแม่น้ำแม่อื่นอีกที่กว้างตั้งกึ่งโยชน์ก็อย่างนั้นเหมือนกัน เสด็จถึงแม่น้ำใหญ่สายที่ ๓ ชื่อว่า จันทกาถาแล้ว เสด็จข้ามแม่น้ำแม่นั้น ด้วยการทำสัจจะอธิษฐานนั้นเหมือนกัน.

ในเวลาใกล้รุ่งวันนั้นเอง แม้พระศาสดาทรงออกจากพระมหากรุณาสมาบัติแล้ว ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นว่า วันนีั้พระเจ้ามหากัปปิณะ จะทรงสละละราชสมบัติ พร้อมด้วยอำมาตย์ผู้เป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน จักเดินทางมาสิ้นหนทาง ๓๐๐ โยชน์ เพื่อบวชในสำนักของเรา แล้วทรงดำริว่า เราควรทำการต้อนรับพวกเขาเหล่านั้น แล้วทรงทำการชำระพระสรีระแต่เช้าตรู่ มีกิกขุสงฆ์แวดล้อมแล้ว เสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต เฉพาะพระองค์เองเท่านั้น เสด็จไปทางอากาศ ประทับนั่งขัดสมาธิบัลลังก์ที่โคนต้นนิโครทใหญ่ ทรงเปล่งพระพุทธรศมีมีพรรณะ ๖ ประการไป ณ ที่เฉพาะต่อท่า ที่พระราชาเป็นต้นเหล่านั้นข้าม ที่ฝั่งแม่น้ำจันทกาถา.

พระราชาราชและอำมาตย์เหล่านั้น กำลังพากันข้ามท่านั้นอยู่ ก็พลันแลดูพระพุทธรัศมีที่แผ่ชานไปทางโน้นทางนี้ ทรงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงความตกลงใจด้วยการเห็นเท่านั้นว่า พวกเรามาเพื่อมุ่งพระศาสดาพระองค์ใด นี่คือพระศาสดาพระองค์นั้นแน่นอน ดังนี้แล้ว ตั้งแต่ที่ที่เห็นแล้วก็โน้มกายลง กระทำการนอบน้อมเป็นอย่างยิ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระราชาทรงจับที่ข้อพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถวายบังคมพระศาสดา แล้วประทับนั่งพร้อมทั้งอำมาตย์ ๑,๐๐๐ คน ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้นแล้ว. ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พระราชาพร้อมกับบริษัท ทรงดำรงอยู่ในพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า :-

พระพิชิตมาร ผู้ทรงรู้จบธรรมทั้งปวง พระนามว่า
ปทุมุตตระ ปรากฏในอัมภากาศเหมือนพระอาทิตย์ปรากฏ
ในอากาศ ในสวาทกาลนั้น พระองค์ยังดอกบัวคือ
เวไนยสัตว์ให้บานด้วยพระรัศมี คือพระดำรัส สมเด็จพระ
พระโลกนายกทรงยังเปือกตม คือกิเลส ให้แห้งไปด้วย
พระรัศมี คือพระปริชา ทรงกำจัดยศของพวกเดียรฉัตร
เสียด้วยพระญาณปานดังเพชร เหมือนพระอาทิตย์กำจัด
ความมืดฉะนั้น สมเด็จพระทิพากรเจ้า ทรงส่องแสง
สว่างจ้า ทั้งกลางคืนและกลางวัน ในที่ทุกหนทุกแห่ง
เป็นบ่อเกิดแห่งคุณ เหมือนสาครเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ
ทรงยังเมฆ คือธรรมให้ตกลงเพื่อหมู่มสัตว์ เหมือนเมฆ
ยังฝนให้ตกฉะนั้น.

ครั้งนั้น เราเป็นผู้พิพากษาอยู่ในพระนครหังสวดี ได้
เข้าไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระนามว่า ปทุมุตตระ
ซึ่งกำลังประกาศคุณของพระสาวกผู้มีสติ ผู้กล่าวสอน
ภิกษุทั้งหลายอยู่ ทรงยังใจของเราให้ยินดี เราได้ฟังแล้ว
เกิดมีปีติโสมนัส นิมนต์พระตถาคต พร้อมด้วยศิษย์ ให้
เสวยและฉันแล้ว ประรณานาฐานันดรนั้น.

ครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีส่วนเสนอด้วย
หงส์ มีพระสุรเสียงเหมือนหงส์และมโหระทึก ได้ตรัสว่า
จงค้นหาอำมาตย์ผู้นี้ ผู้แก้แค้นในการตัดสิน หมอบ
อยู่แทบเท้าของเรา มีกายประดุจลอยขึ้นและมีใจฟูด้วย
ปีติ มีวรรณะเหมือนแสงแห่งแก้วมุกดา งดงามนัยน์ตา
และหน้าผองใส มีบริวารเป็นอันมาก ทำราชการ
มียศใหญ่ มหาอำมาตย์นี้ เขาประรณานาตำแหน่งภิกษุ
ผู้ให้อิวัตแก่ภิกษุ เพราะพลอยยินดีด้วยการบริจาค
บิณฑบาตนี้ และด้วยการตั้งเจตจำนงไว้ เขาจักไม่เข้า
ถึงทุกติเลยตลอดแสนกัป จักเสวยความเป็นผู้มีโชคดีใน
หมู่ทวยเทพ และจักเสวยความเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์
จักบรรลู่ถึงพระนิพพานด้วยผลกรรมส่วนที่เหลือ ในแสน
กัปแต่กัปนี้ พระศาสดามีพระนามว่าโคดม ทรงสมภพ
ในวงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก
มหาอำมาตย์นี้ จักเป็นธรรมทายาทของพระศาสดาพระ-
องค์นั้น จักเป็นโอรสอันธรรมเนรมิต จักเป็นสาวกของ

พระศาสดามีนามว่า กัปปินะ ต่อแต่นั้น เราก็ได้ทำ
สักการะด้วยดีในพระศาสนาของพระชินสีห์ ละร่าง
มนุษย์แล้ว ได้ไปสวรรค์ชั้นดุสิต.

เราครองราชย์ในเทวดาและมนุษย์ โดยเป็นส่วน ๆ.
แล้ว เกิดในสกุลช่างหูก ที่ตำบลบ้านใกล้พระนคร
พาราณสี เรากับภรรยาภิบริวารแสนคน ได้อุปฐากพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ได้ถวายโภชนาหารตลอด
ไตรมาส แล้วให้ครองไตรจีวร เราทั้งหมดจูงจากอัทธภาพ
นั้นแล้ว ได้เข้าถึงสวรรค์ชั้นไตรทศ เราทั้งหมดจูงจาก
สวรรค์นั้นแล้ว กลับมาเป็นมนุษย์อีก พวกเราเกิดใน
กุกกุฏบุรี ช้างป่าหิมพานต์ เราได้เป็นราชโอรสผู้มียศ
ใหญ่ พระนามว่า กัปปินะ พวกที่เหลือเกิดในสกุล
อำมาตย์ เป็นบริวารของเรา เราเป็นผู้ถึงความสุข อัน
เกิดแต่ความเป็นมหาราชา ได้สำเร็จสิ่งที่ต้องประสงค์
ทุกประการ ได้สดับข่าวสาสน์อุบัติของพระพุทธเจ้า ที่
พวกพ่อค้าบอกดังนั้นว่า พระพุทธเจ้าผู้เอกอัครบุคคผลไม่มี
ใครเสมอเหมือน เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก พระองค์ทรง
ประกาศพระสัทธรรม อันเป็นธรรมไม่ตาย เป็นอุดมสุข
และสาวกของพระองค์เป็นผู้หมั่นขยัน พ้นทุกข์ ไม่มี
อาสวกิเลส

ครั้งเราได้สดับคำของพ่อค้าเหล่านั้นแล้ว ได้ทำการ
สักการะพวกพ่อค้าสละราชสมบัติ พร้อมด้วยอำมาตย์

เป็นพุทธมามกะ พวกกันออกเดินทาง ได้พบแม่น้ำมหา-
จันทานที มีน้ำเต็มเปี่ยมเสมอขอบฝั่ง ทั้งไม่มีทำน้ำ
ไม่มีแพ ข้ามได้ยาก มีกระแสน้ำไหลเชี่ยว เราระลึก
ถึงพระพุทธคุณแล้ว ก็ข้ามแม่น้ำไปได้โดยสวัสดิ์ ถ้า
พระพุทธองค์ทรงข้ามกระแสน้ำคือภพไปได้ ถึงที่สุดแห่ง
โลก ทรงรู้แจ้งชัดไซ้ ด้วยสัจจวาจา นี้ ก็ขอให้การ
ไปของเราจงสำเร็จ ถ้ามรรคเป็นเครื่องให้สัตว์ถึงความ
สงบได้ เป็นเครื่องให้โมกขธรรม เป็นธรรมสงบระงับ
นำความสุขมาให้ได้ไซ้ ด้วยสัจจวาจา นี้ ก็ขอให้การไป
ของเราจงสำเร็จ ถ้าพระสงฆ์เป็นผู้ข้ามพินหนทางกันดาร
ไปได้ เป็นเนื้อนาบุญอันเยี่ยมไซ้ ด้วยสัจจวาจา นี้ ก็
ขอให้การไปของเราจงสำเร็จ พร้อมกับที่เราได้ทำสัจจะ
อันประเสริฐ ดังนี้ น้ำได้ไหลหลีกออกไปจากหนทาง.

ลำดับนั้น เราได้ข้ามไปขึ้นฝั่งแม่น้ำอันน่ารื่นรมย์ใจ
ได้โดยสะดวก ได้พบพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ เหมือน
พระอาทิตย์ที่กำลังอุทัย ดังภูเขาทองที่ลูกโปลง เหมือน
ไม้ประทีปที่ถูกลไฟไหม้โชติช่วง ผู้อันสาวกแวดล้อม
เปรียบดังพระจันทร์ที่ประกอบด้วยดวงดาว ยังเทวดา
และมนุษย์ให้เปลิดเปลิน ปานท้าววสวะผู้ยังฝน คือ
รัตนะให้ตกลง เราพร้อมด้วยอำมาตย์ถวายเป็นบัณฑิตแล้ว
เฝ้าอยู่ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบอภัยของเร ได้
แสดงพระธรรมเทศนา เราฟังธรรมอันปราศจากมลทิน
แล้ว ได้กราบทูลพระพิชิตมารว่า ข้าแต่พระมหาวิระเจ้า
ขอได้ทรงโปรดให้พวกข้าพระองค์ได้บรรพชาเถิด พวก
ข้าพระองค์เป็นผู้ลงสู่ภพแล้ว พระมหารามณ์ผู้สูงสุดได้ตรัส
ว่า ท่านทั้งหลาย จงเป็นภิกษุมารเถิด ธรรมอันเรากล่าวดี
แล้ว ท่านทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุด
แห่งทุกข์เถิด พร้อมกันกับพระพุทธดำรัส เราทุกคนล้วน
ทรงเพศเป็นภิกษุ เราทั้งหลายอุปสมบทแล้ว เป็นภิกษุผู้
โสดาบันในพระศาสนา ต่อแต่นั้น พระผู้นำชั้นพิเศษ ได้
เสด็จเข้าพระเชตวันมหาวิหารแล้ว ทรงสั่งสอนเรา เราอัน
พระพิชิตมารทรงสั่งสอนแล้วได้บรรลุพระอรหัต ลำดับนั้น
เราได้สั่งสอนภิกษุพันรูป แม้พวกเขาทำตามคำสอนของ
เรา ก็เป็นผู้ไม่มีอาสนะ พระพิชิตมารทรงพอพระทัยใน
คุณชื่อนั้น จึงทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ณ
ท่ามกลางมหาชนว่า ภิกษุกับปีนะ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย
ผู้ให้อิวาทแก่ภิกษุ ธรรมที่ได้ทำไว้ในแสนกัป ได้
แสดงผลให้เราในครั้งนี้ เราพ้นจากกิเลสจตุสดกคุณที่
พ้นจากแล้ว เราได้เผากิเลสของเราแล้ว เราเผากิเลส
ทั้งหลายแล้ว... ๗๑...พระพุทธศาสนา เราได้ทำ
เสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็ชนเหล่านั้นทั้งหมด ครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว จึงพากันขอ
บวชกะพระศาสดา. พระศาสดาตรัสกะชนเหล่านั้นว่า พวกเธอ จงเป็น
ภิกษุมาเถิด. การบรรพชาและอุปสมบทนั้นนั่นแล จึงได้มีแล้วแก่ชน
เหล่านั้น. พระศาสดาทรงอาศัยภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปนั้น จึงได้เสด็จไปยัง
พระเชตวัน โดยอากาศ.

ต่อมาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามพวกภิกษุผู้เป็นอันเต-
วาสิกของท่านมหากัปปีนะนั้นว่า ภิกษุทั้งหลายกัปปีนะแสดงธรรมแก่ภิกษุ
ทั้งหลายบ้างไหม ? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระเถระยอมไม่แสดง, ท่านเป็นผู้ชวนชวนน้อยประกอบความเพียรอยู่ด้วย
ความสุขในทิวาธรรมอยู่ ไม่ยอมให้แม่เพียงแต่โอวาท ดังนี้. พระศาสดา
จึงทรงให้เรียกหาพระเถระมาแล้ว ตรัสถามว่า กัปปีนะ ได้ยินว่า เธอ
ไม่ยอมให้แม่เพียงโอวาทแก่พวกอันเตวาสิก จริงไหม ? พระเถระกราบทูล
ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จริง พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า
พราหมณ์ เธออย่าทำอย่างนั้น, ตั้งแต่วันนี้ไป เธอจงแสดงธรรมแก่
พวกภิกษุผู้เข้าไปหาแล้ว. พระเถระรับพระดำรัสพระศาสดา ด้วย
เสียดใจว่า คีละ พระพุทธเจ้าข้า แล้วให้พระสมณะ ๑,๐๐๐ รูปดำรงอยู่
ในพระอรหัต ด้วยโอวาทเพียงครั้งเดียวเท่านั้น. ด้วยเหตุนี้ พระ-
ศาสดาเมื่อจะตั้งตำแหน่งพระเถระผู้สาวกของพระองค์ ตามลำดับ จึงทรง
ตั้งเธอไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุผู้กล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย. ต่อมาวัน
หนึ่ง พระเถระ เมื่อจะกล่าวสอนนางภิกษุณีทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ผู้ใดพิจารณาเห็นแจ้ง หรือแสวงหาประโยชน์ ย่อม
พิจารณาเห็นกิจทั้งสอง คือสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็น
ประโยชน์อันยังไม่มาถึง ได้ก่อนอมิตรหรือศัตรูของผู้นั้น
ซึ่งคอยแสวงหาซ่อนอยู่ไม่ทันเห็น ผู้นั้นเรียกว่าผู้มีปัญญา
ผู้ใดเจริญอานาปานสติให้บริบูรณ์ด้วยดีแล้ว อบรมแล้ว
โดยลำดับตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ผู้นั้นย่อมยัง
โลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์เพ็ญพ้นจากกลีบเมฆ
ฉะนั้น จิตของเราผ่องใสแล้วหนอ อบรมดีแล้วหาประมาณ
มิได้ เป็นจิตประคองไว้แล้วเป็นนิคัณฑ์ ย่อมยังทิศทั้งปวง
ให้สว่างไสว บุคคลผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ ก็ยังมีชีวิต
อยู่ได้เป็นแน่แท้ ส่วนบุคคลผู้ไม่มีปัญญา ถึงจะมีทรัพย์
ก็เป็นอยู่ไม่ได้ ปัญญาเป็นเครื่องตัดสินสิ่งทีตนพึงมาแล้ว
เป็นเครื่องเจริญชื่อเสียงและความสรรเสริญ.

นรชนในโลกนี้ ผู้ประกอบด้วยปัญญา แม้ในเวลาที
ตนตกทุกข์ ก็ย่อมได้รับความสุข ธรรมนี้มีใช้มีในวันนี้
ไม่ใช่นำอัจจรรย และไม่ใช่ไม่เคยมีมาแล้ว แต่ดู
เหมือนเป็นของที่ไม่เคยมีในโลก ซึ่งเป็นที่เกิดที่ตาย
เมื่อสัตว์เกิดมาแล้ว ก็มีความเป็นอยู่กับความตายแน่แท้
สัตว์ที่เกิดมาแล้ว ๆ ในโลกนี้ ย่อมตายไปทั้งนั้น เพราะ
สัตว์ทั้งหลาย มีอย่างนี้เป็นธรรมดา ชีวิตอันใดเป็นประ-
โยชน์แก่บุรุษเหล่าอื่น ชีวิตอันนั้นย่อมไม่เป็นประโยชน์
แก่ผู้ทีตายไปแล้ว อันการร้องให้ถึงทีตายไปแล้ว ย่อม

ไม่ทำให้เกิดผล ไม่ทำให้เกิดความสรรเสริญ สมณะ
และพราหมณ์ไม่สรรเสริญเลย การร้องไห้ ย่อม
เบียดเบียนจักขุและร่างกายทำให้เสื่อมวาระณะ กำลัง
และความคิด คนทั้งหลายผู้เป็นข้าศึก ย่อมมีจิตยินดี
ส่วนคนผู้เป็นมิตร ก็พลอยเป็นทุกข์ไปด้วย เพราะฉะนั้น
บุคคลพึงปรารถนาท่านผู้เป็นนักปราชญ์ เป็นพหูสูตให้
อยู่ในสกุลของตน เพราะกิจทุกอย่างจะสำเร็จได้ ก็ด้วย
กำลังปัญญาของท่านที่เป็นนักปราชญ์ และเป็นพหูสูต
เท่านั้น เหมือนบุคคลข้ามแม่น้ำอันเต็มฝั่งด้วยเรือฉะนั้น.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนาคต ความว่า ยังไม่มาถึง ก็ยังไม่
ประสบ.

บทว่า ปฏิกัจจ แปลว่า ก่อนกว่านั้นเทียว.

บทว่า ปสฺสติ แปลว่า ย่อมเห็น.

บทว่า อตุลฺลํ ได้แก่ กิจ.

บทว่า ตํ ทวฺยํ ได้แก่ สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์.

บทว่า วิทฺทุเทสิโน ได้แก่ อมิตร.

บทว่า หิตฺเตสิโน ได้แก่ มิตร.

บทว่า รนุชฺชํ ได้แก่ ช้อง.

บทว่า สเมกฺขมานา แปลว่า ผู้แสวงหา. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบาย
ไว้ว่า บุคคลใด เห็นไตร่ตรองพิจารณาถึงกิจทั้ง ๒ อย่างคือ สิ่งที่จะนำ
ประโยชน์ และไม่นำประโยชน์มาให้แก่ตน อันยังไม่มาถึง ด้วยปัญญา

จักขุเหมือนเรา ได้ก่อนกว่า, อมิตรของบุคคลผู้นั้น หรือมิตรโดยมี
อหยาสัยไม่เกื้อกูลกัน แสงหาช่อง โดยอหยาสัยที่เกื้อกูลกัน ย่อมไม่เห็น
ได้, บุคคลผู้มีปัญญาเช่นนั้น มีความประพฤติไม่ขาดสาย เพราะฉะนั้น
พวกท่าน พึงเป็นผู้ประพฤติเช่นนั้นเถิด.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงคุณในการเจริญอานาปานสติ เพื่อจะ
ประกอบบทเหล่านั้นในคานานั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า อานาปานสติ
ยสุต ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อานัง ได้แก่ ลมหายใจออก. บทว่า
อปานัง ได้แก่ ลมหายใจเข้า. สติมีการกำหนดลมหายใจออก และลม
หายใจเข้าเป็นอารมณ์ ชื่อว่า อานาปานสติ. ก็ในที่นี้ เมื่อว่าถึงหัวข้อ
แห่งสติ ท่านประสงค์ถึงการเจริญสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสตินั้น.

บทว่า ยสุต ได้แก่ พระโยคีรูปใด.

บทว่า ปริปัญญา สุภาวิตา ความว่า อบรมให้เจริญด้วยดี บริบูรณ์
โดยประการทั้งปวง ด้วยความบริบูรณ์แห่งสติปัญญา ๔ และอาการ ๑๖
และด้วยความบริบูรณ์แห่งโพชฌงค์ ๗ วิชชาและวิมุตติทั้งหลาย.

บทว่า อนุพุพฺพ ปริจิตา ยถา พุทฺเธน เทสิตา ความว่า อบรม
แล้ว คือเสพ ได้แก่ เจริญตามลำดับ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงไว้ โดย
เนื้อความเป็นต้นว่า ภิกษุณั้น มีสติกำหนดลมหายใจออก ดังนี้.

บทว่า โสมี โลภํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมมา ความว่า
พระโยคานั้น พ้นจากอุปกิเลสมีวิชชาเป็นต้นแล้ว ย่อมยังสังขารโลก
ที่ตกลงสู่สันดานของตน และที่ตกลงสู่สันดานของบุคคลอื่น ให้สว่างไสว
แจ่มแจ้งด้วยแสงสว่างแห่งญาณ เปรียบเหมือนพระจันทร์ พ้นแล้วจาก

ความหม่นหมองมีเมฆหมอกเป็นต้น ย่อมยังโอกาสโลกนี้ให้สว่างไสว ด้วยแสงสว่างแห่งดวงจันทร์ ฉะนั้น. อธิบายว่า เพราะฉะนั้น พวกท่าน พึงพากันเจริญอานาปานสติภาวนาเถิด.

บัดนี้ พระเถระครั้นทำตนให้เป็นอุทาหรณ์แล้ว เมื่อจะแสดงการ ประกอบความเพียรในภาวนาว่ามีผล จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า โอทาคตฺ วต เม จิตฺตํ ดังนี้เป็นต้น.

ความแห่งบาทคานานี้ว่า จิตของเราผ่องใส บริสุทธิ์แล้วหนอ เพราะปราศจากมลทินคือนิวรณ์ธรรม, ชื่อว่า อบรมดีแล้ว หาประมาณ มิได้ เพราะค่าที่ตนอบรมแล้ว โดยประการที่ราคาเป็นต้น ที่เป็นตัวทำ ประมาณ อันตนละได้แล้ว และนิพพานอันหาประมาณมิได้ อันตนได้ ทำให้ประจักษ์แจ้งแล้ว. ต่อแต่นั้น ก็ตรัสรู้คือแทงตลอดสัจจะ ๔ ประการ เป็นผู้มีจิตอันประคองไว้แล้ว จากฝ่ายแห่งสังกิเลสทั้งปวง ย่อมยังทิส มีทิสตะวันออกเป็นต้น ที่ส่องสว่างได้ยากเป็นต้น ให้สว่างไสว เพราะ ข้ามพ้นความสงสัยในธรรมนั้นได้ และเพราะปราศจากโมหะในธรรม ทั้งปวงได้, เพราะฉะนั้น พระเถระจึงแสดงว่า ถึงพวกท่าน ก็พึงอบรม จิตอย่างนั้นเถิด.

พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ปัญญาแม่นอกนี้ ก็เหมือนอย่างปัญญาที่ สำเร็จด้วยภาวนา ซึ่งมีอุปการะเป็นอันมากแก่นุรุษ ด้วยเป็นเครื่องชำระ มลทินแห่งจิตให้สะอาดเป็นต้นได้ จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า ชิวเต วาปี สปปญฺโธ ดังนี้เป็นต้น.

ความแห่งบาทคานานี้ว่า คนมีปัญญาแม้จะสิ้นทรัพย์ สิ้นโดยด้วย ปัจจัยตามมีตามได้ ก็ยังเป็นอยู่ได้ ด้วยการเลี้ยงชีพอันปราศจากโทษ.

จริงอยู่ ชีวิตของคนมีปัญญา ชื่อว่า เป็นอยู่ได้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า พุทธาทิบัณฑิตกล่าวถึงคนที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า มี
ชีวิตประเสริฐ ดังนี้ เป็นต้น.

ส่วนคนมีปัญญาทราวม เพราะไม่ได้ปัญญา ย่อมทำประโยชน์ที่เป็น
ไปในทวิภูติธรรม และประโยชน์ที่เป็นไปในสัมปรายิกภพ ให้ฉิบหายไป
แม้จะมีทรัพย์สมบัติ ก็เป็นอยู่ไม่ได้ เพราะได้รับการติเตียน เป็นต้น ชื่อ
ว่า ความเป็นอยู่ ย่อมไม่มีแก่เขา, อีกอย่างหนึ่ง เพราะตนไม่รู้จักอุบาย
ทรัพย์ตามที่สะสมไว้ ก็ย่อมพินาศไป แม้ชีวิต ก็ไม่สามารถเพื่อจะรักษา
ไว้ได้เลย, เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า แม้ปาริหาริยปัญญา พวกท่าน
ก็พึงให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงอานิสงส์แห่งปัญญา พระเถระจึงกล่าวคาถาที่ ๕
ว่า ปญญา สุตวินิจฺฉินิ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปญญา สุตวินิจฺฉินิ ความว่า ธรรมดา
ว่า ปัญญานี้ นั้น เป็นเครื่องตัดสินสิ่งที่ตนฟังมาแล้ว คือตัดสินซึ่งขาดใน
ประโยชน์ที่ตนฟังมาแล้ว คือที่มาปรากฏทางโสศประสาท โดยใจความ
เป็นต้นว่า นี้เป็นอกุศล, นี้เป็นกุศล, นี้เป็นสิ่งมีโทษ, นี้เป็นสิ่งไม่มีโทษ
ดังนี้.

บทว่า กิตฺติโลกวทฺธนิ ความว่า เป็นความเจริญด้วยเกียรติคุณ
และความสรรเสริญต่อหน้า คือมีความสรรเสริญแผ่ไปทั่วเป็นสภาพ จริง
อยู่ เกียรติคุณเป็นต้น ย่อมมีแก่ผู้มีปัญญาเท่านั้น เพราะมีวิญญูชนทั้งหลาย
สรรเสริญเป็นธรรมดา.

บทว่า **ปญญาสहित** ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยปาริหาริยปัญญา และวิปัสสนาปัญญา.

บทว่า **อปี ทุกฺขเสถ สุขานิ วินุทฺติ** ความว่า ย่อมได้เฉพาะซึ่งความสุข แม้ที่ไม่มีอมิส เพราะการหยั่งลงสู่สภาวะที่เป็นจริง ด้วยสัมมาปฏิบัติในขันธและอายตนะเป็นต้น ที่มีความทุกข์เป็นสภาวะโดยส่วนเดียว.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะกล่าวสอนธรรม อันปฏิสังขตด้วยอนิจจตา อันจะนำมาซึ่งความเป็นนักปราชญ์ แก่นางภิกษุณีเหล่านั้น จึงกล่าวคาถาที่เหลือ โดยมีใจความเป็นต้นว่า นาย **อชฺชตโน ฌมฺโม** ดังนี้.

ในบาทคาถานั้น มีเนื้อความสังเขปดังต่อไปนี้ :- ธรรมนี้ใด มีความเกิดและความตายเป็นสภาวะแก่ปวงสัตว์ ธรรมนี้นั้น มิใช่จะเพ็งมีในวันนี้ คือมิใช่มีมาไม่นาน, มิใช่เนาอัศจรรย์ เพราะเป็นไปทุก ๆ วัน. ทั้งมิใช่ไม่เคยมีมาแล้ว เพราะความไม่เคยมีมาแล้วในกาลก่อน หามิได้. เพราะฉะนั้น พึงเป็นเหมือนสิ่งที่เคยมีมาในโลก ซึ่งเป็นที่เกิดที่ตาย คือที่สัตว์พึงเกิด และพึงตายโดยส่วนเดียว เพราะมีความตายเป็นสภาวะ. จริงอยู่ เหตุอะไร ๆ ย่อมไม่มีแก่ขณิกมรณะ.

เพราะเมื่อสัตว์เกิดมาแล้ว ก็มีความเป็นอยู่กับความตายแน่แท้ คือเมื่อสัตว์เกิดมาแล้ว ก็มีความตายเป็นที่สุดอย่างเดียว ต่อจากความเกิด เพราะขันธทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว มีความแตกไปเป็นธรรมดาโดยส่วนเดียว. ก็คำว่า มีชีวิตเป็นอยู่ในคานานันอันใด อันนั้นจัดเป็นโลกโวหาร, โลกโวหารนั้นมีที่สุดเป็นอนันต์ เพราะเนื่องด้วยปัจจุปัจจุมากมายแห่งอุปาทานนั้น เพราะกล่าวคำนี้แล้ว ฉะนั้น จึงกล่าวว่า สัตว์ที่เกิดมาแล้วในโลกนี้ ย่อมตายไปทั้งนั้น เพราะสัตว์ทั้งหลาย มีอย่างนี้เป็นธรรมดา

ได้แก่ เป็นปกติของสัตว์ทั้งหลาย คือความตายย่อมมีแก่สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นมาแล้ว จึงกล่าวว่า ความตายเนื่องด้วยความเกิดขึ้น.

บัดนี้ เพราะเพื่อจะทำการกำจัดความเศร้าโศกของพวกนางภิกษุณี แม้ผู้ที่มีจิตถูกความเศร้าโศกผูกพันแล้ว ฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า น เหน็ดทุกข์ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น เหน็ดทุกข์ มตสฺส โหติ ความว่า ชีวิตที่จะเป็นประโยชน์ คือเป็นเครื่องหมายแห่งชีวิต ของคนที่ตายไปแล้ว การร้องไห้ เป็นประโยชน์แก่บุรุษเหล่าอื่นอันใด ข้อนี้จะเป็นประโยชน์แห่งชีวิต ของหมู่สัตว์ที่ตายไปแล้วนั้น ขอพักไว้ก่อน, เพราะไม่มีประโยชน์แก่ใคร ๆ เลย, ก็คนเหล่าใด ย่อมพากันร้องไห้, การร้องไห้ถึงคนตาย คือมีคนตายเป็นเครื่องหมายของคนเหล่านั้น ย่อมไม่ทำให้เกิดผล ไม่ทำให้เกิดความสรรเสริญ คือย่อมไม่นำเกียรติยศ และความบริสุทธิ์ใจมาให้เลย.

บทว่า น วณฺณิตฺติ สมณพฺรหฺมณฺเหหิ ได้แก่ แม้วิญญูชนจะสรรเสริญก็ไม่มี คือโดยที่แท้ วิญญูชนจะติเตียนถ่ายเดียว.

พระเถระเมื่อจะแสดงว่า โทษของคนผู้ร้องไห้อยู่ มิใช่จะมีเพียงอย่างเดียวเท่านั้น โดยที่แท้แม้คนอื่นก็ยังมีอยู่ ดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า จกฺขุ สรีริ อูปหนฺติ ดังนี้ เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อจะชักชวนนางภิกษุณีเหล่านั้น ในการเข้าไปหากัลยาณมิตร เพื่อป้องกันเสียซึ่งสิ่งไม่เป็นประโยชน์มีความเศร้าโศกเป็นต้น จึงได้กล่าวคาถาสุดท้ายโดยใจความเป็นต้นว่า ตสฺมา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะการร้องไห้

ย่อมกระทบกระทั่ง คือเบียดเบียนจักขุและสรีระ ของบุคคลผู้ร้องให้อยู่ เพราะการร้องไห้นั้น จึงทำให้ วรรณะ กำลัง และความคิด เสื่อมไป คือพินาศไป, โจร คือผู้ที่เข้าศึกของบุคคลผู้ร้องให้อยู่ ย่อมมีจิต ยินดี ปราโมทย์ เิบอ้อมใจ, ส่วนมิตรผู้มุ่งประโยชน์เกื้อกูล ก็พลอยมี ทุกข์ลำบากใจไปด้วย ฉะนั้น บุคคลพึงปรารถนา ท่านผู้เชื่อว่าเป็น นักปราชญ์ เพราะประกอบพร้อมด้วยปัญญาที่เกิดในธรรม และท่านผู้ เชื่อว่า เป็นพหูสูต เพราะเพียบพร้อมด้วยพหุสัจจะอันอิงอาศัยประโยชน์ มีทิฏฐุธรรมิกตตประโยชน์เป็นต้น ให้อยู่ในสกุลของตน ก็พึงมุ่งหวัง ได้แก่ พึงทำให้เป็นผู้เข้าถึงสกุล.

บทว่า เยสั มีวาจาประกอบความว่า กุลบุตรทั้งหลาย จะข้ามพ้น กิจของตน คือจะถึงซึ่งฝั่งได้ก็ด้วยกำลังปัญญา เพราะปัญญาเป็นสมบัติของท่านผู้ที่เป็นนักปราชญ์ และบัณฑิตพหูสูตเหล่าใด พึงปรารถนานักปราชญ์ เป็นต้นเหล่านั้นให้อยู่ในสกุลเกิด เปรียบเหมือนบุคคลจะข้ามน้ำ อัน เต็มเปี่ยมของห้วงน้ำใหญ่ได้พ้นก็ด้วยเรือฉะนั้น.

พระเถระ ครั้นกล่าวสอนธรรมแก่นางภิกษุณีเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว จึงหยุดเทศนา. นางภิกษุณีเหล่านั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระ บรรเทาความเศร้าโศกแล้ว ปฏิบัติโดยแยบคายอยู่ ทำประโยชน์ของตน ให้บริบูรณ์ได้แล้วแล.

จบวรรคถามหากัปปีนเถรคาถาที่ ๓

๔. จูพป็นถกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระจูพป็นถกเถระ

[๓๗๓] เมื่อก่อน ญาณคติเกิดแก่เราช้า เราจึงถูกดูหมิ่น และพี่ชายจึงขับไล่เราว่า จงกลับไปเรือนเดี๋ยวนี้เถิด เรา ถูกพี่ชายขับไล่แล้ว ไปยื่นร้องให้อยู่ที่ใกล้ห่มประตูลี้สังฆาราม เพราะยังมีความอาลัยในพระศาสนา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จมา ณ ที่นั้น ทรงดูบุตรชระเรา ทรงจับแขนเราพาเข้าไปสู่สังฆาราม พระศาสดาทรงอนุเคราะห์ ประทานผ้าเช็ดพระบาทให้แก่เราตรัสว่า จงอธิษฐานผ้าสะอาดผืนนี้ ให้ตั้งมั่นดี โดยมนสิการว่า รโฆหรณฺ ๑ ผ้าสำหรับเช็ดธุลี ๑ จงตั้งจิตให้มั่น นิ่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง เราฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว เกิดความยินดีในพระศาสนา ได้บำเพ็ญสมาธิให้เกิดขึ้นเพื่อบรรลุประโยชน์อันสูงสุด เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ ชำระทิพยจักขุให้หมดจดแล้ว ได้บรรลุวิชา ๓ คำ สั่งสอนของพระพุทธเจ้า เราได้ทำเสร็จแล้ว.

พระจูพป็นถกเถระได้เนรมิตตนขึ้นพันหนึ่ง นั่งอยู่ที่ ชิวกัมพวันอันรื่นรมย์ จนถึงเวลาเขามาบอกนิมนต์ ครั้ง นั้น พระศาสดาทรงส่งทูตไปบอกเวลาภัตตาหารแก่เรา เมื่อทูตบอกเวลาภัตตาหารแล้ว เราได้เข้าไปเฝ้าโดย

ทางอากาศ ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระศาสดาแล้ว
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ลำดับนั้น พระศาสดาทรง
รับรองเราผู้ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ เราเป็นผู้ควรบูชาของ
ชาวโลกทั้งปวง เป็นผู้ควรรับของอันเขานำมาบูชา เป็น
นาบุญแห่งหมู่มนุษย์ ได้รับทักษิณาทานแล้ว.

จบจุฬป็นถกเถรคาถาจบ

อรรถกถาจูฬป็นถกเถรคาถาที่ ๔

มีคาถาของท่านพระจูฬป็นถกเถระว่า ทนุชา มยฺหํ คติ ดังนี้
เป็นต้น. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านกล่าวคำที่จะพึงกล่าวในเรื่องนี้ ด้วยอำนาจเหตุเกิดแห่งเรื่อง
ไว้ในอัฐกนิบาต เรื่องมหาป็นถกแล้วนั้นแล. ส่วนความแปลกกัน
มีดังต่อไปนี้ :-

พระมหาป็นถกเถระ บรรลุพระอรหัตแล้ว ยับยั้งอยู่ด้วยความสุข
อันเกิดแต่พระอรหัตผล คิดแล้วว่า ทำอย่างไรหนอ เราจะสามารถให้
จูฬป็นถก ดำรงอยู่ในความสุขอย่างนี้บ้าง.

พระมหาป็นถกเถระนั้น จึงเข้าไปหาชนเศรษฐีผู้เป็นโยมตาของตน
แล้ว กล่าวว่า โยมตาผู้เป็นมหาเศรษฐี ถ้าโยมจะอนุญาติไซริ้, อาตมภาพ
จะพึงให้จูฬป็นถกบวชบ้าง. โยมตาเรียนว่า นิมนต์ให้เขาบวชเถิดพระคุณ
ท่าน. พระเถระจึงให้จูฬป็นถกนั้นบวชแล้ว. จูฬป็นถกนั้นดำรงมั่นอยู่ใน
ศีล ๑๐ ประการแล้ว เรียนคาถาในสำนักของพระพีชชาว่า :-

ดอกบัวชื่อว่า โทกนุท มีกลิ่นหอมฟุ้ง เบ่งบาน
ตั้งแต่เช้าตรู่ พึงเป็นดอกไม้มีกลิ่นหอมยังไม่สิ้นไปฉันใด
เชอจงดูพระอังกิรสเจ้า พระองค์รุ่งเรืองอยู่ดูพระอาทิตย์
รุ่งโรจน์อยู่ในกลางหาวฉันนั้น ดังนี้.

โดย ๔ เดือน ก็ไม่สามารถจะจดจำได้, บทที่เรียนแล้วท่องแล้ว
ไม่ได้ติดอยู่ในหัวใจท่านเสียเลย. ต่อมาพระมหาปันถกจึงกล่าวแก่ท่านว่า
ปันถกเอ๋ย เธอเป็นคนอาภัพในศาสนาเสียแล้ว, ตั้ง ๔ เดือนล่วงไป
แล้ว เธอก็ไม่สามารถจะจดจำแม้คาถาเดียวได้, ก็เธอจักทำกิจแห่ง
บรรพชิตให้ถึงที่สุดได้อย่างไรเล่า เธอจงออกไปเสียจากที่นี่เถอะ.
จูฬปันถกนั้นถูกพระเถระขับไล่ จึงไปยื่นร้องให้อยู่ใกล้ห่มประตู.

ก็โดยสมัยนั้น พระศาสดาประทับอยู่ที่อัมพวันารามของหมอชีวก.
ลำดับนั้น หมอชีวกส่งบุรุษไปว่า เธอจงนิมนต์พระศาสดาร่วมด้วยภิกษุ
๕๐๐ รูปมา. ก็สมัยนั้น ท่านมหาปันถกเป็นพระภักตทุทเทสก์ (ผู้แจกภัต).
พระมหาปันถกนั้น ผู้อันทนายนิมนต์ว่า ขอท่านจงรับภิกษาเพื่อภิกษุ
๕๐๐ รูปเถิด ดังนี้ก็กล่าวว่า อาตมภาพจะรับภิกษาเพื่อภิกษุทั้งหลายที่
เหลือ ยกเว้นจูฬปันถก. พระจูฬปันถกได้ฟังดังนั้น ได้มีความโทมนัส
เพิ่มขึ้น.

พระศาสดาทรงทราบว่ จูฬปันถกมีความทุกข์ใจแล้ว จึงทรงดำริว่า
จูฬปันถกจักตรัสรู้ ด้วยอุบายที่เราสร้างขึ้นมา ดังนี้แล้ว จึงแสดงพระองค์
ในที่ที่ไม่ไกลจูฬปันถกนั้นแล้ว ตรัสถามว่า ปันถกเป็นอะไร เธอจึงร้องให้.
จูฬปันถกกราบทูลว่า พระพี่ชายขับไล่ข้าพระองค์พระเจ้าข้า. พระศาสดา

ตรัสว่า ปันถกเอ๋ย อย่าคิดอะไรไปเลย, เธอभवแล้วในศาสนาของเรา, เธอจงมาเถิด จงรับเอาสิ่งนี้แล้วจงทำบริกรรมในใจว่า รโฆหรณฺ รโฆหรณฺ ดังนี้ จึ่งทรงเตรียมท่อนผ้าอันสะอาดด้วยฤทธิ์ แล้วทรงพระราชทานให้. พระจูฬปันถกนั้น นั่งเอามือลูบท่อนผ้าที่พระศาสดาพระราชทาน บริกรรมว่า รโฆหรณฺ รโฆหรณฺ ดังนี้.

เมื่อเธอบริกรรมลูบท่อนผ้าอยู่นั้นอยู่ ความเศร้าหมองก็เกิดขึ้น. เมื่อลูบไปอีก ท่อนผ้านั้นก็กลายเป็นเช่นกับผ้าเช็ดหม้อข้าว, เพราะเธอมีญาณแก่รอบแล้ว เธอจึงคิดอย่างนี้ว่า ท่อนผ้านี้แต่เดิมเป็นของสะอาด, กลายเป็นอย่างอื่น เศร้าหมองไป เพราะอาศัยอุปาทินนทสรีระนี้, เพราะฉะนั้น ท่อนผ้านี้เป็นอนิจจังแม้ฉันใด ถึงจิตก็เป็นอนิจจังฉันนั้น ดังนี้แล้ว จึ่งเริ่มตั้งความสิ้นไปเสื่อมไป ทำฉานให้เกิดขึ้น ในเพราะนิมิตนั้นนั้นแล เริ่มตั้งวิปัสสนา อันมีฉานเป็นบาทแล้ว บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วย ปฏิสัมภิตาทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า :-

เวลานั้น พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงรับ
เครื่องบูชาแล้ว พระองค์เสด็จหลีกออกจากหมู่ ประทับ
อยู่ ณ ภูเขาหิมวันต์ แม้เวลานั้น เราก็ออยู่ในอาศรมใกล้
ภูเขาหิมวันต์ เราได้เข้าไปเฝ้าพระมหาวิระเจ้า ผู้เป็น
นายกของโลก ซึ่งเสด็จมาไม่นาน เราถือเอาฉัตรอัน
ประดับด้วยดอกไม้ม้ เข้าไปเฝ้าพระนราสภ เราได้ทำ
อันตรายแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำลังเสด็จเข้าสมาธิ

เราประคองฉัตรดอกไม้ด้วยมือทั้งสอง ถวายแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้ามหาโมหุณี พระนามว่า ปทุมุตตระทรงรับแล้ว เทวดาทั้งปวงมีใจชื่นบานเข้ามาสู่ภูเขามิวันต์ ยังสาธูการให้เป็นไปว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีจักขุทรงอนุโมทนา ครั้นเทวดาเหล่านี้กล่าวเช่นนั้นแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สูงสุดกว่านระ เมื่อเรากันฉัตรดอกบัวอันอุดมอยู่ในอากาศ (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) ดาบสได้ประคองฉัตรใบบัว ๓ ใบ ให้แก่เรา เราจักพยากรณ์ดาบสนั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว.

ดาบสนี้จักเสวยเทวราชสมบัติอยู่ตลอด ๒๕ กัป และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๕ ครั้ง จะท่องเที่ยวไปสู่กำเนิดใด ๆ ก็คือความเป็นเทวดาหรือมนุษย์ ในกำเนิดนั้น ๆ จักทรงไว้ซึ่งดอกปทุมอันตั้งอยู่ในอากาศ ในแสนกัป พระศาสดาพระนามว่า โคดม โดยพระโคตร ซึ่งมีสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก เมื่อพระศาสดาทรงประกาศพระศาสนา ดาบสผู้มีจักได้ความเป็นมนุษย์ เขาจักเป็นผู้อุดมในกายอันบังเกิดแล้วด้วยใจ จักมีพี่น้องชาย ๒ คน มีชื่อว่าปันถกแม่ทั้งสองคน เสวยประโยชน์อันสูงสุดแล้ว จักยังพระศาสนาให้รุ่งเรือง เรานั้นมีอายุ ๑๘ ปี ออกบวชเป็นบรรพชิต เรา

ยังไม่ได้คุณวิเศษในศาสนาของพระศากยบุตร เรามี
ปัญญาเขลา เพราะเราบรมอยู่ในบุรี พระพี่ชายจึงจับได้
เราว่า จงไปสู่วีรอนเดียนี่ เราถูกพระพี่ชายจับได้แล้ว
น้อยใจ ได้ยืนอยู่ที่ซุ้มประตูสังฆาราม ไม่หวังในความ
เป็นสมณะ.

ลำดับนั้น พระศาสดาเสด็จมา ณ ที่นั้น ทรงลูบศีรษะ
เรา ทรงจับเราที่แขน พาเขาไปในสังฆาราม พระศาสดา
ได้ทรงอนุเคราะห์ ประทานผ้าเช็ดพระบาทให้แก่เราว่า
จงอธิษฐานผ้าอันสะอาดอย่างนี้ วางไว้ ณ ส่วนข้างหนึ่ง
เราจับผ้านั้นด้วยมือทั้งสองแล้ว จึงระลึกถึงดอกบัวได้
จิตของเราปล่อยไปในดอกบัวนั้น เราจึงได้บรรลุพระ-
อรหัต เราถึงที่สุดนิมิตในทังปวง ในกายอันบังเกิดแล้ว
แต่ใจ กำหนดรู้อาสวะทังปวงแล้ว ไม่มีอาสวะอยู่ คุณ
วิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิตา ... ฯลฯ... พระพุทธ-
ศาสนา เราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนั้นแล.

ด้วยอรหัตมรรคนั้นแล พระไตรปิฎกและอภิญญา ๕ ได้มาถึงแล้ว
แก่พระจูฬปันถกนั้น. พระศาสดาเสด็จไปพร้อมกับภิกษุ ๔๕๕ รูป แล้ว
ประทับนั่งบนอาสนะ. ที่บุคคลจัดแจงไว้แล้ว ในบ้านของหมอชีวก, ส่วน
พระจูฬปันถกไม่ได้ไป เพราะพระพี่ชายไม่ได้รับนิมนต์เพื่อศึกษาไว้
สำหรับตน. พอหมอชีวกเริ่มจะถวายเป็นอาสนะ, พระศาสดาทรงเอาพระหัตถ์
ปิดบาตรเสีย. เมื่อหมอชีวกกราบทูลว่า เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่

ทรงรับ พระเจ้าข้า ดังนี้ พระองค์จึงตรัสว่า ในวิหารยังมีภิกษุอยู่ ๑ รูป
ชีวิต.

หมอชีวิตนั้นจึงส่งคนใช้ไปว่า แนะ พนาย เธอจงไปพาพระคุณเจ้า
ที่นั่งอยู่ในวิหาร แล้วนำมา. แม้พระอุปัชฌาย์เถระ ก็นั่งนิรมิตภิกษุ
๑,๐๐๐ รูปให้ไม่เหมือนกัน แต่ละรูปมีรูปร่างและการกระทำคนละอย่าง
คนใช้นั้นเห็นว่าภิกษุในวิหารมีมากรูป จึงไปบอกหมอชีวิตว่า ในวิหาร
มีภิกษุสงฆ์มากกว่าภิกษุสงฆ์นี้, กระผมไม่รู้จักพระคุณเจ้าที่ให้ไปนิมนต์
มา. หมอชีวิตทูลถามพระศาสดาอีกครั้งว่า ภิกษุที่นั่งอยู่ในวิหารชื่ออะไร
พระเจ้าข้า? พระศาสดาตรัสว่า ชื่ออุปัชฌาย์ ชีวิต. หมอชีวิตส่งคนใช้
อีกว่า แนะ พนาย เธอจงไปแล้วถามว่า รูปไหนชื่ออุปัชฌาย์ แล้วจง
นิมนต์ท่านรูปนั้นมา.

คนใช้นั้นไปยังวิหาร แล้วถามว่า รูปไหนชื่ออุปัชฌาย์ ขอรับ ?
ภิกษุทั้ง ๑,๐๐๐ รูปก็ตอบพร้อมกันทีเดียวว่า เราชื่ออุปัชฌาย์ เราชื่อ
อุปัชฌาย์. คนใช้นั้นกลับมาบอกความเป็นไปแก่หมอชีวิตอีก. เพราะ
ความที่ตนแทงตลอดศัจจะแล้ว หมอชีวิตจึงรู้โดยนัยว่า พระคุณเจ้านี้เห็น
จะมีฤทธิ์ แล้วกล่าวว่า แนะ พนาย เธอจงไปกล่าวกะพระคุณเจ้าด้วยการ
พูดครั้งเดียวว่า พระศาสดารับสั่งหาท่าน แล้วจงจับที่ชายจิวรเถิด. คนใช้
นั้นไปวิหารแล้ว ได้ทำตามนั้น, ในขณะนั้นนั่นเอง ภิกษุที่นิรมิตแล้ว
ทั้งหลายก็หายไป. คนใช้นั้นได้พาพระเถระไปแล้ว.

ในขณะนั้น พระศาสดาทรงรับประเคนข้าวยาจ และอาหารต่าง
ชนิด มีของที่ควรเคี้ยวเป็นต้น. เมื่อพระทศพลทรงกระทำกตกิจเสร็จแล้ว
ก็เสด็จกลับไปยังวิหาร การสนทนากันก็เกิดขึ้นในโรงธรรมสภาว่า โอ

หนอ อานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งได้กระทำให้อูพปันถก ผู้แม่
ไม่สามารถจะเล่าเรียนคาถา ๑ ใน ๔ เดือนได้ ทำให้ท่านมีฤทธิ์มาก
อย่างนั้น โดยขณะอันเร็วพลันทีเดียว. พระศาสดาทรงสดับถ้อยคำสนทนา
ของภิกษุเหล่านั้น จึงเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์แล้ว ตรัสถามว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอกำลังพูดกันถึงเรื่องอะไร ? เมื่อภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลว่า เรื่องนี้พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้
อูพปันถกตั้งอยู่ในโอวาทของเราแล้ว ได้โลกุตรสมบัติ. ส่วนในชาติก่อน
ได้โลกิยสมบัติ ดังนี้ ถูกภิกษุเหล่านั้นทูลอ้อนวอนแล้ว จึงได้ตรัสอูพ-
เสรัชชีชาดก.

ในกาลต่อมา พระศาสดาอันหมู่แห่งพระอริยเจ้าแวดล้อมแล้ว
ประทับนั่งบนธรรมาสน์แล้ว ดังอูพปันถกนั้นไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลาย ผู้นิรมิตกายอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ทางใจ และผู้ฉลาดในการพลิก
กลับทางใจ. สมัยต่อมา พระอูพปันถกนั้นถูกภิกษุทั้งหลายถามว่า ท่าน
เป็นคนโง่ทึบถึงอย่างนั้นแล้ว ตรัสรู้แจ้งสัจจะทั้งหลายได้อย่างไร ? ท่าน
เมื่อจะประกาศถึงข้อปฏิบัติของตน ตั้งต้นแต่ถูกพระพี่ชายขับไล่มา จึง
กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

เมื่อก่อน ญาณคติเกิดแก่เราช้า เราจึงถูกดูหมิ่น
และพระพี่ชายจึงขับไล่เราว่า จงกลับไปเรือนเดี๋ยวนี้เถิด
เราถูกพระพี่ชายขับไล่แล้ว ไปยืนร้องไห้อยู่ที่ใกล้ห่ม
ประตูสังฆาราม เพราะยังมีความอาลัยในพระศาสนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จมา ณ ที่นั้น ทรงดูบริษัของเรา
ทรงจับแขนเราพาเข้าไปสู่สังฆาราม พระศาสดาทรง
อนุเคราะห์ ประทานผ้าเช็ดพระบาทให้แก่เรา ตรัสว่า
จงอธิษฐานผ้าสะอาดผืนนี้ ให้ตั้งมั่นดี โดยมณสิการว่า
รโหรรณฺ ๑ ผ้าสำหรับเช็ดธุลี ๑ จงตั้งจิตให้มั่น นิ่ง ณ
ที่ควรข้างหนึ่ง เราฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว เกิด
ความยินดีในพระศาสนา ได้บำเพ็ญสมาธิให้เกิดขึ้นเพื่อ
บรรลุประโยชน์อันสูงสุด เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้
ชำระทิพยจักขุให้หมดจดแล้ว ได้บรรลุวิชา ๓ คำ
สั่งสอนของพระพุทธเจ้า เราได้ทำเสร็จแล้ว.

พระอุปัชฌาย์ได้นิรมิตตนขึ้นพันหนึ่ง นั่งอยู่ที่
ชีวกัมพวันอันรื่นรมย์ จนถึงเวลาเขามานิมนต์ ครั้งนั้น
พระศาสดาทรงส่งทูตไปบอกเวลาภัตตาหารแก่เรา เมื่อ
ทูตบอกเวลาภัตตาหารแล้ว เราได้เข้ารูปเฝ้าโดยทาง
อากาศ ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระศาสดาแล้ว นิ่ง
ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ลำดับนั้น พระศาสดาทรงรับรองเรา
ผู้ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ เราเป็นผู้ควรบูชาของชาวโลก
ทั้งปวง เป็นผู้ควรรับของอันเขานำมาบูชา เป็นนาบุญ
แห่งหมู่มนุษย์ ได้รับทักษิณาทานแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทนฺธา ได้แก่ เวลา, คืออ่อนกำลัง
เพราะว่าไม่สามารถจะใช้เวลา ๔ เดือนเล่าเรียนคาถา อันประกอบด้วยบาท
ทั้ง ๔ ได้.

บทว่า คติ ได้แก่ ญาณคติ. บทว่า อาสิ ได้แก่ โหสิ แปลว่า ได้มีแล้ว.

บทว่า ปริภูโต ได้แก่ ถูกคูห่มั่นจากพระพี่ชายนั้นนั่นแล้ว เป็นคนหลงลืม ไม่มีความรู้ ดังนี้.

บทว่า ปุเร ได้แก่ ในกาลก่อน คือในเวลาเป็นปุถุชน.

จ ศัพท์ ในบทว่า ภาตา จ นี้ เป็นสมุจยัตถะ, ความว่า มิใช่เราจะถูกคูห่มั่นอย่างเดียวกันนั้น, โดยที่แท้แม้พระพี่ชายยังขับไล่เรา คือ ลุคคร่าเราออกไปว่า ปันถก เธอเป็นคนโง่เขลา เห็นจะไม่มีเหตุ (ในการตรัสรู้), เพราะฉะนั้น เธอจึงไม่สามารถเพื่อจะทำกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้, เธอไม่สมควรเพื่อพระศาสนานี้. บัดนี้ เธอจงไปสู่เรือนของคุณตาของเธอเถิด. บทว่า ภาตา ได้แก่ พระพี่ชาย.

บทว่า โกฎุรเก ได้แก่ โกลัซุมประตุ.

บทว่า ทุมฺมโน ได้แก่ ถึงความโทมน์สใจ.

บทว่า ฐาสนสุมี อเปกฺขวา ได้แก่ ยังมีความอาลัยในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือยังไม่ต้องการจะสึก.

บทว่า ภควา ตตฺถ อากฺขมิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์มีพระมณีสอันพระมหากษัตริย์คุณดกเดือนแล้ว เมื่อจะทรงอนุเคราะห์เรา จึงได้เสด็จมา ณ ที่ที่เราขึ้นอยู่. ก็แล ครั้นพระองค์เสด็จมาแล้ว ทรงปลอบใจว่า ปันถกเอ๋ย เราเป็นศาสดาของเธอ, มหาปันถกไม่ใช่เป็นศาสดาของเธอ, การบรรพชาของเธอ ก็มุ่งเพื่ออุทิศเรา ดังนี้ ทรงลูบศีรษะเรา คือเมื่อจะแสดงว่า จักเป็นลูกของเรา ณ บัดนี้ทีเดียว ดังนี้ จึงทรงลูบศีรษะเรา ด้วยฝ่าพระหัตถ์ อันมีรูปกงจักรเป็นเครื่องหมาย ซึ่ง

ผูกพันสลับลีลาชคฺคาช่าย อ่อนนุ่มเอิบอิม และมีนิ้วมือแผ่ออกงดงาม
เสมอกันเป็นอย่างดี มีพระสิริงดงามปานดอกปทุมที่แย้มบานแล้ว.

บทว่า พาหาย มํ คเหตุวาน ความว่า พระศาสดาตรัสถามเราว่า
ทำไมเธอจึงมาขึ้นในที่นี้เล่า ? ดังนี้แล้ว เอาพระหัตถ์ของพระองค์จับเรา
ที่แขน นำเข้าไปยังภายในสังฆาราม อันมีกลิ่นหอมด้วยไม้จันทน์.

บทว่า ปาทาติ ปาทปฺปุลฺลณี ความว่า พระองค์พระราชทานผ้าที่
ทำผ้าเช็ดเท้าให้ คือพระราชทานให้ด้วยตรัสสั่งว่า เธอจงทำไว้ในใจว่า
รโฆหรณฺ์ ผ้าสำหรับเช็ดธุลี ดังนี้. บาลีว่า อทาติ และ ปาทปฺปุลฺลณี
ดังนี้ก็มี. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ได้พระราชทานท่อนผ้าสำหรับ
เช็ดเท้า ซึ่งเรียกกันว่า ปาทปฺปุลฺลณี ดังนี้. คำนั้นไม่เหมาะ เพราะท่อน
ผ้านั้น พระองค์ปรุงแต่งขึ้นด้วยฤทธิ์พระราชทานให้.

บทว่า เอตํ สุทฺธํ อธิญฺเจหิ เอกมฺนุตํ สุวธิญฺจิตํ ความว่า เธอจง
นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่งที่มีมุขคั่นธกฺฎีอันสงัด จงอธิษฐานท่อนผ้าสะอาดผืนนี้
ทำให้มันด้วยมนสิการว่า รโฆหรณฺ์ รโฆหรณฺ์ คือทำงานให้จิตเป็นสมาธิ
เป็นไป.

บทว่า ตสฺสทาหํ วจนํ สุตฺวา ความว่า เราฟังพระดำรัสอันเป็น
โอวาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ยินดีในคำสั่งสอน คือใน
โอวาทนั้นแล้ว เป็นผู้ยินดียิ่งอยู่ คือปฏิบัติตามคำสั่งสอน. ก็เมื่อจะปฏิบัติ
ตาม ได้บำเพ็ญสมาธิให้เกิดขึ้นเพื่อบรรลุประโยชน์อันสูงสุด ความว่า
ชื่อว่าประโยชน์อันสูงสุด ได้แก่พระอรหัต, เราทำรูปฌานให้เกิดขึ้นแล้ว
ด้วยอำนาจการบริกรรมกสิณ เพื่อบรรลุพระอรหัตนั้นแล้ว เริ่มเจริญ

วิปัสสนา มีฉานเป็นบาทแล้ว ทำอหัตมรรคสมาธิ ให้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยข้อปฏิบัติแห่งมรรค.

ก็คำว่า สมาธิ ในที่นี้ ได้แก่ สมาธิที่ท่านหมายถึงสมาธิทั่วไป ตั้งแต่อุปจารสมาธิ จนถึงอหัตมรรคสมาธิ ส่วนอหัตผลสมาธิ ท่านหมายถึงศัพท์ว่า ประโยชน์อย่างสูงสุด, ก็ความฉลาดในสมาธินี้ จัดเป็นความดีอันประเสริฐ, เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สมาธิ ปฏิบัติตามนี้ เป็นต้น.

จริงอยู่ ท่านพระจูฬปันถก รูปนี้ เพราะเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ จึงกลายเป็นผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางใจ, ส่วนพระมหาปันถกเถระ เพราะท่านเป็นผู้ฉลาดในวิปัสสนา จึงเป็นผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางปัญญา. ท่านพรรณนาไว้ว่า ก็ในพระเถระ ๒ รูปนั้น รูปหนึ่งเป็นผู้ฉลาดในลักษณะแห่งสมาธิ, รูปหนึ่งเป็นผู้ฉลาดในลักษณะแห่งวิปัสสนา, รูปหนึ่งยึดมั่นทางสมาธิ, รูปหนึ่งยึดมั่นทางวิปัสสนา, รูปหนึ่งเป็นผู้ฉลาดในการข่มข้อยอวัยวะ, รูปหนึ่งเป็นผู้ฉลาดในการข่มข้อยอทางอารมณ์, รูปหนึ่งเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดข้อยอวัยวะ รูปหนึ่งเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดอารมณ์.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวว่า พระจูฬปันถกเถระเป็นผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางใจ เพราะท่านได้รูปาวจรฌาน ๔ อย่างดีเยี่ยม, พระมหาปันถกเถระ เป็นผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางปัญญา เพราะท่านได้รูปาวจรฌาน ๔ อย่างดีเยี่ยม. อีกอย่างหนึ่ง องค์ที่ ๑ เป็นผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางใจว่า เราเป็นผู้ได้รูปาวจรฌาน ออกจากองค์ฌานทั้งหลายแล้ว บรรลุพระอรหัต, อีกองค์นอกจากนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเปลี่ยน-

แปลงทางสัญญาว่า เราเป็นผู้ได้อรูปาจรณ ออกจากองค์มานทั้งหลายแล้ว บรรลุพระอรหัต.

ก็พระเถระเมื่อจะทำกายที่สำเร็จด้วยใจให้เกิดขึ้น ย่อมทำให้เกิดเป็นคนเหล่านี้ คือ ๓ คนบ้าง ๔ คนบ้าง, มิใช่ทำให้เกิดเป็นคนจำนวนมาก ย่อมทำให้เกิดเป็นเช่นกับคนคนเดียวเท่านั้น ในการทำงานที่กำลังทำอย่างเดียวกัน. ส่วนพระเถระนี้ นิรมิตเว้นจากคนเดียว ทำให้เป็นสมณะ ๑,๐๐๐ รูปได้, แม้คน ๒ คน ก็ทำให้ร่างกายไม่เหมือนกันได้ ในการทำงานที่กำลังทำคนละอย่างกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้นิรมิตกายที่สำเร็จด้วยใจ.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงถึงคุณวิเศษที่ตนบรรลุแล้ว ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ปุพเพนิวาสชาตานิ ดังนี้. พระเถระนี้ เป็นผู้ได้อภิญญา ๖ ก็จริง, ถึงอย่างนั้น เพื่อจะแสดงอภิญญาที่มีอุปการะมากแก่การบรรลุอาสวักขยญาณ จึงกล่าวว่า เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ ชำระทิพยจักขุให้หมดจดแล้ว ดังนี้แล้วกล่าวว่า ได้บรรลุวิชชา ๓ เป็นต้น. จริงอยู่ ปุพเพนิวาสญาณ ขตถัมมุปคญาณ และอนาคตังสญาณ ย่อมมีอุปการะมากแก่การบำเพ็ญวิปัสสนา, ญาณนอกนี้หา มีอุปการะเหมือนอย่างนั้นไม่.

บทว่า สหสฺสขุขตุ แปลว่า ๑,๐๐๐. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ๑,๐๐๐ ครั้ง ดังนี้ก็มี. ก็พระเถระนิรมิตกายที่สำเร็จด้วยใจเป็น ๑,๐๐๐ ร่าง ด้วยการนึกครั้งเดียว, มิใช่ด้วยวาระ. ก็ร่างกายที่นิรมิตแล้วเหล่านั้นแล ย่อมทำการทำงานเช่นเดียวกัน และต่างกันได้. ถามว่า ก็การนิรมิตด้วยฤทธิ์เห็นปานนี้ ย่อมมิได้แม้แก่พระสาวกทั้งหลายหรือ? ตอบว่า งามิแก่พระสาวกทั้งปวงไม่, ก็พระเถระรูปนี้เท่านั้น ได้ทำได้อย่างนั้น

เพราะความถึงพร้อมแห่งอภินิหาร, จริงอยู่ ด้วยเหตุนี้ พระเถระนั้นจึงได้รับเอตทัคคะอย่างนั้น.

บทว่า **ปณฺธโก นิสีทิ** ความว่า ย่อมกล่าวเปรียบคนอื่นเหมือนกับตนนั้นแล.

บทว่า **อมฺพวน** ได้แก่ ในอัมพวัน ซึ่งเป็นวิหารที่หมอชีวกสร้างอุทิศถวาย.

บทว่า **เวหาสา** ในบทว่า **เวหาสาหุปฺสฺสุมิ** นี้ เป็นสัตตมีวิกัตติ ใช้ลงในตติยวิกัตติ, ความว่า โดยอากาศ. **ท** อักษร การทำการต่อบท. ศัพท์ว่า **อล** ได้แก่ ภายหลังแต่การนั่งของเรา.

บทว่า **ปฏิกฺคหิ** ได้แก่ ทรงรับน้ำทักษิโณทก.

บทว่า **อายาโค สพฺพโลกสฺส** ความว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่ชาวโลกทั้งปวง พร้อมทั้งเทวโลก พึงนำไทยธรรมมาบูชา เพราะความที่ตนเป็นพระทักษิโณทกผู้เลิศ.

บทว่า **อาหุติํ ปฏิกฺคโห** ความว่า เป็นผู้ควรรับทักษิณาอันเขานำมาบูชา โดยทำให้มีผลมาก.

บทว่า **ปฏิกฺคณฺหิตฺถ ทกฺขิณฺ** ความว่า ได้รับทักษิณา อันต่างด้วยข้าวยาและของควรเคี้ยวเป็นต้น ที่หมอชีวกน้อมนำมาถวาย.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำกัตติกิจเสร็จแล้ว ทรงสั่งท่านพระจูฬปันถกว่า เธอจงทำอนุโมทนา. พระเถระนั้น เพราะความที่ตนบรรลุปฏิสัมภิตาอย่างแตกฉาน เมื่อจะทำพระพุทฺธพจน์ คือพระไตรปิฎกให้กระฉ่อน เรียบแบบอธยาสัยของพระศาสดา การทำการ

อนุโมทนา เป็นราวกะว่า จัปฐุเขาสินธุเอามาจนคนมหาสมุทรจะนั้น .
จริงอยู่ ท่านรูปนี้ แม้จะเพียบพร้อมด้วยอุปนิสัยถึงอย่างนั้น ก็ยังถูกเศษ
กรรมเก่าเห็นปานนั้นเบียดเบียนเอาได้ คือไม่สามารถจะใช้เวลา เดือน
เล่าเรียนคาถาอันประกอบด้วย ๔ บาทได้ ก็พระศาสดาทรงเล็งเห็นอุปนิสัย
สมบัติของท่านนั้นแล้ว ทรงชักชวนให้ใช้โยนิโสมนสิการ อันเหมาะแก่
ความประพฤติที่เคยมีมาในกาลก่อน. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
นั่งในนิเวศน์ของหมอชีวกในกาลนั้นอย่างนั้นนั่นแล ทรงทราบว่า จิต
ของพระจุฬป็นตกเป็นสมาธิแล้ว, ปฏิบัติถูกต้องทางเป็นวิปัสสนาแล้ว ดังนี้
ทรงแสดงพระองค์ให้ปรากฏทั้งที่ประทับนั่งอยู่นั่นแล เมื่อจะแสดงว่า
ป็นตก แม้ก่อนหน้านี้อจะเป็นของเศร้าหมอง ปะปนคละด้วยฐลิตี, แต่ธรรมอื่น
นั่นแหละ ที่เศร้าหมองและมีฐลิตี ในวินัยของพระอรียเจ้า จักว่าเป็นความ
เศร้าหมองยิ่งกว่าก่อนหน้านี้อ คัจฉนี้. จึงตรัสคาถาสุดท้าย ๑ คาถานี้ว่า :-

ราคะ ชื่อว่า ฐลิตี, แต่เรณู (ละออง) ท่านไม่เรียกว่า
ฐลิตี, คำว่า ฐลิตี นั้นเป็นชื่อของราคะ, ภิกษุเหล่านั้น ละ
ฐลิตีนั้นได้เด็ดขาดแล้ว อยู่ในพระศาสนาของพระพุทธ-
เจ้าผู้ปราศจากฐลิตี. โทสะ ชื่อว่า ฐลิตี แต่เรณู (ละออง)
ท่านไม่เรียกว่า ฐลิตี, คำว่า ฐลิตี นั้นเป็นชื่อของโทสะ,
ภิกษุเหล่านั้นละฐลิตีนั้นได้เด็ดขาดแล้ว อยู่ในพระศาสนา
ของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐลิตี. โมหะ ชื่อว่า ฐลิตี แต่
เรณู (ละออง) ท่านไม่เรียกว่า ฐลิตี, คำว่า ฐลิตี นั้นเป็น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓ - หน้าที่ 382

ชื่อของโมหะ, ภิกษุเหล่านั้น ละฐลีนั้นได้เด็ดขาดแล้ว

อยู่ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐลี.

ในเวลาจบคาถา พระจูฬปันถกบรรลुพระอรหัต อันมีภิกษุญา
และปฏิสัมภิตาเป็นบริวารแล.

จบอรรถกถาจูฬปันถกเถรคาถาที่ ๔

๕. กัปปเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระกัปปเถระ

[๓๕๔] ร่างกายนี้ เต็มไปด้วยของอาภูลและของอันเป็นมลทิน
ต่าง ๆ มีหลุมคูใหญ่เป็นที่เกิด เป็นดงบ่อน้ำครำอันมีมา
นาน เป็นดงฝीใหญ่ เป็นดงแผลใหญ่ เต็มไปด้วยหนอง
และเลือด เต็มไปด้วยหลุมคู มีน้ำไหลออกเป็นนิตย์
มีของเน่าไหลออกทุกเมื่อ กายอันเปื่อยเน่านี้รักริ่งด้วย
เอ็นใหญ่ ๖๐ เส้น ฉาบทาด้วยเครื่องฉาบทา คือ เนื้อ
หุ้มห่อด้วยเสือ คือหนัง เป็นของทาประโยชน์มิได้ เป็น
ของสืบทอดกันด้วยร่างกระดูก เกี่ยวร้อยด้วยด้าย คือ
เส้นเอ็น เปลี่ยนอิริยาบถได้ เพราะยังมีเครื่องประกอบ
พร้อม นรชนผู้ยังคลุกคลีอยู่ในกามคุณ เป็นผู้ตระเตรียม
ไปสู่ความตายเป็นนิตย์ เป็นผู้ตั้งอยู่ในที่ใกล้มัจจุราช
จักต้องทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้เอง กายนี้เอง อวิชาหุ้มห่อ
แล้ว ผูกมัดด้วยเครื่องผูก ๔ ประการ จมอยู่ในห้วงน้ำ
คือ กิเลส ปกคลุมไว้ด้วยตาข่าย คือ กิเลสอันนอนเนื่อง
อยู่ในสันดาน ประกอบแล้วด้วยนิรณ ๕ เพียบพร้อมด้วย
วิตก ประกอบด้วยรากเง่าแห่งภพ คือ ตัณหา ปกปิดด้วย
เครื่องปกปิด คือโมหะ หมุนไปอยู่ด้วยเครื่องหมุน คือ
กรรม ร่างกายนี้ย่อมมีสมบัติเป็นคู่กัน มีความเป็นต่าง ๆ
กันเป็นธรรมดา ปุณฺชนคนอันธพาลเหล่าใด มายึดถือ

ร่างกายนี้เป็นของเรา ย่อมยังสงสารอันน่ากลัวให้
เจริญ ปุณฺณเหล่านั้นย่อมถือเอาภพใหม่อีก กุลบุตรผู้เป็น
บัณฑิตเหล่านี้ ละเว้นร่างกายอันฉาบทาแล้วด้วยคุณ
ตั้งบวชผู้ประสงค์ความสุข อยากรมีชีวิตอยู่ เห็นอสรพิษ
แล้วหลีกหนีไปจะนั้น กุลบุตรเหล่านั้นละอวิชชาอันเป็น
รากเหง้าแห่งภพแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสนะจักปรีนิพพาน.

จบกัปปเถรคาถา

อรรถกถากัปปเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระกัปปเถระมีว่า นานากุลมลสมฺบุณฺโณ ดังนี้
เป็นต้น. เรื่องนั้นนี้เหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระกัปปะเมธี ได้บำเพ็ญบุญญานุการมาในพระพุทธเจ้า
พระองค์ก่อน ๆ สังสมบุญเป็นอันมากไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า สิตตัตถะ ได้บังเกิดในตระกูลที่สมบูรณ์
ด้วยสมบัติเป็นอันมาก พอบิดาล่วงไป รู้เพียงสาแล้ว ประดับประดา
ต้นกัลปพฤกษ์ ด้วยผ้าอันวิจิตรด้วยสีที่ไม่สดน่านาชนิด, ด้วยอาภรณ์
หลากชนิด, ด้วยแก้วมณีต่างชนิด, และด้วยมาลาพวงดอกไม้เป็นต้น
มากมายหลายชนิดแล้ว บุษาสถูปของพระศาสดา ด้วยสิ่งของนั้น.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านจึงท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก
ในพุทธูปบาทกาลนี้ ได้บังเกิดในราชสกุลที่พรั่งพร้อมด้วยเครื่องประดับ
ในมคธรัฐ พอพระราชบิดาสวรรคตแล้ว ทรงดำรงอยู่ในพระราชสมบัติ
แล้ว ทรงเป็นผู้ยินดีมากในกามทั้งหลายอย่างเหลือประมาณอยู่.

พระศาสดา ทรงออกจากพระมหากรุณาสมาบัติแล้ว ทรงตรวจ
ดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นเธอผู้มาปรากฏในข่ายคือพระญาณแล้ว ทรง
คำนึงว่า จักมีอะไรหนอแล ดังนี้ ทรงทราบว่ พระราชาพระองค์นี้
ได้ฟังอสุกถาในสำนักของเราแล้ว จะเป็นผู้มีจิตคลายความกำหนัดใน
กามทั้งหลายเสียได้ พอทรงผนวชแล้วจักได้บรรลุพระอรหัต ดังนี้แล้ว
เสด็จไปในที่นั้นโดยอากาศแล้ว ตรัสอสุกถาแก่พระราชาองค์นั้น ด้วย
พระคาถาเหล่านี้ว่า :-

ร่างกายนี้ เต็มไปด้วยของอาภูล และของอันเป็น
มลทินต่าง ๆ มีหลุมคูใหญ่เป็นที่เกิด เป็นดুব่อน้ำคร่ำ
อันมีมานาน เป็นดุษณีใหญ่ เป็นดุษณีใหญ่ เต็มไปด้วย
หนองและเลือด เต็มไปด้วยหลุมคู มีน้ำไหลออก
เป็นนิത്യ มีของเน่าไหลออกทุกเมื่อ กายอันเปื่อยเน่านี้
รัดรั้งด้วยเอ็นใหญ่ ๖๐ เส้น ฉาบทาด้วยเครื่องฉาบทา
คือเนื้อ หุ้มห่อด้วยเส้น คือหนัง เป็นของหาประโยชน์
มิได้ เป็นของสืบทอดกันด้วยร่างกระดูกเกี่ยวร้อยด้วยด้าย
คือเส้นเอ็น เปลี่ยนอิริยาบถได้ เพราะยังมีเครื่องประกอบ
พร้อม นรชนผู้ยังคลุกคลี อยู่ในกามคุณ เป็นผู้ตระเตรียม
ไปสู่ความตายเป็นนิത്യ เป็นผู้ตั้งอยู่ในที่ใกล้มัจจุราช
จักต้องทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้เอง กายนี้เอง อวิชา
หุ้มห่อแล้ว ผู้รัดด้วยเครื่องผูก ๔ ประการ จมอยู่ใน
ห้วงน้ำคือกิเลส ปกคลุมไว้ด้วยตาข่าย คือกิเลสอันนอน

เนื่องอยู่ในสันดาน ประกอบแล้วในนิวรรณ์ ๕ เพียบพร้อม
ด้วยวิตก ประกอบด้วยรากเหง้าแห่งภพคือตัณหา ปกปิด
ด้วยเครื่องปกปิดคือโมหะ หมุนไปอยู่ด้วยเครื่องหมุน
คือกรรม ร่างกายนี้. ย่อมมีสมบัติกับวิบัติเป็นคู่กัน มี
ความเป็นต่าง ๆ กันเป็นธรรมดา ปุณฺชนคนอันธพาล
เหล่าใด มายึดถือร่างกายนี้ว่าเป็นของเรา ย่อมยังสงสาร
อันน่ากลัวให้เจริญ ปุณฺชนเหล่านั้นย่อมถือเอาภพใหม่อีก
กัลปบุตรผู้เป็นบัณฑิตเหล่าใด ละเว้นร่างกายนี้ อันฉาบ
ทาแล้วด้วยคุณ ดังบุรุษผู้ประสงค์ความสุขอยากมีชีวิตอยู่
เห็นอสรพิษแล้วหลีกเลี่ยงหนีไปฉะนั้น กัลปบุตรเหล่านั้น ละ
อวิชชาอันเป็นรากเหง้าแห่งภพแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
จักปรินิพพาน.

พระราชอาพระองค์นั้น ทรงสดับอสุภกถาจนแจ่มแจ้ง ถึงสภาวะ
แห่งสรีระอย่างแท้จริง ซึ่งขันธมีอาการเป็นอนเอก ต่อพระพักตร์พระศาสดา
อืดอาด ละอาย รังเกียจ มีพระทัยสังเวชต่อร่างกายของพระองค์ ถวาย
บังคมพระศาสดาแล้ว ทูลขอบรรพชาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระ-
องค์พึงได้บรรพชาในสำนัก พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระศาสดาทรงมีรับสั่งให้
ภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้ ด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุ เชอจงไป
จงให้พระราชานี้ได้บรรพชา อุปสมบทแล้วจึงมาเถิด.

ภิกษุรูปนั้น ให้ตัจปัญจกัมมัญฐานแล้ว ให้พระราชอาพระองค์นั้น
ได้รับบรรพชา พระราชอาพระองค์นั้น ในขณะที่จรดมิดโกนเท่านั้น

ก็บรรลुพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึง
กล่าวไว้ในอุปทานว่า :-

เราได้คล้องผ้าอันวิจิตรหลายผืน ไว้ตรงหน้าพระสถูป
อันประเสริฐ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิทธัตถะ
แล้วตั้งต้นกัลปพฤษัไว้ เราเข้าถึงกำเนิดใด ๆ คือความ
เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ในกำเนิดนั้น ๆ ต้นกัลปพฤษั
อันงาม ย่อมประดิษฐานอยู่ใกล้ประตูเรา เวลานั้น เราเอง
บริษัท เพื่อน และคนคุ้นเคย ได้ถือเอาผ้าจากต้นกัลป-
พฤษันั้นมานุ่งห่ม ในกัปีที่ ๕๔ แต่กัปีนี้ เราได้ตั้งต้น
กัลปพฤษัไว้ ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้สักทุกติเลย นี่เป็น
ผลแห่งการตั้งต้นกัลปพฤษั และในกัปีที่ ๗ แต่กัปีนี้ ได้
มีพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ พระองค์ ทรงพระนามว่า คุณวิเศษ
ทรงสมบุรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ มีพละมาก คุณวิเศษ
เหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ ... ฯลฯ... พระพุทธศาสนา
เราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระราชาบรลุพระอรหัตแล้ว ได้อุปสมบทแล้ว เข้าไปเฝ้า
พระศาสดา ถวายบังคม นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง เมื่อจะพยากรณ์ความเป็น
พระอรหัต จึงตรัสคาถาเหล่านี้นน้นแลไว้. ด้วยเหตุ นั้นน้นน้นแหละ คาถา
เหล่านี้ จึงชื่อว่า เถรคาถา.

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า นานากุลมตสมบุณโณ ความว่า อัน

เต็มไปด้วยของอาการต่าง ๆ และของอันเป็นมลทินมีส่วนต่างๆ คือเต็มไปด้วยส่วนที่ไม่สะอาดนานาชนิด มีผม และขน เป็นต้น.

หลุมคู ท่านเรียกว่า อุกการะ ในบทว่า มหาอุกการสมภโว นี้. ทรัพย์ของมารดา ท่านประสงค์ว่าหลุมคูใหญ่ ในที่นี้ เพราะตลอดกาล ที่อยู่ในครรภ์มารดา จะเป็นเช่นกับหลุมคูที่อบอวลด้วยกลิ่นไม่สะอาด. ทรัพย์นั้นเป็นแดนเกิด คือเป็นที่อุบัติขึ้นแห่งสัตว์นั้น เหตุนี้จึงชื่อว่า มหาอุกการสัมภวะ มีหลุมคูใหญ่เป็นที่เกิด.

บทว่า จนุทนิทิว ความว่า สถานที่เป็นที่สำหรับเททิ้งน้ำไม่สะอาด และมลทินแห่งครรภ์ เป็นต้น ซึ่งเต็มไปด้วยของไม่สะอาดเพียงเข้า ที่เช่นนั้น ชื่อว่า บ่อน้ำคร่ำ.

บทว่า ปริปกุกิ ได้แก่ เก่าแก่ มีมานาน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงแสดงว่า เปรียบเหมือนเมื่อฝนมีเม็ดโต ตกลงในถุคูร้อน ใกล้เคียงบ้าน คนจันทาล สิ่งปฏิภูลอันเต็มไปด้วยซากศพนานาชนิด มีปีศาจ อูจจาระ กระดุก หนิง เส้นเอ็น น้ำลาย และน้ำมูก เป็นต้น ประสมเข้ากับน้ำ ก็จะพุ่งไปด้วยน้ำปนโคลน พอล่วงไป ๒-๓ วัน ก็เกิดเป็นหมูหนอน มีน้ำเดือดเป็นฟองเพราะถูกแสงพระอาทิตย์แผดเผา ข้างบนมีฟองน้ำและต่อมน้ำผุดขึ้น มีสีคล้ำ มีกลิ่นเหม็นอย่างยิ่ง น่ารังเกียจ เป็นบ่อน้ำคร่ำ ไม่ควรจะเข้าไปใกล้ ทั้งไม่ควรจะเห็น ต้องยืนอยู่ห่างๆ ร่างกายก็เป็นเช่นนั้น. ชื่อว่า เป็นดุจฝีใหญ่ เพราะเปรียบเหมือนฝีใหญ่ เหตุมีการ ผุดขึ้น เจริญ แก่รอบ และแตกไปเป็นสภาวะ มีความเกิดขึ้น แก่ และตายไป เพราะประกอบด้วยต้นเค้าคือความเป็นทุกข์ และเพราะ หลั่งออกซึ่งสิ่งไม่สะอาด.

ชื่อว่าเป็นคจแผลใหญ่ เพราะเปรียบเหมือนแผลใหญ่ เพราะต้อง
อดทนต่อแผล และเพราะเป็นที่หลังไหลออกซึ่งสิ่งไม่สะอาด มีทุกขเวทนา
ติดตาม.

บทว่า **คจฺจฺยฺน คจฺจฺยฺน** ได้แก่ เต็มด้วยหลุมคจ หรือเต็มด้วย
คจ. บาลีว่า **คจฺจฺยฺนคจฺจฺยฺน** ดังนี้ก็มี, อธิบายว่า ไหลออกจาก
หลุมคจ.

บทว่า **อาโปปคฺขมโรณ กายโย สทา สนฺทติ ปุตฺติ** ความว่า
ร่างกายนี้ มีอาโปธาตุไหลออกเป็นปกติทุกเมื่อ, สรีระนั้นแล มีแต่สิ่ง
เปื่อยเน่า เช่น ดี เสมหะ เหงื่อ และมูตร เป็นต้น คือสิ่งไม่สะอาด
เท่านั้นไหลออกอยู่, ในกาลไหน ๆ สิ่งที่ไม่สะอาดไม่เคยไหลออกเลย.

บทว่า **สญฺญจิกฺขณฺทรสมฺพนฺนุ** ความว่า ชื่อว่ารัดringด้วยเอ็นใหญ่
๖๐ เส้น เพราะมีเส้นเอ็นใหญ่ ๖๐ เส้น ผูกพันรัดringทุกแห่ง คือเส้นเอ็น
ที่รัดringสรีระ ตั้งแต่ส่วนบนแห่งคอ ที่ข้างหน้า ข้างหลัง ที่ข้างขวา
และข้างซ้าย แห่งสรีระ ที่ละ ๕ เส้น รวม ๒๐ เส้น, รัดringที่มือและ
เท้า ที่ข้างหน้ามือ และที่ข้างหลังมือ ที่ฝ่าเท้า และหลังเท้า ที่ละ ๕ เส้น
รวมเป็น ๔๐ เส้น. (มือ ๑ ข้าง นับข้างหน้ามือ ๕ รวมเป็น ๑๐ ฉะนั้น
มือมี ๒ ข้าง เท้ามี ๒ ข้าง จึงรวมเส้นเอ็นได้ ๔๐ เส้น).

บทว่า **มฺสเลปนเลปิโต** ได้แก่ ฉาบทาด้วยเครื่องฉาบทา คือเนื้อ,
อธิบายว่า ฉาบทาด้วยชิ้นเนื้อ ๕๐๐ ชิ้น.

บทว่า **จมฺมกณฺจุกสนฺนุ** ได้แก่ หุ้มห่อคลุม ปกปิด ในที่
ทั้งปวงด้วยเสื่อคือหนัง.

บทว่า ปุติกาโย ได้แก่ ร่างกายที่มีกลิ่นเหม็นเน่า ทัวทั้งหมด.

บทว่า นีรตุลโก ได้แก่ ไม่มีประโยชน์, อธิบายว่า จริงอยู่
ร่างกายของหมู่สัตว์เหล่าอื่น จะพึงมีประโยชน์ได้ ก็ด้วยการจำแนกถึงคุณ
มีธรรมเป็นต้น. ร่างกายของมนุษย์ ไม่มีประโยชน์อย่างนั้นเลย.

บทว่า อฏฺฐิสงฺฆาตมฏฺโธ ได้แก่ เป็นของสืบทอดกัน โดยการ
สืบทอดด้วยร่างแห่งกระดูก ๓๐๐ กว่าท่อน.

บทว่า นุหารุสุตฺตนิพฺพชฺโณ ได้แก่ ร้อยพันแล้วด้วยเส้นเอ็น
๕๐๐ เส้น อันเป็นเช่นกับเส้นด้าย.

บทว่า เนกฺกํ สงฺกตฺติภาวา ความว่า สำเร็จอิริยาบถ มีขึ้นเป็นต้น
เปรียบเหมือนยนต์ คือสรีระเปลี่ยนแปลงได้ก็ด้วยกลุ่มแห่งเส้นด้าย ที่ผูก
พันเกี่ยวข้องด้วยมหาภูตรูป ๔ ชีวิตินทรีย์ ลมอัสสาสะ ลมปีสสาสะและ
วิญญาณ เป็นต้น.

บทว่า ฐวฺปฺปยาโต มรณาย ความว่า เป็นผู้เตรียมตัวเพื่อความ
ตายโดยส่วนเดียว. คือจำเดิมแต่เกิดมาก็ตกไป บ่ายหน้าไปสู่ความตาย.
ได้แก่ ตั้งแต่เกิดมาแล้วนั่นเอง ก็ตั้งอยู่ใกล้มีจจุราชคือความตาย.

บทว่า อิเชว จทฺทฺยิตฺตฺวาน ความว่า อันสัตว์นี้ ทั้งร่างกายไว้
ในโลกนี้นั้นแล แล้วก็ไปสู่สถานทีคนชอบใจ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
แสดงว่า บุคคลไม่พึงทำความเกี่ยวข้อง แม้อย่างนี้ว่า เราพึงละร่างกาย
นี้ไป ดังนี้.

บทว่า อวิชฺขาย นิวุโต ได้แก่ ร่างกายนี้ถูกเครื่องปิดกั้นคืออวิชา
หุ้มห่อแล้ว คือมิโทษเพราะถูกปิดกั้นไว้, อธิบายว่า โดยประการอื่น
ใครจะพึงรู้ความเกี่ยวข้องในข้อนี้ได้.

บทว่า จตุคนฺเณน ได้แก่ ผู้รัดด้วยคันธเครื่องผูก ๔ อย่าง มีเครื่องผูกคืออภิษฌากายคันธเป็นต้น. คือร้อยรัด โดยความเป็นเครื่องผูก.

บทว่า โอมถัสสิทโน ได้แก่ เป็นผู้จมลงในโอฆะ ๔ มีกาโมฆะเป็นต้น โดยความเป็นที่ควรรวมลง, อธิบายว่า ชื่อว่า อนุสัย เพราะอรรถว่า นอนเนื่องในสันดาน โดยความที่ยังละไม่ได้, ได้แก่ กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดาน มีกามราคะเป็นต้น.

ชื่อว่า อนุสยาชาลโมตุลโต เพราะปกคลุมคือครอบงำสัตว์เหล่านั้นไว้ด้วยตาข่าย. ม อักษรทำการต่อบท, ท่านทำทีฆะ กล่าวไว้ก็เพื่อสะดวกแก่รูปคาถา. ชื่อว่า ประกอบแล้วด้วยนิวรรณ์ ๕ เพราะประกอบแล้ว คือน้อมใจไปแล้ว ด้วยนิวรรณ์ธรรม ๕ อย่าง มีกามฉันทะเป็นต้น, ก็คำว่า ปญจนีวเรณ นี้ เป็นสัตตมวิวิภคตติ ลงในอรรถแห่งตติยาวิภคตติ.

เพียบพร้อมแล้ว คือสมบูรณ์แล้ว ด้วยมิจฉาวิตก มีกามวิตกเป็นต้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เพียบพร้อมด้วยวิตก ประกอบด้วยมูลรากแห่งภพคือตัณหา คือถูกมูลรากแห่งภพคือตัณหาผูกพันไว้.

บทว่า โมหจฺฉาทนฉาทิตโต ได้แก่ ปกคลุม ด้วยเครื่องปกปิด คือสัมโมหะ. สวิญญาณกะนั้นทั้งหมด ท่านกล่าวหมายถึงรัชกาย. จริงอยู่อรรถภาพที่มีวิญญาณครอง ท่านเรียกว่า กาย เช่นประโยคว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคตมีตัณหาในภพขาดสิ้นแล้ว ย่อมตั้งอยู่, กายนี้เท่านั้นเป็นภายนอก มีนามรูป ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า เอวายิ วตฺตเต กาโย ความว่า กายนี้ ย่อมหมุนไป โดยประการที่กล่าวแล้วเป็นต้นว่า กายนี้เต็มไปด้วยมลทินอันอาณูลต่าง ๆ และเป็นต้นว่า กายนี้ ถูกอวิชชาหุ้มห่อแล้ว ดังนี้ ก็แล เมื่อหมุนไป ก็หมุน

ไปด้วยเครื่องหมุน คือกรรมที่คนทำดีและทำชั่วไว้ จึงหมุนไป คือท่องเที่ยวไปในสุคติและทุคติ เพราะพุ่งไปโดยที่ไม่สามารถจะไปสู่แดนเกษมได้.

บทว่า **สมฺปตฺติ จ วิปคฺยฺนฺตา** ได้แก่ สมบัติที่มีอยู่ในร่างกายนี้ ย่อมมีวิบัติเป็นที่สุด. จริงอยู่ ความหนุ่มและความสาวทั้งหมด มีความแก่เป็นที่สุด, ความไม่มีโรคทั้งหมด มีความเจ็บไข้เป็นที่สุด, ชีวิตทั้งหมด มีความตายเป็นที่สุด, ความประชุมแห่งสังขารทั้งหมด มีความแตกแยกจากกันเป็นที่สุด. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **นानาภาโว วิปชฺชติ** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **นานาภาโว** ได้แก่ ความเป็นต่าง ๆ กัน คือความพลัดพรากจากกัน. อธิบายว่า ร่างกายนั้นย่อมถึง คือย่อมบรรลุถึงความเป็นอย่าง ๆ กัน คือบางคราวด้วยอำนาจแห่งคนที่พลัดพรากจากไป, บางคราวด้วยอำนาจแห่งสิ่งของที่จะต้องพลัดพรากจากไป.

บทว่า **เยมํ กายํ มนายนฺติ** ความว่า ปุถุชนคนอันธพาล เหล่าใด มายึดถือร่างกายนี้ อันไม่งาม ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เป็นทุกข์ หาสาระมิได้ว่า สรรณะนี้ เป็นของเรา ดังนี้ คือยังฉันทราคะให้เกิดขึ้น, ได้แก่ ย่อมยังสงสาร คือค้นหาให้เจริญ ด้วยการเกิดและการตายเป็นต้นบ่อย ๆ เพราะคนมิใช่บัณฑิตพึงยินดีภยันตรายแก่ตัวแต่ชาติเป็นต้น และนรกเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ปุถุชนคนอันธพาลเหล่านั้น ย่อมถือเอาภพใหม่อีก ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **เยมํ กายํ วิวชฺเชนฺติ** **คฺุถลิตฺตํ** **ปนฺนํ** ความว่า เปรียบเหมือนบุรุษผู้ประสงค์ความสุขอยากมีชีวิตอยู่ เห็นคฺุถแล้วหลีกหนี คือ หลบไปเสีย เพราะเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ หรือเห็นอสรพิษแล้วหลีกหนี

คือเลี้ยงไปเสีย เพราะความกลัวเฉพาหน้า ชื่อจันใด กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิต
ก็จันนั้นเหมือนกัน หลีกร่างกายนี้อันน่ารังเกียจ เพราะเป็นสิ่งไม่สะอาด
และอันมีภัยเฉพาหน้า เพราะเป็นสภาพไม่เที่ยงเป็นต้น คือ ละด้วยการ
ประหารจันทราคะเสีย การทิ้งซึ่งอวิชาอันเป็นมูลรากแห่งภพ และค้นหา
ในภพ ละได้เด็ดขาด ต่อแต่นั้นก็เป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยประการทั้งปวง
จักปรินิพพาน ด้วยสุปปาติเสสนิพพานธาตุ และอนุปปาติเสสนิพพาน-
ธาตุ แล.

จบอรรถกถากัปปเถรคาถาที่ ๕

๖. อุปเสนวังคันตปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอุปเสนวังคันตปุตตเถระ

[๓๗๕] ภิกษุช่งเสพเสนาสนะอันสัจด์ ปราศจากเสียง
อ้ออิ่ง เป็นที่อยู่อาศัยแห่งสัตว์ร้ายเพราะการหลีกเร้น
ออกเป็นเหตุ ภิกษุพึงเก็บผ้ามาจากกองหยากเยื่อ จาก
ป่าช้า จากตรอกน้อยตรอกใหญ่ แล้วทำเป็นผ้านุ่มห่ม
พึงทรงจีวรอันเศร้าหมอง ภิกษุควรทำใจให้ต่ำ คู้มครอง
ทวาร ตำรวมดีแล้ว เทียวไปบิณฑบาตตามลำดับตรอก
คือตามลำดับสกุล ภิกษุพึงยินดีด้วยของ ๆ ตนแม้จะเป็น
ของเศร้าหมอง ไม่พึงปรารถนาอาหารอย่างอื่นมาก
เพราะใจของบุคคลผู้ติดในรสอาหาร ย่อมไม่ยินดีใน
ฉาน ภิกษุควรเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบ
สัจด์ เป็นมุนี ไม่คลุกคลีด้วยพวกคฤหัสถ์ และพวก
บรรพชิตทั้งสอง ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ควรแสดงตนให้
เป็นดังคนบ้าและคนใบ้ ไม่ควรพูดมากในท่ามกลางสงฆ์
ไม่ควรเข้าไปกล่าวว่ใคร ๆ ควรละเว้นการเข้าไปกระทบ
กระทั่ง เป็นผู้ตำรวมในพระปาติโมกข์ และพึงเป็นผู้รู้จัก
ประมาณในโภชนะ เป็นผู้ฉลาดในการเกิดขึ้นแห่งจิต
มีนิमितอันถือเอาแล้ว พึงประกอบสมณะและวิปัสสนา
ตามเวลาอันสมควรอยู่เนื่อง ๆ พึงเป็นบัณฑิตผู้ถึงพร้อม

ด้วยความเพียรเป็นนิตย์ เป็นผู้ประกอบภาวนาทุกเมื่อ
ด้วยความตั้งใจว่า ถ้ายังไม่ถึงที่สุดทุกข์ ไม่พึงถึงความ
วางใจ อาสวะทั้งปวงของภิกษุผู้ปรารถนาความบริสุทธิ์
เป็นอยู่อย่างนี้ ย่อมสิ้นไป และภิกษุทั้งหลายย่อมบรรลุนิพพาน.

จบอุปเสนวังคันทปุตตเถรคาถา

อรรถกถาอุปเสนวังคันทปุตตเถรคาถาที่ ๖

มีคาถาท่านพระอุปเสนเถระว่า วิวิตติ อปฺปนิกุโฆลํ ดังนี้ เป็นต้น.
เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ
ท่านพระอุปเสนเถระรูปนี้ บังเกิดในเรือนอันมีสกุล ในหังสวคินคร พอ
เจริญวัยแล้วไปฟังธรรมยังสำนักของพระศาสดาเห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุ
รูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งอันเลิศแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้มีความเลื่อมใสโดยรอบ
แล้ว จึงกระทำบุญญชการไว้ในสำนักของพระศาสดาแล้ว ปรารถนา
ตำแหน่งนั้น ตลอดชีวิตทำแต่กุศล จึงได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและ
มนุษย์โลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในท้องของนางพราหมณีชื่อว่า
รูปสารี ในนาลกคาม และเขาได้มีชื่อว่า อุปเสนะ.

อุปเสนะนั้น เจริญวัยแล้ว พอเรียนไตรเพทจบแล้ว ฟังธรรมใน
สำนักของพระศาสดา ได้มีศรัทธาบวชแล้ว มีพรรษาเดียว ต้องการเพื่อ
ให้อุปสมบท จึงให้กุลบุตรคนหนึ่ง อุปสมบทในสำนักของตน ด้วยคิดว่า

เราจะยังห้องแห่งพระอรหันต์ให้เจริญ ดังนี้แล้ว ไปสู่สำนักของพระศาสดา พร้อมกับกุกุบุตรนั้น พระศาสดาทรงสดับว่า ภิกษุผู้นั้นยังไม่มีพรญาแต่มี ลัทธินิหาริก จึงทรงติเตียนว่า เรือนักแล โมฆบุรุษ เธอเวียนมาเพื่อการ เป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย เธอจึงคิดว่า บัดนี้เราถูกพระศาสดาทรงติเตียน เพราะอาศัยบุรุษนี้แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น เราอาศัยบุรุษนี้แหละ จักให้ พระศาสดาตรัสสรรเสริญบ้าง ดังนี้แล้ว จึงบำเพ็ญวิปัสสนา ไม่นานนัก ก็บรรลุพระอรหันต์ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า :-

เราได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า

ปทุมุตตระ เชษฐบุรุษของโลก เป็นนระผู้ประเสริฐ สูง
สุดกว่านระ ประทับนั่งอยู่ที่เงื่อมภูเข เวลานั้น เราได้
เห็นดอกกรรณิการ์กำลังบาน จึงเด็ดขั้วมันแล้ว เอามา
ประดับที่ฉัตร โปรย (กัน) ถวายแด่พระพุทธรเจ้า และ
เราได้ถวายบิณฑบาต มีข้าวชั้นพิเศษ ที่จัดว่าเป็นโภชนะ
อย่างดี ได้นิมนต์พระ ๘ รูป เป็น ๘ รูปทั้งพระพุทธรเจ้า
ให้ฉันที่บริเวณนั้น พระสยัมภูมหาวิระเจ้า ผู้เป็นบุคคล
ผู้เลิศ ทรงอนุโมทนาว่า ด้วยการถวายฉัตรนี้ (และ)
ด้วยจิตอันเลื่อมใสในการถวายข้าวชั้นพิเศษนั้น ท่านจัก
เป็นจอมเทวดาเสวยเทวราชสมบัติ ๓๖ ครั้ง และจักได้
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๑ ครั้ง จักได้เป็นพระเจ้าประเทศ-
ราชอันไพบูรณ์ โดยคณานับไม่ถ้วน ในแสนกัปแต่กัปนี้

วงศ์พระเจ้าโอกกากราชจักสมภพ จักเป็นพระพุทธเจ้า
พระนามว่า โคดม โดยพระโคตร เมื่อพระศาสนากำลัง
รุ่งเรือง ผู้นี้จักถึงความเป็นมนุษย์ เป็นทายาทในธรรม
เป็นโอรส น้อมไปในธรรมของพระศาสดาพระองค์นั้น
จักได้เป็นสาวกของพระศาสดา มีพระนามว่าอุปเสนะ
จักตั้งอยู่ในเอตทัคคะ ที่เป็นผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ
เมื่อกาลเป็นไปถึงที่สุด เราอนภพได้ทั้งหมด เราชนะ
มารพร้อมทั้งพาหนะแล้ว ทรงกายอันเป็นที่สุดไว้ คุณ-
วิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิตา ๔...๗๑... พระพุทธ-
ศาสนา เราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล

ก็ครั้นบรรลุประอรหัตแล้ว แม้นตนเองสมาทานธุดงค์กรรมทั้งหมด
เป็นไปอยู่ ทั้งชักชวนให้ภิกษุพวกอื่นสมาทาน เพื่อประโยชน์แก่ธุดงค์-
กรรมนั้นด้วย, ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งเธอไว้ ใน
ตำแหน่งที่เลิศแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ. สมัยต่อมา
เมื่อเกิดการทะเลาะกันขึ้นในกรุงโกสัมพี และภิกษุสงฆ์แตกแยกเป็น ๒
ฝ่าย เธอถูกภิกษุรูปหนึ่งผู้ประสงค์จะหลีกเลี่ยงการทะเลาะนั้น ถามว่า
บัดนี้เกิดการทะเลาะกันขึ้นแล้วแล, พระสงฆ์แตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย, กระผม
จะพึงปฏิบัติอย่างไรหนอแล ดังนี้ เมื่อจะกล่าวถึงข้อปฏิบัติแก่ภิกษุรูปนั้น
ตั้งต้นแต่การอยู่อย่างสงบ จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ภิกษุช่องเสพเสนาสนะอันสงัด ปราศจากเสียงอื้ออึง
เป็นที่อยู่อาศัยแห่งสัตว์ร้าย เพราะการหลีกเลี่ยงออกเป็น

เหตุ ภิกษุพึงเก็บฝ้ามาจากกองหยากเยื่อ จากป่าช้า จาก
ตรอกน้อยตรอกใหญ่แล้ว ทำเป็นฝ้างุ่นง่าม พึ่งทรงจีวร
อันเศร้าหมอง ภิกษุควรทำใจให้ต่ำ คู้มครองทวาร ตำรวม
ดีแล้ว เทียวไปบิณฑบาตตามลำดับตรอก คือตามลำดับ
สกุล ภิกษุพึงยินดีด้วยของ ๆ ตน แม้จะเป็นของเศร้า-
หมอง ไม่พึงปรารถนารสอาหารอย่างอื่นมาก เพราะใจ
ของบุคคลผู้มีจิตในรสอาหาร ย่อมไม่ยินดีในฉาน ภิกษุ
ควรเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบสงัด เป็น
มุนี ไม่คลุกคลีด้วยพวกคฤหัสถ์ และพวกบรรพชิต
ทั้งสอง ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ควรแสดงตนให้เป็นที่คนบ้า
และคนใบ้ ไม่ควรพูดมากในท่ามกลางสงฆ์ ไม่ควรเข้า
ไปกล่าววาทะใคร ๆ ควรละเว้นการเข้าไปกระทบกระทั่ง
เป็นผู้ตำรวมพระปาติโมกข์ และพึงเป็นผู้รู้จักประมาณ
ในโภชนะ เป็นผู้ฉลาดในการเกิดขึ้นแห่งจิต มีนิमित
อันถือเอาแล้ว พึ่งประกอบสมณะและวิปัสสนา ตามเวลา
อันสมควรอยู่เนื่อง ๆ พึ่งเป็นบัณฑิต ผู้ถึงพร้อมด้วย
ความเพียรเป็นนิตย์ เป็นผู้ประกอบภavanaทุกเมื่อ ด้วย
ความตั้งใจว่า ถ้ายังไม่ถึงที่สุดทุกข์ ไม่พึงถึงความวางใจ
อาสนะทั้งปวงของภิกษุผู้ปรารถนาความบริสุทธิ์ เป็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมสิ้นไป และภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิพพาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิวิตต์ ได้แก่ เสนาสนะอันสังัดจากหมู่
ชน ว่าง มีป่าเป็นต้น.

บทว่า อปุปนิกุโฆส ได้แก่ เฝียบจากเสียง คือเว้นจากที่เสียดสี
มากด้วยเสียง.

บทว่า วาพุมิกนิเสวิต ได้แก่ อันมีราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง
และสัตว์ร้าย อยู่อาศัย. แม้ด้วยบทนี้ ท่านแสดงถึงสถานที่อันสงบจาก
หมู่คนนั้นแล เพราะแสดงว่าเสนาสนะสังัด.

บทว่า เสนาสนํ ได้แก่ สถานที่อยู่โดยความสมควรเพื่อจะนอน
และเพื่อจะอาศัย ท่านประสงค์เอาว่า เสนาสนะ. ในที่นี้.

บทว่า ปฏิสลูลานการณา ได้แก่ มีการหลีกเร้นออกเป็นเครื่อง
หมาย คือเพื่อจะชักจิตกลับจากอารมณ์ต่างๆ แล้ว ให้จิตแอบแนบอยู่
โดยถูกต้อง เฉพาะในกัมมัฏฐานเท่านั้น.

พระเถระครั้งชี้แจงถึงเสนาสนะ อันสมควรแก่การเจริญภาวนา
แสดงความสันโดษในเสนาสนะอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความสันโดษ
นั้น แม้ในปัจจุบัน ๔ มีจิวรเป็นต้น จึงกล่าวคำว่า **สงฺการปฺลฺลฺชา** ดังนี้
เป็นต้น .

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺการปฺลฺลฺชา** ได้แก่ กองแห่งหยากเยื่อ
ทั้งหลาย ชื่อว่า กองแห่งหยากเยื่อ. จากที่กองหยากเยื่อนั้น.

บทว่า อาหตุวา แปลว่า เก็บมาแล้ว .

บทว่า ตโต แปลว่า จากท่อนผ้าเศษที่นำมาแล้วเช่นนั้น. จริงอยู่
คำนี้เป็นปัญจมีวิภักติ ใช้ลงในเหตุ.

บทว่า **ลูขิ** ได้แก่ เสร้าหมอง ด้วยความเศร้าหมองในการตัด และด้วยความเศร้าหมองในการข้อมเป็นต้น คือมีสีไม่สะอาด และถูกจับต้องแล้ว.

บทว่า **ชาเรยฺย** ความว่า ท่านกล่าวว่าเป็นผู้สันโดษในจิวร เพราะพึงบริหารด้วยอำนาจการนุ่งห่มเป็นต้น.

บทว่า **นิจิมฺน กริตฺวาน** ความว่า อนุสรณ์ถึงโอวาทของพระ-
สุคตเจ้าเป็นต้นว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นที่สุดแห่งชีวิต ดังนี้ แล้ว
ทำจิตใจให้ร่าเริงในการทำลาภมานะ.

บทว่า **สพทานิ** ได้แก่ เว้นจากการเกี่ยวข้องในเรือนทั้งหลาย
อธิบายว่า ตามเรือน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **กุลา กุลิ** ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **กุลา กุลิ** ได้แก่ จากตระกูลสู่ตระกูล อธิบายว่า ตามลำดับ
ตระกูล คือตามลำดับเรือน.

บทว่า **ปิณฺฑทิกาย** ความว่า ท่านกล่าวความสันโดษในบิณฑบาต
ด้วยภิกษาที่เจือปนกันนี้.

บทว่า **คฺคฺคฺทฺทวโร** ได้แก่ คຸ້มครองจักษุทวารเป็นต้นดีแล้ว.

บทว่า **สุตฺตฺวโต** ได้แก่ สำรวมแล้วด้วยดี เพราะไม่มีความกะนอง
มือเป็นต้น.

อปี ศัพฺท ในคำว่า **ลูเขนปี วา** นี้ เป็นสมุจจยัตถะ. **วา ศัพฺท**
เป็นวิกัปปัตถะ. ความว่า พึงยินดีโดยชอบสม่าเสมอในความสันโดษ ด้วย
ปัจจัยตามมีตามได้ ที่ได้มาโดยง่าย ไม่เลือกว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้
ทั้งสองอย่างคือ ทั้งเศร้าหมอง ทั้งเป็นของน้อย ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่ **นาณฺถึ ปตฺเต รตฺถิ พหุ** ดังนี้.

บทว่า **นายณํ ปตุเถ รธํ พหุ** ความว่า ไม่พึงปรารถนา คือพึง
ละบิณฑบาตที่มากและประณีต อันมีรสอร่อยเป็นต้นอย่างอื่น จากที่ตน
ได้แล้วเสีย ด้วยบทนี้ ท่านย่อมแสดงถึงความสันโดษ แม้ในภิกขุกิจ
ด้วย.

ที่ท่านเมื่อจะกล่าวถึงเหตุ เพื่อห้ามความติดใจในรสทั้งหลาย จึง
กล่าวว่า **ใจของบุคคลผู้ติดในรสอาหาร ย่อมไม่ยินดีในฌาน** ดังนี้
เป็นต้น. อธิบายว่า บุคคลผู้ไม่ทำอินทรีย์สังวรให้บริบูรณ์ จะทำจิตให้
สงบจากความฟุ้งซ่านได้ แต่ที่ไหนเล่า.

พระเถระ ครั้นแสดงถึงข้อปฏิบัติในการขัดเกลา ในเพราะปัจจัย
ทั้ง ๔ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงถึงภควัตถุที่เหลือทั้งหลาย จึงกล่าว
คำเป็นต้นว่า **อปฺปิจฺโณ เจว** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปิจฺโณ** ได้แก่ ไม่มีความปรารถนา
คือเว้นจากความปรารถนาในปัจจัย ๔. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงการ
ข่มตัณหาที่จะเกิดขึ้น ในเพราะปัจจัยทั้ง ๔ อย่าง. บทว่า **สนฺตุจฺโจะ**
ได้แก่ ความสันโดษ ด้วยความยินดีปัจจัย ๔ ตามที่ได้มา.

**ก็บุคคลใด ไม่พึงเศร้าโศกถึงเรื่องที่แล้วมา ไม่พึง
คิดถึงเรื่องที่ยังไม่มาถึง แต่พึงยังอัศภาพให้เป็นไป ด้วย
เหตุในปัจจุบัน บุคคลนั้นท่านเรียกว่า เป็นผู้สันโดษแล.**

บทว่า **ปวิวิตฺโต** ได้แก่ละจากความคลุกคลีด้วยหมู่คณะแล้ว ปลีก
กายเข้าไปหาความสงบ. จริงอยู่ ในเรื่องความสงบทางจิตเป็นต้น
ข้าพเจ้าจะกล่าวข้างหน้า.

บทว่า วเส ความว่า ฟังประกอบในที่ทั้งปวง. ชื่อว่า มุนิ เพราะประกอบพร้อมด้วยโมไนยธรรม.

บทว่า อัสสุโร ได้แก่ ไม่คลุกคลี เพราะไม่มีความคลุกคลีทางการเห็น การฟัง การเจรจา การสมโภช และทางกาย คือเว้นจากความคลุกคลีตามที่กล่าวไว้แล้ว.

บทว่า อุกมฺย ได้แก่ ไม่คลุกคลีด้วยชนทั้งสองพวก คือด้วยคฤหัสถ์และด้วยบรรพชิต. จริงอยู่ คำนี้เป็นปฐมาวิภัติ ใช้ลงในเหตุ.

บทว่า อตุตฺถานํ ทสฺสเย ตถา ความว่า ถึงจะไม่เป็นบ้า เป็นใบ้ แต่ก็ฟังแสดงคนเหมือนดังคนบ้าหรือคนใบ้, ด้วยบทนั้น ท่านกล่าวถึงการละความอวดดีเสีย.

บทว่า ชโว มุโค วา นี้ ท่านทำเป็นรัสสะ เพื่อสะดวกแก่รูปคาถา, และ วา ศัพท์เป็นสมุจยัตถะ.

บทว่า นคติเวลล์ สมฺภาเสยฺย ความว่า ไม่ควรพูดเกินเวลา คือพูดเกินประมาณ. ได้แก่ ฟังเป็นผู้พูดแต่พอประมาณ.

บทว่า สงฺมมชฺชมฺหิ ได้แก่ ในหมู่ภิกษุสงฆ์ หรือในประชุมชน.

บทว่า น โส อูปวเท กลฺลฺจि ความว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติตามที่กล่าวแล้วนั้น ไม่ควรเข้าไปกล่าวว่ใคร ๆ ที่ต่ำ ที่ปานกลาง หรือที่สูงสุด.

บทว่า อูปมาคํ วิวชฺชเย ความว่า ควรละเว้นการเข้าไปกระทบกระทั่ง คือการเบียดเบียนทางกายเสีย.

บทว่า ลํวฺโต ปาฏิโมกฺขสฺมิ ความว่า ฟังเป็นผู้สำรวมในพระปาติโมกข์ คือในพระปาติโมกข์สังวรศีล ได้แก่ ฟังเป็นผู้ปกป้องกายวาจาด้วยความสำรวมในพระปาติโมกข์.

บทว่า มตฺตถฺยญฺ จสฺส โภชเน ความว่า พึงเป็นผู้รู้จักประมาณใน โภชนะ ในเพราะการแสวงหา การรับ การบริโภค และการเสียดละ.

บทว่า สุกฺคหิตฺตนิมิตฺตสฺส ความว่า เมื่อจะกำหนดอาการของจิต นั้นว่า เมื่อเราทำไว้ในใจอย่างนี้ จิตได้เป็นสมาธิตั้งมั่นแล้ว ดังนี้ พึงเป็นผู้มีนิมิตอันจิตถือเอาแล้วด้วยดีเป็นสมาธิ, บาลีว่า สุกฺคหิตฺตนิมิตฺตโต โส ดังนี้ก็มี, คำว่า โส นั้น โยค คำว่า โยคิ แปลว่า พระโยคินั้น.

บทว่า จิตฺตสฺสอุปาทโกวิทฺท ความว่า พึงเป็นผู้ฉลาดในเหตุที่เกิด ขึ้นกับจิต ทั้งที่หุดหู่ และฟุ้งซ่านว่า เมื่อเจริญภาวนาอยู่ จิตมีความหุดหู่ อย่างนี้, มีความฟุ้งซ่านอย่างนี้ ดังนี้. จริงอยู่ เมื่อจิตหุดหู่ พึงเจริญ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ และปิติสัมโพชฌงค์เกิด, เมื่อ จิตฟุ้งซ่าน พึงเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์และอุเบกขา- สัมโพชฌงค์เกิด. ส่วนสติสัมโพชฌงค์ พึงปรารถนาทุกเมื่อเกิด ด้วย เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึง เจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ในสมัยที่จิตหุดหู่เกิด ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า สมถํ อนุยฺยุญฺเชยฺย ความว่า พึงเจริญสมถภาวนา คือพึง ทำสมาธิที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น ได้แก่ พึงเจริญ คือพึงพอกพูนสมาธิ ที่เกิดขึ้นแล้ว จนให้ถึงความชำนาญชำนาญเกิด.

บทว่า กาลเณ จ วิปสฺสณํ ความว่า ไม่พึงทำสมาธิตามที่ตนได้ แล้ว ให้เสื่อมไปหรือให้คงอยู่ ด้วยการไม่ครอบงำความชอบใจเสีย แต่ พึงทำให้อยู่ในส่วนแห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ และพึงประกอบซึ่งวิปัสสนา ตามกาลอันสมควรเนื่อง ๆ เกิด.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า กาเลน จ วิปัสสนิ ความว่า เมื่อประกอบสมณะ ไม่พึงถึงความรังเกียจ ในกาลที่จิตนั้นมีความตั้งมั่น แต่พึงประกอบวิปัสสนาเนื่อง ๆ เพื่อบรรลอรุณธรรมเป็นต้นเกิด. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุถึงแล้วซึ่งความคุ้นเคย ด้วยการ
ได้สมาธิ หรือด้วยการอยู่อย่างสงบ ไม่ได้บรรลุความ
สิ้นไปแห่งอาสวะได้ ดังนี้.

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า วีรยสาตจฺจสมฺปนฺโน ดังนี้.
ความเป็นไปติดต่อกัน ชื่อว่า สาตจจะ ผู้ถึงพร้อมแล้ว คือประกอบพร้อมแล้วด้วยความเพียรที่เป็นไปติดต่อกัน คือความเพียรที่เป็นไปแล้วติดต่อกัน อธิบายว่า ความเพียรที่คอยประคับประคองจิตอยู่เป็นนิตย์.

บทว่า ยุตฺตโยโค สทา สยิ ความว่า พึงเป็นผู้ประกอบภาวนาตลอดกาลทุกเมื่อเกิด.

บทว่า ทุกฺขนฺตํ ความว่า ยังไม่ถึงที่สุดแห่งวัฏทุกข์ คือนิโรธนิพพาน อันเป็นที่สุดแล้ว ไม่พึงถึง คือไม่พึงถึง ความวางใจ, หรือไม่พึงวางใจว่า เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ ได้ฌาน ได้อภิญญา ให้วิปัสสนาถึงที่สุด หยุดอยู่ดังนี้เลย.

บทว่า เอวํ วิหฺรมาณสฺส ความว่า เป็นอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ คือด้วยวิธีอันถึงที่สุด เพราะตนมีความเพียร ประกอบด้วยอำนาจวิปัสสนามีการเสพเสนาสนะอันสงบเป็นต้น.

บทว่า สุตฺตกาณฺฐสฺส ได้แก่ ของภิกษุผู้ปรารถนาความบริสุทธิแห่งญาณทัสสนะ ความบริสุทธิโดยสิ้นเชิง พระนิพพาน และพระอรหันต์,

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓ - หน้าที่ 405

อธิบายว่า อาสวะทั้งหมดมีกามาสวะเป็นต้น ของภิกษุผู้เห็นภัยในสงสาร
ยอมสิ้นไป คือยอมถึงความสิ้นไป คือความตั้งอยู่ไม่ได้, ย่อมถึง คือยอม
บรรลुพระนิพพาน แม้ทั้งสองอย่างคือ สอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาทิ-
เสสนิพพาน ด้วยการถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะเหล่านั้นนั่นแล.

พระเถระ เมื่อจะแสดงว่าคนมีข้อปฏิบัติอย่างนั้น ด้วยการแสดงการ
ให้โอวาทแก่ภิกษุเช่นอย่างนี้ จึงได้พยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์ไว้แล้ว.

จบอรรถกถาอุปเสนวังคันทปุตตเถรคาถาที่ ๖

๗. โคตมเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโคตมเถระ

[๓๗๖] บุคคลพึงรู้จักประโยชน์ของตน พึงตรวจดูคำสั่งสอน
ของพระศาสดา และพึงตรวจดูสิ่งที่เหมาะสมแก่กุลบุตร
ผู้เข้าถึงซึ่งความเป็นสมณะในพระศาสนานี้ การมีมิตรดี
การสมาทานสิกขาให้บริบูรณ์ การเชื่อฟังต่อครูทั้งหลาย
ข้อนี้ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ ในพระศาสนานี้ ความ
เคารพในพระพุทธเจ้า ความยำเกรงในพระธรรมและ
พระสงฆ์ตามความเป็นจริง ข้อนี้ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ
การประกอบในอาจาระและโคจร อาชีพที่หมดจด อัน
บัณฑิตไม่ติเตียน การตั้งจิตไว้ชอบนี้ ล้วนแต่สมควร
แก่สมณะ จาริตศีลและวาริตศีล การเปลี่ยนอิริยาบถ
อันนำเลื่อมใส และการประกอบในอธิจิต ก็ล้วนแต่
สมควรแก่สมณะ เสนาสนะป่าอันสงบ ปราศจากเสียง
อึกทึก อันมุณีพึงคบหา นี่เป็นสิ่งที่สมควรแก่สมณะ จตุ-
ปารีสุทธศีล พาหุสัจจะ การเลือกเฟ้นธรรมตามความจริง
การตรัสรู้ริยสัจ นี้ก็ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ ข้อที่บุคคล
มาเจริญอนิจจังสัญญาในสังขารทั้งปวงว่า สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง เจริญอนัตตสัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
และเจริญอสุภสัญญาว่า รัชกายนี้ไม่น่ายินดีในโลก นี้ก็
ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ การที่บุคคลมาเจริญโพชฌงค์ ๗
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ และอริยมรรค ๘ ก็ล้วนแต่

สมควรแก่สมณะ การที่บุคคลผู้เป็นมุณีมาละตัณหา
ทำลายอาสวะพร้อมทั้งมูสราค เป็นผู้หลุดพ้นจากอาสวะ
กิเลสอยู่ ก็ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ.

จบโคตมเถรคาถา

อรรถกถาโคตมเถรคาถาที่ ๗

มีคาถาของท่านพระโคตมเถระอีกรูปหนึ่งว่า วิชาเนยย สกั อตุถิ
ดังนี้ เป็นต้น. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระโคตมเถระรูปนี้ ได้บำเพ็ญบุญญานิการไว้ในพระพุทธเจ้า
พระองค์ก่อน ๆ ในภพนั้น ๆ ได้ตั้งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งวิวิญญะไว้
ก่อนหน้าแต่กาลอุบัติขึ้นแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย (ท่าน)
บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ชื่อว่า อุทิจจะ ในกรุงสาวัตถี พอเจริญวัยแล้ว
เป็นผู้เรียนจบไตรเพท ฝึกฝนวิธีการพูด เมื่อไม่ได้คนอื่นที่มีคำพูดที่
เหนือกว่าคำพูดของตน จึงเที่ยวทำการพูด หาเรื่องทะเลาะกับคนเหล่า
นั้น ๆ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย อุบัติขึ้นแล้วในโลก
ทรงแสดงพระธรรมจักรอันบรรพ์ให้เป็นไปแล้ว ทรงฝึกเวไนยสัตว์ทั้งหลาย
มีสกุลบุตร เป็นต้น โดยลำดับแล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังกรุงสาวัตถี เพื่อ
ฝึกอบรมอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในคราวที่มอบถวายพระเชตะวันแด่พระ-
ศาสดา ท่านได้มีศรัทธา เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรมแล้วทูลขอ
บรรพชา.

พระศาสดา ทรงบังคับรับสั่งให้ภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง ด้วยพระดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจงให้กุลบุตรผู้นี้บวชเถิด. ท่าน เมื่อภิกษุนั้นจะให้บรรพชา พอมีคโณจรดเส้นผมเท่านั้น ก็บรรลुพระอรหัตแล้ว ไปสู่โกศลชนบท อยู่ที่โกศลชนบทนั้นนานแล้ว กลับมายังกรุงสาวัตถีอีก. พวกญาติผู้เป็นพราหมณ์มหาศาลเป็นอันมาก เข้าไปหาท่านพระโคตมเถระนั้นแล้ว เข้าไปนั่งใกล้ พากันถามว่า พวกสมณพราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้ มีวาทะอันบริสุทธิ์ในสงสาร, ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกไหนมีวาทะที่แน่นอน, ปฏิบัติอย่างไร จึงจะบริสุทธิ์จากสงสารได้ ดังนี้. พระเถระเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นแก่ญาติเหล่านั้น จึงกล่าวคาถาเหล่านั้นว่า :-

บุคคลพึงรู้จักประโยชน์ของตน พึงตรวจตราดูคำ
สั่งสอนของพระศาสดา และพึงตรวจตราดูสิ่งที่สมควร
แก่กุลบุตร ผู้เข้าถึงซึ่งความเป็นสมณะในพระศาสนานี้
การมีมิตรดี การสมาทานศึกษาให้บริบูรณ์ การเชื่อฟัง
ต่อครูทั้งหลาย ข้อนี้ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ ในพระ-
ศาสนานี้ ความเคารพในพระพุทธรเจ้า ความยำเกรงใน
พระธรรมและพระสงฆ์ ตามความเป็นจริง ข้อนี้ล้วน
สมควรแก่สมณะ การประกอบในอาจารย์และโคจรอาชีพ
ที่หมดจด อันบัณฑิตไม่ติเตียน การตั้งจิตไว้ชอบนี้ ล้วน
แต่สมควรแก่สมณะ จาริตศีลและการิตศีล การเปลี่ยน
อิริยาบถ อันน่าเลื่อมใส และการประกอบในอธิจิต

ก็ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ เสนาสนะป่าอันสงัด ปราศจาก
เสียงอึกทึก อันมุณีพึงคบหา นี่เป็นสิ่งสมควรแก่สมณะ
จตุปาริสุทธศีล พาหุสัจจะ การเลือกเฟ้นธรรม ตามความ
เป็นจริง การตรัสรู้ร้อยสัจ นี่ก็ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ
ข้อที่บุคคลมาเจริญอนิจจสัญญา ในสังขารทั้งปวงว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เจริญอนัตตสัญญาว่า ธรรม
ทั้งปวงเป็นอนัตตา และเจริญสุกสัญญาว่า รัชกายนี้
ไม่น่ายินดีในโลก นี่ก็ล้วนแต่สมควรแก่สมณะ การที่
บุคคลมาเจริญโพชฌงค์ ๗ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ล้วนแต่สมควรแก่
สมณะ การที่บุคคลผู้เป็นมุณีมาละตัณหา ทำลายอาสวะ
พร้อมทั้งมูรธา เป็นผู้หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสอยู่ ก็ล้วน
แต่สมควรแก่สมณะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิชานนุยุย สกั อตุลั ความว่า บุรุษ
มีชาตินักรู้ พึงตรวจตราดูประโยชน์ของตนตามความเป็นจริงแล้ว พึงรู้.
ก็เมื่อจะตรวจตรา พึงตรวจตราคำสั่งสอนของพระศาสดา คือคำสั่งสอน
ของพระศาสดา ที่สมณพราหมณ์ผู้เป็นปุถุชนทั้งหลาย และที่พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในโลกนี้ คือการจะตรัสรู้. ได้แก่ พึงดู คือพึงเห็น
ด้วยปัญญาจักขุ ซึ่งผู้ที่จะนำออกไปจากสงสาร.

จริงอยู่ สมณพราหมณ์ผู้เป็นเคียรถีย์ต่างๆ เหล่านี้ เป็นผู้ยึดมั่น
ผิดซึ่งสังขารทั้งหลายที่ไม่เที่ยงว่า เที่ยง ซึ่งสิ่งซึ่งไม่ใช่ตัวตนว่า เป็นตัวตน
และซึ่งหนทางที่ไม่บริสุทธิ์ ว่าเป็นหนทางที่บริสุทธิ์ และเป็นผู้มีวิภาวะ

แย้งกันและกันเอง; เพราะฉะนั้น วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงเป็น
วาตะที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน, ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงรู้ทั่ว ด้วย
ความรู้ยิ่งตามความเป็นจริง ด้วยพระสยัมภูญาณว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง.
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา, ความสงบคือพระนิพพานดังนี้ เพราะฉะนั้น
วาตะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น จึงเป็นวาตะที่เที่ยงแท้แน่นอน,
อธิบายว่า ฟังตรวจตราดูคำสั่งสอนที่ยิ่งใหญ่ของพระศาสดาแล.

บทว่า ยลฺเจตฺถ อสฺส ปฏฺฐิรूपิ สามณฺณํ อหฺมฺมฺปคตสฺส ความว่า
ฟังเป็นผู้ตรวจตราดูสิ่งที่สมควร คือสิ่งที่เหมาะสมแก่กุลบุตรผู้เข้าถึงความ
เป็นสมณะ คือการบวชในพระศาสนา นี้ หรือในความเป็นบรรพชิต.

เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า ก็ข้อนั้นเป็นอย่างไร ? ท่านจึงกล่าวคำ
เป็นต้นว่า มิตฺตํ อิธ จ กลฺยาณํ การมีมิตรดี ดังนี้. มีวาจาประกอบ
ความว่า การคบหากัลยาณมิตรในพระศาสนา นี้ นับเป็นการสมควรแก่
สมณะ. แม้นัยที่นอกจากนี้ ก็เช่นนี้. จริงอยู่ กุลบุตรย่อมละอกุศล
ย่อมเจริญกุศล ย่อมบริหารตนให้หมดจดสะอาดได้ ก็เพราะได้อาศัย
กัลยาณมิตร.

บทว่า สิกฺขา วิปฺลํ สฺมาทานํ ได้แก่ การสมาทานสิกขาให้
บริบูรณ์, อธิบายว่า ปฏิบัติในสิกขามีศีลสิกขาเป็นต้น อันจะนำมา
ซึ่งคุณอันใหญ่ คือพระนิพพาน.

บทว่า สุตฺตสฺสา จ ครุณํ ความว่า การเชื่อฟัง และการประพฤติ
ตามโอวาทของครูทั้งหลาย คือของกัลยาณมิตรทั้งหลาย มีอาจารย์และ
อุปัชฌาย์เป็นต้น.

บทว่า เอตํ ได้แก่ การคบหากัลยาณมิตรเป็นต้น.

บทว่า พุทุเชตุ สคารวตา ความว่า กระทำความเคารพยำเกรง
ในพระสัพพัญญูพุทธเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้.

บทว่า ชมฺเม อปจิติ ยถาภูตํ ได้แก่ อ่อนน้อม คือบูชาโดย
ความเอื้อเฟื้อในพระอริยธรรม ตามความเป็นจริง.

บทว่า สงฺฆเ ได้แก่ ในพระอริยสงฆ์.

บทว่า จิตฺติกโร ได้แก่ สักการะ คือสักมานะ.

บทว่า เอตํ ได้แก่ กระทำความเคารพในพระรัตนตรัย.

บทว่า อาจารย์โคจร ยุตุโต ความว่า การละอนาจาร คือการ
ก้าวล่วงทางกายและทางวาจา และการละสถานทีโอโคจรมีหญิงแพศยา
เป็นต้น อันเป็นสถานที่ไม่สมควร เพื่อเข้าไปบิณฑบาตเป็นต้นแล้ว
ประกอบคือถึงพร้อมด้วยอาจารย์ คือการไม่ก้าวล่วงทางกายและทางวาจา
และด้วยโคจรอันเป็นสถานที่สมควรเพื่อเข้าไปบิณฑบาตเป็นต้น. ชื่อว่า
ผู้มีอาจารย์และโคจรสมบูรณ์.

บทว่า อาชีโว โสริโต ความว่า เมื่อภิกษุละอนาจารกรรม มี
การขอไม้ไผ่เป็นต้น ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงรังเกียจแล้ว เสพแต่ปัจจัยที่เกิด
ขึ้นไม่มีโทษ ชื่อว่า ผู้มีอาชีพะที่หมดจด คือบริสุทธิ์ด้วยดี เพราะความ
เป็นผู้มีอาชีพอันหมดจดนั่นเอง วิญญูชนทั้งหลาย จึงไม่ติเตียน.

บทว่า จิตฺตสุตฺต จ สณฺุรฺปนํ ความว่า การตั้งจิตไว้ชอบด้วยอำนาจ
รูปที่เห็นแล้ว และอารมณ์ที่ทราบแล้วเป็นต้น โดยที่ไม่ให้กิเลสมีอภิขณา
เป็นต้น เป็นไปในอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้น ทางทวารมีจักขุทวารเป็นต้น.

บทว่า เอตํ ได้แก่ ความถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร อาชีพ

อันหมดจด และความมีทวารอันคุ้มครองแล้ว ในอินทรีย์ทั้งหลาย
ดังนี้

บทว่า จาริตุต ได้แก่ ศีลที่พึงประพฤติให้บริบูรณ์.

บทว่า วาริตุต ได้แก่ ศีลที่พึงให้บริบูรณ์ ด้วยการเว้นไม่ทำ.

บทว่า อิริยาปถิย ปสาทนีย ความว่า เพียบพร้อมด้วยอากัปกิริยา
เป็นเครื่องหมาย อันนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยอิริยาบถ
มีความรู้ทั่วพร้อม.

บทว่า อธิจิตเต จ อาโยโค ได้แก่ การประกอบ คือการเจริญ
ในสมณะและวิปัสสนา.

บทว่า อารมณฺณกาณี ได้แก่ เสนาสนะอันนับเนื่องแล้วในป่า.

บทว่า ปนฺตานิ แปลว่า สงัดแล้ว.

บทว่า ลีลํ ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล. จริงอยู่ ศีลที่ทำลายแล้ว
ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังในที่นี้ ท่านกล่าวถึงศีลที่ยังไม่ทำลาย.

บทว่า พาหุสจฺจํ ได้แก่ ความเป็นผู้สดับตรับฟังมาก, จริงอยู่
พาหุสัจจะนั้น ย่อมมีอุปการะมาก แก่ผู้ประกอบการเจริญภาวนา, การ
ประกอบสมณะวิปัสสนา ย่อมสำเร็จแก่ผู้มากไปด้วยความใคร่ครวญโดย
ชอบ ในความเป็นผู้ฉลาดในโพชฌงค์ ความเย็นอย่างยอดเยี่ยม และความ
เป็นผู้ประกอบในอธิจิตเป็นต้น.

บทว่า ฆมฺมานํ ปวิจโย ยถาภูตํ ความว่า การไตร่ตรอง โดย
ลักษณะที่ตรงกันข้ามจากรูปธรรมและอรูปรธรรม และโดยสามัญญลักษณะ,
ด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงอริปัญญา ธรรมและวิปัสสนา.

บทว่า **สัจจანი อภิสมโย** ได้แก่ การแทงตลอด ด้วยอำนาจ
การตรัสรู้ คือการหยั่งรู้ถึงอริยสัจ มีทุกข์เป็นต้น.

การตรัสรู้แจ้งอริยสัจนี้ นั้น ย่อมมีโดยประการใด เพื่อจะแสดง
อริยสัจนั้น โดยประการนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า **ภเวยฺย** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภเวยฺย จ อนิจฺจํ** ความว่า บุคคล
พึงทำให้มี ให้เกิดขึ้นและให้เจริญอนิจฺจสัญญาในสังขารทั้งปวง โดยการ
ไม่จำแนกว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้เป็นต้น หรือโดยการจำแนกว่า
รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **อนตฺตสญฺญํ** มีวาจาประกอบความว่า พึงเจริญอนตฺตสัญญา
ที่เป็นไปแล้วว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนตฺตาดังนี้. แม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย
ก็อย่างนี้.

บทว่า **อสุภสญฺญํ** ความว่า สัญญาที่เป็นไปแล้วว่า ไม่งาม เพราะ
สิ่งไม่สะอาดคือกิเลสในภวฺยกาย หรือในสังขารอันเป็นไปในภุมิ ๓ แม้
ทั้งหมด ไหลออกรอบด้าน. จริงอยู่ อสุภสัญญา นี้ มีทุกขสัญญาเป็นบริวาร
ก็ด้วยบทนั้นนั้นแหละ ถึงทุกขสัญญา ท่านก็สงเคราะห์ไว้ในอสุภสัญญา
นี้เอง, บัณฑิตพึงทราบดังว่ามานี้แล.

บทว่า **โลกมุหิ จ อนภิริตี** ได้แก่ สัญญาในเพราะการไม่ยินดียิ่ง
ในสังขารทั้งหลายที่เป็นไปในภุมิ ๓ ในโลกทั้งปวง, ด้วยบทนี้ ท่าน
กล่าวถึง อาทีนวานุปีสสนา และนิพพิทานุปีสสนา.

ก็พระเถระผู้ประกอบการเจริญวิปัสสนาอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะให้หมู่
ญาติเกิดความชวนชวายเป็น คือเมื่อจะแสดงว่า พึงเจริญธรรมเหล่านี้ ดังนี้
จึงกล่าวคาถาว่า **ภเวยฺย จ โขชฺฌนฺต** ดังนี้เป็นต้น.

เนื้อความแห่งบาทกาลานั้นว่า :- ชื่อว่า โโพฆฌค์ เพราะอรรถว่าเป็นองค์แห่งความพร้อมพร้อมของธรรม ๗ อย่างมีสติเป็นต้น เพื่อการตรัสรู้ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า โโพฆฌค์ เพราะอรรถว่า เป็นองค์แห่งบุคคลผู้พร้อมด้วยธรรมนั้น เพื่อการตรัสรู้ คือธรรมทั้งหลาย มีสติเป็นต้น. ธรรมเหล่านั้น โโพฆฌค์ ๗ ประการ มีสติเป็นต้น, อิทธิบาท ๔ มีฉันทะเป็นต้น, อินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น, พละ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น เหมือนกัน และอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น. ด้วย จ ศัพท์ ท่านสงเคราะห์เอาสติปัญญาและสัมมปปธานเข้าด้วย เพราะเหตุนี้ ฟังทำให้มี ฟังทำให้เกิด และฟังเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประเภท แม้ทั้งหมดเกิด. ในข้อนี้ การทำโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประเภทเหล่านั้น ให้เกิดขึ้นในขณะที่แห่งโสคาปัตติมรรค และการเจริญในขณะที่แห่งอรหัตมรรค. ข้อนี้เป็น การสมควรแก่สมณะ คือภิกษุแล.

พระเถระ ซึ่งแจ้งโพธิปักขิยธรรมอย่างนั้น เมื่อจะแสดงว่า บุคคลจะตรัสรู้สมุทัยสัง ก็ด้วยอำนาจการตรัสรู้ด้วยการละ, จะตรัสรู้นิโรธสัง ก็ด้วยการตรัสรู้ด้วยการทำให้แจ้ง, เหมือนจะตรัสรู้มรรคสังได้ ก็ด้วยอำนาจการตรัสรู้ด้วยการเจริญดังนี้ จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า **ตณฺหํ ปชเหยย** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตณฺหํ ปชเหยย** ความว่า ฟังตัดค้นหาทั้งหมด มีประเภทเช่นกามค้นหาเป็นต้น โดยไม่ให้เหลือ ด้วยอริยมรรค, ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ ชื่อว่า มุนิ เพราะประกอบพร้อมด้วยญาณนั้น.

บทว่า **สมฺมูลเก อาสเว ปทาเลยฺย** ความว่า ฟังทำลาย คือฟัง

ตัดอัสวะแม่ทั้งหมด มีกามาสวะเป็นต้น พร้อมทั้งมูลรอก มีกามราคานุสัย
เป็นต้น.

บทว่า วิหเรยฺย วิปฺปมฺตุโต ความว่า เพราะละกิเลสทั้งหลายได้
โดยประการทั้งปวงอย่างนี้ จึงเป็นผู้หลุดพ้นในที่ทั้งปวง กระทำให้แจ้ง
ซึ่งนิโรธ คือนิพพาน อันสละขาดซึ่งอุปธิกิเลสทั้งหมดได้อยู่.

บทว่า เอตํ ความว่า ข้อที่การอยู่เช่นนั้น นับว่าเป็นการสมควร
แก่สมณะ คือภิกษุผู้ลอบบาปได้แล้ว.

พระเถระชี้แจงว่า พระศาสนาเป็นนินยานิกะ โดยระบุถึงข้อปฏิบัติ
อันสมควรแก่สมณะ และชี้แจงว่าลัทธินิกายนอก เป็นนินยานิกะ เพราะ
ยื้อน (ทวน, ตรงกันข้าม) พระศาสนานั้น. พราหมณ์มหาศาลเหล่านั้น
มีความเลื่อมใสยิ่งในพระศาสนา พวกเขาคำรงอยู่ในสภาวะเป็นต้นแล้ว.

จบอรรถกถาโคตมเถรคาถาที่ ๗

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา

ทสกนิบาต

ในทสกนิบาตนี้ พระเถระ ๑ องค์ คือ พระกาฬุทายีเถระ ๑
พระเอกวิหาริยเถระ ๑ พระมหากัปปินเถระ ๑ พระจูฬปันถกเถระ ๑
พระกัปปเถระ ๑ พระอุปเสนวังคันทปุตตเถระ ๑ พระโคตมเถระ ๑
ได้เปล่งอุทานคาถาองค์ละ ๑๐ คาถา รวมเป็น ๗๐ คาถา ฉะนี้แล.

จบทสกนิบาต

เถรคาถา เอกาทสกนิบาต

๑. สังกิจจเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสังกัจจเถระ

อุบาสกคนหนึ่ง ได้อ้อนวอนขอให้สังกัจจสามเณรอยู่ในวิหารแห่ง
หนึ่งด้วยคาถาว่า

[๓๗๗] ดูก่อนพ่อสามเณร จะมีประโยชน์อะไรในป่า ภูเขา
ชื่อ อุชชุหณะ เป็นที่ไม่สบายในฤดูฝน เพราะฉะนั้น
ภูเขาอุชชุหณะจะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน ลมหัวด้วน
พัดมาอยู่ ท่านพอใจหรือ เพราะความเจ็บปวดเป็นที่
ต้องการของผู้เจริญมาน.

สังกัจจสามเณรตอบว่า

ลมหัวด้วนในฤดูฝน ย่อมพัดผันเอาลาหกลงไปฉนใด
สัตถุอันประกอบด้วยวิเวก ย่อมคร่ำเอาจิตอาตมามาสู่
ความสดกัฉนั้น กายคตาสติก็มีภูฐาน อันประกอบด้วย
ด้วยความคลายกำหนดในร่างกาย ย่อมเกิดขึ้นแก่อาตมา
ทันที เหมือนกานันเป็นสัตว์เกิดแต่ฟองไข่ มีสีดำ เทียว
อาศัยอยู่ในป่าช้าจะนั้น บุคคลเหล่าอื่นย่อมไม่รักษา
บรรพชิต และบรรพชิตก็ไม่รักษาคณเหล่าอื่น ภิกษุนั้นแล
เป็นผู้ไม่หวังใยในกามทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นสุข แอ่ง
ศิลาซึ่งมีน้ำใส ประกอบด้วยหมู่ชะนีและค้าง ดารดาษ

ไปด้วยสาหร่าย ย่อมยังอาตมาให้อินดี การที่อาตมาอยู่
ในเสนาสนะป่า คือ ซอกเขาและถ้ำอันเป็นที่สงัด เป็น
ที่ซ่อนเสพอาศัยแห่งมวลมฤค ย่อมทำให้อาตมายินดี
อาตมาไม่เคยรู้สึกถึงความดำริอันไม่ประเสริฐ ประกอบ
ด้วยโทษเลยว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกเบียดเบียน จงถูกฆ่า
จงได้รับทุกข์ อาตมาได้ทำความคุ้นเคยกับพระศาสดาแล้ว
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อาตมาทำเสร็จแล้ว อาตมา
ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพ
แล้ว บรรลุถึงประโยชน์ที่กุญชรออกบวชเป็นบรรพชิต
ด้วยศรัทธาต้องการแล้ว ถึงความสิ้นไปแห่งสังโยชน์
ทั้งปวงแล้ว อาตมาไม่ยินดีความตาย ไม่เพลิดเพลिन
ความเป็นอยู่ และรอเวลาอยู่ เหมือนลูกจ้างรอให้สิ้น
เวลาทำงานฉะนั้น อาตมาไม่ยินดีความตาย ไม่เพลิด-
เพลिनความเป็นอยู่ และเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ รอเวลา
ตายอยู่.

ในเอกาทศกนิบาตนี้ พระสังกัจจเอระองค์เดียวเท่านั้น
ผู้เสร็จกิจแล้ว หมดอาสาจะ ได้ภษิตคาถาไว้ ๑๑ คาถา
ถ้วน ฉะนี้แล.

จบสังกัจจเอระคาถา

จบเอกาทศกนิบาต

อรรถกถาเอกาทสกนิบาต

อรรถกถาสังกิจจเถรคาถาที่ ๑

ในเอกาทสกนิบาต มีคาถาของท่านพระสังกิจจเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ก็ ตวตุโถ วเน ตาต** ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน ตั้งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งวิวิญญะ (พระนิพพาน) ในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ถือปฏิสนธิในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในกรุงสาวัตถี เมื่อท่านอยู่ในท้องนั้นเอง มารดาป่วยไข้ทำกาละไป. เมื่อมารดาถูกนำไปป่าช้าเผาอยู่ มดลูกไม่ไหม้ พวกมนุษย์เอาหลาวแทงท้อง กระแทบที่สุด ดวงตาของเด็ก. มนุษย์เหล่านั้นแทงท้องนั้นแล้ว เอาถ่านเพลิงกลบไว้แล้วก็หลีกไป. แม้ส่วนแห่งท้องก็ไหม้, ส่วนเด็กเสมือนกับรูปพิมพ์ทองคำบนอังคาร ได้เป็นเสมือนนอนอยู่บนกลีบปทุมะนั้น. จริงอยู่ ธรรมดาว่าสัตว์ผู้เกิดในภพสุดท้าย ถึงจะถูกภูเขาสีเนรุท่วมทับไว้ ยังไม่บรรลुพระอรหัตสิ้นชีวิตไปย่อมไม่มี.

รุ่งขึ้นพวกมนุษย์ไปสู่ที่ป่าช้า เห็นเด็กนอนอยู่อย่างนั้น เกิดอัศจรรย์จิตไม่เคยมี จึงพาเด็กไปยังบ้าน ถามพวกทำนายนิมิต พวกทำนายนิมิตกล่าวว่า ถ้าเด็กนี้จักอยู่ครองเรือนไซ้ ตลอดชั่วคนตระกูลที่ ๗ ได้รับทุกข์ยาก ถ้าจักบวชไซ้ ก็จักแควดล้อมไปด้วยสมณะ ๕๐๐ เทียวไป. พวกญาติกล่าวว่า เอาเถอะในเวลาเขาเจริญวัย พวกเราจักให้บวชในสำนักท่านพระสารีบุตรเถระของเรา พลังกล่าวว่าสังกิจจะ เพราะถูกขอแทงที่ลูกตา ภายหลังจึงตั้งชื่อว่า **สังกิจจะ**.

๑. ฉบับภาษาอังกฤษว่า **ไม่มีความทุกข์ยาก.**

ในเวลาเธอมีอายุ ๗ ขวบ ได้ยินเรื่องที่ตนอยู่ในครรภ์ และการตายของมารดา ก็เกิดความสลดใจจึงกล่าวว่า ฉันจักบวช. พวกญาติกล่าวว่า คีละพ่อ ดังนี้แล้วนำไปยังสำนักของพระธรรมเสนาบดี ได้มอบให้ด้วยคำว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ โปรดให้เด็กนี้บวชเถิด. พระเถระได้ให้ตบปัญจกกรรมฐานแล้วให้เธอบวช. เธอบรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาในขณะที่ปลงผมนั่นเอง อยู่ในป่ากับภิกษุประมาณ ๓๐ รูป ให้ภิกษุเหล่านั้นพ้นจากมือโจร แม้ตนเองก็ทรมานโจรเหล่านั้นให้บวชแล้วอยู่กับภิกษุเป็นอันมากในวิหารแห่งหนึ่ง เห็นภิกษุเหล่านั้นมีวทะเลาะกัน จึงบอกภิกษุเหล่านั้นด้วยคำว่า เราจะไปในที่อื่น ในเรื่องนี้มีความสังเขปเพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดารพึงรู้โดยนัยอันมาแล้วในเรื่องแห่งพระธรรมบทนั้นแล.

ลำดับนั้น อุบาสกคนหนึ่งประสงค์จะอุปฐากเธอ จึงอ้อนวอนให้เธออยู่ในที่ใกล้ ๆ จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

ดูก่อนพ่อสามเณร จะมีประโยชน์อะไรในป่า ภูเขา
ชื่ออุชชุหานะ เป็นที่ไม่สบายในฤดูฝน เพราะฉะนั้น
ภูเขาอุชชุหานะจะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน ลมหัวด้วน
พัดมาอยู่ ท่านพอใจหรือ เพราะความเจียบสดเป็นที่
ต้องการของผู้เจริญมาน.

ตั้งกิจจสามเณรได้ฟังดังนั้น จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ลมหัวด้วนในฤดูฝน ย่อมพัดผันเอาวาทาหากไปฉนใด
สัตถุอันประกอบด้วยวิเวก ย่อมคร่าเอาจิตอาตมามาสู่
ความสังคตก็ฉนั้น กายคตาสติกัมมัฏฐาน อันประกอบ

ด้วยความคล้ายกำหนดในร่างกาย ย่อมเกิดขึ้นแก่อาตมา
ทันที เหมือนก้านเป็นสัตว์เกิดแต่ฟองไข่ มีสีดำ เทียว
อาศัยอยู่ในป่าช้าจะนั้น บุคคลเหล่านี้ย่อมไม่รักษา
บรรพชิต และบรรพชิตก็ไม่รักษาคณเหล่านี้ ภิกษุ
นั้นแลเป็นผู้ไม่ห่วงใยในกามทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นสุข
แองศิลาซึ่งมีน้ำใส ประกอบด้วยหมู่ชะนีและค่าง คาร-
ดาชไปด้วยสาหร่าย ย่อมยังอาตมาให้ยินดี การที่อาตมา
อยู่ในเสนาสนะป่า ชอบเขาและถ้ำอันเป็นที่สงัด เป็นที่
ช่องเสฟแห่งมวลมฤค ย่อมทำให้อาตมายินดี อาตมา
ไม่เคยรู้สึกถึงความดำริอันไม่ประเสริฐประกอบด้วยโทษ
เลยว่ ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกเบียดเบียน จงถูกฆ่า จงได้
รับทุกข์ อาตมาได้ทำความคุ้นเคยกับพระศาสดาแล้ว คำ
สั่งสอนของพระพุทธเจ้า อาตมาทำเสร็จแล้ว อาตมา
ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพ
แล้ว บรรลุถึงประโยชน์ที่ถูบุตรออกบวชเป็นบรรพชิต
ด้วยศรัทธาต้องการแล้ว ถึงความสิ้นไปแห่งสังโยชน์
ทั้งปวงแล้ว อาตมาไม่ยินดีความตาย ไม่เพลิดเพลिन
ความเป็นอยู่ และรอเวลาอยู่ เหมือนลูกจ้างรอให้สิ้น
เวลาทำงานจะนั้น อาตมาไม่ยินดีความตาย ไม่เพลิด-
เพลिन ความเป็นอยู่ และเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ รอ
เวลาตายอยู่.

ศัพท์ ก็ ในบทว่า ก็ ตวตุโธ วเน นี้ ในคานานัน ท่านกล่าวด้วยลึงควิปัลลาส. อธิบายว่า ท่านจะประโยชน์อะไรในป่า, ก็จะเป็นประโยชน์อะไร ?

บทว่า อุชฺชุหานิว ปาฐเส ความว่า ภูเขาลูกหนึ่ง ชื่อว่า อุชฺชุหานะ. ก็ภูเขานั้นดาดคายไปด้วยรกชัฏ มีแอ่งน้ำและซอกเขามาก, มีน้ำไหลในที่นั้น ๆ ไม่เป็นสัปปายะในฤดูฝน, เพราะฉะนั้น ภูเขาชื่อว่า อุชฺชุหานะ จึงมีประโยชน์ในบัดนี้คือในฤดูฝน. แต่ในที่นี้อาจารย์บางพวกกล่าวว่า นกตัวหนึ่งชื่อว่า อุชฺชุหานะ จึงอดทนความหนาวไม่ได้, ในฤดูฝนมันจึงแอบอยู่ในพุ่มป่า, ตามมติของอาจารย์บางพวกนั้น ท่านจะมีความพอใจในป่าหรือ เหมือนนกชื่อว่า อุชฺชุหานะ ในฤดูฝนฉะนั้น.

บทว่า เวมุฏารมณียา เต มีวาจาประกอบความว่า ลมหัวด้วนพัดมาอยู่ ท่านจะมีความพอใจหรือ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ถ้าในภูเขาลูกหนึ่ง ชื่อว่า เวมุฏา และว่าเงื่อมเขา. ก็ในที่นั้นประกอบด้วยคมนาคม เว้นจากความแออัดแห่งหมู่ชน และเพียบพร้อมด้วยร่มเงาและน้ำ, เพราะฉะนั้น ถ้าเวมุฏาจึงเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ สมควรที่จะอยู่ในป่า, เพราะเหตุไร ? เพราะเป็นที่สงัดสำหรับผู้เข้าฌาน, เพราะเหตุที่ผู้เข้าฌานเช่นนั้น จำต้องปรารถนาเฉพาะความสงัด ในที่ใดที่หนึ่ง ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เจ้าอย่าไปสู่ป่าอันไกล จงอยู่ในถ้ำเวมุฏาเถิดพ่อ.

ก็ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ว่า เพราะเหตุเมื่อผู้เข้าฌาน ได้เสนาสนะอันผาสุกแก่การอยู่ ควรเป็นที่สงัดนั้นแล ฌานเป็นต้นย่อมสำเร็จ เมื่อไม่ได้ หาสำเร็จไม่ ฉะนั้น ในฤดูฝนเห็นปานนั้น ท่านไม่ควรอยู่ในป่าแห่งใดแห่งหนึ่ง แต่อาจอยู่ได้ในถ้ำและเงื่อมเขาเป็นต้น.

เมื่ออุบาสกกล่าวอย่างนั้น พระเถระเมื่อแสดงว่า ป่าเป็นต้นเท่านั้น
ย่อมยังเราให้ยินดี จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ยถา อพุทานิ ดังนี้.

คำนั้นมีอธิบายดังนี้ว่า ในฤดูฝนลมหัวด้วนบันลือลั่น ทำเมฆหมอก
ให้ตกลงมาไปฉนใด สัญญาอันเกี่ยวข้องกับวิเวก ย่อมทำจิตของเราให้กระจัด
กระจาย ย่อมรั้งมาสู่เฉพาะสถานที่สังัดเท่านั้นฉนนั่น.

เหมือนอะไรเล่า ? เหมือนกานันเป็นสัตว์เกิดแต่ฟองไขไม่ขาวคือ
สีดำ เที่ยวอาศัยอยู่ในป่าช้าฉนนั่น.

บทว่า อุปฺปาทยเตว เม สติ สนฺเทหฺสุมี วิจารณ์สุติตี ความว่า
กายคตาสติกรรมฐานอันประกอบด้วยความคลายกำหนดในกายนี้ ย่อมเกิด
ขึ้นแก่อาตมาทันที. ได้ยินว่า วันหนึ่งพระเถระเห็นชาคมมนุษย์ที่กาจิกกิน
กลับได้อสุกสัญญา ที่ท่านหมายเอาจึงกล่าวอย่างนั้น. ด้วยเหตุฉนนั่น ท่าน
จึงแสดงว่า เราปรารถนาจะอยู่ในป่าเท่านั้น เพราะฉนทรากะในกายไม่มี
โดยประการทั้งปวง.

ก็ศัพท์ว่า ยถจ เป็นสมุจยัตถะ ด้วย จ ศัพท์นั้น ท่านแสดงว่า
ท่านจงพึงเหตุแห่งการอยู่ในป่าของเราแม่อื่น. ชนเหล่าอื่นมีเสวกเป็นต้น
ย่อมไม่รักษาบรรพชิตใด เพราะไม่มีผู้ที่จะพึงรักษา เหตุเป็นผู้อยู่ด้วย
กรรมฐานมีเมตตาเป็นอารมณ์ และเหตุไม่มีเครื่องบริจารอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความโลก, อนึ่ง บรรพชิตใดไม่รักษา ชนเหล่าอื่นอันพัวพันด้วยเครื่อง
กัฏลอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะไม่มีบุคคลเช่นฉนนั่นเอง.

บทว่า ส เว ภิกฺขุ สุขํ เสติ ความว่า ภิกษุฉนนั่น ไม่มีความอาลัย
คือเว้นจากความห่วงใยในวัตถุคามโดยประการทั้งปวง เพราะตัดกิเลสคาม
ได้เด็ดขาด ย่อมอยู่เป็นสุขในที่ใดที่หนึ่ง, อธิบายว่า เป็นเสมือนในป่า
ไกลบ้าน เพราะผู้นั้นไม่มีความระแวงรังเกียจ.

บัดนี้ เพื่อแสดงความที่ภูเขาและป่าเป็นต้นเป็นที่น่ารื่นรมย์ และ
ความเป็นที่ ๆ คนเคยอยู่อาศัย ท่านจึงกล่าวว่า **อจุเจติกา** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วสิตี เม** ได้แก่สถานที่ๆ เราเคยอยู่
บทว่า **วามิกนิเสวิต** ได้แก่ ในป่าที่มีเนื้อร้าย มีราชสีห์และเสือ
 เป็นต้น.

ด้วยบทว่า **สกุப்பு** นานิขานามิ ท่านแสดงถึงความเป็นผู้อยู่ด้วย
กรรมฐานมีเมตตาเป็นอารมณ์ว่า อาตมาไม่รู้สึกลงถึงการให้เกิดความดำริชั่ว
ต่างด้วยความพยาบาทและวิหิงสาเป็นต้นอันไม่ประเสริฐ จากจิตที่ประกอบ
ด้วยโทษนั่นเองอย่างนี้ว่า ขอสัตว์ผู้มีปราณเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จงถูกฆ่า
คือจงถูกประหารด้วยเครื่องประหารมีลูกศรและหอก เป็นต้น จงถูกฆ่า
จงถูกเบียดเบียนด้วย เครื่องประหารด้วยก้อน เป็นต้น หรือจงถึงคือประสบ
ทุกข์ ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้ ความดำริผิดไม่เคยเกิดขึ้นเลย.

บัดนี้ ท่านแสดงถึงความที่กิจที่ตนทำ โดยนัยมีอาทิว่า **ปริจฺฉโล**
 ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริจฺฉโล** ได้แก่ บำเรอแล้วด้วย
อำนาจการทำตามโอวาทานุสาสนี.

บทว่า **โอหิต** แปลว่า ปลงลงแล้ว.

บทว่า **ครุโก ภโร** ได้แก่ ชั้นธการะอันหนักกว่า.

บทว่า **นาคินนุทามิ มรณ** ความว่า ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาความตาย
ว่า เราจะตายอย่างไรหนอ.

บทว่า **นาคินนุทามิ ชีวิต** ความว่า เราไม่ปรารถนาแม้ชีวิตว่า

อย่างไรหนอแล เราพึงมีชีวิตอยู่ได้นาน. ด้วยคำนี้ท่านแสดงถึงความรัก
เรามีจิตเสมอกันในความตายและในชีวิต.

บทว่า กาลญจ ปฏิภุขามิ ความว่า เรารอการปรินิพพานเท่านั้น.

บทว่า นิพฺพฬิสฺสึ แปลว่า ไม่เพลิดเพลิน คือการทำงานเพื่อ
ค่าจ้าง.

บทว่า ภตฺโตยธา ความว่า ลูกจ้างกระทำการงานเพื่อคนอื่น แม้
ไม่เพลิดเพลินซึ่งความสำเร็จแห่งการงาน ก็คงกระทำการงานอยู่นั้นแล
อ้างถึงความสิ้นไปแห่งวัน จันใด แม้เราก็นั้นนั้น จะไม่เพลิดเพลินถึงชีวิต
ก็ดี จะไม่เพลิดเพลินถึงความตาย โดยยังอัตภาพให้เป็นไปก็ดี ก็ย่อม
หวังเฉพาะกาลสิ้นสุด, คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาสังกัจจเณรคาถาที่ ๑

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

เอกาทสกนิบาต

เถรคาถา ทวาทสกนิบาต

๑. สิวเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสิวลเถระ

[๓๗๘] ท่านทั้งหลายพึงศึกษาศีลในศาสนานี้ ด้วยว่าศีลอัน
บุคคลศึกษาดีแล้ว ตั้งสมมติแล้ว ย่อมนำสมบัติทั้งปวง
มาให้ในโลกนี้ นักปราชญ์เมื่อปรารถนาความสุข ๓
ประการ คือความสรรเสริญ ๑ การได้ความปลื้มใจ ๑
ความบันเทิงในสวรรค์เมื่อละไปแล้ว ๑ พึงรักษาศีล ด้วย
ว่าผู้มีศีล มีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ทุศีล
ประพฤติแต่กรรมอันลามก ย่อมแตกจากมิตร นรชน
ผู้ทุศีล ย่อมได้รับการติเตียนและความเสียชื่อเสียง ส่วน
ผู้มีศีล ย่อมได้รับการสรรเสริญและชื่อเสียงทุกเมื่อ
ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดี
ทั้งหลาย และเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะ
ฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ สังวรศีลเป็นเครื่องกัน
ความทุจริต ทำจิตให้รำแรง เป็นทำที่หยั่งลงมหาสมุทร
คือนิพพานของพระพุทธเจ้าทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระ
ศีลให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นกำลังหาที่เปรียบมิได้ เป็นอาวุธ
อย่างสูงสุด เป็นอาวุธอันประเสริฐ เป็นเกราะอันนำ
อัสจรรย์ ศีลเป็นสะพาน เป็นมหาอำนาจ เป็นกลิ่นหอม

อย่างยอดเยี่ยม เป็นเครื่องอุปนิสัยอันประเสริฐ บุคคลผู้
สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ศีลเป็นเสบียง
อันเลิศ เป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นพาหนะอัน
ประเสริฐยิ่งนัก เป็นเครื่องหอมฟุ้งไปทั่วทิศานุทิศ คน
พาลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นในศีล ย่อมไม่ได้รับการนิทานในเวลา
ที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมไม่ได้รับทุกข์
โทมนัสในอบายภูมิ ย่อมไม่ได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป
ธีรชนผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดีในศีล ย่อมไม่ได้รับการสรรเสริญ
ในเวลาที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ครั้นตายไปแล้ว ก็ได้รับ
ความสุขโสมนัสในสวรรค์ ย่อมรื่นเริงใจในที่ทุกสถาน
ในโลกนี้ ศีลเท่านั้นเป็นยอด และผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุด
ในโลกนี้ ความชนะในมนุษย์โลกและเทวโลก ย่อมมีได้
เพราะศีลและปัญญา.

จบสี่ลวเถรคาถา

อรรถกถาทวาทสกนิบาต

อรรถกถาสี่ลวเถรคาถาที่ ๑

ในทวาทสกนิบาต คาถาของท่านพระสี่ลวเถระ มีคำเริ่มต้นว่า
สี่ลเมว ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน

ตั้งสมมุติอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาท-
กาลนี้ บังเกิดเป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสารในกรุงราชคฤห์ ได้เป็น
ผู้มีพระนามว่า สีลวะ. ครั้นเธอเจริญวัยแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูประสงค์
จะฆ่าเธอ จึงยกขึ้นสู่ช้างตัวซั่มมันดุร้าย แม้พยายามอยู่ด้วยอุบายต่างๆ
ก็ไม่สามารถจะให้ตายได้ เพราะท่านเกิดในปัจฉิมภพ ไม่มีอันตรายต่อชีวิต
ในระหว่างยังไม่บรรลुพระอรหัต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นความเป็น
ไปของเธอ จึงตรัสตั้งพระมหาโมคคัลลานเถระว่า เธอจงนำสีลวกุมารมา.
พระเถระได้นำเธอมาพร้อมด้วยช้างด้วยกำลังแห่งฤทธิ์.

กุมารลงจากช้างถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม อันสมควรแก่อัชฌาสัย
ของเธอ. เธอฟังธรรมแล้วได้ศรัทธา บรรพชาบำเพ็ญวิปัสสนากรรม
ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต อยู่ในโกศลรัฐ. ลำดับนั้นพระเจ้าอชาตศัตรู
ทรงสั่งบังคับบุรุษทั้งหลายว่า พวกท่านจงฆ่า. ราชบุรุษเหล่านั้นไปยัง
สำนักของพระเถระยืนอยู่แล้ว ฟังธรรมกถาที่พระเถระแสดง เกิดความ
สังเวชมีจิตเลื่อมใสบวชแล้ว. พระเถระได้แสดงธรรมแก่บรรพชิตเหล่านั้น
ด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

ท่านทั้งหลายพึงศึกษาศีลในศาสนานี้ ด้วยว่าศีลอัน
บุคคลศึกษาดีแล้ว ตั้งสมมติแล้ว ย่อมนำสมบัติทั้งปวงมา
ไว้ในโลกนี้ นักปราชญ์เมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการ
คือ ความสรรเสริญ ๑ การได้ความปลื้มใจ ๑ ความ
บันเทิงในสวรรค์เมื่อละไปแล้ว ๑ พึงรักษาศีล ด้วยว่า

ผู้มีศีล มีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ทุศีล
ประพฤติแต่กรรมอันลามก ย่อมแตกจากมิตร นรชนผู้
ทุศีล ย่อมได้รับการติเตียนและการเสียชื่อเสียง ส่วนผู้
มีศีล ย่อมได้รับการสรรเสริญและชื่อเสียงทุกเมื่อ ศีล
เป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย
และเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระ
ศีลให้บริสุทธิ์ สัจธรรมศีลเป็นเครื่องกันความทุจริต ทำจิต
ให้ร่าเริง เป็นท่าที่ยังลงมหาสมุทร คือนิพพานของ
พระพุทธเจ้าทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์
ศีลเป็นกำลังหาที่เปรียบมิได้ เป็นอาวุธอย่างสูงสุด เป็น
อาวุธอันประเสริฐ เป็นเกราะอันน่าอัศจรรย์ ศีลเป็น
สะพาน เป็นมหาอำนาจ เป็นกลิ่นหอมอย่างยอดเยี่ยม
เป็นเครื่องอุปโลอันประเสริฐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล
ย่อมหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ศีลเป็นเสบียงอันเลิศ เป็น
เสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นพาหนะอันประเสริฐยิ่งนัก
เป็นเครื่องหอมฟุ้งไปทั่วทิศานุทิศ คนพาลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น
ในศีล ย่อมได้รับการนิินทาในเวลาที่มิมีชีวิตอยู่ในโลกนี้
เมื่อตายไปแล้ว ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในอบายภูมิ ย่อม
ได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป ชีรชนผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดี
ในศีล ย่อมได้รับการสรรเสริญในเวลาที่มิมีชีวิตอยู่ใน
โลกนี้ ครั้นตายไปแล้ว ก็ได้รับความสุขโสมนัสใน

**สววรรค์ ย่อมรื่นเริงในที่ทุกสถานในโลกนี้ ศิลเท่านั้นเป็น
ยอด และผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุดในโลกนี้ ความชนะใน
มนุษย์โลกและเทวโลก ย่อมมีได้เพราะศิลปะและปัญญา.**

บทว่า อิท ในบทว่า สิลเมวิท ลิกุเขต, อสุมิ โลก นี้ ในคานานัน เป็นเพียงนิบาต. กุลบุตรผู้ใคร่ต่อประโยชน์ในสัตว์โลกนี้ พึงศึกษาเฉพาะศิลปะในเบื้องต้น ต่างด้วยจาริตศิลปะและวาริตศิลปะเป็นต้น, และเมื่อจะศึกษาศิลปะนั้นให้เป็นอันศึกษาแล้วด้วยดี พึงศึกษากระทำให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยดี โดยให้ถึงภาวะที่ศิลปะไม่ขาดเป็นต้น.

บทว่า อสุมิ โลก ความว่า ในเบื้องต้น พึงศึกษาศิลปะ ในธรรมที่ควรศึกษาในสังขารโลกนี้.

ท่านกล่าวว่า สิล หิ เป็นต้น เพราะความที่ศิลปะเป็นที่ตั้งมั่นแม่แห่งทิวฐิตสมบัติ.

ศัพท์ว่า หิ ในคานานัน เป็นตติยาวิภัติ. เพราะศิลปะอันบุคคลเสพแล้ว อบรมแล้ว รักษาแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสมบัติทั้งปวงคือ มนุษยสมบัติ ทิพยสมบัติ นิพพานสมบัติ แก่สัตว์ผู้พร้อมด้วยศิลปะนั้น.

เมื่อจะแสดงข้อความที่ท่านกล่าวไว้โดยสังเขปว่า ศิลย่อมนำมาสมบัติทั้งปวงมาให้โดยพิสดาร จึงกล่าวคำมีอาทิว่า สิล รุกเขยฺย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รุกเขยฺย แปลว่า พึงรักษา. จริงอยู่บุคคลเมื่องดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น และบำเพ็ญวัตรปฏิบัติให้บริบูรณ์ ชื่อว่า ย่อมรักษาศิลปะนั้น โดยครอบงำธรรมอัน เป็นข้าศึกเสียได้.

บทว่า เมธาวิ แปลว่า ผู้มีปัญญา. บทนี้เป็นบทแสดงอุบายเครื่อง

รักษาศีลนั้น, จริงอยู่ การสมาทานศีลนั้น และการที่ศีลนั้นไม่กำเริบ
ย่อมมิได้ด้วยกำลังแห่งญาณ.

บทว่า ปตุถยมาโน แปลว่า เมื่อปรารธนา.

บทว่า ตโย สุขุ ได้แก่ สุข ๓ อย่าง. อีกอย่างหนึ่ง เหตุแห่ง
ความสุข ท่านประสงค์ว่าความสุข.

บทว่า ปลัสสั แปลว่า ซึ่งเกียรติ, หรืออันวิญญูชนสรรเสริญ.

บทว่า วิตุตลาภั แปลว่า ได้ความยินดี. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
วิตุตลาภั ได้ความปลื้มใจ, อธิบายว่า ได้ทรัพย์. จริงอยู่ ผู้มีศีลย่อม
ประสบกองโภคะใหญ่ เพราะเป็นผู้ไม่ประมาท.

บทว่า เปจฺจ ได้แก่ ทำกาละแล้ว.

บทว่า สกุเค ปโมทนั เชื่อมความว่า ปรารธนาการบันเทิงด้วย
กามคุณที่ชอบใจในเทวโลก. มีวาจาประกอบความว่า เมื่อปรารธนาความ
สรรเสริญ คือได้ความปลื้มใจในโลกนี้ และความบันเทิงด้วยทิพยสมบัติ
ในโลกหน้า พึงรักษาศีล.

บทว่า สยฺยเมณ ได้แก่ การสำรวมกายเป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อ
สำรวม ไม่เบียดเบียนใคร ๆ ด้วยกายทุจริตเป็นต้น ให้อภัยทาน เชื่อว่า
ย่อมผูกมิตรไว้ได้ เพราะเป็นที่รักและเป็นที่พอใจ.

บทว่า รัสเต แปลว่า ย่อมกำจัด.

บทว่า ปาปมาจฺร ได้แก่ กระทำบาปกรรม มีปาณาติบาตเป็นต้น.
จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ต่อประโยชน์ ย่อมไม่คบบุคคลผู้ทุศีล, โดย
ที่แท้ย่อมเว้นขาด.

บทว่า อวณฺณั แปลว่า ซึ่งโทษมิใช่คุณ, หรือการครหาต่อหน้า.

บทว่า อภิกุตี ได้แก่ โทษมิใช่ยศ คือไม่มีชื่อเสียง บทว่า
วณฺณํ แปลว่า คุณ.

บทว่า กิตฺติ ได้แก่ ชื่อเสียง ความเป็นผู้ปรารถนายศ.

บทว่า ปลฺลํ ได้แก่ ความชมเชยต่อหน้า.

บทว่า อาภิ แปลว่า เป็นมูล. จริงอยู่ ศิลเป็นเบื้องต้นแห่งกุศล-
ธรรม อย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุ เองจงชำระศีล
อันเป็นเบื้องต้นเท่านั้น ให้หมดจดในกุศลธรรม. ก็อะไรเป็นเบื้องต้น
แห่งกุศลธรรม ก็ศีลที่บริสุทธิ์ด้วยดีเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรม.

บทว่า ปตฺติฏฺฐา ได้แก่ ตั้งมั่น, จริงอยู่ ศิลเป็นที่ตั้งแห่งอุตริ-
มนุสธรรมทั้งหมด. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ตั้งอยู่ในศีล
เป็นต้น.

บทว่า กลฺยาณญจ มาตุกํ ความว่าเป็นบ่อเกิด คือให้กำเนิด
แห่งกัลยาณธรรม มีสมณะและวิปัสสนาเป็นต้น.

บทว่า ปมุขํ สพฺพพมฺมานํ ได้แก่ เป็นประมุข คือเป็นประธาน
อธิบายว่า เป็นทวารแห่งความเป็นไปแห่งธรรมอันหาโทษมิได้ทั้งหมด
มีปราโมทย์เป็นต้น.

บทว่า ตฺสุมฺมา แปลว่า โดยความเป็นเบื้องต้นเป็นต้น.

บทว่า วิโสชเย ได้แก่ พึงให้สำเร็จ โดยความเป็นศีลไม่ขาด
เป็นต้น.

บทว่า เวลา ได้แก่ เป็นแดน อธิบายว่า เป็นเขต เพราะอรรถว่า
ไม่ก้าวล่วงจากทุจจริต. หรือว่าชื่อว่า เวลา เพราะทำความเป็นผู้ทูลให้

3 ล่วงเลยไป คือกำจัดความเป็นผู้ทุศีล. ศीलชื่อว่า สังวร เพราะปิดทวารแห่งการเกิดขึ้นแห่งกายทุจริตเป็นต้น.

บทว่า อภิหาสัน ความว่า ชื่อว่า ยินดี เพราะความบันเทิงยิ่งแห่งจิต โดยความเป็นเหตุไม่ต้องเคียดร้อ.

บทว่า ติตถุถนุจ สพพพุธาน ความว่า และเป็นคุณทำในการลอยมลทินคือกิเลส และในการหยั่งลงสู่มหาสมุทรคือพระนิพพาน แห่งพระพุทธเจ้าทั้งปวง คือพระสาวกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า สิลี พล อปปฏิม ได้แก่ เป็นกำลัง และเป็นเรี่ยวแรงแห่งจอมทัพอันไม่มีผู้เสมอเหมือน ในการข้ายิมารและเสนาแห่งมาร.

บทว่า อาวุธมุตตม ได้แก่ เป็นเครื่องประหารอันสูงสุด ในการตัดสังกิเลสธรรม. ชื่อว่า อาภรณ์ เพราะเพิ่มความงามแก่สตรี.

บทว่า เสฏฺฐิ ความว่า เป็นสมบัติอันสูงสุด ตลอดกาลทั้งสิ้น. เป็นประคองเกาะ เพราะป้องกันสัตว์มีชีวิต, อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ไม่แตกกระจาย อธิบายว่า ไม่ทำลาย. ชื่อว่า เป็นสะพาน เพราะอรธว่า ไม่จมลงด้วยกิเลส เพราะก้าวล่วงห้วงน้ำใหญ่คืออบาย และเพราะก้าวล่วงห้วงน้ำใหญ่คือสงสาร.

บทว่า มหเสฏฺโฆ แปลว่า ผู้มีกำลังมาก.

บทว่า คนฺโห อนฺุตฺโต ความว่า กลิ่นอันยอดเยี่ยม เพราะฟุ้งทวนลมไปในทิศทั้งปวง เหตุเป็นที่รื่นรมย์แห่งใจของชนทั้งปวง. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เยน วาติ ทิสฺสทิสฺส ความว่า บุคคลผู้พร้อมด้วยกลิ่น

คือศีลนั้น ย่อมพุ่งไปทั่วทิศน้อยทิศใหญ่ คือสู่ทิศทั้งปวง บาลีว่า **ทิสทิสสา** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า สู่ทิศ ๑๐.

บทว่า **สมุพพลเมวคัค** ได้แก่ ข้าวห่อ ชื่อว่า เสบียง. บุรุษถือเอา ข้าวห่อเดินทางไป ไม่ลำบากด้วยความทุกข์เพราะความหิวในระหว่าง ทางฉันใด แม้ผู้สมบุรณ์ด้วยศีลก็ฉันนั้น ถือเอาเสบียงคือศีลอันบริสุทธิ์ ดำเนินสู่ทางกันดารคือสงสาร ย่อมไม่ลำบากในที่ ๆ ไปแล้ว ๆ เพราะ เหตุนั้น ศีลจึงชื่อว่า เป็นเสบียงอันเลิศ, อนึ่ง ศีลชื่อว่า เป็นเสบียงเดินทางอันยอดเยี่ยม เพราะไม่ทั่วไปกับโจรเป็นต้น และเพราะให้สำเร็จ สมบัติที่ปรารถนาในที่นั้น ๆ เมื่อก้าวล่วงไป ชื่อนำไปให้ถึงที่นั้น ๆ หรือ ที่ตามที่ปรารถนา. ชื่อว่า อติวาทะ นำไปยัง, ได้แก่ ยานพาหนะ. ศีลเป็น ธรรมชาติอันใคร ๆ ประทูลร้ายไม่ได้ เป็นคุณชาติประเสริฐ เป็นพาหนะ อันประเสริฐยิ่ง เพราะเหตุให้ถึงฐานะที่ปรารถนาได้.

บทว่า **เยน** ได้แก่ ด้วย พาหนะอันประเสริฐยิ่งนัก. บทว่า **ยาคิ ทิสทิส** ความว่า ย่อมพุ่งนำทั้งผู้มาทั้งผู้ไปสู่ทิศนั้น ๆ โดยสะดวกทีเดียว.

บทว่า **อิเชว นิหนัม ลภติ** ความว่า คนมีปัญญาธรรมแม้ในโลกนี้ เป็นผู้มิจิตอันกิเลสมีรากจะเป็นต้นประทูลร้ายแล้ว ย่อมได้รับความนิทา- ครหาว่า ผู้นี้เป็นคนทุศีล เป็นคนมีธรรมอันลามก. ละไปแล้วแม้ใน ปรโลก ย่อมได้รับความนิทาจากยมบุรุษเป็นต้นในอบาย โดยนัยมีอาทิ ว่า เป็นชาติคนกาฬี เป็นอวชาต ดังนี้. ย่อมได้รับแต่ความนิทาอย่าง เดียวเท่านั้นหามิได้ โดยที่แท้ เขาชื่อว่าเป็นคนพาลมีใจชั่วในที่ทุกสถาน คือเป็นผู้มิจิตอันประพฤติชั่วในโลกนี้ ประทูลร้ายแล้ว เพราะให้เกิดทุกข์

ด้วยอำนาจเหตุแห่งกรรมเป็นต้น เพราะเหตุนี้ เขาจึงเป็นผู้ชื่อว่า เป็นคนพาล เป็นผู้โทมนัสในที่ทุกสถาน.

อย่างไร ? เพราะเขาเป็นผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นในศีลทั้งหลาย คือมีจิตไม่ตั้งอยู่ ไม่ประคิษฐานอยู่ในศีลทั้งหลายโดยชอบ.

บทว่า **อิธว กิตุตี ลกฺติ** ความว่า ฝ่ายผู้มีใจดีในโลกนี้ ก็ย่อมได้รับเกียรติว่าเป็นสัปบุรุษ มีศีลมีกัลยาณธรรม. เขาจะไปแล้วแม้ในโลกในสวรรค์ ย่อมได้รับเกียรติยศว่า ผู้นี้เป็นสัปบุรุษ มีศีลมีกัลยาณธรรมจริงอย่างนั้น เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทพทั้งหลาย. ย่อมได้รับแต่เกียรติยศอย่างเดียวกันเท่านั้นก็หาไม่ โดยที่แท้ เขาได้ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์เพียบพร้อมด้วยปัญญา มีจิตตั้งมั่นอิมเอบด้วยดี ประคิษฐานอยู่ด้วยดีในศีลทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีใจดี คือถึงพร้อมด้วยโสมนัส เพราะการประพฤติสุจริตในโลกนี้ ในที่ทุกสถาน เพราะได้รับสมบัติในโลกหน้า.

ศีลในบทว่า **สิลเมวอิธ อคฺคํ** นี้ มี ๒ อย่าง คือโลกิยศีล ๑ โลกุตระศีล ๑. ในศีล ๒ อย่างนั้น โลกิยศีล อันดับแรก ย่อมนำคุณวิเศษอันให้เกิดในความเป็นกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น ในกามโลก และเป็นเหตุแห่งความเป็นบุคคลผู้ได้การอุปถัมภ์พิเศษ ในเทวโลก และพรหมโลกเป็นต้น. ส่วนโลกุตระศีลย่อมให้ก้าวล่วงวัฏทุกข์แม้ทั้งสิ้นเสียได้ เพราะฉะนั้น ศีลชื่อว่าเป็นยอดโดยแท้. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บุคคลย่อมเข้าถึงความเป็นกษัตริย์ด้วยพรหมจรรย์

อย่างเลว ย่อมเข้าถึงความเป็นเทพด้วยพรหมจรรย์อย่าง

กลาง และย่อมหมดจดด้วยพรหมจรรย์อย่างสูง ดังนี้.

และว่า ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุพึงหวังว่า เราพึงได้จิวร บิณฑบาต
เสนาสนะ กิลาณปัจฉัยเภสัชบริจาร และว่า ภิกษุพึงเป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์
ในศีลทั้งหลายเท่านั้น, และว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความตั้งใจมั่นของผู้มี
ศีลย่อมสำเร็จ เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์ ดังนี้.

แต่ในภาวะที่เลิศ โลกุตระศีลละกรรมอันเป็นข้าศึกเสียได้โดยประการ
ทั้งปวง ถ่วงสังสารทุกข์เสียได้ตั้งแต่ภพที่ ๗ จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเลย

ด้วยบทว่า **ปญฺญา ปน อุตฺตโม** นี้ ท่านกล่าวถึงความที่ปัญญานั้น
นั่นแหละประเสริฐสุด โดยบุคลาธิษฐานว่า ก็บุคคลผู้มีปัญญา ย่อมเป็น
ผู้สูงสุด คือประเสริฐสุดอย่างยิ่ง.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงภาวะที่ศีลและปัญญาประเสริฐสุดโดยกิจ ท่านจึง
กล่าวว่า ชัยชนะในมนุษยโลกและเทวโลก ย่อมมิได้เพราะศีลและปัญญา.

กับทว่า **ขยฺ** นี้ พึงเห็นว่า เป็นลิงควิปลาต, บาลีที่เหลือว่า **อหุ**
บัณฑิตพึงนำมาเชื่อมเข้า.

ชื่อว่า **ปญฺญาณ** เพราะอรรถว่ารู้ทั่ว ในคานานั้นเป็นอันชื่อว่า
ชนะกรรมอันเป็นข้าศึก เพราะศีลและปัญญา.

จริงอยู่ ปัญญาเว้นศีลเสียเกิดไม่ได้ และศีลเว้นปัญญาแล้ว ย่อม
กระทำหน้าที่เอง, ก็กรรมทั้งสองนั้นสนับสนุนซึ่งกันและกัน, สมจริง
ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ปัญญาอันศีลชำระแล้ว ศีลอันปัญญาชำระแล้ว

บทว่า **มนุสฺเสสุ จ เทเวสุ** นี้ เป็นบทแสดงความพิเศษแห่งฐานะ
ของศีลและปัญญานั้น, ความจริงในข้อนั้น ธรรมเหล่านั้น ย่อมมีความ
แปลกกันเป็นไปอยู่ ก็ในข้อนั้น สมาธิย่อมเห็นด้วยศีล เพราะเป็นฐาน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๑ ตอน ๓ - หน้าที่ 436

ของปัญญา หรือยอมเห็นด้วยปัญญา เพราะทำให้เกิดและเป็นฐานของศีล
เป็นต้น.

พระเถระเมื่อแสดงธรรมโดยยกศีลขึ้นเป็นประธาน แก่ภิกษุเหล่านั้น
ด้วยอาการอย่างนี้ จึงพยากรณ์พระอรหันต์ผล โดยแสดงถึงความที่ตนเป็น
ผู้มีคุณธรรม มีศีลบริสุทธิ์ด้วยดีเป็นต้น.

จบอรรถกถาสีลวเถรคาถาที่ ๑

๒. สุนิตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสุนิตเถระ

[๓๗๕] เราเกิดมาในสกุลต่ำ เป็นคนยากจน มีเครื่องบริโภคน้อย การงานของเราเป็นการงานต่ำ เราเป็นคนทอดอกไม้ เราถูกมนุษย์เกลียดชัง ดูหมิ่น และแข่งต่ำ เราถ่อมตน ใหว่หมุ่จนเป็นอันมาก ครั้งนั้น เราได้เห็นพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นมหาวิรบุรุษ ห้อมล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปสู่พระนครอันอุดมของชาวมคธเพื่อบิณฑบาต เราจึงวางกระเช้าลงแล้วเข้าไปถวายบังคม พระองค์ผู้เป็นอุดมบุรุษได้ประทับยืนอยู่เพื่ออนุเคราะห์เรา ครั้งนั้นเราได้ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระศาสดาแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วจึงทูลขอบรรพชาแก่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง ลำดับนั้น พระศาสดาผู้มีพระกรุณาอนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งปวง ได้ตรัสเรียกเราว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด พระดำรัสนั้นเป็นอุปสมบทของเรา เมื่อเราอุปสมบทแล้ว อยู่ในป่าแต่ผู้เดียวไม่เกียจคร้าน ได้ทำตามพระดำรัสของพระศาสดาผู้พิชิตมารที่ทรงสั่งสอนเรา ในราตรีปฐมยาม เราก็ระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ ในมัชฌิมยาม ก็ได้ทิพยจักขุ ในปัจฉิมยาม เราก็ทำลายกองแห่งความมืด คืออวิชชาได้ ครั้นรุ่งราตรีพระอาทิตย์อุทัย เทพเจ้าเหล่าอินทร์และพรหมทั้งหลาย พากัน

ประนมอัญชลีนมัสการเรา พร้อมกับกล่าวว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ขอนอบน้อมต่อท่าน ข้าแต่ท่านผู้
เป็นอุดมบุรุษ ขอนอบน้อมต่อท่าน ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิ์
ท่านเป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นทักษิณบุคคล ลำดับนั้น
พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นเราห้อมล้อมด้วยหมู่เทพเจ้า
จึงทรงยิ้มแย้ม แล้วตรัสเนื้อความนี้ว่า บุคคลชื่อว่าเป็น
พราหมณ์เพราะคุณธรรม ๔ ประการ คือ ตบะ ๑ พรหม-
จรรย์ ๑ สัจญมะ ๑ ทมะ ๑ ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวบุคคล
ผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ มีตบะเป็นต้นนั้นว่า
เป็นพราหมณ์ผู้อุดม.

จบสุตฺตเถรคาถา

ในทวาทสกนิบาตนี้ พระเถระ ๒ รูป คือ พระสีลวเถระ ๑
พระสุตฺตเถระ ๑ ล้วนแต่มีมหิทฺธิฤทธิ์ ได้ภาษิตคาถารูปละ ๑๒ คาถา
รวมเป็น ๒๔ คาถา ฉะนี้.

จบทวาทสกนิบาต

อรรถกถาสฺตฺตเถรคาถาที่ ๒

คาถาของท่านพระสุตฺตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า นิเจ กุลมฺหิ ดังนี้
เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ท่องเที่ยวไปในเทวโลก และมนุษย์โลก ใน
กาลว่างพระพุทธเจ้า บังเกิดในเรือนมีตระกูล เจริญวัยแล้ว ขวนขวาย
ในการเล่นกีฬากับคนพาลทั้งหลายเที่ยวไป เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์
หนึ่ง กำลังเที่ยวบิณฑบาตในบ้าน จึงคิดว่า ท่านจะประโยชน์อะไร ด้วย
การปกปิดกายทั้งสิ้นแล้วเที่ยวภิกขาจารโดยประการทั้งปวง เหมือนร่าง
ของหญิงสาว ควรจะหาเลี้ยงชีพด้วยกสิกรรมและพาณิชย์กรรมเป็นต้น มิใช่
หรือ หากท่านไม่สามารถจะทำกสิกรรมเป็นต้นนั้นไซ้ ท่านจงนำปัสสาวะ
และอุจจาระเป็นต้นในทุกๆ เรือนออกไป จงเลี้ยงชีพโดยการชำระล้างพื้น
ในภายหลัง.

เพราะกรรมนั้น ท่านจึงใหม่ในนรก ด้วยเศษแห่งกรรมนั่นเอง
จึงบังเกิดในตระกูลแห่งบุคคลผู้ทอดอกไม้ สิ้นหลายร้อยชาติแม้ในมนุษย์-
โลก. เลี้ยงชีพโดยอาการเช่นนั้น ก็ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดใน
ตระกูลแห่งบุคคลผู้ทอดอกไม้นั้นเอง เมื่อไม่ได้วัตถุสักว่าอาหารและเครื่อง
นุ่งห่ม ก็เลี้ยงชีพด้วยกรรมคือการชำระล้างอุจจาระ.

ครั้งในปัจจุบันยาม พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงข้ามหากรุณาสมาบัติ
ที่พระพุทธเจ้าเคยประพฤติมา ออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ทรงตรวจดู
สัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัต อัน
ลูกโพลงในภายในหทัยของสุณีตะ เหมือนประทีปลูกโพลงในหม้อฉะนั้น
เมื่อราตรีสว่างแล้ว ทรงครองผ้าแต่เช้า ถือบาตรและจีวรแวดล้อมไปด้วย
ภิกษุสงฆ์ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ เสด็จดำเนินไปตามถนน
ที่สุณีตะกระทำกรรมคือการชำระล้างอุจจาระ.

ฝ่ายสุณีตะ กระทำอุจจาระและหยากเยื่อและอาหารที่เป็นเดนเป็นต้น

ในที่นั้น ๆ ให้เป็นกอง แล้วใส่ในตะกร้าหาบหลักไป เห็นพระศาสดา
แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์กำลังเสด็จมาอยู่ พรันพรังมีหทัยวุ่นวายขึ้นชมอยู่
และเมื่อไม่ได้โอกาสเป็นที่แอบซ่อน จึงวางหาบไว้ที่ข้างฝาเรือน ได้ยื่น
แอบฝาประคองอัญชลีโดยข้างหนึ่ง เหมือนตามเข้าไป อาจารย์บางพวก
กล่าวว่า ท่านประสงค์จะหลักไปโดยทางช่องฝาก็มี.

พระศาสดาเสด็จถึงที่ใกล้เธอ ทรงพระดำริว่า ผู้นี้ชื่นชมเราผู้อัน
กุศลมูลกระตุ้นเดือนตนอยู่ แม้ในที่พร้อมหน้าก็ยังละอาย เพราะมีชาติ
และกรรมเลว เอาเถิด เราจะให้เธอเกิดความแกล้วกล้า ดังนี้. จึงตรัส
เรียกว่าสุนิตะ ด้วยพระสุรเสียงดุเสียงพรหมอันลึกซึ้ง บันลือไปทั่วนคร
ด้วยเสียงไพเราะอ่อนหวานดังเสียงนกกระเวก แล้วตรัสว่า เพราะความ
เป็นอยู่ลำบากนี้ เธอจักอาจเพื่อจะบวชได้ไหม?. สุนิตะถูกพระดำรัสของ
พระศาสดารดเฉพาะ เหมือนถูกรดด้วยน้ำอมฤต จึงเสวยปีติและโสมนัส
อย่างยิ่ง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าแม้บุคคลทั้งหลายผู้
เช่นข้าพระองค์ ย่อมได้บวชในที่นี้ไซ้ เพราะเหตุไร ถ้าพระองค์จักไม่
บวช ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงให้ข้าพระองค์ได้บวชเถิด.

พระศาสดาตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ในขณะนั้นนั่นเอง ท่านได้
บรรพชาและอุปสมบทโดยเอหิภิกขุภาวะ ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วย
ฤทธิ์ เป็นราวกะว่าพระเถระ ๖๐ พรรษา ได้อยู่ในสำนักพระศาสดา.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำท่านไปยังวิหาร ตรัสบอกกรรมฐานแล้ว. ท่าน
ยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้บังเกิดก่อน แล้วเจริญวิปัสสนา ได้
เป็นผู้ได้อภิญญา ๖ เทพมีท้าวสักกะเป็นต้น และพรหมเข้าไปหาท่านแล้ว
นมัสการ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เทวดา ๗๐๐ และพรหมเป็นอันมาก และพระอินทร์

มีจิตเลื่อมใสเข้าไปนมัสการท่านสุณิตะ ผู้เป็นดั่งม้า

อาชาไนย ถูกชาติและชราครอบงำ ดังนี้เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นท่านแวดล้อมไปด้วยหมู่เทพ ทรงกระทำการ
การเยี่ยมแล้วทรงสรรเสริญ ทรงแสดงธรรมด้วยพระคาถาว่า ตปน
พรหมจริเยน. ลำดับนั้น ภิกษุเป็นอันมากประสงค์จะให้ท่านบันลือ
ลีลนาท จึงถามท่านว่า อาวุโสสุณิตะ เพราะเหตุไร ท่านจึงออกจากตระกูล
บวช หรือท่านบวชได้อย่างไร และท่านแทงตลอดได้ได้อย่างไร ? ท่าน
เมื่อจะประกาศเรื่องนั้นทั้งหมด จึงบันลือลีลนาทด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

เราเกิดมาในสกุลต่ำ เป็นคนยากจน มีเครื่องบริโภค

น้อย การงานของเราเป็นการงานต่ำ เราเป็นคนเทอดกไม้

เราถูกมนุษย์เกลียดชัง ดูหมิ่น และแข่งต่ำ เราถ่อมตน

ไหว้หมู่ชนเป็นอันมาก ครั้งนั้น เราได้เห็นพระพุทธรเจ้า

ผู้เป็นมหาวิบุรุษ ห้อมล้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไป

สู่นครอันอุดมของชาวมคธเพื่ออภิเษกบาท เราจึงวาง

กระเช้าลงแล้วเข้าไปถวายบังคม พระองค์ผู้เป็นอุดมบุรุษ

ได้ประทับยืนอยู่เพื่ออนุเคราะห์เรา ครั้งนั้นเราได้ถวาย

บังคมพระยุคลบาทของพระศาสดาแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควร

ส่วนข้างหนึ่ง แล้วจึงทูลขอบรรพชากับพระองค์ผู้สูงสุด

กว่าสัตว์ทั้งปวง ลำดับนั้น พระศาสดาผู้มีพระกรุณา

อนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งปวง ได้ตรัสเรียกเราว่า จงเป็น

ภิกษุมาเถิด พระดำรัสนั้นเป็นอุปสมบทของเรา เมื่อเรา

อุปสมบทแล้ว อยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ไม่เกียจคร้าน ได้ทำ
ตามดำรัสของพระศาสดาผู้พิชิตมารที่ทรงสั่งสอนเรา ใน
ราตรีปฐมยาม เราก็ระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ ในมัชฌิม-
ยาม ก็ได้ทิพยจักขุ ในปัจฉิมยาม เราก็ทำลายกองแห่ง
ความมืด คืออวิชชาได้ ครั้นรุ่งราตรีพระอาทิตย์อุทัย
เทพเจ้าเหล่าอินทร์และพรหมทั้งหลาย พากันประนม
อัญชลินมัสการเรา พร้อมกับกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็น
บุรุษอาชาไนย ขอนอบน้อมต่อท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็น
อุดมบุรุษ ขอนอบน้อมต่อท่าน ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิ์
ท่านเป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นทักษิณบุคคล ลำดับนั้น
พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นเราห้อมล้อมด้วยหมู่เทพเจ้า
จึงได้ทรงยิ้มแย้มและได้ตรัสเนื้อความนี้ว่า บุคคลชื่อว่า
เป็นพราหมณ์เพราะคุณธรรม ๔ ประการ คือ ตบะ ๑
พรหมจรรย์ ๑ สัจญมมะ ๑ ทมะ ๑ ท่านผู้รู้ทั้งหลาย
กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ มีตบะ
เป็นต้นนั้นว่า เป็นพราหมณ์ผู้อุดม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิเจ ได้แก่ ลามก คือเลวกว่าตระกูล
ทั้งปวง. จริงอยู่ ภาวะที่ตระกูลสูงและดำหมายเอาสัตว์ทั้งหลาย. ก็พระ-
เถระนี้ เมื่อจะแสดงความที่ตนเกิดในตระกูลเลวทราม ซึ่งเลวกว่าตระกูล
ทั้งปวง จึงกล่าวว่า เราเกิดในตระกูลต่ำ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
นิเจ ซึ่งแปลว่า ลามก คือเลวกว่าตระกูลทั้งปวง.

บพว่า **ทลิตุโท** แปลว่า ผู้ทุกข์ยาก. จริงอยู่ คนเจ็บใจบางพวก
ได้อาหารและฝ้านุ่งห่มในบางคราว มีความเป็นไปอย่างฝืดเคือง, ก็เรา
ชื่อว่าเป็นคนเลว เพราะมีความเป็นไปโดยฝืดเคืองทุก ๆ เวลา เป็นเหมือน
บุคคลยกหม้อข้าวขึ้นสู่เตาไฟ เมื่อจะแสดงคำที่ควรแสดงว่า แม้เพียงน้ำ
น้อยหนึ่ง เราก็มองไม่เห็นเลย จึงกล่าวว่า มีโทษะน้อย.

เมื่อจะแสดงว่า บางคนเกิดในตระกูลต่ำทั้งเป็นคนจน แต่การงาน
และอาชีพไม่ต่ำ ส่วนเราไม่เป็นอย่างนั้น จึงกล่าวว่า เราเป็นผู้มีการ
งานเลว ดังนี้. หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า เป็นเช่นไร? ตอบว่า เรา
เป็นคนทอดอกไม้ เหมือนบุคคลมีมือพิการ ผู้นี้มีชื่อเช่นนี้ด้วยอำนาจแห่ง
ความประพฤติว่าเป็นคนทอดอกไม้, หรือถูกกล่าวอย่างนั้นด้วยชั้นคนชำระ
อุจจาระ เพราะเป็นผู้มีสติเหมือนที่นอนที่ปูด้วยดอกไม้เหี่ยวแห้ง.

บพว่า **ชิจุจฺฉิตโต** ถูกเขาดูหมิ่นโดยชาติและการงาน. บพว่า **มฺนุสฺสสถานํ**
แปลว่า อันพวกมนุษย์. บพว่า **ปริญฺโงโต** แปลว่า ดูหมิ่น. บพว่า **วมฺภฺกิตโต**
ได้แก่ อันเขาข่มขู่.

บพว่า **นิจํ มนํ กริตฺวาน** ความว่า ยกมนุษย์เหล่านี้ขึ้น เหมือนยก
ขึ้นสู่ภูเขาสิเนรุ กระทำตนให้เป็นคนเลวกว่าชี้เท้าของมนุษย์เหล่านั้น คือ
กระทำใจให้ต่ำ คือเลวตามปกติ.

บพว่า **วณฺหิตฺตํ พหุํ ชนํ** ความว่า เราไหว้ คือประคองอัญชลี
เหนือเศียรเกล้าอันอบน้อม ในกาลที่ตนเห็นมหาชนหนาแน่น.

ศัพท์ว่า **อถ** เป็นนิบาต ใช้ในการแสดงระหว่างถึงหน้าที่.

บพว่า **อทุทฺถาสี** แปลว่า ได้เห็นแล้ว.

บพว่า **มคฺชานํ** ความว่า พระราชกุมาร ชาวชนบท ชื่อว่า **มคฺช**,

ชนบทแม่หนึ่งอันเป็นที่อยู่ของพระราชกุมารเหล่านั้น เขาเรียกว่า **มาคะ** เพราะเจริญ, อธิบายว่า แห่งชนบทชื่อว่า **มาคะ**.

บทว่า **ปรุตุตม** ได้แก่ นครสูงสุด.

บทว่า **พฺยาภงคิ** แปลว่า หาบ.

บทว่า **ปพฺพชฺช** อหมายายี ความว่า เมื่อพระศาสดาทรงกระทำโอกาสว่า สุนิตะ เธอจะบวชใหม่. เราจึงได้ขอบรรพชา.

บทว่า **อาสุปสมฺปทา** ความว่า เป็น **อุปสมฺปทา** ด้วยเหตุเพียงพระคำรัสของพระศาสดาว่า จงเป็นภิกษุมารเกิด.

บทว่า **รตุติยา** เป็นต้น เป็นบทแสดงกิจแห่งข้อปฏิบัตินั้น. ในคำนั้นท่านกล่าว ทุติยาวิภคิตด้วยอำนาจอัจฉินตสังโยคว่า **ตลอดปฐมยาม** **ตลอดมัชฌิมยาม** เพราะบุพเพนิวาสญาณ และอนาคตังสญาณมีกิจมาก. อาสวักขยญาณหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะเป็นไปด้วยอำนาจการตรัสรู้คราวเดียว เพราะฉะนั้น บทว่า **ปจฺจุมิเม ยาม** พึงเห็นว่าท่านกล่าวด้วยอำนาจสัตตมวิภคิต.

บทว่า **อินฺโท** ได้แก่ ท้าวสักกเทวราช.

บทว่า **พฺรหฺมา** ได้แก่ ท้าวมหาพรหม. ด้วยศัพท์ว่า **อินฺทพฺรหฺม** พึงเห็นว่าท่านกล่าวถึงการมาแห่งกามเทพ และพรหมเหล่าอื่นนั่นเอง. จริงอยู่ นิเทศอย่างอุกฤษฏ์นั้น ย่อมเป็นเหมือนอุทาหรณ์ว่า พระราชาเสด็จมาแล้ว.

บทว่า **นฺนสฺสึสุ** ได้แก่ กระทำนมัสการด้วยกายและด้วยวาจา.

ในคำนั้น พระเถระเมื่อจะแสดงการนอบน้อมที่กระทำด้วยกาย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **นโมเต** ดังนี้ เพื่อจะกล่าวว่า **ปญฺชลิ** แล้วแสดงถึงการนมัสการที่กระทำด้วยวาจา.

ด้วยศัพท์ว่า **เทวสงฆปรุกขัต** ท่านถือเอาพวกพรหม เพราะเป็น
อุปปีตติเทพ.

บทว่า **ลิตี ปาตุกริตฺวาน** ความว่า พระศาสดาทรงอาศัยความที่
โอวาทของพระองค์มีผลมาก และคุณสมบัติของเทพและพรหม จึงได้ทรง
กระทำการเยี่ยมให้ปรากฏ. ก็แลเมื่อจะทรงกระทำให้ปรากฏ ไม่ทรงแสดง
พระทนต์เหมือนคนเหล่าอื่น แต่ทรงเยี่ยมพระโอรสผู้หนึ่งหนึ่ง และรัศมี
แห่งแก้วผลึกและแก้วมุกดาอันเป็นทิพย์ที่ถูกเหตุเพียงเท่านั้นครอบงำ รัศมี
แห่งดวงดาวและพระจันทร์ที่เยี่ยมลงมา รัศมีที่บซึ่งเกิดแต่พระทาสะสุกปลั่ง
เปล่งออกกระทำประทัภณพระโอรสผู้ของพระศาสดา ๓ ครั้ง เทพและ
พรหมเห็นพระศาสดาแล้ว แม้ไปข้างหลังก็รู้ได้ว่า พระศาสดาทรงกระทำ
การเยี่ยมให้ปรากฏ.

บทว่า **ตเปณ** ได้แก่ ด้วยความสำรวมอินทรีย์ อาจารย์บางพวก
กล่าวว่า ด้วยการสมาทานธุดงค์.

บทว่า **ถัมเมน** ได้แก่ ด้วยศีล. บทว่า **ทเมน** ได้แก่ ด้วยปัญญา.

บทว่า **พฺรหฺมจฺริเยน** ได้แก่ ด้วยการประพฤติอันวิเศษประเสริฐ
สุด.

บทว่า **อเตน** ได้แก่ ด้วยตบะเป็นต้น ตามที่กล่าวแล้ว.

ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาป.

บทว่า **เอต** ได้แก่ ตบะเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว.

บทว่า **พฺรหฺมณฺมุคฺตม** ได้แก่ พราหมณ์ผู้สูงสุด, หรือในบรรดา
พราหมณ์ทั้งหลาย ท่านเป็นผู้สูงสุด คือประเสริฐกว่าพราหมณ์ทั้งหมด.
บาลีที่เหลือว่า **อหุ** พึงนำมาเชื่อมเข้า.

อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าว **พुरुหมณฺณ** ความเป็นพรหมว่า พรหมณฺ, ท่านเป็นพรหมผู้สูงสุดด้วยอาการอย่างนี้, อธิบายว่า ไม่ใช่ชาติเป็นต้น.

จริงอยู่ ชาติตระกูล ประเทศ โศตร และสมบัติเป็นต้น หาเป็นเหตุแห่งความเป็นพระอรียะไม่, แต่อธิศีลสิกขาเป็นต้นเท่านั้นเป็นเหตุ, ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ดอกบัวมีกลิ่นหอม พึ่งเกิดในกองหยากเยื่อ อัน
บุคคลทิ้งแล้วไกล้ทางใหญ่ ดอกบัวนั้น พึ่งเป็นที่ชอบใจ
ฉันใด สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อปุณฺชนเป็น
ดังกองหยากเยื่อเกิดแล้ว ย่อมไปโรจน์ลวงซึ่งปุณฺชน
ผู้มีดีทั้งหลาย ด้วยปัญญาฉันนั้น.

พระเถระ อันภิกษุเหล่านั้นถามแล้วอย่างนี้ เมื่อจะแก้เนื้อความนั้น ด้วยคาถาเหล่านี้ จึงบันลือสีหนาท ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสุนีตเถรคาถาที่ ๒

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

ทวาทสกนิบาต

เถรคาถา เทรสกนิบาต

๑. โสณโกพิวิสเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโสณโกพิวิสเถระ

[๓๘๐] ผู้ใดเป็นผู้สำเร็จความปรารถนา เป็นผู้สูงสุดในแคว้น-
แคว้นของพระเจ้าอังคะ วันนี้ ผู้นั้นมีนามว่าโสณะ เป็น
ผู้เยี่ยมในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ภิกษุพึง
ตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พึงละสังโยชน์เบื้องบน ๕ และ
พึงเจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่ง ภิกษุผู้ล่วงธรรมเป็นเครื่อง
ข้อง ๕ ท่านเรียกว่า ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว คือ สมာธิ
และปัญญา ของภิกษุผู้มีมานะเพียงดั่งไม้้ออัยกขึ้นแล้ว
ผู้ประมาท ยินดีในอายตนะอันมีในภายนอก ย่อมไม่ถึง
ความบริบูรณ์ กิจใดที่ควรทำ ภิกษุเหล่านี้มาละทิ้งกิจอัน
นั้นเสีย แต่มาทำกิจที่ไม่ควรทำ อาสวะทั้งหลายย่อม
เจริญแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้มีมานะเพียงดั่งไม้้ออัยกขึ้น
แล้ว เป็นผู้ประมาท ส่วนภิกษุเหล่าใดปรารถนากายคตาสติ
ด้วยดีเป็นนิตย์ ภิกษุเหล่านั้นกระทำความที่ควรทำเนื่อง-
นิตย์ ย่อมไม่เสพกรรมมิใช่กิจ อาสวะของภิกษุเหล่านั้น
ผู้มีสติสัมปชัญญะ ย่อมถึงความสิ้นสูญ เมื่อมีทางตรง
พระพุทธเจ้าตรัสบอกไว้แล้ว ขอท่านทั้งหลายจงดำเนินไป
เถิด อย่าพากันกลับ จงตัดเตือนตนด้วยตนเอง พึงน้อม

คนเข้าไปสู่นิพพาน เมื่อเราปรารถนาความเพียร พระ-
ศาสดาผู้มีพระจักขุยอดเยี่ยมในโลก ได้ทรงแสดงธรรม
อุปมาด้วยสายพิณสอนเรา เราฟังพระดำรัสของพระองค์
แล้ว ยินดีอยู่ในพระศาสนา ยังสมถภาวนาให้เกิดขึ้น
เพื่อบรรลุประโยชน์อันสูงสุด เราบรรลุวิชา ๓ แล้ว
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว จิตของ
เราผู้น้อมไปในเนกขัมมะ ในความวิเวกแห่งจิต ในความ
ไม่เบียดเบียน ในความสิ้นไปแห่งอุปาทาน ในความสิ้น
ตัณหา และในความไม่หลงใหลแห่งใจ ย่อมหลุดพ้น
โดยชอบ เพราะเห็นความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ การสังขม
ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนี้ ผู้หลุดพ้นแล้วโดยชอบ มีจิตสงบ
ระงับ เสร็จกิจแล้ว กิจอื่นที่จะพึงทำอีกไม่มี ภูเขาศิลา
ล้วนเป็นแท่งทึบ ย่อมไม่สะท้อนด้วยลมฉันใด รูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ทั้งสิ้น ทั้งที่เป็น
อิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ ย่อมไม่ทำจิตของบุคคล
ผู้คงที่ให้หวั่นไหวได้ฉันนั้น จิตของผู้คงที่นั้น เป็นจิตตั้ง
มั่นไม่หวั่นไหว ไม่เกาะเกี่ยวด้วยอารมณ์อะไร ๆ เพราะ
ผู้คงที่นั้นพิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งอารมณ์นั้น.

จบ โสณ โกฬวิสเถรคาถา

ในเตรสกนิบาตนี้ พระโสมโกพิวิสเถระผู้มีมหิทธิฤทธิ์รูปเดียว
เท่านั้น ได้ภยิตคาถาไว้ ๑๓ คาถา ฉะนั้นแล.

จบเตรสกนิบาต

อรรถกถาเตรสกนิบาต

อรรถกถาโสมโกพิวิสเถรคาถาที่ ๑

ในเตรสกนิบาต คาถาของท่านพระโสมโกพิวิสเถระ มีคำเริ่ม
ต้นว่า ยามุ รุกฺขเจ ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
สั่งสมบุญในภพนั้น ๆ. ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
พระนามว่า อโนมทัสสี พระเถระนี้เป็นเศรษฐีมีสมบัติมาก ไปสู่วิหารกับ
อุบาสกทั้งหลาย ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา มีจิตเลื่อมใส ให้กระทำ
บริกรรมด้วยปูนขาว ในที่เป็นที่เสด็จจกรมของพระศาสดา ลาดด้วย
ดอกไม้มีสีต่างๆ ให้ผูกเพดานด้วยผ้าข้อมด้วยสีต่างๆ ในเบื้องบน อนึ่ง
ได้สร้างศาลายาวมอบถวายแด่พระศาสดาและภิกษุสงฆ์.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ใน
กาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เกิดในตระกูลเศรษฐี
ในหังสวดีนคร ท่านได้นามว่า สิริวัฑฒะ. ท่านเจริญวัยแล้ว ไปสู่วิหาร
กำลังฟังธรรมในสำนักพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้
ในตำแหน่งอันเลิศ แห่งภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร แม้ตนเองก็ปรารถนา

ตำแหน่งนั้น จึงบำเพ็ญมหาทานให้เป็นไปตลอด ๗ วัน แล้วตั้งความปรารถนาไว้.

ฝ่ายท่านบำเพ็ญกุศลตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก เมื่อพระทศพลพระนามว่ากัสสปปรินิพพานแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายยังไม่เสด็จอุบัติขึ้น บังเกิดในเรือนมีตระกูล ในกรุงพาราณสี ถึงความเป็นผู้รู้ดีงามแล้ว สร้างบรรณศาลาใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา อุปัฏฐากพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งโดยเคารพ ด้วยปัจจัย ๔ ตลอด ๓ เดือน.

พระปัจเจกพุทธเจ้าออกพรรษาแล้ว มีบริวารครบถ้วน ไปยังภูเขาคันธมาทน์. กุลบุตรเมื่อนั้น บำเพ็ญบุญในที่นั่นตลอดชีวิต จุติจากอภัพนั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ถีอปฏิสนธิในเรือนแห่งอุสภเศรษฐีในจัมปานคร จำเดิมแต่กาลที่ท่านถือปฏิสนธิ กองแห่งโภคะเป็นอันมาก เจริญยิ่งแก่เศรษฐี. ในวันที่ท่านเกิด ท่านได้เป็นผู้เที่ยวพร้อมไปด้วยมหาสักการะในนครทั้งสิ้น, เพราะเหตุที่ท่านบริจาคผ้ากัมพลแดงมีค่า ๑๐๐,๐๐๐ แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าในกาลก่อน ท่านได้มีอภัพมีสีดังทองคำ และละเอียดอ่อนยิ่งนัก ด้วยเหตุนั้น คนทั้งหลายจึงขนานนามท่านว่า โสณะ, ท่านเจริญด้วยบริวารใหญ่ พื้นฝ่ามือและฝ่าเท้าของท่าน ได้มีสีดังดอกชะบา. ขนทั้งหลายวนเป็นวงดังรูปต่างหูเพชรเกิดที่ฝ่าเท้า สัมผัสอ่อนเหมือนฝ้ายที่สีแล้วตั้งร้อยครั้ง เมื่อท่านเจริญวัยแล้ว พวกญาติได้พากันสร้างปราสาท ๓ หลัง อันสมควรแก่ ๓ ฤดู ให้บำรุงด้วยฟ่อนรำ. ท่านเสวยสมบัติใหญ่ในที่นั้น ย่อมอยู่อาศัยเหมือนเทพกุมาร.

ครั้งเมื่อพระศาสดาของเราทั้งหลาย บรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ทรงประกาศธรรมจักรอันบวร เสด็จเข้าไปอาศัยกรุงราชคฤห์อยู่ ท่านถูกพระเจ้าพิมพิสารรับสั่งให้เข้าเฝ้า ท่านจึงไปยังกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยชาวบ้าน ๘๐,๐๐๐ คน ไปยังสำนักพระศาสดา ฟังธรรมแล้วได้ศรัทธา ให้มารดาบิดาอนุญาตแล้ว ได้บรรพชาอุปสมบทในพระศาสนา เรียนกรรมฐานในสำนักพระศาสดา อยู่ในสี่วัน เพื่อหลีกเลี่ยงการคลุกคลีด้วยหมู่ชน คิดว่า ร่างกายของเราละเอียดอ่อน เราไม่อาจบรรลุสุขได้โดยง่ายเลย เราควรจะทำกายให้ลำบากกระทำสมณธรรม ดังนี้แล้ว อธิษฐานเฉพาะที่จงกรมเท่านั้น หมั่นประกอบความเพียร แม้ฝ่าเท้าพุพองขึ้นได้มุ่งเพ่งเอาเวทนา กระทำความหมั่น ก็ไม่สามารถเพื่อให้คุณวิเศษเกิดขึ้นได้ เพราะปรารถนาคความเพียรเกินไป จึงคิดว่า เราแม้พยายามอยู่อย่างนี้ ก็ไม่อาจให้มรรคหรือผลเกิดขึ้นได้ เราจะประโยชน์อะไรด้วยการบรรพชา เราจะสักบรีโภค โภคะและจักบำเพ็ญบุญ.

พระศาสดาทรงทราบวาระจิตของท่าน จึงเสด็จไปในที่นั้น ทรงโอวาทด้วยพระโอวาทที่เปรียบด้วยพิณ เมื่อจะทรงแสดงวิธีประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ จึงให้ชำระพระกรรมฐานแล้วเสด็จไปยังเขาคิชฌกูฏ. ฝ่ายพระโสณเถระได้โอวาทในที่พร้อมพระพักตร์พระศาสดา ประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ บำเพ็ญวิปัสสนาดำรงอยู่ในพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า :-

เราได้ให้ทำที่จงกรม ซึ่งทำการฉาบทาด้วยปูนขาว

ถวายเป็นพระมุณีพระนามว่า อโนมทัสสี ผู้เป็นเชษฐบุรุษ

ของโลก ผู้คงที่ เราได้เอาดอกไม้ต่าง ๆ สี ลาดที่จงกรม
ทำเพดานบนอากาศแล้ว ทูลเชิญพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดให้
ทรงเสวย เวลานั้น เราประนมอัญชลิตถายบังคมพระองค์
ผู้มีวัตรอันงาม แล้วมอบถวายศาลารายแต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นศาสดายอดเยี่ยมแห่ง
โลก พระจักขุ ทรงรู้ความดำริของเรา จึงอนุเคราะห์รับ
ไว้ พระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นทักษิณบุคคลในโลก พร้อม
ทั้งเทวโลก ครั้นทรงรับแล้ว ประทับนั่ง ณ ท่ามกลาง
ภิกษุสงฆ์แล้ว ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดมีจิตโสมนัส
ได้ถวายศาลารายแก่เรา เราจักพยากรณ์ผู้นั้น ท่าน
ทั้งหลายจงฟังเรากล่าว รอดอันเทียมด้วยม้าพันธ์หนึ่ง
จักปรากฏแก่ผู้นี้พร้อมเพรียงด้วยบุญกรรม ในเวลา
ใกล้ตาย ผู้นี้จักไปสู่เทวโลกด้วยยานนั้น เทวดา
ทั้งหลายจักพลอยบันเทิง ในเมื่อผู้นี้ไปถึงภพอันดี
วิมานอันควรค่ามาก เป็นวิมานประเสริฐฉาบทาด้วยต้น
แก้ว ประกอบด้วยปราสาทอันประเสริฐ จักครอบงำ
วิมานอื่น ผู้นี้จะรื่นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอด ๓ หมื่นกัป
จักได้เป็นท้าวเทวราชตลอด ๒๕ กัป และจักได้เป็น
พระเจ้าจักรพรรดิตลอด ๗๗ กัป พระเจ้าจักรพรรดินั้น
แม้ทั้งหมดมีพระนามเดียวกันว่า ยโสธร ผู้นี้ได้เสวย
สมบัติทั้งสองแล้ว ก่อสร้างสังฆมบุญ จักได้เป็นพระเจ้า
จักรพรรดิใน ๒๘ กัป [อีก] แม้ในภพนั้น จักมีวิมาน

อันประเสริฐ ที่วิสสุกรรมเทพบุตรนิรมิตให้ ผู้นี้จักครอง
บุรี มีเสียง ๑๐ อย่างต่าง ๆ กัน ในกัปจะนับประมาณ
มิได้แต่กัปนี้ ผู้นี้จักได้เป็นพระราชารักษาแผ่นดิน มี
ฤทธิ์มาก มีพระนามชื่อว่า โลกกาละ อยู่ในแคว้น
นางกษัตริย์ผู้มีวัยอันประเสริฐ มีชาติสูงกว่าหญิง ๖ หมื่น
ทั้งหมด จักประสูติเป็นพระราชบุตรและพระราชบุตร ๘
พระองค์ ครั้นประสูติพระราชบุตรและพระราชบุตร ๘
พระองค์แล้ว จักสิ้นพระชนม์ พระเจ้าโลกกาละราชจักทรง
อภิเษกนางกัญญาผู้เป็นที่รัก กำลังรุ่น เป็นมเหสี พระนาง
จักยังพระเจ้าโลกกาละราชให้โปรดปรานแล้วได้พร ครั้น
พระนางได้พรแล้ว จักให้ขับไล่พระราชบุตรและพระราช-
บุตร พระราชบุตรและพระราชบุตรทั้งหมดนั้นถูกขับไล่
แล้ว จักไปยังภูเขา เพราะกลัวความปะปนด้วยชาติ
พระราชบุตรทั้งหมดจะสมสู่กับพระเกษมภูคินี ส่วน
พระเกษมภูคินีพระองค์หนึ่งจักเป็นที่เคารพ. เพราะเป็น
โรคพยาธิ กษัตริย์ทั้งหลาย นำ (พระพินาง) ไปประทับ
ในโพรงใต้ดิน ชาติของเราอย่าปะปนเลย. กษัตริย์องค์หนึ่ง
(โกลิยะ) จึงทรงนำมาแล้ว จักสมสู่กับพระเกษมภูคินีนั้น
ตั้งแต่นั้น ความปะปนแห่งสกุลโลกกาละได้มีแล้ว
พระโอรสของกษัตริย์เหล่านั้นจักมีพระนามว่าโกลิยะ โดย
ชาติ จักได้เสวยโภคสมบัติ อันเป็นของมนุษย์มิใช่น้อย

ในภพนั้น ผู้นี้เคลื่อนจากภพนั้นแล้วจักไปสู่เทวโลก แม้
ในเทวโลกนั้น จักได้วิมานอันประเสริฐ เป็นที่รื่นรมย์ใจ
ผู้นี้อันกุศลมูลตกเตือนแล้ว จักเคลื่อนจากเทวโลกมาสู่
ความเป็นมนุษย์ จักมีชื่อว่าโสณะ จักปรารถนาความเพียร
มีใจแน่วแน่ ตั้งความเพียร ในศาสนาของพระศาสดา
กำหนดรู้เอาสวะทั้งปวงแล้ว จักไม่มีอาสวะนิพพาน พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดมศากยบุตร ผู้ประเสริฐ
ผู้รู้วิเศษ เป็นมหาวิระ ทรงเห็นคุณอนันต์ จักตั้งไว้ใน
ตำแหน่งเลิศ เมื่อฝนตกในที่ประมาณ ๔ นิ้ว หล้า
ประมาณ ๔ นิ้ว ลมพัด เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้คงที่
ซึ่งทรงประกอบความเพียร ความถึงที่สุดไม่มียิ่งขึ้นไป
กว่านั้น เรามีตนฝึกแล้ว ในการฝึกอันอุดม เราตั้งจิตไว้
ดีแล้ว เราปลงภาระทั้งปวงลงแล้ว เป็นผู้มีอาสวะดับแล้ว
พระอัครสมหานาค มีพระชาติสูงดังพระยาไกรสร
ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในเอต-
ทัคคสถาน คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘
และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนา
เราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

ก็แลครั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว พิจารณาการปฏิบัติของตน จึงได้
กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วยอำนาจอุทาน และด้วยอำนาจการพยากรณ์พระ-
อรหัตผลว่า

ผู้ใดเป็นผู้สำเร็จความปรารถนา เป็นผู้สูงสุดในแว่น-
แคว้นของพระเจ้าอังคะ วันนี้ ผู้นั้นมีนามว่าโสณะ
เป็นผู้เยี่ยมในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ภิกษุ
พึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พึงละสังโยชน์เบื้องบน ๕
และพึงเจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่ง ภิกษุผู้ล่วงธรรมเป็นเครื่อง
ข้อง ๕ ท่านเรียกว่า ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว คือ สมาธิ และ
ปัญญา ของภิกษุผู้มีมานะเพียงดังว่าไม่อ้ออันยกขึ้นแล้ว
ผู้ประมาท ยินดีในอายตนะอันมีในภายนอก ย่อมไม่ถึง
ความบริบูรณ์ กิจใดที่ควรทำ ภิกษุเหล่านั้นมาละทิ้งกิจ
อันนั้นเสีย แต่มาทำกิจที่ไม่ควรทำ อาสวะทั้งหลายย่อม
เจริญแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้มีมานะเพียงดังไม่อ้ออันยกขึ้น
แล้ว เป็นผู้ประมาท ส่วนภิกษุเหล่าใดปรารถนากายคตาสติ
ด้วยดีเป็นนิตย์ ภิกษุเหล่านั้นกระทำความที่ควรทำเนื่อง-
นิตย์ ย่อมไม่เสพกรรมมิใช่กิจ อาสวะของภิกษุเหล่านั้น
ผู้มีสติสัมปชัญญะ ย่อมถึงความสิ้นสูญ เมื่อมีทางตรง
พระพุทธเจ้าตรัสบอกไว้แล้ว ขอท่านทั้งหลายจงดำเนิน
ไปเถิด อย่าพากันกลับ จงตัดเดือนตนด้วยตนเอง พึง
น้อมตนเข้าไปสู่นิพพาน เมื่อเราปรารถนาคความเพียร พระ-
ศาสดาผู้มีจักขุยอดเยี่ยมในโลก ได้ทรงแสดงธรรมอุปมา
ด้วยสายพิณสอนเรา เราฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว
ยินดีอยู่ในพระศาสนา ยังสมถภาวนาให้เกิดขึ้น เพื่อบรรลु

ประโยชน์อันสูงสุด เราบรรลุวิชา๓แล้ว คำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว จิตของเราผู้น้อมไป
ในเนกขัมมะ ในความวิเวกแห่งจิต ในความไม่เบียด-
เบียน ในความสิ้นไปแห่งอุปาทาน ในความสิ้นตัณหา
และความไม่หลงใหลแห่งใจ ย่อมหลุดพ้นโดยชอบ
เพราะเห็นความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ การตั้งสมยอมไม่มี
แก่ภิกษุ นั้น ผู้หลุดพ้นแล้วโดยชอบ มีจิตรักสงบ เสร็จ
กิจแล้ว กิจอื่นที่จะพึงทำอีกไม่มี ภูเขาศิลาล้วนเป็นแห่ง
ที่บิ ย่อมไม่สะเทือนด้วยลมจันใด รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ทั้งสิ้น ทั้งที่เป็นอัญญารมณ์
และอนัญญารมณ์ ย่อมไม่ทำจิตของบุคคลผู้คงที่ให้หวั่น-
ไหวได้ฉันนั้น จิตของผู้คงที่นั้น เป็นจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว
ไม่เกาะเกี่ยวด้วยอารมณ์อะไร ๆ เพราะผู้คงที่นั้นพิจารณา
เห็นความเสื่อมไปแห่งอารมณ์นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยามุ รฏฺเฐ สมฺกุกฺกุโจะ ความว่า ผู้ใด
เป็นผู้สูงสุด คือประเสริฐสุดโดยชอบ คืออย่างยิ่ง ด้วยโภคสมบัติและด้วย
อิสริยสมบัติ พร้อมด้วยชาวบ้าน ๘๐,๐๐๐ คนในอังกฤษ.

บทว่า รณฺโณ อคฺคสฺส ปทุชฺฌ ประกอบความว่า เป็นบริวาร
แห่งพระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นอธิบดีในอังกฤษ เพราะอรรถว่าเป็นที่ยินดี
แห่งบริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔ เป็นคหบดีพิเศษ เป็นกุฎุมพีในรัฐของ
พระเจ้าพิมพิสารนั้น.

บทว่า **ตฺถชฺช ชมฺเมสุ อุกฺกฏฺโห** ความว่า พระโศณะนั้นเป็นผู้
สูงสุดในโลกุตรธรรมในวันนี้ คือในบัดนี้ แม้ในกาลเป็นคฤหัสถ์ ท่าน
 ก็เป็นผู้สูงสุดกว่าใครๆ ที่เดียว บัดนี้แม้ในเวลาเป็นบรรพชิต ท่านก็เป็น
 ผู้สูงสุดเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงตนให้เหมือนคนอื่น.

บทว่า **ทุกฺขสฺส ปารคฺช** ความว่า ท่านถึงฝั่ง คือถึงที่สุดแห่งทุกข์
 ในวิญญะทั้งสิ้น, ด้วยคำนั้นท่านจึงยังความเป็นผู้สูงสุดที่กล่าวแล้ว โดย
 ไม่แปลกกันให้แปลกกัน เพราะแสดงถึงการบรรลุพระอรหัต.

บัดนี้ท่านเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ด้วยข้อปฏิบัติใด เมื่อจะแสดงข้อ
 ปฏิบัตินั้น โดยอ้างถึงพระอรหัตผล จึงกล่าวคาถาว่า **ปญฺจ ฉินฺหเต ตตฺ**
 สังโยชนํ เบื้องต่ำ ๕.

คำแห่งคานานันมีอธิบายว่า บุรุษพึงตัดสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ
 ๕ อย่าง อันให้ถึงอบายและกามสุคติ ด้วยมรรค ๓ เบื้องต่ำ เหมือนตัด
 เชือกที่ผูกไว้ที่เท้าด้วยศัสตราจะนั้น. บุรุษพึงละสังโยชนอัน เป็นส่วนเบื้อง
 สูง ๕ อัน ให้ถึงรูปภพและอรุภพ ด้วยอรหัตมรรค เหมือนตัดเชือกที่ผูก
 ไว้ที่คอจะนั้น, ก็แลครั้นละสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูงเหล่านั้นได้แล้ว
 พึงเจริญ คือพึงทำอินทรีย์ ๕ มีสีทอินทรีย์เป็นต้น ให้เกิดยิ่งๆ ขึ้นไป,
 ก็ภิกษุผู้เป็นอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ คือธรรม
 เครื่องข้องคือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ ท่านจึงเรียกว่า
 ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว เพราะข้ามโอฆะ ๔ คือ กามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ
 และอวิชชาโอฆะ.

เมื่อแสดงว่า ก็ปฏิปทานี้ชื่อว่าเป็นความบริบูรณ์แห่งศีล อันข้อ
 ปฏิบัติเครื่องข้ามโอฆะนั้นแล และศีลเป็นต้น ย่อมถึงความบริบูรณ์

เพราะการละมานะเป็นต้น, ไม่ใช่โดยประการอื่น ท่านจึงกล่าวคาถาว่า
อุหนุนพสุธ ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุหนุนพสุธ** แปลว่า มีมานะคือความ
ว่างเปล่าอันยกสูงขึ้น.

จริงอยู่ มานะ ท่านเรียกว่า นัฏฐะ นิบหาย เพราะเป็นเหมือน
นิบหายแล้ว เพราะความเป็นเปล่าโดยความเป็นไปของใจที่ฟูขึ้น

บทว่า **ปมตฺตสุธ** ได้แก่ ถึงซึ่งความประมาท เพราะการปล่อยสติ.

บทว่า **พาหิราสสุธ** ความว่า ไหลไปทั่วในอายตนะภายนอก
อธิบายว่า ปราศจากราคะในกามทั้งหลาย.

บทว่า **สีลํ สมาริ ปญญา จ, ปาริปุรี น คจฺจติ** ความว่า เมื่อ
บุคคลนั้นเสพธรรมอันเป็นข้าศึกต่อศีลเป็นต้น อันดับแรกคุณมีศีลเป็นต้น
แม้ที่เป็นโลกิยะ ย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ จะป่วยกล่าวไปไยถึงโลกุตระ-
ธรรมเล่า.

ในข้อนั้นท่านกล่าวเหตุด้วยคำว่า ก็กิจใด ดังนี้เป็นต้น จริงอยู่
กรรมมีอาทิอย่างนี้ว่า การรักษาศีลชั้นอันหาประมาณมิได้ จำเดิมแต่
เวลาที่ภิกษุบวชแล้ว การอยู่ป่า การรักษารูดงค์ ความเป็นผู้มีภavana
เป็นที่มายินดี ชื่อว่า กิจ. ก็กิจตามที่กล่าวมาแล้วนี้ อันภิกษุไม่กำหนด
แล้ว คือทิ้งเสียแล้วโดยไม่การทำ.

ชื่อว่า **อกิจจะ** ได้แก่ กรรมมีอาทิอย่างนี้ว่า การตบแต่งบาตร
จีวร ประคดเอว การผูกอังสะ ร่ม การประดับรองเท้า พัดใบตาล ฆมกรก.
กรรมมีอาทิอย่างนี้ว่า การประดับบริวาร ความเป็นผู้มากด้วยปัจจัย
ชื่อว่า ไม่ใช่กิจของภิกษุ กิจนั้นภิกษุเหล่าใดการทำ อาสวะทั้ง ๔ ย่อม

เจริญแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ซึ่งว่ามีมานะตั้งไม่อ้อยกขึ้นแล้ว เพราะยกมานะ
เพียงว่าไม่อ้อยกขึ้นประพฤติ ชื่อว่าผู้ประมาทเพราะปล่อยสติ.

ส่วนคุณมีปัญญาเป็นต้น เจริญแก่ภิกษุเหล่าใด เพื่อจะแสดงภิกษุ
เหล่านั้น ท่านจึงกล่าววว่า เยส ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุสมารทฐา** ความว่า ประคองความ
เพียรไว้ดีแล้ว.

บทว่า **กายคตาสติ** ได้แก่ กายานุปัสสนาภาวนา.

บทว่า **อกิจจ เต** ความว่า กิจของท่านนั้น คือกิจมีการตบแต่ง
บาตรเป็นต้น.

บทว่า **น เสวนุตติ** ได้แก่ ย่อมไม่ทำ.

บทว่า **กิจฺเจ** ได้แก่ กิจมีการคุ้มครองคุณคือศีลอันหาประมาณ
มิได้ อันภิกษุพึงทำ จำเดิมแต่กาลที่ตนบวชแล้ว.

บทว่า **สาตฺถจฺจการิโน** แปลว่า ผู้มีอันกระทำติดต่อกัน อธิบายว่า
อาสวะทั้ง ๔ ย่อมถึงความพินาศ คือถึงความสิ้นไป ถึงความไม่มีแก่สัตว์
เหล่านั้น ผู้ชื่อว่า มีสติ เพราะไม่อยู่ปราศจากสติ. ชื่อว่า ผู้มีสัมปชัญญะ
ด้วยสัมปชัญญะ ๔ คือ สาตถกสัมปชัญญะ สัพพายสัมปชัญญะ โจร-
สัมปชัญญะ อสัมโมหสัมปชัญญะ.

บัดนี้ เมื่อจะให้โอวาทแก่ภิกษุผู้อยู่ในสำนักของตน จึงกล่าวคาถา
ว่า **อุหมฺคฺคฺมฺหิ** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุหมฺคฺคฺมฺหิ อฺกฺขาเต** ความว่า เมื่อ
พระศาสดาตรัสพระอรियมรรค อันเป็นมัชฌิมปฏิปทา เพราะเว้นที่สุด ๒
อย่าง และเพราะละความคคกายเป็นต้น.

บพว่า คจจถ แปลว่า จงดำเนินไป.

บพว่า มา นินวตถ ได้แก่ จงอย่าหยุดเสียในระหว่าง.

บพว่า อตตนา โจทยตตานิ ความว่า กุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์
ในพระศาสนา นี้ ตักเตือนอยู่ซึ่งตนด้วยตนเอง มีการพิจารณาภัยในอบาย
เป็นต้น.

บพว่า นิพพานมกัหารเย ความว่า พึงนำตนไปสู่พระนิพพาน
คือพึงเข้าไปใกล้พระนิพพาน อธิบายว่า พึงปฏิบัติโดยประการที่จะทำ
พระนิพพานนั้นให้แจ้ง.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงการปฏิบัติของตนว่า แม้เราปฏิบัติอย่างนี้แหละ
ท่านจึงกล่าวว่า อจฺจาทุสมฺหิ ดังนี้เป็นต้น.

บพว่า อจฺจาทุสมฺหิ วิริยฺมฺหิ ความว่า เมื่อเราเจริญวิปัสสนา ไม่
กระทำความเพียรให้กิจเสมอด้วยสมาธิ ประคองความเพียรอย่างเหลือเกิน
ก็ความที่ผู้นั้นปรารถนาคความเพียรเกินไป ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

บพว่า วิโณปมํ กิริตฺวา เม ความว่า เมื่อท่านพระโสณะเกิดความ
คิดขึ้นว่า สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งแล ปรารถนาคความ
เพียรยอมอยู่ เราเป็นผู้หนึ่งในสาวกเหล่านั้น ก็ถ้าว่า จิตของเรายอมหลุด
พ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น เพราะฉะนั้น เราจักสึก. พระ-
ศาสดาทรงแสดงพระองค์ในที่เฉพาะหน้าของท่านโสณะนั้น จึงตรัสถามว่า
เพราะเหตุไร โสณะ เธอจึงเกิดความคิดขึ้นว่าจักสึก เมื่อก่อนเธอเป็น
ผู้ครองเรือนฉลาดในเสียงแห่งสายพิณ. เมื่อท่านทูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า
จึงตรัสว่า โสณะ เธอสำคัญข้อนั้นเป็นอย่างไร ? ในกาลใดสายพิณของเธอ
ตึงเกินไป อนึ่ง สายพิณของเธอยอมมีเสียงหรือควรแก่การงานในสมัยนั้น

บ้างหรือ เมื่อท่านโศณะทูลว่า ก็ข้อนั้นไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า โศณะ เธอสำคัญข้อนั้นเป็นอย่างไร ในกาลใดสายพินของเธอย่นเกินไป ในสมัยนั้นพินของเธอย่อมมีเสียง หรือควรแก่การงานบ้างหรือ เมื่อท่านโศณะทูลว่า ก็ข้อนั้นไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า โศณะ เธอสำคัญข้อนั้นเป็นอย่างไร ก็ในกาลใดสายพินของเธอมิถึงเกินไปและไม่ย่นเกินไป ตั้งอยู่ในคุณอันเสมอ ในสมัยนั้นสายพินของเธอมิเสียง หรือควรแก่การงานบ้างหรือ เมื่อท่านโศณะทูลว่า เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า อย่างนั้นนั่นแหละ โศณะ ความเพียรอันปรารภเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรอันย่นเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เพราะเหตุนี้แหละ โศณะ เธอจงตั้งความเพียรให้สม่ำเสมอ และจงรู้แจ้งความที่อินทรีย์มีความสม่ำเสมอ กัน ดังนี้ ครั้นทรงกระทำพินให้เป็นอุปมาอย่างนี้แล้ว จึงแสดงธรรมแก่เรา ด้วยโอวาทอันเปรียบด้วยพินอันให้เป็นแล้ว.

บทว่า **ตสุสาหิ วจนํ สุตฺวา** ความว่า เราได้ฟังวิโณปโมวาทสูตร อันเป็นพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้ว จึงละความที่ตนเป็นผู้ใคร่เพื่อจะสัก อันเกิดขึ้นในระหว่างเสียบ ยินดีแล้ว คือยินดียิ่งแล้วในศาสนาของพระศาสดา.

ก็เมื่อจะอยู่ เราจะบำเพ็ญสมณะให้พร้อมมูล ประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ ยังความที่สมาธิกับวิริยะมีกิจเสมอให้เกิดขึ้น ยังวิปัสสนาสมาธิ ซึ่งมีฉานเป็นที่ตั้งให้ถึงพร้อม บำเพ็ญวิปัสสนา จึงกล่าวประโยชน์ในข้อนี้ว่า ด้วยการบรรลุประโยชน์อันสูงสุด.

บทว่า **อตุตฺมสฺส ปตฺติยา** ความว่า เพื่อบรรลุพระอรหัต.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงประการที่สมณะและวิปัสสนาสำเร็จแก่ผู้ปฏิบัติ โดยอ้างถึงพระอรหันต์ผล จึงกล่าวคำว่า เนกขมุเม ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า อธิมุตตสฺส ความว่า ผู้ประกอบชวนชวาย โดยภาวะ น้อมไป โอนไป เจื่อมไปในเนกขัมมะนั้น อธิบายว่า อันดับแรก เป็นผู้มุ่งหน้าต่อบรรพชาก่อน แล้วละกามทั้งหลายและบรรพชา ประกอบการชวนชวายในธรรมอันหาโทษมิได้ มีอาทิอย่างนี้คือ การชำระศีลให้หมดจด การอยู่ป่า การรักษารุกขงค์ และการประกอบยิ่งในภาวนา.

บทว่า ปวิเวกญจ เจตโส ความว่า มีสติน้อมใจไปสู่ความสงบ และน้อมไปในเนกขัมมะอย่างนี้อยู่ คือประกอบชวนชวายในวิเวก โดยยังฉานหมวดสี่และฉานหมวดห้าให้บังเกิด.

บทว่า อพฺยาพชฺฐาธิมุตตสฺส ความว่า น้อมใจไปโดยความเป็นผู้หมดทุกข์ ในเพราะไม่เบียดเบียน คือยังฉานสมาบัติให้เกิดแล้ว ชวนชวายในความสุขอันเกิดแต่สมณะ.

บทว่า อูปาทานกฺขยสฺส จ ความว่า น้อมใจไปในที่สุดแห่งความสิ้นไปแห่งอุปาทานทั้ง ๔ คือในพระอรหันต์. จริงอยู่ บทว่า อูปาทานกฺขยสฺส นี้ เป็นฉฺฐวิภิกฺกตติ ใช้ในอรรถแห่งสัตตมีวิภิกฺกตติ. อธิบายว่า กระทำฉานตามที่ตนบรรลุแล้วนั้น ให้เป็นบาทแล้ว ตามประกอบวิปัสสนา เพื่อบรรลุพระอรหันต์.

บทว่า ตณฺหกฺขยาธิมุตตสฺส ความว่า ชื่อว่า ตัณห์กขยะ เพราะเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา, ได้แก่พระนิพพาน, น้อมไปในพระนิพพานนั้น คือน้อมไป โอนไป เจื่อมไปในนิโรธ โดยเห็นอุปาทานโดยความเป็นภัย และเห็นความไม่มีอุปาทานโดยปลอดภัย.

บทว่า อสมฺโหมหฺยจ เจตฺโส ความว่า น้อมจิตไปสู่ความเป็นไป โดยไม่หลง ด้วยสามารถแห่งสัมปชัญญะ คือความไม่หลง. หรือน้อมจิต ไปสู่อุริยมรรคอันเป็นความไม่หลง ด้วยการถอนความหลงได้โดย เด็ดขาด.

บทว่า ทิสฺวา อายตฺนุปฺปาท์ ความว่า เพราะเหตุที่ได้เห็นการเกิดขึ้นแห่งอายตนะทั้งหลาย มีจักขุเป็นต้น โดยปัจจัยตามที่เป็นของตน และเห็นความดับ โดยเป็นเข้าศึกกับความเกิดนั้น ด้วยมรรคปัญญา อันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา.

บทว่า สมฺมา จิตฺตํ วิมฺจุจฺจติ ความว่า จิตย่อมหลุดพ้น จากอาสวะ ทั้งปวง โดยชอบ คือโดยเหตุ โดยญาณะ โดยลำดับแห่งมรรค.

ในคำว่า ตสฺส สมฺมา วิมุตฺตสฺส เป็นต้น มีความ संबัดดังต่อไปนี้ :-

จิตนั้นหลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง โดยนัยที่กล่าวแล้ว คือโดยชอบแท้ เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล ความก่อกำเนิดแห่งกุศลหรืออกุศลที่ภิกษุผู้จีณาสพ มีจิตสงบเพราะสงบโดยส่วนเดียว กระทำไว้ย่อมไม่มี เพราะถอนขึ้นด้วยมรรคนั่นเอง กิจที่ควรทำต่างด้วยปริญากิจเป็นต้น ย่อมไม่มี เพราะทำกิจเสร็จแล้ว ภูเขาอันล้นแล้วด้วยหินเป็นแห่งที่บ ย่อมไม่ สะเทือน ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยลมตามปกติฉันใด ธรรมคืออารมณ์มีรูป เป็นต้น อันน่าปรารถนาและไม่ปรารถนา ของจิตของภิกษุผู้จีณาสพ ก็ฉันนั้น ไม่ยังจิตของท่านผู้คงที่ คือผู้ถึงความเป็นผู้คงที่ ดำรงมั่นไม่ เอนเอียง เป็นจิตปราศจากกิเลสเครื่องประกอบ เพราะความเป็นผู้ละ ความโศกได้ทั้งหมด ไม่หวั่น ไม่ไหวได้ และท่านย่อมเข้าผลสมาบัติเห็น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๑ ตอน ๓ - หน้าที่ 464

แจ้ญอยู่ตลอดกาลโดยกาล แห่งธรรมคืออารมณ์นั้น ย่อมตามเห็นความ
เสื่่อมคือความดับ ได้แก่มีสภาวะแตกไปทุกขณะ เพราะเหตุนั้น ท่าน
จึงพยากรณ์พระอรหัตผล.

จบอรรถกถาโศณโกฬิวีสเถรคาถาที่ ๑

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

เตรสภนิบาต

เถรคาถา จุททสกนิบาต

๑. เรวัตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระเรวัตเถระ

[๓๘๑] นับแต่เราออกบวชเป็นบรรพชิตแล้ว ไม่รู้สึกถึงความ
ดำรงชีพไม่ประเสริฐประกอบด้วยโทษเลย ในระยะเวลา
นานที่เราบวชอยู่นี้ เราไม่รู้สึกถึงความดำรงชีพ ขอให้สัตว์
เหล่านั้น จงถูกฆ่า ถูกเขาเบียดเบียน จงได้รับทุกข์
เรารู้สึกแต่การเจริญเมตตาอันหาประมาณมิได้ อบรมสั่ง-
สมดีแล้วโดยลำดับ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว
เราได้เป็นมิตรเป็นสหายของสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้อนุเคราะห์
สัตว์ทั้งปวง ยินดีแล้วในการไม่เบียดเบียน เจริญเมตตา-
จิตอยู่ทุกเมื่อ เรายังจิตอันไม่อ่อนแอ ไม่กำเริบให้
บันเทิงอยู่ เจริญพรหมวิหารอันบุรุษผู้เลวทรามไม่ช้องเสพ
สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เข้าทูลติตถานอัน
ไม่มีวิตถกวิจารณ์ ประกอบด้วยความเป็นผู้หนึ่งเป็นอริยะ โดย
แท้จริง ภูเขาศิลาล้วนไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่คงที่ แม้นันใด
ภิกษุก็จันนั้น ย่อมไม่หวั่นไหวดุจบรรพตเพราะสันนิโฆระ
ความชั่วแม้มีประมาณเท่าปลายขนทราย ย่อมปรากฏ
เหมือนประมาณเท่าหมอกเมฆ แต่ท่านผู้ไม่มีกิเลสเครื่อง
ยั่วยวน ผู้แสวงหาความสะอาดเป็นนิตย์ เมืองหน้าด่าน
เป็นเมืองอันเขาคุ้มครองแล้วทั้งภายในและภายนอกนั้นใด

ท่านทั้งหลายจงคุ้มครองตนกันนั้นเถิด ขณะอย่าได้ล่วง
เลยท่านทั้งหลายไปเสีย เราไม่ยินดีต่อความตาย ไม่
เพ็ดลิตเพ็ดลิตต่อความเป็นอยู่ แต่เรารอเวลาตาย เหมือน
ลูกจ้างคอยให้หมดเวลาทำงานฉะนั้น เราไม่ยินดี ความตาย
ไม่เพ็ดลิตเพ็ดลิตต่อความเป็นอยู่ แต่เรามีสติสัมปชัญญะรอทำ
เวลาตาย พระศาสดาเรากู้้นเคยแล้ว เราทำคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว
ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพแล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ที่
กุศลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตต้องการแล้ว บรรลุถึงความ
สิ้นสังโยชน์ทั้งปวง ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาท
ให้ถึงพร้อมเถิด นี่เป็นคำสอนของเรา เราจักอำลาท่าน
ทั้งหลายปริณิพพานในบัดนี้ เพราะเราเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
จากกิเลสทั้งปวง.

จบเรวัตเถรคาถา

อรรถกถาจุททสกนิบาต

อรรถกถาขทิวณียเรวัตเถรคาถาที่ ๑

ใน จุททสกนิบาต คาถาของท่านพระขทิวณียเรวัตเถระ มีคำ
เริ่มต้นว่า ยถา อหิ ดังนี้, เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

คาถาของท่าน บางอย่างมาแล้วในเอกนิบาตในหนหลัง, ก็ในเรื่องนั้นท่านแสดงถึงเหตุเพียงให้เกิดสติในหลาน ๆ ของตน เพราะฉะนั้นคาถาท่านจึงสงเคราะห์ไว้ในเอกนิบาต แต่คาถาเหล่านี้ ท่านประกาศถึงข้อปฏิบัติจำเดิมแต่พระเถระบวชแล้ว จนถึงปรินิพพาน ยกขึ้นสังคายนาในจุททสกนิบาตนี้.

ในข้อนั้น เหตุเกิดเรื่องท่านกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล. แต่ข้อนี้มีความแปลกกันดังต่อไปนี้ว่า ได้ยินว่าพระเถระบรรลุประอรหัตแล้ว ไปยังที่อุปัฏฐากพระศาสดาและของพระมหาเถระ มีพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น อยู่ในที่นั้นเพียงวันเล็กน้อยเท่านั้น ก็กลับมาป่าไม้ตะเคียนนั่นแล ยับยังอยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติ และด้วยพรหมวิหารธรรม.

เมื่อกาลล่วงไปด้วยอาการอย่างนี้ ภัยถึงคร่ำคร่าเจริญโดยลำดับ. วันหนึ่งท่านไปยังที่บำรุงพระพุทธเจ้า อยู่ในที่ไม่ไกลแต่กรุงสาวัตถี ในระหว่างทาง. ก็โดยสมัยนั้น พวกโจรกระทำการปล้นในพระนคร ถึงพวกมนุษย์ผู้อารักขาไล่ติดตาม พวกกันหนีไปทิ้งห่อสิ่งของที่ลักมาในที่ใกล้พระเถระ. พวกมนุษย์ติดตามเห็นกัณเฑาะในที่ใกล้พระเถระ แล้วพาไปด้วยหมายว่าเป็นโจร จึงแสดงแต่พระราชาว่า ผู้นี้เป็นโจรพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้ปล่อยพระเถระแล้วตรัสถามว่า ท่านขอรับ ท่านกระทำโจรกรรมนี้หรือไม่? พระเถระเพื่อจะประกาศกรรมเช่นนั้น ที่ตนไม่เคยกระทำตั้งแต่เกิดมาก็จริง ถึงกระนั้นกรรมนั้นอาตมาก็มิได้ทำ เพราะตัดกิเลสได้เด็ดขาด และไม่ควรกระทำในกรรมเช่นนั้น เมื่อจะแสดงธรรมแก่ภิกษุผู้อยู่ในที่ใกล้และแก่พระราชา จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า

นับแต่เราออกบวชเป็นบรรพชิตแล้ว ไม่รู้สึกถึงความ
ดำริอันไม่ประเสริฐ ประกอบด้วยโทษเลย ในระยะเวลา
นานที่เราบวชอยู่นี้ เราไม่รู้สึกถึงความดำริว่า ขอให้
สัตว์เหล่านั้นจงถูกฆ่า ถูกเขาเบียดเบียน จงได้รับทุกข์
เรารู้สึกแต่การเจริญเมตตาอันหาประมาณมิได้ อบรม
สั่งสมดีแล้วโดยลำดับ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้
แล้ว เราได้เป็นมิตรเป็นสหายของสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้
อนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง ยินดีแล้วในการไม่เบียดเบียน
เจริญเมตตาจิตอยู่ทุกเมื่อ เรายังจิตอันไม่อ่อนแอ ไม่
กำเริบให้มันเหิงอยู่ เจริญพรหมวิหารอันบุรุษผู้เลวทราม
ไม่ช่องเสพ สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เข้า
ทุดิยถนอันไม่มีวิตกวิจารณ์ ประกอบด้วยความเป็นผู้หนึ่ง
เป็นอริยะ โดยแท้จริง ภูเขาศิลาล้วนไม่หวั่นไหว ตั้ง
อยู่คงที่ แม้นันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ย่อมไม่หวั่นไหวดุจ
บรรพต เพราะสิ้นโมหะ ความชั่วแม้มีประมาณเท่า
ปลายขนทราย ย่อมปรากฏเหมือนประมาณเท่าหมอก-
เมฆ แก่ท่านผู้ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วยวน ผู้แสวงหาความ
สะอาดเป็นนิตย์ เมืองหน้าด่านเป็นเมืองอันเขาคุ้มครอง
แล้วทั้งภายในและภายนอกฉันใด ท่านทั้งหลายจงคุ้ม-
ครองตนฉันนั้นเถิด ขณะอย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไป
เสีย เราไม่ยินดีต่อความตาย ไม่เพลิดเพลिनต่อความ
เป็นอยู่ แต่เรารอเวลาตาย เหมือนลูกจ้างคอยให้หมด

เวลาทำงานฉะนั้น เราไม่ยินดีความตาย ไม่เพิลิดเพิลิน
ความเป็นอยู่ แต่เรามีสติสัมปชัญญะรอท่าเวลาตาย
พระศาสดาเรากู้เคยแล้ว เราทำคำสั่งสอนของพระ-
พุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหา
เครื่องนำไปสู่ภพแล้ว ได้บรรลุประโยชน์ที่กุลบุตรออก
บวชเป็นบรรพชิตต้องการแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์
ทั้งปวง ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม
เถิด นี่เป็นคำสอนของเรา เราจักอำลาท่านทั้งหลาย
ปรินิพพานในบัดนี้ เพราะเราเป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลส
ทั้งปวง.

ในกาลานั้น มีการพรรณนาตามลำดับบทดังต่อไปนี้ว่า บทว่า
อิมสมิ ทิมมนุตฺเร ประกอบความว่า ในกาลใดเราเป็นบรรพชิต ตั้งแต่
นั้นมาก็เป็นกาลนานของเรา ในกาลระยะยาวเช่นนี้ เราไม่รู้ความตริก
อันประกอบด้วยโทษอันไม่ประเสริฐ ด้วยอำนาจอภิชฌาว่า นี่เป็นเหตุ
ของเรา หรือด้วยอำนาจพยาบาทว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า.

บทว่า เมตฺตญฺ อภิชานามิ ความว่า ชื่อว่า เมตตา เพราะเป็น
เหตุเชื้อยคือสึเนหา ได้แก่ความไม่พยาบาท, ชื่อว่า เมตตา เพราะมี
ความรักใคร่ ความเจริญเมตตา ได้แก่ พรหมวิหารธรรมมีเมตตาเป็น
อารมณ์, ซึ่งเมตตานั่น, ท่านสงเคราะห์พรหมวิหารนอกนี้ ด้วยศัพท์ว่า
เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา.

บทว่า อภิชานามิ ความว่า เรารู้โดยเฉพาะหน้า, จจริงอยู่ เมื่อ
พิจารณาถึงฉันทที่บรรลุแล้ว เป็นอันชื่อว่ามุ่งหน้าต่อปัจจุเวกขญาณ

เพื่อเลี่ยงคำถามว่าประมาณเท่าไร ท่านจึงกล่าวว่า หาประมาณมิได้เป็นต้น. ก็ฉันทันนั้นเชื่อว่าหาประมาณมิได้ เพราะมีสัตว์หาประมาณมิได้เป็น อารมณ์ เหมือนฉันทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

ประกอบความว่า เราารู้เฉพาะฉันทนี้ที่ชื่อว่า เจริญดีแล้ว เพราะ เจริญด้วยดี ที่ชื่อว่าอบรม คือเสพคุ้นแล้วโดยลำดับ คือตามลำดับ อย่างนี้ คือเมตตาที่หนึ่ง จากนั้นกรุณา จากนั้นมุทิตา ภายหลังอุเบกขา, ชื่อว่าเป็นมิตรของคนทั้งปวง เพราะเป็นมิตรของสัตว์ทั้งปวง หรือคน ทั้งปวงเป็นมิตรของเรา, จริงอยู่ ผู้เจริญเมตตา ย่อมเป็นที่รักของสัตว์ ทั้งหลาย.

แม้ในบทว่า สพฺพผลโฆ นี้ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า สพฺพญฺทานุภมฺปิโก ได้แก่ผู้อนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง.

บทว่า เมตฺตจฺจิตฺตญฺจ ภาวมิ ความว่า เรายังจิตให้เกิด คือยังจิตที่ ประกอบคือที่สัมปยุตด้วยเมตตาให้เจริญโดยพิเศษ หรือประกาศเพราะ ถึงความสูงสุดในภาวณาแม้ในเมื่อไม่กล่าว. อีกอย่างหนึ่งว่า เราเจริญเมตตา จิต, ความแห่งคำนั้นมียังดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

บทว่า อพฺยาปชฺชโรโต ความว่า ยินดียิ่งในความเบียดเบียน คือ ในการนำประโยชน์เกื้อกูลเข้าไปให้แก่สัตว์ทั้งหลาย.

บทว่า สทา แปลว่า ทุกๆ กาล ด้วยคำนั้นท่านแสดงถึงการกระทำ ความเพียรเป็นไปติดต่อกันในกาลนั้น.

บทว่า อสํหิริ แปลว่า ไม่อ่อนแอ คือไม่ถูกราคะอันเป็นข้าศึก ไกลไม่คร่ำมา.

บทว่า อสงฺกฺอุปฺ แปลว่า ไม่กำเริบ คือไม่กำเริบด้วยพยายาม

อันเป็นข้าศึกไกล. ครั้นกระทำให้เป็นอย่างนี้ ย่อมบันเทิงทั่ว คือบันเทิง
ยิ่ง ซึ่งเมตตาจิตของเรา คือเจริญพรหมวิหาร

บทว่า **อกาปริสเสวิต** ความว่า เราทำให้เกิดคือเจริญซึ่งเมตตา
พรหมวิหารเป็นต้นอันประเสริฐ คือเลิศ ได้แก่ หาโทษมิได้ อันคนชั่ว
คือดำช้าไม่เสพแล้ว หรืออันคนไม่ชั่วคือพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า
เป็นต้นเสพแล้ว .

ครั้นแสดงข้อปฏิบัติของตนด้วย ๕ คาถา โดยยกตนขึ้นแสดงอย่างนี้
บัดนี้เมื่อจะแสดงข้อปฏิบัตินั้น โดยอ้างถึงพระอรหันต์ผล จึงได้กล่าว ๔
คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **อวิตกกัม** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวิตกกัม สมาปนุโน** ความว่า ถึง
พร้อมซึ่งฌานมีทุติยฌานเป็นต้น อันเว้นแล้วจากวิตก, ด้วยคำนั้น
พระเถระกล่าวการบรรลุฌานมีทุติยฌานเป็นต้นด้วยตนเอง โดยอ้างถึง
พระอรหันต์ผล ด้วยพรหมวิหารภาวนา ก็เพราะเหตุที่พระเถระกระทำ
ฌานนั้นนั้นแลให้เป็นบาทแล้ว เจริญวิปัสสนาแล้วยึดเอาพระอรหันต์ โดย
อาสนะเดียนั้นเอง ฉะนั้นเมื่อจะแสดงความนั้น โดยอ้างเอาพระอรหันต์ผล
นั้นแล จึงกล่าวว่า **อวิตกกัม สมาปนุโน** ดังนี้แล้วกล่าวว่า สาวกของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เข้าถึงความเป็นผู้หนึ่งแบบพระอริยะในขณะ-
นั้น.

ในข้อนั้น สมาบัติอันไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ เพราะไม่มีวจีสังขาร
พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า เป็นความหนึ่งแบบพระอริยะ ก็สมาบัติอย่างใด
อย่างหนึ่ง ชื่อว่า เป็นความหนึ่งแบบพระอริยะ เพราะพระบาลีว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อพวกเขาประชุมกัน พึงทำกิจ ๒ อย่าง คือเป็นผู้กล่าวธรรม

หรือเป็นผู้หนึ่งแบบพระอริยะ แต่ในที่นี่ ท่านประสงค์เอาสมาบัติอันสัมปยุต ด้วยอรหัตผลอันประกอบด้วยฌานที่ ๔.

บัดนี้ เมื่อจะประกาศความที่ตนไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมด้วยอุปมา เพราะความที่ตนบรรลุพระอรหัตผลนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาว่า ยถาปี ปพฺพโต ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถาปี ปพฺพโต เสโธ ความว่า ภูเขา อันล้วนแล้วแต่หิน คืออันล้วนแล้วแต่หินเป็นแท่งที่บั่นใด อธิบายว่า ไม่ใช่ภูเขาหินร่วน ไม่ใช่ภูเขาปนดิน.

บทว่า อจโธ สุปฺปติฏฺฐิโต ความว่า เป็นภูเขามีสถูตั้งอยู่แล้ว ด้วยดี ไม่หวั่นไหวสะเทือนด้วยลมตามปกติ เพราะฉะนั้น พระอรหัตและนิพพาน ชื่อว่า ละโมหะได้เด็ดขาด เพราะภิกษุไม่หวั่นไหว เหตุโมหะ ลื่นไปด้วยอาการอย่างนี้ ฉะนั้นเขาจะนั่น คือภิกษุละอกุศลทั้งปวงได้แล้ว เพราะอกุศลทั้งปวงมีโมหะเป็นมูล ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้งหลาย เหมือนภูเขานั้นย่อมไม่สะเทือนด้วยลมจะนั่น อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่า เพราะเหตุที่พระอรหัต และพระนิพพานท่านเรียกว่าธรรมเป็นที่สิ้นโมหะ ฉะนั้น จึงชื่อว่าโมหักขยา เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ตั้งอยู่ด้วยดีแล้วในอริยสัจ ๔ เพราะเหตุธรรมเป็นที่สิ้นโมหะ และเพราะบรรลุพระนิพพานและอรหัต แม้ในเวลาไม่เข้าสมาบัติก็ไม่หวั่นไหว เหมือนภูเขา จะป่วยกล่าวไปใย ถึงผู้เข้าสมาบัติเล่า.

บัดนี้เมื่อจะแสดงว่า ชื่อว่าบาปนี้ ภิกษุผู้มีศีลไม่สะอาดเท่านั้นย่อม ประพฤติ ส่วนภิกษุผู้มีศีลสะอาดหาประพฤติไม่ ก็บาปสำหรับผู้มีศีลสะอาด

นั่น แม้มีประมาณน้อย ก็ปรากฏเป็นของหนัก จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า
อนนฺคุณสฺส คังนึ.

คำแห่งคานันมีอธิบายดังนี้ว่า ความชั่วมีประมาณเท่าปลาย
ขนทราย ประมาณเท่าปลายผม แม้มีประมาณเล็กน้อยแห่งบาป ของ
สัปบุรุษผู้ชื่อว่าไม่มีกิเลสเครื่องยึดวน เพราะไม่มีกิเลสเครื่องยึดวนมีราคา
เป็นต้น ผู้แสวงหาธรรมอันสะอาดหาโทษมิได้ ตั้งแต่ทั่วโลกธาตุปรากฏ
เป็นเพียงอากาศ เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า ไม่พึงหวังบุคคลผู้เช่นเรา
ในกรรมเห็นปานนี้.

เมื่อจะให้โอวาทว่า เพราะเหตุที่พวกคนอันธพาลทำความว่าร้าย
เห็นปานนั้น ให้เกิดขึ้นแม้ในผู้ไม่มีกิเลส ฉะนั้นผู้ใคร่ต่อประโยชน์
พึงรักษาตนโดยเคารพ. จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า นคฺรฺ ยถา คังนึ.

คานันมีอธิบายว่า เหมือนอย่างว่าปัจฉินคฺนคฺรฺ อันมนุษย์ชาว
เมืองปัจฉินคฺนคฺรฺกระทำประทุและกำแพงเป็นต้นให้มันคง ชื่อว่าทำให้
มันคงในภายใน เมื่อกระทำเชิงเทินแลดูเป็นต้นให้มันคง ชื่อว่าทำให้
มันคงในภายนอก เพราะฉะนั้น ชื่อว่ากระทำให้เป็นอันคุ้มครองทั้งภายใน
และภายนอกฉันใด พวกเธอทั้งหลายก็ฉันนั้น จงอย่าปล่อยสติที่เธอ
เข้าไปตั้งไว้ ปิดทวารทั้ง ๖ ที่เป็นไปในภายในแล้ว รักษาทวารไว้แล้ว
กระทำทวารเหล่านั้นให้มันคง ด้วยการไม่ยึดถือโดยประการที่อายตนะ
ภายนอก ๖ ที่ยึดถือไว้ เป็นไปเพื่อกระทบอายตนะภายใน ไม่ละสติที่
รักษาทวาร โดยไม่ให้เข้าไปสู่อายตนะเหล่านั้น เทียวไปอยู่ ชื่อว่าคุ้ม-
ครองตน. เพราะเหตุไร ? เพราะขณะอย่าได้ล่วงเธอทั้งหลายไปเสีย.

จริงอยู่ ขณะทั้งหมดนี้ คือขณะเป็นที่อุบัติแห่งพระพุทฺธเจ้า ขณะ

ได้อัฒภาพเป็นมนุษย์ ขณะอุบัติในมัชฌิมประเทศ ขณะได้สัมมาทิฐิ ขณะไม่บกพร่องอายตนะ ๖ ย่อมล่วงบุคคลผู้ไม่คุ้มครองตนด้วยอาการอย่างนี้, ขณะนั้น อย่าล่วงท่านทั้งหลายไปเสียดังนี้แล.

พระเถระ ครั้นโอวาทบริษัทพร้อมด้วยราชบริพารด้วยคาถานี้ ด้วยอาการอย่างนี้แล้ว เมื่อจะประกาศความที่ตนมีจิตเสมอในมรณะและชีวิต และกิจที่ตนทำเสร็จแล้วอีก จึงกล่าวคำว่า นามินุทามิ มรณํ ไมยนิตี ยิงซึ่งความตายดังนี้เป็นต้น. คำนั้นมีอรรถดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เห็นกาลปรินิพพานแห่งตนปรากฏ จึงให้โอวาทแก่พวกเหล่านั้นโดยสังเขปนั้นแล เมื่อจะประกาศพระนิพพาน จึงกล่าวคาถาสุดท้าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมุปาทอปุปมาเทน ความว่า เธอทั้งหลายจงยังสิกขา ๓ มีทานและศีลเป็นต้น ที่ควรให้ถึงพร้อม ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด, จงเป็นผู้ไม่ประมาทในการตามรักษาศีล อันเป็นไปแก่กฤหัสถ์ อันต่างด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในเบื้องหน้า ในการตามประกอบสมณะ และวิปัสสนากาวนา.

บทว่า เอสา เม อนุสาสนี ความว่า การปราสาสนว่า ท่านทั้งหลาย จงไม่ประมาทในทานและศีลเป็นต้น นี้เป็นคำปราสาสน คือเป็นโอวาทของเรา.

ครั้นแสดงข้อปฏิบัติอันเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะถือเอาที่สุดแห่งข้อปฏิบัติอันเป็นประโยชน์ตน จึงกล่าวว่า เอาเถอะ เราจักปรินิพพาน เราเป็นผู้หลุดพ้นแล้วในที่ทุกสถาน.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๓ - หน้าที่ 475

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิปฺปมฺหุโตมฺหิ สพุทฺธิ** ความว่า เรา
เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสและภพทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง เพราะ
เหตุนี้ เราจักปรินิพพานโดยส่วนเดียวจะนี้แล.

ก็แล ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว นิ่งขัดสมาธิเข้าฌานมีเตโชธาตุเป็น
อารมณ์ เมื่อไฟลูกโพลงอยู่ปรินิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ.

จบอรรถกถาขทรวินยเวรตเถรคาถาที่ ๑

๒. โศกัตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโศกัตตเถระ

[๓๘๒] โศกาชาไนยที่ดี อันเขาเทียมแล้วที่แอกเกวียน ย่อม

อาจนำแอกเกวียนไปได้ ไม่ย่อท้อต่อภาระอันหนัก ไม่
ทอดทิ้งเกวียนอันเขาเทียมแล้ว แม้นันใด บุคคลเหล่าใด
บริบูรณ์ด้วยปัญญา เหมือนมหาสมุทรอันเต็มด้วยน้ำ
บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ดูหมิ่นผู้อื่น จนนั่น ย่อมเป็นดัง
อริยธรรมของสัตว์ทั้งหลาย นรชนผู้ตกอยู่ในอำนาจของ
เวลา ตกอยู่ในอำนาจพหุโยกพาใหญ่ ย่อมเข้าถึงความ
ทุกข์และต้องเศร้าโศก คนพาลไม่พิจารณาเห็นตามความ
เป็นจริง ย่อมเดือดร้อนด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ มีใจฟูขึ้น
เพราะเหตุแห่งสุข ๑ มีใจฟูบลงเพราะเหตุแห่งทุกข์ ๑
เหล่าใด ก้าวล่วงค้นหาเครื่องร้อยรัดในทุกขเวทนา ใน
สุขเวทนา และในอทุกขมสุขเวทนา คนเหล่านั้นเป็นผู้
ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเหมือนเสาเขื่อน เป็นผู้ไม่ฟูขึ้นและไม่
ฟูบลง คนเหล่านั้นย่อมไม่คิดอยู่ในลาภ ความเสื่อมลาภ
ในยศ ความเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์
ทั้งหมด ดังหยาดน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัวฉะนั้น.

นักปราชญ์ทั้งหลาย มีความสุขและได้ชัยชนะในที่
ทุกแห่งไป การไม่ได้ลาภโดยชอบธรรม กับการได้ลาภโดย
ไม่ชอบธรรม ทั้งสองอย่างนี้ การไม่ได้ลาภอันชอบธรรม
จะประเสริฐกว่า การได้ลาภอันไม่ชอบธรรมจะประเสริฐ

อะไร คนไม่มีความรู้ มียศ กับคนมีความรู้แต่ไม่มียศ
คนมีความรู้ไม่มียศประเสริฐกว่า คนไม่มีความรู้มียศ
จะประเสริฐอะไร การสรรเสริญจากคนพาลกับการติเตียน
จากนักปราชญ์ การติเตียนจากนักปราชญ์ประเสริฐกว่า
การสรรเสริญจากคนพาลจะประเสริฐอะไร ความสุขอัน
เกิดจากกามคุณกับความทุกข์อันเกิดจากวิเวก ความทุกข์
อันเกิดจากวิเวกประเสริฐกว่า ความสุขอันเกิดจากกาม-
คุณจะประเสริฐอะไร ความเป็นอยู่โดยไม่ชอบธรรมกับ
ความตายโดยธรรม ความตายโดยธรรมประเสริฐกว่า
ความเป็นอยู่โดยไม่ชอบธรรมจะประเสริฐอะไร ชน
เหล่าใดละกามและความโกรธได้แล้ว มีจิตสงบระงับ
เที่ยวไปในภพน้อยภพใหญ่ ไม่ติดอยู่ในโลก ชนเหล่านั้น
ไม่มีความรักความชัง บุคคลเจริญโพชฌงค์ ๗ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ แล้วบรรลุถึงความสงบอันยอดเยี่ยม หาอาสวะ
มิได้ ย่อมปรินิพพาน.

จบโคกัถตเถรคาถา

ในขุททกนิกายนี้ พระเถระ ๒ รูป ผู้มีฤทธิ์มาก คือ พระ-
เรวัตเถระ ๑ พระโคกัถตเถระ ๑ ได้ภยิตถาคาถารูปละ ๑๔ คาถา
รวมเป็น ๒๘ คาถา ฉะนี้แล.

จบขุททกนิกาย

อรรถกถาโคทัตตเถรคาถาที่ ๒

คาถาของท่านพระโคทัตตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ยถาปี ภทฺโท
อาชฺยุโธ ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพาน ในภพนั้น ๆ ท่องเที่ยวไปใน
เทวโลกและมนุษย์โลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลแห่ง
พ่อค้าเกวียน ในกรุงสาวัตถี โดยชื่อว่า โคทัตตะ เจริญวัยแล้ว เมื่อ
บิดาตายแล้ว รวบรวมทรัพย์ เอาเกวียน ๕๐๐ เล่มบรรทุกสินค้า ท่องเที่ยว
ไป ๆ มา ๆ เลี้ยงชีพด้วยการค้าขาย กระทำบุญตามกำลังสมบัติ.

วันหนึ่ง เมื่อโคที่เทียมที่แอกในระหว่างทาง ไม่สามารถลากไปได้
เมื่อพวกมนุษย์ไม่สามารถจะให้โคนั้นออกไปได้ ท่านจึงไปเอง แวงโค
นั้นที่หางให้มัน โคคิดว่า ผู้นี้เป็นอัสสปบุรุษ ไม่รู้กำลังอันสมควรแก่
กำลังของเรา จึงแวงอย่างหนัก ดังนี้จึงโกรธ ใช้ภาษามนุษย์คำโดยสมควร
แก่ความปรารถนาว่า คุณก่อนโคทัตตะผู้เจริญ เราไม่ยอมกำลังของตนตลอด
กาลมีประมาณเท่านี้ นำภาระของท่านไป แต่วันนี้ท่านเบียดเบียนเรา
อย่างรุนแรง โดยภาวะที่เราไม่สามารถ เอาเถิด เราจู้ติจากอัทธภาพนี้แล้ว
พึงเป็นศัตรูสามารถเบียดเบียนท่านในที่เกิดแล้ว ๆ.

โคทัตตะได้ฟังดังนั้นคิดว่า จะประโยชน์อะไรด้วยการเบียดเบียน
สัตว์ทั้งหลาย แล้วเป็นอยู่นี้ ด้วยอาการอย่างนี้ เกิดความสังเวช ละสมบัติ
ทั้งหมด บวชในสำนักของพระมหาเถระรูปหนึ่ง บำเพ็ญวิปัสสนากรรม
ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต ยับยั้งอยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่สมบัติ วันหนึ่ง

จึงปรารถนาโลกธรรม ของหมู่พระอริยะผู้เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิต ผู้มา
ยังสำนักตน เมื่อจะแสดงธรรม จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

โคอาชาในยที่ดี อันเขาเทียมแล้วที่แอกเกี่ยวไปได้
ไม่ย่อท้อต่อภาระอันหนัก ไม่ทอดทิ้งเกี่ยวอันเขาเทียม
แล้ว แม้นันใด บุคคลเหล่าใดบริบูรณ์ด้วยปัญญา เหมือน
มหาสมุทรอันเต็มด้วยน้ำ บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ดูหมิ่นผู้
อื่น ฉะนั้น ย่อมเป็นดังอริยธรรมของสัตว์ทั้งหลาย นรชน
ผู้ตกอยู่ในอำนาจของเวลา ตกอยู่ในอำนาจของภพน้อย
ภพใหญ่ ย่อมเข้าถึงความทุกข์และต้องเศร้าโศก คนพาล
ไม่พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ย่อมเดือดร้อนด้วย
เหตุ ๒ อย่าง คือมีใจฟูขึ้นเพราะเหตุแห่งสุข ๑ มีใจฟูบลง
เพราะเหตุแห่งทุกข์ ชนเหล่าใด ก้าวล่วงตัณหาเครื่อง
ร้อยรัดในทุกขเวทนา ในสุขเวทนา และในอกุทขมสุข
เวทนา ชนเหล่านั้นเป็นผู้ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเหมือนเสา
เขื่อน เป็นผู้ไม่ฟูขึ้นและฟูบลง ชนเหล่านั้นย่อมไม่ติดอยู่ใน
ในลาภ ความเสื่อมลาภ ในยศ การเสื่อมยศ นินทา สรร-
เสริญ สุข และทุกข์ทั้งหมด ดังหยาดน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว
ฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายมีความสุข และได้ชัยชนะในที่
ทุกแห่งไป การไม่ได้ลาภโดยชอบธรรม กับ การได้ลาภ
โดยไม่ชอบธรรม ทั้งสองอย่างนี้ การไม่ได้ลาภอันชอบ
ธรรมประเสริฐกว่า การได้ลาภอันไม่ชอบธรรมจะประ-
เสริฐอะไร คนไม่มีความรู้ มียศ กับคนมีความรู้ แต่

ไม่มียศ คนมีความรู้ไม่มียศประเสริฐกว่า คนไม่มี
ความรู้มียศจะประเสริฐอะไร การสรรเสริญจากคนพาล
กับการติเตียนจากนักปราชญ์ การติเตียนจากนักปราชญ์
ประเสริฐกว่า การสรรเสริญจากคนพาลจะประเสริฐอะไร
ความสุขอันเกิดจากกามคุณ กับความทุกข์อันเกิดจากวิเวก
ความทุกข์อันเกิดจากวิเวกประเสริฐกว่า ความสุขอันเกิด
จากกามคุณจะประเสริฐอะไร ความเป็นอยู่โดยไม่ชอบ
ธรรมกับความตายโดยธรรม ความตายโดยธรรมประเสริฐ
กว่า ความเป็นอยู่โดยไม่ชอบธรรมจะประเสริฐอะไร ชน
เหล่าใดละกามและความโกรธได้แล้ว มีจิตสงบระงับ
เที่ยวไปในภพน้อยภพใหญ่ไม่ติดอยู่ในโลก ชนเหล่านั้น
ไม่มีความรักความชัง บุคคลเจริญโพชนงค์ ๗ อินทรีย์ ๕
และพละ ๕ แล้วบรรลุถึงความสงบอันยอดเยี่ยม หา
อาสนะมิได้ ย่อมปรินิพพาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาชุลโย ได้แก่โดยผู้อาชาไนย.

บทว่า ชุเร ยุตโต ได้แก่ เทียมไว้ในแอกแห่งเกวียน.

บทว่า ชุรสสุโห แปลว่า ผู้นำแอกไป ก็ในที่นี้เพื่อสะดวกแก่คาถา
ท่านกระทำนิเทศโดยข้อนี้ ส อักษร อธิบายว่า สามารถเป็อนจะนำแอก
เกวียนไป.

บทว่า มลิตอ อติภารณ ความว่า ถูกเบียดเบียนด้วยภาระอันยิ่ง ๆ
คือด้วยภาระอันหนัก.

บาลีว่า มทฺหิตอ ดังนี้ก็มี ความก็อย่างนั้น.

บทว่า **สยัค** ความว่า แยกที่เขาเทียมไว้ที่คอของตน ไม่ว่างเลย คือไม่ปลงลงเลย. โคนโดยกขึ้นให้ดี ไม่ทอดทิ้งแยกยื่นอยู่.

บทว่า **เอว** ความว่า โคนนั้นนำแยกไปไม่ทอดทิ้ง คือไม่สละภาระของตน เพราะตนเป็นโคอาชาไนยที่ดี และเพราะตนเป็นนักปราชญ์ผู้แก้แค้นล้างแค้นใคร ชนเหล่าใด ทรงไว้ บริบูรณ์ด้วยปัญญา ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ เหมือนมหาสมุทรบริบูรณ์ด้วยน้ำจืดนั้น ชนเหล่านั้น ย่อมไม่คูหมิ่น คือย่อมไม่ข่มขู่ผู้มีปัญญาทรม ท่านกล่าวเหตุในข้อนั้นไว้ด้วย.

บทว่า **อริยธมฺโมว ปาณิน** ความว่า ธรรมของพระอริยะทั้งหลายนี้ของสัตว์ทั้งหลาย คือในสัตว์ทั้งหลาย ก็คือความไม่คูหมิ่นคนเหล่าอื่น ด้วยความไม่มีลากเป็นต้น ด้วยการยกตนด้วยลากเป็นต้น เพราะถึงความบริบูรณ์ด้วยปัญญาของพระอริยะเหล่านั้น.

เพื่อจะแสดงการอยู่เป็นสุขของพระอริยะทั้งหลาย ด้วยความบริบูรณ์ด้วยปัญญาอย่างนี้ แล้วจึงแสดงการอยู่เป็นทุกข์ ของบุคคลผู้ไม่ใช่พระอริยะทั้งหลาย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **กาล** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กาล** ความว่า ในกาลมีความพรั่งพร้อม ด้วยการมีลากและการล้อมลากเป็นต้น.

บทว่า **กาลวถฺ ปตฺตา** ความว่า เข้าถึงอำนาจแห่งกาลมีลากเป็นต้น. อธิบายว่าเกิดโสมนัสด้วยลากเป็นต้น และเกิดโทมนัสด้วยการล้อมลากเป็นต้น.

บทว่า **ภวภวสฺส คตา** ความว่า คนเหล่านั้นเข้าถึงอำนาจพหุโทษใหญ่ คือเป็นไปตามความเจริญและความเสื่อม.

บทว่า นรา ทุกข์ นิจฺจนฺติ เตช โสจนฺติ มาณวา ความว่า คนเหล่านั้น คือสัตว์ผู้ได้นามว่า มาณวา ถึงความยินดีและความยินร้าย ด้วยอำนาจมีลาภและเสื่อมลาภ คือด้วยอำนาจความเจริญและความเสื่อม ย่อมเศร้าโศกในโลกนี้ และย่อมถึง คือย่อมประสบทุกข์มีทุกข์ในนรก เป็นต้นในโลกหน้า.

แม้ด้วยบทว่า อุหนฺตา เป็นต้น ท่านแสดงเฉพาะความประสบความพินาศของสัตว์ทั้งหลายด้วยอำนาจโลกธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุหนฺตา สุขธมฺเมน ความว่า ถึงความพูนขึ้น ด้วยเหตุแห่งสุข คือด้วยปัจจัยแห่งความสุข ได้แก่ด้วยโภคสมบัติ เป็นต้น อธิบายว่า เป็นผู้มาด้วยความเมาในโภคะ เป็นต้น

บทว่า ทุกฺขธมฺเมน โจนฺตา ความว่า ถึงความเป็นผู้เสื่อม เพราะเหตุแห่งทุกข์ คือเพราะปัจจัยแห่งความทุกข์ ได้แก่เพราะความวิบัติแห่งโภคะ เป็นต้น คือถึงความเป็นผู้ควรกรณ ด้วยความเป็นคนจน เป็นต้น.

บทว่า ทวฺเยน ความว่า พาลปฤชฺชนทั้งหลาย ย่อมเดือดร้อนด้วยการพูนขึ้น และการยุบลงทั้งสองอย่าง คือด้วยเหตุ ๒ อย่าง มีลาภและเสื่อมลาภ เป็นต้น คือถูกบีบบังคับและถูกเบียดเบียนด้วยอำนาจความยินดีและความยินร้าย.

เพราะเหตุไร ? อธิบายว่า เพราะผู้ไม่เห็นตามความเป็นจริงเหล่านั้น ไม่รู้อยู่สภาวะแห่งธรรมตามความเป็นจริง และเป็นผู้ไม่กำหนดรู้ขั้นชั้น และยังละกิเลสไม่ได้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "ไม่เห็นตามความเป็นจริง" ดังนี้ก็มี อธิบายว่า เพราะการไม่รู้เป็นเหตุ.

บทว่า **เย จ ทุกฺเข สุขสมิณฺจ มชฺเณ สิพฺพิณิมจฺจตุ** ความว่า
ก็พระอริยะเหล่าใดไม่ล่วงถึง คือก้าวล่วงค้นหาเครื่องร้อยรัด อันเป็น
ฉันทราคะ อันเนื่องด้วยทุกขเวทนา สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนานั้น
ด้วยการบรรลุดุรหัตมรรค พระอริยะเหล่านั้น ดำรงอยู่ไม่หวั่นไหวด้วย
โลกธรรม เหมือนเสาเขื่อนไม่หวั่นไหวด้วยลมะนั้น ผู้ไม่ชื่อว่า ไม่ฟู
ไม่ยุบ แม้ในบางคราวไม่ฟูหรือไม่ยุบ เพราะไม่มีความยินดีและความ
ยินร้ายโดยประการทั้งปวง.

ครั้นแสดงการไม่เข้าไปฉาบเทาของพระอรหันต์ อันเป็นที่ตั้งแห่ง
เวทนาอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะจำแนกโลกธรรม แล้ว แสดงการไม่เข้าไป
ฉาบเทาแห่งพระอรหันต์ อันมีประโยชน์ทั้งปวงนั้นแล จึงกล่าวคำมี
อาทิว่า **นหฺเว** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลาภ** ความว่า ได้เฉพาะปัจฉัยมีจิวร
เป็นต้น.

บทว่า **อลาภ** ความว่า ไม่ได้เฉพาะ คือไม่พึงประสบปัจฉัย
มีจิวรเป็นต้นนั้นนั่นแล.

บทว่า **น ยเส** ได้แก่ เสื่อมจากบริวารและไม่มีเกียรติยศ.

บทว่า **กิตฺติยา** ความว่า ในความเป็นผู้ปรารถนาเกียรติยศใน
ที่ลับหลัง

บทว่า **นิทุทฺถาย** ได้แก่ ในการครหานินทาต่อหน้า.

บทว่า **ปลฺสํสยฺ** ได้แก่ ในการชมเชยคุณโดยซึ่งหน้า.

บทว่า **ทุกฺเข** ได้แก่ เมื่อทุกข์เกิดขึ้น.

แม้ในบทว่า **สุข** นี้ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **สพฺพตฺถ** ความว่า พระจีณาสพเหล่านั้น ย่อมไม่ติดอยู่ใน
อารมณ์มีรูปเป็นต้น เพราะละกิเลสได้โดยประการทั้งปวง.

เหมือนอะไร ? เหมือนหยาดน้ำบนใบบัว ความว่า หยาดน้ำบน
ใบบัว แม้ตั้งแนบอยู่ก็ไม่ฉาบทาติดอยู่ที่ใบบัวนั้น และใบบัวย่อมติดอยู่ด้วย
หยาดน้ำ ปล่อยจากกันไปโดยแท้ที่เดียวฉันใด พระจีณาสพแม่เหล่านั้น
ก็ฉันนั้น เป็นผู้ปล่อยวางลากเป็นต้นที่ปรากฏ และปล่อยวางอารมณ์
มีรูปเป็นต้นอันมาปรากฏเหมือนกันนั่นแล.

เพราะเหตุนี้นั่นแล นักปราชญ์คือบัณฑิต ชื่อว่าได้รับความสุขใจ
เพราะลากเป็นต้น ในที่ทุกสถาน เพราะไม่มีอารมณ์อันเป็นที่รัก และ
ทุกขธรรมมีความโศกเป็นต้นด้วยญาณมุข และย่อมเป็นผู้ไม่แพ้ในที่ทุก
สถาน เพราะไม่ถูกลากเป็นต้นครอบงำ.

บัดนี้เมื่อจะแยกแสดงความประเสริฐกว่ากัน ในเพราะมีลากและ
เสื่อมลากเป็นต้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ชฺมฺเมน** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชฺมฺเมน** **อลาโภโย** ความว่า การไม่ได้
นิमितของผู้รักษารธรรมอันใด อันนั้นคือความไม่มีลาก ได้แก่ความเสื่อมลาก,
และลากอันใดอันไม่ประกอบด้วยธรรม เกิดขึ้นโดยอธรรมโดยไม่มีปัญญา
โดยวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงติเตียน, ใน ๒ อย่างนั้น การไม่มีลาก เป็นอาการ
ประกอบด้วยธรรม คือนำมาซึ่งธรรมประเสริฐกว่า, เมื่อบุคคลเว้นลาก
เช่นใด อกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมย่อมเจริญ การไม่มีลาก
เช่นนั้น นำสรรเสริญ นำมาซึ่งประโยชน์.

บทว่า **ยลฺยเจ** **ลาโภ** **อชฺมฺมิโก** อธิบายว่า ลากใดเกิดขึ้นโดย
อธรรม ลากนั้นไม่ประเสริฐเลย.

บทว่า ยโส จ อปฺปพทุธีน วิณฺญฺณํ อยโส จ โย ความว่า บุคคล
ได้ยศ ด้วยอำนาจบุคคลผู้มีความรู้น้อย คือไม่มีความรู้ และความไม่ได้ยศ
คือความเสื่อมยศ ด้วยอำนาจบุคคลมีความรู้ คือบัณฑิต. บรรดาบุคคล
ทั้งสองพวกเหล่านี้ คนมีความรู้ ไม่มียศประเสริฐกว่า. เพราะว่า บุคคล
ผู้มีความรู้เหล่านั้นพึงปรารถนาความไม่มียศ เพียงเพื่อให้กุศลธรรมเสื่อม
กุศลธรรมเจริญ. เหมือนอย่างบุคคลผู้มีชาติสมบุรณ์ พึงละธรรมที่ไม่มีคุณ
นั้นแล้วตั้งอยู่ในธรรมที่มีคุณ.

บทว่า นยโส อปฺปพทุธีน ความว่า ยศย่อมไม่ประเสริฐ ด้วย
อำนาจบุคคลผู้ไม่มีความรู้ ก็บุคคลผู้ไม่มีความรู้นั้น พึงยังยศนั้นให้เกิดขึ้น
แม้ด้วยอำนาจมาซึ่งความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วยคุณอันไม่เป็นจริง ยศนั้น
ย่อมนำมาซึ่งความพินาศแก่เขา ด้วยการนิทาจากวิญญูชนในโลกนี้ และ
ด้วยความลำบากอันเกิดจากทุกข์เป็นต้น ในทุกคติในโลกหน้า ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ลาก ชื่อเสียง สักการะ และยศที่ได้มาโดยผิด ๆ
และว่า ลากสักการะย่อมฆ่าบรูชชั่วเสีย.

บทว่า ทุมฺเมเชหิ แปลว่า ด้วยไม่มีปัญญา.

บทว่า ยญฺเจ พาลปฺปลัสนา ความว่า อันคนพาลทั้งหลาย คือ
ผู้ไม่รู้สรรเสริญ.

บทว่า กามมยิกิ แปลว่า อันสำเร็จมาแต่วัตถุกาม คืออาศัยกามคุณ
เกิดขึ้น.

บทว่า ทุกฺขญฺจ ปวิเรกียิ ความว่า ความทุกข์ทางกายอันเกิดแต่ความ
สังัดคือที่เป็นไปด้วยอำนาจความลำบากกาย อันมีความเดือดร้อนในการนั่ง
ไม่สม่ำเสมอเป็นต้นเป็นเหตุ แต่ทุกข์นั้นเป็นการสรรเสริญสำหรับวิญญูชน

เพราะเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพานอันปราศจากอามิส. ด้วยเหตุนั้น ท่าน จึงกล่าวว่า **ปวิเวกทุกขํ เสຍโย** ดังนี้.

บทว่า **ชีวิตลฺลจ อธฺมเมณ** ความว่า การเลี้ยงชีวิตโดยไม่ชอบธรรม คือการไม่ประพฤติธรรม เพราะเหตุแห่งชีวิตเป็นต้น. ชื่อว่าความตายโดยธรรม ได้แก่เมื่อใคร ๆ กล่าวว่า เราจักทำผู้นั้น ผู้ไม่กระทำให้บาปชื่อนี้ให้ตาย แม้เมื่อผู้นั้นตายไป ไม่การทำบาป ไม่ยังธรรมให้กำเริบ การตายซึ่งมีธรรมเป็นเหตุ ประกอบด้วยธรรม เป็นการประเสริฐ เพราะฉะนั้น ความตาย เช่นนั้นชื่อว่า ประกอบด้วยธรรม เพราะไม่ปราศจากธรรม อันวิญญูชน สรรเสริญกว่า เพราะให้ถึงสวรรค์ และเพราะเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพาน. สมจริงตั้งคำที่ตรัสไว้ว่า

**บุคคลพึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะอันประ-
เสริฐ เมื่อจะรักษาชีวิตไว้พึงสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึง
ธรรม พึงสละอวัยวะ ทรัพย์ แม้กระทั่งชีวิตทั้งหมด ดังนี้.**

บทว่า **ยลฺลเจ ชิเว อธฺมมิกํ** อธิบายว่า บุรุษพึงยังชีวิตอัน ปราศจากธรรมให้เป็นอยู่ ชีวิตนั้นชื่อว่าไม่ประเสริฐ เพราะถูกวิญญูชน ตีเตียนและให้ถึงอบาย.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงการไม่เข้าไปฉาบเทาของพระชีนาสพตามทีกล่าว แล้วโดยเหตุ จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า **กามโกปปหีนา** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กามโกปปหีนา** ความว่า ละความยินดี ยินร้ายได้โดยเด็ดขาดด้วยอริยมรรค.

บทว่า **สฺนฺตจิตฺตา ภวาทเว** ความว่า ชื่อว่ามีจิตเข้าไปสงบใน ภาวน้อยและภาวนามาก เพราะละกิเลสเครื่องเร้าร้อนได้เด็ดขาด.

บทว่า โลก ได้แก่ ในขันธโลกเป็นต้น.

บทว่า อสิตา ได้แก่ ผู้อันตัณหาไม่อาศัยแล้ว ด้วยอำนาจอาศัย
ตัณหาและทิวฐิ.

บทว่า นตฺถิ เตสํ ปิยาปิยํ ความว่า อารมณ์อันเป็นที่รัก หรือ
ไม่เป็นที่รัก ในที่ไหนๆ มีลากเป็นต้น และมีรูปารมณ์เป็นต้น ย่อมไม่มี
แก่พระชินาสพ ทั้งหลาย.

บัดนี้ครั้นแสดงประการที่ธรรมนั้น คือเห็นปานนั้น อันเป็นเหตุเกิด
ด้วยภาวณาแล้ว เมื่อจะถือเอายอดแห่งเทศนา ด้วยอนุปาติเสสนิพพาน-
ธาตุ จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า ภาวยิตฺวาน ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปปฺปยุยฺ แปลว่า ถึงแล้ว. คำที่เหลือ
มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. ก็คาถาเหล่านี้เท่านั้น ได้เป็นคาถาพยากรณ์
พระอรหันต์ผลของพระเถระ.

จบอรรถกถาโคทัตตเถรคาถาที่ ๒

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา จุททสกนิบาต

เถรคาถา โสฬสกนิบาต

๑. อัญญาโกณฑัญญเถรคาถา

ว่าด้วยการบรรลุประโยชน์ที่ต้องการ

[๑๘๑] ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะประกาศความเลื่อมใสของ
พระองค์ จึงตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

ข้าพเจ้าได้ฟังธรรมมีรสอันประเสริฐ จึงเกิดความ
เลื่อมใสอย่างยิ่ง ธรรมอันคลายความกำหนัด เพราะ
ไม่ยึดถือมันโดยประการทั้งปวง พระผู้เป็นเจ้าของได้แสดง
แล้ว.

ท้าวเธอตรัสชมเชยเทศนาของพระเถระดังนี้แล้ว ทรงนมัสการ
พระเถระ แล้วเสด็จกลับไปสู่ที่อยู่ของพระองค์ ภายหลังวัน หนึ่ง พระเถระ
เห็นวาระจิตของปุถุชนบางจำพวก ซึ่งถูกมิจฉาวิตกครอบงำ และระลึกถึง
คำสอนอันเป็นปฏิปักษ์ต่อมิจฉาวิตกนั้นแล้ว นึกถึงความที่คนมีใจอัน
พราวแล้วจากการฟังทั้งปวง จึงได้ภาสิตคาถา ๒ คาถา อันแสดงซึ่งเนื้อ
ความนั้นว่า

อารมณ์อันวิจิตรมีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ชะรอยจะย่ำยี
บุคคลผู้คิดถึงอารมณ์ว่างาม อันประกอบด้วยราคะใน
ปฐพีมณฑลนี้ ฝนตกลงมาในฤดูฝน ฟิงระงับรูปที่ถูกลม
พัดไปได้ฉันใด เมื่อใด พระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วย
ปัญญา เมื่อนั้น ความดำริของพระอริยสาวกนั้นย่อม
ระงับไปฉันนั้น เมื่อใด พระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วย

ปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น พระอริยสาวก
นั้นย่อมนำในทุกข์ นี้เป็นทางแห่งความหมดจด เมื่อใด
พระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวง
เป็นทุกข์ เมื่อนั้น พระอริยสาวกนั้นย่อมนำในทุกข์
นี้เป็นทางแห่งความหมดจด เมื่อใด พระอริยสาวก
พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
เมื่อนั้น พระอริยสาวกนั้นย่อมนำในทุกข์ นี้เป็นทาง
แห่งความหมดจด พระโกณฑัญญะเถระองค์ใดเป็นผู้ตรัสรู้
ตามพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีความบากบั่นอย่างแรงกล้า
ละความเกิดและความตายได้แล้ว เป็นผู้บริบูรณ์ด้วย
พรหมจรรย์อันได้ด้วยยาก พระโกณฑัญญะเถระองค์นั้น
ได้ตัดพวง คือโอมะ ตะปุตรังจิตอันมันคง และภูเขาที่
ทำลายได้ยากแล้ว ข้ามไปถึงฝั่ง คือนิพพาน เป็นผู้เพ่ง
ฉาน หลุดพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร.

ภายหลังวันหนึ่ง ท่านพระโกณฑัญญะได้เห็นภิกษุรูปหนึ่งซึ่ง
เป็นสัทธาวิหาริกของท่าน เป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรทรมาน มีใจฟุ้งซ่าน
มักใหญ่ใฝ่สูง เพราะการคบหาด้วยมิตรชั่วช้า จึงไปยังที่นั่นด้วยฤทธิ์ แล้ว
ตั้งเตือนว่า ท่านอย่าทำอย่างนี้ต่อไป ขอท่านจงละมิตรชั่วช้าเสียแล้วคบหา
กัลยาณมิตรทำสมณธรรมเถิด ภิกษุนั้นไม่เชื่อฟังคำของท่าน ท่านจึงเกิด
ความสลดใจ เมื่อจะติเตียนข้อปฏิบัติอันผิด และสรรเสริญการปฏิบัติชอบ

และการอยู่สงัด ด้วยถ้อยคำอันเป็นบุคลาธิษฐาน จึงได้ภายิตคาถานี้
ใจความว่า

ภิกษุมิใจฟุ้งซ่าน กลับกโลก คบแต่มิตรที่เลวทราม
ถูกคลื่นซัดให้จมอยู่ในห้วงน้ำ คือสงสาร ส่วนภิกษุมิใจ
ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กลับกโลก มีปัญญารักษาตัวรอด ตำรวม
อินทรีย์ คบหากัลยาณมิตร เป็นนักปราชญ์ พึ่งทำที่สุด
แห่งทุกขได้ นครชนผู้ชুবผอม มีตัวสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น
ดังเถาหล้านาง เป็นผู้รู้จักประมาณในข้าวและน้ำ มิใจ
ไม่ย่อท้อ ถูกเหลือบยุงทั้งหลายกัดอยู่ในป่าใหญ่ ย่อม
เป็นผู้มีสติอดกลั้นได้อยู่ในป่านั้น เหมือนช้างที่อดทน
ต่อศาสตราวุธในยุทธสงครามฉะนั้น เราไม่ยินดีความตาย
ไม่เพลิดเพลิดความเป็นอยู่ เรารอเวลาตาย เหมือน
ลูกจ้างรอให้หมดเวลาทำงานฉะนั้น เราไม่ยินดีความตาย
ไม่เพลิดเพลิดความเป็นอยู่ แต่เรามีสติสัมปชัญญะรอ
เวลาตาย พระศาสดาเราได้คุ้นเคยแล้ว เราทำคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว
ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นแล้ว ได้บรรลุดังประโยชน์
ที่กัลบุตรทั้งหลาย ผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตต้องการแล้ว
เพราะฉะนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยสักทิวहारิกผู้ว่ายาก
แก่เรา.

จบอัญญา โภจนทัณญูเถรคาถา

อรรถกถาโสฬสกนิบาต

อรรถกถาอัญญาโกณฑัญญเถรคาถาที่ ๑

ในโสฬสกนิบาต คาถาของท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระ มีคำเริ่มต้นว่า เอส ภิญโญ ปสฺสทมิ ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระเถระเมื่อนี้บังเกิดในตระกูลคฤหบดีมหาศาล ในหังสวดีนคร ถึงความเป็นผู้รู้เพียงสาแล้ว วันหนึ่ง พังกรรมในสำนักพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งอันเลิศ แห่งภิกษุผู้รัตตัญญูในธรรมที่ตนได้ครั้งแรกในพระศาสนา แม้ตนเองก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น บำเพ็ญมหาทานให้เป็นไปตลอด ๗ วัน แต่พระศาสดาผู้มีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวารแล้วตั้งความปรารถนาไว้. ฝ่ายพระศาสดาทรงเห็นความที่เธอไม่มีอันตราย จึงพยากรณ์สมบัติอันเป็นเครื่องเจริญ. ท่านบำเพ็ญบุญจนตลอดชีวิต เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว เมื่อให้สร้างเจดีย์ สร้างเรือนแก้วไว้ในภายในเจดีย์ และให้สร้างเรือนไฟแก้ว มีราคา ๑,๐๐๐ กหาปณะล้อมเจดีย์.

ท่านทำบุญอย่างนี้แล้ว จุติจากอัฐภาพนั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เป็นกุกุมพี นามว่ามหากาล จัดแจงข้าวปายาสด้วยนํ้านมไม่ผสมนํ้า ด้วยข้าวสารแห่งข้าวสาลีที่ตนฉีกท้องข้าวสาลี ในที่นาประมาณ ๘ กรีส จึงใส่นํ้าผึ้ง เนยใส นํ้าตาลกรวดเป็นต้นในข้าวปายาสนั้น แล้วได้ถวายสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. ที่ ๆ ตนฉีกท้องข้าวสาลีถือแล้ว ๆ ได้เต็มอีก, ใน

กาลที่ข้าวเป็นข้าวเม่า ได้ถวายชื่อภัตอันเลิศคือข้าวเม่า ในกาลเป็นที่เก็บ
เกี่ยวข้าว ได้ถวายภัตอันเลิศในกาลเก็บเกี่ยว ในกาลทำเขน็ด ได้ถวายภัต
อันเลิศในกาลทำเขน็ด ในกาลกระทำฟอนเป็นต้น ได้ถวายภัตอันเลิศใน
การทำฟอน ถวายภัตอันเลิศในกาลทำลาน เลิศในกาลทำเป็นสิ่งของขาย
เลิศในกาลนับ เลิศในกาลนำเข้ามาจาง รวมความว่า ท่านได้ถวายชื่อทานอัน
เลิศ ๕ ครั้ง ในกาลข้าวกล้าครั้งเดียวข้าวเม่านั้นได้สมบูรณ์อย่างเหลือเกิน.

ท่านบำเพ็ญบุญตลอดชีวิตด้วยอาการอย่างนี้ จุติจากอัฐภพนั้นแล้ว
บังเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก บังเกิดใน
ตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในพราหมณคัม ชื่อว่าโทณวัตถุ ไม่ไกลกรุง
กบิลพัสดุ์ ก่อนแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายทรงอุบัตินั้นแล.
ท่านได้มีนามตามโคตรว่า โกลธัญญะ, ท่านเจริญวัยแล้ว เรียน
เวท ๓ ได้ถึงฝั่งในมนต์สำหรับทายลักษณะ. สมัยนั้น พระโพธิสัตว์ของ
เราทั้งหลาย จุติจากคฤติบุตรี บังเกิดในพระตำหนักของพระเจ้าสุทโธทณ-
มหาราช ในกรุงกบิลพัสดุ์ ในวันขนานพระนามพระองค์ เมื่อพราหมณ์
๑๐๘ คนถูกเรียกให้เข้าไปเฝ้า ท่านเป็นผู้ใหม่กว่าเขาทั้งหมดในบรรดา
พราหมณ์ ๘ คน ที่ให้นำเข้าไปยังพื้นใหญ่เพื่อกำหนดลักษณะ เห็นความ
สำเร็จพระลักษณะของพระมหาบุรุษ จึงถึงความตกลงว่า ผู้นี้จักเป็นพระ-
พุทธเจ้าโดยส่วนเดียว จึงได้เที่ยวมองเห็นการออกมหาภิเนษกรรมของ
พระมหาสัตว์.

ฝ่ายพระมหาสัตว์แล เจริญด้วยบริขารมาก ถึงความเจริญโดยลำดับ
ถึงความแก่กล้าแห่งพระญาณ ในปีที ๒๕ ก็เสด็จออกมหาภิเนษกรรม
บรรพชาที่ฝั่งแม่น้ำอโนมานที เสด็จไปอุรุเวลาประเทศโดยลำดับ แล้วเริ่ม

ตั้งความเพียร ในกาลนั้น โภชน์ัญญมาณพ ทราบว่าพระมหาสัตว์บวชแล้ว พร้อมกับวัปปมาณพเป็นต้น ผู้บุตรของพราหมณ์ผู้กำหนดพระลักษณะ มีตนเป็นที่ ๕ บวชแล้วเข้าไปยังสำนักพระโพธิสัตว์โดยลำดับ อุปัฏฐากพระองค์อยู่ ๖ พรรษา เบื่อหน่ายเพราะการที่พระองค์บริโภคอาหารหยาบ จึงได้หนีไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน. ครั้งนั้นแล พระโพธิสัตว์ได้กำลังกายเพราะบริโภคอาหารหยาบ ประทับนั่งบนอปราจิตบัลลังก์ ณ ควางแห่งโพธิพฤกษ์ ในวันวิสาขบูชาวัน ทรงแย่ยี่ที่สุดแห่งมาร ๓ ได้เป็นผู้ตรัสรู้ยิ่งเอง ปล่อยให้ ๗ สัปดาหฺ์ล่วงไป ณ โภธิมณฑลนั้นเอง ทรงทราบความแก่กล้าแห่งญาณของภิกษุปัญจวัคคีย์ จึงเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในวันอาสาฬหบูชาวัน แล้วทรงแสดงสัมมจักกัปปวัตตนสูตร แก่ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ในเวลาจบเทศนา พระโภชน์ัญญเถระ ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลพร้อมด้วยพรหม ๑๘ โภฏี. ลำดับนั้น พระอัญญาโภชน์ัญญเถระ ก็ได้กระทำให้แจ้งพระอรหัตผลด้วยอนัตตลักษณะสูตร ในคติที่ ๕ แห่งปักข์ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ
เชษฐบุรุษของโลก เป็นนายอย่างวิเศษ บรรลุพุทธภูมิ
แล้ว เป็นครั้งแรก เทวดาประมาณเท่าไร มาประชุมกัน
ที่ควางไม้โพธิ์ทั้งหมด แวดล้อมพระสัมพุทธเจ้า ประณม
กรอัญชลีไหว้อยู่ เทวดาทั้งปวงมีใจยินดี เทียวประกาศ
ไปในอากาศว่า พระพุทธเจ้านี้ ทรงบรรเทาความมืดมน

อนชการแล้ว ทรงบรรลุลแล้ว เสียงบันลือลั่นของเทวดา
ผู้ประกอบด้วยความร่าเริงเหล่านั้นได้เป็นไปว่า เราจัก
เผากิเลสทั้งหลาย ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เราสู้ (ได้ฟัง) เสียงอันเทวดาเปล่งแล้วด้วยวาจา ร่าเริง
แล้วมีจิตยินดี ได้ถวายภิกษาก่อน พระศาสดาผู้สูงสุด
ในโลก ทรงทราบความดำริของเรา แล้วประทับนั่ง ณ
ท่ามกลางหมู่เทวดา ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

เราออกบวชได้ ๗ วันแล้ว จึงได้บรรลुพระโพธิญาณ
กัตอันเป็นปฐมของเรา นี้ เป็นเครื่องยังชีวิตให้เป็นไปของ
ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เทพบุตรได้จากดุสิตมา ณ ที่นี้
ได้ถวายภิกษาแก่เรา เราจักพยากรณ์เทพบุตรนั้น ท่าน
ทั้งหลายจงฟังเรากล่าว ผู้นั้นจักเสวยเทวราชสมบัติ อยู่
ประมาณ ๓ หมื่นกัป จักครอบครองไตรทิพย์ ครอบงำ
เทวดาทั้งหมด เคลื่อนจากเทวโลกแล้ว จักถึงความเป็น
มนุษย์ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เสวยราชสมบัติใน
มนุษยโลกนั้นพันครั้ง ในแสนกัป พระศาสดาพระนาม
ว่าโคดมโดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกา-
ราช จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นั้นเคลื่อนจากไตรทศแล้ว
จักถึงความเป็นมนุษย์ จักออกบวชเป็นบรรพชิตอยู่ ๖ ปี
แต่นั้นในปีที่ ๗ พระพุทธเจ้าจักร์สจตุราริยสัจ ภิกษุมี
นามชื่อว่าโกณฑัญญะ จักทำให้แจ้งเป็นปฐม เมื่อเรา

ออกบวช ได้บวชตามพระโพธิสัตว์ ความเพียรเราทำดี
แล้ว เราบวชเป็นบรรพชิตเพื่อต้องการจะเผากิเลส พระ-
สัพพัญญูพุทธเจ้าเสด็จมา ตีกลองอมฤตในโลกพร้อม
ทั้งเทวโลกในป่าใหญ่กับด้วยเราได้ บัดนี้ เราบรรลุ
อมตบทอันสงบระงับ อันยอดเยี่ยมนั้นแล้ว เรากำหนดรู้
อาสวะทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะอยู่ คุณวิเศษเหล่านี้คือ
ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้ง
แล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนั้นแล.

อารมณ์อันวิจิตรมีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ชะรอยจะย่ำยี
บุคคลผู้คิดถึงอารมณ์ว่างาม อันประกอบด้วยราคะใน
ปฐพีมณฑลนี้ ฝนตกลงมาในฤดูฝน พิงระงับรูปที่ถูกลม
พัดไปได้จันใด เมื่อใดพระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วย
ปัญญา เมื่อนั้น ความดำริของพระอริยสาวกนั้น ย่อม
ระงับไปจันนั้น.

ครั้นกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ ที่เขาจัดไว้
ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ในเขตวันมหาวิหาร เมื่อจะทรงแสดงภาวะที่เธอได้
เป็นครั้งแรก จึงทรงตั้งท่านไว้ในเอตทัคคะว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุ
ผู้รัตัญญู อัญญาโกณฑัญญะเป็นเลิศ ท่านประสงคฺจะหลีกเลี่ยงความเคารพ
อย่างยิ่ง ที่พระอัครสาวกทั้งสองกระทำในตน และการอยู่เกลื่อนกล่นใน
เสนาสนะใกล้บ้าน และประสงคฺจะอยู่ด้วยความยินดียิ่งในวิเวก สำคัญ
การเนิ่นช้า อันเป็นการกระทำปฏิสันถารต่อบรรพชิตและคฤหัสถ์ ผู้มา

ยังสำนักตน จึงทูลลาพระศาสดาเข้าไปยังป่าหิมวันต์ อันช้างชื่อว่า ฉัท-
ทันตะ อุปลุกฐากอยู่ จึงได้อยู่ที่ฝั่งสระฉัททันตะสิ้น ๑๒ ปี. วันหนึ่ง
ท้าวสักกเทวราชเสด็จเข้าไปหาพระเถระผู้อยู่ในที่นั้น ด้วยอาการอย่างนั้น
ทรงบังคมแล้วประทับยืนอยู่ จึงตรัสอย่างนี้ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิละ ขอ
พระผู้เป็นเจ้าจงแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า. พระเถระแสดงธรรม ด้วยพุทธ-
ลีลา อันมีห้องคือสัจจะ ๔ อันลักษณะ ๓ กระทบแล้ว อันเกี่ยวด้วยภาวะ
ที่ว่างเปล่า วิจิตรด้วยนัยต่างๆ อันหยั่งลงในอมตธรรม.

ท้าวสักกเทวราช ทรงสดับดังนั้นแล้ว เมื่อจะทรงประกาศความ
เลื่อมใสของตน จึงตรัสคาถาที่ ๑ ว่า

ข้าพเจ้านั้นได้ฟังธรรมมีรสอันประเสริฐ จึงเกิดความ
เลื่อมใสอย่างยิ่ง ธรรมอันคลายความกำหนัด เพราะ
ไม่ยึดถือมั่น โดยประการทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้แสดงไว้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอส ภิกขุโย ปสฺสิทามิ สุตฺวา ชมฺมํ
มหารถ์ ความว่า แม้ถ้าเราฟังธรรมในสำนักพระศาสดาหลายครั้ง แล้ว
เลื่อมใสยิ่งในธรรมนั้น ก็บัดนี้ เรานั้นฟังธรรมที่ท่านแสดงแล้วมีรสมาก
เพราะวิจิตรด้วยนัยต่างๆ และเพราะมีการเสพคุ้นโดยมาก จึงเลื่อมใส
อย่างยิ่งกว่านั้น .

บทว่า วิราโค เทสิโต ชมฺโม อหฺนฺปาทาย สพุพฺโส ความว่า
ชื่อว่า ผู้ปราศจากราคะ เพราะคลายจากสังกิเลสทั้งปวง และสังขารทั้งปวง
ได้แก่ ยังวิราคธรรมให้เกิด. เพราะเหตุนี้มันนั่นแล ชื่อว่า แสดงธรรม

เพราะไม่ยึดมั่นโดยประการทั้งปวง เพราะไม่ยึดมั่น คือไม่ยึดถือธรรม
อะไร ๆ ในบรรดาธรรมมีรูปเป็นต้น แล้วเป็นไปด้วยสามารถยิ่งวิมุตติ
ให้สำเร็จเป็นต้น.

ท้าวสักกเทวราช ครั้นทรงชมเชยเทศนาของพระเถระอย่างนี้แล้ว
ทรงอภิวัตพระเถระ แล้วเสด็จไปสู่ที่ประทับของพระองค์ตามเดิม

ภายหลังวันหนึ่ง พระเถระเห็นวาระแห่งจิตของปุถุชนบางพวก
ผู้ถูกมิจฉาวิตกครอบงำ ระลึกถึงลำดับของจิตนั้น อันเป็นปฏิปักษ์ต่อ
มิจฉาวิตกนั้น และนึกถึงความที่ตนมีจิตพ้นจากมิจฉาวิตกนั้นโดยประการ
ทั้งปวง จึงแสดงความนั้นแล้วกล่าว ๒ คาถาว่า

อามณวิจิตรมีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ชะรอยจะย้ายี

บุคคลผู้คิดถึงอามณว่างาม อันประกอบด้วยราคะในปฐพี

มณฑลนี้ ฝนตกลงมาในฤดูฝน พึงระงับรูปที่ถูกลมพัด

ไปได้ฉันใด เมื่อใดพระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วย

ปัญญา เมื่อนั้นความดำริของพระอริยสาวกนั้น ย่อม

ระงับไปฉันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุณี โลก จิตฺรานิ ความว่า อามณ
อันวิจิตรด้วยจิตมีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ด้วยสามารถแห่งรูปารมณเป็นต้น
ด้วยอำนาจสีเขียว สีเหลือง เป็นต้นแม้ในอามณนั้น และด้วยสามารถ
แห่งหญิงและชายเป็นต้น. ด้วยบทว่า อสุมิ ปจฺวิมฺมุฑฺเด นี้ ท่านกล่าว
หมายเอามนุษย์โลกอันปรากฏชัด. บทว่า มณฺเฑติ มณฺเฑ สงฺกปฺปี
ความว่า มิจฉาสังกัปปะ ความดำริผิด อันตบแต่งด้วยโยนิโสมนสิการ

ชะรอยว่าจะย่ำยี คือตั้งอยู่ เหมือนย่ำยีอารมณ์อันเกิดแต่จิตนั้น คืออารมณ์อันประกอบด้วยความเพียรของบุรุษ เหมือนไฟประกอบด้วยไม้สีไฟฉะนั้น. เหมือนอะไร ? เหมือนอารมณ์ว่างาม อันประกอบด้วยราคะ อธิบายว่า กามวิตก. ก็กามวิตกนั้นท่านเรียกว่างาม เพราะถือเอาอาการว่างาม.

ศัพท์ว่า จ ในบทว่า รหมุหตฺถจ วาเตน นี้ เป็นเพียงนิบาต, มหาเมฆ (ฝนใหญ่) ตกลง ฟิงระงับ คือฟิงสงระงับธาตุที่ลมพัดไป คือให้ตั้งขึ้น ในเดือนสุดท้ายแห่งกิมหันตฤดูนั้นใด ความดำริย่อมระงับนั้นนั้น. บทว่า ยทา ปญฺญา ยปสฺสตี ความว่า เมื่อใดพระอริยสาวก ย่อมพิจารณาเห็นด้วยปัญญาตามความเป็นจริง ซึ่งอารมณ์เหล่านั้นอันวิจิตรในโลก โดยการเกิด โดยไม่ยินดี โดยเป็นโทษ และโดยเป็นที่สลัดออก เมื่อนั้นมีจิตสำนึกกับปะแม่ทั้งหมด ย่อมระงับไป เหมือนเมฆฝนระงับธาตุที่ลมพัดไปฉะนั้น. เพราะเมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแล้ว มีจิตสำนึกกับปะแม่ทั้งหลายก็ไม่ได้ที่ฟิง แต่เมื่อแสดงโดยประการที่ตนเห็นด้วยปัญญา จึงกล่าวคาถา ๓ คาถาว่า

เมื่อใด พระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้นพระอริยสาวกนั้น ย่อม
หน่ายในทุกข์ นี้เป็นทางแห่งความหมดจด เมื่อใดพระ-
อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็น
ทุกข์ เมื่อนั้นพระอริยสาวกย่อมหน่ายในทุกข์ นี้เป็นทาง
แห่งความหมดจด เมื่อใดพระอริยสาวกพิจารณาเห็น
ด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นพระ-

อริยสาวกนั้นย่อมนำในทุกข์ นี้เป็นทางแห่งความ

หมดจด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพุเพ สงฺขารา ได้แก่ขันธทั้ง ๕ อัน เป็นไปในภุมิ ๓ ทั้งหมดอันสงเคราะห์ด้วยอารมณ์ ๖. บทว่า อนิจฺจา ความว่า เมื่อใดพระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลาย ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด เพราะมีความไม่เที่ยง เป็นที่สุด เพราะเป็นไปในกาลชั่วคราว เพราะแตกไปในที่นั้น ๆ. บทว่า อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺข ความว่า เมื่อนั้นพระอริยสาวกนั้น ย่อมเบื่อหน่าย ในวิภวทุกข์ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมแทงตลอดสัจจะ โดยวิธีกำหนดรู้ทุกข์ เป็นต้น. บทว่า เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ความว่า วิปัสสนาวิธีก่อแล้ว นั้น ย่อมเป็นทางคือเป็นอุบายเครื่องบรรลุนิพพานที่สสนวิสุทฺธิ และอัจฉนต- วิสุทฺธิ ความหมดจดโดยส่วนเดียว.

บทว่า ทุกฺขา ความว่า ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นไปกับด้วยภัย เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เพราะถูกความเกิดขึ้นและดับไปบีบคั้นเสมอ เพราะทนได้ยาก และเพราะขัดต่อสุข. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า สพุเพ ชมฺมา อนตฺตา ความว่า ธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๔ แม้ทั้งหมดเป็นอนัตตา แต่ในที่นี้ควรถือเอาเฉพาะธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ จริงอยู่ ธรรมเหล่านั้นพึงพิจารณาเห็นว่าเป็นสุญญตะ วางเปล่า เพราะไม่มีแก่นสาร เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ และชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะ ปฏิเสธธตฺตา. คำที่เหลือเช่นกับคำมีในก่อนนั้นแล.

ครั้งแสดงวิปัสสนาวิธีย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงกิจที่ตนทำด้วยวิธี นั้น ทำคนให้เหมือนผู้อื่น จึงกล่าว ๒ คาถาว่า

พระอัญญาโกณฑัญญะเถระใด เป็นผู้ตรัสรู้ตามพระ-
พุทธเจ้า เป็นผู้มีความบากบั่นอย่างแรงกล้า ละความเกิด
และความตายได้แล้ว เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยพรหมจรรย์
พระอัญญาโกณฑัญญะเถระนั้น ได้ตัดบ่วงคือโอฆะ ถอน
ตะปูตรึงจิตอันมั่นคง และทำลายภูเขาค้ำได้ยากแล้ว
ข้ามไปถึงฝั่งคือนิพพาน เป็นผู้เพ่งฉาน หลุดพ้นจาก
เครื่องผูกแห่งมาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุทฺธานุพุทฺโธ ได้แก่ ผู้ตรัสรู้ตาม
พระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย. อธิบายว่า ตรัสรู้สัจจะ ๔ ที่พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า
ตรัสรู้แล้ว ตามกระแสเทศนาแห่งพระพุทฺธเจ้าเหล่านั้น. ชื่อว่าเถระ
เพราะประกอบด้วยสาระมีศีลสาระเป็นต้น อันเป็นอเสกขะ มั่นคง.
บทว่า โกณฑญฺโถ ได้แก่ การระบุดังโคตร. บทว่า ติพฺพนิกกโม
ได้แก่ผู้มีความเพียรอันมั่นคง คือมีความบากบั่นมั่นคง. ชื่อว่าผู้มีชาติ
และมรณะอันละแล้ว เพราะเหตุแห่งชาติและมรณะอันละได้แล้ว. บทว่า
พฺรหฺมจริยสุตฺถ เภวลิ ความว่า มรรคพรหมจรรย์ไม่มีส่วนเหลือ หรือ
มรรคพรหมจรรย์บริบูรณ์โดยไม่มีส่วนเหลือ, อีกอย่างหนึ่ง มรรคญาณ
และผลญาณ ชื่อว่า เภวลิ เพราะไม่เจือด้วยกิเลส มรรคญาณและ
ผลญาณนั้น มีอยู่ในมรรคพรหมจรรย์นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เภวลิ
ก็เพราะเหตุที่มรรคญาณและผลญาณทั้งสองอย่างนั้น ย่อมมีอยู่ในมรรค-
พรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุนี้ มรรคพรหมจรรย์นี้จึงชื่อว่า เภวลิ. และ
เพราะมรรคญาณและผลญาณแม้ทั้งสองนั้น ย่อมมีด้วยอำนาจของมรรค-

พรหมจรรย์ หามีโดยประการอื่นไม่. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
พรหมจรรย์สุด เกวลิ ดังนี้.

โธมะ ๔ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า โธมะคือกาม โธมะคือภพ
โธมะคือทิลลฐิ โธมะคืออวิชา และบ่วงที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า บ่วงที่
เที่ยวไปในอากาศคือมานัส, ตะปูตรึงจิต ๕ อย่างอันมั่นคง ที่ท่านกล่าว
ไว้อย่างนี้ว่า ย่อมสงสัยในพระศาสดา ย่อมสงสัยในพระธรรม ย่อมสงสัย
ในพระสงฆ์ ย่อมสงสัยในสิกขา เป็นผู้ร่วนวายในพระสงฆ์ ไม่มีใจเป็น
ของ ๆ ตน มีจิตถูกอารมณ์กระทบแล้ว เป็นดังเสาเชือก ความไม่รู้ในทุกข์
เป็นต้นที่ทำลายได้ยาก เพราะชนผู้เจริญไม่สามารถจะทำลายได้ เพราะ
เหตุอันนั้นแล จึงถึงการนับว่า **ปพฺพโต** เพราะเป็นเสมือนภูเขา และ
ประเภทแห่งการไม่มีญาณ (ปัญญา) ที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า ความ
ไม่รู้ในทุกข์.

ผู้ใดใช้ดาบคืออริยมรรคญาณตัดตะปูตรึงจิตและบ่วงในธรรม คือ
สังกิเลส ๔ อย่างนี้ ที่ท่านกล่าวไว้ว่า **เจตฺวา จิตฺตญฺจ ปาสณฺจ** ทั้งหมด
นี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **เสถฺ เจตฺวา น พุพฺพิทํ** ความว่า ใช้ญาณอันเปรียบด้วยเพชร
ตัดภูเขาอันล้วนแล้วแต่หิน คือความไม่รู้ อันใคร ๆ ไม่สามารถจะตัดได้
ด้วยญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วข้ามโธมะทั้ง ๔ ชื่อว่าข้ามได้แล้ว คือ
ถึงฝั่งแล้ว เพราะตั้งอยู่ในพระนิพพาน อันเป็นฝั่งโน้นแห่งโธมะทั้ง ๔
นั้น ชื่อว่าผู้พ้นฉาน ด้วยฉานทั้งสอง คือฉานเข้าไปเพ่งอารมณ์เป็น
ลักษณะ ๑ ฉานเข้าไปเพ่งลักษณะเป็นลักษณะ ๑. บทว่า **ปฺปฺตฺโต โส**
มารพฺนฺธนา ความว่า พระนิมิตตนั้น คือเห็นปานนั้น พ้นแล้ว พ้น

ขาดแล้ว ปราศจากแล้ว จากเครื่องผูกคือกิเลสมารแม่ทั้งหมด เพราะเหตุ นั้น พระเถระกล่าวหมายเอาตนนั่นเอง.

ภายหลังวันหนึ่ง พระเถระเห็นภิกษุรูปหนึ่ง ผู้สัทธาวิหริกของตน เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลว มีจิตฟุ้งซ่าน มีจิตตั้งไม่อัธยาศัย ขึ้นอยู่ด้วยการคลุกคลีด้วยบุคคลผู้ไม่เป็นกัลยาณมิตร จึงไปในที่นั้นด้วยฤทธิ์แล้วโอวาทภิกษุนั้นว่า อย่ากระทำอย่างนี้เลยอาวุโส จงละบุคคลผู้ไม่เป็นกัลยาณมิตร คบหาบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งหลาย. ภิกษุนั้นไม่เชื่อเพื่อคำของพระเถระ. พระเถระถึงธรรมสังเวช ด้วยการไม่เชื่อเพื่อของภิกษุนั้น จึงติเตียนการปฏิบัติผิด ด้วยถ้อยคำเป็นบุคลาธิษฐาน เมื่อจะสรรเสริญการปฏิบัติชอบ และการอยู่ด้วยความสงบ จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ภิกษุมิใจฟุ้งซ่าน กลับกลอก คบหาแต่มิตรที่เลว-
ทราวม ถูกคลื่นซัดให้จมอยู่ในห้วงน้ำคือสงสาร ส่วนภิกษุ
ผู้มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กลับกลอก มีปัญญารักษาตัวรอด
สำรวจอินทรีย์ คบหากัลยาณมิตร เป็นนักปราชญ์ พึง
ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ นครชนผู้ชอบดม มีตัวสะพรั่งไปด้วย
เส้นเอ็นดังเถาหญ้านาง เป็นผู้รู้จักประมาณในข้าวและน้ำ
มิใจไม่ย่อท้อ ถูกเหลือบยุงทั้งหลายกัดอยู่ในป่าใหญ่
ย่อมมีสติอดกลั้นได้อยู่ในป่านั้น เหมือนช้างที่อดทนต่อ
ศาสตราวุธในยุทธสงครามฉะนั้น เราไม่ยินดีความตาย
ไม่เพลิดเพลिनความเป็นอยู่ เรารอเวลาตาย เหมือน

ถูกจ้างรอให้หมดเวลาทำงานจะนั้น เราไม่ยินดีความตาย
ไม่เพ็ดเพลินความเป็นอยู่ แต่เรามีสติสัมปชัญญะรอ
เวลาตาย พระศาสดาเราได้รู้แน่แล้ว เราทำคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอน
ตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นแล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ที่
กุศลบุตรทั้งหลาย ผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตต้องการแล้ว
เพราะฉะนั้น จะมีประโยชน์อะไร ด้วยสัททวิหาริกผู้ว่า
ยากแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺตโต ความว่า ประกอบด้วยความ
ฟุ้งซ่าน คือมีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตฟุ้งซ่าน.

บทว่า จปฺปโต ความว่า ประกอบด้วยความโยกโคลง มีการตบแต่ง
บาตรและจีวรเป็นต้น คือเป็นผู้มีจิตโลเลเป็นปกติ.

บทว่า มิตฺตเต อากมฺม ปาปเก ความว่า อาศัยบุคคลไม่เป็น
กัลยาณมิตรแล้วไม่กระทำสมณธรรม. บทว่า สํสึทติ มโหสมฺมึ อุมิยา
ปฏิกุชฺชิตโต ความว่า บุรุษผู้ตกไปในมหาสมุทร อันคลื่นในมหาสมุทร
ท่วมทับ เมื่อไม่สามารถจะยกศีรษะขึ้นได้ ก็จมไปในมหาสมุทรนั่นเอง
ฉันใด บุคคลผู้วนเวียนอยู่ในโอฆะใหญ่ ในสงสารก็ฉันนั้น ถูกคลื่นคือ
โกธะและอุปายาสครอบงำ คือท่วมทับ เมื่อไม่สามารถเพื่อจะยกศีรษะคือ
ปัญญาขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา จึงจมลงไปใ้ในโอฆะใหญ่คือสงสารนั้น
นั่นเอง.

บทว่า นิปโก ได้แก่ ผู้ละเอียดอ่อน คือเป็นผู้ฉลาดในประโยชน์
คนและประโยชน์ผู้อื่น. บทว่า สํวตฺตินุทฺตริโย ความว่า ผู้มีอินทรีย์อันปิด

๒. อุทายีเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอุทายีเถระ

[๓๘๔] เราเคยได้ฟังมาจากพระอรหันต์ทั้งหลายว่า มนุษย์ทั้งหลายย่อมมอบน้อมบุคคลใด ผู้เกิดเป็นมนุษย์ เป็นพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้เอง มีตนอันได้ฝึกฝนแล้ว มีจิตตั้งมั่น ดำเนินไปในทางของพรหม ยินดีในการสงบระงับจิต ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง แม้เทวดาทั้งหลายก็พากันมอบน้อมบุคคลนั้น เทวดาและมนุษย์ย่อมมอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้ก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง ออกจากป่า คือกิเลสมาสู่นิพพาน ออกจากกามมายินดีในเนกขัมมะ เหมือนทองคำอันพ้นแล้วจากหินฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นแลเป็นนาค รุ่งเรืองพันโลกนี้กับทั้งเทวโลก เหมือนขุนเขาหิมวันต์รุ่งเรืองล่องภูเขาเหล่านั้น เราจักแสดงข้างตัวประเสริฐ ซึ่งเป็นนาคนี้ชื่อโดยแท้จริง เป็นเยี่ยมกว่าบรรดาผู้มีชื่อว่านาคทั้งหมด แก่ท่านทั้งหลาย เพราะผู้ใดไม่ทำบาป ผู้นั้นชื่อว่า นาค ความสงบเสงี่ยมและการไม่เบียดเบียน ๒ อย่างนี้ เป็นทำหน้าที่ทั้งสองของนาค สติสัมปชัญญะเป็นทำหลัง ข้างตัวประเสริฐควรบูชา มีศรัทธาเป็นงวง มีอุเบกขาเป็นงาอันขาว มีสติเป็นคอ มีปัญญาเครื่องพิจารณาค้นคว้าธรรมเป็นศิรชะ มีธรรม คือสมาวาสะเป็น

ห้อง มีวิเวกเป็นหาง ช้างตัวประเสริฐ คือพระพุทธเจ้า
นั้น เป็นผู้มืปกติเฟงฉาน ยินดีในนิพพาน มีจิตตั้งมั่น
ดีแล้วในภายใน คือเมื่อเดินก็มีจิตตั้งมั่น เมื่อยืนก็มีจิต
ตั้งมั่น นอนก็มีจิตตั้งมั่น เป็นผู้ดำรวมในที่ทั้งปวง อัน
นี้เป็นคุณสมบัติของช้างตัวประเสริฐ คือพระพุทธเจ้า ช้าง
ตัวประเสริฐ คือพระพุทธเจ้านั้น บริโภคของอันหาโทษ
มิได้ ไม่บริโภคของที่มีโทษ ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่ม
แล้ว ก็ไม่สังสมไว้ ตัดเครื่องเกาะเกี่ยวผูกพันน้อยใหญ่
ทั้งสิ้น ไม่มีความห่วงใยเลย เทียวไปในที่ทุกแห่ง เปรียบ
เหมือนดอกบัวขาบ มีกลิ่นหอมหวานชวนให้รื่นรมย์ เกิด
ในน้ำ เจริญในน้ำ ย่อมไม่ติดอยู่ด้วยน้ำ ฉนใด พระ-
พุทธเจ้าเสด็จอุบัติแล้วในโลก อยู่ในโลก ไม่ติดอยู่ด้วย
โลก เหมือนดอกปทุมไม่ติดอยู่ด้วยน้ำ ฉนนัน ไฟกอง
ใหญ่ลูกโซนเมื่อหมดเชือกก็ดับไป ก็เมื่อเล่ายังมีอยู่ เขา
ก็เรียกกันว่าไฟดับแล้ว ฉนใด อุปมาอันทำให้รู้เนื้อความ
แจ่มแจ้งนี้ วิญญูชนทั้งหลายแสดงไว้แล้ว ก็ฉนนัน
พระมหานาคทั้งหลายจักรู้แจ้งนาคด้วยนาค อันพระพุทธ-
เจ้าทรงแสดงแล้ว พระพุทธานาคเป็นผู้ปราศจาก ราคะ
โทสะ และโมหะ หมดอาสวะ เมื่อละสรีระร่างกายนี้แล้ว
ก็จักไม่มีอาสวะปรินิพพาน.

จบอุทายีเถรคาถา

ในโสฬสกนิบาตนี้ พระเถระผู้มีมหิทฺธิฤทธิ์ ๒ รูป
คือ พระโกณฑัญญเถระ กับ พระอุทายีเถระ ได้ภายิต
คาถาไว้องค์ละ ๑๖ คาถา รวมเป็น ๓๒ คาถา ฉะนี้แล.
จบโสฬสกนิบาต

อรรถกถาอุทายีเถรคาถาที่ ๒

คาถาของ ท่านพระอุทายีเถระ มีคำเริ่มต้นว่า มนุสฺสญฺหํ สมฺพุทฺธํ
คังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

พระเถระแม่นี้ ได้ทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน ตั้ง
สมบุญกุศลอันเป็นอุปนิสัยในภพนั้นๆ ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์-
โลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกรุงกบิลพัสดุ์
ได้นามว่า อุทายี เจริญวัยแล้ว เห็นพระพุทธานุภาพในสมาคมพระญาติของ
พระศาสดา ได้ศรัทธาบวชแล้วบำเพ็ญวิปัสสนากรรม ไม่นานนักก็บรรลु
พระอรหัต, ก็พระอุทายีเถระทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ กาฬุทายี มาในก่อนเป็นบุตร
ของอำมาตย์, ลาลุทายีบุตรของโกวริยพราหมณ์, พระเถระนี้เป็นบุตรของ
พราหมณ์ ชื่อว่า มหาอุทายี, วันหนึ่ง ท่านอุทายีนี้นั้น เมื่อพระศาสดาทรง
แสดงนาโคปมสูตร กระทำช้างเผือก ประคับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง
อันมหาชนพากันสรรเสริญ ให้เป็นอัตถุสมบัติเหตุ ในเวลาจบเทศนานี้ก็
ถึงคุณของพระศาสดา อันสมควรแก่กำลังญาณของตน ผู้มีใจอันปีติ
ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์กระตุ้นเตือน จึงคิดว่า มหาชนนี้สรรเสริญ
นาค ซึ่งเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ไม่ใช่สรรเสริญมหานาคคือพระพุทธเจ้า

เอาเถอะ เราจักกระทำคุณแห่งช้างมหาคันธะ คือพระพุทธรเจ้าให้ปรากฏ
ดังนี้แล้ว เมื่อจะชมเชยพระศาสดา จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เราเคยได้ฟังมาจากพระอรหันต์ทั้งหลายว่า มนุษย์
ทั้งหลายย่อมมอบน้อมบุคคลใด ผู้เกิดเป็นมนุษย์ เป็น
พระพุทธรเจ้าผู้ตรัสรู้เอง มีตนอันได้ฝึกฝนแล้ว มีจิตตั้ง
มั่น ดำเนินไปในทางของพรหม ยินดีในการสงบระงับ
จิต ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง แม้เทวดาทั้งหลายก็พากัน
มอบน้อมบุคคลนั้น เทวดาและมนุษย์ย่อมมอบน้อมพระ-
สัมมาสัมพุทธรเจ้าพระองค์ใด ผู้ก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง
ออกจากป่า คือกิเลสมาสู่นิพพาน ออกจากกามมายินดี
ในเนกขัมมะ เหมือนทองคำอันพ้นแล้วจากหินฉะนั้น
พระสัมมาสัมพุทธรเจ้าพระองค์นั้นแลเป็นนาค รุ่งเรืองพัน
โลกนี้กับทั้งเทวโลก เหมือนภูเขาหิมวันต์ รุ่งเรืองล่ง
ภูเขาเหล่าอื่นฉะนั้น เราจักแสดงนาค ซึ่งเป็นนาคมีชื่อ
โดยแท้จริง เป็นเยี่ยมกว่าบรรดาผู้มีชื่อว่านาคทั้งหมด แก่
ท่านทั้งหลาย เพราะผู้ใดไม่ทำบาป ผู้นั้นชื่อว่านาค ความ
สงบเสงี่ยมและการไม่เบียดเบียน ๒ อย่างนี้ เป็นทำหน้าที่
ทั้งสองของนาค สติสัมปชัญญะ เป็นทำหน้าที่ นาคคือช้าง
ตัวประเสริฐควรบูชา มีศรัทธาเป็นงวง มีอุเบกขาเป็นงาอัน
ขาว มีสติเป็นคอ มีปัญญาเครื่องคั่นคว่ำธรรมเป็นศีระ
มิธรรม คือสมาวาสะเป็นท้อง มีวิเวกเป็นหาง ช้างตัว
ประเสริฐคือพระพุทธรเจ้านั้น เป็นผู้มีปกติเฟื่องमान ยินดี

ในนิพพาน มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในภายใน คือเมื่อเดินก็มี
จิตตั้งมั่น เมื่อยืนก็มีจิตตั้งมั่น นอนก็มีจิตตั้งมั่น แม้เมื่อ
นั่งก็มีจิตตั้งมั่น เป็นผู้ดำรวมในที่ทั้งปวง อันนี้คือสมบัติ
ของช้างตัวประเสริฐคือพระพุทธเจ้า ช้างตัวประเสริฐคือ
พระพุทธเจ้านั้นบริโภคของอันหาโทษมิได้ ไม่บริโภคของ
ที่มีโทษ ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มแล้ว ก็ไม่สังสมไว้
ตัดเครื่องเกาะเกี่ยวผูกพันน้อยใหญ่ทั้งสิ้น ไม่มีความห่วง
ใยเลย เทียวไปในที่ทุกหนทุกแห่ง เปรียบเหมือนดอกบัว
ขาบ มีกลิ่นหอมหวลชวนให้รื่นรมย์ เกิดในน้ำ เจริญใน
น้ำ ย่อมไม่ติดอยู่ด้วยน้ำจันใด พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ
แล้วในโลก อยู่ในโลก ไม่ติดอยู่ด้วยโลก เหมือนดอก
ปทุมไม่ติดอยู่ด้วยน้ำ จันนั้น ไฟกองใหญ่ลุกโชน เมื่อ
หมดเชื้อก็ดับไป ก็เมื่อเฝ้ายังมีอยู่เขาเรียกกันว่า ไฟดับ
แล้วจันใด อุปมาอันทำให้รู้เนื้อความแจ่มแจ้งนี้ วิญญูชน
ทั้งหลายแสดงไว้แล้ว ก็จันนั้น พระมหานาคทั้งหลาย
จักรู้แจ้งนาคด้วยนาคอันพระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว พระ-
พุทธนาคผู้ปราศจากราคะ โทสะ และโมหะ หมดอาสวะ
เมื่อละสรีระร่างกายนี้แล้ว ก็จักไม่มีอาสวะปรินิพพาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนุสฺสุภูตํ ความว่า เป็นคือบังเกิดใน
มนุษย์ หรือถึงอตภาพมนุษย์. จริงอยู่พระศาสดา แม้ทรงพ้นจากคติ
ทั้งปวง ด้วยทรงบรรลุอัสวักขยญาณ เขาก็เรียกว่ามนุษย์เหมือนกัน ด้วย
อำนาจที่พระองค์ทรงถือปฏิสนธิในภพสุดท้าย ก็พระองค์เป็นเทพยิ่งกว่า

เทพ เป็นพรหมยิ่งกว่าพรหม ด้วยอำนาจคุณ. บทว่า **สมุพฺพุทฺธิ** ความว่า เป็นพระพุทฺธเจ้าผู้ตรัสรู้เองทีเดียว.

บทว่า **อตุตฺตทนต์** ได้แก่ ผู้ฝึกตนด้วยตนเอง. จริงอยู่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงฝึกพระองค์ด้วยการฝึกอย่างสูงสุด โดยจักขุบ้าง ฯลฯ โดยใจบ้าง ด้วยอริยมรรคที่พระองค์ให้เกิดขึ้นด้วยพระองค์เอง. บทว่า **สมาหิตํ** ความว่า ตั้งมั่นแล้วด้วยสมาธิ ๘ อย่าง และด้วยสมาธิอันเกิดจากมรรคและผล.

บทว่า **อิริยมานํ พุรฺหมปฺเต** ความว่า ในคลองแห่งพรหมวิหาร-ธรรมทั้ง ๔ หรือเป็นไปในคลองแห่งผลสมาบัติ อันประเสริฐคือสูงสุด ด้วยอำนาจการเข้าสมาบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมไม่ดำเนินในคลองอันประเสริฐ ตามที่กล่าวแล้วตลอดกาลทั้งสิ้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น ท่านก็กล่าวว่า **อิริยมานํ** เพราะอาศัยความเป็นผู้น้อมไปในอริยสมาบัตินั้น.

บทว่า **จิตฺตสฺสฺสฺสฺสเม รตํ** ความว่า ยินดียิ่ง ในการสงบสังขาร ทั้งปวงคือในพระนิพพาน อันเป็นเหตุสงบแห่งจิต.

บทว่า **ยํ มนุสฺสตา นมสฺสฺสนฺติ สพฺพพฺพมฺมาน ปารคฺคิ** ความว่า มนุษย์ทั้งหลายมีกษัตริย์และบัณฑิตเป็นต้น ย่อมนอบน้อมซึ่งพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าใด ผู้มีสมบัติอันสูงสุดอย่างยอดเยี่ยม ผู้ถึงฝั่งทั้ง ๖ คือถึงฝั่งแห่งอภิญาแห่งธรรมมีขันธและอายตนะเป็นต้นทั้งหมด ๑ ถึงฝั่งแห่งปริญา ๑ ถึงฝั่งแห่งภาวนา ๑ ผู้ถึงฝั่งแห่งการกระทำให้แจ้ง ๑ ถึงฝั่งแห่งสัมมาปฏิบัติ ๑ ถึงฝั่งแห่งปหานะ ๑ เมื่อบูชาด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมยอมเป็นผู้น้อมไป โอนไป น้อมไป ในพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้านั้น ด้วยกาย วาจา และใจ.

บทว่า **เทวาปี ตํ นมสฺสฺสนฺติ** ความว่า ไม่ใช่พวกมนุษย์อย่างเดียว

เท่านั้น โดยที่แท้ แม่เทวดาทั้งหลาย ในโลกธาตุดหาประมาณมิได้ ก็ยอม
นอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

ด้วยบทว่า **อิติ เม อรโหโต สุตํ** นี้ ท่านแสดงว่า คำอย่างนี้
คือคำที่เราสดับมาแล้วอย่างนี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้อรหันต์
และของพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น ผู้กล่าวคำมีอาทิว่า **สตุธา เทวมนุส-**
สถานํ ด้วยเหตุมีความเป็นผู้ไกล (จากกิเลส) เป็นต้น.

บทว่า **สพฺพสัโยชนาตีตํ** ความว่า ผู้ก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งหมด ๑๐
ด้วยมรรค ๔ ตามสมควรพร้อมด้วยวาสนา.

บทว่า **วนา นิพฺพนมาคตํ** ความว่า ผู้เข้าถึงความเบื่อหน่าย อัน
เว้น จากป่าคือกิเลสนั้น.

บทว่า **กาเมหิ เนกฺขมฺมรตํ** ความว่า ออกจากกามโดยประการทั้ง
ปวง แล้วยินดีในเนกขัมมะ ต่างด้วยบรรพชา ฌานและวิปัสสนาเป็นต้น.

บทว่า **มุตฺตํ เสลา ว กญฺจนํ** ความว่า เหมือนทองคำอันพ้นแล้ว
จากหิน เพราะมีสภาวะเป็นทองแท้ที่กำจัดสิ่งมิใช่ทองออกแล้ว. มีวาจา
ประกอบความว่า แม่เทวดาทั้งหลายก็ยอมนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น.

บทว่า **ส เว อจฺจฺจฺจึ นาโถ** ความว่า พระองค์ไม่กระทำบาปโดย
ส่วนเดียว ย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่ เป็นผู้มีกำลังเหมือนช้าง เพราะฉะนั้น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้พระนามว่า **นาค**.

บทว่า **อจฺจฺจฺจึ** ความว่า พระองค์รุ่งเรืองพันโลกนี้พร้อมทั้งเทว-
โลก ด้วยความรุ่งเรืองแห่งพระกายและพระญาณของพระองค์. เหมือน
อะไร? เหมือนขุนเขาหิมวันต์รุ่งเรืองล่งภูเขาเหล่าอื่นฉะนั้น อธิบายว่า
พระองค์ทรงรุ่งเรืองยิ่ง เหมือนขุนเขาหิมวันต์ รุ่งเรืองล่งภูเขาเหล่าอื่น

ด้วยคุณ มีภาวะที่ตนมีสาระมั่นคงหนักและใหญ่เป็นต้นฉะนั้น.

บทว่า สพุเพถิ นาคนามานิ ได้แก่ อหิ นาคคืองู, หัตถิน นาคคือช้าง, ปุริส นาคคือคน อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ เสข นาคคือพระเสขะ, อเสข นาคคือพระอเสขะ, ปัจเจกพุทธาน นาคคือพระปัจเจกพุทธ, พุทธาน นาคคือพระพุทธเจ้า.

บทว่า สจจนโม ได้แก่ ชื่อว่านาคความเป็นจริง, ก็พระอุทายี ย่อมกล่าวซึ่งความที่นาคเป็นชื่อตามจริง ด้วยตนเองทีเดียว ด้วยคำว่า "เพราะผู้ใดไม่ทำบาป ผู้นั้นชื่อว่านาค" ดังนี้เป็นต้น.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึงพระพุทธานโดยอวัยะ และเพื่อจะแสดงโดยชื่อก่อน จึงกล่าวว่า "เพราะผู้ใดไม่ทำบาป ผู้นั้นชื่อว่านาค." อธิบายว่า ชื่อว่า นาค เพราะไม่กระทำความผิดโดยประการทั้งปวง.

บทว่า โสรัจจํ ได้แก่ สิล.

บทว่า อวิหีสา ได้แก่ กรุณา. ความที่พระพุทธานเป็นดัง ทำหน้า สสมควรแล้วสำหรับนาคนั้น เพราะการทำวิเคราะห์ว่า โสรัจจะ และอวิหิงสาทั้งสองนั้น เป็นประธานแห่งกองคุณแม้ทั้งปวง เพราะฉะนั้น ท่านพระอุทายีจึงกล่าวว่า "ความสงบเสงี่ยมและความไม่เบียดเบียน ๒ อย่างนี้ เป็นทำหน้าที่ทั้งสองของนาคคือช้างตัวประเสริฐ" เมื่อจะกล่าวโดยความเป็นดังเท่าหลัง จึงกล่าวว่า "สติและสัมปชัญญะเป็น ทำหลัง." บาลีว่า ตุยาปเร ดังนี้ก็มี. จำแนกบทว่า เต อปเร ดังนี้ เหมือนกัน. ศรัทธาในการยึดถือธรรมอันหาโทษมิได้เป็นดังวงของช้างนั้น เหตุ นั้นช้างนั้นชื่อว่ามีศรัทธาเป็นดังวง. อุเบกขาอันต่างด้วยญาณ (ปัญญา) อันเป็นเวทนาบริสุทธิ์ดี เป็นงาขาวของช้างนั้นมีอยู่ เหตุ นั้นช้างนั้น ชื่อว่า

มีอุเบกขาเป็นงาขาว. มีปัญญาเป็นศิระะ มีสติเป็นที่ตั้งมั่นของปัญญานั้น เหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า มีสติเป็นคอ มีปัญญาเป็นศิระะ.

บทว่า **วิมสา ฌมฺมจินฺตนา** ความว่า การลอบค้ำ และการสูดกลิ่น สิ่งไม่ควรกินและไม่ควรกินด้วยวง ชื่อว่าปัญญาเครื่องพิจารณาของหัตถินาคันใจ ความคิดซึ่งธรรมมีกุศลเป็นต้น ชื่อว่าปัญญาเครื่องพิจารณาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐนั้นนั่น. ชื่อว่า **สมาวาสะ** เพราะเป็นที่อยู่ร่วมกันเสมอ ได้แก่การอยู่ร่วมกัน คือห้องอันเป็นที่รองรับ ได้แก่ธรรมกล่าวคือสมณะและวิปัสสนา เพราะเป็นที่รองรับอภิญญา และสมณะ, ธรรมเป็นที่อยู่เสมอคือห้องของนาคมีอยู่ เหตุนั้น นาคจึงเป็นผู้ชื่อว่า **กุกฺกิสมาวาสะ** มีธรรมเป็นที่อยู่คือห้อง.

บทว่า **วิเวโก** ได้แก่ อุปธิวิเวก.

บทว่า **ตสฺส** ได้แก่ พระพุทธานาค. ชื่อว่าเป็นหาง เพราะหางเป็นอวัยวะที่สุด.

บทว่า **ฌายี** ได้แก่ ผู้มีปกติเพ่งฌาน เพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์

บทว่า **อสุสาสรโต** ความว่า ยินดีแล้วในพระนิพพานอันเป็นที่โล่งใจอย่างยิ่ง.

บทว่า **อชฺฌตฺตํ สุตฺตมาหิโต** ความว่า มีจิตตั้งมั่นด้วยดีในผลสมาบัติ อันเป็นอารมณ์ภายใน เพราะแสดงว่า การตั้งมั่นนี้นั้นเป็นไปได้ทุกกาลด้วยดี ท่านจึงกล่าวว่า ช้างตัวประเสริฐเมื่อเดินก็จิตตั้งมั่น.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระทัยตั้งมั่นด้วยดีเป็นนิจ เพราะไม่มีความฟุ้งซ่าน เหตุละอุทธัจจะเสียได้. เพราะฉะนั้น พระองค์สำเร็จอิริยาบถใด ๆ มีพระหทัยตั้งมั่นสำเร็จอิริยาบถนั้น ๆ แล.

บทว่า สพุพุตต ได้แก่ ในอารมณ์ทั้งปวง และปิดกั้นความเป็นไปโดยประการทั้งปวงในทวารทั้งปวง. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า กายกรรมทั้งปวงเป็นตัวนำแห่งญาณ (ปัญญา) คือเป็นไปตามญาณ.

บทว่า เอสา นาคสุส สมุปทา ความว่า นี่เป็นคุณสมบัติ คือเป็นความบริบูรณ์ด้วยคุณแห่งซึ่งตระกูลกันชะคือพระพุทธเจ้า ตามที่กล่าวแล้วและกำลังจะกล่าวอยู่ โดยนัยมีอาทิว่า สมพุทฺธ.

บทว่า ภุขุขติ อนวขุขานิ มีวาจาประกอบว่า บริโภคสิ่งที่ไม่ถูกติเตียน เพราะเทียบพร้อมอย่างยิ่งแห่งสัมมาอาชีวะ และไม่บริโภคสิ่งที่มีโทษ คือสิ่งที่ถูกติเตียน เพราะละมิจลาชีพพร้อมด้วยวาสนาโดยประการทั้งปวง. และเมื่อจะบริโภคสิ่งที่ไม่มิโทษ ย่อมบริโภคสิ่งที่สะสมพร้อมคือสิ่งที่ควรเว้น.

บทว่า สัโยชน ได้แก่ สังโยชนทั้ง ๑๐ อันสามารถจะให้สัตว์จรมลงในวิภูฏะ เพราะประกอบสัตว์ไว้กับด้วยวิภูทุกข์.

บทว่า อณฺุ ฐลฺลึ แปลว่า เล็กและใหญ่.

บทว่า สพุพฺ เณตุวาน พนฺุชนํ ความว่า ตัดเครื่องผูกคือกิเลสได้เด็ดขาดด้วยมรรคญาณ.

บทว่า เยน ได้แก่ โดยทิสภาคใด ๆ มีโยชนาว่าเหมือนดอกบัวขาบที่เกิดในน้ำ ย่อมงอกงาม ไม่คิดอยู่ในน้ำ เพราะมีสภาวะไม่เข้าไปติดด้วยน้ำนั้นใด พระพุทธเจ้าก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน เกิดในโลกแล้วย่อมอยู่ในโลก ย่อมไม่ติดด้วยโลก เพราะไม่มีเครื่องฉาบทา คือตัณหา ทิฏฐิ และมานะ.

บทว่า คินิ แปลว่า ไฟ. บทว่า อนาหาโร แปลว่า ไม่มีเชื้อ.

บทว่า **อตฺตสฺสายํ วิญญาปณิ** ความว่า การทำให้ผู้อื่นรู้ คือการประกาศอรรถแห่งอุปไมย กล่าวคือคุณของพระศาสดา นี้ชื่อว่าเป็นอุปมาแห่งนาคคือช้างตัวประเสริฐ

บทว่า **วิญญูหิ** 'ได้แก่' ผู้กำหนดรู้สังขรณ์ที่พระศาสดาทรงตรัสรู้แล้ว ด้วยคำนี้ท่านกล่าวหมายถึงตน.

บทว่า **วิญฺญิตฺตฺตฺนุติ** เป็นต้น เป็นคำกล่าวถึงเหตุ, อธิบายว่า เพราะเหตุที่พระมหานาคคือพระจินาสพ ตั้งอยู่ในวิสัยของตน จักรู้แจ้งซึ่งช้างคือช้างผู้มีกลิ่นหอมคือพระตถาคต อันนาคคือเราแสดงแล้ว ฉะนั้นเพื่อจะประกาศแก่ผู้ป้อนชนเหล่าอื่น เราจึงกล่าวอุปมานี้.

บทว่า **สริริ วิขหิ นาโค ปรินิพฺพิสฺสตุยนาสโว** ความว่า ช้างคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าผู้ไม่มีอาสวะ ด้วยสอุปาทิเสสปรินิพพาน ควงโพธิพฤษ์ บัดนี้เมื่อทรงละร่างกาย คืออัฐภาพ จักปรินิพพานด้วยขันธปรินิพพาน.

พระเถระครั้งประดับด้วยอุปมา ๑๔ อย่างนี้แล้ว จึงพรรณนาพระคุณของพระศาสดา ด้วยคาถา ๑๖ คาถา มี ๖๔ บาท แล้วให้เทศนาจบลง ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

จบอรรถกถาอุทายีเถรคาถาที่ ๒

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

โสฬสกนิบาต